HADİS İLİMLERİ EDEBİYATI

Prof. Dr. Mücteba Uğur

TÜRKİYE DİYANET VAKFI YAYINLARI

TÜRKİYE DİYANET VAKFI
YAYIN MATBAACILIK VE TİCARET İŞLETMESİ

Meşrutiyet Cad.Bayındır Sk. No:55 • Kızılay/ANKARA
Tel:418 59 49 • 417 09 04 • 425 27 75
Telex:43 433 tdvk tr. • Fax:417 00 09

Yayın No: 202
Kaynak Eserler : 13

ISBN 975-389-215-2
96.06.Y.0005.202

Bu kitap
Türkiye Diyanet Vakfı
Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi'nin
Dizgi, Fotomekanik, Ofset ve Cilt Tesislerinde
hazırlanmıştır.

TÜRKİYE DİYANET VAKFI YAYINLARI / 202

HADİS İLİMLERİ EDEBİYATI

Prof. Dr. Mücteba UĞUR

ANKARA 1996

Bu kitap;
Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Kurulu'nun
22.05.1993/16-e sayılı kararıyla yararlı görülmüş
ve Mütevelli Heyeti'nin 12.06.1993/600-17/a
sayılı kararıyla basılmıştır.

•

•

Birinci Baskı: Mart 1996, 3.000 Adet

İÇİNDEKİLER

- Ş -

- T -

- U -

- V -

- Z -

ÖNSÖZ

Bugün, yalnız İslâm ülkelerinde değil, rahatca söylenebilecek bir deyişle tüm dünya kütüphanelerinde çeşitli islâmî ilimlerle ilgili binlerce kitap vardır. Büyük küçük binlerce eser. Bunlar arasında öyleleri vardır, birkaç sahifeden ibarettir. Öyleleri de vardır, ortaya çıkışları için gerekli bilgi birikiminden tasarımlarına; yazılış veya yazdırılışlarına kadar yıllar alan yoğun mesailere mal olmuşlardır. Dolayısiyle büyük çapta hacimli eserlerdir.

Bunların yanısıra özel kütüphaneler ile kolleksiyonlarda aynı konularda yine binlerce eser bulunmaktadır. Zamana yenik düşerek kaybolanları, ismi ile cismi yoklara karışanları da bunlara eklersek karşımıza oldukca geniş sınırlı ve verimli bir edebiyat çıkacaktır.

İslâm kültürünün vazgeçilmez verileri olan bu edebiyat, yalnız müslümanların malı değildir. Aksine, tüm insanlığın ortak servetidir. Hepsi de yıllar, daha doğru bir deyişle asırlar ötesinden günümüze ulaşmış paha biçilmez hazinelerdir. Bütünüyle, İslâm medeniyetinin tüm insanlığa seslenişini yansıtırlar. Dahası, insanlık için ilkeler, prensipler, metotlar, yollar, yöntemler belirlerler. İlim, irfan sunarlar. İnsan düşüncesinin ulaşabildiği, bilgi ufkunun erişebildiği sınırlarda dolaşır; birşeyler yakalamaya çalışırlar. Bununla birlikte hayata İslâmî bakış açısını aksettirirler. Kısacası, insanca bir hayatın sınırlarını çizer; yollarını gösterirler.

Bu eserlerin önemli bir kısmı kısa zamanda yayılma imkânı bulmuştur. Öteki deyişiyle, yazılışları üzerinden çok geçmeden büyük ilgi görerek yaygınlaşmış ve kaynak eser niteliği kazanmıştır. Bir kısmı ise öyle bir niteliğe kavuşamamış olmakla birlikte yine de ilgi görmüştür. Bunların da yerine göre küçümsenemiyecek hizmetler gördüğüne şüphe yoktur.

Hayli geniş sınırlı; oldukca verimli; nihayet çok çeşitli ürünler vermiş olan İslâmî edebiyatın ilk sırasını Kur'ân-ı Kerim odağında oluşan ilimlere dair eserler alır. İkinci sırasında ise Hadis İlmi etrafında oluşan ilimlere ayrılanlar gelir. Adına Hadis Edebiyatı, Hadis Literatürü, Hadis Bibliyoğrafyası, Hadis Kitabiyatı gibi değişik isimler verilen söz konusu edebiyat, diğer islâmî edebiyat dalları gibi son derece verimlidir. Bununla birlikte oldukca geniş sınırlıdır. Kanaatimizce önem ve hacim açısından olmasa bile çeşitlilik açısından ilk sırayı bu edebiyatın verileri alırlar.

Hadis Edebiyatını oluşturan eserlerden bir kısmı, çeşitli vesilelerle yayınlanmıştır. Bir diğer kısmı ise kitaplıkların raflarında veya tozlu mahzenlerinde üzerlerine uzanacak ilgi ve himmet ellerini beklemektedir.

Bunları tanımak, bazılarının konuları ile metotları, daha iyi anlaşılabilmelerine yardımcı olacak şerhleri, haşiyeleri, ta'lîkaları ile ekleri olan zeyl ve tekmileleri, muhtasarları; nihayet kısaltmaları ve benzeri bağlı çalışmaları hakkında bilgi sahibi olmak, ilim erbabı için olduğu kadar ilim yolcuları için de büyük önem taşır. Böyle bir bilginin sadece Hadis İlmiyle meşgul olanları değil, sosyal bilimleri; özellikle de İlim Tarihi, Kültür ve Medeniyet Tarihi gibi konuları uğraş alanı olarak seçenleri yakından ilgilendirdiğine şüphe yoktur.

Elinizdeki şu çalışma, işte bu ilgi gözönüne alınarak hazırlanmıştır. Diğer deyişiyle Hadis İlmi etrafında oluşan hayli geniş sınırlı ve oldukça verimli bir edebiyatı mümkün olduğu kadar sistematik bir biçimde sınıflandırarak her gruba giren eserlerin listesini oluşturmak, aralarından meşhur birkaçını özlü bir biçimde tanıtmaya çalışmak, elinizdeki çalışmanın başlıca gayesi olmuştur.

Bütünüyle hadisler etrafında oluşan geniş sınırlı bir edebiyat içinde yer alan binlerce eseri imkânların elverdiği ölçüde bile olsa tanıtmaya çalışmak, kuşkusuz kolay bir iş değildir. Aslına bakılırsa bir ekip işidir. Dolayısıyla şu satırların yazarının gücünü hayli aşar. Bu noktayı dikkate alarak buradaki "tanıtmaya çalışmak" deyişine "hiç değilse bir kısmını isimleriyle tesbit" kaydının eklenmesi yerinde olacaktır. Aslında yapılmak istenen de, yapılmasına çalışılan da, bir bakıma budur.

Şu da var. Sınırları son derece geniş, çeşitlilik açısından İslâmî ilimlere dair edebiyatın ilk sırasını aldığı kanaatini beslediğimiz Hadis Edebiyatına dahil binlerce eserin hepsini isimleriyle olsun, tesbite bile imkân bulunamaz. Bu itibarla çalışmamızda yalnızca sınırlı bilgimize giren eserlerin yer aldığını itiraf etmek isteriz. Kısacası Hadis Edebiyatının verileri olan binlerce kitap içinden sadece ilgimizin ve bilgimizin erişebildiklerini tesbit edebildik. Kaynak olarak Bağdatlı İsmail Paşa'nın **Hediyyetu'l-Ârifîn** isimli bibliyoğrafik çalışmasını esas aldık. İlahiyatcılık mesleğine girdiğimiz ilk yıllar bu bibliyoğrafik kaynağı baştan sonra tarayıp ilgi alanımıza giren ilginç eserleri işaretlemiştik. Uzmanlık dalı olarak Hadis İlmini seçince vaktiyle yapmış olduğumuz merak dolu basit mesai meyvesini böylece vermiş oldu.

Burada işaret etmeden geçmeyeceğiz, Hadis İlminin çeşitli dallarıyla ilgili bunca kitabı ismiyle olsun tanıtmaya yönelik çalışmamızda yalnızca İsmail Paşa'nın kaydettikleriyle yetinmedik. Onlara çeşitli biyoğrafik ve bibliyoğrafik kaynaklarda gözümüze ilişenleri de ekledik. **er-Risâletu'l-Mustatrafe** ve **GAL** bu konuda başlıca başvuru kaynağımız oldu.

Bu üç kaynak asıl olmak üzere tesbit ettiğimiz eserleri, Prof. Dr. Fuad Sezgin'in **GAS** kısa adiyle meşhur dev eserindeki metoduna uyarak yazarlarının ölüm tarihlerine göre sıraladık. Hadis İlmiyle İlgili çeşitli bilgi dallarını ve konuları harf sırasına koyduk. Herbiri hakkında kısa açıklamalar yaptık. Eserlerin az da olsa bir kısmının tesbit edebildiğimiz yazma nüshalarına ve kimi baskılarına işaret ettik. İsmi belli olmayan bazı eserleri, (**Şerhu'l-Buhârî**), (**Şerhu Umdeti'l-Ahkâm**) misallerinde olduğu gibi konusuna uygun bir isimle kaydettik. Kaydettiğimiz ismi, eserin müellifince konulan asıl isim olmadığını göstermek maksadıyla parantez içine aldık. Bunun yanısıra konusunda meş-

hur olarak kaynak eser niteliği kazanmış kimi eserler hakkında özlü bilgiler vermeye gayret ettik.

Bilinen bir gerçektir ki, biyoğrafik ve bibliyoğrafik islâmî kaynaklar, alimleri isimlerinden çok künye, lakab veya şöhretleriyle kaydederler. O kadar ki bazen satırlara sığan birkaç künye, lakab ve nisbe arasında şahsın asıl ismi kaybolur gider. İsimlerin çok kez bunlarla anıldığı da olur. Bunun sonucu olarak, özellikle aynı künye veya lakaba sahip alimler çok kere birbirlerine karıştırılarlar. Söz gelişi İbn Teymiye, iki tanınmış alimin lakabıdır. Her ikisi de hadis eseri vermiş önemli şahsiyetlerdir. Bunlardan birisi Abdusselâm İbn Teymiye, diğeri ise Ahmed b. Abdilhalîm b. Teymiyedir. Biz, lakabları, künyeleri, nisbeleri ve şöhretleri bir olan alimlerin karıştırılmasına mani olabilmek için bütün eser sahibi alimleri yerine göre isim, baba ismi, künye, lakab, nihayet nisbe ve şöhret sırasıyla andık. Yerine göre ismiyle baba ismi bir olanların dede isimlerini de ekledik. Böylece yüzlerce isimde karışıklık olmasının bir ölçüde önüne geçmeye çalıştık.

Bütün kitap ve yazar isimlerinin yazılışında transkripsiyon kullanmamayı yeğledik. Nedeni, islâmî kültür içinde yer alan pek çok sözcüğü doğru okuyabilmek için transkripsiyon himmetine ihtiyaç olmaması gerektiğini düşünmemizdir. Yine düşündük ki, transkripsiyonu kullananlar daha ziyade yabancılardır. Onlar, sözün gelişi, el-Kur'ân ismini doğru okuyabilmek için "al-Qor'an" gibi bir imla ile yazmak zorundadırlar. Abdurrezzak ismini ise ancak 'Abd al-Razzaq şeklinde yazdıkları zaman doğruya yakın okuyabilirler. İslâmî kültür içinde olanlara gelince, onların el-Kur'ân sözcüğünü doğru okumak için transkripsiyona hiç de ihtiyaçları yoktur. Onlar bu kelimeyi, nasıl yazılırsa yazılsın, doğru okurlar. Abdurrezzak ismini doğru okuyabilmek için de herhangi bir özel imlaya ihtiyaç duymazlar. Üstelik onlarda "ra"yı yutmak zorunluluğu da yoktur. Önemli olan yazılanları doğru okumaksa bunu normal bir imla da sağlayabilir. Böylece normal imla ile yazıldığında doğru okunabilecek bir kelimeyi sanırız transkripsiyonla yazıp yanlış, üstelik bozuk telaffuzla okumak hatasında da düşülmemiş olur.

Şu da var, başlangıçta çalışmamızı islamî ilimlerin ortak dili olan Arapçayla hazırlamaya niyetlenmiştik. Öyle olunca trnaskripsiyona hiç de gerek yoktu. Sonradan fikir değiştirdik. Önce Türkçe hazırlanmasının, zaman içinde noksanlarının tamamlanıp hatalarının düzeltilmesinin uygun olacağında karar kıldık. Böylece belli bir seviyeye geldikten sonra Arapçaya çevrilir; aynı sonuç elde edilebilirdi. Transkripsiyona yer verilmeyişinde bu kararın da önemli ölçüde etkisi oldu.

Hadis İlminin çeşitli dallarında kaleme alınmış sayısız eseri mümkün olduğu kadar sistematik bir sınıflandırmaya tabi tutarak herbirini ilgili ilim dalındaki yerine yerleştirmek, işin başında gözümüzde büyüyen bir güçlük, üstelik, aşılması gereken mühim bir engel oluşturuyordu. Ancak Kur'ân-ı Kerim'de, "güçlükle birlikte kesinlikle kolaylık da var! Elbette güçlükle birlikte kolaylık da var!" buyurulmuştu. Bu ilâhî mesajın ışığında hareket ederek kolaylığı yakalamaya çalıştık. Önemli olan, sağlam bir metot, belli bir yöntem tutturabilmekti. Bunu sağlamaya çalışırken önce konusu bilinen eserleri ait oldukları ilim dalı içindeki yerlerine koyduk. İsmail Paşa'nın "fi'l-hadîs" kaydiyle verdiği, böylece Hadis Edebiyatında dahil olduğu bilinmekle birlikte hangi dalda yer alması ge-

rektiği belli olmayanlara gelince, bunların bir kısmını tahmin ettiğimiz bir yere yerleştirdik. Tahmin edemediğimiz az bir kısmını ise seçtiğimiz ve uygun gördüğümüz bazı yerlere dağıttık. Kuşkusuz, böyle bir uygulamada belki isabet kaydetmişizdir. Ne var ki, hata ettiğimiz yerler de olmuştur. Günlerce, aylarca, elimizden gelen bütün dikkat, itina ve titizliği göstermeye gayret ederek hazırladığımız bu çalışmamızda görülebilecek bu kabil hataları, öteki hata, yanlış, eksik ve noksan tarafları bildirmelerini erbabından rica ediyor; bekliyoruz.

Hiç şüphesiz müslümanların iyilik ve takva üzere birbirlerine yardım etmeleri esastır. Birlikte faydalanacakları eserler, aralarında gerçekleşecek yardımlaşmayla olgunlaşır. Güvenilecek hale gelir. Kalıcı eser niteliği kazanır. Bu nedenle tüm iyi niyetimizi ortaya koyarak hazırladığımız şu çalışmamızın hata ve noksanlarının bildirilmesini, altını çizerek tekrar etmekten şeref duyarız. Yayınlanması ve tekrar basılması kısmet olursa yapılacak uyarıları dikkate alırız. Bu şekilde bir yardım himmetine kalkışacak hamiyet erbabına peşin teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Son olarak Yüce Allah'tan şu yorucu çalışmayı Ulu Dergâh'ında kabul buyurmasını; onu yazarı olan aciz kulunun iman emeği üzerine kesiksiz bir ahiret azığı kılmasını niyaz ediyoruz. Ümidimiz, çalışmamızın karanlıkta kalmış birkaç eseri gün ışığına çıkararak Hadis İlmine acizane katkı sağlamasıdır.

Eserin basılmasına karar veren Türkiye Diyanet Vakfı Mütevelli heyetine; Başkanının şahsında yayın kuruluna; son derece dikkat isteyen dizgisini titizlikle gerçekleştiren Cevdet Doğan ile Mehmet Öztürk'e; tashihlerini yapan Dr. Kâmil Çakın ile Bünyamin Erul'a ; yardımlarından dolayı Dr. Ali Dere'ye teşekkürler ederim.

Hadis İlimlerine ait bellibaşlı bibliyoğrafyayı tanımak arzusuyla ilim yoluna girenlere başarılar dilemek ise önsözümüzün sonsözü olacaktır.

Prof. Dr. Mücteba UĞUR

GİRİŞ

HADİS EDEBİYATININ TANIMI, KAPSAMI VE DOĞUŞU

Hadis İlmi içinde yer alan dalları ve herbirine dair büyüklü küçüklü eserleri görmeden önce Hadis Edebiyatı kavramına açıklık getirecek bilgiler sunmak ve oldukça geniş sınırlı bu edebiyatın oluştuğu alanı belirlemek yerinde olacaktır. Bu yapıldığı takdirde, ardından gelecek Hadis Edebiyatının ortaya çıkışı, buna tesir eden amiller gibi konular daha da açıklık kazanacaktır.

HADİS EDEBİYATI

Hadis Edebiyatı, önsözümüzde de kısaca değindiğimiz gibi, en özlü tanımıyla, hadisler etrafında oluşan edebiyatın adıdır. Hadisler, Hz. Peygamber (s.a)'in söz fiil ve takrirlerinden oluştuğuna göre Hadis Edebiyatı da bunlar odak olmak üzere oluşmuş oldukça geniş sınırlı bir edebiyattır. Burada anılan tabirin yanısıra Hadis Literatürü, Hadis Bibliyoğrafyası, Hadis Kaynakları, Hadis Eserleri, Hadis Kitâbiyatı gibi değişik terim ve deyimlerle de anılır. Kısaca, hadislerin yazılı olduğu *sahife* adı verilen metinlerden tutunuz, hacimli kitaplara kadar bütün eserler, bunların açıklamaları, şerhleri, üzerine yazılan haşiyeler, ta'likalar, ilâveler, herhangi bir yönünü işleyen çalışmalar, nihayet bunlara dayanılarak ortaya konulan değişik türdeki kitaplar ve benzerlerinden oluşur.

Bununla birlikte hadislerin rivayeti, rivayet metotları, rivayetle ilgili problemler, bunların asırlarca süren tartışmaları gibi konularda yazılmış eserler de hadis edebiyatı içinde yer alırlar.

Bir hadisin çeşitli yönlerden incelenmesi, raviler, ravilerin tenkidi, rivayet yolları, herbirinin değerlendirilmesi, hadislerin kısımları ve herbiriyle ilgili çeşitli meselelere dair kaleme alınan sayılamıyacak kadar çok eser de aynı edebiyatı oluştururlar.

Bir hadis rivayet edildikten sonra güvenilir olup olmadığının da belirlenmesi gerekir. Buna ilmî deyişle sıhhatinin tesbiti adı verilir.

Bu bir anlamda rivayet edilen hadislerin sağlamlığının açıklık kazanması demektir. Ta ki hadisin şer'î bir konuda delil olup olmayacağı belli olsun. Dinî bir hükme delil olabilme niteliği belirlensin. Böyle bir sonuca varabilmek için hadisin çeşitli yönlerden araştırılması şarttır. Bunun için de hayli gayretler gösterilmiş; değerli eserleri yazılmıştır. Bu eserler de Hadis Edebiyatı içinde yer alırlar.

Bilinen tarihî bir gerçektir ki, Raşid Halifeler Devrinin sonunda İslâm birliği parçalanıp çeşitli mezhepler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu mezheplerin mensupları, görüşlerini savunurlarken geniş çapta hadis desteğine ihtiyaç duymuşlardır. Hatta bu uğurda hadis uydurmaktan bile çekinmemişlerdir. İçlerinden bir kısmı çeşitli meseleler bahanesiyle sahâbeyi eleştirmiş; sünneti hafife alan bir tutum izlemiştir. Zamanla bunların görüşleri yaygınlaşmaya başlayınca fikirlerini tartışmak, sahâbeyi ve sünneti savunmak üzere çeşitli eserler yazılmıştır. Bu eserlerde geniş çapta hadislere yer verilmiştir. Bunlar yanında başta mezhep savunması olmak üzere çeşitli maksatlarla uydurulan hadisleri konu alan ve eleştirilerini yapan eserler de kaleme alınmıştır. Bunlar da Hadis Edebiyatına girerler.

Hadisler, ilk bakışta isnad ve metin olmak üzere iki kısımdan oluşurlar. Hadislerin isnadlarını, isnadları oluşturan ravilerin durumlarını, hadisin çeşitli rivayetlerini incelemek amacıyla da araştırmalar yapılmış ve bu konuda başvuru kitabı olabilecek nitelikte hacimli eserler hazırlanmıştır. Bunlar da aynı edebiyata dahildirler.

Bütün bunların dışında, hadislerin yansıttıkları çeşitli problemleri ele alarak eleştirilerini yapan, çözüme bağlayan eserler de vardır. Bunlar için de aynı şey söylenebilir.

Şu hale göre Hadis Edebiyatı denildiği zaman, herhangi bir ayırım yapmaksızın hadisler odağında yazılmış olan bütün eserler kasdedilmiş olur.

Hadis ilmi oldukça geniş alanlı, pekçok ilim dallarının birleşmesiyle oluşan bir ilim dalıdır. Dolayısıyle Hadis Edebiyatı oldukça geniş sınırları olan bibliyografi türü oluşturmaktadır. Tekrar edelim, bizim kanaatimize göre çeşitlilik yönünden İslâmî edebiyatın ilk sırasını Hadis Edebiyatı alır.

Hadis Edebiyatı, oldukça geniş sınırı ve daha da önemlisi, son derece zengin malzemesiyle islâmî edebiyatın hemen her türüne geniş çapta destek sağlar. Bu ise onun önemini, çeşitlilik ve zenginliğinin sebebini, nihayet geniş sınırlı oluşunun hikmetini sanırız yeterince açıklayacaktır.

1. HADİS EDEBİYATININ DOĞUŞU

Hadis Edebiyatının doğuşunu ve geçirdiği safhaları özlü bir biçimde görmeden önce bu edebiyatın ortaya çıkışına neden olan ortamla birlikte sebep ve amilleri gözden geçirmeliyiz. Bunun için ilkin Hz. Peygamber (s.a)'in görevi ve buna bağlı olarak İslâm Dini'ndeki yeri gibi kimi konulara eğilmemiz gerekir. Kuşkusuz bu konuda verilecek bilgiler herşeyden önce hadislerin önemini açığa çıkaracaktır. Bununla da Hadis Edebiyatının doğuşuna neden olan amiller açıklık kazanacaktır.

İnkâr edilemez tarihî gerçektir ki Hz. Peygamber (s.a), son ilâhî hak din olan İslâm'la gönderilmiş bir peygamberdir. Onu peygamberlikle görevlendiren Yüce Allah, kendisine bir de kitap indirmiştir: Kur'ân-ı Kerim. Hz. Peygamber (s.a)'in kendisi son peygamber olduğu gibi kitabı da son ilâhi kitaptır. Öteki deyişiyle, getirmiş olduğu Kur'an-ı Kerîm, Metafizik alemden insanlığa son mesajdır. Kıyamete kadar kalacak; insanlığın yolunu aydınlatacaktır. Bunu sağlaması için anlaşılması ve anlatılması, yerine

göre açıklanması, nihayet hükümlerinin uygulama alanına konulması gerekir. Vahyi oluşturan emirler, yasaklar, ilke ve prensipler, kurallar hayata ancak bu yolla geçebilir. Aslına bakılırsa Hz. Peygamber, tebliğle olduğu kadar bunu sağlamakla da görevlidir.

Böyle önemli ve çetin bir görev yüklenen Hz. Peygamber (s.a), işe tebliğle başlamıştır. Bunun gereği olarak, kendisini peygamberlikle görevlendiren Yüce Allah'ın vahyettiklerini çevresini oluşturan mü'minlere duyurmuştur.

Şurası gerçektir ki tebliğ, sadece inen vahyi mü'minlere ulaştırmakla kalmamıştır. Tebliğin anlamı içinde bir de gereğince amel etmek vardır. Diğer deyişiyle inen ayetlerin taşıdıkları hükümleri uygulamaya koymak. Öyle olunca tebliğ, yalnızca duyurmakla kalmaz; ancak gereğince amelle tamamlanır. Bunu sağlamak ise sadece vahyin nasıl uygulamaya konulacağını bizzat Peygamberin göstermesi, anlatması, açıklaması gibi yollarla mümkün olur. İşte Hz. Peygamber (s.a), yirmi üç yıl süren peygamberlik hayatı boyunca bunları da yapmıştır.

Aslında Hz. Peygamber (s.a)'in tebliğ ettiği vahiy hükümlerini uygulamaya koyması kadar tabiî bir şey olamaz. Dahası peygamberlik görevinin anlamı, inen hükümleri uygulamaya koymakla bütünlük kazanır. Aksi anlamsız olur. Öyle olunca da tebliğin yanısıra uygulama kaçınılmaz bir zorunluluk haline gelir. Böyle bir zorunluluk tartışma götürmeyecek kadar açıktır; zira bir peygamber'in tebliğ ettiği hükümleri uygulamaması düşünülemez. Böyle bir şey, en basiti, peygamberin kendi kendisiyle ters düşmesi, bir anlamda kendini yalanlaması olur. Daha da önemlisi, tebliğ ettiği hükümleri kendi uygulamadığı takdirde başkalarından uygulamayı istemeye hakkı olmaz. Bu ise görevi ile açık bir çelişki demektir.

İşte Hz. Peygamber, kendisine inen Kur'ân-ı Kerim ayetlerini önce tebliğ etmiş, sonra da açıklamış ve kişisel ve toplumsal hayatın her safhasında uygulamaya koymuştur. Onun uygulamaları Vahyi açıklama metodlarından biri ve en başta geleni olmuştur.

Hz. Peygamber, Kur'ân-ı Kerim hükümlerini uygulama alınına koyarken vahy yanında bir takım yöntemler belirlemiş, emirler, yasaklar, kurallar koymuştur. Öteki deyişiyle vahyin koyduğu hükümleri açıklığa kavuşturacak ve hayatın her safhasında uygulama alanına geçirecek esaslar koymuş; yollar, yöntemler belirlemiş, kurallar getirmiş; emirler ve yasaklar vaz etmiştir. Bunların yanısıra İslâm toplumlarını yönlendirecek ilkeler ve prensipler koyduğu da bir gerçektir.

Özetleyecek olursak, Allah Rasûlü Hz. Muhammed Mustafa (s.a), Kur'an vahyini tebliğ etmiş; hükümlerini uygulama alanına koymuştur. O, Kur'an hükümlerini uygulama alanına koyarken de müslümanlara insanca, huzurlu bir ortamda mutlu olarak yaşamanın yollarını göstermiş, sınırlarını çizmiş, esaslarına açıklık getirmiştir. Böyle olunca onun peygamberlik görevi,tebliğ, tebliğ ettiklerinin kolayca anlaşılabilmelerini sağlamakla birlikte uygulama alanına koymak; nihayet uygulanmalarını kolaylaştıracak esaslar yerleştirmekle bütünlük kazanabilir. Hz. Peygamber tek kelimeyle bunu yapmıştır.

Kuşkusuz Kur'ân-ı Kerim, huzurlu bir ortamda insanca, müslümanca ve mutlu bir hayat yaşayabilmenin yollarını gösterip sınırlarını çizmek; esaslarını belirlemekle birlikte

özlü bir kitapdır. Hükümleri çok yerde ilmî deyişiyle mücmeldir. Yani, açıklanmaya, ihtiyaç gösterir. Hz. Peygamber uygulama ile bir de bu ihtiyaca cevap vermiştir.

Hiç şüphe yok ki hayat süreklidir. Toplumlara yani ufuklar açanlar, hayatın her safhasındaki güçlüklere katlanacak, müşkülleri halledecek, meseleleri göğüsleyecek, problemleri çözüme bağlayacak, anlaşmazlıkları adalet esasları dahilinde giderecek; nihayet kamuoyu hukukunu koruyacak tedbirleri almak zorundadırlar. Bunun için de birtakım esaslar getirmek; kurumlar düşünüp kurmak; daha da önemlisi işlemelerini sağlamak durumundadırlar. Hz. Peygamber'in bu konulara önce vahy ışığında eğildiği kuşkusuzdur. O, kısaca İslâm öncesi devrelerin tek belirli niteliği zulüm ve vahşet olan toplum hayatını yeni adaletli ve insanî yönde değiştirip böyle bir hayatın gerektirdiği kuruluşları gerçekleştirirken vahiyde açıklık olmayan konularda kendi yetenekleri, bilgisi ve kültürüyle hareket etmiştir. Hiç şüphe yoktur ki, o da bir insandır. Aralarından yetiştiği diğer insanlardan farklı değildir. Tek farkı ilâhi risaletle görevli oluşu ve bu görevi her ve şart altında olursa olsun, yerine getirme zorunluluğudur. Haliyle son derece zor görevini hakkıyla yerine getirebilmesi için kimi üstün yeteneklere sahiptir.

Şurası inkâr edilemez bir gerçektir ki, Yüce Allah, son ilâhi din olan İslâm'ın, evrensel esaslarının yerleşebilmesi, bir ölçüde Hz. Peygamber (s.a)'in yeteneklerine bağlı olduğundan olsa gerek, Peygamberini önce görevine hazırlamıştır. Bunun için de kendisini muhtelif vesilelerle eğitmiş, adına cahiliye devri denilen vahşet ortamı içinde ahlakı ve yetenekleriyle parmakla gösterilecek tek örnek şahsiyet haline getirmiştir. "Habibim sen kuşkusuz üstün bir yaratılış üzeresin" anlamındaki ayetin bir manası da budur.

Bunun bir tek yorumu vardır: Yüce Allah Hz. Peygamber (s.a)'e vahyin doğrultusunda esaslar koyabilecek; müesseseleri gerçekleştirecek, yönetilmelerini sağlayacak esasları, bunların yanında bütün bir toplumu yönlendirecek ilke ve prensipleri belirleyecek yeteneği fazlasıyla vermiştir. Akıl, idrak, zekâ, dirayet, bilgi, cesaret, kabiliyet, ilim, irfân bu konuda ilk akla gelenlerdir.

Şu hale göre Hz. Peygamber (s.a)'in peygamberlik görevi, Kur'ân-ı Kerim hükümlerini hayata geçirmek ve uygulanmalarını sağlamak üzere tebliğin yanında uygulama, açıklama ve bunları gerçekleştirecek müesseseleşmeyi gerçekleştirmek bazında bütünleşmektedir. İşte o bunu sağlamak için Kur'ân-ı Kerim ışığında, onun çizgisinde, ona paralel, onu destekleyen ve hayata indiren yollar, usuller ve yöntemler belirlemiştir. Kurallar, esaslar, ilkeler ve prensipler koymuştur. Emirler vermiş; yasaklar vaz etmiştir. Bir takım hususlar tavsiye etmiş; kimi vazgeçilemiyecek hayati esasların yeğlenmesini salık vermiştir.

Hz. Peygamber (s.a)'in belirlediği yollar, yöntemler ve esaslar; yerleştirdiği kurallar, ilkeler ve prensipler; verdiği emirler; koyduğu esaslar ve yasaklar; nihayet salık verdiği hususlar ilâhî vahiy çizgisinde, onu tamamlayacak, onunla bütünleşecek ve asla vazgeçilemiyecek bir biçim almıştır.

Tarihi gerçekler gözönüne alındığı zaman açık ve net bir şekilde ortaya çıkar ki Hz. Peygamber, ezeli ve ebedi peygamberlik görevini kusursuz bir şekilde yerine getirmiş-

tir. Bu hususta bütün azmini, ilgi ve bilgisini, titizlik, zekâ, ilim, irfan, gibi üstün insani yeteneklerini son haddine kadar kullanmıştır. Konuşmuş, konuşturmuştur. Yapmış yaptırmıştır. Emir vermiş; verdirmiştir. Kısacası, vahy tebliğini sözle, fiille, işle, yerine göre ise susarak tamamlamıştır.

Hz. Peygamber (s.a)'in, görevini yerine getirirken söylediği sözler, yaptığı işler, emrettiği, salık verdiği, öğütlediği hususlar, yerine göre düzelterek, yerine göre ise susarak onayladıkları, nihayet koyduğu ölçülerle, kurallar, metodlar, yöntemler, bunların yanısıra değişmez ilke ve prensipler tümüyle vahiy uygulamalarının gerektirdiği tamamlayıcı unsurlardır. Hepsi de insânî ve İslâmî bir hayat için vazgeçilmez şeylerdir.

Adına sünnet dediğimiz sözkonusu tamamlayıcı unsurlar, ilkönce Hz. Peygamber (s.a)'e ilk inanan mü'minlerce öğrenilmiş ve uygulama alanına konulmuştur. Bir diğer deyişle, adına sahâbe denilen bu mü'minler, Hz. Peygamber (s.a)'in tebliğ ettiği vahiy hükümlerini öğrenip gereğince hareket ettikleri gibi sünnetle konan tamamlayıcı unsurları da öğrenerek onları da uygulamışlardır. Bu konuda bilinen gerçek şudur: Sahabenin hepsi, sünnette yer alan Hz. Peygamber'in sözlerini, fiillerini, hareket, tavır ve davranışlarını, emirlerini, yasaklarını, nihayet koyduğu ölçüleri, esasları, kuralları, ilke ve prensipleri kendilerine yeterli olacak kadar öğrenip öğrendikleri şekilde uygulamışlardır. Bu konuda hepsinin olağanüstü bir gayret sarfettiği bilinmektedir.

Yine bilinen bir gerçektir ki sahâbe, sünneti oluşturan esaslardan öğrendiklerini kendi aralarında müzakere ederek başkalarına da öğretmek yoluna gitmişlerdir. Böylece Hz. Peygamber (s.a)'den öğrenilenlerin hem sıhhati belirlenmiş, hem de yayılması sağlanmıştır.

Hz. Peygamber (s.a)'in ebedî aleme göçetmesini izleyen kısa bir dönemde İslam fetihleri hayli geniş alanlara yayılmıştır. Fethedilen yerlerde çeşitli kültürler vardır. Bir yandan fethedilen yerlerde yaşayan halklar, öte yandan kültür çatışmaları ortaya yeni yeni meseleler çıkarmıştır. Bu meseleleri çözüme kavuşturmak isteyen sahabenin elinde iki kaynak vardır: Kur'ân-ı Kerim ve Sünnet. Gerek yönetimde söz sahibi olan, gerekse olmayan sahabîler ortaya çıkan çeşitli meseleleri çözüme kavuşturmak üzere, metod olarak önce Kur'ân-ı Kerime başvurmuşlardır. Hakkında Kur'an'da açıklayıcı bir hüküm olmayan konularda ise başvuru kaynakları daima sünnet olmuştur. Bu ise Hz. Peygamber (s.a)'den öğrendiklerini rivayet etmelerine yol açmıştır. İşte Hadis Edebiyatının ortaya çıkışına zemin hazırlayan en önemli amil sünneti yansıtan hadislerin rivayet edilmesi gereği olmuştur.

Burada işaret etmek yerinde olur, rivayet Hz. Peygamber (s.a)'in sağlığında ve daha çok öğrenip amel etme gayesine bağlı olarak başlamıştır. Onun ebedî hayata göçünden sonraki dönemlerde bir yandan hızlanmış, bir yandan da yoğunlaşmıştır. Bu hızlı ve yoğun faaliyet sonucu rivayet edilen ve daha çok ezberlenen hadisler, zamanla yazılı metinlere geçirilmiştir. Bu yazılı metinler Hadis Edebiyatının çekirdeğini oluşturmuştur.

Hadislerin yazılı metinlere geçirilmeye başlanmasıyla hadis rivayeti önemli bir merhaleye ulaşmıştır. Bunu izleyen derleme ve tasnif devreleriyle ise tamamlanmıştır. Tasnif devresinden sonradır ki Hadis Edebiyatının ilk verileri ortaya çıkmaya başlamıştır.

Hadis Edebiyatının ortaya çıkışına zemin hazırlayan hadis rivayeti belli başlı dört safhadan geçmiştir:

1- **Hıfz** (Hadislerin ezberlenmesi, ezberden nakli)

2- **Kitâbet** (Yazılması)

3- **Tedvîn** (Derlenmesi)

4- **Tasnif** (Kısımlara ayrılarak kitaplara dercedilmesi).

Bu safhaları ayrı ayrı görelim.

1- *HIFZ*

Yukarda kısaca değindiğimiz gibi hıfz, sahabenin Hz. Peygamber'in sünnetini, sünneti yansıtan sözleri veya işleri duyarak veya görerek ezberlemek yoluyla öğrenmeleridir. Hz. Peygamber (s.a)'in sağlığında başlamıştır. Daha sonraki devrelerde devam ettiği görülür.

Bu devlerlerde Hz. Peygamber (s.a)'in herhangi bir sünnetini yansıtan hadisi bilen onu ezberden rivayet etmiş; öğrenen de ezberine alarak öğrenmiştir.

Sahabenin hadisleri ezberleyerek öğrenmesini zorunlu hale getiren sebepler vardır. Bunların başında öğrendikleriyle amel etmeleri gelir. Gerçekten herbir sahâbî Hz. Peygamber (s.a)'den bellediklerini hemen uygulamıştır. Böylece onları sağlam bir şekilde öğrenmiştir. Böyle bir tutum, yazıya ihtiyacı önemli ölçüde ortadan kaldırmıştır. Okuma yazma bilenlerin son derece az olduğu, yazı tekniğinin yetersizliği de buna eklenince hadislerin ezberden nakli bir bakıma en sağlam öğrenim metodu haline gelmiştir.

Öte yandan az ilerde söz konusu edeceğiz, Hz. Peygamber (s.a) başlangıçta hadislerin yazılmasına izin vermemiştir. Bunun gerekçesi, Kur'ân ayetleriyle kendi sözlerinin karışması ihtimalidir.

Şu hale göre hadislerin ezberlenerek öğrenilmesi ve aynı şekilde rivayet edilmesi, önceleri bazı sosyal sebeplerden dolayı zorunlu hale gelmiş; günün şartlarına göre geçerli bir rivayet metodu olmuştur. Zamanla ilk yazılı metinlerin ortaya çıkışı; hatta müstakil eserlerin verilmeye başlanması üzerine dahi ezberden rivayet metodu değerinden hiçbir şey kaybetmemiştir.

2- *KİTÂBET*

Hadis tarihinde önemli bir safha olan Kitabet, hadislerin yazıya geçirilmesidir. Bu safha da Hz. Peygamber (s.a)'in sağlığında başlamıştır.

Yukarıda söz konusu ettiğimiz gibi Hz. Peygamber (s.a) önceleri hadislerin yazılmasını yasaklamıştı. Onun bu yasağının gerekçesi, tekrar edelim, sözlerinin Kur'ân-ı Kerim ayetleriyle karışmasına engel olmaktı. Hz. Peygamber (s.a) böyle bir tedbir almakta son derece haklıydı; çünkü bazı sözleri, Kur'an-ı Kerim düzeyinde olmasa da,

icâzlı idi. Dahası, hitap ettiği sahabenin bilgi ve kültür durumu önceleri Kur'an ayetleriyle hadis metinlerini ayırabilecek düzeyde değildi. Daha da önemlisi, inen Kur'an ayetleri bütünüyle sahâbîlerin tümü tarafından ezberlenmiyordu. O nedenle ilâhi kelâm ile insan sözü olan hadislerin karışma ihtimali her zaman için söz konusu olabilirdi.

el-Hatibu'l-Bağdâdî, hadislerin yazılmayışına neden olarak aynı gerekçeyi gösterir. Ona göre ilk zamanlar hadislerin yazılmasını hoş karşılamayanlar şu mahzurları gözönüne almışlardı: Allah kitabı Kur'ân başka şeylerle karışmasın; Kur'ân'ı bırakıp başka şeylerle meşgul olunmasın; gerçeği batılından, sahihi sahih olmayandan ayırdedilmeyeceği için eski kitaplara rağbetin önü alınsın... Gerçek şu ki, Kur'an bu kitapların hiç birine ihtiyaç bırakmamıştır. İşte bu sebepler başlangıçta gözönüne alınarak Allah Resulü tarafından hadislerin yazılmasına izin verilmemiştir. O zamanlar sahabe arasında vahy ile vahiy olmayan şeylerin arasını ayırdedebilecek bilgili kişilerin (fakihlerin) az bulunuşu da bu yasağın ana sebebi olmuştur. Şu da var ki o zamanlar çöl araplarının çoğu yeterli dinî bilgiler sahibi değildirler. Hiçbiri bilgili alimlerin meclislerinde oturup bunları yeteri kadar öğrenmemişlerdi. Bu nedenle ellerine geçen sahifeleri Kur'an'la karıştırmaktan ve içindekileri Allah sözi sanmaktan emin olamazlardı[1].

İbn Haceri'l-Askalânî (773-852) hadislerinin yazılmayışına sebep olarak Kur'an-ı Kerim ayetleriyle karışması tehlikesinin yanında arapların hafıza berraklığı ile zekâ parlaklığını gösterir. Büyük çoğunluğunun yazı bilmeyişi de bunda etkili olmuştur[2].

Hadislerin yazılmayışında önemli ölçüde tesiri olduğu şüphe götürmeyen son hususa gelince, Hz. Peygamber (s.a)'in yasaklamasıdır. Gerçekten Allah Resulü (s.a), burada anlatılan sakıncaları dikkate alarak başlangıçta hadis yazılmasına izin vermemiş, ayrıca daha önce yazan olmuşsa yazdığını imha etmesini emretmiştir. Buna dair bir hadisi nakletmek istiyoruz.

لا تكتبوا عني. ومن كتب عني غير القران فليمحه وحدثوا عني ولا حرج ومن كذب عليّ متعمدا فليتبوا مقعده من النار

"Benim sözlerimden hiç bir şey yazmayınız. Benim ağzımdan çıkan sözlerden Kur'an ayeti dışında bir şeyler yazmış olan varsa yazdığını derhal imha etsin. Benim sözlerimi yazmaksızın başkalarına anlatabilirsiniz. Bunda hiçbir sakınca yoktur. Bununla birlikte kim benim ağzımdan bile bile yalan uydurursa işte o Cehennem'deki yerine hazırlansın."[3]

Hz. Peygamber (s.a)'in şahsi otoritesinin hadis yazmak isteyen sahabiler üzerinde son derece etkili olduğu şüphe götürmez. Mümkündür ki bu sahâbîler yalnızca Hz. Peygamber yasakladığı için hadis yazmaya yanaşmamışlardır. Kaldı ki yasağın gerekçesi onlara göre de önemlidir. Hiçbir sahâbînin Allah kelâmını başka sözlerle karıştırmaya razı olmak şöyle dursun yanaşacağını kabul etmek bile imkân dışıdır.

---

(1) *Takyid,* 57.
(2) *Hedy,* 4
(3) *Müslim,* ez-Zuhd ve'r-Rekaik 16:8/*22920-72-(3004)*; Krş., *Takyîd,* 29, 30, 31; *Câmî;* 1/76.

Hadislerin yazılması yasağının ne zaman konulduğunu tesbit imkânımız yoktur. Ancak bu konudaki rivayetlerde, "önceleri", "İslâm'ın ilk devreleri" ve benzeri kayıtlar bulunmaktadır[4]. Bunlar gözönüne alınarak Kur'ân-ı Kerim'in henüz iyice öğrenilip muhafaza altına alınmamış olduğu ilk dönemlerin kasdedildiği söylenebilir. Kaldı ki hadis yazılmasının yasaklanıp sonradan serbest bırakılışı, sünnetin sünneti neshi olarak görülür[5]. Nesh olayında "mensûh" öncedir. Bir de Hz. Peygamber'in İslâm'ın emirleri yerleşinceye dek işi sıkı tuttuğu, daha sonraları kolaylığı prensip aldığı bilinmektedir. Bu hususlar dikkate alındığında yazı yasağının Mekke devrinin sonları ile Medine devrinin başlarında konulmuş olması akla en yakın ihtimal olmaktadır.

Hadislerin yazılışına konulan yasak sonradan kaldırılmıştır. Kaldıran, yasağı koyan Hz. Peygamber (s.a)'dir. Anlaşıldığına göre o, yasak gerekçesinden ortadan kalktığını anladığı an yazı yazmasını bilen kimi sahabilere hadislerinden istediklerini yazmalarına izin vermiştir. Bu izin üzerine sahâbeden bazıları hadisleri yazmışlardır.

Bildiği hadislerin bir kısmını yazan sahâbîler ile yazdıkları sahife denilen metinler hakkında kimi hadis kaynaklarında verilen kısa bilgiler dışında fazla bilgi yoktur.

Hadis yazan sahâbîlerden bilinen isimler şunlardır:

1- Ebu Bekr es-Sıddîk (13)
2- Abdullah b. Mes'ûd (31)
3- Ali b. Ebî Tâlib (40)
4- Ebu Bekre es-Sekafî (51)
5- Ebu Eyyub Hâlid b. Zeyd el-Ensârî (52)
6- Hz. Aişe (58)
7- Ebu Hureyre (58)
8- Semure b. Cundeb (59)
9- Abdullah b. Amr İbni'l-Âs (63)
10- Abdullah b. Abbâs (68)
11- Abdullah İbnu'z-Zubeyr (73)
12- Abdullah b. Umer (74)
13- Câbir b. Semure (74)
14- Ebu Sa'îdi'l-Hudrî (74)
15- Ebu Umâme el-Bâhilî (81)
16- Enes b. Mâlik (93)[6]

Hadis yazma çabaları kısa zamanda sonuç vermiş önce *sahîfe* isimli yazılı metinler ortaya çıkmıştır. En meşhur sahifeler şunlardır:

1- Ebu Hureyre'nin **es-Sahîfetu's-Sahîha**'sı;
2- Abdullah b. Amr İbni'l-Âs'ın **es-Sahîfetu's-Sâdıka**'sı.
3- Semure b. Cundeb'in **Sahîfe**si

(4) Bk. Mesela, *Te'vîl,* 286; *Hedy,* 4.
(5) *Te'vîl,* 286.
(6) *Dirâsât* 92 vd. Diğer hadis yazan, yazdıran veya yazarak rivayet eden sahabîlerin isimleri için Bk. aynı yer.

4- Abdullah İbn Abbas'ın **Sahîfe**si
5- Câbir b. Abdillah'ın **Sahîfe**si[7]

Sahifeler zaman içinde diğer yazılı metinlerle birlikte rivayet edilerek yayılmış ve sonraki hadis musannefatının çekirdeğini oluşturmuştur.

3- *TEDVÎN*

Tedvin, sözlükte toplamak, bir araya getirmek anlamındadır. Terim olarak, Hadis Tarihinin safhalarından biridir ve hadislerin yazılı metinlerini bir araya getirerek defter veya kitap halinde toplamak safhasına denir.

Yukarıda, hadislerin Hz. Peygamber (s.a) henüz hayatta iken az da olsa yazıldığına değinmiştik. Yine yukarıda sözkonusu ettiğimiz üzere kimi sahâbîler yazdıkları hadisleri küçük çaptaki metinlerde bir araya getirmişlerdir. Hadis Edebiyatının ilk ürünleri işte bu metinlerdir.

Bugün için bu metinlerden elimizde Amr b. Hazm'dan, Hz. Ebu Bekr'den ve Hz. Ömer'den rivayet edilen sadakat hadisleri bulunmaktadır. İlk hadis eserleri arasında yer alan bu metinler o günlerdeki faaliyetlerin misallerini oluşturmaktadırlar.

İlk yazılı hadis metinleri arasında kimi sahabîlere ait olanlar da mühim bir yer tutar. Adına sahîfe denilen bahis konusu metinler zaman içinde bir yandan çoğalmış; öte yandan yoğunluk kazanmıştır.

Hadislerin yazılma devresini tedvîn devresi izler. Bu devre zaman bakımından sahâbe devrinin sonlarına kapsayan birinci hicri asır sonlarına rastlar.

Tedvîn devrinde, az önce de sözkonusu ettiğimiz gibi hadisler derlenip defterler veya kitaplar haline getirilmiştir. Bu bir bakıma hadislerin, sahabîlerden rivayet edilerek yazılı metinler haline getirilerek bir araya toplanmasıdır. İbn Haceri'l-Askâlânî, hadislerin tedvin edilmesine yol açan amilleri şöyle açıklamıştır:

"...Hz. Peygamber (s.a)'den arta kalan eserler Sahâbe ve Tâbiûn'un ileri gelenleri devrinde ne tedvîn edilmişti ne de tertibe konulmuştu. Bunun iki sebebi vardı. Birincisi *Sahîhu Muslim*'de sabit olduğuna göre önceleri bir kısmının Kur'ân ayetleriyle karışmasından korkulduğundan bundan men edilmişlerdi. İkincisi ise Sahâbe ve Tâbiûnun hafızalarının kuvvetli oluşu; bir de çoğunluğun yazı bilmeyişi idi.

Sonraları hadisleri bilen sahâbîler İslâm ülkelerine dağıldılar. Haricîler, Râfızîler, Kader inkârcıları gibi çeşitli fırkaların ortaya attıkları bidatler çoğaldı. Batıl hakikate karışmaya yüz tuttu. Bu nedenlerle Tâbi'ûn devri sonlarında Hz. Peygamber (s.a)'ın hadisleri tedvîn edildi."[8]

İbn Hacer'in verdiği bu bilgiye göre hadislerin tedvîn edilmelerine başlıca şu sebepler neden olmuştur:

a) Hadisleri bilen sahâbilerin fetihler sonucu İslâm beldelerine katılan yörelere dağılmaları;

(7) Bunlar hakkındaki özlü bilgiler ilerde sahife başlığı altında verilmiştir.
(8) *Hedy*, 4.

b) Şia, Râfızîlik, Haricîlik gibi siyâsî; Kaderiye, Murcie, Mu'tezile gibi inanç mezheplerinin görülmeye başlaması;

c) Bu mezheplerin ortaya çıkmasıyla birlikte İslâm esasları arasında yer almayan ve adına bid'at denilen hususların çoğalması;

d) Sonunda, gerçekten İslâm'a uyan hakikatlerle sonradan ortaya çıkan bir takım batıl şeylerin birbirine karışması.

Buna burada anılmayan ancak son derece önemli olan, İslâm ülkelerinin genişlemesi sonucu yeni ve değişik kültürlerle temas ve hadis uydurma faaliyetinin başlaması da eklenirse önce hadislere duyulan ihtiyaç net bir şekilde ortaya konulmuş olur. Daha sonra ise tedvînin ne derece zorunlu hale geldiği açıkça belli hale gelir.

Öte yandan, idarecilerle hadis alimlerini tedvîne sevkeden son derece önemli bir başka amil de İslâm ülkelerinin genişlemesiyle çeşitli meselelerle karşı karşıya gelinmesidir. Elbette bu meselelere İslâmî bir çözüm bulunacaktır. Bu ise Kur'ân-ı Kerim'in yanında hadislere başvurma zorunluluğu getirmiştir. Mezheplerin görülmeye başlaması üzerinden çok geçmeden ortaya çıkan hadis uydurma faaliyetlerine gelince, o da hadislere duyulan ihtiyacı alabildiğine artırmıştır.

Şu da var; zaman bakımından Tedvin devresinin başlarına gelindiğinde İslâm'ın ilk kaynağı olan Kur'ân-ı Kerim toplanmış; ayrı bir kitap haline getirilmiştir. Bu hususun da hadisler için aynı şeyi müslümanların gündemine getirdiğine şüphe yoktur.

Bütün bu gibi sebeplerin bir araya gelmesiyle tedvîn faaliyeti başlamıştır.

Kaynakların verdikleri bilgilerden anlaşıldığına göre tedvîn faaliyeti, hıfzla birlikte yazmak ve yazılı metinleri bir araya toplamak şeklinde iki yönde gelişmiştir. Gerek yazılı hadis metinlerini bir araya toplamak; gerekse sahabilerden bildikleri hadisleri rivayet ederek bu arada yazılı metinlere geçirerek derleme faaliyetleri sonradan resmî bir nitelik kazanmıştır.

Hadis tedvininde ilk girişim Hz. Ebu Bekr ile Hz. Ömer'e aittir.

Hz. Ebu Bekr beşyüz kadar hadisi bir kitapta toplamıştır[9]. Ne var ki sonradan bazı sebepler yüzünden yazdırdığı hadisleri imha etmiştir. Aynı şekilde Hz. Ömer de Hz. Peygamber (s.a)'ın sünnetlerini yansıtan hadisleri yazdırarak bir araya getirmek için önce sahâbeyle istişare etmiştir. Konuştuğu sahâbîlerden çoğu onun bu fikrini olumlu karşılamışlardır. Böyle olmakla birlikte aradan bir ay kadar bir zaman geçince bu fikrinden vazgeçmiştir[10].

Kaynaklarımızın belirttiklerine göre Hz. Ebu Bekr'in yazmış olduğu hadisleri imha etmesinin sebebi, hadislerin kendisinden sonra aslına uygun olarak rivayet edilememeleri korkusudur.

Hz. Ömer ise sünenleri yazmaktan vazgeçişine sebep olarak Ehl-i Kitabın Allah'ın kitabından başka kitaplar yazmalarını, sonra da kendi yazdıkları kitaplar üzerine düşe-

(9) *Tezkire*, 1/5.
(10) *Takyîd*, 50.

rek Allah Kitabını terkettiklerini göstermiştir. Bunu yaparken de Allah Kitabına hiçbir şeyle gölge düşürmeyeceğini vurgulamıştır[11].

Hz. Ömer'in ayrıca sünneti yansıtan hadisleri yazdırarak derlemek üzere vilayetlere birer buyrultu yazdığına dair haberler de vardır. Sonradan bu fikrinden vazgeçince yeni bir buyrultu yazdırarak daha önceki emrine uyup hadis yazmış olanlar varsa yazdıklarını imha etmelerini emretmiştir[12].

Görülüyor ki Hz. Peygamber (s.a)'in ebedî aleme göçetmesi üzerine müslümanların ilk iki yöneticisi de hadisleri derleme teşebbüsünde bulunmuştur. Ancak her ikisi de teşebbüslerinden vazgeçmişlerdir. Buna ilk ve en mühim neden İslâm'ın ana kaynağının henüz müstakil bir kitap olarak yazılıp başka şeylerle karışmasından korkulması; bunun yanında bilhassa Hz. Ömer'de açıkça görülen Allah Kitabı'nı bırakıp başka şeyler üzerine düşülmesidir. Buradan anlaşıldığına göre her iki halife de hadis tedvîni için vakti henüz erken bulmuş olmalıdırlar.

İkinci tedvin girişimi Umer b. Abdulaziz'e aittir. Beşinci Râşid Halife olarak da bilinen bu Emevî Halîfesi, anlaşıldığı kadarıyla hadislerin yok olma tehlikesiyle karşılaştığını görerek buna karşı tedbir almaya lüzum görmüştür. Onu bu tehlikeye karşı tedbir almaya sevkeden amiller yukarıda sayılanlar olmalıdır. Zira zamanına gelindiğinde değiştiği söylenebilecek bir durum yoktur. Üstelik aynı durum devam etmekte; hatta gittikçe hız kazanmaktadır. Böyle bir ortamda İslâm'ın ikinci ana kaynağının yokolmasının yanısıra başka şeylerle karışmasının önüne geçecek tedbirler almaya kesin zorunluluk olduğu kuşkusuzdur.. Gerçi Umer b. Abdulaziz'e gelinceye kadar hadislerin yokolma, değişme, nihayet uydurmalarla karışma tehlikelerini görerek tedbir alma gereği duyanlar olmuştur. Bu arada bu yolda kimi faaliyetler görülmüştür. İsnad uygulamasının yanısıra hadisi rivâyet edenlerin hallerinin araştırılması söz konusu faaliyetler arasındadır.

Hadisi rivâyet edenin onu kimden işitmiş olduğunu söyleyerek Hz. Peygamber (s.a)'e kadar uzanan bir rivâyet zinciri kurulmasından ibaret isnad ile ravilerin güvenilir olup olmadıklarının araştırılması; bunun sonucu olarak da güvenilir olanların hadislerinin kabul edilerek öyle olmayanlarınkilerin bırakılması olumlu sonuçlar vermiştir. Ancak bu tedbirlerin de hadislerin karşılaştığı tehlikeyi kesinlikle ortadan kaldırdığı söylenemez.

İşte bu durumları bilen, hadisleri bekleyen tehlikeyi sezen Umer b. Abdulazîz, Medine Valisi Ebu Bekr İbn Muhammed İbn Hazm'a şu emri göndermiştir:

"Hz. Peygamber (s.a)'in hadislerini sünnetlerle ve Amra bint Abdirrahman'ın rivâyet ettiği hadislerle birlikte araştır ve yaz(dır). Zira ben bunları bilen alimlerin ölüp gitmeleriyle ilmin kaybolmasından korkuyorum[13]."

Anlaşıldığına göre Halife böyle bir emri yalnızca Medine valisine değil, çeşitli vilayet valileri ile hadisle meşgul olan alimlere de göndermiştir. Bu konudaki haberlerde bu

(11) A.g.e., aynı yer.
(12) *İlm,* 89 r. 2.
(13) *el-Buhârî,* İlm 34:1/33; *ed-Dârimî.* 1/126: *Takyîd,* 105, 6.

emrin Medine ehline ve her tarafa gönderdiği belirtilmiştir[14]. Nitekim halifenin emrinin İsfahan valisine de gönderildiği; ondan da çevrede bilinen hadislerin toplanmasının istendiği bilinmektedir.

Aslında Halifenin tedvîn işini ciddî olarak gerçekleştirmeye niyet ettiği düşünülürse bu konudaki emrini bu işi yapmaya ehil olanların bulunduğu her yere göndermesi akla en yakın ihtimaldir[15].

Halîfenin bu emirnamesi üzerine hadis toplama faaliyeti resmî bir kimliğe bürünmüş ve pekçok kişi bu işe koyulmuştur. Bunlar arasında İbn Şihâb ez-Zuhrî (50-124) büyük bir ciddiyet ve azimle hadis toplamaya girişmiştir. Sonunda hadis tedvîninde büyük başarı sağlamış ve tarihe "ilk hadis tedvîn eden kişi" olarak geçmiştir. Kendisinden nakledilen bir haberde hadis tedvînini Halifenin emri üzerine ilk defa kendisinin başlattığını ve başarıyla sonuçlandırdığını anlatır. Bahis konusu haber şöyledir:

"Umer b. Abdilaziz bize sünnetlerin derlenmesini emretti. Ona defterler halinde sünnetleri yazdık. O da idaresi altında bulunan her yere bu defterlerden birer nüsha gönderdi.

Hadisleri benden önce kimse tedvin etmiş değildi. Benden sonra tedvin işi hızlandı. Daha sonra ise tasnif çoğaldı. Allah'a hamdolsun, böylece pek çok hayır hasıl oldu[16]."

Şu hale göre Halîfe Umer b. Abdulazîz'in emri üzerine hadisler, bir yandan rivayet edilerek yazılmış, bir yandan da yazılı metinler toplanarak bir araya getirilmiştir. Bu faaliyetler sonucu her ne kadar hadis edehiyatının en eski ürünleri denilebilecek müstakil kitaplar ortaya çıkmamışsa da hiç değilse hadislerin büyük çoğunluğu derlenmiş veya yazıya geçirilmiştir. İbn Şihâb ez-Zuhrî'den yazılan hadislerin Mervan ailesi için kitaplar halinde Yezîd'in hazinesinden alınarak hayvanlara yüklenip taşındığı gözönüne alınırsa tedvîn faaliyetinin ne kadar önemli bir sonuca ulaştığı açığa çıkar. Ayrıca İbn Şihâb'ın bu alandaki hizmetlerinin büyüklüğü kolayca anlaşılır.

4- *TASNÎF*

Kısımlara ayırma, sınıflandırma anlamına gelen tasnif, *tedvîn* safhasının devamı olup ilk hadis eserlerinin ortaya çıkışını hazırlayan son aşamadır. Bu safhada derlenen ve yazılı metinler haline getirilen hadisler ravilerine veya konularına göre kısımlara ayrılmıştır. Aynı raviden rivayet edilen veya konuları bir olan hadisler böylece bir araya getirilmiştir.

Tasnif devresinde ilk olarak gayret gösterip eser verenler şu alimlerdir.

Mekke'de	:	Abdulmelik b. Abdilazîz b. Cureyc (70-150)
Yemen'de	:	Ma'mer b. Râşid el-Ezdî (153)
		Saîd b. Ebî Arûbe (156)
Şam'da	:	Abdurrahmân b. Amr el-Evzâî (157)

(14) *Takyîd*, 106.
(!5) *Hadis Tarihi*, 204.
(16) *Câmi*, 1/76.

Medîne'de	:	Muhammed b. Abdirrahmân, İbn Ebî Zi'b (159)
Kûfe'de	:	Sufyân b. Sa'îd es-Sevrî (77-161)
		İbrâhîm b. Tahmân el-Hurasânî (163)
Basra'da	:	Hammad b. Seleme b. Dinâr (167)
Horasan'da	:	Abdullah İbnu'l-Mubârek (181)
		Yahya h. Zekeriyâ, İbn Ebî Zâ'ide (183)
Vasıt'ta	:	Huseym b. Beşîr el-Vâsıtî (104-183)
Rey'de	:	Cerîr b. Abdilhamîd (188)
		el-Velîd b. Muslim el-Umevî (195)
		Muhammed b. Fudayl ed-Dabbî (195)

Bütün bu alimlerin ölüm tarihleri dikkate alınırsa görülür ki hepsi de ikinci hicrî asırda yaşamışlardır. Buradan anlaşıldığına göre ikinci hicrî asır ortalarına doğru hadislerin tasnifi gerçekleşmiş ve bazı metodlar kullanılarak kitaplara geçirilmiştir. Söz konusu metodların belli başlıları şunlardır:

a) *Ale'r-Ricâl Metodu*

Hadisleri ravisinin ismi esas olmak üzere düzenleme metodudur. Bu metodla yazılan eserlerde hadisler, konularına ve sıhhat derecelerine bakılmaksızın rivayet eden ravinin ismine göre bir arada toplanır. Ravi sahâbî ise ondan rivayet edilen hadisler onun ismini taşıyan başlık altında bir araya getirilir. Bu metodla tasnif edilen hadis kitaplarına genelde *musned* adı verilir. *Musnedu Ahmed b. Hanbel* ve et-Taberâni'nin *el-Mu'cemu'l-Kebîr*'i ale'r-ricâl metoduyla düzenlenmiş eserlere misaldir. Her iki alimimiz de eserlerinde Hz. Peygamber (s.a)'den hadis rivayet ettiği sabit olan sahabe isimlerini aşere-i mübeşşereden başlamak ve kadınlar da dahil olmak üzere sıralayıp herbirinden kendilerine ulaşan hadisleri karışık olarak bir araya getirmişlerdir.

Ale'r-Ricâl tasnif metodunda özellikle sahâbe isimlerini sıralamada belli bir sistem olmadığı gibi uygulamada birlik de yoktur. Bu konuda her alimin kendine göre bir sisteme uyduğu görülür. Bu cümleden olarak kimileri kabile isimlerini esas almışlardır. Bunlar önce Beni Hâşim'den olan sahâbîleri; daha sonra ise neseb bakımından Hz. Peygamber (s.a)'e yakınlığı oranında diğer kabilelerden olanları sıralama yoluna gitmişlerdir. Kimileri de isim sıralanışında İslâm'daki kıdemi esas almışlardır. Bunların da eserlerinde aşere-i mübeşşere ashabına öncelik tanıdıkları dikkat çeker. Ardından Bedir Savaşına katılan sahâbîler, Hudeybiye ile Mekke Fethi arasında müslüman olanlar, Fetih günü İslâm'a girenler, Hz. Peygamber'i küçük yaşta görenler ve kadınlar... gibi kronolojik sıralamayı yeğledikleri göze çarpar. Böyle bir sistem sahâbeyi tabakalara ayırma açısından faydalı olmuştur. Ancak hadisler yönünden bazı sakıncalar doğurmuştur. Bir defa böyle bir metod aranan ve sadece konusu bilinen bir hadisi bulma imkanını önemli ölçüde zorlaştırmıştır. O nedenle müsned veya mu'cem türü bir eserden konusu bilinen bir hadisi kolayca bulmaya imkân yoktur.

Diğer taraftan bir müctehid için amel edeceği hadisin sıhhati çok daha önemlidir.

Buna göre ictihadında delil olarak kullanacağı hadisin sıhhatini bilmedikçe amel edemez. Aynı şekilde bir fakîh fetvasını sıhhatini bilmediği hadise dayandıramaz. O nedenle müctehidlerle fakihleri doğrudan ilgilendiren husus hadis metnini kaynağından bulmaktan çok konusu ve sıhhatidir. Ale'r-ricâl metoduna göre tertip edilmiş bir hadis kitabında aranan bir hadisi konusuna göre bulmak imkânı olmadığı gibi sahih olanını ayırmak imkânı da yoktur. Öyle olunca ale'r-rical metoduyla tasnif edilen hadis kaynakları kullanışlı olmaktan uzaktırlar. Böyle bir eserden hadis bulmak uzmanlık ister. Hiç değilse Hadis alimlerine ait bir şans olarak kalır[17].

Yeri gelmişken değinelim, Ale'r-Ricâl hadis tasnif metodu daha sonraları az da olsa değişik bir uygulama alanı bulmuştur. Buna göre yine ravi ismi esas alınmış; ancak sahâbi ismi yerine sonraki nesillerden ravisinin ismi yeğlenmiştir. Et-Taberânî'nin, *el-Mu'cemu'l-Evsat, el-Mucemu's's Sağîr* isimli iki mu'ceminde böyle bir değişik metod izlenmiş ve hadisler sahabe isimlerine göre değil, et-Taberânî'nin şeyhlerinin isimleri asıl alınarak sıralanmıştır. Haliyle aynı şeyhten rivayet edilen bütün hadisler, konularına bakılmaksızın onun ismi altında bir araya getirilmiştir.

Ne şekilde olursa olsun ale'r-rical tasnif metodu ilk musannefat dışında fazla kullanılmamış; yerine **ale'l-ebvâb** metodu yeğlenmiştir.

b) *Ale'l-Ebvâb Metodu*

Kronolojik sıra bakımından ale'r-ricâl metodundan sonra geldiği anlaşılan bu metod ondan fazla kullanılmıştır. Bu metodla derlenen hadisler fıkıh konularına göre ayrılır ve her konudaki hadisler *kitab* ana başlığı altında toplanır. Misal vermek gerekirse *Kitâbu'l-Îmân* bölümü iman konusundaki hadislerden oluşur. *Kitâbu'l-Cihâd* bölümünde ise cihadla ilgili hadisler yer alır.

Ale'l-Ebvâb metodunun uygulanmasında *kitâb* başlığı altında bir araya toplanan hadisler bir de kendi aralarında tasnif edilmiş; bablara ayrılarak sıralanmıştır[18]. Söz gelişi *Sahîhu'l-Buhârî*'nin *Kitâbu'l-İlm* bölümünü oluşturan bütün hadisler kendi aralarında 53 baba ayrılmıştır. Haliyle bu babların herbirinde ilimle ilgili çeşitli konulardaki birer ikişer hadis yer almıştır.

Ale'l-Ebvâb metoduyla tertip edilip ilk hadis eserleri arasında yer alan kitaplara örnek olarak şunları verebiliriz:

1- *Câmi'u Ma'mer b. Râşid* (153)

2- *el-Muvatta:* Mâlik b. Enes el-Esbahî (93-179)

3- *Musannef Abdirrezzak b. Hemmâm es-San'ânî* (126-211)

Burada işaret etmek yerinde olacaktır, hadislerin tasnifinde fazla kullanılan belli başlı bu iki metodun bir arada kullanıldığı da olmuştur. Misal olarak, *Musned Ebî Ya'la'l-Nevsılî*; *Musannef İbn Ebî Şeybe*; Bakî b. Mahled'e ait *el-Musnedu'l-Kebir* isimli eserleri verebiliriz. Ahmed b. Ali isminden çok Ebu Ya'la'l-Mevsılî künyesiyle tanı-

(17) *Sözlük, 21*
(18) A.g.e., 20.

nan alimimiz (210-307), *Musned*'inde konularına göre muhtelif bölümlere ayırdığı hadisleri ravilerinin ismine göre tekrar bölümleyerek sıralamıştır. Muhammed b. Abdullah, İbn Ebî Şeybe (235) de aynı yoldan giderek *Musannef*'indeki hadisleri hem konularına, hem de müsned tertibine göre tasnif etmiştir. Baki b. Mahled de (201-276) *el-Musnedu'l-Kebîr*'inde aynı metodu izlemiştir. 1600 sahâbîden rivayet edilmiş hadisleri önce sahâbîlerin isim sırasına koymuş; sonrà da herbirinin hadislerini fıkıh bablarına göre sıralamıştır.

Hadis tasnifinde genelde bu iki metod kullanılmış olmakla birlikte sonraki devirlerde alimler arasında daha değişik metodlar kullananlar olmuştur. Bunlardan bir kısım hadis metinlerini, tarîklarını ve ravilerin ihtilaflarını bir araya toplamak gibi bir metodla tasnif etmişlerdir. Böylece muttasıl görünen rivayetle *irsâl*; *merfu* görünende *vakf* olduğunu açığa çıkarma gayesiyle hadisleri illet durumuna göre tertiplemişlerdir[19].

Bir başka alim kimi hadisleri daha ilginç bir metod kullanarak tasnif etmiştir. Bu alim, Muhammed b. Muslim b. Kuteybedir. (213-276) Alimimiz, *Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs* isimli eserinde naklettiği hadisleri ilginç bir metodla tasnif ederek karşı fikir ve eleştirilere göre sıralamıştır. Şöyle ki, önce kelâmcıların, felsefecilerin ve zındıkların hadiscilere yönelttikleri adalet ve dabt eleştirilerini ele almış; arkasından rivayet ettikleri hadisleri hedef alan hurafe, çelişkili şeyler, anlaşılmaz müşkil rivayetler nakletmeleri gibi saldırılarına yer vermiştir. Bunların herbirine cevap vererek hadisleri savunurken ve kastettikleri hadisleri nakletmiştir. Böylece hadis tasnifinde oldukça değişik bir metod takibetmiştir[20]. Ancak İbn Ku'teybe'nin bu metodu yaygın bir metod olma niteliği kazanamamıştır. Aynı metodu izleyerek eser veren başka alim olmadığından yayılma imkânı bulamamıştır.

Eserine aldığı hadisleri, isbat ve nefy durumuna göre tasnif eden alimler de vardır.Bu yöntem daha sonraları *et-Tergîb ve't-Terhîb* yani hadisleri teşvik ve sakındırma esas alınarak tasnif etme yöntemine de öncülük etmiştir.

İlginç bir hadis tasnif metodu da Muhammed b. Hibbân el-Bustî'ye (290-354) aittir. Adıgeçen alim *Sahîh İbn Hibbân* denilen *et-Tekâsîm ve'l-Envâ'* isimli eserini el-Evamîr (emirler); en-Nevâhî (yasaklar); el-Ahbâr (haberler) et-İbâhât (mübahlar) ve ef'âlu'n-Nebî (Hz. Peygamber (s.a)'in filleri) olmak üzere beş kısma ayırmıştır.

Sonraki asırlarda daha değişik hadis tasnif metodu uygulayan alimlerden biri de el-Huseyn b. Mes'ûd el-Beğavî el-Ferrâdır. (429-516). Bu tanınmış alimimiz *Mesâbîhu's-Sunne* isimli güvenilir eserinde *Sahîhu'l-Buhârî* ve *Sahîhu Muslim* den derlediği hadisleri "*Mine's-Sıhâh*" başlığı altında toplamıştır. Bunlar, sahih görerek derledikleridir. Bunun yanısıra *Sunenu't-Tirmizî, Sunen Ebî Dâvud ve Sunenu'n-Nese'î*den naklettiklerini "*Mine'l-Hisân*" başlığı altında almıştır. Bunlar da hasen gördükleridir.

el-Beğavî'nin bu metodu Hadis Usulü alimlerinin ağır eleştirilerine hedef olmuştur. Bu eleştirilerin bir kısmında alimimiz, selef alimlerinin bilmedikleri "hisân" gibi bir terim

(19) *Mustatrafe* Mukaddimesi.
(20) *el-Hadîs,* 364.
(21) Bu eserlerden günümüze ulaşan bazıları hakkında yerinde bilgi verilecektir.

ortaya atmakla suçlanmıştır. Ayrıca ondan sonraki alimler arasında aynı usulü kullanarak hadis tasnif edenin olmadığı ileri sürülmüştür. Genelde bu minval üzere yapılan eleştiriler el-Beğavî'nin bu metodunun tutulmayışına neden olmuştur, denilebilir.

c) *Ale'l-Ahruf Metodu*

Sonraki asırlarda ortaya çıkmakla birlikte önemli bir hadis tasnif metodu olan ale'l-ahruf metodu, hadisleri ilk kelimelerini oluşturan harflere göre sıralama metodudur.

Kimi alimlere göre hadis tasnif metodlarının üçüncüsü olan bu metod önceleri yalnızca **ricâl** kitaplarında ravi isimlerini sıralarken kullanılmıştır. Konusunda ilkelerden olan Yahya b. Maîn'in *Târîhi*, ile Muhammed b. İsmâil el-Buhârî'nin *et-Târîhu'l-Kebîr*'inin yazılış tarihleri dikkate alınarak ilk kez aşağı yukarı üçüncü hicrî asrın başlarında tasnif edildikleri söylenebilecek rical kaynaklarında ilk defa bu metod kullanılarak ravi isimleri harf sırasına konulmuştur. Aynı isimdeki ravilerin sıralaması ise babalarının isimleri esas alınarak yapılmıştır. Muhammed b. İsmail el-Buhâri'nin az önce anılan *et-Târîhu'l-Kebîr* isimli eseri ale'l-ahruf metoduyla tasnif edilen rical kitaplarına parlak bir örnektir. Şu kadarını ekleyelim ki el-Buhârî bu değerli kaynak eserinde Hz. Peygamber (s.a)'e saygı göstermiş olmak için onunla ve Muhammed isimli ravilerle başlamıştır. Daha sonra diğer ravileri harf sırasına koymuştur.

Az önce de işaret ettiğimiz gibi çok sonraları ortaya çıkan bu metodla yazılmış hadis kitabına misal olarak Abdurrahman h. Ebî Bekr es-Suyûtî'nin (849-911) *el-Câmi'us-Sağîr*'ini misal verebiliriz.

Ale'l-Ahruf metoduyla tasnif edilen hadis kitapları aynı zamanda aranan bir hadisi bulmak için fihrist görevi de yaparlar. O nedenle faydalı eserlerdir. Buna rağmen bu metod fazlaca kullanılmadığından bu metodla yazılan kitaplar sık rastlanan eserlerden değildir.

2. *İLK HADİS ESERLERİ*

Hadislerin yazılmasıyla başlayan; tedvîn devresinde devam eden; nihayet tasnif merhalesinde gayesine erişen yoğun ve sistemli çalışmalar kısa zamanda meyvelerini vermiş ve ikinci hicrî asrın ortalarından itibaren ilk müstakil hadis kitapları görülmeye başlamıştır. Bu kitapların bir kısmı *ale'r-ricâl* metoduna göre tasnif edilmiş eserlerdir. İsimleri genelde *musned*dir. Bir diğer kısmı ise *ale'l-ebvab* metoduna göre tertip edilmişlerdir. İsimleri, *câmi'*, *musannef*, gibi değişiktir. Şimdi her iki grupta yer alan ilk müstakil eserlere misaller vermek istiyoruz.

a. *Müsnedler*

1- *Musned Ebî Dâvûd et-Tayâlisi*; Suleyman b. Dâvûd (204)
2- *Musned Esed b. Mûsâ el-Umevî* (212)
3- *Musned Ubeydullah b. Mûsâ el-Absî* (213)
4- *Musnedu'l-Humeydî, Abdullah İbnu'z-Zubeyr* (219)
5- *Musnedu Musedded b. Muserhed el-Basrî* (228)
6- *Musnedu Nu'aym b. Hammâd el-Huzâ'î* (228)

7- *Musned İshâk b. Râhûye* (237)
8- *Musned Usman b. Ebî Şeybe* (239)
9- *Musnedu Ahmed b. Hanbel* (241)

b. *Cami'ler*

1- *Câmi'u Ma'mer b. Râşid el-Ezdî* (153)
2- *el-Câmi'u'l-Kebîr:* Sufyân b. Mesrûk es-Sevrî (161)
3- *el-Câmi'u's-Sağîr:* Sufyân b. Mesrûk es-Sevrî
4- *Câmi'u'r-Rebî b. Hubeyb el-Basrî* (170)
5- *el-Muvatta*; Mâlik b. Enes (179)
6- *Câmi'u Abdillâh b. Vehb el-Kuraşî* (197)
7- *Câmi'u Sufyân b. Uyeyne el-Hilâlî* (198)

c. *Musannefler*

1- *Musannefu'l-Vekî İbnu'l-Cerrâh* (197)
2- *Musannef Abdirrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî* (126-211)
3- *Musannef Abdillâh b. Muhammed, İbn Ebî Şeybe* (235)[21]

Gerek müsned türünde olsun, gerekse câmi' veya musannef türünde, bu eserlerden hangisinin ilk defa ortaya çıktığını kestirmek güçtür. Öteki deyişiyle ikinci asırda ortaya konan müsned, Câmi ve musannef türü eserlerden önceliği hangi eserin aldığı kesin tarih sınırları içinde kestirilememektedir. Bu konudaki rivayetlerde ilim alemine yardımcı olacak ipucu bulmak imkânı yoktur. Söz gelimi bu rivayetlerde Basra, Mekke, Medine, Yemen... de ilk defa hadisleri tasnif ederek eser veren alimlerden bahsedilir. Ancak öncülüğünü hangisinde olduğu buradan kestirilemez. Bunun gibi hadisleri fıkıh babları üzere ilk defa İbnu'l-Mâcişûn tarafından tasnif edildiği söylenir. Onun bu konuda İmam Malik'den önce davrandığı kaydedilir[22]. Yine İmam Mâlik'ten önce İbn Ebî Zi'b'in *el-Muvatta'* isimli bir eser tasnif ettiğine Mâlik'in aynı ismindeki eserinin selefinin kitabını ta'dil mahiyetinde olduğuna işaret edilir. Ancak bütün bu bilgiler Hadis Edebiyatının ilk mustakil eserinin hangisi olduğunu kestirmeye yetmemektedir.

Diğer taraftan işaret etmeden geçmemek gerekir, ilk olarak ortaya çıkan Hadis Edebiyatı ürünlerinde genelde Hz. Peygamber (s.a)'e ait **merfû'** hadislere fazlaca rastlanır. Aynı eserlerde bunlara ek olarak sahâbeye ait **mevkûf** hadislerle Tabîundan nakledilen **maktû**, rivayetler de bulunur. Hatta İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'inde olduğu gibi Tebe'u't-Tâbi'în ve sonraki tabaka alimlerinin fetvalarına da rastlanır. İkinci hicrî asırda her konuda geniş bir rivayet ağının kurulduğu; İslâmî her konuda kaynağına bakılmaksızın rivayetle bulunulduğu gözönüne alınırsa bu sonucu tabiî karşılamak gerekir. Kaldı ki, aynı eserlerde sahih hadislerin yanında zayıf olanlara da rastlamak mümkündür. Sözkonusu eserlerde öyle hadislere de rastlanır ki, kimi İslâm alimleri bunları mevzu saymışlardır.

Hicrî ikinci asırda ortaya çıkan ilk hadis eserleri sadece çeşitli hadis kitaplarından

(22) *Zurkanî*, 1/17.

ibâret değildir. Onların yanında Hz. Peygamber (s.a)'in "sîre" sini ve savaşlarını anlatan rivayetleri bir araya toplayan kitaplar da ortaya çıkmıştır. Özel konulu hadis edebiyatı diyebileceğimiz siyer ve meğâzî türündeki hadisleri derleyerek müstakil kitaplarda toplayan alimler şunlardır:

1- Âmir b. Şerahîl eş-Şâ'bî (103)
2- Muhammed b. Muslim, İbn Şihâb ez-Zuhrî (124)
3- Musâ b. Ukbe (141)
4- Muhammed b. İshâk, İbn İshâk (150)
5- Ma'mer b. Râşid el-Ezdî (153)
6- Necîh b. Abdirrahmân es-Sindî (170)
7- Abdulmelik b. Muhammed b. Ebî Bekr, İbn Amr b. Hazm (176)
8- el-Mu'temir b. Suleymân el-Teymî (187)
9- Yahya b. Sa'îd b. Ebân el-Umevî (194
10- el-Velîd b. Muslim el-Umevî (195)

Ayrıca aynı asırda camileri oluşturan konulardan biri hakkındaki hadisleri bir araya toplayan müstakil eserler de yazılmıştır. Bu tarzda belli bir konuya ayrılmış hadis kitapları ortaya koyan alimler ve eserleri şunlardır:

1- Sufyân b. Mesrûk es-Sevrî (161): *Kitâbu'l-Ferâiz* ve *Kitâbu't-Tefsîr*
2- *Za'ide b. Kudâme es-Sekâfî* (161): *Kitâbu'l-Menâkıb*; *Kitâbu'z-Zuhd; Kitâbu't-Tefsîr*
3- İbrâhîm b. Tahmân el-Hurasânî (163): *Kitâbu'l-Menâkıb*; *Kitâbu'l-Îdeyn, Kitâbu't-Tefsîr*
4- Abdullah İbnu'l-Mubârek et-Temîmî (181): *Kitâbu'z-Zuhd ve'r-Raka'ık; Kitâbu'l-Birr ve's-Sıla; Kitâbu't-Tefsîr; Kitâbu'l-Cihâd.*
5- Huşeym b. Beşîr es-Sulemî (183): *Kitâbu't-Tefsîr;*
6- İsmail b. Uleyye el-Esedî (193): *Kitâbu't-Tahâre; Kitâbu's-Salât; Kitâbu'l-Menâsik; Kitâbu't-Tefsir.*
7- İshak b. Yûsuf el-Ezrak (195): *Kitabu's-Salât, Kitâbu'l-Menâsik; Kitâbu'l-Kırâ'ât*
8- Muhammed b. Fudayl ed-Dabbî (195): *Kitabu'd-Du'â; Kitâbu'z-Zuhd; Kitâbu's-Sıyâm; Kitâbu't-Tefsir.*
9- el-Veki İbnu'l-Cerrâh er-Ru'âsî (197): *Kitâbu'z-Zuhd; Kitâbu'l-Tefsîr.*

Kısaca özetleyerek olursak ikinci hicrî asırda ortaya çıkan ilk hadis edebiyatı genelde musned, musannef ve cami türünde eserlerdir. Bunların yanında siyer ve meğazî konusundaki hadisleri içeren müstakil eserler de vardır. Aynı asırda ortaya çıkan hadis edebiyatının diğer verileri ise Cami ve musannef türü eserlerde yer alan herhangi bir konuya ayrılmış kitaplardır.

Yukarıda da değindiğimiz gibi; bütün bu eserler genelde Hz. Peygamber (s.a)'in ha-

disleriyle birlikte sahâbe, Tabi'ûn, Etbâ'u't-Tâbi'în gibi birkaç nesle ait rivayetleri de içine almaktadır. Bu rivayetler arasında sahih olanlar bulunduğu gibi zayıf olanlar da vardır. Bazı alimlere göre uydurma olanlar da bulunur.

Buraya kadar verilen özlü bilgilerden anlaşıldığı üzere hadislerin tasnif edilmesi faaliyetleri ilk hadis eserlerinin ortaya çıkışıyle sonuçlanmıştır. Hadis Edebiyatının ilk verileri olan bu eserlerin hepsi günümüze kadar ulaşabilmiş değildir. İçlerinden bir kısmı beki de fazla meşhur olmadığından yayılma imkânı bulamamış; ellerde dolaşan sayılı nüshalarının zaman içinde korunamaması yüzünden kaybolup ismi var cismi yoklar arasına karışmıştır. Bununla birlikte bir kısmı sonraki hadis eserlerine kaynak vazifesi yaptıklarından kısmen de olsa onlar aracılığıyla sonraki nesillere ulaşabilmişlerdir. Böylece yokolup gitmekten kurtulabilmişlerdir. Bazıları ise kısa zamanda şöhret bulmuş; hadisciler arasında yayılarak kaybolmadan günümüze kadar ulaşabilmiştir.

Yukarıda da değindiğimiz gibi ilk hadis eserleri *müsned* ve *musannef* türündedir. Ma'mer b. Râşid'in *el-Câmi*'i, İmam Mâlik'in *el-Muvatta*'ı gibi cami türünde olanlar da vardır. Ancak bunlar sayıca müsnedlere ulaşabilmiş değildir. Ale'l-Ebvâb metoduna göre düzenlenen camiler daha çok üçüncü hicrî asırda ortaya çıkmışlardır. Hadis musannefâtının altın çağı sayılan bu zaman dilimi, daha sonraki çalışmalara kaynaklık eden önemli hadis kitaplarının tasnif edildiği dönemdir. Bu itibarla bu dönem hakkında kısa bilgiler vermek yerinde olacaktır.

3. *HADİSİN ALTIN ÇAĞI: ÜÇÜNCÜ HİCRÎ ASIR*

Üçüncü asır gerçekten hadisin altın çağı olmuştur. Hadis Edebiyatının ana eserleri bu asırda ortaya çıkmıştır. Gerek içerik; gerekse sıhhat yönünden önde gelen kaynak eserler olarak daha sonraki hadis edebiyatının önemli bir bölümüne asıl olmuş bu eserlerin doğuşunu ve türlerini görmeden önce hadis tasnifine hız veren amillere kısaca değinmek istiyoruz.

Birinci hicrî asırda müslümanlar arasında görülen siyasî ayrılıklar giderek itikad alanına da kaymıştır. Bu durum İslâmî inanç sistemi üzerinde etkili olmuştur. Sonunda ilk müslümanların akaidini oluşturan bazı meselelerde cidal ve münakaşalar başlamıştır. Söz konusu cidal ve münakaşalar zamanla *Murci'e, Mu'tezile, Kaderiyye* ve *Cebriyye* gibi çeşitli inanç mezheplerinin doğmasına yol açmıştır.

İnanç mezheplerinin doğuşuna yol açan cidal ve münakaşalar aynı zamanda "Kelâm" adı verilen yeni bir ilmin başlıca kaynağı olmuştur. Esas itibariyle İslâm inanç sistemine göre konuları delilleriyle ispat edip savunmasını yapmayı, nihayet onları yabancı fikirlere karşı korumayı gaye edinen Kelâm İlmi, özellikle Mu'tezile kelâmcılarının Yunan Felsefesi ile meşguliyetleri ve aklı, nakle dayanan dinî naslardan önde görmeleri üzerine değişik bir mecraya girmiştir. Bunun sonucu olarak da yine zamanla İslâm İnanç sistemini Kur'ân-ı Kerim ve Sünnet'e göre savunan ehl-i Sünnet kelâmı ile "bid'at ehli" arasında sayılan diğer bazı mezheplerin Kelâmı ortaya çıkmıştır. Bu durum ise İslâm Akaidine giren birçok meselede tartışmaların şiddetlenmesine neden olmuştur.

Akaitle ilgili tartışmaları başlatan da şiddetlendiren de Mu'teziledir. Mu'tezile'nin Ehl-i

Sünnete muhalif kaldığı pekçok mesele vardır. Bilhassa iki tanesi dinî asıllar arasında çok büyük önemi haizdir. Bunlardan birincisi, insanın fiilleri ile ilgilidir. Mu'tezileye göre insanın fiillerinin yaratıcısı Allah değil; insanın kendisidir. Bu yüzdendir ki insan, sevabı veya cezayı hakeder.

Mutezile bu görüşüyle önce kaderi reddetmiştir. Daha sonra ise Hz. Peygamber (s.a)'den rivayet edilen kader konusundaki bütün hadisleri inkâra yönelmiştir. Daha da ileri giderek bu hadisleri rivayet eden sahâbîleri yalancılıkla suçlamıştır.

Ehl-i Sünnet ise buna karşı insanın bütün fiillerini Allah'ın yarattığını savunmuştur. Onlara göre bu yaratmada insanın kesb ve ihtiyarının hiçbir rolü yoktur. Herşey Allah'ın takdiri içerisinde cereyan eder.

Mu'tezilenin Ehl-i Sünnet'e muhalif kaldığı ikinci önemli konu Allah'ın sıfatları ile ilgilidir. Onlara göre Allah'ın Sem' (işitme), basar (görme), ilim (herşeyi bilme), hayat, kudret ve kelâm (ezelî kelâm sahibi olma) gibi zatı ile kaim sıfatlardan münezzehtir; Çünkü bu sıfatlar ispat edildiği takdirde kadîmin birkaç tane olması gerekir. Buna karşılık Ehl-i Sünnet, Allah'ın bu sıfatlarının Yüce Allah'ın zatının ne aynı olduğunu ne de zatından başka bir niteliğinin bulunduğunu; zâtı ile kaim olduklarını ve ezeli olma niteliği taşıdıklarını savunmuşlardır. Adına *Ta'tîlu's-Sıfât* denilen Mu'tezile'nin görüşü zaman içinde yeni bir tartışma konusunun ortaya atılmasına ol açmıştır. Bilhassa ikinci asrın sonları ile üçüncü asrın ilk yarısı içinde ciddi tartışmalara, hatta alimlerin baskı altında kalmalarına, dahası işkence görmelerine sebep olan bu konu *halku'l-Kur'ân* (Kur'ân-ı Kerimin yaratılmış olup olmadığı) konusudur.

Mu'tezile, Allah'ın sıfatlarını, bu arada Kelâm Sıfatını reddettiği için O'nun kelâmı olan Kur'ân-ı Kerim'in de yaratılmış olduğunu ileri sürmüştür. Onlara göre ihtiyaç anında Kur'an-ı Kerim'in harfleri ve onu Hz. Peygamber'e vahyeden Cibril (a.s)'ın okuyuş sesleri yaratılır. Hz. Peygamber (s.a) de bu sesleri işitir.

Ehl-i Sünnet'e gelince onlar, Allah'ın Sıfatlarını reddetmediklerinden Kelâmının da ezelî olduğunu; dolayısıyla Kur'ân-ı Kerim'in yaratılmış olamıyacağını savunmuşlardır[23].

Mu'tezile'den başka bid'at ehlinden sayılan diğer mezhepler de Kur'ân ve Sünnet'in öngördüğü inanç esaslarından bazıları üzerinde şiddetli tartışmalara girince bu iki ana kaynak çizgisinden uzaklaşmalar görülmüştür. Bunun yanısıra İslâm Akaidini Kur'ân-ı Kerim ve Sünnet verileri esas olmak üzere savunan Ehl-i Sünnet alimlerini temsil eden hadisciler, çeşitli ağır ithamlarla karşılaşmışlardır. Bu konuda hadiscilerin yer yer zaman zaman şiddete maruz kalarak işkence gördükleri olmuştur.

Yaklaşık bir zaman sınırlaması yapılarak ikinci hicrî asrın sonları ile üçüncü hicrî asrın ilk yarısını alan bütün bu tartışmaların etkisiyle meydana geldiği şüphe götürmeyen olaylar kısaca, Kelâmcılarla hadislerde ifadesini bulan akaidi savunan hadisciler arasındaki tartışmalar ağırlığında özetlenebilir. Bu ise bir yandan hadis rivayetini hızlandırmış; öte yandan rivayet edilen hadislerin tasnif edilerek kitaplarda toplanması faaliyetlerine hız vermiştir.

(23) *Hadis Tarihi*, 218-21.

Burada önemli bir noktaya işaret etmeliyiz, üçüncü hicrî asırda hadis kitabı tasnif edilmesine hız veren amiller yalnızca kelâmcılarla hadisciler arasındaki tartışmalar; hadiscilerin itham edilmeleri ve kendilerini savunma zorunda kalışları değildir. Daha önce Hadis Edebiyatının doğuşunu hazırlayan amiller arasında gördüğümüz hadis uydurma faaliyetlerin mesafe alması da bu konuda mühim bir âmil olmuştur. Bilhassa mezhep tartışmalarının; mezhep mensupları arasındaki sürtüşmelerin adi işlerden olmaya başladığı Irak yöresinde hadis uydurma faaliyetleri hız kazanınca sahih hadislerin yayılması zorunluluk haline gelmiştir. Bunun hadislerin derlenip toplanarak kitaplara geçirilme yoluyla olacağı kuşkusuzdur.

Hadislerin tasnif edilerek kitaplara geçirilme yoluyla yayılmasının bir bakıma mevzu hadisleri önleme tedbirlerinden biri olduğunda şüphe yoktur. Bellidir ki, sahih hadislerin tasnif edilerek kitaplarda bir araya getirilmesi halinde bu kitapların dışında kalan uydurmalara rağbet azalacaktır. Dahası, mevzu hadislerin çoğaldığı bir ortamda sahih hadislerin hepsini olmasa bile, bir kısmını içeren kitaplara duyulan ihtiyaç artacaktır. Bir de hadislere ihtiyaç duyanlar elbette ne olduğu belli olmayan rivayetlerden çok kitaplarda yazılı olanlara güven duyacaklardır.

İşte hicrî üçüncü asırda bir taraftan çeşitli inanç mezheplerinin ortaya çıkması ve birbirleriyle şiddetli münakaşalara girmeleri, İslâm Akait esaslarını Kur'an-ı Kerim ve hadisler doğrultusunda açıklayan hadisçilerin itham edilmesi, öte yandan hadis uydurma faaliyetlerinin hızlanması gibi amiller hadislere olan ihtiyacı ve rağbeti oldukça artırmıştır. Bu ise haliyle hadislerin tasnif edilerek kitaplara geçirilmesi faaliyetlerini de hızlandırmıştır. Oldukça yoğun geçen bu hızlı faaliyetler sonunda hadis ilminin ana kaynakları ortaya çıkmıştır.

Üçüncü hicrî asrı hadisin altın çağı saymak kuşkusuz boşuna değildir; çünkü bu devir, önce hadise olan ihtiyacın ve rağbetin oldukça arttığı bir devirdir. Buna az önce değindik. Bu devrede söz konusu ihtiyaç ve rağbet asıl olmak üzere önce hadis rivayeti hız kazanmıştır. Buna bağlı olarak Hadis Tarihinde isim yapmış en büyük alimler bu devrede yetişmiştir. Ayrıca hadis rivayet etmek için yapılan seyahatler de hızlanmıştır. Dahası, hadislerin isnadlarına, isnadları oluşturan ravilerin cerh ve ta'dil yönünden mertebelerine vakıf meşhur alimler de aynı asırda yetişmiş bu konuda da ilk eserler verilmeye başlanmıştır.

İşte üçüncü hicrî asır, hadisleri iyi bilen, hadisle meşgul olmayı meslek haline getirmiş, çeşitli hadis meselelerine vakıf büyük hadis alimlerinin yetiştiği asırdır. Bu alimler, müslüman halkın kendilerinden bekleneni vererek değerli eserler ortaya koymuşlardır.

Bu eserler genelde ravilerine ve konularına göre tasnif edilmiş hadislerden meydana gelir. Dolayısıyle, Câmi, müsned, sunen ve musannef türü eserlerdir. İçlerinden iki câmi' ile dört sünen el-Kurtubu's-Sitte isimli koleksiyonu oluşturmuştur. Bu eserlerden belli başlıları şunlardır:

a) *Camiler*

1- **el-Câmi'u's-Sahîh** : Muhammed b. İsmail el-Buhârî (193-256)

2- **el-Câmi'u's-Sahih** : Muslim İbnu'l-Haccâc el-Kuşeyrî (204-261)

b) *Sunenler*

1- **Sunen İbn Mace** : Muhammed b. Yezîd b. Mâce, İbn Mâce (203-273)

2- **Sunen Ebî Dâvûd** : Suleyman İbnu'l-Eş'as es-Sicistânî, Ebu Dâvûd (202-275)

3- **Sunenu (Cami'u)'t-Tirmizî** : Muhammed b. İsâ et-Tirmizî (209-287)

4- **Sunenu'n-Nese'î** : Ahmed b. Şu'ayb en-Nese'î (215-303)

Yukarıda da değindiğimiz gibi Muhammed b. İsmail el-Buhârî ile Muslim b. Haccâc el-Kuşeyrî'nin ayrı isim taşıyan **el-Cami'u's-Sahîh** leri ile İbn Mâce, Ebu Dâvud, et-Tirmizî ve en-Nese'î'ye ait dört sunen kitabı Hadis Edebiyatı içinde *el-Kutubu's-Sitte* adıyla ayrı bir yere sahip olmuştur.

Bu eserlere **Sunen'd-Dârimî ile Sahih İbn Huzeyme**'yi de ekleyebiliriz. Her iki eser de üçüncü asırda tasnif edilmiştir. Bunlardan Abdullah b. Abdirrahmân ed-Dârimî'nin (181-255) eseri olan **Sunenu'd-Dârimî** bazı alimlerce **Sunen İbn Mâce**'nin yerine *el-Kutubu's-Sitte*'nin altıncı kitabı sayılmıştır.

Sahîh İbn Huzeyme'ye gelince, musannıfı Muhammed b. İshak b. Huzeyme'nin (223-311) bu eserini tasnif tarihi belli değildir. Ancak vefat tarihi gözönüne alınır ve eserini daha önce verdiği düşünülürse üçüncü asrın sonlarına doğru ortaya çıktığı tahmin edilebilir.

Üçüncü hicrî asrın Hadis Edebiyatı verileri sadece câmi' ve sünen türünde eserlerle kalmamıştır. Bunlara Musannefler, müsnedler, Siyer ve meğâzî kitapları, hadis cüzleri, az da olsa müstahrec türü kitaplar da eklenmiştir. Herbirine şu eserleri misal gösterebiliriz:

c) *Musannefler*

1. **Musannef Abdirrezzak b. Hemmâm el-Himyerî** (126-211);
2. **Musannef Ebi'r-Rebî'**: Suleymân b. Dâvûd el-Ezdî (-234);
3. **Musannef İbn Ebî Şeybe**: Abdullah b. Muhammed el-Absî, İbn Ebî Şeybe (235);
4. **Musannef** Bakî b. Mahled el-Kurtubî (201-276)

Bu esere fıkıh babları üzerine düzenlediği için musannef denilmiştir. Oysa müsned türündedir ve Müsned olarak meşhur olmuştur.

d) *Müsnedler*

1. **Musned İbni'l-Ca'd**: Ali İbnu'l-Ca'd el-Hâşimî (230);
2. **Musned Ebî Hayseme**: Zuheyr b. Harb en-Nese'î (234)
3. **Musned İbn Ebî Şeybe**: Usmân b. Ebî Şeybe el-Kûfî (239)
4. **Musned Ahmed b. Hanbel**: Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî (164-241)

5. **Musned İbn Menî'**: Ahmed b. Menî b. İbrâhîm el-Bağdâdî (160-244)
6. **Musned Abd b. Humeyd**: Abd b. Humeyd b. Nasr el-Kissî (249)
7. **Musned Bakî b. Mahled**: Bâkî b. Mahled (201-276)

Bu eser fıkıh bablarına göre düzenlendiği için musannef olarak da anılır.

8. **Musnedu'l-Bezzâr**: Ahmed b. Amr b. Abdilhâlık el-Bezzâr (292)
9. **Musnedu'n-Nesefî**: İbrâhîm b. Ma'kıl en-Nesefî (295);
10. (**Musnedu'l-Mutayyen**): Muhammed b. Abdillah el-Kûfî, el-Mutayyen (202-297)

e) *Siyer ve Meğâzî Kitapları*

Daha çok ikinci hicrî asırda görülen bu Hadis Edebiyatı türüne şu eser misaldir:

Kitâbu'l-Meğâzî: Muhammed b. Â'iz b. Ahmed el-Kuraşî (233)

d. *Hadis Cüzleri*

1. **Cuz' İbn Arafe**: el-Hasen b. Arafe el-Bağdâdî (257)
2. (**Cuz'u'z-Zuhlî**): Muhammed b. Yahyâ ez-Zuhlî (258)
3. (**Cuz'u'l-Hadîs**): Muhammed b. Âsım es-Sekafî (262)
4. (**Cuz'u İbn Ebî Hayseme**): Zuheyr b. Harb en-Nese'î (279)
5. (**Cuz'u'l-Ebbâr**): Ahmed b. Ali, Ebu'l-Abbâs el-Ebbâr (290)
6. (**Cuz'u'l-Keccî**): İbrahim b. Abdillah el-Keccî (292)

e. *Mustahrecler*

1. (**el-Mustahrec ale'l-Câmi'i's-Sahîh li'l-Buhârî**): Muhammed b. Muhammed b. Recâ el-İsferâ'inî (286)
2. (**el-Mustahrec alâ Sahîhi Muslim**): Ahmed b. Seleme en-Nisâbûrî Ebu'l-Fadl el-Bezzâz (286).

Üçüncü hicrî asırda bunların yanısıra Hadis İlminin çeşitli konularına veya dallarına ayrılmış çeşitli eserler de ortaya konulmuştur. Bunlara da misaller vermek gerekirse şu eserler verilebilir:

a) **İhtilâfu'l-Hadîs**

1. **Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs**: Abdullah b. Muslim b. Kuteybe, İbn Kuteybe ed-Dîneverî (213-276)

b) **Ğarîbu'l-Hadîs**:

1. **Garîbu'l-Hadîs:** Abdullah b. Muslim b. Kuteybe, İbn Kuteybe ed-Dineverî
2. **Kitâbu Ğarîbi'l-Hadîs**: İbrâhim b. İshak el-Harbî (198-285)

c) **Nâsihu'l-Hadîs ve Mensûhuhû**

1. **Kitâbu'n-Nâsih ve'l-Mensûh**: Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî (164-241)
2. **Kitâbu Nâsihi'l-Hadisi ve'l-Mensûhih**: Ahmed b. Muhammed Ebu Bekr el-Esrem (261)

3. (**Kitâbu Nâsihi'l-Hadîsi ve Mensûhih**): Suleyman İbnu'l-Eş'as es-Sicistânî, Ebu Dâvûd (202-275)

d. *İlelu'l-Hadis*

1. **İlelu'l-Hadîs**: Ali b. Abdu'llah el-Medînî, İbnu'l-Medînî (161-234)
2. **Kitâbu'l-İlel**: Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybanî (164-241)
3. **Kitabu'l-İlel**: Ahmed b. Muhammed, Ebu Bekr el-Esrem (261)
4. **Kitâbu'l-İlel**: Muhammed b. İsmâil el-Buhârî (194-256)
5. **Kitâbu'l-İlel**: Muslim İbnu'l-Haccâc el-Kuşeyrî (206-261)
6. **Kitâbu'l-İlel**: Muhammed b. İsâ et-Tirmizî (209-287)

Bu eser, yerinde de ayrıca görüleceği gibi Sunen'e eklenmiş bir bölüm halindedir.

e- Hadis Ricali

Üçüncü hicri asırda hadisler ve Hadis İlminin çeşitli konuları ile ilgili eserler tasnif edilirken onları rivayet eden Hadis Ricâli ile ilgili eserler de tasnif edilmiştir. Bu konuda tasnif edilen kitaplar hadislerin ilk ravileri olan Sahâbîlerden başlamıştır.

Bu asırda sahabe ile ilgili olarak tasnif edilen eserlere misal verelim:

1. **Kitâbu Ma'rifeti's-Sahâbe**: Ali b. Abdullah el-Medînî, İbnu'l-Medinî (161-234)
2. **Tesmiyetu Ashâbi'n-Nebî**: Muhammed b. İsâ et-Tirmizî (209-287)

Bununla birlikte üçüncü asırda sahabeyle beraber onlardan hadis alan Tabi'ûn ve sonraki hadis ricali ile ilgili eserler de tasnif edilmiştir. Bunların en meşhur birkaçı şunlardır:

1. **et-Tabakatu'l-Kubrâ**: Muhammed b. Sa'd, İbn Sa'd, Kâtibu'l-Vakıdî (230)
2. **Kitâbu't-Târîh**: Yahya b. Ma'in (157-233)
3. **Kitâbu't-Tabakât:** Halîfe İbnu'l-Hayyât el-Usfurî (240)
4. **et-Târîhu's-Sağîr**: Muhammed b. İsmail el-Buhârî (194-256)
5. **et-Târîhu'l-Kebîr**: Muhammed b. İsmail el-Buhârî.

f. *Cerh ve Ta'dîl*

Hadisin altın çağında ravilerle ilgili kitaplar tasnif edilirken sahâbe hariç olmak üzere herbirinin Cerh veya ta'diline dair eserler de görülmeye başlanmıştır. Bu eserlerle misal olmak üzere şu iki kitabı anmalıyız:

1. **Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl**: İbrâhîm b. İshâk es-Sa'dî, el-Cûzecânî (259)
2. **Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl**: Ahmed b. Abdillah el-İclî (261)

Son olarak işaret etmeliyiz ki, hadis ilminin çeşitli dallarına giren konuların yanında hadis kitaplarının içerdiği konuların yalnızca birine ait, veya sadece bir islâmî konuyla ilgili hadislere ayrılmış müstakil eserler de tasnif edilmiştir.

Bunlara da birer ikişer misal veriyoruz:

a) *Namaz*

1. **Kitâbu's-Salât**: Abdurrezzak b. Hemmâm es-San'ânî (126-211)

b) *Hac Menâsiki*

1. **Kitâbu'l-Menâsik**: Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî (164-211)

c) *Eşribe*

1. **Kitâbu'l-Eşribe**: Ali İbn Abdullah el-Medînî, İbnu'l-Medinî (161-234)
2. **Kitâbu'l-Eşribe**: Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Seybânî (164-241)
3. **Kitâbu'l-Eşribe**: Muhammed b. İsmâil el-Buhârî (194-256)

d) *İman*

1. **Kitâbu'l-İmân**: Abdullah b. Muhammed, Ebu Bekr b. Ebî Şeybe, İbn Ebî Şeybe (235)
2. **Kitâbu'l-İmân**: Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî (164-241)
3. **Kitâbu'l-İmân**: Abdurrahman b. Umer el-İsbehânî, Ruste (250-?)

e. *Tefsir*

1. **Kitâbu't-Tefsir**: Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî (164-241)

f. *el-Birr ve's-Sıla ve'l-Âdâb*

1. **Kitâbu'l-Birr ve's-Sıla**: el-Huseyn İbnu'l-Hasen b. Harb el-Mervezî (246)
2. **el-Edebu'l-Mufred**: Muhammed b. İsmâil el-Buhârî (194-256)

g. *ez-Zuhd ve'r-Raka'ik*

1. **Kitâbu'z-Zuhd**: Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî (164-241)
2. **Kitâbu'z-Zuhd**: Hannâd b. Seriy b. Mus'ab ed-Dârimî (243)
3. **Kitâbu'z-Zuhd**: Ubeydullâh b. Abdilkerim, Ebu Zur'a er-Râzî (264)
4. **Kitâbu'z-Zuhd**: Suleymen İbnu'l-Eş'as es-Sicistânî, Ebu Dâvûd (202-275)
5. **Kitâbu'z-Zuhd**: Muhammed b. İdris, Ebû Hâtim er-Râzî (277)

h. *el-Fiten ve'l-Melâhim*

1. **Kitâbu'l-Fiten**: Nu'aym b. Hammâd el-Huzâ'î (288)

ı. *İlm*

1. **Kitâbu'l-İlm**: Zuheyr b. Harb, Ebû Hayseme (234)

i. *eş-Şemâ'il*

1. **Kitâbu'ş-Şemâ'ili'n-Nebeviyye ve'l-Hasâ'isi'l-Mustafaviyye**: Muhammed b. İsâ et-Tirmizî (209-287)

k. *el-Kader*

1. **Kitâbu'l-Kader**: Suleyman İbnu'l-Eş'as es-Sicistâni, Ebu Dâvûd (202-275)

l. *es-Sunne*

1. **Kitâbu's-Sunne**: Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî (164-241)

2. **Kitâbu's-Sunne**: Hanbel b. İshak b. Hanbel eş-Şeybânî (275)
3. **Kitâbu's-Sunne**: Ahmed b. Muhammed, Ebu Bekr el-Esrem (273)
4. **Kitâbu's-Sunne**: Suleymân İbnu'l-Eş'as es-Sicistânî, Ebu Dâvud (202-275)

m. *Kıyâmu'l-Leyl (et-Teheccud)*

1. **Kitâbu't-Teheccud**: Abdullâh b. Muhammed, İbn Ebi'd-Dunyâ (281)
2. **Kitâbu Kıyâmi'l-Leyl**: Muhammed İbnu'l-Mervezî

Üçüncü hicrî asırda tasnif edilen hadis kitapları haliyle yalnız bunlar değildir. Anılanların dışında ve hadis ilimlerine giren çeşitli konularda birçok eser tasnif edilmiştir. Bu asrın verileri olan hadis edebiyatı hadis ilimlerinde ana kaynaklar mesabesindedir ve daha sonraki bazı çalışmalarda asıl olmuştur. *el-Kutubu's-Sitte* böyledir. Özel deyişiyle *el-Kutubu's-Sitte*, el-Buhârî ve Muslim'e ait iki **el-Câmi'u's-Sahîh** ile Ebu Dâvud, et-Tirmizî, en-Nese'î ve İbn Mâce'ye ait dört sünenden oluşur. Bazı alimler *el-Kutubu's-Sitte*'ye **Sunen İbn Mâce** yerine **Sunenu'd-Dârimî**'yi alırlar. Bazıları ise *el-Kutubu's-Sitte*'nin altıncı kitabı olarak **el-Muvatta**'yı kabul ederler.

Öte yandan üçüncü hicrî asırda hadislerin isnadları, ravileri, ravilerin cerh veya ta'dil yönünden dereceleri üzerinde de durulmuş ve herbir konu ile ilgili eserler tasnif edilmiştir.

Haklı olarak hadisin altın çağı denilen üçüncü hicrî asırda kitaptan kitaba nakil henüz görülmez. Gerçekten bu asrın musannıfları, kitaplarına aldıkları hadisleri, doğrudan doğruya şeyhlerinden rivayet ettikleri hadisler arasından seçmişlerdir. Seçtikleri hadislerin sahih olanları ile olmayanlarını da yerine göre bildirmişlerdir. Böylece Fıkıh alimlerinin, ictihadlarında esas aldıkları hadisleri değerlendirmişler; sahih dışı bile olsa verdikleri hükmü açıklayarak müctehidlere yardımcı olmuşlardır.

DÖRDÜNCÜ HİCRÎ ASIR HADİS EDEBİYATI

Az önce değindik, üçüncü hicrî asırda hadis edebiyatı doruk noktasına ulaşmış; bu arada hadis musannefatının özü diyebileceğimiz *el-Kutubu's-Sitte* tasnif edilmiştir. Bu asırda ayrıca hadis imamları, isnadlar üzerinde eleştirilerde bulunmuşlardır. Bu cümleden olarak hadis ricalinin cerh veya ta'diline itina etmişler; konuyla ilgili eserler vermişlerdir.

Hicrî üçüncü asırda rivayet, yukarıda da değindiğimiz gibi hıfz yoluyladır. Bunun yanısıra yazı (imla) suretiyle rivayet de yaygındır. Açıklamak gerekirse Hadis musannıflan eserlerine aldıkları hadisleri şeyhlerinden ezberledikleri ve yazdıkları arasından seçerek almışlardır. Bir başka deyişle üçüncü asırda kitaplara dayanan, kitaptan kitaba nakil suretiyle ortaya çıkan hadis eseri, henüz görülmez.

Dördüncü hicrî asırla onu takip eden iki-üç asırda bir yandan yeni tasniflere gidilirken bir yandan da daha önce ortaya çıkan kaynaklara bağlı çalışmaların yapıldığı görülür. Bunlardan, önceki musannefata bağlı edebiyat genelde onlardaki hadislerin birleştirilmesi; isnadlarının hazfedilerek kısaltılması, değişik tertiplere konulması ve benzeri

şekillerde ortaya çıkar. Şu da var ki özellikle dördüncü hicrî asır, ilk metin şerhlerinin ortaya çıkmaya başladığı zaman dilimidir. Bu asırda tasnif edilen hadis edebiyatı verilerine şöyle bir bakmak bu hususları açıklığa kavuşturacaktır:

1. **Tehzîbu'l-Âsâr**: Muhammed b. Cerîr et-Taberî (321)

Zaman bakımından üçüncü hicrî asrın sonlarına rastlayan bu kıymetli eser tamamlanamamıştır. Ancak ilk hadis musannefatı arasında özel bir yere sahiptir. Genelde hadisi verdikten sonra illetlerini açıklamak, sahih olup olmadığını, tarîklarının hangisinin sahih olarak geldiğini açıklamak gibi bir metotla tasnif edilmiştir. Bu yolla yazılan ilk eser niteliğini haizdir.

2. **Şerhu Me'âni'l-Âsâr**: Ahmed b. Muhammed b. Selâme et-Tahâvî (229/321)

Ortaya çıkışı itibariyle hicrî üçüncü asrın sonları ile dördüncü asrın başlarına rastlayan bu eser *ale'l-ebvâb* metoduna göre düzenlenmiştir. Bir konuda verilen hadisten sonra faydalı bilgiler eklenmesi yoluyla tasnif edilmiştir. Kısacası hadisle birlikte çok kısa açıklamalar yapmak suretiyle.

3. **Kitâbu Sahîhi'l-Munteka**: el-Kasım İbnu'l-Esbağ (340)

4. **es-Sahîhu'l-Munteka (es-Sıhâhu'l-Me'sûre ani'n-Nebî (s.)**: Sa'id b. Usmân, İbnu's-Seken el-Bağdadî (353)

Hadisleri isnadsız veren bir eserdir. Mücmel olarak verilen hadisler, alimlerin sıhhati üzerinde ittifak ettikleridir. Bunun yanında hadis imamlarından birinin verilen hadisin sıhhati üzerinde değişik bir hükmü varsa hüccetiyle birlikte anılmıştır. Nakil ehlinden birinin tek başına ileri sürdüğü bir husus varsa o da illeti açıklanarak bir anlamda eleştirilerek verilmiştir.(**el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn**, 429)

5. **el-Musnedu's-Sahîh ale't-Tekasîm ve'l-Envâ' min ğayri Vucûdi Kat'in fî Senedihâ ve lâ Subûti Cerhin fî Nâkılîhâ (et-Tekasîm ve'l-Envâ'; Sahîh İbn Hibbân)**: Muhammed b. Hibbân el-Bustî (290-354)

Yukarıda da değindiğimiz gibi, öteki hadis kitaplarından farklı bir tertiptedir. İhtiva ettiği hadisler beş ana bölüme ayrılarak düzenlemiştir:

1. el-Evâmir (Emirler)
2. en-Nevâhî (Yasaklar)
3. el-Ahbâr (Haberler)
4. İbâhât (Mübahlar)
5. Ef'âlu'n-Nebî (s.) (Hz. Peygamber'in fiilleri)

Sahîh İbn Hibbân'ın hadisleri bu şekilde tertip etmesi, genelde kullanılan hadis tasnif metotlarından ayrıldığı için kitabını kullanışlı olmaktan çıkarmıştır. Metodu yönünden üçüncü hicrî asır musannefatıntan ayrılarak kullanışı zor bir kitap haline gelmesi zamanla yokolmasına neden olmuştur.

6. **el-Mu'cemu'l-Kebîr, el-Mu'cemu'l-Evsat, el-Mu'cemu's-Sağîr**: Suleymân b. Ahmed et-Taberânî (360)

el-Mu'cemu'l-Kebîr, ayrı bir kitap halinde tasnif ettiği **Musned Ebî Hureyre** hariç, sahâbe müsnedlerinin bir arada toplandığı eserdir. Yirmibeş bin hadisi içerdiği söylenir.

el-Mu'cemu'l-Evsât, sayıları iki bine ulaşan kendi şeyhlerinin isimleri sırasına göre düzenlenmiştir.

el-Mu'cemu'l-Sağîr'e gelince, bin kadar şeyhinden rivayet ettiği birer hadisten oluşur.

7. **Kitâbu'l-İlzâmât**: Ali b. Umer ed-Dârekutnî (385)

   Sahîhu'l-Buhârî ile **Sahîhu Muslim** üzerine müstedrek niteliğindedir.

8. **el-Mustedrek ale's-Sahîhayn**: Muhammed b. Abdillâh, el-Hâkimu'n-Nîsâbûrî, İbnu'l-Beyyi' (321-405)

Buhârî ve Muslim'in şartlarına uygun olmakla birlikte onların kitaplarına almadıkları hadislerden oluşur. Mustedrek tipi musannefât arasında ilk akla geleni ve en meşhurudur.

Verilen bu misallerden anlaşılacağı gibi hicrî dördüncü asırda tasnif edilen hadis kitapları arasında değişik tertiplerde olanları vardır. Bununla birlikte **Sunenu'd-Dârekutnî** misalinde olduğu gibi üçüncü asırda tasnif edilenlerle aynı olanlara da rastlanır.

Yukarıda, hicrî dördüncü asırda ilk şerhlerin ortaya çıkmaya başladığından söz etmiştik. Gerçekten bu asırda görülen, Muhammed b. Muhammed b. Ahmed en-Nisabûrî (el-Hâkimu'l-Kebîr, 378) ile Hamd b. Muhammed el-Hattâbîye (388) ait iki **Sahîhu'l-Buhârî** şerhi konuya misaldir.

5. DAHA SONRAKİ ASIRLARDA HADİS EDEBİYÂTI

Hicretin beşinci asrından başlamak üzere daha sonraki asırlarda ortaya çıkan hadis edebiyatında ilk sırayı, önceden değindiğimiz gibi, üçüncü hicrî asırda tasnif edilmiş ana kaynaklara bağlı eserler alır. Bunlar, kısaca, iki veya daha fazla kitabı birleştirme, tertibe koyma, ihtisar etme ve benzeri şekillerde görülür. Bu arada ilk Hadis Usulü eserleri ortaya çıkar. Şerhlerde artma farkedilir.

İki kitabı birleştirmenin en fazla görülen misalleri, *el-Cem' Beyne's-Sahîhayn* kitaplarıdır. (Bk. *es-Sahîhân*).

Daha fazla kitabı bir araya getirmenin en güzel örneğini, **el-Muvatta**'da dahil olmak üzere *el-Kutubu's-Sitte*'yi birleştirenler verir. Bunlar arasında Ahmed b. Rezîn b. Mu'âviye el-Abderî'nin (535) **Tecrîdu's-Sıhâh**'ı ile onun yeni bir düzenlemesi olan İbnu'l-Esîri'l-Cezerî'ye ait **Câmi'u'l-Usûl** ilk akla gelenlerdir.

Muhtasarlara örnek olarak ise Abdulazîm b. Abdilkavî el-Munzirî'nin (656) **Muhtasaru Sahîh Muslim**'i ile **Muhtasaru Sunen Ebî Dâvud**u verilebilir.

Bunların yanında bilhassa dördüncü, beşinci ve altıncı asırlarda tasnif edilen hadis eserleri arasında muhtelif kitapların hadislerini bir arada toplayan eserler de dikkat çeker. el-Huseyn b. Mes'ûd el-Ferrâ el-Bağavî'nin (429-516) **Mesâbîhu's-Sunne**'si ile

Abdurrahmân b. Ali, İbnu'l-Cevzî'nin (597) **Câmi'u'l-Mesânîd ve'l-Elkâb**'ı gibi. Sonuncu eserde *es-Sahîhân* ile **Musnedu Ahmed b. Hanbel** ve **Sunenu't-Tirmizî** bir araya getirilmiştir.

Ana kaynaklardan derleme niteliği taşıyan eserler arasında bunlardan başka el-Hasen b. Ahmed'in (491) yüzbin hadisi toplayıp tertibe koyduğu **Bahru'l-Esânîd**'i; Abdulğanî b. Abdilvâhid el-Makdisî'nin (600) **Umdetu'l-Ahkâm**'ı Abdusselâm b. Abdillah b. Teymiye'nin (590-652) **el-Munteka** adındaki derlemesi anılmaya değer.

Diğer taraftan hadis edebiyatı içinde üçüncü hicrî asırda tasnif edilmiş ana kaynakları esas alarak değişik metotlarla sonraları düzenlenmiş eserlere de rastlanır. Abdulazîm b. Abdilkavî el-Munzirî'nin (656), içindeki hadisleri *et-Terğîb ve't-Terhîb* (teşvik ve gocundurma) esasına göre düzenlediği **et-Terğîb ve't-Terhîb** isimli tanınmış eserini de anmalıyız.

Hadis edebiyatının bu verilerinin yanısıra değişik türde kimi eserler de tasnif edilmiştir. Nisbeten geç ortaya çıkan etrâf kitapları, Zevâidler, tahric kitapları, meşhur hadislere dair eserler ve benzerleri bu konuda ilk sıraları alırlar. Bunlara dair tasnif edilmiş edebiyata özel yerinde değinildiği için burada daha fazla bilgiye ve misale ihtiyaç duyulmamıştır.

Son olarak şunları eklemek gerekir. Başlangıçta yalnızca hadislerin yazılı metinler halinde derlenip (tedvin) kısımlara ayrıldıktan sonra (tasnif) kitaplara geçirilmesiyle başlayan hadis edebiyatı, zaman içinde dal budak salarak konu açısından hayli genişlemiştir. Haliyle konu itibariyle genişleme verilerin de artmasına neden olmuştur. Özellikle, *el-Cerh ve't-Ta'dîl* ve ona bağlı *es-Sikât* ve *ed-Du'afâ*, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, *Târîhu'r-Ruvât*, *el-Esâmî*, *el-Kunâ*, *el-Elkâb* ve bunların benzer ve ayrı yönlerine değinen *el-Muttefık ve'l-Mufterık*, *el-Mu'telif ve'l-Muhtelif*, *el-Muteşâbih*, *Muşkilu'l-Hadîs*, *Nâsihu'l-Hadîs ve Mensûhuhu*, *Ğarîbu'l-Hadîs*, *İlelu'l-Hadîs* gibi pek çok çeşitli konularda ortaya konulan musannefat bir yandan hadis edebiyatının sınırlarını alabildiğine genişletirken öte yandan çeşitlilik sınırlarını da zorlamıştır.

Bunlara *Hadis Usulü* ile tamamen ayrı bir hadis bilim dalı oln *el-Mevdû'ât* (uydurma hadisler) konusu da eklenirse hadis edebiyatının sınırları daha da genişler. Bunun gibi çeşitlilik sayısı da fazlalaşır.

Böylesine zengin bir edebiyatın konularının hepsi üzerinde az da olsa durulmuştur. O nedenle sözü fazla uzatmadan sıra Hadis İlimleri ve konuları ile bunlar etrafında tasnif edilmiş belli başlı bibliyoğrafyanın sıralamasına gelmiştir.

- A -

el-ÂBÂ VE'L-EBNÂ

Hadis Usulü İlminde âbâ ve ebnâ, babalarla evlâtları arasında rivayeti ifâde eden terim olarak kullanılmıştır. Genelde evlatların babalarından ve dedelerinden rivayetleri gibi normal bir olayı ifâde etmekle birlikte bazen tersine olarak babaların evlatlarından rivayetlerini de içerir. Bu takdirde *ekâbir ve esâgir* konusunu da kapsar.

Oğulların babalarından veya dedelerinden rivayetlerine ayrılmış eserler vardır. Başlıcaları şunlardır:

1. **Cuz'u men Ravâ an Ebîhi an Ceddihî:** Ahmed b. Zuheyr, İbn Ebî Hayseme (185-279)
2. **Rivâyetu'l-Ekâbir ani'l-Esâğir ve'l-Âba ani'l-Ebnâ:** İshak b. İbrâhim el-Mancenîkî (304)
3. **Kitâbu men Râvâ an Ebîhî mine's-Sahâbe ve't-Tâbi'în:** Umer b. Ahmed, Ebu Hafs b. Şâhin (297-385)
4. **Rivâyetu'l-Ebnâ an Âbâ'ihîm**: Ubeydullah b. Saîd es-Siczî (444)
5. **Kitâbu'l-Veşyi'l-Mu'lim fî men Ravâ an Ebîhi an Ceddihî ani'n-Nebî (s.a):** Halil b. Keykeldi, Salâhuddin el-Alâ'î (694-761)
6. **Kitâbu men Rava an Ebîhi ve Ceddihî**: el-Kasım b. Kutluboğa (802-879)

   İbn Haceri'l-Askalânî bu eseri özetlemiş pek çok bilgiler eklemiştir.

   Genel bir ifâdeyle büyüklerin küçüklerden (*Ekâbir ani'l-Esâğir*); bir diğer deyişle babaların oğullarından (*Abâ ani'l-Ebnâ*) rivâyetlerine dair eserlere gelince önemli birkaç tanesi şöyle sıralanabilir:

7. **Kitâbu mâ Ravâhu'l-Kibâr ani's-Sığâr ve'l-Âbâ ani'l-Ebnâ:** İshak b. İbrâhîm el-Mancenîkî (304)
8. **Kitâbu Rivâyeti's-Sahâbe ani't-Tâbi'în:** Ahmed b. Ali, el-Hatîbu'l-Bağdâdî (392-463)
9. **Kitâbu Rivâyeti'l-Âbâ ani'l-Ebnâ**: el-Hatîbu'l-Bağdâdî.
10. **el-Benîn ve'l-Benât ve'l-Âbâ ve'l-Ummehât:** el-Mubârek b. Muhammed, İbnu'l-Esîr el-Cezerî (544-606)
11. **Kitâbu'l-Âbâ ve'l-Ummehât:** İbnu'l-Esîri'l-Cezerî.

el-ÂDÂB

Edebin çoğulu olarak **câmi** türü eserlerin konularından biridir. Yeme içme, konuşma, uyuma gibi günlük hayatın her safhasında işlenen işlerde uyulması gereken ahlâk kurallarına dair hadisleri içerir. *Sahih-i Buhârî*'de Kitâbu'l-Edeb başlığı altında yer alır.

Âdâb konusundaki hadisler bazen ayrı bir kitapda tophanır. Şu eser buna misaldir:

1. **el-Edebu'l-Mufred**: Muhammed b. İsmâil el-Buhârî (194-256)

   Nüsha: (Topkapı 3. Ahmed; Feyzullah Efendi Ktb. (İstanbul).

   Basılıdır. (İst. 1306; Kahire ?).

   Türkçesi : **Ahlâk Hadisleri** (A. Fikri Yavuz, İst. 1972).

   Şerhi : **Fadlu'llâhi's-Samed fî Tavdîhi'l-Edebî'l-Mufred**: Fadlullah el-Cilânî.

   İki cilt halinde basılmıştır. (Kahire 1388).

ÂDÂBU'R-RİVÂYE

Hadis rivâyeti âdâbı, manasınadır. Hadis Usûlü İlminin önemli bir konusu olan rivâyet metodlarından, rivâyette dikkat edilmesi gereken esaslardan bahseder.

Genelde Hadis Usûlü Kitaplarında konuyla ilgili bilgiler dağınık bir şekilde mevcuttur. Bununla birlikte hadis rivâyet eden (Tâlib) ile kendisinden hadis rivâyet edilen (Şeyh) in uyması gereken esaslarla konuya giren kimi hususlara dair ayrı eserler de vardır. Bunlardan birkaçı örnek verilebilir:

1. **el-Câmi' li-Ulûmi Ahmed b. Hanbel**: Ahmed b. Muhammed, Ebu Bekr el-Hallâl (311)
2. **Kitâbu Suneni't-Tahdîs** : Sâlih b. Ahmed et-Temîmî el-Hemedânî (303-384).
3. **Âdâbu'l-Muhaddîsîn**: Abdulğanî b. Saîd el-Ezdî (333-409)
4. **el-Câmî li-Ahlâki'r Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'**: Ahmed b. Ali, el-Hatîbu'l-Bağdâdî (382-463).

   Eserin iki edisyonu yayınlanmıştır. Bunlardan ilki, Dr. Muhammed Re'fet Said'e aittir. Konuyla ilgili geniş bir araştırmayla birlikte Kuveyt'te bulunan Mektebetu'l-Felâh tarafından 1401/1981 de iki cilt halinde basılmıştır. Diğeri ise Suriyeli ilim adamı Dr. Mahmud et-Tahhân'a ait olup 1403/1983 tarihini taşımaktadır. İkinci edisyon ilmî bakımdan daha kıymetlidir.

5. **Kitâbu Edebi'l-İmlâ ve'l-İstimlâ**: Abdulkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî (562)

   Bu eserin bir edisyonu da Max Weisweiler tarafından Die Methodik des Diktatkollegs ismiyle 1952 de Leiden'de yayınlanmıştır.

6. **Rusûmu't-Tahdîs fî Ulûmi'l-Hadî:** İbrâhîm b. Umer el-Ca'birî, İbnu's-Serrâc (732)
7. **el-Kifâye fi Tahsîni'r-Rivâye**: el-Huseyn b. Abdurrahmân, İbnu'l-Ehdel (855)
8. **Ahsenu't-Tahdîs fî Rivâyeti'l-Hadîs:** Feyzullâh b. Abdullah, Feydî er-Rumî (1284)

el-A'DÂD

"Sayılar" manasına gelen bu deyiş Hadis Usûlü ilminde sahâbîlerin rivayet ettikleri hadis sayısını göstermek üzere kullanılmıştır. A'dad kitapları ise Sahâbîlerin ne kadar hadis rivâyet ettilerini listeler halinde gösteren küçük risalelere denilmiştir. Birkaç binden başlamak üzere belli sayıda hadis rivâyet eden sahâbîlere dairdir.

Konuya dair belli başlı çalışmalar şunlardır:

1. **Kitâbu'l-A'dâd**: Bakî b. Mahled el-Kurtubî (201-276)

   Bu eser aslında Bakî b. Mahled'in Müsnedinde geçen sahâbîlerin isimleri ile rivâyet ettikleri hadislerin sayısını veren küçük bir risaledir. Talebesi Abdullah b. Yûnus el-Munâdî el-Kabrî tarafından rivâyet edilmiştir. Adı geçen risalenin bir yazma nüshası İstanbul'da Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya yazmaları arasında (No. 454) bulunmaktadır. (*Okiç*, 31, Not 2).

2. **Esmâ'u's-Sahâbeti'r-Ruvât ve Mâ li-Kulli Vâhidin minel-Aded**: Ali b. Ahmed, İbn Hazm (384-456).

   Bu eser *Cevâmi'u's-Sîre* içinde yer alan ikinci risaledir. (*Cevâmi*, 275-315). Büyük bir ihtimalle Bakî b. Mahled'den rivâyet edilen yukarıdaki risaleden esinlenerek düzenlenmiştir.

   Nüsha: Dâru'l-Kutub, 254.

3. **Telkîh Fuhûmi Ehli'l-Eser fî Uyûni't-Târîhi ve's-Siyer**: Abdurrahmân b. Ali, İbnu'l-Cevzî (510-597)

   Siyer ve Sahâbe konusunda kıymetli bir kaynak olan bu eserin bir bölümü (1/367-387) "Adedu'l-Ahâdîs el-Meriyye an Resûlillah (s.a)" başlığı altında sahâbîlerin rivâyet ettikleri hadislerin sayısına ayrılmıştır. Bunu takip eden bölümde ise önce hadislerini Buhârî ile Müslim'in sahihlerinde ittifakla; sonra da birinin diğerinden ayrı olarak rivâyet ettikleri sahâbîlerin isimleri ve herbirinin *es-Sahîhân*daki veya yalnız birisindeki hadislerinin sayısı verilmiştir. (*Telkîh*, 388-405).

   İbnu'l-Cevzî, Ebubekr el-Berkî (veya Berâkî) nin Tarihini kaynak göstermektedir. Ancak kendisi Bakî b. Mahled'in *Müsned*ini esas aldığını da kaydetmiştir. Bu kayda dayanarak onun da İbn Hazm gibi Bakî'den rivâyet edilen Kitâbu'l-A'dad'dan faydalanmış olması ihtimalinden söz edilebilir.

4. **el-Kameru'l-Munîr fi'l-Musnedi'l-Kebîr**: Muhammed b. Mahmûd, İbn Neccâr el-Bağdâdî (578-643).

   Burada da herbir sahâbînin rivâyet ettiği hadis sayısı kaydedilmiştir.

el-AHÂDÎSU'D-DA'ÎFE : Bkz. Zayıf

el-AHKÂM

Genelde ibâdet, tâat ve muamelât konularında şer'î hüküm taşıyan hadislere *ahkâm* hadisleri denilmiştir.

Hadis âlimleri yalnızca ahkâm hadislerine ayrılmış müstakil eserler de te'lif etmişlerdir. Böyle eserlerde yalnızca herhangi bir konuda şer'î hüküm taşıyan hadisler yer almıştır. En önemlileri aşağıdadır:

1. **el-Muntekâ**: Abdullah b. Ali, İbnu'l-Cârûd en-Nisâbûrî (307).
   1408/1988 de Beyrut'ta basılmıştır.

   Şerhi :

   1. **Kitabu'l-Murtadâ fi şerhi'l-Muntekâ**: Yusuf b. Abdullah el-Endelusî, Ebu Amr b. Abbâd (575).

2. **Şerh Me'âni'l-Âsâr**: Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî (228-321).
   1408/1988 de Beyrut'ta basılmıştır.

   Şerhi :

   1. **Şerhu Me'âni'l-Âsâr**: Abdulkadir b. Muhammed İbn Ebi'l-Vefa (651-775)
   2. **Mebâni'l-Ahbâr fî Şerhi Me'âni'l-Âsâr**: Bedruddin Mahmûd b. Ahmed el-Aynî (762-855).

   Ricâli : **el-Îsâr bi-Ricâli Me'âni'l-Âsâr**: el-Kasım b. Kutluboğa (879).

3. **Me'âlimu's-Sunen**: Hamd b. Muhammed el-Hattâbî (308-388).

   Sunen Ebî Dâvud'dan seçtiği ahkâm hadislerini şerhettiği için o konuda kaynak eser sayılmıştır.

4. **Cumelu'l-Ahkâm**: Ahmed b. Muhammed en-Nâtıfî (446)

   Muhtasarı

   (**Muhtasaru Cumeli'l-Ahkâm**): en-Natîfî

5. **Usûlu'l-Ahkâm**: Ahmed b. Selmân er-Rundî (566)
6. **el-Ahkâmu'l-Kubrâ**: Abdulhak b. Abdirrahmân, İbnu'l-Harrât (510-582)
7. **el-Ahkâmu's-Suğrâ**: İbnu'l-Harrât

   Şerhi

   1. **Şerhu'l-Ahkâmi's-Suğrâ**: Abdulazîz b. İbrâhîm, İbn Bezîze (700 dolayları)
   2. **Şerhu'l-Ahkâmi's-Suğrâ**: Muhammed b. Umer, İbnu'l-Murahhil (667-716)

3. **Şerhu'l-Ahkâmi's-Suğrâ**: Muhammed b. Ahmed, İbn Merzûk et-Tilemsânî, (711-781)

8. **Umdetu'l-Ahkâm min Kelâmi Hayri'l-Enâm (el-Umde fi'l-Ahkâm fî Me'âlimi'l-Halâli ve'l-Harâm)**: Abdulğanî b. Abdilvâhid b. Surûr el-Makdisî (541-600)

Buhârî ile Muslim'in Sahîhlerinde ittifakla rivayet ettikleri *muttefakun aleyh* hadislerden seçme ahkâm hadislerine dairdir. Ahmed Muhammed Şâkir edisyonu 501; Mahmûd el-Arna'ûd ile Abdulkadir Arna'ûd tarafından beraberce hazırlanmış baskısı 430 hadis içermektedir. İbn Dakîki'l-İyd'in şerhinde 427; Medîne'de el-Câmi'atu'l-İslâmiyye tarafından yapılmış bir başka baskısında ise 459 hadis vardır. Sayı farkları el-Makdisî'nin hadisin değişik lafızlarına işaret ettiği yerlerden kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte Mahmûd Muhammed Şâkir, eserin çeşitli baskılarındaki sayı farkının, daha sonraları müstensihlerin ve şarihlerin *muttefakun aleyh* oldukları halde el-Makdisî'nin bablara dahil etmediği kimi hadislerin eklenmesinden kaynaklandığını ileri sürmektedir.

Umdetu'l-Ahkâm, sahihin en yüksek derecesindeki ahkâm hadislerini ihtiva ettiğinden çok tutulmuştur.

Birkaç baskısı

a. Muhammed Reşîd Rıda edisyonu: Kahire, 1354

b. Muhammed Hamîd el-Faki edisyonu: Kahire 1372.

c. Muhibbudîn el-Hatîb edisyonu, Kahire 1376.

d. Abdulkadir el-Arna'ûd, Mahmûd el-Arna'ûd edisyonu, (2. Bs., Beyrût 1408/1988)

e. Medîne, el-Câmi'atu'l-İslâmiyye neşri, Mekke tarihsiz.

Şerhleri

1. **Uddetu'l-Hukkâm Şerhu Umdeti'l-Ahkâm**: el-Makdisî
2. **İhkâmu'l-Ahkâm fî Şerhi Ahâdisi Seyyidi'l-Enâm**: İsmâ'il b. Ahmed, İbnu'l-Esîr (699)
3. **İhkâmu'l-Ahkâm Şerhu Umdeti'l-Ahkâm**: Muhammed b. Ali, İbn Dakîki'l-Iyd (625-702)

   Basılıdır. (Ahmed Muhammed Şâkir edisyonu, Beyrût 1374/1955; Beyrût 1407/1987).

   Şerhi

   el-Udde fî Şerhi Şerhi'l-Umde: Muhammed b. İsmâil el-Emîru's-San'ânî (1182)

   Ta'likası

   el-Kavlu'l-Mufîd fî Îdâhi Şerhi'l-Umde (İbni Dakiki'l-Iyd): Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvi (830-902)

4. **Riyâdu'l-Efhâm Şerhu Umdeti'l-Ahkâm**: Umer b. Ali el-İskenderânî el-Fakihânî (654-734)
5. **Muhtasaru'l-Ahkâm**: İbrâhîm b. Ali el-Ahnâ'î (777)
6. **Teysîru'l-Merâm fî Şerhi Umdeti'l-Ahkâm**: Muhammed b. Ahmed, İbn Merzûk et-Tilemsânî (781)
7. **el-İ'lâm Şerhu Umdeti'l-Ahkâm**: Umer b. Ali, İbnu'l-Mulekkın (804)
8. (**Şerhu Umdeti'l-Ahkâm**): Abdurrahmân b. Ali el-Fâriskûrî (808)
9. **Uddetu'l-Hukkâm fî Şerhi Umdeti'l-Ahkâm**: Muhammed b. Ya'kûb el-Fîruzâbâdî (817)
10. (**Şerhu Umdeti'l-Ahkâm**): Ahmed b. Abdullâh el-Ğazzî (822)

    Bâbu's-Sadak bölümüne kadar gelmiştir. Geri kalan kısmı oğlu Muhammed b. Ahmed el-Ğazzî (864) tarafından tamamlanmıştır.
11. **Ğâyetu'l-İlhâm Şerhu Umdeti'l-Ahkâm**: Muhammed b. Ammâr, İbn Ammâr (767-844)
12. **Uddetu'l-Hukkâm Şerhu Umdeti'l-Ahkâm**: Abdulvehhâb b. Muhammed, İbn Ebi'l-Vefâ (875)
13. (**Şerhu Umdeti'l-Ahkâm**): Ahmed b. Yûsuf el-Fâsî, Ebu'l-Mehâsin (1021)
14. **Mevâdi'u'l-Efhâm alâ Selsebîli Umdeti'l-Ahkâm**: Abdulkadir Bedrân,
15. **Keşfu'l-Lisâm Şerhu Umdedi'l-Ahkâm**: Muhammed b. Ahmed es-Sefarînî (1144-1188)
16. **Teysîru'l-Allâm Şerhu Umdeti'l-Ahkâm**: Abdullâh b. Abdurrahmân b. Sâlih, Âl-Bessâm.

    Basılıdır. (1-2, Mekke 1398/1978).

    Bu satırların yazarı, Umdetu'l-Ahkâm'a özlü bir şerh yazmağa kalkmıştır. Hadislerinin metnini vermek, tercüme ve açıklamasını yapmak, hükümlerini belirlemek şeklindeki çalışması eserin yaklaşık dörtte birine kadar gelmiştir. Bitmesi ve neşri Yüce Yaratan'dan niyazıdır. Mü'min kardeşlerinin dualarını bekler.

    Garîbi

    1. **el-İhkâm fî Şerhi Ğarîbi Umdeti'l-Ahkâm**: Muhammed b. Ammâr, İbn Ammâr el-Mâlikî (844)

    İ'râbı

    1. **Kitâbu'l-Udde fî İ'râbi'l-Umde**: Abdullâh b. Muhammed, İbn Ferhûn (693-769)

9. **el-Câmi'u's-Sağîr fî Ahkâmi'l-Beşîri'n-Nezîr**: el-Makdisî
10. **Kitâbu'l-Ahkâm**: Ali b. Abdullâh, Ebu'l-Hasen el-Fâsî, İbnu'l-Kattân (528-618)

11. **el-Mahaccetu'l-Beydâ**: Muhammed b. Ali, Muhyiddin İbnu'l-Arabî (590-638)
12. **el-Ahkâmu'l-Kubrâ**: Abdusselâm b. Abdullâh b. Teymiye (590-652)

Ta'lîkası

Ta'lîka ale'l-Ahkâmi'l-Kubrâ: Muhammed b. Ahmed, İbn Kudâme el-Makdisî (704-744)

13. **el-Munteka min Ahâdîsi'l-Ahkâm**: Abdusselâm b. Abdullah Teymiye (590-652) Basılıdır. (Muhibbuddîn el-Hatîb edisyonu, Kahire tarihsiz).

Şerhleri

1. **Katru'l-Ğamâm fî Şerhi Ahâdîsi'l-Ahkâm**: Ahmed İbnu'l-Huseyn, el-Makdisî (693-771)
2. **Neylu'l-Evtâr:** Muhammed b. Ali eş-Şevkânî (1250). Birkaç kez basılmıştır.

Neylu't-Evtâr'ın Muhtasarı

Bustânu'l-Ahbâr Muhtasaru Neyli'l-Evtâr: Faysal b. Abdulazîz Âl-Mubârek.

Basılıdır. (1-2, Kahire 1373).

14. **el-İlmâm fî Ahâdîsi'l-Ahkâm**: Muhammed b. Ali, İbn Dakîki'l-İyd (702) Basılıdır. (Dimeşk, 1383).

Şerhleri

1. **el-İmâm fî Şerhi'l-İlmâm**: İbn Dakîki'l-İyd

Bazı alimler tamamlanamadığını ileri sürmüşlerdir. el-Bukâ'î, tamamlandığı halde İbn Dakîki'l-İyd'ın ölümünden sonra kısmen ele geçtiği kanaatindedir. (*KZ.*, 1/158).

Muhtasarı

(**Muhtasaru'l-İmâm**): Ali b. Balebân el-Fârisî (731)

2. (**Şerhu'l-İlmâm**): Ahmed b. Ali el-Firyâbî (778)
3. (**Şerhu'l-İlmâm**): Muhammed b. Muhammed ed-Dimeşkî (842)

Muhtasarları

1. **el-İhtimâm bi-Telhîsi Kitâbi'l-İlmâm**: Abdulkerîm b. Abdunnûr el-Halebî (663-775)
2. **Telhîsu'l-İlmâm**: Ali b. Belebân el-Fârisî (675-739)
3. **el-İhtimâm bi-Telhîsi Kitâbi'l-İlmâm**: Muhammed b. Ahmed, İbn Kudâme el-Makdisî (744)

15. **el-Ahkâmu'l-Kubrâ**: Ahmed b. Abdullâh et-Taberî (611-694)
16. **el-Ahkâmu'l-Vustâ**: Ahmed b. Abdullâh et-Taberî

17. **el-Ahkâmu's-Suğrâ**: Ahmed b. Abdullâh et-Taberî
18. **el-Ahkâmu's-Suğrâ**: İsmâ'il b. Ali, Ebu'l-Fidâ el-Eyyûbî (672-732)
19. **el-İhkâm fî Ahâdîsi'l-Ahkâm**: Abdurrahmân b. Ubeydân el-Bâlî (675-734)
20. **Bereketu'l-Kelâm alâ Ahâdîsi'l-Ahkâm**: Usmân b. Ali ez-Zeyla'î (743)
21. **Kitâbu'l-Muharrer fî Beyâni'l-Ahkâmi'ş-Şer'iyye**: Muhammed b. Ahmed b. Abdilhâdî, İbn Kudâme el-Makdisî (704-744)

    Önsözünde Ahmed b. Hanbel'in **Musned**'i, el-Buhârî ve Muslim'in sahihleri, *es-Sunenu'l-Erba'a*, **es-Sunenu'l-Kubrâ, Sahîh İbn Huzeyme, Sahîh İbn Hibbân** ve **el-Mustedrek** gibi muteber kitaplardan derlediği ahkâm hadislerine dair muhtasar bir eser olduğuna işaret edilir. Verilen hadisin sıhhat durumuna işaret edildiği kaydedildikten sonra ravilerinin cerh ve ta'diline gerektiğinde yer verildiği eklenir. Fıkıh bâblarına göre düzenlenmiş özlü bir ahkâm hadisleri kitabıdır.

    Basılıdır. (Kahire, tarihsiz).

    Şerhi

    (**Şerhu'l-Muharrer**): Yûsuf İbnu'l-Hasen el-Ahnevî (809)
22. **İhkâmu'l-Ahkâm es-Sâdıra min beyni Şefetey Seyyidi'l-Enâm**: Muhammed b. Ali, İbnu'n-Nakkâş (763)
23. **el-İntisâr fî Ahâdisi'l-Ahkâm**: Yûsuf b. Muhammed, İbnu't-Takî (763)
24. **Takrîbu'l-Esânid ve Tertîbu'l-Mesânîd**: Abdurrahîm İbnu'l-Huseyn el-Irâkî (725-806)

    Şerhi

    Tarhu't-Tesrîb fî Şerhi't-Takrîb: Ahmed b. Abdurrahîm, Veliyyuddîn el-Irâkî (762-826).

    Basılıdır. (1-8, Kahire, tarihsiz).
25. **el-Ahâdisu'l-Fıkhiyye**: Muhammed b. Ali, İbn Ebî Cumhûr eş-Şî'î (878)
26. **Bulûğu'l-Merâm min Edilleti'l-Ahkâm**: Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l-Askalânî (773-852)

    Konusunda en tanınmış eserlerden biridir. Birkaç kez basılmıştır. (Kahire, Beyrût).

    Şerhleri, Hâşiyeleri

    1. **Minhatu'l-Kirâm fî şerhi Buluği'l-Merâm**: Yusuf b. Şâhin İbn Şahin (828-899)
    2. **el-Bedru'd-Temâm Şerhu Buluği'l-Merâm**: el-Huseyn b. Muhammed el-Lâ'î, el-Ma'arrî (1048-1119)
    3. **İfhâmu'l-Efhâm Şerhu Bulûği'l-Merâm**: es-Seyyid Yusuf b. Muhammed, el-Battâh el-Yemenî (1242)

4. **Şerhu Bulûği'l-Merâm**: Abdurrahmân b. Suleymân, İbn Makbûl el-Yemenî (1178/1250)
5. **Şerhu Bulûği'l-Merâm**: Muhammed Âbid b. Ahmed es-Sindî (1257)
6. **Subulu's-Selâm Şerhu Bulûği'l-Merâm**: Muhammed b. İsmail es-San'ânî, **el-Bedru'd-Temam**'ın muhtasarı olup faydalı bilgiler eklenmiş şeklidir.Birkaç kez basılmıştır. (Kahire).

   Muhtasarı

   Fethu'l-Allâm Şerhu Buluği'l-Merâm: Ebu'l-Hayr Nûru'l-Hasan Han.

   Kısaltıp birçok faydalı bilgiler ekleyerek meydana getirmiştir.
7. **Misku'l-Hitâm min Şerh Bulûği'l-Merâm**: Muhammed Sıddîk Han İbnu'l-Hasen, el-Kannûcî (1248-1307)

   Türkçesi

   Selamet Yolları: Tercüme eden: Ahmed Davutoğlu.

   es-San'ânî şerhi esas olmak üzere Türkçe'ye çevrilerek yayınlanmıştır. (1-4 İstanbul).
8. **el-Bedru't-Temâm Şerhu Bulûği'l-Merâm** : Muhammed b. Îsa es-San'ânî
9. **el-İ'lâm bi-Ahâdîsi'l-Ahkâm**: Zekeriya b. Muhammed el-Ensârî (926)

el-AKRÂN

Türkçedeki anlamını veren bu tabir hadis ilimlerinde çağdaş ravileri ifade eden bir terim olarak kullanılmıştır. Özellikle *el-Mudebbec* ve *Rivâyetu'l-Akrân* konularında önem taşır(1).

Konuyla ilgili kaynak niteliğindeki eserlere şu çalışma misal gösterilebilir:

Kitâbu'l-Akrân: Muslim İbnu'l-Haccâc el-Kuşeyrî (204-261)

A'LÂMU'N-NUBUVVE: Bk., Delâ'ilu'n-Nubuvve.

ASHÂBU'L-HADÎS: Bk., el-Muhaddisûn.

el-AVÂLÎ

Âlî çoğulu olan Avâlî, âlî isnadlarla rivayet edilen, bir diğer deyişle hadisin ravisi ile kaynağı Hz. Peygamber arasında en kısa yoldan kurulan rivayet bağı ile nakledilen hadislere denir.

Avâli kitapları hayli fazladır. Birkaç tanesini örnek göstermek gerekirse aşağıdaki eserler üzerinde durulabilir:

(1) Hadis Usulü ilminin bu konularına dair bilgi için Bk., **Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü** isimli eserimizin ilgili maddeleri.

1. **el-Avâlî**: Humeyd b. Ebî Humeyd, Humeyd et-Tavîl (142)
2. **Avâlî İbn Dînâr**: Hammâd b. Seleme (167)
3. **Avâlî Ahâdîsi'l-Leys b. Sa'd**: Abdurrahman el-Fehmî (175)
4. **el-Avâlî**: Âsım b. Ali el-Vâsıtî (221)
5. **Avâlî Tâlût**: Tâlut b. Abbâd es-Sayrafî (238)
6. **el-Avâlî**: Muhammed b. Mihrân er-Râzî, el-Cemmâl (239)
7. **Avâlî Kuteybe b. Sa'îd**: Kuteybe b. Sa'îd b. Ahmed es-Sakafî (240)
8. **el-Avâlî**: Muhammed b. İsmâ'il el-Buhârî (194-256)
9. **Avâlî el-Kindî**: Ahmed İbnu'l-Huseyn el-Kindî (346)
10. **Avâlî Zâhir**: Zâhir b. Muhammed b. Ahmed b. İsâ es-Serahsî (389)
11. **Avâlî Sufyân b. Uyeyne**: Muhammed b. İshâk b. Mende (395)
12. **Musnedu'l-Kâsım İbnu'l-Esbağ el-Avâlî**: Abdurrahman b. Muhammed, İbn Futays (348-402)
13. **Avâlî Mâlik**: Muhammed b. Abdullah, el-Hâkimu'n-Nîsâbûrî (321-405)
14. **Avâlî Ebi'l-Huseyn**: el-Huseyn b. Şu'ayb en-Nîsâbûrî (433)
15. **Kitâbu'l-Ferâ'id mine'l-Avâlî**: Zeyd b. Hubeyb b. Selâme el-Kudâ'î (358-433)
16. **Avâlî Mâlik**: Selîm b. Eyyûb b. Selîm er-Râzî (447)
17. (**Avâlî Ahâdîs Mâlik**): Ahmed b. Ali, el-Hatîbu'l-Bağdâdî (463)
18. **Avâlî Ebi'l-Fevâris**: Tarrâd b. Muhammed el-Bağdadî (491)
19. **el-Avâlî**: Muhammed b. Ali, İbn Ved'ân (494)
20. **Avâlî Ebi'l-Mehâsin**: Abdulvâhid b. İsmâ'il er-Rûyânî (502)
21. **Avâlî't-Turuk ile'l-Buhârî**: Muhammed b. Tâhir el-Makdisî, İbnu'l-Kayserânî (448-507)
22. **Avâli't-Turuk ilâ Sufyân**: İbnu'l-Kayserânî.
23. **Avâli't-Muvafakât ile't-Tirmizî**: İbnu'l-Kayserânî.
24. **Avâli't-Turuk ilâ Fudayl b. İyâd**: İbnu'l-Kayserânî.
25. **Avâli't-Turuk ilâ Mâlik b. Enes**: İbnu'l-Kayserânî.
26. **Avâli't-Turuk ilâ Muhammed b. Şihâb**: İbnu'l-Kayserânî.
27. **Avâli'l-Muvafakat ilâ Meşâyıh Ebî Davud**: İbnu'l-Kayserânî.
28. **Avâlî İbn Sekre**: Ebu'l-Huseyn b. Muhammed, İbn Sekre es-Serakustî (514)
29. **el-Avalî**: Abdurrahman b. Muhammed b. Attâb el-Endelusî (520)
30. **Avâlî Şu'be**: Ali İbnu'l-Hasen, İbn Asâkir (499-571)
31. **Avâlî's-Sevrî**: İbn Asâkir.

32. **Avâlî Mâlik**: İbn Asâkir.
33. **Avâlî't-Tâbi'în**: Muhammed b. Umer, Ebu Mûsa'l-Medînî (501-581)
34. (**Avâlî İbn Uyeyne**): el-Hasen b. Hibetullah, İbnu's-Sarsarî (586)
35. **el-Avâlî min Mesmû'âti'l-Karâvî**: Abdurrahîm b. Abdulkerîm Ebu'l-Muzaffer es-Sem'ânî (537-614)
36. **el-Avâlî Min Mesmû'âti'l-Ferâvî**: Abdurrahîm b. Abdulkerîm, Ebu'l-Muzaffer es-Sem'ânî
37. **Avâlî Abdirrezzâk**: Muhammed b. Abdulvâhid b. Ahmed el-Makdisî (634)
38. **el-Avâlî**: Muhammed b. Mahmûd, İbnu'n-Neccâr el-Bağdadî (578-643)
39. **Avâlî'l-A'meş**: Yûsuf b. Halîl ed-Dimeşkî, Ebu'l-Haccâc (648)
40. **el-Âvâlî**: Yûsuf b. Halîl el-Adenî, İbnu'l-Halîl (648)
41. **Avâlî'r-Reşîd**: Yahya b. Ali, Ebu'l-Huseyn el-Attâr (662)
42. **Avâlî Ebi'n-Nasr**: Muhammed b. Muhammed b. Muhammed eş-Şîrâzî (723)
43. **Avâlî'l-Buhârî**: Ahmed b. Abdulhalîm, Takıyyuddin İbn Teymiye el-Harrânî (728)
44. **el-Ahâdîsu'l-Avâlî**: Ahmed b. Eybek, İbnu'd-Dîmyâtî (749)
45. **el-Ahâdisu'l-Avâlî min Tehzîbi'l-Kemâl**: Ahmed b. İbrâhim, İbnu'l-Haşşâb (779)
46. **Avâlî İbni'ş-Şahna**: Abdurrahmân b. Ahmed, Ebu'l-Ferec el-Ğazzî (799)
47. **ed-Durru'l-Ğâlî fi'l-Ahâdisî'l-Avâlî**: Muhammed b. Ya'kub el-Fîrûzâbâdî (729-817)
48. **Avâlî Muslîm**: Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l-Askalânî (774-852) Basılmıştır.
49. **Avâlî'l-Leys b. Sa'd**: el-Kasım b. Kutluboğa (802-879)

    Nüsha: Ayasofya, İstanbul.
50. **Ikdu'l-Le'âlî fî Şerhi'l-Avâlî**: Fethullah b. Muhammed el-İsbehânî (910 dolayları)
51. **ed-Dureru'l-Ğavâlî fi'l-Ahâdîsi'l-Avâlî**: Muhammed b. Ali, İbn Tûlûn (880-953)
52. **Levâmi'u'l-Le'âlî fi'l-Erba'în el-Avâlî**: İbrahim İbnu'l-Hasen el-Kurânî (1025-1101)
53. **İnâletu't-Tâlibîn Li-Avâlî'l-Muhaddisîn**: Abdulkerîm b. Ahmed eş-Şarabâsî (1178)
54. **Nefehâtu'l-Ğavâlî fi'l-Ahâdisî'l-Avâlî**: Ahmed b. Muhammed, Katın es-San'ânî (1199)

- B -

el-BİD'A

Türkçede bid'at şeklinde kullanılan bu terim, genellikle İslâmiyet'in gelişmesinin ardından ortaya atılarak ona nisbet edilen şeylere denilmiştir.

Hadis İlminde bid'at, ravînin akidesi ile ilgili tenkit sebeplerinden biri kabul edilmiştir. Özel deyişle bid'atu'r-ravî, ravînin dinde sonradan ortaya çıkan inançlardan birine kapılarak onun propagandasını yapmasıdır. Böyle bir görüşe kapılıp onun aşırı taraftarlığını yapmak bid'at sayılarak sahibinin rivayetlerinin değerlendirilmesinde önemli ölçülerden biri olmuştur. Bu bakımdan bid'atlar ve bid'at sahipleri hakkında kitaplar yazılmış; değişik te'lifler ortaya konulmuştur. Şu eserleri konunun önemli misalini oluştururlar:

1. **Kitâbu'l-Havâdis ve'l-Bida'**: Muhammed İbnu'l-Velid, et-Tartûşî (451-520)
2. **el-Mukterî fi'r-Red ala Ehli'l-Bid'a**: Muhammed b. Abdullah el-Muzafferî (649 dan sonra).

   649 da bitirmiş. Köprülü Ktb. de bir nüshası vardır (*EM*. 2/123)

- C -

el-CÂMİ'

Hadis Terimi olarak, Hz. Peygamber (s.a) in çeşitli konulardaki hadislerini bir arada toplayan kitaplara denilmiştir.

Cami türü kitaplar, genellikle şu ana konulardaki hadislerden oluşurlar:

1. **Akâ'id** (İman ve imanla ilgili konular).
2. **Ahkâm** (İbadet, tâ'at ve mu'âmelât)
3. **Rikâk** (İman ve ibâdet duygusunu güçlendiren; dünya sevgisini, mal-mülk, şan ve şeref tutkusu gibi gelip geçici dünya zevklerini tamamen yok etmese bile zayıflatmaya yarayacak incelikler).
4. **Âdâb** (Yeme-içme gibi günlük hayatta işlenen işlerde uyulması gereken ahlak kaideleri).
5. **Tefsir** (Kur'ân-ı Kerim tefsiriyle ilgili hadisler)
6. **Târih, Siyer ve Meğazî** (Kainatın yaratılışı ile Hz. Peygamber (s.a) zamanına gelinceye kadar geçmişte yaşamış peygamberler ve insan toplulukları, nihayet Hz. peygamber'in hayatına, zamanında geçen tarihi olaylarla savaşlara dair hadisler.
7. **Şemâil** (Hz. peygamber (s.a) in fizyonomik özellikleri ile günlük yaşayışındaki ahlakî davranışlarından ve ahlak hasletleriden bahseden hadisler).

   Hasâ'is denilen onun üstün meziyetleri de bu konuya girer.
8. **Fiten ve Melâhim**: (Hz. peygamber (s.a) in ebedî hayata göç edişinden sonra olan, Kıyamete yakın olacak bazı hoş olmayan hadiselerden söz eden hadisler).
9. **Menâkıb ve Mesâlib** (Kimi insanların iyi tarafları ile menkıbelerini, buna karşılık bazılarının kötü yönlerini bahse konu yapan hadisler).

Bu ana konuların hepsini ihtiva eden hadis kitapları, tekrar edelim, câmi adıyla anılmışlardır. el-Buhârî ile Muslim'in **el-Câmi'u's-Sâhih**leri gibi.

Bununla birlikte bu konulardan sadece birine veya birkaçına ayrılmış eserler de vardır. Söz gelimi İbn Huzeyme'nin **Kitâbu'l-Tevhidi** yalnız Akaid; el-Buhârî'nin

el-Edebu'l-Mufred'i; yalnızca âdâb; et-Tirmizî'nin **eş-Şemâili** sadece şemail konusundaki hadislere ayrılmışlardır.

Abdullah b. Ebî Zeydi'l-Kayrevânî'nin âdâb, sünen, meğazî ve Tarih konusundaki **Kitâbu'l-Câmî**'i gibileri ise birkaç konuyla ilgili hadisleri ihtiva ederler.

Bu konulara giren eserlerden örnekler herbirinin maddesinde ve ayrıca bundan sonraki Cami konuları arasında yer alan konulardaki eserler bölümünde verilmiştir. Bu itibarla burada birkaç camî türü eser ismi kaydedilmekle yetinilmiştir.

1. **eł-Câmi**: Ma'mer b. Râşid (154) Ma'mer'e ait bu isimde bir eserinden bahsedilmemektedir. Ancak, Abdurrezzak b. Hemmam'ın Ma'mer'den rivâyetlerine **el-Câmî** veya **Câmi'u Ma'mer** diyenler olmuştur. Eser Abdurrezzak'a ait **el-Musannef** sonundadır. (10/379 vd).
2. **Kitâbu'l-Câmi'i'l-Kebîr**: Sufyân b. Mesrûk es-Sevrî (161)
3. **Kitâbu'l-Câmi'i's-Sağîr**: Sufyân b. Mesrûk es-Sevrî
4. **Kitâbu'l-Câmi'**: er-Rebî' b. Hubeyb el-Basrî (170)
5. **Kitâbu'l-Âsâr**: Muhammed İbnu'l-Hasen eş-Şeybânî (189) Basılıdır.
6. **el-Muvatta'**: Mâlik b. Enes el-Esbahî (179)

el-Muvatta, Abbasî Halîfesi Ebu Ca'fer el-Mansûr'un isteği üzerine tertip edilmiştir. Rivayete göre Halife, İmâm Mâlik'ten, elinde bulunan sahih hadisleri müslümanların faydalanması için bir kitapta toplamasını istemiştir. İmam Mâlik, Halifenin bu isteğini yerine getirerek elindeki Hz. Peygamber'e ait (*merfû'*) hadislerden bir kısmıyla kimi sahâbe sözlerini (*mevkûf*) ve tâbi'în fetvalarını bir araya toplamıştır. Eserde merfû hadisler büyük çoğunluğu oluştururlar.

Ebu Bekr el-Ehberî'ye göre el-Muvatta'da 600 *musned*; 222 *mursel*; 613 *mevkûf* ve 285 *maktû'* olmak üzere 1720 hadis vardır. İbn Hazm'a göre ise bu miktar, beşyüz küsür *musned*; üç yüz bu kadar *mursel*den ibarettir. Yetmiş küsür hadis de İmam Mâlik'in bizzat amel etmediği zayıf hadislerdir. Burada işaret etmek gerekir ki, bu sayıların değişmesi, değişik nüshalara göredir.

el-Muvatta'nın en önemli özelliği, yukarıda değindiğimiz, Hz. Peygamber'e ait hadislerin yanında sahâbe ve tâbi'îlere ait söz ve fetvalara da yer vermesidir. Naklediğildiğine bakılırsa İmâm Mâlik, el-Muvatta' hadislerini onbin hadis arasından seçmiştir. Eserini her yıl gözden geçirmiş; birkaç hadisini çıkarmıştır. Bu itibarla el-Muvatta' hadislerinin hemen hepsi seçme hadis olarak kabul görmüştür.

el-Muvatta'ın bir ikinci özelliği, *mursel* rivayetlere de yer vermesidir. es-Suyûtî'ye göre **el-Muvatta**'da bulunan bütün mursel hadislerin mutlaka birer veya daha fazla destek rivayeti (âdıdı) vardır.

İmâm Mâlik eserini, hadislerini fıkıh konularına göre tertiplemek suretiyle

meydana getirmiştir. Bu hadisleri önce Hz. Peygamber (s.a) e ait olan merfî rivayeti vermek; daha sonra sahabî'ye ait olanları; en sonra da bazı tabiîlerin fetvalarını nakletmek suretiyle sıralamıştır. O, hadisciler arasında metin ve isnad tenkidi yönünden dikkat ve titizliğiyle tanınmış bir âlimdir. Onun bu özelliği göz önünde tutulursa, el-Muvatta'da bulunan merfû hadislerin sıhhat derecesi kolayca anlaşılır. Nitekim Hadis ve Fıkıh âlimleri, eserin sahih olduğunu söylemişlerdir. Söz gelimi İmâm eş-Şâfi'î "Yeryüzünde Kur'ân-ı Kerim'den sonra Mâlik'in kitabından daha sahih kitap yoktur" demiştir. Ancak, bu sözün el-Buhârî ile Muslim'in kitaplarının tasnifinden önce söylendiğini eklemek gerekir.

Nüshaları

el-Muvatta'nın birbirinden az da olsa farklı otuz kadar nüshası vardır. Bunlardan şu on dört tanesi bilinmektedir:

1. *Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî (234) Nüshası:* Yahya, el-Muvatta'ı önce Ziyâd b. Abdirrahmân el-Lahmî'den almış; sonra Medîne'ye giderek bizzat İmâm Mâlik'ten işitmiştir. En çok bu nüsha yayılmıştır. Aslında el-Muvatta' denilince bu nüsha kasdedilir.
2. *Abdullah b. Seleme el-Fehrî (125-199) Nüshası:*

   Nüsha: Feyzullah Efendi Ktb., İstanbul.
3. *Abdurrahmân İbnu'l-Kasım el-Mısrî (132-191) Nüshası*
4. *Abdullah b. Yûsuf et-Tenîsî (218) Nüshası*
5. *Ma'n b. İsâ b. Dînâr (198) Nüshası*
6. *Sa'îd b. Ufeyr (226) Nüshası*
7. *Abdullah b. Seleme el-Ka'nebî (220) Nüshası*
8. *Yahya b. Yahya b. Bukeyr (231) Nüshası*
9. *Ahmed b. Ebî Bekr (242) Nüshası*

   Bizzat İmâm Mâlik'e arzedilen son nüshadır.
10. *Mus'ab b. Abdullah ez-Zubeyrî Nüshası*
11. *Muhammed b. Mubârek es-Sûrî Nüshası*
12. *Suleymân b. Berd et-Tuceybî Nüshası*
13. *Suveyd b. Sa'îd el-Herevî (240) Nüshası*
14. *Muhammed Ibnu'l-Hasen eş-Şeybânî (189) Nüshası*

el-Muvatta'ın hayli yazma nüshaları vardır. Yahya b. Yahya el-Leysî nüshası birkaç kez basılmıştır. Muhammed İbnu'l-Hasen eş-Şeybânî nüshasının ise Hindistan, İran ve Mısır baskıları vardır.

a) Şerhleri ve Ta'likaları

1. **Şerhu'l-Muvatta'**: Abdulmelîk b. Habîb b. Suleymân, İbn Habîb el-Endelusî (174-238)
2. **Şerhu'l-Muvatta'**: Ahmed b. Amr, İbnu's-Serâh (250)
3. **Tefsîru'l-Muvatta'**: Yahya b. İbrâhim, İbnu'l-Muzeyyin (259)
4. **el-Mulehhas**: Ali b. Muhammed, İbnu'l-Kabısî (403)

   Şerhi

   Şerhu'l-Mulehhas: Muhammed b. Ahmed el-Hûbî (626-693)
5. **Tefsîru'l-Muvatta'**: Abdurrahmân b. Mervân el-Kanazî (341-413)
6. **Şerhu'l-Muvatta'**: Mervân b. Ali el-Esedî, el-Bûnî (440 dolayları)
7. **Şerhu Hadîsi'l-Muvatta**: Ali b. Ahmed, İbn Hazm (384-456)
8. **et-Temhîd li-Mâ fi'l-Muvatta' mine'l-Me'ânî ve'l-Esânîd**: Yûsuf b. Abdullah, İbn Abdilberri'l-Kurtubî, en-Nemirî (368-463) Basılıdır.
9. **et-Teğatta fî Şerhi'l-Muvatta'**: İbn Abdilberri'l-Kurtubî
10. **el-İstizkâr li-Mezâhib E'immeti'l-Emsâr ve fîmâ Tedammenehu'l-Muvatta'u mine'l-Me'ânî ve'l-Âsâr:** İbn Abdilberri'l-Kurtubî

    et-Temhîd'in hülasasıdır.
11. (**Şerhu'l-Muvatta'**): el-Hasen b. Reşîk el-Kayravânî (390-403)
12. **el-Istıfâ fî Şerhi'l-Muvatta'**: Suleymân b. Halef el-Bâcî (403-476)
13. **Kitâbu'l-Me'ânî fî Şerhi'l-Muvatta'**: el-Bâcî
14. **el-Muntekâ fî Şerhi'l-Muvatta'**: el-Bâcî
15. (**Şerhu'l-Muvatta'**): Asım b. Eyyûb en-Nahvî (494)
16. **el-Mu'rib**: Muhammed b. Ebî Zemnîn
17. **el-Mev'ib**: Ebu'l-Velîd İbnu's-Saffâr
18. (**Şerhu'l-Muvatta**): Ebu'l-Hasen el-İşbilî
19. (**Şerhu'l-Muvatta**): Ebu'l-Velîd İbnu'l-Avvâd
20. (**Şerhu'l-Muvatta**): İbn Ebî Sufre
21. (**Şerhu'l-Muvatta**): Ebu Abdillâh İbnu'l-Hâc
22. (**Şerhu'l-Muvatta**): Ebu'l-Kâsım İbnu'l-Hazzâ, el-Kâtib
23. **el-Muktebes fî Şerhi'l-Muvatta'**: Abdullah b. Muhammed, İbnu's-Seyyid el-Batalyûsî (521)
24. (**Şerhu'l-Muvatta**): İbn Şerahîl
25. (**Şerhu'l-Muvatta**): Ebu Umer et-Talemenkî

26. **Tertîbu'l-Mesâlik fî Şerhi Muvatta'i Mâlik**: Muhammed b. Abdullah, İbnu'l-Arabî (468-543)
27. **el-Kabes Şerhu Muvatta'i Mâlik b. Enes**: İbnu'l-Arabî
28. (**Şerhu'l-Muvatta**): Ali b. Ahmed et-Tucîbî (638)
29. **Keşfu'l-Muğatta fî Şerhi'l-Muvatta'**: Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî (849-911)
30. **Tenvîru'l-Havâlik Şerhu Muvatta'i Mâlik**: es-Suyûtî
    Keşfu'l-Muğatta'dan ihtisar edilmiştir. Basılıdır.
31. **el-Mâlik Şerhu Muvatta'i Mâlik**: Ebu Bekr b. Sâbık es-Sikalî
32. (**Şerhu'l-Muvatta**): Umer b. Ahmed, İbnu'ş-Şemmâ' el-Halebî (848-936)
33. **Şerhu'l-Muvatta'**: Muhammed b. Yahya el-Karâfî (949-1008)
34. **Şerhu'l-Muvatta'**: Abdulbâkî b. Yûsuf el-Vefâ'î (1099)
35. **Şerhu'l-Muvatta'**: İbrâhim İbnu'l-Huseyn el-Bîrî (1099)

    eş-Şeybânî nüshasının şerhidir.
36. **Şerhu'l-Muvatta'**: Muhammed b. Abdulbâkî, ez-Zurkânî (1122)
37. **Şerhu'l-Muvatta'**: Ali b. Ahmed el-Hureysî (1145)
38. **Şerhu'l-Muvatta'**: Ahmed İbnu'l-Hâc el-Mekkî (1253)

b) *Garibine Dair Şerhler*

39. **Şerhu Garîbi'l-Muvatta'**: el-Berkî
40. **Şerhu Garîbi'l-Muvatta'**: Ahmed b. İmrân, el-Ahfeş
42. (**Şerhu Garîbi'l-Muvatta'**): Ebu'l-Kasım el-Usmânî el-Mısrî

b) Nüsha İhtilaflarına Dair Eserler

1. **Tevcîhu'l-Muvatta'**: Muhammed b. Ayşûn et-Tuleytılî, İbn Ayşûn (341)
2. **Kitâbu İhtilâfâti'l-Muvatta'ât**: Ali b. Umer ed-Dârekutnî (306-385)
3. **İhtilâfu'l-Muvatta'ât**: Suleymân b. Halef el-Bâcî (403-474)
4. **Musnedu'l-Muvatta'**: Ebu Amr et-Tuleytılî.

   el-Ka'nebî nüshası üzerinedir.
5. (**İhtilâfu'l-Muvatta'ât**): İbrâhim b. Nasr es-Serakustî
6. (**İhtilâfu'l-Muvatta'ât**): İbnu'l-Cevsâ

   İbn Vehb nüshası üzerinedir.
7. (**İhtilâfu'l-Muvatta'ât**): İbnu'l-Kasım
8. **Muvatta'u'l-Muvatta'**: Ebu'l-Hasen b. Ebî Tâlib
9. **Kitâbu Etrâfi'l-Muvatta'**: Ahmed b. Ali , el-Hatîbu'l-Bağdâdî (392-463)

10. **Kitâbu't-Tekassî fî Musnedi Hadîsi'l-Muvatta'**: Yûsuf b. Abdullah, İbn Abdulberri'l-Kurtubî en-Nemirî (368-463)
11. **es-Safîr an Âsâri'l-Muvatta'**: Hâzim b. Muhammed b. Hâzim el-Kartâcinî (608-684)

c) Ricâli ve Râvileri

1. **Tesmiyetu Ricâli'l-Mezkûrîn bi'l-Muvatta'**: Yahya b. İbrâhim, İbnu'l-Muzeyyin (259)
2. **et-Ta'rîf (et-Tasarruf) bi-Ricâli'l-Muvatta'**: Muhammed b. Yahya İbnu'l-Hazzâ (410)
3. **Zikru Men Rava'l-Muvatta' an Mâlik**: Halef b. Abdulmelîk, İbn Beş-kuvâl (494-578)
4. **Esmâ'u Şuyûhi Mâlik**: Muhammed b. İsmâ'il b. Halfûn el-Ezdî, el-İşbilî (636)
5. **İthâfu's-Sâlik bi-Ruvâti Muvatta'i Mâlik**: Muhammed b. Ebî Bekr ed-Dımeşkî, İbn Nâsıriddîn (842)
6. **İthâfu'l-Mubatta' bi-Ricâli'l-Muvatta'**: Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî (749-911)
7. **Ricâlu'l-Muvatta'**: el-Kasım b. Kutluboğa (89)

   eş-Şeybânî nüshası esas alınmıştır.
8. (**Ricâlu'l-Muvatta'**): Ebu Umer et-Talemenkî
9. (**Ricâlu'l-Muvatta'**): Ebu Abdullah İbnu'l-Hazzâ
10. (**Ricâlu'l-Muvatta'**): Ebu Abdillâh el-Mufîd
11. (**Ricâlu'l-Muvatta'**): el-Berkî

d) Ta'lîka

1. **Kitâbu'l-Kelâm ale'l-Muvatta'**: Ali b. Muhammed, Alemuddîn es-Sehâvî (558-643)
2. **Ta'lîka Ale'l-Muvatta**: Muhammed b. Abdullah el-Merîsî (570-655)

e) Müsned Hadisleri

1. **Musnedu'l-Muvatta'**: el-Kasım İbnu'l-Esbâğ el-Kurtubî (227-340)
2. **Musnedu'l-Muvatta'**: Ebu'l-Kasım el-Cevherî
3. **Musnedu'l-Muvatta'**: Ebu'l-Hasen el-Kabısî

   el-Mulehhas isimli eserinin ayrı bir bölümüdür.
4. **Musnedu'l-Muvatta'**: Abd b. Ahmed, Ebu Zerri'l-Herevî (355-434)

f) Çeşitli Yönlerine Dair Değişik Eserler

1. **Keşfu'l-Muğattâ fî Fadli'l-Muvatta'**: Ali İbnu'l-Hasen, İbn Asâkir (499-571)
2. **el-Muvatta' Ed'afu'l-Muvatta'**: Umer b. Ahmed, İbnu'ş-Şemmâ' (848-936)
3. **el-Muvatta mine'l-Muvatta**: Seçme hadislerine dairdir.

7. **Kitâbu'l-Câmi'**: Abdullâh b. Vehb el-Kureşî (125-197)
8. **Kitâbu'l-Câmi'**: Sufyân b. Uyeyne el-Hilâlî (198)
9. **Kitâbu'l-Um**: Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî (204)
10. **el-Câmi'u'l-Kebîr:** Muhammed b. İsmâil el-Buhârî (194-256)

    el-Câmi'u's-Sahîh veya **Sahîhu'l-Buhârî** adıyla meşhur olmuştur.

    Bk. Sahîhu'l-Buhârî.
11. **el-Câmi'u's-Sağir**: el-Buhârî.
12. **el-Câmi'u's-Sahîh**: Muslim b. Haccac el-Kuşeyrî (206-261)

    Bk. Sahîh Muslim.
13. **Tehzîbu'l-Asâr**: Muhammed b. Cerîr et-Taberî (224-310)

    Musned Abdullah b. Allas ve Ali b. Ebî Tâlib'e ait iki cildi neşredilmiştir. (Kahire, 1982).
14. **el-Câmi (veya es-Sunen)**: Ahmed b. Muhammed, el-Hallâl (311)
15. **Şerhu Me'âni'l-Asâr**: Ahmed b. Muhammed, et-Tahâvî (321)

    Birkaç kere basılmıştır. (Kahire).

    Şerhi :

    1. (**Şerh şerh Me'âni'l-Asâr**): Abdulkadir b. Muhammed İbn Ebi'l-Vefa (651-775)
    2. **Mebâni'l-Ahbâr Şerhu Me'ânil-Asâr**: Mahmûd b. Ahmed el-Aynî (762-855)
16. **Kitâbu'ş-Şerî'a fi's-Sunne**: Muhammed İbnu'l-Huseyn el-Acurrî (360)
17. **Me'âni'l-Ahbâr** (**Bahru'l-Fevâ'id**): Muhammed b. Ebî İshak İbrahim el-Kelâbâzî (384)
18. **Ma'rifetu's-Sunen ve'l-Âsâr**: Ebu Suleyman Hamd b. Muhammed el-Hattâbî (388)
19. **Kitâbu'l-Câmî**: Abd b. Ahmed, Ebu Zerri'l-Herevî (431)

el-CERH VE'T-TA'DÎL

Terim olarak Cerh ve Ta'dîl hafız ve mutkin bir âlimin hadis ravisinin rivayetini reddetmesine veya aksine kendisinin adaletli olduğuna hükmetmesine denir.

Cerh ve ta'dil, İslâm Şeriatini korumak, onu yalan-yanlış rivayetlerden uzak tutmak endişesinden doğmuştur. Dinî hükümlere delil olacak hadislerin sıhhati her şeyden önce olanları rivayet eden ravilerin adâlet sahibi olmalarına bağlıdır. Bir diğer deyişle, hadislerin sıhhatine hükmedilebilmesi için önce ravilerin güvenilir olup olmadıklarının tesbiti gerekir. Bunun için cerh ve ta'dil âlimleri ravilerin kimliklerini, hadis rivayet kaidelerine bağlılıklarını, rivayet ettikleri hadisleri hıfz ve başkalarına nakletmekdeki dikkat ve itinalarını, nihayet İslâm Dini'nin emir ve yasaklarına riayet derecelerini titiz ve tarafsız bir tenkid süzgecinden geçirmişlerdir. Böyle bir tenkid sonucu rivayetleri makbul görülenlerle görülmeyenler ayrılmışlardır.

Şu hale göre cerh ve ta'dil, ravilerin tenkid sonucu cerhedilenleri ile adâletli olduklarına hükmedilmelerinin belirlenmesidir. Bu bir anlamda hadis ricâlinin rivayetlerine güvenilir (sika) veya güvenilemez olduklarının açığa çıkarılmasıdır. Bu manada sika veya zayıf olduklarının belirlenmesidir.

Genelde ricâl kitaplarında veya yalnızca sika ravilere (sikât) yahut zayıflarına ayrılmış eserlerde (duafa kitapları) raviler hakkında verilen cerh veya ta'dil hükümlerine de yer verilmiştir. Bununla birlikte yalnızca cerh ve ta'dil konusunda ayrılmış müstakil eserler de vardır. Bunların en mühimleri şunlardır:

1. **Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl**: İbrâhîm b. Ya'kûb es-Sa'dî el-Cûzecânî (259)
2. **el-Cerhu ve't-Ta'dîl**: Ahmed b. Abdillâh el-Iclî (261)
3. **Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl**: Abdurrahmân b. Yûsuf el-Bağdâdî (283)
4. **el-Cerhu ve't-Ta'dîl**: Sâlih b. Muhammed, İbn Ebî Eşres (294)
5. **Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl**: Abdullah b. Ali, İbnu'l-Cârûd (320)
6. **Kitabu'l-Cerhi ve't-Tadîl**: Abdulmelik b. Muhammed el-İsterâbâdî (242-323)
7. **el-Cerhu vet-Ta'dîl**: Muhammed b. Amr el-Ukaylî (323)
8. **Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl**: Ebu Abdillah Abdurrahman b. Ebî Hâtim er-Râzî (327)

   Nüsha: Köprülü 287; Murad Molla 1427; Dâru'l-kutub, 892.

   Cerh ve Ta'dil konusundaki bu önemli eser, bir mukaddime ile başlar. Burada sünnetin sahih olarak ravilerinin nakli ile elde edilebileceğine dikkat çekilir. Daha sonra Cerh ve Ta'dille ilgili kaidelere değinilir ve ravilerin halleri açıklanır. Arkasından cerh ve ta'dîl mertebeleri ve kullanılan cerh ve ta'dîl lafızlarına yer verilir ve isimler harf sırasıyla sıralanır. Şu farkla ki İbn Ebî Hâtîm de el-Buhârî gibi önce Ahmed isimli ravilerle başlamıştır.

   Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl daha sonraki çalışmalara önemli ölçüde kaynak olmuştur.

   Dokuz cilt halinde Hindistan'da basılmıştır. (Haydarabad/Dakken 1371/1952-1373/1953).

9. **Kitabu'l-Cerh ve't-Tadîl**: Muhammed b. Hibbân el-Bustî (354)
10. **Kitâbu Vasfi'l-Mu'addil ve'l-Mu'addel:** İbn Hibbân el-Bustî
11. **Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl**: Muhammed İbnu'l-Huseyn el-Ezdî, Ebu'l-Feth el-Mevsılî (374)
12. **Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl (Mesâ'ilu'd-Darekutnî fi'l-Cerhî ve't-Ta'dîl)**: Ali b. Umer ed-Dârekutnî (306-385)
13. **Terâcimu'l-Cerhi ve't-Ta'dîl**: Muhammed b. Tâhir, İbnu'l-Kayserânî (448-507)
14. **Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl**: Abdurrahman b. Ali, İbnu'l-Cevzî (510-597)

    Nüsha: Topkapı 3. Ahmed 622 (654 h.)

Ravilerin cerh veya ta'dilinden başka Cerh ve Ta'dile ve diğer ilgili konulara yer veren eserler de vardır. Birkaçını yazmak faydadan hali değildir.

1. **Zikru Men Yu'temedu Kavluhu fi'l-Cerhi ve't-Ta'dîl**: Muhammed b. Ahmed b. Usmân ez-Zehebî (748)

   Nüsha: Ayasofya 2953.

1- **el-Cerh ve't-Ta'dîl**: Muhammed Cemâluddin el-Kasımî

2- **el-Ref'u ve't-Tekmîl fi'l-Cerhi ve't-Tadîl**: Muhammed b. Abdulhay el-Leknevî (304)

Basılıdır. (1. Bs., Haleb 1383/1963; 2. Bs., Beyrût 1388/1968; 3. Bs., Beyrût 1407/1978).

3- **el-Cerh ve't-Ta'dîl**: Ebu Lubâbe Huseyn

Basılıdır.

EL-CUZ' (CUZ'U'L-HADÎS; Eczâ'u'l-Hadîs; el-Eczâ'ul-Hadîsiyye)

İsim olarak sözlükte parça, bir bütünün parçalarından herbiri manasınadır. Kur'an-ı Kerim'in otuz bölümünden herbirine cüz tabir edildiği bilinmektedir. Çoğulu **eczâ** gelir.

Hadis ilminde cüz veya öteki tabiriyle hadis cüz'ü (çoğulu **Eczâ'u'l-Hadîs**) daha çok belli bir kişiden gelen hadisleri toplamak makdasiyle tertib edilen çoğu küçük çapta kitaplara denir. Bununla beraber belli bir konudaki veya muayyen sayıdaki hadisleri veyahut bir hadisin bütün rivayet tarîklarını toplayan birkaç sahifelik hadis kitapçıklarına da cüz adı verilmiştir. Ayrıca hadis tedvininin ilk zamanlarında hadislerin yazıldığı defterlere de *sahîfe* veya *cüz* tabir edilmiştir. (**Turâs**, 1/89).

Belli bir kişiden gelen hadisleri toplyan cüze misal olarak Suheyl b. Ebî Salih'in babası vasıtasıyla Ebu Hureyre'den rivayet ettiği 40 hadis ihtiva eden cüzü; (*Dirâsât*, 13); belli konudaki hadislerin toplandığı cüze misal olarak da Ru'yetullah konusundaki hadisleri bir araya getiren cüzü zikre değer (*RM*, 34). Bu türden cüzler pek çok-

tur. Muayyen sayıdaki hadisleri ihtiva eden cüzler içinde en yaygın olanı "Erba'un" tabir edilen kırk hadislik cüzlerdir. Bunlar içinde en meşhuru da İmâm Nevevî'nin **el-Erbâ'ûn**udur.

Hadis cüzleri bibliyografik eserlerde değişik isimler altında anılmışlardır. Söz gelimi İsmail Paşa, hemen hemen bütün hadis cüzlerini *Eczâ'ul Hadîs* şeklinde kaydetmiştir. Prof. Dr. Fuat Sezgin ise daha çok *hadîs fulân* deyişini tercih etmiştir.

Nasıl veya hangi isim altında kaydedilmiş olurlarsa olsunlar, hadis cüzleri önemli eserlerdir. En meşhurlarını kaydetmekte yarar vardır.

1- **Hadîs Nubeyt b. Şerît**: Nubeyt, genç sahâbilerdendir. Buna göre ona nisbet edilen bu hadis cüzü bize kadar ulaşan en eski hadis metni kabul edilmek gerekir. Nüsha: Feyzullah Efendi 259/4. Bir kısmı ise **Musned Ahmed b. Hanbel** içinde iktibas edilerek bize kadar ulaşmıştır (4/304, 306).

2- **Sahîfetu Eşecc An Aliyyi'l-Murtadâ**: (?)
Nüsha: Şehit Ali 539 (V. 125a-128b).

3- **Sahîfe Hirâş An Enes**: (?) Rivayete göre Hirâş Enes'in hizmetkârıdır.
Nüsha: Şehit Ali, 539 (V. 128b-132a) 5994.

4- **Ahâdîsu'z-Zuhrî**: Muhammed b. Muslim, İbn Şihâb ez-Zuhrî (61-124)

5- **Kitâbu's-Sunen**: Sa'îd b. Ebî Arûbe (157)

6- **Kitâbu'l-Asâr**: er-Rebî b. Hubeyb (170)
Nüsha: Dâru'l-Kutub 21582 b. (1. kısım; 73-80) 10. hicri asır. Bu kitabı Ebu Ya'kub el-Vercilâmî (570) **Tertîbu Musnedi'r-Rebî'** adiyle tertiplemiştir. Ebu Abdillah Muhammed b. Umer el-Mağribî haşiyesi ile birlikte Zengibar'da 1304 h.de basılmıştır.
Abdullah es-Sâlimî tarafından iki cilt halinde ve 1326 tarihinde Kahire'de yeniden neşredilmiştir.

7- **Ahâdîsu'l-Zuhrî**: el-Hasen b. Muhammed el-Mâsercisî.

8- **el-Eczâ'u'l-Hadisiyye**: Talut b. Abbâd es-Sayrafî (238)

9- **el-Eczâ'u'l-Hadîsiyye**: Ahmed İbnu'l-Furât er-Râzî (258)

10. **Ahâdîsu'z-Zuhrî**: Muhammed b. Mihrân en-Nisâbûrî, Ebu Bekr el-İsmâ'ilî (295)

11. **Ahâdisu Ebi'z-Zubeyr (Muhammed b. Muslim) an Gayri Câbir**: Abdullah b. Muhammed el-İsbehânî (369)
Nüsha: Zâhiriye 53/3 (V. 9a-26b).

12. **Hadîsu Zubeyr b. Adî** (131)
Nüsha: Zâhiriye 24 (V. 74a-81a).

13. **Hadîs Ebi'l-Uşerâ (Usâme b. Mâlik) ed-Dârimî**
Nüsha: Zâriye 25/1 (2a-6b).

14. **Hadîs Zeyd b. Ebî Uneyse er-Ruhâvî** (61-125): Hilâl İbnu'l-Alâ b. Hilâl el-Bâhilî (280) tarafından tertib edilmiştir.
Nüsha: Zâhiriye 20/2 (21a-36a).

15. **Ahâdîs Eyyûbi's-Sâhtiyânî** (66-131): İsmâ'il b. İshâk el-Kadî el-Basrî (282) tarafından düzene konmuştur.

    Nüsha: Zâhiriye 4/2 (34a-48b).

16. **Ahâdîs Yûnus b. Ubeyd** (139): Ebu Nu'aym Ahmed b. Abdillah el-İsbehânî (430) tarafından derlenmiştir.

    Nüsha: Zâhiriye 103 (139a-151b) 8. hicrî asır.

17. **Hadîsu Mûsâ b. Ukbe**: (141)
18. **Ahâdîs Yahyâ b. Sa'îd**: Yahya b. Sa'îd el-Ensârî (143)
19. **Ahâdîs Ebî Burde Bureyd b. Abdillah b. Ebî Burde**: Bureyd b. Abdillah b. Ebî Burde b. Ebî Mûsa'l-Eş'arî (Ebu Mû'sa'l-Eşarî'nin torunu (?)

    Bureyd'in Dedesi vasıtasıyla büyük dedesi Ebu Mûsâ'dan rivayet ettiği hadisler sonradan **Musned Bureyd** ismiyle meşhur olmuştur. Bu mecmuadan Ali b. Umer ed-Dârekutnî (306-385) tarafından derlenen 40 seçme hadis bize kadar ulaşmıştır. (Şehit Ali, 136a-174a 914 tarihli).

20. **Avâlî min Hadîs Hişâm b. Urve** (146): Nüsha: Zâhiriye 61 (179a-194b).
21. **Ahâdîsu Suleyman b. Mihrân, el-A'meş** (61-148)
22. **Sahîfe Humeyd et-Tavîl an-Enes:** Humeyd b. Ebî Humeyd. (122-134a)

    Nüsha: Şehid Ali Paşa, 539 (122b-134a)

23. **Cuz'un min Hadis Ubeydillah b. Umer bi-Rivâyeti Amr b. Ebî Zur'a an Suleyman b. Abdirrahmân (233), an Şu'ayb b. İshak** (189).

    Nüsha: Zâhiriye 105 (135a-151) 576 h.

24. **Sahîfetu Abdirrezzak an Ma'mer, ani'z-Zuhrî an Sa'îd İbni'l-Museyyeb an Ebî Hureyre**: Sahife ez-Zuhri ya da Said İbnu'l-Museyyebe nisbet edilmiştir. (**Turâs**, 1/128)

    Nüsha: Şehid Ali, 539 (119b-122a) 599h.

25. **Ahâdîsu'l-Musennâ b. Abdillah b. Enes b. Mâlik** (93)

    Nüsha: Zâhiriye, 24 (124a-124b.; 129a-129b) 7. asır.

26. **Ğarâibu Ahâdisi Şu'betibni'l-Haccâc** (85-160): Muhammed İbnu'l-Muzaffer b. Îsâ el-Bezzâz (389) tarafından tertip edilmiştir.

    Nüsha: Feyzullah 506/1 (602 h); Zâhiriye 94/1 (1a-15b) ve 124 (124a-152b; 690h).

27. **Ahâdîs Şu'betibni'l-Haccâc** (85-160): el-Hasen b. Ahmed b. İbrâhim el-Bezzâz (426) tarafından toplanmıştır. Nüshâ: Zahiriye 90 (13).
28. **Hadîs Muccâ'a İbni'z-Zubeyr**

    Nüsha: Zâhiriye 35/4 (2. kısım).

29. **Ahâdîsu Fuleyh (Abdilmelik) b. Suleyman** (168: Fuleyh b. Suleymân (168) Nüsha: Zâhiriyye 124/7 (82a-87b. 712h)
30. **Sahîfe Gulsûm b. Muhammed el-Halebî**

    Nüsha: Şehit Ali, 539, (115b-119a; 599h).

31. **Sahîfe Cuveyriyye bint Esmâ**: Cuveyriyye bint Esmâ b. Ubeyd
Nüsha: Şehit Ali, 539, (132a-138b; 599h).
32. **Sahîfe Abdillah b. Lehî'a**: Abdullah b. Lehî'a (174)
33. **Ahâdîs İsmâ'il b. Ca'fer**: İsmâ'îl b. Ca'fer b. Ebî Kesîr el-Ensârî (180).
Rivayete göre beş yüz hadis ihtiva eden bir cüzdür (*TT* 1/287).
Nüsha: Köprülü 428 (1-59; 3 kısım).
34. **Nusha İbrâhim b. Sa'd** (108-182): Kâtibu'l-Leys lakabıyle tanınan Ebu Sâlih Abdullah b. Sâlih'in (223) rivayeti olan cüzdür. Dâru'l-Kutub, Hadîs 1558 (373-392) de bir nüshas vardır.
35. **Eczâ'u'l-Hadîs**: Nu'man b. Abdusselâm et-Temîmî (183).
36. **Cuz'un mine'l-Emâlî**: Ahmed b. Hubeyb eş-Şuâ'î (185 de te'lif edilmiştir).
Nüsha: Zahiriye 62/5 (44a-19b; 7. asır)
37. **Ahâdîsu'l-Fudayl b. İyâd**: el-Fudayl b. İyâd et-Temîmî (187).
38. **Hadîs Sufyân b. Uyeyne** (107-196)
Nüsha: Şehid Ali Paşa, 546/1 (1a-4b, 499h).
39. **Ahâdîsi'al-Vekî İbnu'l-Cerrâh** (129-197): el-Vekî İbnu'l-Cerrâh (129-197)
Nüsha: Feyzullah 507/1 (3a-11a; 9. hicri asır).
40. **Nusha Abdilâzîz İbni'l-Muhtâr ed-Debbağ an Sehl b. Ebî Sâlih an Ebî Sâlih** (101) **an Ebî Hureyre** (59): Nusha: Zahiriye 107 (155a-166b; 535h).
41. **Eczâ'u'l-Hadîs**: Umer b. Hârûn el-Belhî (194)
42. **Kitâbu'l-Hadîs**: Abdulvehhâb b. Abdulmecîd, İbn Ebi'l-Âs (104-194)
Yahya b. Sa'îd'den rivayet ettiği hadislere dairdir.
43. **Eczâ'u'l-Hadîs**: Sufyân b. Uyeyne (107-198)
44. **Hadîs Ali b. Âsım** (201) Nüsha: Zahiriye 31 (151a-155a; 7. asır).
45. **Ahâdîs Bekr b. Bekkâr**: Bekr b. Bekkâr el-Kaysî (256 dan sonra)
Nüsha: Zahiriye 33/3.
46. **Ahâdîsu'l-Kasım b. Mûsâ** Nüsha: Zahiriye 20/6 (93a-100.; 6. hicri asır)
47. **Nusha Ya'la b. Ubâd el-Kilâbî** (210):
Nüsha: Dâru'l-Kutub Hadîs 1558 (67-70; 8. asır)
48. **Ahâdîs Abdillah b. Yezîd el-Adevî**: Abdullah b. Yezîd el-Adevî (120-213):
Nüsha: Zahiriye (87/16; 15 sayfa).
49. **Cuz'un min Hadîs Ebi Abdillah (Muhammed b. Abdillah İbni'l-Musennâ** Muhammed b. Abdillah ibni'l-Musennâ (118-214):

Zahireye'de birkaç nüshası vardır.

50. **Ahâdîs Abdillah b. Dînâr**: Abdullah b. Dînâr (217)
51. **Hadîs Mûsâ b. Dâvûd**: Musâ b. Dâvud

Nüsha: Zahiriye 94/23.

52. **Cuz'un min Hadîsi Ebî Mushir (b. Abdila'lâ) el-Gassânî,** 140-218)
Daru'l-Kutub ve Zahiriye'de birer nüshası vardır.
53. **Hadîsu Affân b. Muslim** (134-220).
54. **Hadîsu Âdem b. Ebî İyâs** (132-220)
Nüsha: Zâhiriye 20/10 (176a-185a; 6. asır)
55. **Ahâdîs Ebi'l-Yemân (el-Hakem b. Nâfi) el-Bahrânî** (211)
56. **Ahâdîsu Muslim b. İbrâhim el-Ezdî** (222):
Nüsha: Zahiriye umumî 392 (9 varak 6. asır).
57. **Nusha Yahya b. Sâlih el-Vuhâzî** (137-222)
58. **Ahâdîs Ebî Sâlih (Muhammed b. Yahya) el-Kattân**: (223).
Nüsha: Zahiriye 118 (3a-11b; 523h)
59. **Nusha Ebî Sâlih (Abdullah b. Sâlih) el-Cuhenî** (137-223) **an Abdillah b. Vehb**.
60. **Hadîsu Ebî'l-Cehm (el-Alâ b. Mûsa) el-Bâhilî** (228):
Nüsha: Şehit Ali Paşa 546/6 (57a-65b; 794h); Damad İbrahim 396/10 (233a-252b; 866h)
61. **Hadîsu Ali İbni'l-Ca'd** (133-230):
Nüsha: Köprülü 372/2, 3 (8. 9. cüzler 34-83 V., 615h).
62. **Ahâdîs Hâlid b. Mirdâs** (231)
Nüsha: Kısmen, Zahiriye 24/5 (54a-63a; 577h).
63. **Nushatu Amr b. Zurâre**:
Nüsha: Zâhiriye 38/5 (62a-69b; 7. asır).
64. **Ahâdîs Abdillah b. Avn** (231):
Nüsha: Zâhiriye 110 (232a-241a, 523 de sema).
65. **Hadîsu Kâmil b. Talha el-Cahderî** (145-232):
Nüsha: Zâhiriye 61 (1a-10b; 7. asır)
66. **Hadîsu Uveys** (Ebî Saîd İsa b. Sâlim) eş-Şâş (232)
Nüsha: Zâhiriye 104 (96a-113a; 7. asır)
67. **Ahâdis Şeybân b. Ferrûh**: eş-Şeybân b. Ferrûh
Nüsha: Zâhiriye 115 (4. cûz, 182a-195a; 596h).
68. **Hadîsu Tâlût b. Abbâd es-Sayrafî** (105-238):
Nüsha: Zâhiriye 67/1 (104a-109b; 7. asır)
69. **Cuz fîhi Meclis min İmlâ'i Ebi'l Ferec Muhammed b. Ahmed el-Gûrî** (239).
Nüsha: Zâhiriye 19 (38-42).
70. **Hadîsu Ali b. Hucr**: Ali b. Hucr (154-244)
Nüsha: Zâhiriye mecmû 53/3 (29a-42b; 7. asır); Köprülü 428.
71. **Ahâdîsu Hişâm b. Ammâr** (153-245)
Nüsha: Zâhiriye, mecmû 60/10 (125a-134a; 7. asır), 63/11 (153a-164a; 7. asır)...

72. **Cûz'un fihi Hadîsu Hişâm b. Ammâr an Mâlik b. Enes**:
Nüsha: Zâhiriye mecmû 98 (57a-61a; 559h)
73. **Muvâfakatu Hadîsi Hişâm b. Ammâr mimmâ vâfaka Rivâyete'l-Buhârî ve Ebî Dâvud ve'n-Nesaî ve'bni Mâce**: Muhammed b. Abdilvâhid el-Makdisî (643). Nüsha: Zâriye mecmû 103 (35a-59b Sonu noksan 8. asır).
74. **Hadîsu Luveyn (Muhammed b. Suleymân) el-Masîsî** (130-264 ?)
Nüsha: Zâhiriye, mecmû 26/21 (274a-282b; 607h).
75. **Hadîsu Îsa b. Hammâd et-Tuceybî** (160-248):
Nüsha: Zâhiriye, mecmû 66/2 (2. kısım, 15a-34a; 8. asır)
76. **Hadîsu Muhammed b. Beşşâr** (Bundâr 167-252):
Nüsha: Zâhiriye Mecmû 72/10 (121a-129a; 5. asır)
77. **Cuz'u Mu'emmil b. İhâb el-Iclî** (254)
78. **Hadîsu'l-Hasen b. Arefe** (157-257)
Nüsha: Zâhiriye 22/8 (86a-107b; 7. asır)
79. **Hadîsu'l-Eşecc (Abdullah b. Said) el-Kindî** (167-257)
Nüsha: Zâhiriyye, mecmû 18/10 (211a-224a; 548h)
80. **Ahâdîsu'z-Zuhlî (ez-Zuhriyyât)**: Muhammed b. Yahya ez-Zuhlî (172-258). İbn Şihabın hadislerini derlemiştir. Nüsha: Dâru'l-Kutub, mecmû 83 (140a-148b; 7. asır)
81. **el-Muhtevât Min Rivâyâtihi ani'z-Zuhrî**:
Nüsha: Zâhiriye, mecmû 83 (140a-148b; 7. asır).
82. **Eczâ'u'l-Hadîs** Ahmed İbnu'l-Furat (258)
83. **Ahâdîsu Abdirrahman b. Bişr el-Abdî**: Zâhir b. Tâhir b. Muhammed en-Nisâbûrî tarafından derlenmiştir. Nüsha: Feyzullah 506/2 (31a-50b; 7. asır)
84. **Hadîsu Bişr b. Matar el-Vâsıtî** (262)
Nüsha: Zâhiriye, mecmû 94 (3. kısım, 87a-97b; 702h).
85. **Ahâdîsu Muhammed b. Âsım el-İsbehânî** (262): **Musnedu İsbehân** adı da verilmiş olan bu cûzden Zâhiriye, mecmû 68 (147a-160a)da 5 .asra ait bir nüsha vardır.
86. **Hadîsu Sa'dân b. Nasr es-Sekafî el-Bezzâz** (265):
Nüsha: Zâhiriye mecmû 45456 (23 varak; 398h) Köprülü 1584 (1. kısım, 13a-24a; 658h)
87. **Hadîsu Abdillah b. Muhammed el-Mahramî** (175-265): İsmail es-Saffar rivayeti. Nüsha: Zâhiriye, mecmû 81/9 (573h)
88. **Hadîsu Ali b. Harb el-Mevsılî** (170-265) Nüsha: Zâhiriye, mecmû 67/5, 73 (75a-82b; 6. asır).
89. **es-Semâ'iyyat**: Muhammed b. Hişâm el-Fezârî (266 da yazılmıştır)
Nüsha: Şehit Ali Paşa 539/3 (24a-25b;596h).
90. **Cuz'u'l-Abbâs b. Abdillâh et-Turkufî** (268)
Nüsha: Zâhiriye mecmû 93/3 (40b-56a; 576h).

91. **Hadîsu Zekereveyh** (Zekeriya b. Yahya) el-Mervezî (270)
Nüsha: Zâhiriye, mecmû 81 (113a-128b; 573h).
92. **Hadîsu Muhammed b. Sinân el-Kazzâz** (271).
93. **Hadîsu Ahmed b. Abdilcebbâr el-Utâridî** (272).
Nüsha: Zâhiriye, mecmû 75/9.
94. **Cuz'u'l-Hadîs**: Muhammed b. Sinân el-Bağdâdî, el-Kazzâz (272)
95. **Cuz'un mine'l-Musned**: Ebu Umeyye Muhammed b. İbrâhim el-Huzâ'î et-Tarsûsî (180-273). Nüsha: Zâhiriye, mecmû 101/14 (193a-204b; 7. asır).
96. **Hadîsu Ahmed İbni'l-Mulâ'ib el-Mahramî** (191-275)
Nüsha: Zâhiriye, mecmû 2/5 (45a-50b; 565h).
97. **ed-Dîbâc fi'l-Hadîs**: İshâk b. İbrâhim b. Muhammed Sinîn (283).
Nüsha: Zâhiriye Tas. 129 (29-40)
98. **Hadîsu Ebî Bekr... an Hişam b. Ammâr**. Muhammed b. Harîm el-Ukaylî (280 den sonra). Nüsha: Zâhiriye, mecmû 7 (1a-5a; 7. asır)
99. (**Eczâ'u'l-Hadîs**): İsmâ'il b. İshak b. İsmail, Ebu İshak el-Basrî (199-282).
100. **Cuz'u'l-Hadîs**: Muhammed İbnu'l-Ferce, el-Ezrak el-Bağdâdî (282).
101. **Ahâdîsu Esbağ b. Abdilaziz el-Leysî** (286)
Nüsha: Zâhiriye Mecmû 120 (70a-87b; 519 tarihli sema kaydı var).
102. **Cuz'un fîhi min Hadîsi Ali b. Abdilaziz** (287) **an Ebî Ubeyd el-Kasım b. Sellâm** Nüsha: Zâhiriye 98/7 (92a-97a; 6. asır).
103. **Ahâdis ve Fevâid Muntekât min Kitâbi'z-Zikr**. Ca'fer b. Ahmed b. Fâris (289). Dâru'l-Kutub 2:1/106 hadis 1260 sayılı mecmua içinde bir nüshası vardır.
104. **Hadîsu Bekr b. Sehl ed-Dimyâtî** (290): Ebu'l-Hasen Muhammed b. Abdillah b. Zekeriya en-Nîsâbûrî rivayeti. Nüsha: Zâhiriye, Umumî 4523 (4 varak, 439h).
105. **Ahâdîsu'l-Ebbâr**: Ahmed b. Ali el-Ebbâr (290)
106. **Cuz'un fîhi Hadîsu Ebî Muslim Abdillah b. Muslim el-Keccî** (292)
Nüsha: DTCF. İsmail Sâib 2716/2 (19a-36a); Zahiriye umumi 4566 (16 varak, 642h)
107. **Cuz**: İbrahîm b. Muhammed el-Keccî (292)
108. **Hadîsu Ebi Bekr Ahmed b. Ali el-Mervezî** (202-292)
Nüsha: Zahiriye, Mecmu 110 (82a-89a; 595h).
109. **Hadîsu Mûsa b. Hârûn el-Hammâl** (214-294).
Nüsha: Zahiriye, Mecmû' 40 (55a-66b; 5. asır); Fevaid başlığı ile: mecmu 78 (34a-46b; 6. asır)
110. **Hadîsu Mutayyen (Muhammed b. Abdillah) el-Kûfî** (202-297)
Nüsha: Feyzullah 507/4 (29a-32b; 7. asır)
111. **Cuz'u'l-Kanâ'a**: Ahmed b. Muhammed b. Mesrûk et-Tûsî (299)

112. **Hadîsu Ebi'l-Hasen Muhammed b. Yezîd ed-Dimeşkî** (299)
Nüsha: Zahiriye, mecmû 120 (157a-171a; 6. asır)
113. **Meclisun min Emâlî Ebi'l-Kasım Ali b. Muhammed el-Fesevî**
Nüsha: Şehit Ali Paşa 546/15 (110a-111b; 799 h.)
114. **Hadîsu Ebî Alî Hamze b. Muhammed el-Kâtib** (302)
Nüsha: Zahiriye mecmu 103 (204a-208a; 577h).
115. **Eczâ'u'l-Hadîs**: Ahmed b. Ali, İbnu'l-Musennâ, Ebu Ya'la el-Mevsılî (210-307).
116. **Cuz'u'l-Hasen b. Ahmed b. İbrâhim; İbn Fîl el-Bâlisî** (310 dan sonra).
Nüsha: Dâru'l-Kutub Hadîs 1558 (635h).
117. **Eczâ'u'l-Hadîs**: Umer b. Muhammed el-Buhayrî (311)
118. **Hadîsu Şeybân ibn Ferrûh ve Ğayrihi**: Ebubekir Muhammed b. Muhammed b. Suleyman el-Bâğandî (312)
119. **el-Beytûte min Hadîsi Ebi'l-Abbâs Muhammed b. İshak es-Serrâc** (313) Nüsha: Köprülü 1584 (133a-137a; 850h.)
120. **Hadîsu Ebi'l-Abbâs es-Serrâc**.
Nüsha: Zahiriye mecmû 84 (1a-211a; 6. asır); 85 (95a-104a; 7. asır); 97 (19a-139b) de yine 6. asra ait bu eserden seçme hadisleri ihtiva eden bir nüsha vardır. (*Turâs*, 1/277).
121. **Hadîsu ibni Mulâ'ib Dâvud b. Ahmed el-Bağdâdî** (315)
Nüsha: Zahiriye, mecmû 2/4 (38a-41b; 6. asır).
122. **Ahâdîs**: Ahmed b. Muhammed İbni'ş-Şarkî (220-315)
Nüsha: Zahiriye, mecmû 79 (36a-39b). 531 tarihli sema kaydı vardır.
123. **Ahâdîs Ebi'l-Hasen Ali b. Ebi Abdillah el-Bağdadî**.
Nüsha: Daru'l-Kutub 1558 (349-368; 8. asır). Eser 315 dolaylarında te'lif edilmiştir.
124. **Musnedu Â'işe**: Abdullah b. Ebî Davud Suleyman İbni'l-Eş'âs es-Sicistânî (230-316). Nüsha: Zahiriye, mecmû 81 (53a-61b; 7. asır).
125. **Cuz'u'l-Hadîs**: Muhammed b. Ahmed el-Cârûdî.
126. **Hadîsu Ebî Seleme**: Abdullah b. Muhammed b. Abdilazîz Ebu'l-Kasım el-Beğavî (214-317).
127. **Eczâ'u'l-Hadîs**: Ahmed b. Bekr el-Abdî (317)
128. **Selâse ve Selâsîne Hadisen min Hadîs Ebi'l-Kasım el-Beğavî**: Tahrîc Ebu Tâlib Muhammed b. Ali İbni'l-Uşârâ (431).
Nüsha: Zahiriye mecmû 51 (56a-73a; 7. asır); 68 (19a-29b 655 tarihli sema kaydı var).
129. **Musned Usâme b. Zeyd an Resûlillâh (s.a)**: Ebu'l-Kasım b. binti Ahmed b. Menî' el-Beğavî (213-317).

130. **Hadîsu Yahya b. Muhammed b. Sa'îd el-Bağdâdî** (228-318)
Zahiriye, mecmû 32 (35-40); 33 (115-122); 40 (283a-295b; 595h).

131. **Hadîsu Abdillah b. Mes'ûd**: İbn Sâid. Nüsha: Zahiriye, Hadîs 387 (67-102)

132. **Musnedu Ebî Bekrî's-Sıddîk**: İbn Sâid. Nüsha: Zahiriye, mecmu 104 (58-65).

133. **Mecâlis bi-Rivâyeti Ebi'l-Kasım Abdillâh b. Ahmed es-Seydâlanî** (an ibn Sâ'id): Nüsha: Zahiriye, mecmu 87 (82a-89a; 6. asır); 90/5 48a-57a; 5. asır).

134. **Hadîsu Ebî Arûbe el-Huseyn b. Muhammed el-Harrânî** (220-318)
Nüsha: Zahiriye, mecmu 94 (96a-105a; 598h).

135. **Hadîsu'l-Cezeriyyîn**: Ebu Arûbe el-Harrânî
Nüsha: Zahiriye mecmû 110 (35a-52b).

136. **Nusha Hadîsi Ebi'l-Abbâs Tâhir b. Muhammed el-Bezzâr** (319).
Nüsha: Zahiriye, mecmu 59 (99a-109a). Üzerinde 769 tarihli sema kaydı vardır.

137. **Hadîsu Ebi'l-Huseyn Ahmed b. Umeyr**: İbni'l-Cevsâ' (320)
Nüsha: Zâhiriyye, mecmu 60 (59a-74a; 6. asır).

138. **ez-Zerriyyetu'z-Zerî'a**: Muhammed b. Ahmed ed-Dûlâbî (234-320)

139. **Hadîsu Muhammed b. Hârûn el-Ba'rânî** (321)
Nüsha: Zâhiriye mecmû, 95/2 (154a-170a; 5. asır)

140. **Hadîsu Muhammed b. Abbas b. Necîh el-Bezzâz**
Nüsha: Zâhiriye, mecmu 67 (223a-235b). Üzerinde 451 tarihli sema kaydı vardır.

141. **Hadîsu İbrâhim b. Abdissamed el-Hâşimî** (325)
Nüsha: Rampor 1/78 hadîs 110.

142. **el-Ahbâr**: el-Hasen İbnu'l-Kasım el-Kevkebî (327)
Nüsha: Zâhiriye, mecmû 110/4 (25a-33a; 6. asır)

143. **Hadîsu Abdurrahman b. Ebî Hâtim er-Râzî** (240-327).

144. **Hadîsu Ebi'd-Dehdâh Ahmed b. Muhammed et-Temîmî** (328)
Hadislerinden seçilmiş bir kısmı: Nüsha: Zahiriye, mecmû 104/12 (173a-181a; 577h).

145. **Hadîsu Yûsuf b. Ya'kûb et-Tenûhî** (238-239).
Nüsha: Zahiriye mecmû 87 (111a-128b; 7. asır).

146. **Ahâdîs Abdillah b. Muhammed el-Hâmıd** (329)
Nüsha: Zahiriye, mecmu 92 (1. ve üçüncü kısımlardan seçme olup 1a-10b arasındadır. 7. asra aittir.

147. **Ahâdîsu Ebî Hamid Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî** (330)
Nüsha: Zahiriye, mecmu 92 (1a-10b; 677 tarihli sema kaydı vardır).

148. **Hadîsu Ebî Bekr Ahmed b. İsmâil el-Âdemî.**

Nüsha: Zahiriye, mecmû 55 (4-5).

149. **Hadîsu'l-Huseyn b.İsmâil el-Mehâmilî** (235-330)

Nüsha: Zahiriye, mecmu 66/7 (103a-114b; 7. asır); 78/9 193b-209b; 572h); 94 (220a-229a; 578 h); 115 (224a-231a; 7. asır).

150. **Hadîsu Abdillah b. Muhammed b. Mahled ed-Durî el-Attâr** (233-331)

Nüsha: Köprülü 1584 (95a-102b; 7. asır); Şehit Ali Paşa 546/14 (103a-107a; 634h); Zahiriye, mecmû 105 (75a-92a; 5. asır); 91/4 (361a-44a; 7. asır).

151. **Hadîsu Abdilmelîk b. Şâzân el-Mekkî** (331 den sonra)

Nüsha: Zahiriye, mecmû (11a-123b; 7. asır).

152. **Hadîsu Ya'kub b. Abdirrahman el-Cassâs** (331) Nüsha: Zahiriye, mecmû 117 (157a-164a) da 6 asra ait seçme hadisleri var.

153. **Hadîsu Ahmed b. Muhammed b. Sa'îd b. Ukbe el-Kûfî** (249-333) Nüsha: Zahiriye, umumî 4581 (v. 9-15; 615h).

154. **Hadîsu Ahmed b. Abdillah es-Sulemî** (334). Muhammed b. Usman İbni'l-Velîd es-Sulemî (405) rivayeti. Nüsha: Zahiriye, mecmû 66 (v. 83-96).

155. **Hadîsu'l-Huseyn b. Yahya b. Ayyaş el-Kattân-Musnidu Bağdâd** (239-334)

Nüsha: Zahiriye, mecmû 31 (169a-182a; 6. asır); 75/4; 115/10 (140a-147b; 6. asır); Hadîs 387 (6. asır).

156. **Hadîsu, Usmân (İsmail) b. Nuceyd es-Sulemî** (334 den sonra)

Nüsha: Şehit Ali paşa 546/10 (137a-144a; 9. asır) Daru'l-Kutub, Hadis 1558 (235-246; 8. asır); Köprülü 1584 (v. 95-102; 8. asır).

157. **Meclis Ahmed b. Muhammed b. Ebî Sa'îd el-Bezzâz ed-Dûrî** (250-335) Nüsha: Talebesi Ahmed b. Yusuf b. Dest el-Allâf (381) Rivayeti: Zahiriye mecmû, 55/2 (6a-9a; 9. asır).

158. **Hadîsu Hamze İbni'l-Kâsım b. Abdilaziz el-Hâşimî** (249-335)

Nüsha: Zahiriye, mecmû 90 (69a-76b; 454h).

159. **Cuz'un fîhi min Hadîsi Ebîbekr Ahmed b. Suleymân el-Kindî (225-337) an Şuyûhihi an Hişam b. Ammâr ve İbrâhim b. Eyyûb el-Harrânî.**

Nüsha: Teymûr. Hadîs 226/6 (3 varak. 9. asır).

160. **Hadîsu İbrâhim b. Muhammed b. Ebî Sâbit el-Absî el-Attâr** (338).

Nüsha: Zahiriye, mecmû 89 (121a-144a; 518h).

161. **Hadîsu Ebî Ca'fer Muhammed b. Amr er-Rezzâz** (251-339) Nüsha: Zahiriye, mecmû 31/4 (72a-90b); 31/6 (91a-100b; 6. asır).

162. **Hadîsu Ebi't-Tayyib Muhammed b. Humeyd el-Havrânî** (341)

Nüsha: Zahiriye 78 (65a-79a; 7. asır)

163. **Cuz'un fîhi Hadîsu Hayseme b. Suleyman et-Tarablûsî** (250-343)

Nüsha: Zahiriye, Hadis 348 (174a-185b, 519h.); mecmû 63/6 92a-120b); 103 (21a-32a; 633h.); mecmu 103 (21a-32a; 633h.).

164. **Hadîsu'l-Esamm, Muhammed b. Ya'kûb b. Yûsuf en-Nîsâbûrî** (247-346) Nüsha: Zahiriye, mecmû 31 (129a-150a; 6. asır); 64/8 (141a-154a, 6. asır). Hadislerini ihtiva eden ayrı bir cüzü daha vardır.

Nüsha: Zahiriye, mecmû 111/2 (24a-35a; 6. asır).

165. **Hadîsu Abdillah b. Ca'fer el-İsbehânî Musnid Bilâdi'l-Acem** (248-346) Nüsha: Zahiriye, mecmû 5/11

166. **Hadîsu Abdissamed b. Ali et-Tastî** (346)

Nüsha: Zahiriye, mecmû 80/ (93a-97b; 7. asır).

167. **Cuz'u'l-Hadîs**: Muhammed b. Abdullah es-Saffâr (349 ?)

168. **Cuz'u'l-Hadîs**: Muhammed İbnu'l-Kâsım, Ebu Ali ed-Dimeşkî (350)

169. **Eczâ'u'l-Hadîs**: İsâ b. Ali el-Bağdadî, İbnu'l-Cerrâh (350)

170. **Hadîsu Ahmed b. Muhammed el-Kattân** (259-350)

Nüsha: Zahiriye, mecmu 85 (227a-280a, 6. asır)

171. **Cuz'un fîhi Hadîsu Ali b. Ahmed İbni'l-Mekabirî** (350)

Nüsha: Zahiriye 82/5 (85a-99b; 6. asır)

172. **Ahâdîs Da'lec b. Ahmed es-Sicistânî** (260-351)

Nüsha: Seçmeler: Zahiriye, mecmû 34 (105a-127b; 6. asır).

173. **Meclisu'l-Bitâka, (Hadîs) Hamze b. Muhammed el-Kînânî** (275-357)

Nüsha: Köprülü 1584/13 (v. 139-145): Zahiriye, Hadîs 164 (179-198); mecmû 4/17 (181a-186a; 605h); 52 (64a-78a; 8. asır); Teymûr, Hadîs 226/2).

174. **Hadîsu Ahmed b. Yûsuf b. Hallâd el-Attâr** (359)

Nüsha: Zahiriye, mecmu 26 (2. kısım, 107a-120b; 7. asır).

175. **Hadîsu Muhammed b. Ahmed İbni's-Savvâf** (270-359)

Nüsha: Zahiriye, umûmî 9391 (3. kısım, 6 varak, 563h.)

176. **Hadîsu Muhammed b. Ca'fer el-Enbârî el-Bundâr** (267-360)

Nüsha: Zahiriye, mecmu 24/9 (1a-6a; 6. asır); 75 (1a-22a; 179a-190b; 573h.); 94 (210a-218a; 6. asır).

177. **Ahâdîsu Suleymân b. Ahmed et-Taberânî** (260-360)

Ahmed b. Musa b. Merdeveyh'e (410) ait seçme hadisler arasındadır.

Nüsha: Zahiriye, mecmu 73 (24a-35a, 6. asır); 107-12 (27a-279a; 7. asır).

178. **Ahadîsu Suleymân b. Ahmed et-Taberânî**: Muhammed b. Cuhâde (?)

179. **Hadîsu Saîd b. Usmân, İbni's-Seken** (294-353)

Nüsha: Topkapı 3. Ahmed 624/7 (kısmî, 28b-29a; 8. asır).

180. **Hadîsu Ali b. Ya'kûb b. Ebi'l-Akab ed-Dimeşkî** (353)
Nüsha: Zâhiriye, Hadîs 279 (v. 106-118).
181. **Hadîsu Muhammed b. Abdillah eş-Şâfi'î el-Bezzâz** (260-354).
Nüsha: Zâhiriye, mecmû 31 (183a-189b, 6. asır).
182. **Musned Musa'l-Kâzım b. Ca'fer** (183): el-Bezzâz.
Nüsha: Zâhiriye, mecmû 31
183. **Hadîsu Yusuf b. Ya'kûb en-Nuceyremî**
Nüsha: Zâhiriye, mecmû 31
184. **Hadîsu Ebi Bekri'l-Curcânî**
Nüsha: Zâhiriye, mecmû 31 (191a-196b).
185. **Hadîsu Muhammed b. Abdilhamid b. Âdem el-Fezârî** (357)
Nüsha: Zâhiriye, mecmû 110 (82a-89a; 595h.)
186. **Hadîsu Muhammed b. Abdillah b. Yûsuf el-Buharî el-Bezzâz** (358)
Nüsha: Zâhiriye, mecmû 87 (192a-200a; 7. asır).
187. **Cuz'un fîhi mimmâ intehabehu Suleyman b. Ahmed et-Taberânî**: Ali b. Suleymân b. Ahmed et-Taberânî.
Nüsha: Zâhiriye, mecmû 105 (228a-243a; 451h).
188. **Ahâdîsu Abdillah b. Ca'fer el-Câbirî** (360)
"Cuz'un Meşhûrun" ile nasları birdir. (*Turas*, 1/320)
Nüsha: Zâhiriye, Hadis 348 (149a-156b, 6. asır).
189. **Hadîsu Muhammed b. Ahmed b. Hamdân es-Serrâc**
Nüsha: Zâhiriye, mecmû 31 (183a-189b; 6. asır).
190. **Cuz'un fîhi Ahâdîsu Muhammed İbni'l-Hasen el-Berbehârî** (266-362)
Nüsha: Köprülü 400/7 (63a-67b; 591h).
191. **Hadîsu Cumâh İbni'l-Kâsım, İbn Ebi'l-Havâcib** (298-363).
Nüsha: Zâhiriye, mecmû 26 (52a-62a; 623h).
192. **Hadîsu Ahmed b. Ca'fer el-Huttelî** (287-365).
Nüsha: Zâhiriye, mecmû 41 (39a-45a; 7. asır).
193. **Ahâdîsu Muntekâtun ve Garâ'ibu Elfazi Resûlillah** (s.a): Ebu'l-Feth Muhammed İbni'l-Huseyn el-Ezdî (367).
Ebu'l-Hasen Ahmed b. Ebi'l-Feth b. Abdillah tarafından derlenmiştir.
Nüsha: Zâhiriye, mecmû 79 (112a-115b. 571 yılına ait bir sema kaydı vardır.)
194. **el-Cuz'u'l-Ma'rûf bi-Elf Dînâr**: Ebubekr Ahmed b. Ca'fer el-Katî'î (274-368).
Nüsha: Zâhiriye, mecmû 54/1 (1a-41a, 631h).
195. **Ahâdîs Ebi'ş-Şeyh Abdullah b. Muhammed el-İsbehânî** (274-369).
Ahmed b. Mûsâ b. Merdeveyh (410) tarafından derlenmiştir.
Nüsha: Zâhiriye, mecmû 80 (61a-68a; 784h); 82/1 (1a-23a, 7. asır); 93 (21a-37a, 592h).

196. **Cuz'un fîhi Munteka Hadîs İbn Reşîk el-Hasen b. Reşîk el-Askerî** (283-370). Nüsha: Zâhiriye, mecmu 115 (39a-52b; 6. asır).

197. **Ahâdîsu Abdirrahman İbni'l-Abbâs el-Esam el-Bezzâr.**

Nüsha: 370 dolaylarında yazılmıştır. Nüsha: Zâhiriye, mecmu 66 (180a-211b; 6. asır).

198. **Hadîsu Ebî Bekr Ahmed b. İbrâhim b. İsmail el-İsmâ'ilî el-Curcânî** (277-371).

Nüsha: Zâhiriye, mecmu 31 (183a-189b; 6. asır).

199. **Hadîsu Ebî Bekr Abdillah b. Halef el-Ukberî** (372).

Nüsha: Zâhiriye, mecmu 75 (2. kısım, v. 39-44).

200. **Hadîsu Ebî Hafs Umer b. Alî, İbni'z-Zeyyât** (286-375)

Nüsha: Zâhiriye, mecmu 94/22 (199a-208a; 495h).

201. **Hadîsu Muhammed b. Zeyd el-Ebzârî** (377)

Nüsha: Zâhiriye, mecmu 95 (76a-84a; 7. asır).

202. **Cuz'un min Hadîsi Muhammed b. Ahmed el-Ğıtrîfî el-Curcânî** (377).

Nüsha: Köprülü 1584 (85a-94b, 864h); Zâhiriye 13 (51a-64a, 509h); 40 (36a-52a; 6. asır).

203. **Hadîsu Muhammed İbni'l-Muzaffer b. Mûsâ el-Bezzâz** (286-389).

Nüsha: Zâhiriye, mecmû 56 (244a-262a, 622h).

204. **Hadîsu Ebî Bekr Muhammed b. İbrâhim b. Ali, İbni'l-Mukrî el-İsbehânî** (285-381). Nüsha: Zâhiriye, mecmû 87 (16a-21b, 7. asır).

205. **Cuz'un fîhi min Hadîsî İbn Ma'rûf Muhammed Ubeydillah el-Bağdadî** (306-381). Nüsha: Zâhiriye, mecmû 56 (129a-138a; 7. asır).

206. **Hadîsu Muhammed İbni'l-Abbâs b. Hayyuveyh** (295-381).

ed-Darekutnî tahric etmiştir. Zahiriye, mecmû 62 (126a-132b, 525h); 85/4 (38a-95b, 7. asır); 93 (1a-17a; 454h).

207. **Cuz'un min Hadisi İbni's-Şâhî Ahmed İbni'l-Hasen el-Mervezî** (388 de sağ). Nüsha: Zâhiriye 73 (120a-130a; 6. asır).

208. **Hadîsu Ebî Amr Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hilâl es-Semerkandî** (388 de sağ). Nüsha: Zâhiriye, mecmû 40 (v. 304a-308a; 6. asır).

209. **Hadîsu Ebi'l-Huseyn Muhammed b. Abdillah ed-Dakkak, İbn Ahîmîmî** (304-390). Nüsha: Zâhiriye, mecmû 75/3.

210. **Cuz'un fîhi min Hadîsi Ebî Hafs Umer b. İbrâhim el-Kettânî el-Mukrî** (300-390). Nüsha: Şehit Ali Paşa 2822/6 (34a-34b, 660h). Zâhiriye, 40 (313a-318b; 6. asır); 104 (134a-145a; 6. asır); 120 (132a-145a, 455h).

211. **Meclis Ebîbekr Muhammed b. Ahmed el-Ezzî** (390 da sağ).

Nüsha: Zâhiriye, mecmu 19 (38a-45b, 6. asır).

212. **Hadîsu Ebî Bekr el-İsmâ'ilî**: Ahmed b. İbrâhim (391)

213. **Ahadîs Mu'âd Şâh b. Abdirrahmân el-Herevî** (392 de sağ).
Nüsha: Köprülü 400/4 (30a-36a; 592h).

214. **Cuz'un fîhi Ahâdîsu Ebî Muhammed b. Ahmed b. Ebî Şureyh el-Ensârî** (392). Köprülü 428/5 (218a-236b, 855h); Zâhiriye, mecmû 124 (156a-173a).

215. **Hadîsu Ebî Tâhir Muhammed b. Abdirrahmân el-Mulahhasî** (305-393).
Zâhiriye, mecmû' 66 (119a-129a; 518h).

216. **Mecâlis Ebî Tâhir**: El-Mulahhasî
Nüsha: Zâhiriye, mecmû 60 (95a-119a; 6. asır).

217. **Hadîsu Ebi'l-Huseyn Muhammed b. Ahmed İbni'l-Abbas el-Ahmîmî** (395).
Nüsha: Zâhiriye, mecmû 85 (1a-14a, 6. asır); 89 (2, 49a-64a, 6. asır).

218. **Hadîsu Ebî Abdillah b. Muhammed b. İshak b. Mende el-İsbehânî** (310-395). Nüsha: Zâhiriye, mecmû 17 (157a-162b, 7. asır); 9 (177a-180a, 7. asır).

219. **Cuz'un fîhi Musned Ahâdîsi İbrâhîm b. Edhem ez-Zâhid** (163): İbn Mende
Nüsha: Dâru'l-Kutub, Hadîs 1558 6427-437).

220. **Hadîsu Ebî Bekr Muhammed b. Umer b. Zenbûr el-Verrâk** (396).
Nüsha: Zâhiriye, mecmu 111 (159-161).

221. **Hadîsu Ebî'l-Huseyn Abdilvehhâb İbni'l-Hasen (el-Huseyn) el-Kîlâbî** (306-396). Nüsha: Zâhiriye, mecmû 27/12 (162a-179b, 7. asır); 82 (165a-171b, 7. asır).

222. **Hadîsu Ebî Muslim Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Bağdadî, Kâtibi'l-Vezîr ibni Hinzâbe** (399).
Nüsha: İbn Fûrek'in seçtiği hadislerden ibaret bir derlemedir. Zâhiriye, mecmû 41/7 (88a-95b, 6. asır).

223. **Cuz'un Munteka min Hadîsi'l-Emîr Halef b. Ahmed es-Sicistânî, Emîri Sicistân**(326-399).
Nüsha: Zâhiriye, mecmû 92/15.

224. **Hadîsu Ebî Alî el-Huseyn b. Muhammed b. Yusuf el-Lihyânî.**
Nüsha: Zâhiriye, mecmû 59 (122a-131b, 8. asır).

225. **Hadîsu Ebi'l-Hasen Muhammed b. Ahmed er-Râfi'i.**
Nüsha: Zâhiriye, mecmû 79 (v. 112a-115b, 571 tarihli sema kaydı var).

226. **Hadîsu Ebi Hâşim el-Huseyn b. Muhammed İbni'l-Ferec el-Haddâd el-Bezzâz.**
Nüsha: Zâhiriye mecmû 79 (v. 112a-115b, 571 tarihli sema kaydı var).

227. **Hadîsu Ebi'l-Hasen Muhammed b. Ca'fer b. Muhammed b. Hişâm el-Halebî.**
Nüsha: Zâhiriye, mecmû 63 (74a-88a; 7. asır).

228. **Ahâdîsu Ebî Zeyd Muhammed b. Hamze, İbn Ebi'l-Alâ el-Fakîh.**
Nüsha: Zâhiriye, mecmû 124 (209a-220b, 560h).

229. **Hadîsu Muhammed b. İbrâhim b. Abdilazîz.**

Nüsha: Zâhiriye, mecmû 19 (28a-32b, 6. asır).

230. **Hadîsu Ebi'l-Huseyn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Gassânî** (305-402).

Nüsha: Zahiriye, mecmû 17 (v. 83-84).

231. **Hadîsu Ebî Bekr Umer b. Ravh b. Ali en-Nehruvânî el-Bâbnâ'î** (315-404).

Nüsha: Zâhiriye, mecmû 26 (196a-202b, 7. asır).

232. **Hadîsu Ebî Bekr Ahmed b. Ali b. Lâl.**

Nüsha: Zâhiriye, mecmû 111 (114a-123b; 6. asır).

233. **Hadîsu Ebi'l-Hasen Muhammed b. Ahmed İbn Rızkaveyh el-Bezzâr** (325-412).

Nüsha: Zâhiriye, mecmû 437 (45a-51a, 7. asır).

234. **Cuz'un fîhi min Hadîsi Ebi'l-Feth Muhammed b. Ahmed b. Ebi'l-Fevâris** (338-412).

Nüsha: Zâhiriye, mecmû 110/2.

235. **Hadîsu Ebi'l-Hasen Muhammed b. Talha b. en-Ni'âli** (413).

Seçilmiş hadislerinden oluşan bir nüshası: Zâhiriye, mecmû' 68, (44a-53b, 7. asır).

236. **Eczâ'u'l-Hadîs**: Hilâl b. Muhammed, el-Haffâr (327-414)

237. **Eczâ'u'l-Hadîs**: Muhammed b. Ali en-Nakkâş (414)

238. **Eczâ'u'l-Hadîs**: Abdurrahman b. Umer, Ebu Muhammed en-Nahhâs (416).

239. **Hâdisu Ebi'l-Hasen Ali b. Ahmed, İbni'l-Hammâmî** (327-417).

Nüsha: Zâhiriye, mecmû 41 (159a-189a, 7. asır).

240. **Ahâdîsu Ebi'l-Hasen Abdurrahman b. Muhammed el-Cevberî** (425).

Nüsha: Zâhiriye, mecmû 26 (122a-125a, 7. asır).

241. **Hâdisu Ebî Bekr Ahmed b. Talha İbni'l-Muttakî** (426).

Nüsha: Zâhiriye, mecmû 66 (161a-166b, 676h).

242. **Hâdisu Ebî Ali el-Hasen b. Ahmed b. İbrâhim İbn Şâzân el-Bezzâz** (339-426).

Nüsha: Ebu'l-Kasım Abdulaziz b. Ali el-Ezcî'nin (444) derlediği seçmeler: Zâhiriye, Hadîs 248 (10a-28b, 720h); mecmu 31/3 (115a-128a, 6. asır); 78/6 (125a-135b; 573 h. el-Musned başlığı taşımaktadır).

243. **Hadîsu Şu'beti'bni'l-Haccâc**: İbn Şâzân

244. **Mecâlis Muhammed b. Ali b. Sahr el-Ezdî** (430).

Nüsha: Zâhiriye, mecmû 27 (15a-18b) 7. asır.

245. **Ahâdîsu Muhammed b. Ebî Nasr el-Mekkî el-Belhî** (430 da sağ).

Nüsha: Zâhiriye, mecmû 5/2 (13a-16b, 6. asır).

246. **Eczâ'u'l-Hadîs**: Abdulmelik b. Muhammed el-Bağdadî (432).
247. **Ahâdîsu Ebî Zerr Abd b. Ahmed el-Herevî** (355-435).
Nüsha: Dâru'l-Kutub 1/106, Hadîs 1558 (S. 33-346, s. 8. asır).
248. **Hadîsu Ebî Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Usmân, İbnu's-Sevvâk** (361-440).
Nüsha: Zâhiriye, mecmû 3/8 (v. 136a-138b, 6. asır); 75 (97a-114a, 573h).
249. **Cuz'un min Hadîs Ebi'l-Kasım Abdilazîz b. Ali b. Ahmed el-Hayyât el-Ezcî**.
Nûsha: Zâhiriye, (3) mecmu 113/6 (v. 66-71).
250. **Hadîsu Ebî Ali b. Şâzân**: el-Hayyât el-Ezcî.
251. **Musned Ali b. Ebî Talib:** Ebu Muhammed Abdurrahman b. Usman et-Temîmî.
Nüsha: Zâhiriye, Hadîs 273 (v. 1a-9b; 7. asır).
252. **Hadîsu Ebi'l-Hasen Ali b. Umer, İbni'l-Kazvînî** (360-442).
Nüsha: Zâhiriye, mecmû 52 (v. 63-73).
253. **Ahâdîsu Ebi'l-Hasen Ali b. Ma'rûf el-Bezzâz**
Nüsha: Zâhiriye, mecmû 118 (3a-11b, 534h).
254. **Cuz'u'l-Hadîs**: el-Huseyn b. Muhammed ed-Dimeşkî (450).
255. **el-Cuz'u'l-Meşhûr**: el-Huseyn Muhammed el-Vennî (451).
256. **Cuz'un fîhi mine'l-Fevâ'idi'l-Muntahabeti's-Sıhâh ve'l-Garâ'ib**: Ahmed b. Ali, el-Hatîbu'l-Bağdadî (463) Nüsha: Feyzullah 555.
257. **es-Sakafiyyât**: el-Kasım İbnu'l-Fadl el-İsbehânî (489).
258. **Eczâ'u'l-Hadîs**: Muhammed b. Ahmed ed-Dakkak, İbnu'l-Hâdibe (489).
259. **Eczâ'u'l-Hadîs**: Ali İbnu'l-Hasen el-Hulû'î (405-492).
260. **el-Eczâ'u'l-Aşera**: Ali b. İbrâhim ed-Dimeşkî (508).
261. **Eczâ'u'l-Hadîs**: Abdulğaffâr b. Muhammed el-Cunâbezî (414-510).
262. **Eczâ'u'l-Hadîs**: Muhammed İbnu'l-Fadl es-Sebbağ (512)
263. (**Eczâ'u'l-Hadîs**): Sâbit b. Mansûr el-Kîlî (528).
264. (**Eczâ'u'l-Hadîs**): Abdurrahmân b. Muhammed, el-Bûşencî (548).
265. (**Eczâ'u'l-Hadîs**): Abbas b. Muhammed, el-Assârî (549).
266. **Eczâ'u'l-Hadis**: Nasr b. Abdurrahman et-Tûsî (560).
267. **es-Silefiyyât**: Nasır b. Muhammed es-Silefî (478-576).
268. **Eczâ'u'l-Hadîs**: Mahmud İbnu'l-Mubârek el-Bağdâdî (592).
269. (**Cuz'un fîhi Hadîsu'l-İfk**): Abdulğanî b. Abdilvâhid el-Makdisî (600)
Nüsha: Zâhiriye Mecmû' 30 (122).
270. **Eczâ'u'l-Hadîs**: Abdusselâm b. Ali, İbnu'l-Harrât (571-619).
271. **Kitâbu't-Tuhfe**: Muhammed b. Ali, İbnu's-Sâbunî (604-680).

272. (**Eczâ'u'l-Hadîs**): Ahmed b. Muhammed, İbnu'z-Zâhirî (626-696).

273. **Eczâ'u'l-Hadîs**: İsmâ'il b. Yusuf, İbn Mektûm (716).

274. **Eczâ'u'l-Hadîs**: Abdulmelik İbnu'l-Hasen es-Sekafî (?).

275. **Eczâ'u'l-Hadîs**: Abdurrahmân b. Ahmed, İbn Sureyc (?).

CUZ'U'L-HADÎS: Bk. Cuz.

- D -

ed-DA'ÎF: Bk. Zayıf

DELÂ'İLU'N-NUBUVVE

Hz. Peygamber'in şahsiyeti etrafında oluşan hadis edebiyatının bir bölümü, Hasâ'is konusuyla da yakından ilgisi bulunan Delâilu'n-Nubuvve konusudur. Hz. Peygamberin peygamberliğinin savunmasınlaıyaparak bu konudaki akli ve nakli delilleri sıralar. Konu üzerinde hayli çalışmalar yapılmışıtr.

Kaynaklarda A'lâmu'n-Nubuvve başlığıyla da kaydedilen Delâ'ilu'n-Nubevve konusundaki teliflerin önemlileri şöyle sıralanabilir:

1. **A'lâmun Nubuvve**: Suleyman İbnu'l-Eş'as es-Sicistânî, Ebu Dâvûd (202-275).
2. **Delâ'ilu'n-Nubuvve**: Abdullah b. Muslim ed-Dîneverî, İbn Kuteybe (213-276)
3. **Delâilu'n-Nubuvve**: İbrâhim b. İshâk el-Harbî (285)
4. **Delâ'ilu'n-Nubuvve**: Ca'fer b. Muhammed, Ebu Bekr el-Firyâbi (301)

   Nüsha: Zâhiriye, sîre 27.
5. **Delâ'ilu'n-Nubuvve**: Sâbit b. Hazm es-Serakustî (217-310)
6. **Delâ'ilu'n-Nubuvve**: İbrâhîm b. Hammâd el-Mâlikî (320)
7. **Delâ'ilu'n-Nubuvve**: Muhammed İbnu'l-Huseyn el-Mevsılî en-Nakkâş (266-351)
8. **Delâ'ilu'n-Nubuvve**: Suleyman b. Ahmed et-Taberâni (260-360)
9. **Delâ'ilu'n-Nubuvve**: Muhammed b. Ali, el-Kaffâl eş-Şâşî (291-366)
10. **Delâ'ilu'n-Nubuvve**: Umer b. Ahmed, İbn Şâhin (385)
11. **A'lâmu'n-Nubuvve ve Delâletu'r-Risâle**: Abdurrahmân b. Muhammed, İbn Futays (348-402)
12. **Delâ'ilu'n-Nubuvve**: Abdulcebbâr b. Ahmed el-Hemedânî el-Kadî (359-415)
13. **Delâ'ilu'n-Nubuvve**: Ahmed b. Abdillah, Ebu Nu'aym el-İsbehânî (336-430) Birkaç kez basılmıştır. (Sözgelimi, Kahire ?)
14. **Delâ'ilu'n-Nubuvve**: Abd b. Ahmed, Ebu Zerri'l-Herevî (431)
15. **Delâ'ilu'n-Nubuvve**: Ca'fer b. Muhammed, Ebu'l-Abbas el-Mustağfirî (350-432)

16. **A'lâmu'n-Nubuvve**: Ali b. Muhammed el-Mâverdî (370-450)

    Birkaç kez basılmıştır. (Meselâ, Beyrut 1407/1987).

17. **Delâ'ilu'n-Nubuvve**: Ahmed İbnu'l-Huseyn el-Beyhakî (384-458)
18. **Alâmu'n-Nubuvve**: Ahmed b. Umer ed-Dilâ'î (478)
19. **Alâmu'n-Nubuvve**: Abdullah b. Abdilazîz, Ebu Ubeyd el-Bekrî (487)
20. **Delâ'ilu'n-Nubuvve**: İsmail b. Muhammed el-Bustî, Kıvâmu's-Sunne (459-535)
21. **Delâ'ilu'n-Nubuvve**: Muhammed b. Abdilvâhid ed-Diyâ'u'l-Makdisî (569-643)

ed-DU'AFÂ

Ricâlu'l-Hadîs başlığı altında da söz konusu edildiği gibi hadis ravileri bellibaşlı iki grubda incelenmişlerdir. Bunlardan birinci grup **sikat**tır. Hadis rivayeti yönünden sika yani güvenilir raviler bu nitelikle anılmışlardır.

İkinci grup özel deyişiyle ed-Duafâ'dır. **ed-Duafâ'**, gerek hıfz ve itkan, gerekse zabt yönünden herhangi bir kusuru sebebiyle hadis rivayetinde zayıf görülen, bir diğer deyişle hadisleri hakkında zayıf hükmü verilen ravilerdir.

Rical kitapları içinde sika ravilere ayrılanları olduğu gibi ed-Duafâ denilen zayıf ravilere ayrılmış olanları da vardır. Yalnızca zayıf ravilere ait rical kitaplarının anılmaya değer olanları şunlardır:

1. **Kitâbu'd-Du'afâ**: Ali b. Abdillah el-Medînî (161-234)
2. **Kitâbu Men Lâ Yuhteccu bi-Hadîsihî**: Ali b. Abdillah el-Medîni
3. **Kitâbu'd-Du'afâ**: Ali b. Muhammed el-Medâ'inî (235)
4. **Kitâbu'd-Du'afâ**: Muhammed b. Abdillah el-Berkî (249)
5. **Kitâbu'd-Du'afâ'i'l-Kebîr**: Muhammed b. İsmail el-Buhârî (194-256)

   Nüsha: Laleli 2089

6. **Kitâbu'd-Du'afâ'i's-Sağîr**: el-Buhârî

   Nüsha: Lâleli, 2089/2 (v. 12b-30a). Basılıdır. (Akra, 1323; Allahâbâd 1325; Kahire 1976).

7. **Kitâbu'd-Du'afâ ve'l-Metrûkîn**: Ahmed b. Şu'ayb en-Nese'î (215-303). Nüsha: Lâleli, 2089 (v. 31b-44b). Basılıdır.
8. **Kitâbu'd-Du'afâ'i'l-Kebîr**: Ahmed b. Amr el-Ukaylî (322) Konusunda önemli bir kaynaktır. Nüsha: Zâhiriye, Hadis 362. Basılıdır. (1-4, Beyrût 1404/1984).
9. **Kitâbu'd-Du'afâ**: Abdulmelik b. Muhammed, Ebu Nu'aym el-Istirâbâdî el-Curcânî (323)
10. **Kitâbu'l-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn ve'd-Du'afâ ve'l-Metrûkîn**: Muhammed b. Hibbân el-Bustî (354). Basılıdır. (1-3, Beyrut ?).

Haşiyesi

(**Haşiye alâ Kitâbi'l-Mecrûhîn**): Ali b. Umer ed-Dârekutnî (306-385).

11. **el-Kâmil fî Ma'rifeti'd-Du'afâ (ve'l-Metrukîn)**: Abdullah b. Adî el-Curcânî, İbn Adî (277-365) Konusundaki en önemli çalışmalardan biridir. Nüsha: Topkapı 3. Ahmed 2943 (710h.), Zâhiriye (392h.), Daru'l-Kutubi'l-Mısriyye. Basılıdır. (1. Baskı: 1404/1984; 2. Baskı, 1405/1985; 3. Baskı, 1409/1988 Beyrût).

Tekmileleri

1. **Tekmiletu'l-Kâmil**: Muhammed b. Tahir el-Makdîsî, İbnu'l-Kayserânî (448-507)
2. **el-Hâfil fî Tekmileti'l-Kâmil**: Ahmed b. Muhammed el-Endelusî, İbnu'r Rûmiyye (637)

Muhtasarları

1. (**Muhtasaru'l-Kâmil**): İbnu'r-Rumiyye (*KZ*, 1983).
2. **Telhîsu'l-Kâmil**: Muhammed b. Tâhir el-Makdisî, İbnu'l-Kayserânî (448-507)

12. (**Kitâbu'd-Du'afâ**): Ali b. Umer ed-Dârekutnî (306-385)

Buhârî ve Müslim ricalinden olup en-Neseî tarafından zayıf bulunan ravilere dairdir. (Bk. es-Sahîhân ricâli).

13. **Kitâbu'l-Feth**: Muhammed İbnu'l-Huseyn el-Ezdî (374)

ez-Zehebî'nin dediğine göre el-Ezdî cerhde çok sıkıdır.

14. **Kitâbu'd-Du'afâ**: Muhammed b. Abdillah, el-Hâkimu'n-Nisâbûrî (321-405)
15. **Kitâbu Esmâ'i'r-Ricâl mine'd-Du'afâ**: Muhammed b. Tâhir el-Makdisî, İbnu'l-Kayserânî (448-507)
16. **Kitâbu'd-Du'afâ ve'l-Metrûkîn**: (**Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl**) Abdurrahmân b. Ali, İbnu'l-Cevzî (510-597) Nüsha: Topkapı 3. Ahmed 622.
17. **Kitâbu'd-Duafâ**: el-Hasen b. Muhammed es-Sağânî (555-650)
18. **el-Muğnî fi'd-Du'afâ**: Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî (673-748)

Nüsha: Feyzullah 495-1530; Ayasofya 871; Topkapı 3. Ahmed 3053; Nüsha: Ahmediyye, Haleb 327; Ezher (799h.); Ahmediye 326. Basılmıştır. (1-2, Haleb, 1391/1971).

19. **Mizânû'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl**: ez-Zehebî. Basılıdır. Hindistan; (1. Bs., 1-4, Kahire 1382/1963).

ez-Zehebî bu tanınmış kaynak eserinde İbnu'l-Cevzî'nin **Kitâbu'd-Du'afâ ve'l-Metrûkîn** isimli eseri ile öteki duafâ kitaplarından faydalanmıştır.

Zeyli

Zeylu'l-Irakî: Abdurrahîm İbnu'l-Huseyn el-Irâkî (725-806)

Ta'lîkası

Ta'lîk alâ Mizânî'l-i'tidâl: Muhammed Seyyid Ali ibnu'l-Huseyn, İbn Hamze ed-Dimeşkî (715-765)

Muhtasarı

1. **Muhtasaru'l-Mîzân**: Ebu Zeyd el-Fâsî
2. **Nakdu'l-Himyân fi Mi'yâri'l-Mîzân**: İbrâhîm b. Muhammed el-Halebî (841)
3. **Tahrîru'l-Mîzân fî Muhtasari Mizâni'l-İ'tidâl**: Ahmed b. Ali İbn Haceri'l-Askalanî (773-852)

20. **ed-Du'afâ ve'l-Metrûkûne min Ashâbi'l-Hadîs**: Ali b. Usmân el-Mardinî, İbnu't-Turkmânî (750)
21. **Lisânu'l-Mîzân**: Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l-Askalânî (773-852)

ez-Zehebî'nin **el-Muğnîsi** esas olmak üzere **Tehzîbu'l-Kemâl**'de olmayan ravilere dairdir.

Basılıdır. (1-7, Haydarâbad 1329).

Muhtasarı

1. **Takvîmu'l-Mîzân ve Tahrîru'l-Lisân**: İbn Hacer'i'l-Askalânî.
2. **İhtisâru'l-Lisân**: Ebu Zeyd Abdurrahmân b. İdrîs b. Muhammed el-Irâkî (1234)

- E -

ECZÂ'U'L-HADÎS: Bk. Cuz

el-ECZÂ'U'L-HADÎSİYYE: Bk. Cuz

EDEBU'L-HADÎS : Bugün için hadîslerdeki ifade güzellikleri ile edebî incelikler olarak tanımlanabilecek edebu'l-hadîs konusu daha zîyâde son zamanlarda kullanılmaya başlanan bir tabir olarak görülmektedir.

Konuya dair birkaç örnek göstermek izlediğimiz metod yönünden faydalı olacaktır:

1. **Mecâzâtu'l-Âsâri'n-Nebeviyye**: Muhammed ibnu'l-Huseyn eş-Şerif er-Radî (359-406)

   Basılıdır.

2. **el-Îcâz fi'l-Hadîs**: Ahmed b. Muhammed-ed-Dîneverî

Çağdaş çalışmalardan ise şu misaller verilebilir:

1. **el-Edebu'n-Nebevî**: Muhammed Abdulazîz el-Hûlî (Kahire 1395/1975).
2. **Edebu'l-Hadîsî'n-Nebevî**: Dr. Bekrî Şeyh Emîn (Dâru's-Şurûk, Beyrut).

el-EFRÂD

"Ferd" kelimesinin çoğulu olan "efrâd" Hadis Usûlü ilminde sıfatın nitelediği ismin yerine geçmesi kabîlinden **el-Ehâdîsu'l-Efrâd** sıfat tamlaması yerine kullanılır. Gerek ravisinin rivayette tek kaldığından, gerekse sadece bir belde hadiscileri tarafından rivayet edildiğinden yalnızca onlar arasında bilinmesi sebeplerine bağlı olarak "ferd" sayılan hadisleri ifâde eder.

Hangi sebepten olursa olsun, ferd bilinen hadisleri ele alan müstakil eserler vardır. Bunlar arasında şunlar meşhur olup anılmaya layık olanlardır:

1. **Kitâbu Efrâdi'ş-Şâmiyyîn**: Muslim İbnu'l-Haccâc el-Kuşeyrî (204-261)
2. **Kitâbu'l-Efrâd**: Muslim İbnu'l-Haccâc el-Kuşeyrî.
3. **Kitâbu ma Ağrabe bihi'l-Basriyyûn ani'l-Kûfiyyîn**: Muhammed b. Hibbân el-Bustî, İbn Hibbân (354)
4. **Kitâbu ma Ağrabe bihî'l-Kufiyyûne ani'l-Basriyyîn**: İbn Hibbân el-Bustî

5. **Kitâbu me'nferede bihî Ehlu Mekke**: İbn Hibbân el-Bustî
6. **Kitabu me'nferede bihî Ehlu'l-Medîne**: İbn Hibbân el-Bustî
7. **Kitâbu'l-Efrâd**: Ali b. Umer, ed-Darekutnî (306-385)
8. **el-Ahâdîsu'l-Efrâd**: Umer b. Ahmed, İbn Şâhin (297-385)

   Nüsha: Zahiriye, mecmû: 90/3
9. **Efrâdu Ahâdisi'd-Du'afâ**: Ali b. Abdillah el-Erdebîlî (746)

el-E'İMMETU'l-HAMSE

"Beş Hadis İmamı" manasına gelen bir tabir olup en büyük hadis alimleri arasında ilk akla gelen isimler olan Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, Muslim İbnu'l-Haccâc el-Kuşeyrî, Ebu Dâvud (Suleyman İbnu'l-Es'as) es-Sicistânî, en-Nesa'î (Ahmed b. Şu'ayb) ve et-Tirmizî (Muhammed b. İsâ) nın beşini birden kasdetmekte kullanılmıştır. Daha çok bu beş hadis imamının eserlerindeki metodları üzerinde durur.

Hadis kitapları arasında göze çarpan bazı eserler konuya örnek gösterilebilir:

1. **Şurûtu'l-E'immeti'l-Hamse**: Muhammed b. Musa el-Hâzimî

   Basılmıştır. (Kahire, 1357)
2. **Muvâfakatu'l-E'immeti'l-Hamse**: Muhammed b. Abdulvâhid es-Sa'dî, ed-Diyâ'u'l-Makdisî (569-643)
3. (**el-E'immetu'l-Hamse**): Abdullah b. Muhammed, İbn Hûtullah el-Ensârî (549-612)

   İsmail Paşa'nın söylediğine bakılırsa, el-Buhârî, Muslîm, Ebu Dâvûd, en-Nese'î ve et-Tirmizî'nin şeyhlerine dair bir kitaptır. (*EM*, 1/458)

el-EKÂBİR ANİ'L-ESÂGİR: Bk. el-Ekâbir ve'l-Esâğir

el-EKÂBİR VE'L-ESÂĞÎR

Aslında Rivâyetu'l-Ekâbir ani'l-Esâğir (büyüklerin küçüklerden rivayeti) konusuyla ilgili bir terimdir. Hadis Usûlü ilminde o vesile ile söz konusu edilmiştir. Gerek yaşca büyük, gerekse hadis ilmindeki yeri bakımından üstün bir ravinin yaşça kendisinden küçük, ilmî yetenek ve mevki yönünden daha aşağı mertebelerde bulunan birinden rivayetine denir. Normalde bu yönlerden üstün olandan rivayet edilir. Üstün olanın kendisine denk olmayandan rivayeti halinde hataya ve isnadda takdim, tehir gibi bir durumun olduğu vehmine düşmek ihtimali vardır. Bunun önlenmesi için durumun bilinmesine ihtiyaç duyulur.

Ekâbirin esâğirden rivayetine sahâbenin tabiûndan; ez-Zuhrî ile Yahya b. Saîd el-Ensârî'nin Mâlik b. Enes'den rivayetleri örnek gösterilir. Sonraki asırlarda ise Ebu'l-Kasım Ubeydullah b. Ahmed'in bazı eserlerine talebesi el-Hatîbu'l-

Bağdadî'den rivayette bulunuşu örnek gösterilmiştir.

Ekâbir ve esâğir konusunda tertip edilmiş eserler *Âbâ ve Ebnâ* bahsinde verilmiştir. Oraya bakılabilir.

el-ELKÂB

Kelime olarak "Lakab" ın çoğuludur. Lakab, bilinen anlamıyle bir kimsenin asıl isminin ötesinde takındığı ve meşhur olduğu isimdir.

Hadis ilminde elkâb veya diğer tabiriyle *Elkâbu'l-Muhaddisîn* ricâl ilmiyle ilgilidir. Lakablarıyla meşhur olmuş ravilerin isim ve künyelerini konu olarak alır.

Ravilerin, meşhur oldukları lakablarının bilinmesi, herhangi bir karışıklığa meydan verilmemesi açısından son derece önemlidir. Zira raviler, haklarında elde edilen bilgi ölçüsünde çok kere isimleriyle anılırlar. Yerine göre lakablarıyle anıldıkları da olur. Lakablarıyla meşhur olmuş ravilerin kimlikleri bilinmezse bazı mahzurlar doğabilir. Söz gelişi bir yerde isim ve künyesi, bir başka yerde lakabiyle anılan aynı râvinin ayrı kişiler olduğu sanılabilir. Dolayısıyle yanılma meydana gelme ihtimali her zaman için söz konusudur.

Bu itibarla lakablarıyle bilinen ravilerin kimler olduklarının bilinmesi ihtiyacı, *elkab* konusunda kitaplar yazılmasına sebep olmuştur. Hadis alimleri lakablarıyla meşhur ravilerin kimler olduklarını açıklayan *elkâb* kitapları tasnif ve tertip etmişlerdir. Bunlardan meşhur olanların isimleri şöyledir:

1. **Kitâbu'l-Esmâ ve'l-Kunâ ve'l-Elkab**: Ahmed b. Sehl, Ebu Zeyd el-Belhî (322)
2. **Kitâbu'l-Kunâ ve'l-Elkab**: Muhammed b. Abdillah, İbnu'l-Beyyi, el-Hâkimu'n-Nîsâbûrî (321-405)
3. **Elkabu'r-Ruvât**: Ahmed b. Bekr el-Abdî (406)
4. **Kitâbu'l-Elkab ve'l-Kunâ**: Ahmed b. Abdirrahman eş-Şirâzî (411)
5. **Muhtasaru Kitâbi'l-Elkab**: Ebu'l-Fadl b. Tâhir.
6. **Ma'rifetu Elkabi'r-Ricâl**: Ali İbnu'l-Huseyn b. Ahmed el-Felekî (427)
7. **Kitâbu'l-Elkab** Ali İbnu'l-Hasen, İbnu'l-Fâkihî (447)
8. **Keşfu'n-Nikâb ani'l-Esmâ ve'l-Elkab**: Abdurrahman b. Ali, İbnu'l-Cevzî (510-597)
9. **Mu'cemu'l-Âdâb fî Mu'cemi'l-Esmâ alâ Mu'cemi'l-Elkab**: Abdurrezzâk b. Ahmed, İbnu'l-Fûtî (642-723)
10. **Elkabu'r-Ruvât**: Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l-Askalânî (773-852)
11. **Nuzhetu'l-Elbâb fi'l-Elkab**: İbn Haceri'l-Askalânî

    Nüsha: Feyzullal Efendi, 1548
12. **Mecma'u'l-Âdâb fi Mu'cemi'l-Esmâ ve'l-Elkab**: Ebu'l-Velîd İbnu'l-Feradî el-Endelusî.

13. **Keşfu'n-Nikâb ani'l-Elkâb**: Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî (849-911)

el-EMÂLÎ

Emâlî, imlânın çoğuludur. Terim olarak *meclis* veya çoğulu ile *mecâlis* denilen ve bir muhaddisin isteyenlere hadis yazdırmak üzere tertiplediği toplantılarda talebenin yazdığı hadislerden meydana gelen kitaplara denir.

Az veya çok hadis ilmiyle meşgul olan, bir iki meclise katılmış bile olsa hadis yazan kimseler sayılamayacak kadar çok olduğundan emâli kitapları da o ölçüde fazladır. Bir kaçını kaydetmek yerinde olur.

1. **el-Emâli ve'l-Kırâ'e**: el-Hasen b. Ali el-Âmîrî (270)
2. **Meclis min emâlî Ebi'l-Kâsım**: Ebu'l-Kâsım Ali b. Muhammed el-Fesevî

   Nüsha: Şehit Ali Paşa, 546/15 (v. 110a-111b; 799h).
3. **el-Emâlî**: Sa'îd b. Muhammed, İbnu'l-Haddâd (219-302)
4. **el-Emâlî**: İbrâhim b. Abdirrahmân (303)
5. **el-Fevâid ve'l-Emâlî'l-Kadîmeti'l-Garâ'ibi'l-Hisân**: el-Kasım b. Zekeriya, el-Mutarriz (202-305)
6. **el-Emâlî**: Muhamed b. Muhammed b. Suleyman el-Bâğandî (312)
7. **el-Emâlî**: el-Huseyn (el-Hasen) b. Muhammed, Ebu Arûbe el-Harrânî (318)
8. **el-Emâlî**: İbrahim b. Abdissamed el-Hâşimî (325)
9. **el-Emâlî**: Muhammed İbnu'l-Kasım, İbnu'l-Enbârî (271-328)
10. **el-Emâlî**: Yûsuf b. Ya'kub et-Tenûhî (329)
11. **el-Emâlî**: Muhammed b. Mahled el-Attâr (233-331)
12. **el-Emâlî**: Muhammed b. Amr er-Rezzâz (339)
13. **el-Emâlî**: Muhammed İbnu'l-Kasım el-Buhturî (343)
14. **el-Emâlî**: Ali b. İbrâhim el-Kazvîni (254-345)
15. **Meclisânî Min Emâli'l-Esam**: Muhammed b. Ya'kub el-Esam (247-346)
16. **el-Emâlî**: Muhammed b. Ahmed, İbn Harâre (348)
17. **el-Emâlî**: Ahmed b. Muhammed el-Kattân (259-350)
18. **el-Emâlî**: el-Huseyn b. Muhammed el-Mâsercisî (365)
19. **el-Emâlî**: Yûsuf İbnu'l-Kasım el-Miyâneci (375)

    363 de Dimeşk'da yazdığı hadislerdir.

    Nüsha: Zahiriye, mecmû 64 (v. 131a-140a; 5. Asır).
20. **el-Emâlî**: Ebu Abdillâh b. Hârûn ed-Dabbî (378)
21. **el-Emâlî**: Muhammed b. Yûsuf, İbn Dust el-Allâf (381)

22. **el-Emâlî**: Muhammed b. İbrâhim el-Kelâbâzî (384)
23. **el-Emâlî**: Muhammed b. Ahmed, İbn Sem'ûn (387)
24. **el-Emâlî**: Ubeydullah b. Muhammed, İbn Habbâbe el-Bezzâr (389)
25. **el-Emâlî**: Umer b. İbrâhim el-Kettânî (300-390)
26. **Kitâbu'l-Mecâlis**: Muhammed b. Abdurrahman, el-Mulahhas (393)
27. **el-Emâlî**: Muhammed b. İshak b. Mende, Ebu Abdillah (310-395)
28. **el-Emâlî**: Ahmed b. Muhammed, İbnu'l-Cundî (396)
29. **el-Emâlî**: Ahmed b. Ali, İbn Lâl (307-398)
30. **el-Emâlî**: el-Huseyn b. Hârûn ed-Dabbî (320-398)
31. **el-Emâlî**: Muhammed b. Ahmed b. Ali, Kâtibu'l-Vezîr (399)
32. **el-Emâlî**: el-Hasen b. Abdilmelik.
33. **el-Emâlî**: Ahmed b. Muhammed el-Enbârî.
34. **el-Emâlî**: Nu'aym b. Abdilmelik el-İsterâbâdî.
35. **el-Emâlî**: Muhammed b. Muhammed ez-Zîyâdî (317-401)
36. **el-Emâlî el-Aşiyyât**: Muhamed b. Abdillah, el-Hâkimu'n-Nîsâbûrî (321-405)
37. **el-Emâlî**: Muhammed b. İbrâhim el-Curcânî (319-408)
38. **el-Emâlî**: Muhammed b. Muhammed b. Muhammed ez-Zînâdî.
39. **el-Emâlî**: Ahmed b. Musa, İbn Fûrek el-İsbehânî (323-410)
40. **el-Emâlî**: Muhammed b. Umer el-Kevkebî.
41. **el-Emâlî**: Munîr b. Ahmed b. İshak (412)
42. **el-Emâlî**: Muhammed b. Ali, en-Nakkâş (414)
43. **el-Emâlî**: Muhammed b. Abdillah ez-Zurcâhî (426)
44. **el-Emâlî**: Muhamed b. Ali b. Sahr el-Ezdî (430)
45. **el-Emâlî**: Abdulmelik b. Muhammed el-Umevî (339-430)
46. **el-Emâlî**: Abdulkerîm (*EM*: Abdulmelik) b. Muhammed el-Bağdâdî, İbn Buşrân (432)
47. **Ğureru'l-Fevâ'id**: Seyyid Şerif el-Murtaza (436)
48. **el-Emâlî**: el-Hasen b. Muhammed İbni'l-Hasen el-Hallâl (439)
49. **Kitâbu'l-Mecâlis**: Ali b. Umer, İbnu'l-Kavzînî (360-442)
50. **el-Emâlî**: Nâsır İbnu'l-Huseyn el-Mervezî (444)
51. **el-Emâlî**: Abdurrahman b. Hamdân el-Basrî
52. **el-Emâlî**: Abdulcebbâr b. Ahmed el-Hemedânî el-Kadî (359-413)

53. **el-Emâlî**: Ahmed b. Muhammed, İbn Mesleme, el-Mu'eddeb (415)
54. **el-Emâlî**: el-Huseyn b. Ali el-Buhânî.
55. **el-Emâlî**: Muhammed b. Ahmed ez-Zekvânî (333-419)
56. **el-Emâlî**: Ali b. Yahya b. Abdekeveyh el-İsbehânî (420 de sağ).
57. **el-Emâlî**: Abdurrahman b. Ubeydullah, İbnu'l-Harbî (423)
58. **el-Emâlî**: el-Hasen b. Ali el-Cevherî (454)
59. **el-Emâlî**: Muhammed b. Selâme el-Kudâ'î (454)
60. **el-Emâlî**: Muhammed b. Seleme (454)
61. **el-Emâlî**: Suleymân b. Abdillah en-Nehruvânî (454)
62. **el-Emâlî**: Ahmed b. Ali, el-Hatîbu'l-Bağdâdî (392-463)
63. **el-Emâlî**: Muhammed İbnu'l-Hasen, el-Ca'ferî (463)
64. **el-Emâlî**: el-Hasen b. Ali el-Belhî, el-Vahşî (471)
65. **el-Emâlî**: Nizâmu'l-Mulk Ebu Ali (485)
66. **el-Emâlî**: Muhammed b. Ahmed ed-Dekkak, İbnu'l-Hâdıbe (489)
67. **el-Emâlî**: Ahmed b. Ali el-Hulvânî (507)
68. **el-Emâlî**: Muhammed İbnu'l-Mansûr es-Sem'ânî (466-510)
69. **el-Emâlî**: Bekr b. Muhammed ez-Zerencerî (427-512)
70. **el-Emâlî**: Hamd b. Nasr b. Ahmed, el-A'meş el-Hemedânî (512)
71. **Kitâbu'l-Emâlî:** Ahmed b. Abdurrahmân el-Buhârî (518)
72. **el-Emâlî**: Muhammed b. Abdullah es-Surhakî (518)
73. **el-Emâlî**: İsmail b. Muhammed el-Bustî, Kıvâmu's-Sunne (459-535)
74. **el-Emâlî**: Muhammed b. Nâsır, Ebu'l-Fadl el-Fârisî (550)
75. **el-Emâlî**: Abdu'l-Kerîm b. Muhammed es-Sem'ânî (562)
76. **el-Emâlî**: Ali İbnu'l-Hasen ed-Dimeşkî İbn Asâkir (499-571)
77. **el-Mecâlisu'l-Hamse**: Ahmed b. Muhammed es-Silefî (478-576)
78. **el-Emâlî's-Sarîha Li-Mufredâti'l-Fâtiha**: Ebu'l-Kasım Abdulkerim b. Muhammed er-Râfi'î (623)
79. **el-Emâlî**: Abdulazîm b. Abdilkavî el-Munzirî (581-656)
80. **el-Emâlî**: Yûsuf b. Abdurrahmân el-Mizzî, İbnu'z-Zekî (654-744)
81 **el-Emâlî**: Ahmed b. Abdurrahîm, Veliyyuddin el-Irâkî (762-826)
82. **el-Emâlî**: Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l-Askalânî (773-852)
83. **el-Emâlî**: Yûsuf İbnu'l-Hasen, İbn Abdilhâdî (880)

EMSÂLU'L-HADÎS

Arap dili zengin bir dildir. O nedenle çeşitli edebî sanatlarla birlikte söz güzelliğinin pek çok örneklerini verir. Her dilde olduğu gibi Arapçada da bazı konularda temsil göstererek anlatım önemli bir yer tutar. Eski deyişiyle *darb-ı mesel* veya *mesel,* bazı anlaşılması zor fikirleri basite indirgeyerek anlatmaya denir. *Mesel* sözcüğünün çoğulu *emsâl* gelir.

Hz. Peygamber (s.a), her güzel konuşan arap gibi sözlerini zaman zaman mesellerle süslemiştir. Söz gelimi dünya hayatının cazibesini yemyeşil biten ancak zehirli olan otlara benzeterek anlatmıştır. Hayatın insana herşeyi öğreteceğini, hiç ummadığı yerde karşısına beklemediği şeylerin çıkabileceğini de Tarafe'nin "Günler sana bilmediğin şeyleri öğretir. Yol azığı vermediğin kişiler sana haberler getirirler" anlamına gelen mısralarla anlatmıştır.

Hadislerde geçen meselleri toplayanlar olmuştur. et-Tirmizî, *Câmi*'inin 45. bölümünü "Kitâbu'l-Emsâl" başlığıyla hadis mesellerine ayırmış ve burada 7 bâbda Hz. Peygamber (s.a)'in kullandığı mesellerden örnekler vermiştir.

Emsâlu'l-Hadîse ayrılan eserlere ise şunlar örnek verilebilir:

1. **Kitâbu'l-Emsâli's-Sâ'ire an Resûlillâh** (s.a): el-Huseyn b. Muhammed b. Ebî Ma'şer el-Harrânî, Ebû Arûbe (318) (*Turâs,* 1/442)
2. **el-Emsâl mine'l-Kitâbi ve's-Sunne**: Muhammed b. Ali, el-Hakîmu't-Tîrmizî (320) Nüsha: Aşîr Efendi, 1479; Paris Bibliotheque National, 5818 Basılmıştır. (Kahire 1975; Beyrût 1409/1989)
3. **Emsâlu'l-Hadîs (el-Merviyye an Resûlillâh)** (s.a): el-Hasen b. Abdurrahmân er-Râmehurmuzî (360) Nüsha: Feyzullâh Efendi, 266.

   Basılıdır. (Emetu'l-Kerîme el-Kureşiyye edisyonu: Haydarâbâd 1388/1968)
4. **Kitâbu'l-Hikem ve'l-Emsâl**: el-Hasen b. Abdullah el-Askerî (293-382)
5. **el-Akvâlu'l-Arabiyye fi'l-Emsâli'n-Nebeviyye**: Suleymân b. Halef el-Mısrî

   Çağdaş bir eser

   Emsâlu'l-Hadîs: Dr. Abdulmecîd Mahmûd

   Hadis ilimlerine dair bir mukaddime, Mesel ve önemi, Emsâlu'l-Hadîs'ten misaller ve açıklamalar, mesel haline gelmiş hadislerden örnekler gibi kısımlardan oluşur. Hatimesini teşkil eden el-Meydânî'nin zikrettiği 58 mesel hadisinin tahrici kısmı önemlidir.

   Basılmıştır. (Kahire 1975 ?)

el-ENSÂB

Sözlükte "Neseb" in çoğuludur. Neseb, soy yakınlığıdır. Özellikle baba tarafından olan akrabalığa denildiği gibi bir kabîle veya beldeye nisbete de denilmiştir.

Hadis ilminde ensâb, hadis ravilerinin ve muhaddislerin kimliklerinin tayininde faydalanılan ilmin adıdır. Tanınmış bir hadis alimi veya ravilerin nisbet edildikleri yerler, kabileler veya meslekleri konu olarak alır. Her nisbetle meşhur olan isimleri sıralar.

Ensab kitaplarının en meşhurları şunlardır:

1. **Kitâbu'n-Neseb**: Ahmed ibnu'l-Mubârek el-Bağdâdî, el-Cezâ'îr (258)
2. **Ensâbu'l-Eşrâf**: Ahmed b. Yahyâ el-Belâzurî (279)
   Basılıdır.
3. **Kitâbu'n-Neseb**: Ali b. Ahmed, eş-Şî'î el-Akîkî (299)
4. **Kitâbu'n-Neseb**: Muhammed ibnu'l-Hâris el-Kayravânî (361)
5. **el-Mevsûk fi'l-Ensâb**: Muhammed b. Yûsuf, Ebu Zur'a el-Curcânî (390)
6. **Kitâbu'l-Ensâb ve'l-Ahbâr**: Muhammedİibnu'l-Kasım el-Basrî, en-Nessâbe (400)
7. **Kitâbu'l-Ensâb**: Behzad b. Yûsuf en-Necîremî (423)
8. **Kitâbu'l-Ensâb**: Muhammed b. Tâhir, el-Makdisî, İbnu'l-Kayserânî (507)
   Zeyli
   1. **Zeyl Kitâbu'l-Ensâb Li'l-Makdisî**: Muhammed b. Umer el-İsbehânî el-Medînî
   2. (**Zeylu Kitâbi'l-Ensâb**): Muhammed b. Abdulğânî, İbn Nukta el-Bağdâdî (566-629)
9. **İktıbâsu'l-Envâr ve İltimâsu'l-Ezhâr fî Eshâbi's-Sahâbe ve Ruvâti'l-Âsâr**: Abdullah b. Ali, er-Ruşâtî (543)
10. **Ucâletu'l-Mubtedî**: Muhammed b. Mûsâ b. Usmân el-Hâzımî (584)
    Nüsha: Köprülü 1578, Fatih 1111.
    Telhîsi
    Kabesu'l-Envâr Telhîsu Iktıbâsi'l-Envar: İsmâ'il b. İbrâhim, Medruddin el-Belbîsî (802)
11. **et-Ta'rîf bi'l-Ensâb**: Ahmed b. Muhammed el-Eş'arî, en-Nessâbe el-Yemenî (550)
12. **el-Lubâb ilâ Ma'rifeti'l-Ensâb**: en-Nessâbe el-Yemenî
13. **Kitâbu'l-Ensâb**: Abdulkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî (506-582)
    Matbudur.
14. **el-Lubâb fi Tehzîbi'l-Ensâb**: Ali b. Muhammed, İzzuddîn ibnu'l-Esîr el-Cezerî (630)
    es-Sem'ânî'nin dev eserinin muhtasarı olup er-Ruşatî'den faydalı bilgiler ve ilâveler eklenmiştir. Faydalı bir eserdir. Matbudur (Beyrut, 3 cilt).

Telhisi

Lubbu'l-Lubâb fi Tahrîri'l-Ensâb: Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî (849-911)

Zeyli

Zeylu'l-Lubâb fi'l-Ensâb: Muhammed b. Ali ed-Dâvudî (945)

15. **Kitâbu'l-Ensâb**: Ahmed b. Muhammed, İbnu'r-Rûmiyye (567-637)
16. **Kitâbu Ensâbi'l-Muhaddisîn**: Muhammed b. Mahmud, İbnu'n-Neccâr el-Bağdâdî (643)
17. **Tuhfetu'l-Ahbâb fî't-Târih ve'l-Ensâb**: Umer İbnu'l-Melik el-Muzaffer Yûsuf, el-Meliku'l-Eşref (696)
18. **Tarfetu'l-Ashâb fî Ma'rifeti'l-Ensâb**: el-Meliku'l-Eşref (711-804)
19. **el-Kâmil fi'l-Ensâb**: Ebu Bekr b. Ahmed ez-Zebîdî el-Yemenî (752)
20. **Nihâyetu'l-Ereb fî Ma'rifeti Ensâbi Kaba'ili'l-Arab**: Ahmed b. Ali el-Kalkaşendî (821)
21. **Nuzhetu'l-Elbâb fi'l-Ensâb**: Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l Askalânî (735-852)
22. **el-İktisâb fî Telhîsi Kutubi'l-Ensâb**: Muhammed b. Muhammed b. Haydar el-Haydarî (892)

    es-Sem'ânî'nin eserini özetleyip İbnu'l-Esîr ve er-Ruşatî'den faydalı bilgiler eklemiştir.
23. **Kitâbu'l-Ensâb**: Muhammed b. Ali, en-Nessâbe el-Kureşî (895 dolayları)
24. **Ensâbu Ehli'l-Medîne**: Abdurrahman b. Abdilkerîm el-Medenî (1124-1155)

el-ERBA'ÛN

Türkçedeki "Kırk Hadis" özel deyişi karşılığı olan bu tabir hadis edebiyatı arasında kırk hadisden meydana gelen derlemelere denilmiştir.

Kırk hadis derlemeleri, genelde kabul edilmiş bir görüşle hicrî ikinci asrın sonlarından itibaren ayrı bir tasnif şekli olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Erbâun türünün ortaya çıkışına şu rivâyet sebep olmuştur:

"Ümmetimden dininin emirlerine dair kırk hadis öğreneni Allah kıyamet günü fakihler ve alimler zümresinde başreder"(1).

Bu rivayet, hadis alimlerinin görüş birliğiyle zayıf kabul edilmişse de, erba'ûn türü derlemelerin ortaya çışında en önemli âmil olmuştur. en-Nevevî'nin, meşhur eseri **el-Erba'ûn**'un önsözünde de işâret ettiği gibi, bu hadisin etkisiyle kırk hadisden meydana gelen pek çok kitaplar tertip edilmiştir.

(1) Değişik rivayetleri için bk. *Muhaddis*, 173; *Hilye*, 4/189; *el-Câmi'* 1/151; *Mutenâhiye*, 1/111 vd.

Kırk Hadis konusunda Türkçede etraflı bir araştırma vardır. Prof. Dr. Abdulkadir Karahan'a ait bu çalışma basılmıştır. Erbaûna aşağıdaki eserler misal verilebilir:

1. **el-Erba'ûn**: Abdullah İbnu'l-Mubârek (118-181)
2. **el-Erba'ûn**: Ahmed b. Harb, Ebu Abdillah en-Nîsabûrî (234)
3. **el-Erba'ûn**: Muhammed b. Eslem et-Tûsî (242)
4. **el-Erba'ûn**: el-Hasen b. Sufyan en-Nesevî (303)
5. **el-Erba'ûn el-Yemâniyye**: Muhammed b. Abdulhamîd el-Ferğanî ed-Darîr (317)
6. **el-Erba'ûn**: Muhammed İbnu'l-Huseyn, Ebu Bekr el-Âcurî (360)

   Şerhi

   Şerhu Hadîsi'l-Erba'în: el-Âcurrî
7. **Kitâbu'l-Erba'în**: Muhammed b. İbrâhîm el-Kelâbâzî (380)
8. **Kitâbu'l-Erba'în**: Muhammed b. İbrâhîm, İbnu'l-Mukrî (381)
9. **el-Erba'ûn**: Ali b. Umer ed-Dârekutnî (306-385)
10. **el-Erba'ûn**: Muhammed b. Abdullâh el-Cevzakî (308-388)
11. **el-Erba'ûn**: Muhammed b. Ahmed en-Nîsâbûrî (390)
12. **Kitâbu'l-Erba'în**: Ahmed b. Muhammed el-Herevî Ebu Ubeyd (401)
13. **el-Erba'ûn**: Muhammed b. Abdullah, el-Hâkimu'n-Nisâbûrî (321-405)
14. **el-Erba'ûn**: Ahmed b. Muhammed, Ebu Sa'îd el-Mâlinî (412)
15. **el-Erba'ûn**: Muhammed İbnu'l-Huseyn, Ebu Abdirrahmân es-Sulemî (330-412)
16. **Kitâbu'l-Erba'în**: Ahmed b. Abdillah, Ebu Nu'aym el-İsbehânî (336-430)
17. **Kitâbu'l-Erba'în**: İsmâil b. Abdirrahmân, Ebu Usman es-Sâbûnî (448)
18. **Kitâbu'l-Erba'în**: Ahmed İbnu'l-Huseyn el-Beyhakî (384-458)
19. **el-Erba'ûn**: Abdulkerîm b. Hevâzin, Ebu'l-Kasım el-Kuşeyrî (376-465)
20. **el-Erba'ûn**: Muhammed b. İbrâhim, Ebu Bekr el-İsbehânî (466)
21. **el-Erba'ûn**: Ali İbnu'l-Hasen el-Bâherzi (467)
22. **el-Erba'ûn el-Buldâniyye**: Ahmed b. Muhammed b. Ahmed es-Silefî (478-576)
23. **el-Erba'ûn**: Abdullah b. Muhammed el-Herevî (481)
24. **el-Erba'ûn**: Ahmed b. Muhammed, Ebu'l-Abbâs el-Curcânî (482)
25. **Kitâbu'l-Erba'în**: Suleymân b. İbrâhîm el-İsbehânî (486)
26. **Kitâbu'l-Erba'în**: el-Kasım İbnu'l-Fadl el-İsbehânî (489)
27. **el-Erba'ûn**: Nasr b. İbrâhîm el-Makdîsî (490)

28. **el-Erba'ûn el-Ved'âniyye**: Muhammed b. Ali, İbn Ved'ân (494)

    Meşhurdur. Hayli tenkide uğramıştır. Basılıdır.

    Şerhi

    eş-Şerhu ve'l-Beyân Li-Erba'în İbni Vad'ân: Muhammed b. Muhammed el-Havranî (571 dolayları)

29. **el-Erba'ûn**: Muhammed İbnu'l-Fadl eş-Şehristânî (548)
30. **el-Erba'ûn et-Tâ'iyye**: Muhammed b. Muhammed et-Ta'î
31. **el-Erba'ûn**: Muhammed b. Ali b. Abdullah el-Endelusî (563)
32. **Kitâbu'l-Erba'în el-Buldâniyye**: Ali İbnu'l-Hasen, İbn Asâkir (499-571)
33. **Erba'ûne Hadisen min Erbaîn Şeyh min Erba'în Medîne**: İbn Asâkir
34. **Kitâbu'l-Erba'în fî Menâkıbi Ummehâti'l-Mu'minîn**: İbn Asâkir

    Nüsha: Zahiriye, Hadîs 535.

35. **el-Erba'ûn el-Musâfahât**: İbn Asâkir
36. **el-Erba'ûn el-Musâvât**: İbn Asâkir
37. **el-Erba'ûn et-Tıvâl**: İbn Asâkir
38. **el-Erba'ûn fi'l-Haşr**: Yûsuf b. Abdullah el-Endelusî (575)
39. **Kitâbu'l-Erba'în el-Buldâniyye**: Ahmed b. Muhammed es-Silefî (478-576)
40. **el-Erba'ûn**: Abdullah b. Hayder el-Kazvînî (582)
41. **el-Erba'ûn el-Buldâniyye**: Yusuf b. Ahmed eş-Şirâzî (529-585)
42. **el-Erba'ûn an Erba'îne Şeyhan**: Abdurrezzak b. Rızkullah el-Cîlî (595)
43. **el-Erba'ûn**: Muhammed b. Ali, Muhyiddin İbnu'l-Arabî

    599 de derlenmiştir.

44. **Kitâbu'l-Erba'în**: İsmail Bedruddin, Ebu'l-Muammer et-Tebrîzî (601) de sağ.

    Kâtip Çelebi 601 de imlâ ettiğini söylüyor (*KZ*, 1/54)

45. **el-Erba'ûnu'l-Mutebâyine**: Abdulkadir b. Abdullâh er-Ruhâvî (536-612)
46. **el-Erba'ûn**: Muhammed b. Abdulvâhid el-Melâhî (549-619)
47. **Kitâbu'l-Erba'în**: Muhammed b. Ahmed, el-Battâl el-Yemenî (630)
48. **el-Erba'ûn an Erba'îne Şeyhan Li Erbaîn mine's-Sahâbe**: Suleyman b. Mûsa, Ebu'r-Rebî el-Gırnâtî (634)
49. **el-Erba'ûn es-Subâ'iyye**: Ebu'r-Rebî el-Ğırnâtî
50. **el-Levâmi'u'l-Mudiyye**: Ahmed b. Halil el-Hûyî (583-637)
51. **el-Erba'ûn el-Muhtâra fî Fedâ'ili'l-Hacci ve'z-Ziyâra**: Muhammed b. Yûsuf el-Endelusî (663)

52. **el-Erba'ûn el-Mudiyye**: Muhammed b. Suleyman el-Me'âfirî, İbn Ebi'n-Nebî (672)

53. **Keşfu Esrâri Cevâhiri'l-Hikemi'l-Mustahreceti'l-Mevrûse**: Muhammed b. İshak, Sadruddîn el-Kûnevî (672)

54. **el-Erba'ûn el-Buldâniyye**: Mansûr b. Selîm, İbnu'l-İmâd el-Hemedânî (607-673)

55. **el-Erba'ûn en-Neveviyye:** Yahya b. Şeref en-Nevevî (607-673)

Konusunda en tanınmış eserdir. Önsözünde şöyle denilmiştir: "...Önemli bir kırk hadis derlemeyi uygun gördüm. Öyle bir kırk hadis ki, hem yukarıda andığım maksatların hepsini kapsamına alsın, hem de âlimlerin "İslâm Dini etrafında döner, İslâmın yarısıdır, İslâm Dini'nin üçte biridir" ve benzeri sözlerle niteledikleri dînî kurallardan biri olsun.. (Bunu sağlamak için) derlediğim bu kırk hadisin daha çok Sahîhu'l-Buhârî ve Sahîh Muslim'den olmasını gerekli gördüm. Onları kolayca bellenebilmeleriyle birlikte, inşallah, umumi fayda sağlanabilmesi için de isnadlarını kaldırarak veriyorum."

Birkaç kere basılmıştır. Şerhleri ve hadislerinin tahricine dair kitaplar vardır. İngilizceye de çevrilmiştir. (Meselâ, An-Nawawi's Forty Hadith, translated by Ezzedin Ibrahim, Dennys Johnson-Davies, Stuttgard 1976, 8. Bsk. 1980).

Şerhleri

1. **Şerhu'l-Erba'în**: Ahmed b. Ferah el-İşbilî (699)
2. **Şerhu'l-Erba'în**: Muhammed b. Ali, ibn Dakîkî-İyd (625-702)

   Basılıdır (**Cidde**, 1402)
3. (**Şerhu'l-Erba'în**): Suleymân b. Abdulkavî et-Tûfî (710)
4. **el-Menhecu'l-Mubîn fi Şerhi'l-Erba'în**: Umer b. Ali el-İskenderî, el-Fâkihânî (654-734)
5. **el-Erba'ûn**: İbrâhim İbnu'l-Huseyn, er-Rîb'î (734)
6. **Şerhu'l-Hadîsi'l-Erba'în**: er-Rîb'î
7. **Kitâbu'l-Erba'îne Hadîsen**: İbrâhim b. Abdullah, İbnu'l-Hâc (713-769)
8. **Nesru Ferâ'idi'l-Murabba'în el-Meneviyye fi Neşr Fevâ'idi'l-Erba'în en-Neveviyye**: Sureyca b. Muhammed el-Malatî (788)
9. **Şerhu'l-Erba'în** Mes'ud b. Umer, Sa'deddîn et-Taftazânî (722-792)

   İstanbulda basılmıştır. (1316)
10. **Câmi'u'l-Ulûm ve'l-Hikem**: Abdurrahmân b. Ahmed, İbn Receb el-Hanbelî (795)
11. **Hedâyâ Li'l-Musterşidîn fi şerhi Hadîsi'l-Erba'în**: Ahmed b. Muhammed el-Kâzrûnî (798 den sonra) 798 de bitirmiş.

12. **Şerhu'l-Erba'în en-Neveviyye**: Ahmed b. Muhammed el-Hacendi (803)
13. **ed-Durru'r-Rasîn el-Mustahrec min Bahri'l-Erba'în**: Muhammed b. Ahmed es-Su'ûdî (803)
14. (**Şerhu'l-Erba'în en-Neveviyye**): Yûsuf İbnu'l-Hasen, et-Tebrîzî (804)
15. **Şerhu'l-Erba'în Li'n-Nevevî**: Umer b. Ali, İbnu'l-Mulekkın (723-804)
16. **Şerhu'l-Erba'în en-Neveviyye**: Muhammed İbnu'l-Huseyn el-Asyûtî (807)
17. **Şerhu'l-Erba'în en-Neveviyye**: Es'ad b. Mes'ûd el-Umerî (812 de sağ)
18. **et-Tebyîn fî şerhi'l-Erba'în**: Muhammed b. Abdulaziz İbn Cemâ'a (759-819)
19. **el-Cevâhiru'n-Behiyye şerhu Erba'în en-Neveviyye**: Ahmed b. Abdurrahîm, Veliyuddin Ebu Zur'a el-Irâkî (762-826)
20. (**Şerhu'l-Erba'în**): İbrâhîm b. Ahmed el-Hacendî (851)
21. **el-Mâ'u'l-Ma'în fî Şerhi Hadîsi'l-Erba'în**: İbrâhîm b. Ahmed el-Hacendî (853)
22. (**Şerhu'l-Erba'în**): Muhammed b. Ebî Bekr es-Suyûtî (856)
23. **Şerhu'l-Erba'în en-Neveviyye**: Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahmân, İmâmu'l-Kâmiliyye (808-874)
24. **el-Erba'ûn el-Buldâniyye**: Muhammed b. Muhammed el-Hurasânî (875 de sağ)
25. **Feydu'l-Ma'în fî Şerhi'l-Erba'în**: Umer el-Belbîsî, Ebu Hafs 875 de bitirmiştir. (*KZ*, 2/59)
26. (**Şerhu'l-Erba'în**): el-Huseyn Ibnu'l-Hâce Ahmed el-Geylânî, Ibn Kavân (889)
27. (**Şerhu'l-Erba'în**): Muhammed b. Abdurrahmân el-Icî (832-906)
28. **el-Efkâru'n-Nûrâniyye fî Şerhi Erba'în en-Neveviyye**: Muhammed ibnu'l-Iz el-Hicâzî (912 den sonra)
29. **Şerhu'l-Erba'în en-Neveviyye**: Ali ibnu's-Seyyid Meymûn, Ebu'l-Hasen el-Fâsî (917)
30. **el-Fethu'l-Mubîn fi Şerhi'l-Erba'în**: Ahmed b. Muhammed ibn Haceri'l-Heytemî (899-974)
31. **el-Mecâlisu's-Senîyye fî Şerhi Erba'în en-Neveviyye**: Ahmed b. Hicâzî (978 dolayları)
32. (**Şerhu'l-Erba'în**): Muhammed b. Salâhu'ddîn el-Lârî (979)
33. (**Şerhu'l-Erba'în en-Neveviyye**): Sâlim İbnu'l-Hasen eş-Şebşîrî (1019)

Haşiyesi

a. (**Hâşiye alâ Şerhi'l-Erba'în li'ş-Şebsîrî**): Halil b. Muhammed er-Reşîdî el-Hudayrî (1186)

b. **Arûsu'l-Ervâh**: Abdullah b. Muhammed en-Nebrânî (1255 den sonra)

34. **el-Feydu'l-Metîn fi Şerhi'l-Erba'în**: Muhammed b. Muhammed el-Hicâzî er-Reşîdî (1055 de sağ)

İsmail Paşa 1055 de bitirdiğini kaydediyor. (*EM*, 2/283).

35. **el-Futûhâtu'l-Vehebiyye fi Şerhi'l-Erba'în en-Neveviyye**: İbrâhîm b. Meraî, İbn Atıyye eş-Şeberhîtî (1106)

36. (**Şerhu'l-Erba'în en-Neveviyye**): Abdulvehhâb b. Abdulhay, İbnu'l-Imâd el-Ukrî (1060-1128)

37. **Şerhu'l-Erba'în**: Suleyman Fadıl b. Ahmed el-İstanbûlî (1134)

38. **ed-Dureru's-Seniyye fî Şerh Erba'în en-Neveviyye**: Umer b. Abdilhayy et-Trablusî (1147)

39. **Şerhu'l-Erba'în en-Neveviyye**: Ahmed b. Emin el-Bistâmî (1157)

40. **Şerhu'l-Erba'în en-Neveviyye**: İsmâ'il b. Muhammed el-Aclûnî (1087-1162)

41. **Şerhu'l-Erba'în en-Neveviyye**: Muhammed Hayat b. İbrâhîm es-Sindî (1163)

42. **Lubâbu't-Tâlibîn bî-Şerhi'l-Erba'în**: Ahmed Râtib Bâşâ b. Usmân er-Rumî (1175)

43. **Lubâbu't-Tâlibîn bî-Şerhi'l-Erba'în**: Ahmed b. Muhammed b. Ali es-Sehîmî (1178)

44. **er-Risâletu'l-Vahdâniyye Şerhu Erba'în en-Neveviyye**: Ali İbnu'l-Hicazî el-Beyyumî (1108-1183)

45. **Şerhu'l-Erba'în en-Neveviyye**: Halil b. Muhammed er-Reşîdi, el-Haydarî (1186)

46. **Şerhu'l-Erba'în (el-Kebîr)**: Muhammed İbnu'l-Hasen, el-Bennânî (1128-1194)

47. **Şerhu'l-Erba'în (es-Sağîr)**: el-Bennânî.

İsmail Paşa iki şerhi olduğunu kaydetmiştir. (*EM*, 2/342)

48. **Şerhu'l-Erba'în en-Neveviyye**: İsmail b. Mufîd er-Rûmî (1132-1217)

49. **Şerhu'l-Erba'în en-Neveviyye**: Yahya b. ... el-Mesalihî (1229)

50. **Haşiye alâ Erba'in en-Neveviyye**: Muhammed b. Halil el-Kavukci (1222-1305)

51. **el-Mehâsinu's-Seniyye fî'l-Kelâm alâ Erba'îni'n-Neveviyye**: Ahmed ibnu'l-Hicâzî

52. **Şerhu'l-Erba'în Li'n-Nevevî**: İsmâ'il el-Cerrâhî

Hadislerin inTahrici

1. **Tahrîcu Ahâdîsi'l-Erba'în en-Neveviyye**: Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l-Askalânî (773-852)
2. **Tahrîcu'l-Erba'în**: Muhammed b. Abdurrahmân es-Sehâvî (830-902)

Haşiyesi

Haşiye alâ Erba'în en-Neveviyye: Abdullâh b. Muhammed en-Nebrâvî (1255 dolayları)

Günümüzde yapılan iki Türkçe terceme ve açıklamasını da kaydedelim:

1. **Nübüvvet Pınarından Kırk Hadis**: Ahmed Lütfü Kazancı (İst. 1990)
2. **Kırk Hadis**: Mücteba Uğur

56. **el-Erba'ûn**: Ahmed b. Abdullâh et-Taberî (611-694).

57. **el-Erba'ûn el-Buldâniyye**: eş-Şerif Ahmed b. Muhammed, İbnu'l-Halebî (636-695)

58. **el-Erba'ûn el-Mudiyye**: Muhammed b. Suleymân el-Me'âfirî, İbn Ebi'r-Rebî' (672)

59. **el-Erba'ûn el-Buldâniyye**: Ahmed b. Muhammed, İbnu'z-Zâhirî (626-696)

60. **Şerhu'l-Erba'în:** el-Hasen b. Abdulazîz, İbn Ebi'l-Ahves (663-699)

61. **el-Erba'în es-Subâ'iyyât**: Muhammed b. Ali, İbn Dakîki'l-İyd (625-702)

62. **Kitâbu'l-Erba'în**: İbrâhim İbnu'l-Huseyn er-Rib'î (734)

Şerhi

(**Şerhu'l-Kitâbi'l-Erbaîn**): er-Rib'î (*EM*, 1/15)

63. **el-Erba'ûn el-Buldâniyyât**: Abdulkerîm b. Abdunnûr el-Halebî (663-735)

64. **el-Erba'ûn el-Mutebâniyât**: el-Halebî

65. **Hutabu'l-Erba'în min Ahâdisi Seyyidi'l-Murselîn**: Abdulazîz b. Ahmed el-Hanefî (750 dolayları)

66. **Şerhu'l-Hadîsi'l-Erba'în**: Muhammed b. Abdullâh, İbn Manzûr (750)

67. **Şerhu'l-Hadîsi'l-Erba'în**: Dâvûd el-Kaysarî (751)

68. **Kitâbu'l-Erbaî'n el-Buldâniyye**: İbrâhim b. Abdillah en-Nemirî, İbnu'l-Hâc (713-769)

69. **el-Erba'ûn es-Sahîha**: Yûsuf b. Muhammed el-Abbâdî (776)

70. **el-Erba'ûn**: Muhammed İbnu'l-Mekkî el-Cizzînî (782)

71. **el-Erba'ûn**: Mes'ûd b. Umer et-Taftazânî (791)
72. **el-Erba'ûn fi'l-Hacc**: Ahmed b. Abdullah, Muhibbuddin et-Taberî (794)
73. **el-Erba'ûn et-Tâliye**: İbrâhîm b. Ahmed, el-Harîrî (800)
74. (**el-Erba'ûn**): Hâmid b. Mûsâ el-Kaysarî (815)
75. **el-Erba'ûn el-Mutebâyine**: Muhammed b. Mûsâ el-Merâkeşî (823)
76. **Kitâbu'l-Erba'în fi'l-Cihâd**: Ahmed b. Abdurrahîm Veliyuddîn el-Irakî (762-826)
77. **Erba'ûn İbni'l-Cezerî**: Muhammed b. Muhammed el-Cezerî (833)
78. **el-Erba'ûn**: Ahmed b. Ali,İibn Haceri'l-Askalanî (852)

    Telhisi

    Telhisu'l-Erba'în: Izzuddin Muhammed b. Cemâ'a.

    Haşiyesi

    Hâşiyetu'l-Erba'în L'ibni Hacer: el-Hasen b. Ali el-Mubadiğî (1170)
79. **el-Erba'ûn**: Rıdvan b. Abdillah (852)
80. **Şerhu Hâdisi'l-Erba'în**: Muhammed b. Muhammed el-Cemâlî, Çelebî Halife er-Rumî (886)
81. **Şerhu'l-Hadîsi'l-Erba'în el-Kudsiyye:** Çelebi Halîfe er-Rûmi.
82. **el-Erba'ûn el-Buldâniyye**: Muhammed Şemsuddin b. Muhammed eş-Şâfi'î (891)
83. **Şerhu'l-Hadîsi'l-Erba'în**: Abdurrahmân b. Ahmed el-Câmî' (898)
84. **Şerhu'l-Erba'în**: İsmâ'il b. Abdullâh er-Rûmî (899)
85. **el-Erba'ûn**: Ahmed b. Mustafa er-Rûmî, Taşköprüzade (901)
86. **İrtidâ'u'z-Zuraf**: Muhammed b. Abdurrahmân es-Sehâvî (830-902)
87. **el-Erba'ûn es-Sultâniyye fi'l-Ahkâmi'r-Rabbâniyye**: Muhammed b. Es'ad ed-Devvânî (908)
88. **el-Erba'ûn**: el-Huseyn b. Ali el-Beyhakî, el-Vâ'ızu'l-Herevî (910)
89. **er-Risâletu'l-Aliyye fi'l-Ahâdîsi'n-Nebeviyye**: el-Vâ'izu'l-Herevî. Farscadır.
90. **el-Erba'ûn fî Fadli'l-Cihâd**: Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî (849-911)
91. **Şerhu Hadîsi'l-Erba'în**: es-Suyûtî.
92. **el-Erba'ûn Uşâriyyâtu'l-İsnâd**: İbrâhîm İbnu'l-Feth Ali el-Kalkaşendî (922)
93. **el-Erba'ûn**: Muhammed b. Ahmed el-Hadarî (928)
94. **Şerhu'l-Hadîsi'l-Erba'în**: İshâk el-Karamânî Cemâluddîn, el-Halîfe (933)
95. **Şerhu'l-Hadîsi'l-Erba'în**: Ahmed b. Suleymân, İbn Kemal Paşa (940)

    Basılıdır.

96. **el-Erba'ûn el-Mutea'llaka bi-Sûreti'l-İhlâs**: Yusuf b. Abdillah el-Ermiyûnî (940 dolayları)
97. **Kitâbu'l-Erba'în**: İbrâhîm b. Suleymân el-Katîfî eş-Şi'î (944)
98. **Erba'ûn Li'd-Dulcâ**: Muhammed b. Muhammed ed-Dulcâ (949)
99. **Erba'ûn Li'l-Birgili**: Muhammed b. Pir Ali er-Rûmî (960)
100. **el-Erba'ûn Uşâriyyâtu'l-İsnâd**: İbrâhim b. Ali (960)
101. **el-Erba'ûn el-Adliyye**: Ahmed b. Muhammed, İbn Haceri'l-Heytemî (899-974)
102. **Şerhu'l-Erba'în**: Ahmed b. Abdullah er-Rûmî, el-Fevrî (978)

     Nazmen Tercüme şeklindedir.
103. **el-Erba'ûn**: Muhammed b. Ali, Aşık Çelebi (979)
104. **Ikdu'l-Huseyn fî Hadîsî'l-Erba'în**: el-Huseyn b. Abdussamed el-Âmilî (912-984)
105. **Şerhu'l-Hadîsi'l-Erba'în**: Mustafa b. Abdullah el-İznikî (993)

     Türkçedir.
106. **Cem'u'l-Erba'în fî Fadli'l-Kur'âni'l-Mubîn**: Ali b. Muhammed el-Herevî, Aliyyu'l-Karî (1014)
107. **Ahsenu'l-Hadîs**: Muhammed b. Muhammed, Okçuzâde (1039)

     Türkçedir. (*KZ*, 1/17).
108. **Şerhu'l-Hadîsi'l-Erba'în**: İsmail **b**. Ahmed el-Ankaravî (1040)
109. **Şerhu'l-Hadîsi'l-Erba'în**: Husâmuddin b. Halîl el-Bursavî (1042)
110. **el-Erba'ûn**: Abdulmecîd b. Muharrem es-Sivâsî (971-1049)
111. **Şerhu'l-Hadîsi'l-Erba'în** Muhammed İbnu'l-Hâc Haydar el-Kefevî (1053)
112. **el-Erba'ûn** İsmail İbnu'l-Kasım, el-Mutevekkil Ala'llah (1019-1087)

     Zeydiye mezhebine dairdir. Kendisinin bir de şerhi vardır. (*EM*, 1/219)
113. **el-Erba'ûn**: Muhammed İbnu'l-Huseyn el-Hârisî (1031)
114. **Şerhu'l-Erba'în el-Mutedâhiye**: Muhammed el-Hîcâzî b. Muhammed, el-Vaiz el-Kalkaşendî (1035)
115. **el-Ahâdîsu'l-Erba'în fî Fadli'z-Zikr**: Abdulkerîm b. Veliyyuddîn, İbn Veliy-yuddîn (1100 dolayları)
116. **Levâmi'u'l-Le'âlî fi'l-Erba'în el-Avâlî**: İbrâhîm İbnu'l-Hasen el-Gûrânî (1025-1101)
117. **Ahsenu'l-Haber min Kelâmi Seyyidi'l-Beşer**: Abdullâh b. Muhammed er-Rûmî (1115 den sonra)

     Türkçe Kırk Hadis şerhidir. Sultan Ahmed için yazılmıştır. (*KZZ*. I/33).

118. **Şerhu Hadîsi Erba'în**: Usmân b. Abdullâh, Vahdetî er-Rûmî (1130)
119. **Tuhfetu'n-Nebî**: İbrâhim Fıtrî el-Buhârî (1135)

Şerhi

Şerhu Tuhfeti'n-Nebî: İbrâhîm Fıtrî el-Buhârî

120. **el-Erba'ûn**: İsmail b. Muhammed el-Aclûnî (1087-1162)
121. **Şerhu'l-Erba'în**: eş-Şeyh Mustafa b. Mahmud et-Turhalî (1197)
122. **el-Erba'ûne'l-Mu'telife fî-mâ verede mine'l-Ahâdîs fî Zikri Arefe**: Muhammed b. Muhammed, Murtaza ez-Zebîdî (1145-1205)
123. **el-Erba'ûn**: Abdulbâsıt b. Rustem el-Kannûcî (1223)

Şerhi

el-Hablu'l-Metîn b. Şerhi'l-Erba'în: el-Kannûcî.

124. **el-Erba'ûn Sunâ'iyyen**: el-Kannûcî
125. **Şerhu'l-Erba'în**: Muhammed b. Mustafa Âşir el-Hafîd (1226)
126. **el-Erba'ûn fî Fedâ'ili Ramadân**: Abdullah b. Suveydan el-Mısrî (1234)
127. **Erba'une Hadîsen fi Fedâ'ili'l-Hacci ve'l-Umre**: Muhammed Sıddık Han İbnu'l-Hasen el-Kannûcî (1248-1307)
128. **Şerhu'l-Erba'în**: Abdullatîf b. Yusûf, Muvaffaku'ddin el-Bağdadî (?)
129. **Şerhu Seb'îne Hadîs:** Muvaffakuddin el-Bağdadî.
130. **Kitâbu'l-Erba'în**: Zeyd b. Rufâ'a, Ebu'l-Hayr. (?)
131. **el-Erba'ûn** Ahmed b. İbrahim el-Mısrî (?)
132. **Erba'ûn İbni'l-Mucîr**: Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed, İbnu'l-Mucîr.
133. **el-Erba'ûn Li'l-Curcânî**: Ebu Muhammed el-Curcânî.

Kâtip Çelebî, Sahîhayndan Ebu Bekr Ahmed b. Mansûr el-Mağrîbî hadislerinden seçildiğini söylüyor. (*KZ*, 1/55)

134. **el-Erba'ûn Li't-Tâvusî:** İbrahim b. Muhammed el-Kazvînî (?)
135. **el-Erba'ûn**: Muhammed b. İbrahim b. Ali el-Mukrî.
136. **el-Erba'ûn**: Muhammed b. Muhammed, Ebu'l-Feth el-Buhârî
137. **el-Erba'ûn li'l-Mu'ezzin**: İsmâil b. Ebî Sâlih el-Kirmânî
138. **Şerhu'l-Hadîsi'l-Erba'în**: Muhammed b. Ebî Bekr el-Usfûrî

Basılıdır. İstanbul, tarihsiz.

139. **el-Ahâdîsu'l-Erba'în fî Fedâ'ili Seyyidi'l-Murselin**: Yûsuf İbnu'n-Nebhânî
140. **el-Erba'ûn li'r-Râvendî**: Fadlullâh
141. **el-Erba'ûn fi's-Sûfiyye:** Ebu Sa'îd b. Muhammed Mustafa

142. **el-Erba'ûn fi'l-İbâde**: el-Kilâ'î
143. **el-Erba'ûn el-Muhtâra min Hadîsi Mâlik b. Enes**: Yûsuf İbnu'l-Hasen
144. **el-Erba'ûn min Avâlî'l-Merviyyât**: İbrâhîm b. Ali el-Kalkaşendî
145. **el-Cevheru's-Semîn fî Şerhu'l-Erba'în**: İsmâil b. Abdulbaki el-Yazicî
146. **Tuhfetu'l-Mubeyyin fî Şerhi Hadîsi'l-Erba'în**: ?

Bunlara Cumhûriyet döneminde yayınlanmış birkaç Türkçe eser eklemek yerinde olacaktır:

1. **Bereket ve Rahmet-i İlâhiye Burhanlarına dair Kırk Hadis-i Şerif**: Cemal Öğüt. Basılıdır. (İst., 1951).
2. **Kırk Hadîs-i Şerif**: Ahmed Nazım Arıkan. Basılıdır. (İst., 1955)
3. **Altın Anahtarlar (Kırk Hadis-i Şerif)**: M. Sa'it Çekmegil. Basılıdır. (Adıyaman, 1956)
4. **Aşk-ı Resûl, Salavât-i Şerîfenin Fazaili Hakkında Toplanmış Kırk Hadis**: H. Şeref Danişmend. Basılıdır. (Ankara, 1956)
5. **Ahlâk Öğütleri ve Kırk Hadis-i Şerif**: Ahmed Hamdi Kaçar. Basılıdır. (İzmir 1961).
6. **Şehitler ve Gaziler Hakkında Kırk Hâdis-i Şerif**: M. Kemal Pilavoğlu. Basılıdır. (Ankara, 1962).
7. **İzahlı Kırk Hadis Me'ali**: Sadık Yılma. Basılıdır. (Eskişehir, 1962)
8. **İzahlı Kırk Hadis**: Avni İlhân - Mustafa Özcırık. Basılıdır. (İstanbul, 1964).
9. **Kırk Hadis-i Şerif ve İzahı**: Hüseyin Aşık
10. **Kırk Hadis**: Ahmed Vehbi Ecer. Basılıdır. (Ankara)

ESBÂBU VURÛDİ'L-HADÎS

Esbâbu'l-Hadis de denilen bu ilim dalı hadislerin söyleniş, bir fiil bildiriyorsa işleniş sebeplerini konu olarak alır. Bu yönden esbâbu nuzûl gibidir. Bir diğer deyişle Kur'ân-ı Kerim için esbâbu nuzûl ne ise hadisler için esbâbu vurûdi'l-hadîs odur.

Esbâbu Vurûdi'l-Hadîs İlmi hadislerin anlaşılmasını kolaylaştırır. Hadis meselelerinin aydınlığa kavuşmasında geniş ölçüde yardımcı olur. Hükümlerinin mahiyetine açıklık kazandırır. Böylece benzer bir meseleye tatbik edilmesini kolaylaştırarak hüküm çıkarmada destek oluşturur.

Bu önemli konuda da eserler verilmiştir. Bilinen birkaçını kaydediyoruz.

1. (**Esbâbu'l-Hadîs**): Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî (849-911).
2. **el-Beyân ve't-Ta'rîf fî Esbâbi Vurûdi'l-Hadîsi'ş-Şerîf**: İbrahîm b. Muhammed, İbn Hamze ed-Dimeşkî (1054-1120).

   Basılıdır. (1-3, Beyrut 1400/1980)

ESBÂBU'L-HADÎS: Bk. Esbâbu Vurûdi'l-Hadîs.

EL-ESMÂ VE'L-KUNÂ

Hadis ravilerinin, hadis ilmiyle meşgul olan her derecedeki alimlerin isim ve künyeleri manasına gelir. Yalnızca ismiyle veya künyesiyle tanınmış olanların konu edildiği bir ilim dalıdır. Özellikle künyeleri veya lakablarıyla meşhur olan kimselerin kimler olduklarını, açıklığa kavuşturacak bilgiler verir.

Tarihî bir gerçek olarak kimi hadis ravileri ile alimleri isimlerinden ziyade künyeleriyle tanınmışlardır. Bunun yanısıra aynı künye ile künyelenen birkaç alim vardır. Bunların birbirlerine karıştırılmaması için açıklamaya ihtiyaç duyulur. İşte *el-Esmâ ve'l-Kunâ* kitapları bu ihtiyaca cevap vermek üzere tasnif edilmişlerdir.

Hadis ricalinin isim ve künyelerini açıklayıcı *el-Esmâ ve'l-Kunâ* kitaplarına örnekler veriyoruz.

1. **Kitâbu'l-Esmâ ve'l-Kunâ:** Ali b. Muhammed el-Medâ'inî, Ali İbnu'l-Medînî (135-225)
2. **Kitâbu'l-Esmâ ve'l-Kunâ:** Ahmed b. Hanbel (241)
3. **Kitâbu'l-Kunâ:** Ali b. Abdullah es-Sa'dî (242)
4. **Kitâbu'l-Kunâ:** Muhammed b. İsmail el-Buhârî (194-256)

   Basılmıştır.
5. **Kitâbu'l-Esmâ ve'l-Kunâ:** Muslim İbnu'l-Haccâc el-Kuşeyrî (204-261)

   Tehzîbi

   Aksu'r-Rutbe fî Tehzîb (Kitab el-Esmâ ve'l) Kunâ: Hişâm b. Ahmed, ibnu'l-Vakşî (488)
6. **Kitâbu'l-Kunâ:** el-Huseyn b. Muhammed el-Kabbânî (289)
7. **Kitâbu'l-Kunâ:** Ahmed b. Şu'ayb en-Nesa'î (303)
8. **Kitâbu'l-Esmâ ve'l-Kunâ:** Muhammed b. Amed, Ebu Bişr ed-Dûlâbî (310) Basılmıştır.
9. **el-Esmâ ve'l-Kunâ ve'l-Elkâb:** Ahmed b. Sehl, Ebu Zeyd el-Belhî (322)
10. **Kitâbu Kunâ Men Yu'rafu bi'l-Esâmî:** Abdurrahmân b. Ebî Hâtim er-Râzî, İbn Ebî Hâtim er-Râzî (327)
11. **Kitâbu Esâmî Men Yu'rafu bi'l-Kunâ:** İbn Ebî Hâtim er-Râzî.
12. **Kitâbu Esâmî Men Yu'rafu bi'l-Kunâ:** Muhammed b. Hibbân el-Bustî, İbn Hibbân (354)
13. **Kitâbu Kunâ men Yu'rafu bi'l-Esâmî:** İbn Hibbân el-Bustî.
14. **Kitâbu'l-Kunâ:** Ebu'l-Kasım Abdurrahmân b. Mende.
15. **Kitâbu'l-Kunâ fi'l-Muhaddisîn ve'l-Vuzerâ ve'l-Vulât** Muhammed b. Muhammed b. Ahmed en-Nîsâbûrî, el-Hâkimu'l-Kebîr (378)

16. **Kitâbu'l-Kunâ**: Muhammed İshak b. Muhammed b. Yahya b. Mende el-İsbehânî (395)
17. **el-Mudâhât ve'l-Mudâhât fi'l-Esmâ ve'l-Ensâb**: Ahmed b. Muhammed el-Anberduvânî (449)
18. **Ref'u'l-İrtiyâb fi'l-Kulûb ani'l-Esmâ ve'l-Elkab**: Ahmed b. Ali, el-Hatîbu'l-Bağdâdî (392-463)
19. **el-İstiğnâ fî Ma'rifeti'l-Kunâ (Kitâbu'l-Kunâ)**: Yusûf b. Abdulber en-Nemirî, İbn Abdilber (463)
20. **el-Muktenâ fî serdi'l-Kunâ**: Muhammed b. Ahmed b. Usman, ez-Zehebî (748)

    Nüsha: Feyzullah Efendi 1531.
21. **el-Munâ fi'l-Kunâ**: Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî (849-911)
22. **Mecelletu'n-Nisâb fi'n-Neseb ve'l-Kunâ ve'l-Ensâb**: Suleymân b. Sa'duddîn, Mustakîm-Zade (1131-1202)

    Dr. Ahmet Yılmaz, doktora tezine konu yapmıştır.

el-ETRÂF

Etraf kitapları, değişik bir usulle *ale'l-etrâf* metoduyla tasnif edilmiş olan eserlerdir. Bu metodla tasnifte, herhangi bir hadis kitabında bulunan hadisler, yalnızca belli bir bölümü zikredilip zikredilen kısmın bütün isnadları bir araya getirilerek verilir. Böylece hadisin değişik isnadları etraflı bir şekilde veya kısmen ayrı bir bölümde toplanmış olur.

Etraf kitaplarının en tanınmış olanları şunlardır:

1. **Etrâfu's-Sahîhayn**: İbrâhîm b. Muhammed b. Ubeyd ed-Dimeşkî (400)
2. **Etrâfu's-Sahîhayn**: Halef b. Muhammed, İbn Hamdûn el-Vâsıtî (401).
3. **Etrâfu's-Sahîhayn**: Ahmed b. Abdillah, Ebu Nu'aym el-İsbehânî (336-430).
4. **Kitâbu'l-Levâmi' fi'l-Cem beyne's-Sıhâh ve'l-Cevâmi' (Etrâfu'l-Kutubi'l-Hamse)**: Ahmed b. Sâbit et-Tarkî. Nüsha: Şehit Ali Paşa 533.
5. **Etrâfu Sunen İbn Mâce**: Muhammed b. Tâhir el-Makdisî, İbnu'l-Kayserânî (488-507)
6. **Etrâfu Ahâdîsi Ebî Hanîfe**: İbnu'l-Kayserânî
7. **el-Misbâh fî Etrâfi'l-Mesânîdi's-Sitte**: İbnu'l-Kayserânî
8. **Etrâfu'l-Ğarâ'ib**: İbnu'l-Kayserânî
9. **Etrâfu Ahâdîsi Mâlik**: İbnu'l-Kayserânî
10. **Etrâfu'l-Ğarâ'ib ve'l-Efrâd Li'd-Dârekutnî**: İbnu'l-Kayserânî

11. **Kitâbu Etrâfi Suneni'n-Nese'î**: İbnu'l-Kayserânî
12. **Kitâbu Etrâfi Suneni't-Tirmizî**: İbnu'l-Kayseranî
13. **el-İşrâf ilâ Ma'rifeti'l-Etrâf**: Ali İbnu'l-Hasen, İbn Asâkir (499-571).

    Dört sünenin etrafıdır. Kendisi, üç sünenin etrafını harf sırasına koyduğunu, sonra el-Makdisî'nin Etrâfu'l-Kutubi's-Sittesinden *Sunen İbn Mace*'nin etrâfını eklediğini söylemiştir. İbn Asâkir devamla, es-Sahîhan'ın etrafına dair müstakil te'lifler olduğu için onların etrafını bıraktığını sözlerine eklemiştir.

    Nüsha: Ayasofya 455, 456.

14. **Etrâfu'l-Ahâdîsi'l-Muhtâre**: Muhammed b. Abdîlvâhid, ed-Dîyâ'u'l-Makdîsî (569-643).
15. **Etrâfu'l-Firdevs**: ed-Diyâ'u'l-Makdîsî.
16. **Tuhfetu'l-Eşrâf bi-Ma'rifeti'l-Etrâf** (**Etrâfu'l-Kutubi's-Sitte**): Yusuf b. Abdirrahmân el-Mizzî (652-742)

    Ebu Zur'a ed-Dimeşkî bazı hatalarına işaret eden müstakil bir eser yazmıştır. Nüsha: Atıf Efendi 392, 393; Fatih 698, 701-705; Bayezid Umumî 832

    Muhtasarı

    (**Muhtasaru Etrâfi'l-Kutubi's-Sitte**): Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî

17. **el-Keşşâf fî Ma'rifeti'l-Etrâf**: Muhammed es-Seyyid Ali İbnu'l-Huseyn İbn Hamze ed-Dimeşkî (715-765)
18. **el-İşrâf ale'l-Etrâf**: Umer b. Ali, İbnu'l-Mulekkîn (723-804).
19. **Etrafu'l-Mesânîdi'l-Aşera**: Ahmed b. Muhammed el-Busayrî (840).

    Ebu Davud et-Tayâlisî, el-Humeydî, Musedded, Muhammed b. Yahya el-Adenî, İshak b. Râhûye, Ebu Bekr b. Ebî Şeybe, Ahmed b. Menî, Abd b. Humeyd, el-Hâris b. Muhammed, Ebu Ya'lâ, el-Mevsilî'nin müsnedlerinin etrafıdır.

20. **İthâfu'l-Mehera fî-Etrafi'l-Aşera**: Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l-Askalânî (773-852).

    Nüsha: Murad Molla, 354.

    İbn Hacer bu eserinde **el-Muvatta**; **Musnedu'ş-Şâfi'î**, **Musnedu Ahmed b. Hanbel**; **Musnedu (Sunenu)'d-Dârimî**; **Sahih ibni Hibbân**; **Sahîh İbni Huzeyme**; **el-Mustedrek**; İbnu'l-Cârûd'un **el-Muntekâsı**; Ebu Avâne'nin **el-Mustahreci**; **Sunenu'd-Dârekutnî** ve et-Tahâvî'nin **Şerhu Meâni'l-Âsârı** olmak üzere onbir kitapdaki hadislerin etrafını bir araya getirmiştir. Onun eserine onbir kitabın etrafını bir araya getirmesine rağmen on kitabın etrafı ismini vermesinden Sahih İbni Huzeyme'nin az bir kısmı kitabında yer aldığından onu sayıya dahil etmediği anlaşılmaktadır.

21. **Etrafu'l-Musnedu'l-Mu'telî bi-Etrâfi'l-Musnedi'l-Hanbelî:** Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l-Askalânî.
22. **en-Nuketu'z-Zirâf bi-Ma'rifeti'l-Etrâf:** İbn Haceri'l-Askalânî
23. **Etrâfu's-Sahîhayn:** İbn Haceri'l-Askalânî.
24. **el-Etrâfu'l-Muhtâra:** İbn Haceri'l-Askalânî
25. **Etrâfu Sahîh İbni Hibbân:** Ebu'l-Fadl el-Irâkî.
26. **Tevrîsu'l-Mevâris fi'd-Delâle ale'l-Mevdî'i'l-Ahâdîs:** Abdulğanî b. İsmail en-Nablusî (1050-1143).
27. **Zehâ'iru'l-Mevâris fi'd-Delâle alâ Mevâdi'i'l-Ahâdîs:** Abdulganî b. İsmail en-Nablusî (1050-1143)

    el-Kutubu's-Sitte ile *el-Muvatta* daki hadislerin fihristi mahiyetindedir. Basılıdır. (Kahire).
28. **Kitâbu'l-İşrâf alâ Ma'rifeti'l-Etrâf:**

el-EVÂ'İL

Evâil, "evvel"in çoğulu olup ilk yapılan işler anlamına gelir. Hadis Usûlünde, metinlerde bildirilen olayların tarihlerini tesbite yarayan, İslâm Tarihinde ilk defa yapılmış olan işler manasına kullanılmıştır.

Evâil, özellikle hadis hükümlerinden nâsih ve mensûh olanları bilmekte önemli rol oynar. Bu yüzden Hz. Peygamber zamanında ilk defa yapılan işlere dair müstakil eserler tertip edilmiştir. Bilinen birkaçı şunlardır:

1. **Kitâbu'l-Evâ'il:** Abdullah b. Muhammed, Ebu Bekr b. Ebî Şeybe (235)
2. **Kitâbu'l-Evâ'il:** Ahmed b. Amr b. Ebî Asım en-Nebîl

    Nüsha: Zâhiriye, 297/278.
3. **Kitâbu'l-Emsâl ve'l-Evâ'il:** el-Huseyn b. Muhammed el-Harrânî (318)
4. **Kitâbu'l-Evâ'il:** Ebu'l-Kasım Suleymân b. Ahmed et-Taberânî (260-360)
5. **İkametu'd-Delâ'il alâ Ma'rifeti'l-Evâ'il:** Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l-Askalânî (773-852)
6. **ed-Delâ'il ilâ Ma'rifeti'l-Evâ'il:** Yahya b. Umer, İbn Fehd el-Mekkî (885)
7. **er-Resâ'il-İlâ Ma'rifeti'l-Evâ'il:** Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî (849-911)
8. **Zubdetu'r-Resâ'il fî Ma'rifeti'l-Evâ'il:** Yahya b. Ya'kub eş-Şâmî (1040)

EVLÂDU'S-SAHÂBE

Sahâbeden bazılarının çocuklarına, bilhassa hadis rivayet edenlerine ayrılmış bir konudur. Aralarında kendisi sahâbî olanların da bulunduğu Evlâdu's-Sahâbe konusunda şu iki eser mühimdir:

1. **Kitâbu Tesmiyeti Men Ravâ min Evlâdi'l-Aşera ve Gayrihim mine'l-Ashâb**: Ali b. Abdullah el-Medînî (243)

   Nüsha: Zahiriye 27 (V. 23a-39b).

2. **Kitâbu Evlâdi's-Sahâbe**: Muslim İbnu'l-Haccâc el-Kuşeyrî (204-261).

el-EVVELİYYE

İlk manasına "evvel"den alınan bir isim olup özellikle muselsel hadis çeşidinde senedi teşkil eden ravilerin şeyhlerinden almış oldukları ilk hadis olma özelliğini taşıyan hadislere denilmiştir. *el-Muselsel bi'l-Evveliyye* şeklinde de kullanılmıştır.

Hadis Edebiyatında bu şekilde ilk olma özelliği taşıyan hadislerle ilgili bazı eserlere rastlanır. Örnekleme bakımından birkaç tanesini kaydediyoruz.

1. **el-Evleviyye fî Hadîsi'l-Evveliyye**: Muhammed b. Muhammed b. Ali el-Cezerî (751-833)
2. **el-Mevâhibu'l-Celîle fîmâ Yete'allaku bi'l-Hadîsi'l-Evveliyye**: Muhammed b. Muhammed b. Muhammed ez-Zebîdî, el-Murtaza (1145-1205)

- F -

el-FETÂVÂ'L-HADİSİYYE

Hadis alimleri çeşitli hadis meselelerine, özellikle de hükmü sorulan hadislere dair fetvalar vermişler; bunları müstakil kitaplarda toplamışlardır. Hadis fetvaları da denilebilecek *fetâvâ hadisiyye*nin önde gelen ve anılmaya değer olan belli başlıları şunlardır:

1. **Fetâvâ ibn Teymiye**: Ahmed b. Abdilhalîm b. Teymiye el-Harrânî (661-728)
2. **el-Fetâvâ'l-Hadîsiyye**: Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l-Askalânî (773-852)
3. **el-Ecvibetu'l-Merdiyye fîmâ su'ile ani'l-Ahâdîsi'n-Nebeviyye**: Muhammed b. Abdirrahman es-Sehâvî (830-902)
4. **el-Havî Li'l-Fetâvâ**: Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyutî (849-911)

   Hadis fetvalarını topladığı 82 risaledir.
5. **Fetâva's-Suyûtî**: es-Suyutî.
6. **el-Fetâva'l-Hadîsiyye**: Ahmed b. Muhammed, İbn Hacer el-Heytemî (899-974)
7. **Fetâvâ Ebi'l-Alâ**: İdris b. Muhammed el-Irâkî

el-FEVÂ'İD

Hadis kitapları içinde Fevâid kitapları denilen ayrı bir tür vardır. Bu türdeki kitaplar bir muhaddisin kimi şeyhlerinden rivayet ettiği bazı hadislerle bunlara ait açıklamaların ve hadis ilmiyle ilgili öteki faydalı bilgilerin not edildiği eserlerdir.

Bazı hadis kitaplarında bu bilgilerin **el-Fevâid** başlığı altında verildiği de olur. Bununla birlikte fevaid genelde muhaddisin şeyhlerinden çeşitli metodlarla rivayet ettiği hadislerle öğrendiği bilgileri ihtiva eden kitaplara isim olarak verilmiştir.

Fevaid kitabı hayli fazladır. Tesbit edebildiğimiz birkaçını kaydediyoruz.

1. **Kitâbu'l-Fevâ'id**: Ali b. Hucr es-Sa'dî (244)
2. **el-Fevâid**: İsmail b. Abdillah el-Abdî, Semeveyh (276)
3. **el-Fevâid**: Abdulkerîm İbnu'l-Heytem ed-Deyrâkulî (278)
4. **el-Fevâidu'l-Muntekat mine'ş-Şuyûh ve's-Sikât** : Hilâl İbnu'l-Alâ el-Bâhilî (184-280)

   Nüsha: Daru'l-Kutub 1/107 hadis 1260.

5. **el-Fevâ'id**: Abdullah b. Ahmed el-Askerî el-Abdân (306)
6. **el-Fevâidu'l-Kubrâ**: Abdurrahmân b. Muhammed İbn Ebî Hâtim er-Râzî (240-327)
7. **Kitâbu'l-Fevâ'id**: Ahmed b. Muhammed, İbnu'l-A'râbî (340)
8. **el-Fevâ'id**: Hamze b. Muhammed el-Ukbî (347)
9. **Kitâbu'l-Fevâ'id**: Ahmed b. Suleyman el-Bağdadî, Ebu Bekr en-Neccâd (348)
10. **el-Fevâ'id**: Muhammed İbnu'l-Huseyn el-Ezdî, Ebu'l-Feth el-Mevsılî (374)
11. **el-Fevâ'id**: Muhammed b. İbrâhîm b. Ali, İbnu'l-Mukrî (381)
12. **Kitâbu'l-Fevâ'id (el-Muzekkiyât)**: İbrâhim b. Muhammed en-Nîsâbûrî (400)
13. **Fevâ'id Ebî Tâhiri'l-Mulahhas**: Muhammed b. Ahmed b. Muhammed, İbn Ebi'l-Fevâris (412)
14. **el-Fevâ'id**: Temmâm b. Muhammed er-Râzî (414)
15. **Kitabu'l-Fevâ'id**: Abdulmelik b. Muhammed, İbn Buşrân (432)
16. **el-Fevâ'id**: Muhammed b. Ali, İbnu'l-Ğarîk (465)
17. **el-Fevâ'id**: Abdulvehhâb b. Muhammed b. İshak b. Mende el-İsbehânî (475)
18. **Fevâid Ebî Tahiri'l-Mulahhas**: el-Huseyn b. Ahmed b. Ali, İbnu'l-Bakkal (477)
19. **el-Fevâ'id el-Muntekat**: el-Kasım İbnu'l-Fadl, Ebu Abdillah el-İsbehânî (489)
20. **el-Fevâ'id**: Ali İbnu'l-Hasen el-Hulû'î (405-492)
21. **el-Fevâ'idu'l-Muntekât mine's-Sıhâh ve'l-Ğarâ'ib ve'l-Efrâd**: Muhammed b. Tâhir el-Makdisi, İbnu'l-Kayserânî (448-507)
22. **el-Fevâ'id**: Abdulğaffâr b. Muhammed el-Cunâbezî (414-510)
23. **el-Fevâ'id**: Abdulvehhâb İbnu'l-Mubârek, el-Enmâtî (462-538)
24. **el-Fevâ'id**: Halef b. Abdilmelik, İbn Beşkuvâl el-Hazrecî (578)
25. **el-Fevâ'idu'l-Kubrâ**: Muhammed b. Abdurrahmân el-Endelusî (540-610)
26. **el-Fevâ'idu's-Suğra**: Muhammed b. Abdurrahmân el-Endelusî.
27. **Fevâ'idu Sumuvvi'l-Muhtâr**: Muhammed b. Abdulvâhid, ed-Diyâ'u'l-Makdisi (569-643)
28. **el-Fevâ'id**: Yûsuf b. Halil, İbn Halîl (648)
29. **el-Fevâ'idu's-Sifriyye**: Abdulazîm b. Abdilkavî el-Munzirî (581-656)
30. **İsâretu'l-Fevâ'id el-Mecmû'a fi'l-İşâre ile'l-Ferâ'idi'l-Mecmû'a**: Halil b. Keykeldî, el-Alâ'î (694-761)
31. **Fevâ'id es-Sıkalî**: Ebu'l-Hasen Ali ibnu'l-Muferrec es-Sıkalî (?)
32. **Kitâbu'l-Fevâ'id**: Ebu Sa'îd en-Nakkâş
32. **Kitâbu'l-Fevâ'id**: Ebu Bekr eş-Şâfi'î

FIKHU'L-HADÎS

Fıkıh, sözlükte bir nesneyi zihinde gereği gibi kavramak, anlamak ve bilmek manasınadır. Fıkhu'l-Hadîs ise hadislerin ihtiva ettiği fıkıh hükümleri anlamına kullanılmıştır.

Bilindiği gibi dinî hükümler Kur'ân-ı Kerîm nassının yanısıra Hz. Peygamber (s.a) ın sünnetini aksettiren hadislerden çıkarılmıştır. Bu itibarla hadislerin taşıdığı fıkhî hükümlerin büyük önemi vardır.

Bu öneme bağlı olarak hadislerin fıkhî yönüne yer veren kitaplar yazılmıştır. Aşağıdaki eserler konuya örnektir:

1. **Fethu'l-Muğîs bi-Fıkhi'l-Hadîs**: Muhammed Sıddık İbnu'l-Hasen Han el-Kannûcî (1248-1307)
2. **Fıkhu'l-Hadîs**: Müellifi meçhuldür.

   Şerhi

   (**Şerhu Fıkhi'l-Hadîs**): Muhammed b. Ammâr el-Mâlikî (844). (*KZ*, 1288).
3. **Fıkhu's-Sunne**: Seyyid Sâbık

   Çağdaş bir çalışmadır.

   Basılıdır. (3. Bs., III-3, Beyrût 1397/1977).

el-FİTEN VE'L-MELÂHİM

Câmî türü hadis kitaplarını oluşturan ana konulardan biri olan el-Fiten ve'l-Melâhim, daha çok Hz. Peygamberin vefatının ardından kıyamete kadar olması beklenen olaylardan bahseden hadisler konusundadır.

Tüm konular gibi kıyamete kadar olması beklenen olaylarla kıyamete yakın meydana çıkacak olaylar hakkında da müstakil eserler düzenlenmiştir. Hadis Edebiyatı içinde fiten kitapları olarak da geçen el-Fiten ve'l-Melâhim kitaplarının meşhur misalini Nu'aym b. Hammad'ın eseri oluşturur.

1. **Kitâbu'l-Fiten ve'l-Melâhim**: Nu'aym b. Hammâd el-Huzâ'î (228)

   Müsned tarzında tertip edilmiştir. Nüsha: Âtıf Ef. Ktb. No. 602. Basılmıştır.
2. **Kitâbu'l-Melâhim**: Ali İbnu'l-Hasen eş-Şî'î (?)

- G • Ğ-

ĞALATÂTU'L-MUHADDİSÎN

Muhaddislerin bilhassa hadislerin sened ve metinlerinde yaptıkları hatâlara denilmiştir.

İşlerinin ne kadar ehli olurlarsa olsunlar, bazı muhaddisler de kendilerini hatadan kurtaramamışlardır. Yaptıkları hatalara işaret eden; yanıldıkları noktaları gösteren kimi kitaplar te'lif edilmiştir. Örnek vermek bakımından en meşhurlarını kaydediyoruz.

1. **Kitabu Ğalati'l-Hadîs**: Muhammed b. Umer, el-Vâkıdî (130-207)
2. **Evhâmu'l-Muhaddisîn:** Muslim İbnu'l-Haccâc el-Kuşeyrî (206-261)
3. **Islâhu Galati Ebî Ubeyd**: Abdullah b. Muslim, İbn Kuteybe ed-Dineverî (213-276)
4. **et-Tenbîhât alâ Eğâlîti'r-Ruvât**: Ali b. Hamze el-Basrî
5. **Tashîfu (Galatâtu)'l-Muhaddisîn**: el-Hasen b. Abdullah el-Askerî (293-382) Nüsha: Dâru'l-Kutub Ş. 2; Medîne, Arif Hikmet.
6. **Islâhu Ğalati'l-Muhaddisîn**: Hamd (Ahmed) b. Muhammed, Ebu Suleyman el-Hattâbî (308-388) Nüsha: Reisulkuttâb 235- Es'ad Efendi 3457/2.

   1936 yılında Kahire'de basılmıştır.
7. **Beyânu'l-Vehm ve'l-İhâm el fî (el-vakî'ayni fî) Kitâbi'l-Ahkâm**: Ali b. Muhammed el-Hımyerî (628) Birkaç hadisin hatalarını düzeltmiştir. (*KZ*, 262).
8. **ed-Durru'l-Multekat fi Tebyîni'l-Ğalat**: el-Hasen b. Muhammed es-Sağânî (555-650)

el-ĞARÂ'İB

"Ğarîb"in çoğulu olan garâ'ib genelde tek bir râvî tarafından rivayet edilip başkalarınca rivâyet edilmeyen, bu yüzden de o ravinin garîbi olarak bilinen hadislere denir. Şu var ki bu yönüyle ferd-i nisbîye olduğu kadar başkaları tarafından rivâyet edilen hadislere mana veya lafız yönünden benzemeyen hadisler de garâibden addedilirler.

Hadis alimi olarak bilinse bile başkalarının rivâyetine benzemeyen hadisler rivayet eden muhaddislerin, kendilerine mahsus garâibi bazılarınca bir araya toplanmıştır. Böylece oluşan garaib kitaplarına aşağıdaki eserler örnek verilebilir:

1. **Ğarâ'ibu Şu'be**: Şu'be İbnu'l-Haccâc (170)
2. **Nevâdiru'l-Usûl fî Ahbâri (Ahâdîsi)'r-Resûl**: Muhammed b. Ali, el-Hakîmu't-Tirmizî (255)

   Basılıdır.
3. **Mehâsinu'n-Nevâdir ve'l-Âsâr**: Ahmed b. Mervân ed-Dîneverî (293)

   Zevâ'idi

   (Zevâ'id Nevâdiri'l-Usûl): Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî (849-911)
4. **İğrâbu Şu'be alâ Sufyân ve Sufyân alâ Şu'be**: Ahmed b. Ali en-Nese'î (214-303)
5. **Ğarâ'ibu Hadîsi Mâlik Mimmâ Leyse fi'l-Muvatta'**: el-Kasım b. Esbağ el-Kurtubî (227-340)
6. **Ğarâ'ibu Mâlik**: Da'lec b. Ahmed es-Siczî, İbnu'l-Mu'addil (260-351)
7. **Kitâbu Mâ Ağrabe'l-Basriyyûn ani'l-Kûfiyyîn**: Muhammed b. Hibbân, İbn Hibbân el-Bustî (354)
8. **Kitâbu Mâ Ağrabe'l-Basriyyûn ani'l-Kûfiyyîn**: İbn Hibbân el-Bustî.
9. **Kitâbu Me'nferede bihî Ehlu Mekke**: İbn Hibbân el-Bustî.
10. **Kitâbu Me'nferede bihî Ehlu'l-Medîne**: İbn Hibbân el-Bustî,
11. **Ğarâ'ibu Mâlik**: Ali b. Umer ed-Dârekutnî (306-385)

    el-Muvatta'da olmayan garâibe dairdir.
12. **Ğarâ'ibu Şu'be**: Muhammed b. İshak b. Mende (310-395)

    Eserin oğlu Abdulvehhab'a ait olduğu da söylenir.
13. **et-Tezkira fî Ğarâ'ibi'l-Ahâdîs ve'l-Munkera**: Muhammed b. Tâhir, İbnu'l-Kayserânî (448-507)
14. **Ğarâ'ibu Mâlik**: Ali İbnu'l-Hasen, İbn Asâkîr (499-571)
15. **Mecmû'u'r-Reğâ'ib mimmâ Vaka'a min Hadîsi Mâlik el-Ğarâib**: İbn Asâkir (*EM*, 1/702).

    Bir önceki eserle aynı olması mümkündür.
16. **Ğarâ'ibu's-Sahîh :** Muhammed b. Abdilvâhid, ed-Diyâ'u'l-Makdisî (569-643)
17. (**el-Ğarâ'ib**) Muhammed b. İbrâhim, İbnu'l-Mukrî.
18. **Ğarâ'ibu'l-Ahâdîs**: Ahmed b. Ali, İbn Hacer'i'l-Askalânî (773-852)

    İstanbul'da basılmıştır.
19. **Nesru'z-Zâ'ib fi'l-Efrâd ve'l-Garâ'ib**: Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî (849-911)
20. **et-Teberu'z-Za'îb fi'l-Efrâd ve'l-Garâ'ib**: es-Suyûtî.
21. **es-Sirâcu'l-Munîr fi Ğarâ'ibi Ahâdisi'l-Beşîri'n-Nezîr**: Abdulvehhâb b. Ahmed, eş-Şa'rânî (973)
22. **Ğarâ'ibu'l-Ahâdîs**: Ahmed Ziyâ'eddin Gumuşhânevî (1311).

ĞARÎBU'L-HADÎS

Hadislerin, ilk bakışta kolayca anlaşılamayan, Arap Dilinde derinleşmiş âlimlerin açıklamaları ile anlaşılabilen lafızlarına denir. Böyle anlaşılması zor lafızların bilinmesi hadisin manasının, özellikle de taşıdığı hükmün bilinmesiyle ilgilidir. Hadis lafızlarının hangi manalara müsait oldukları bu ilim sayesinde bilinir.

Bir insanın iyi Arapça bilmesi hadislerin manasını hakkiyle bilmesini gerektirmez. Bilhassa İslâmiyet'in yayıldığı yerlerde bulunan çeşitli kültür ve medeniyetlere mensup insanlar arasında hadislerin anlaşılması önemli ölçüde güçlükler meydana getirmiştir. Bu sebebin de tesiriyle olsa gerek, daha ikinci hicrî asrın sonlarından itibaren hadislerin garîb lafızlarını açıklayıcı eserlere ihtiyaç duyulmaya başlamış; bu arada ilk eserler ortaya çıkmıştır. Üçüncü hicri asırda garîbu'l-hadîs kitaplarına duyulan ihtiyaç daha da artmıştır. Dördüncü ve beşinci hicret asırlarında ise garîbu'l-hadîs kitapları alabildiğine fazlalaşmıştır.

Garîbu'l-Hadis kitapları yalnızca hadis alimleri tarafından te'lif edilmiş değildirler. Öteki deyişiyle, Nahiv alimleri de aynı konuya eğilmişlerdir. Bu bir anlamda dilin işlenmesi, kültürün gelecek nesillere aktarılması demektir.

Garîbu'l-Hadîs konusundaki kaynak eserler iki grubta mütalaa edilebilir. Bunlardan birincisi *garîbeyn* adlı altında görülenlerdir. Diğerleri ise doğrudan doğruya *garîbu'l-hadîs* denilenlerdir.

a. Ğarîbeyn

Hadislerin bazı garib lafızlarını Kur'ân-ı Kerim'deki kimi garîb lafızlarla birlikte açıklayan eserlerdir. Daha çok *Kitâbu'l-Ğarîbeyn* adıyla meşhur olan bu tür eserlere misaller verelim.

1. **Kitâbu Ğarîbi'l-Hadîs ve'l-Kur'ân**: Abdulmelik b. Kureyb el-Esma'î (123-215)
2. **el-Mesâ'il fî Me'ânî Ğarîbi'l-Kur'ân ve'l-Hadîs mimmâ lem Yeka' fî Kitâbi'l-Garîb**: Abdullah b. Muslim, İbn Kuteybe ed-Dîneverî (276)

   Nüsha: Ayasofya 457; Aşir Efendi; Gotha. Baslıdır. (Kahire 1349).
3. **Kitâbu'l-Garîbeyn**: Ahmed b. Muhammed, Ebu Ubeyd el-Herevî (401)

   Nüsha: Köprülü 375, 376, 379, 265, 377; Murad Molla 564; Ayasofya 870; Lâleli 632.

   Muhtasarı

   1. **Ba'su'r-Reğâ'ib li-Bahsi'l-Ğarâ'ib**: Umer b. Muhammed en-Nesefî (461-537)
   2. (**Muhtasaru'l-Garîbeyn**) (**Muhtasaru Ebi'l-Mekârim**): Ali b. Muhammed, el-Vezîr (561)

   Ziyâdesi

   el-Muşri'u'r-Revî fi'z-Zîyâde alâ Ğarîbi'l-Herevî: Muhammed b. Ali el-Ğassânî, İbn Asker (636)

3. **Takrîbu'l-Ğarîbeyn**: Suleym b. Eyyûb er-Râzî (447)
4. **Kitâbu'l-Mugîs fî Garîbeyi'l-Kur'ân ve'l-Hadîs**: Muhammed b. Umer el-İsbehânî (581)

   Nüsha: Köprülü Kütüphanesi, İstanbul.
5. **Mecma'u Bihâri'l-Envâr fî Ğarâ'ibi't-Tenzîl ve Letâ'ifi'l-Ahbâr**: Muhammed Tâhir b. Ali el-Fettenî (914-986)

b. Ğarîbu'l-Hadîs

Sadece hadislerde rastlanan kimi ğarîb lafızlarla açıklamalarına ayrılan eserlerdir. Bunlardan tesbit edilebilenler aşağıya çıkarılmıştır:

1. **Ğarîbu'l-Hadîs**: el-Hasen b. Mahbûb es-Serrâd (203)
2. **Ğarîbu'l-Hadîs**: en-Nadr b. Şumeyl el-Mâzinî (204)

   en-Nadr, Ğarîbu'l-Hadîs konusunda ilk olarak kitap yazan kişi olarak bilinir.
3. **Kitâbu Ğarîbi'l-Hadîs**: el-Huseyn b. Ayyâş es-Sulemî (204). (**Ulûmu'l-Hadîs**, 327)
4. **Ğarîbu'l-Hadîs**: Muhammed b. Mustenîr, el-Kutrub (206)
5. **Ğarîbu'l-Âsâr**: el-Kutrub.
6. **Ğarîbu'l-Hadîs**: Ma'mer İbnu'l-Musennâ, Ebu Ubeyde et-Teymî (110-210). Kâtip Çelebi'ye göre Ma'mer, Ğarîbu'l-Hadîs konusunda ilk eser yazan kimsedir. (*KZ.*, 1203).
7. **Ğarîbu'l-Hadîs**: İshâk b. Mirâr, Ebu Amr eş-Şeybânî (213?)
8. **Ğarîbu'l-Hadîs**: Ahmed b. Hâlid el-Kindî, ed-Darîr (214)

   Ebu Ubeyde Ma'mer İbnu'l-Musennâ'ya reddiyeleri vardır. (*KZ.*, 1203).
9. **Ğarîbu'l-Hadîs**: Sa'îd b. Evs, Ebu Zeyd el-Ensârî (215)
10. **Ğarîbu'l-Hadîs**: Abdulmelik b. Kureyb el-Esma'î (123-215)
11. **Ğarîbu'l-Hadîs ve'l-Âsâr (el-Ğarîbu'l-Musannef)**: el-Kasım b. Sellâm, Ebu Ubeyd el-Bağdâdî (224) Nüsha: Çorum İl Halk Kütüphanesi 238 (319 h.); İstanbul Köprülü Ktb. 378, 455; Ayasofya 457/2; Fadıl Ahmed Paşa 64 a; Dâru'l-Kutub, Hadîs 2051.

    Daha sonraki Ğarîbu'l-Hadîs kitaplarına kaynaklık eden bu eser basılmıştır. (1-4, Haydarâbâd 1384/1964-1387/1967).

    Şerhi

    Şerhu Ğarîbi'l-Musannef: Ahmed b. Muhammed el-Merîsî (460)

    Tertibi

    Ğarîbu Hadîsi'l-Kasım b. Sellâm: Abdulazîz b. Abdullâh eş-Şâtıbî (465)

    Aslı fıkıh bablarına göre düzenlenmiş olduğundan faydalanması zordur. İlk

defa eş-Şâtıbî tarafından harf tertibine konularak düzenlenmiştir. (EM, 1/578)

Muhtasarı

1. **Muhtasaru'l-Garîbi'l-Musannef**: Muhammed b. Rıdvân, el-Vadî Âşî (657)
2. **Takrîbu'l-Merâm fî Ğarîbi'l-Kasım b. Sellâm**: Ahmed b. Abdullâh et-Taberî

Eleştirisi

1. **Islâhu Ğalati Ebî Ubeyd fî Ğarîbi'l-Hadîs**: Abdullâh b. Muslim, İbn Kuteybe ed-Dîneverî (276)

   Nüsha: Zahiriye.
2. (**Ğarîbu'l-Hadîs**): Abdulvâhid b. Ahmed el-Melîhî (462)
3. (**Ğarîbu'l-Hadîs**): Abdullatîf b. Yûsuf el-Bağdâdî (629)

12. **Ğarîbu'l-Hadîs**: Şemr b. Hamdeveyh el-Herevî (225)
13. **Ğarîbu'l-Hadîs**: Ali İbnu'l-Muğîre el-Bağdâdî, el-Esrem (230)
14. **Kitâbu Ğarîbi'l-Hadîs**: İbn Rustem el-Harbî (*Fihrist*, 129)
15. **Ğarîbu'l-Hadîs**: Muhammed b. Ziyâd el-Kûfî (231)
16. **Kitâbu Ğarîbi'l-Hadîs**: Abdula'lâ b. Hammâd, Ebu Adnân el-Basrî (237)
17. **Ğarîbu'l-Hadîs**: Abdulmelik b. Habîb el-Endelusî (174-238)
18. **Ğarîbu'l-Hadîs**: Muhammed b. Habîb el-Bağdâdî (245)
19. **Kitâbu Ğarîbi'l-Hadîs**: Ahmed İbnu'l-Hasen el-Kindî
20. **Ğarîbu'l-Hadîs**: Sâbit b. Sa'îd el-Kûfî: (250 dolayları)
21. **Ğarîbu'l-Hadîs**: Muhammed b. Abdullâh b. Kadim el-Kûfî (251 de sağ)
22. **Ğarîbu'l-Hadîs**: Abdullâh b. Muslim, İbn Kuteybe ed-Dîneverî (276)

    Nüsha: Zâhiriye, Mecmû' 7899; Dublin Chester Beatty 34, 94 (2 cilt); San'a (2. Cüz); Mağrib (Ma'hâd Mahtûta el-Arabiyye); Feyzullah Efendi 1580;

    Basılmıştır. (Bağdad 1397/1977)

    Şerhi

    1. (**Şerhu Ğarîbi'l-Hadîs**): Muhammed b. Âdem el-Herevî (414)

       Eleştirisi

       (**Ğarîbu'l-Hadîs**): el-Hasen b. Abdullâh el-İsbehânî (?)
    2. **Risâle Redden bihâ alâ İbn Kuteybe fî Islâhi'l-Ğalat** Muhammed b. Nasr el-Mervezî (294)
    3. **Nusre Ebi Ubeyd alâ İbn Kuteybe**: Yûsuf b. Abdullâh el-Kafasî (336)

23. **Ğarîbu'l-Hadîs**: İbrâhîm b. İshâk el-Harbî (198-285)

24. **Ğarîbu'l-Hadîs**: Muhammed b. Yezîd es-Sumâlî, Muberred (285)
25. **Ğarîbu'l-Hadîs**: Muhammed b. Abdusselâm el-Huşenî (286)
26. **Ğarîbu'l-Hadîs**: Ahmed b. Yahyâ, Sa'leb (208-291)
27. **Ğarîbu'l-Hadîs**: Muhammed b. Ahmed en-Nahvî, İbn Keysân (299?)
28. **Kitâbu Ğarîbi'l-Hadîs**: Ebu'l-Hasen el-Kadî, İbn Ebî Umer (*el-Fihrist*, 129)
29. **Cumelu'l-Ğarâ'ib fî Tefsîri'l-Hadîs:** Mahmûd b. Ali, Beyânu'l-Hak (?)
30. **ed-Delâ'il fî Şerhi mâ Ğafalehû Ebu Ubeyd ve'bnu Kuteybe min Ğarîbi'l-Hadîs**: el-Kasım b. Sâbit el-Avfî es-Serakustî (302)
31. **Ğarîbu'l-Hadîs**: el-Kasım b. Muhammed el-Enbârî (304)
32. **Ğarîbu'l-Hadîs**: Suleymân b. Muhammed, el-Hamıd (305)
33. **Ğarîbu'l-Hadîs**: Seleme b. Âsım el-Kûfî (310)
34. **Kitâbu Ğarîbi'l-Hadîs**: Muhammed b. Usmân, el-Ca'd (311)
35. **Ğarîbu'l-Hadîs**: Muhammed İbnu'l-Hasen, İbn Dureyd (223-321)
36. **Kitâbu Ğarîbi'l-Hadîs**: el-Hadramî
37. **Ğarîbu'l-Hadîs**: Umer b. Muhammed, el-Kadî el-Mâlikî (328)

    Musned Ahmed b. Hanbel garîbine ayrılmıştır. Tamamlanamamıştır.
38. **Ğarîbu'l-Hadîs**: Muhammed İbnu'l-Kâsım el-Enbârî (271-328)
39. **et-Takrîb fî İlmi'l-Ğarîb**: Mahmûd b. Ahmed, İbn Hatîbi'd-Dehşe (334)
40. **Ğarîbu Ğarâ'ibi'l-Hadîs**: Muhammed b. Abdulvahid, Gulâm Sa'leb (345)
41. **Ğarîbu'l-Hadîs**: Abdullâh b. Ca'fer, İbn Destereveyh (347)
42. **Ğarîbu'l-Hadîs**: Muhammed b. Ahmed, el-Ğassâl (269-349)
43. **Ğarîbu'l-Hadîs**: el-Kasım b. Muhammed ed-Dîmertî (355 dolayları).
44. **el-Bârî' fî Ğarîbi'l-Hadîs**: İsmâil İbnu'l-Kasım b. Alî el-Kâlî (288-356)
45. **Ğarîbu'l-Hadîs**: Muhammed b. Ahmed, İbn Bâbeveyh el-Kummî eş-Şî'î (381)
46. **Ğarîbu'l-Hadîs**: Hamd b. Muhammed el-Hattâbî (317-388)

    Nüsha: Âşir Efendi I, 234, 235; Murad Molla 563; Fâtih 1114, 1115.

    Basılmıştır.
47. **Samtu's-Sureyyâ fî Me'ânî Ğarîbi'l-Hadîs**: İsmâ'il İbnu'l-Hasen el-Beyhakî (402)
48. **Ğarîbu'l-Hadîs**: Suleym b. Eyyûb er-Râzî (442)
49. **Ğarîbu'l-Hadîs**: İsmâil b. Abdulgâfir (449)

    Harf tertibine göredir.
50. **Ğarîbu'l-Hadîs**: Abdulvâhid b. Ahmed el-Herevî, el-Melîhî (463)

51. **et-Tehzîb fî Ğarîbi'l-Hadîs**: Abdulvâhid b. İsmâ'il er-Rûyânî (415-502)
52. **Tehzîbu Ğarîbi'l-Hadîs**: Yahya b. Ali el-Hatîbu't-Tebrizî (421-502)
53. **Ğarîbu'l-Hadîs**: İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm en-Nesevî (519)
54. **Mecma'u'l-Ğarâ'ib fî Ğarîbi'l-Hadîs:** Abdulğâfir b. İsmâ'il el-Fârisi (451-529) Nüsha: Dâru'l-Kutub, Hadîs 506.
55. **el-Fâ'ik (ve Nesmu'l-Râ'ik) fî Ğarîbi'l-Hadîs**: Mahmud b. Umer ez-Zemahşerî (417-538)

    İki kere basılmıştır. Birincisi Haydarâbad (1324); İkincisi Kahire 1364/1945 tarihlidir.
56. **Meşârıku'l-Envâr alâ Sıhâhi'l-Âsâr**: İyâd b. Mûsâ el-Yahsubî, Kadî İyâd (479-544) *es-Sahîhân* ve *el-Muvatta'* ğarîbine dairdir. Basılıdır.

    Şerhi

    el-Metâli'u'l-Mustafaviyye fî Şerhi Meşârıki'l-Envâri'n-Nebeviyye: Sa'îd b. Mesûd el-Kâzrûnî (727-785)
57. **Ğarîbu'l-Hadîs**: Muhammed b. Ali, İbnu'd-Dehhân el-Bağdâdî (590)
58. **Ğarîbu'l-Hadîs**: Abdurrahmân b. Ali, İbnu'l-Cevzî (597)

    Nüsha: Feyzullâh Efendi 496. Basılıdır. (Dr. Abdul-Mu'tî Emîn Kal'acî edisyonu, 1-2, Beyrût 1405-1985.
59. **en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadîs**: el-Mubârek b. Muhammed, İbnu'l-Esîr el-Cezerî (544-606) Nüsha: Veliyuddîn 866; Dâru'l-Kutub Hadîs, 516.

    Birkaç kez basılmıştır. (Tahrân 1269; İstanbul 1311; Mısır 1318; Mahmûd Muhammed et-Tanâhî edisyonu, 1-5, Kahire 1385/1965).

    Zeyli

    Zeylu'n-Nihâye: Mahmûd b. Ebî Bekr er-Ermevî (594-682)

    Zevâ'idi

    Mecma'u'l-Ğarâ'ib ve Menba'u'r-Reğâ'ib: Muhammed b. Muhammed el-Kâşğarî (705)

    Muhtasarları

    1. **ed-Durru'n-Nesîr fî Telhîsi Nihâyeti'bni'l-Esîr**: Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî (849-911)

       en-Nihaye'nin 1311 tarihli İstanbul baskısı kenarında basılmıştır.
    2. **et-Tezyîl ve't-Teznîb alâ Nihâyeti'l-Ğarîb**: es-Suyûtî. **ed-Durru'n-Nesîr**'in üzerine ziyade bilgilere ayrılmıştır.

       Nüsha: Dâru'l-Kutub, Hadîs 2094; Berlin 1660.
    3. (**Muhtasaru'n-Nihâye**): İsâ b. Muhammed es-Safedî (953)
    4. (**Muhtasaru'n-Nihâye**): Ali b. Husamuddîn el-Hindî (975)

Nazmı

el-Kifâye fî Nazmi'n-Nihâye: İsmâ'il b. Muhammed el-Ba'lî (785)

Nüsha: Batı Berlin Kütüphanesi 1659.

60. **Ğarîbu'l-Hadîs**: Abdullâh b. Ahmed, İbn Kudâme el-Makdisî (541-620)
61. **el-Mucerred fî Ğarîbi'l-Hadîs**: Abdullatîf b. Yûsuf el-Mevsılî, el-Mutahhin (629)

    Nüsha: Âşir Efendi 11, 74; Cârullâh 405.
62. **Ğarîbu'l-Hadîs**: Usmân b. Umer, İbnu'l-Hâcib (570-636)

    Kâtip Çelebi, 10 cilt olduğunu kaydediyor. (*KZ*., 1207)
63. **el-Mesleku'l-Karîb fî Tertîbi'l-Ğarîb**: Muhammed b. Suleymân el-Me'âfırî, İbn Ebi'r-Rebî (672)
64. **Takrîbu'l-Merâm fî Ğarîbi'l-Kasım b. Sellâm**: Ahmed b. Abdullah, Muhibbuddin et-Taberî (694)

    Ebu Ubeyd el-Kasım b. Sellâm'ın eserini bablara ayırarak meydana getirilmiştir. Zuhullerine dair bazı mûtalaalar ve tenkitler ileri sürülmüştür.
65. **Levâmi'u'l-Envâr fî Nazm Ğarîbi'l-Muvatta ve Sahîhi Muslîm**: Muhammed b. Muhammed b. Abdulkerîm el-Mevsılî (774) 770 de bitirmiş.
66. **el-İğfâl fî Ğarîbi'l-Hadîs**: Takiyuddin Ebu Bekr b. Dâvud el-Hanbelî, Ebu's-Safâ (806)
67. **Tehzîbu'l-Metâli Li-Terğîbi'l-Metâli**: Mahmûd b. Ahmed el-Feyyûmî, İbn Hatîbi'd-Dehşe (750-834)
68. **Tefsîru Ğarîbi'l-Hadîs**: Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l-Askalânî (852)

    Sahîh-i Buhârî Garîbine aittir. Ayrıbasımı, Kahire ?
69. **Bedru's-Sirâci'l-Munîr fî Ğaribî Ahâdîsi'l-Beşîri'n-Nezir**: Abdulvehhâb b. Ahmed b. Ali eş-Şa'rânî (973)

    Nüsha: Hamîdiye 219; Lala İsmâil 28; Köprülü 254; Kastamonu 1116/1.
70. **Mecma'u'l-Bihâr fî Luğati'l-Ahâdîs ve'l-Âsâr**: Muhammed Tâhir el-Fettenî (987)
71. (**Ğarîbu'l-Hadîs**): Muhammed b. Ali İbnu'l-Fadl, Fustuka. İbnu'n-Nedîm el-Fihristte zikretmiştir. (S. 87)
72. (**Ğarîbu'l-Hadîs**): Ahmed İbnu'l-Hasen el-Kindî (?)

    (*Mucemu'l-Udebâ*, 19/124; *KZ*, 205, 601, 1205; *Buğyetu'l-Vu'ât*, 387).
73. **Ğarîbu'l-Muvatta'**: Ahmed b. İmrân el-Basrî, el-Ahfeş (?).

    (*Ulûmu'l-Hadîs*, 307).

İsmail Paşa, **Muntahabu'z-Zeher ve's-Semer min Ğarîbi'l-Hadîsi ve'l-Eser**

isimli bir eserini kaydediyor. İkisi aynı eser olabilir.

74. **Mecmû'atu Ğarâ'ibi'l-Ahâdîs**: Muhammed b. Abdulcebbâr es-Sem'anî (?) Nüsha: Köprülü Ktb. İstanbul 396.

75. **Ğarîbu'l-Hadîs**: Abdullatîf b. Yusuf, Muvaffakuddîn el-Bağdâdî.

Ebu Ubeyd, İbn Kuteybe ve el-Hattabî'nin ğarîblerini birleştirmiştir. (*EM*, 1/ 615).

- H -

HADİS DERLEMELERİ

Hadis Edebiyatı içinde bir alim tarafından rivayet edilmiş veya çeşitli hadis kaynaklarından derlenmiş hadislere ayrılmış eserler de vardır. Bu tür eserlerin sayısı bir hayli fazladır. İlk hadis eserlerinin ortaya çıkışını takibeden devrelerde görülmeye başlayan bu tür eserler, değişik metotlarla tertip edilmişlerdir. Bunun gibi isimleri de değişiktir. Derlenen hadislerin senetlerinin bazen tamamen, bazen de ilk ravisi olan sahâbi ismi dışında terkedilmesi hadis derlemelerinde görülen değişik metotlardan birisidir.

Çeşitli kaynaklardan derlenmiş veya bir alimin rivayeti olan hadislere ayrılan hadis derlemelerinden bir kısmı birkaç hadislik küçük mecmualar halindedir. En yaygını da kırk hadislik derlemelerdir. Bunun yanısıra bir diğer kısmı geniş hacimli eserlerdir. İçlerinde yetmiş, seksen, yüz, yüz bir, beşyüz, bin, bin bir... gibi belli sayıda hadislerden maydana gelmiş olanları da vardır. Ayrıca bu tür kitapların bir kısmı, sadece bir kaynaktan derleme niteliği taşıdıkları halde, önemli bir diğer kısmı birkaç kaynaktan derleme niteliği taşırlar. Bu arada **Cem'u'l-Cevâmî'** misalinde olduğu gibi çok sayıda hadis kaynağını birleştirenleri de vardır.

Hadis derlemelerinin önemli bir kısmını da yalnızca ahkâm hadislerine ayrılmış olanları oluşturur.

Aynı zamanda seçme hadisler mecmu'ası da denilebilecek hadis derlemelerine misal olmak üzere aşağıdaki eserler verilebilir. Burada işaret etmek gerekir, Hz. Peygamber (s.a)'in kazaları, hutbeleri gibi konulara giren hadisleri bir araya toplayan eserler de bu grup içindedirler.

1. **Kitâbu's-Sunen ve'l-Ahkâm**: Ravh b. Ubâde, Ebu Muhammed el-Basrî (205)
2. **Kitâbu'l-Hadîs**: Abdula'lâ b. Hammâd, Ebu Adnân el-Basrî (237)
3. **Mâ Câ'e mine'l-Hadîsi'l-Me'sûr ani'n-Nebî** (s.a): Ebu Adnân el-Basrî
4. **el-Edebu'l-Mufred**: Muhammed b. İsmâil el-Buhârî (194-256)

   Sadece ahlâk hadislerine ayrılmıştır. Basılıdır.

   Şerhi

   Fadlu'llâhi's-Samed fî Tavdîhi'l-Edebi'l-Mufred: Fadlullâh el-Cîlânî

   el-Edebu'l-Mufred'in aslıyla birlikte basılmıştır. (1-2, Kahire 1388).

5. **Kitâbu mâ Nehâ anhu'n-Nebî** (s.a): Ahmed İbnu'l-Mubârek el-Bağdâdî, el-Cezâ'irî (258)

6. **Akdiyetu'r-Resûl**: Muhammed İbnu'l-Esbâğ (255)
7. **ed-Dîbâc fi'l-Hadîs**: İshâk b. İbrâhîm el-Huttelî (283)
8. **Cevâhiru'l-İlm**: Ahmed b. Mervân ed-Dîneverî (293)
9. **Tehzîbu'l-Âsâr**: Muhammed b. Cerîr et-Taberî (310)

   Nüsha: Köprülü, 269, 270 Kısmen basılmıştır. (Mahmûd Muhammed Şâkir edisyonu, 1-2, Kahire)
10. **Kitâbu'l-Mesâbîh**: Abdullâh b. Ebî Dâvud es-Sicistânî (316)
11. **Kitâbu'l-Hadîs**: Ahmed b. Ahmed en-Nîsâbûrî (355)
12. **Kitâbu'l-Hadîs**: Muhammed İbnu'l-Hasen en-Nîsâbûrî (355)
13. **el-Ahâdîsu't-Tıvâl**: Suleymân b. Ahmed et-Taberânî (360)

   Nüsha: Veliyuddîn Efendi, 470.
14. **Hadîsu'ş-Şâmiyyîn**: et-Taberânî
15. **es-Semânûn fi'l-Hadîs**: Muhammed İbnu'l-Huseyn, Ebu Bekr el-Âcurrî (360)
16. **el-Îcâr fi'l-Hadîs**: Ahmed b. Muhammed ed-Dîneverî, İbnu's-Sinnî (364)
17. **Cevâmi'u'l-Kelim**: Muhammed b. Ali, el-Kaffâl eş-Şâşî (291-366)
18. **el-İklîl fi'l-Hadîs**: Muhammed b. Abdullâh, el-Hâkimu'n-Nîsâbûrî (321-405)
19. **Târîhu's-Sunen:** İshâk b. İbrâhîm es-Serâhsî, İbnu'l-Karrâb (352-429)
20. **Hutabu'n-Nebî (s.a)**: Ca'fer b. Muhammed, Ebu'l-Abbâs el-Mustağfirî (310-432)
21. **el-İbânetu'l-Kubrâ**: Ubeydullâh b. Sa'îd el-Vâ'ilî (444)
22. **el-A'lâm fî Ru'yeti'n-Nebî (a.s) fi'l-Menâm**: Abdullâh b. Muhammed el-Bistâmî (452)
23. **Kitâbu Musnedi's-Şihâb fi'l-Mevâ'iz ve'l-Âdâb**: Muhammed b. Selâme el-Kudâ'î (454)

   Bk., el-Musned.
24. **Kitâbu'r-Ravda**: Abdulvâhid b. Ahmed el-Melîhî (463)
25. **Elf Hadîs an Elf Şeyh**: Ahmed b. Abdulmelik, el-Mu'ezzin (470)
26. **Elf Hadîs an Elf Şeyh**: Mansûr b. Muhammed, Ebu Muzaffer es-Sem'ânî (426-489)
27. **Bahru'l-Esânîd fî Sıhâhi'l-Esânîd**: el-Hasen b. Ahmed es-Semerkandî (409-491)

   Yüzbin hadisi bir araya toplamış.
28. **Kitâbu'l-Muntekâ**: Ahmed b. Muhammed el-Berdânî (426-498)
29. **Cevâhiru'l-Ahâdîs**: Muhammed b. Ahmed el-Fârisî, el-Aklîdî (410-507)

30. **Mesâbîhu's-Sunne**: el-Huseyn b. Mes'ûd, el-Ferrâ el-Beğavî (429-516)

el-Kutubu's-Sitte ve **Sunenu'd-Dârimî**'den seçilmiş hadislerden oluşan bir derlemedir. 4434 hadisten oluşur. Kâtip Çelebi'ye göre 4719 hadis ihtiva eder.

el-Bağavî, eserini Allah'a kulluk edecekler için Kur'ân-ı Kerim'den sonra sünnetten de bir nasibin bulunması maksadıyla derlediğini belirttikten sonra derlediği hadisleri uzatmaktan sakınmak maksadıyla hadis imamlarının nakline güvenerek senetsiz verdiğine, arada bir herhangi bir sebeple sahâbî ismiyle naklettiğine işaret eder. Bunun ardından da her konunun hadislerini *Sıhâh* ve *Hisân* olmak üzere iki kısma ayırdığını belirtir. *Sıhâh* ile kastettiklerinin el-Buhârî ve Muslim'in sahihlerinde ya birleşerek verdikleri; ya da sadece birisinin kitabına aldığı hadisleri; *Hisân* ile ise Ebu Dâvud, et-Tirmizî ve diğer hadis imamlarının eserlerinden naklettiği hadisleri kasdettiğini, bunların da çoğunlukla adâlet sahibi ravilerin birbirlerinden nakilleri olmaları dolayısıyle el-Buhârî ve Muslim'in şartlarına uymasalar bile sahih olduklarını söyler. Ona göre şer'î hükümlerin çoğu aslında hasen yolla gelen hadislerle sâbit olmuştur.

Nakledilen hadisler arasında *zayıf* bulunanlar veya *garîb* olanlar varsa bunlara işaret edildiğini; *munker* ve *mevzû* hadislerin esere alınmadığını ayrıca belirtmiştir. (*Mesâbîh,* 1/2).

el-Beğavî'nin bu metodu Hadis Usûlü âlimlerince tenkit edilmiştir. Söz gelimi İbnu's-Salâh, **Mesâbîhu's-Sunne**'de nakledilen hadislerin iki kısma ayrılarak *sıhâh* ve *hisân* başlığı altında toplanmasına, daha doğrusu **es-Sahîhân**'ın her ikisinde, yahutta sadece birisinde bulunan hadislerden derlenenleri *es-Sıhâh;* Ebu Dâvud, et-Tirmizî ve benzeri Sünen kitaplarından naklettiklerine *el-Hisân* demesine karşı çıkarak, bilhassa *el-Hisân* teriminin hadiscilerce bilinmeyen bir tabir olduğunu söyler. Ona göre hasen hadisler sadece Ebu Dâvud ve et-Tirmizî gibi muhaddislerin kitaplarında naklettikleri hadislerden ibaret değildir. Bu âlimlerin kitapları hasen hadislere olduğu gibi hasen dışında kalan hadislere de yer verirler. (*Ulûm,* 34).

Anlaşıldığına göre İbnu's-Salâh, el-Beğavî'nin eserinde el-hisân ıstılahını kullanmasını, hadisciler arasında bilinmeyen tabirler kullanmak olarak görmektedir. Ona göre böyle bir tutum hasen teriminde karışıklığa yol açmıştır.

en-Nevevî de İbnu's-Salâh'a katılır ve sünenlerde sahih, hasen ve zayıf, hatta munker hadisler bulunduğundan el-Beğavî'nin bunlardan derlediği hadislerin hepsine birden hisân demesinin doğru olmadığını söyler. (*Takrîb,* 7).

Bazı âlimler ise el-Beğavî'yi savunarak İbnu's-Salâh ile ona uyan en-Nevevî'nin itirazlarının yerinde olmadığını ileri sürmüşlerdir. Bunlara göre, **Mesâbihû's-Sunne** musannıfı *el-Hisân* tabiriyle hasen-garîb olan hadislerin sahih olanlarını açıklamıştır.

Buna karşılık el-Irâkî, el-Beğavî'nin sünenlerden derlediği hasen hadisleri *hisân* başlığı altında toplamakla hiçbir zaman sahih olmalarını beyan etmediğini, daha çok garîb olanlarını açıklamış sayılacağını ileri sürmüş ve itirazın yerinde olduğunu söylemiştir. Bununla birlikte el-Irâkî'ye göre el-Beğavî, dînî konularda delil olma yönünden sahih ile hasen arasında fark görmediğinden sünenlerden derlediği hadisleri hisân başlığı altında ayrı bir bölümde toplamıştır. (*Takyîd*, 55).

Bazı âlimler de el-Beğavî'nin bu yaptığının bir ıstılah olduğunu, ıstılahlar konusunda tartışılamıyacağını ileri sürmüşlerdir. Nitekim et-Tebrizî, el-Beğavî'ye itiraz ettiklerinden İbnu's-Salâh ve en-Nevevî'ye hayret etmekten kendisini alamaz. İbn Hacer de İbnu's-Salâh'ın el-Beğavî'ye itiraz ederken onun dört sünenden derlediği hadislere *hisân* demekle bu tabiri kendisince ıstılah haline getirdiğini, böylece her hadisin sonunda "bunu sunen ashabı tahric etmişlerdir" demesine hacet kalmadığını anlatmak istediğini söyler. Arkasından da "Bu, der; örfî ıstılahta yeri olmayan yeni bir terimdir." (*Tedrîb*, 1/165, 6)

Her yeni şey dikkat çekeceği için **Mesâbîhu's-Sunne** de hayli dikkat çekmiştir. Ona gösterilen ilgi, metodu yönünden olduğu kadar hadisleri isnadsız olarak verişindendir. Bazı hadisleri üzerinde tartışmalar yapılmıştır. Söz gelimi, Umer b. Ali el-Kazvînî'ye göre **Mesâbîhu's-Sunne**'deki hadislerden yirmi kadarı uydurmadır. İbn Haceri'l-Askalânî bu hadisleri savunmuştur.

Mesâbîhu's-Sunne birkaç kere basılmıştır. 1318 tarihli Mısır baskısı kıymetlidir. Nasıru'ddîn el-Elbânî tarafından yapılan hadis fihristi ilaveli baskısı da kıymetli bir baskıdır.

Şerhleri

1. **et-Telvîh fî Şerhi'l-Mesâbîh**: Muhammed b. Muhammed el-Havrânî (571 dolayları)
2. **Şerhu'l-Mesâbîh**: Ali b. Muhammed, Alemuddîn es-Sehâvî (643)
3. (**Şerhu'l-Mesâbîh**): Ali b. Abdullâh b. Ahmed, Zeynu'l-Arab (650 den sonra)

   Kâtip Çelebi, üç şerhinin olduğuna; ebsat (orta, sözlü) şerhinin tutulduğuna işaret eder. (*KZ.*, 1699).
4. **el-Muyesser fî Şerhi Mesâbîhi's-Sunne**: Fadlullâh İbnu'l-Hasen el-Turbuştî (661)
5. **Şerhu'l-Mesâbîh**: İsmâ'il b. Muhammed, İbnu'l-Kaf'î (602-670)
6. **Tuhfetu'l-Ebrâr**: Abdullâh b. Umer el-Beydâvî (691?)
7. **Miftâhu'l-Futûh**: ?

   21 Ramazan 707 de bitirilmiş.

8. (**Şerhu Mesâbîhi's-Sunne**): Muhammed b. Muhammed el-Vâsıtî (718)

9. **el-Mefâtîh fî Şerhi (Halli)'l-Mesâbîh**: el-Huseyn b. Mahmûd ez-Zeydânî (727)

10. **Mişkâtu'l-Mesâbîh**: Muhammed b. Abdullâh, el-Hatîbu't-Tebrizî (737)

el-Hatîbu't-Tebrizî, bu eserini **Mesâbîhu's-Sunne** muhteviyâtına hadisler eklemek; senetsiz olarak zikredilen hadislerin sahabî ravisinin ismini vermek ve her bölümü üçe çıkarmak suretiyle meydana getirmiştir. Eklediği hadislerin sayısı 1511 dir. Eklediği üçüncü kısımda, konuya uygun düştüğü halde el-Bağavî'nin almadığı kimi hadisler yer almıştır. Bu bölümün **Mesâbîhu's-Sunne**'nin müstedreki niteliğinde olduğu söylenebilir.

Bununla birlikte el-Hatîbu't-Tebrizî, *sahih* oldukları halde **hisân** başlığı altında verilmiş veya aksi olmuş bir kısım hadisleri bulunması gereken yere koymuştur. Böylece **Mesabîhu's-Sunne** üzerinde adeta düzeltmeler yapmıştır. Eser 737 Ramazanında tamamlanmıştır.

Mişkâtu'l-Mesâbîh, aslı olan **Mesâbîhu's-Sunne**'den daha fazla rağbet görmüştür. Hindistan, Rusya, Dimeşk, Beyrut ve Kahire'de birkaç kez basılmıştır. İngilizceye tercüme edilerek 1809 da Kalküta'da yayınlanmıştır.

1961 Dimeşk ve 1979 Beyrut baskıları M. Nasıruddîn el-Elbânî tarafından yayına hazırlanmış olup sonuna alfabetik bir fihrist eklenmiştir. Bu fihrst aranan bir hadisi bulma kolaylığı sağladığından eseri daha da kullanışlı hale getirmiştir.

Şerh ve Haşiyeleri

1. (**Şerhu'l-Mişkât**): Ali b. Muhammed, Alemuddîn es-Sehâvî (643)
2. **Hâşiye alâ Mişkâti'l-Mesâbîh**: Ali b. Muhammed, es-Seyyid eş-Şerîf el-Curcânî (816)
3. **Minhâcu'l-Mişkât**: Abdulazîz b. Muhammed el-Ebherî (843)
4. **el-Mirkât Şerhu'l-Mişkât**: Ali b. Muhammed, Aliyyu'l-Karî (1014)

   Basılmıştır. (1-5, Kahire 1309).
5. **Eşi'atu'l-Leme'ât fî Şerhi'l-Mişkât** Abdullâh b. Seyfuddîn b. Sa'dullâh, Ebu Muhammed ed-Dehlevî (958-1052)

   Farscadır.
6. **Hediyyetu's-Sabîh fî Şerhi Mişkâti'l-Mesâbîh**: Yûsuf b. İbrâhîm eş-Şirvânî (1134)

Hadislerinin Ricalî

1.**Esmâ'u Ricâli'l-Mişkât**: Muhammed b. Abdullâh, el-Hatîbu't-Tebrîzî (737)

Nüsha: Topkapı 3. Ahmed, 2852, 506, 508; Şehit Ali Paşa, 364, 1843; Damad İbrahim Paşa 252; Nuruosmâniye 656; Kılıç Ali Paşa 746; Lâleli 398; Hâlis Efendi, 953, 648.

2. **Esmâ'u Ricâli'l-Hadîs mine'l-Mişkât**: Muhammed b. Abdullâh, Hatîbu'l-Fahriyye (749)

11. **el-Kâşif an Haka'iki's-Sunen**: el-Hasen b. Muhammed et-Tîbî (743)
12. (**Şerhu'l-Mesâbîh**): Ali b. Muhammed el-Kazvîni (745)
13. **et-Tenvîr**: Muhammed İbnu'l-Muzaffer el-Halhalî (745)
14. **el-Menâhîc ve't-Tenâkîh**: Muhammed b. İbrâhîm el-Munâvî (655-746)
15. **el-Menâhîc (Keşfu'l-Menâhic) ve't-Tefâtîh fî Şerhi Ahâdîsi'l-Mesâbîh**: Muhammed Şerefuddîn b. İbrâhim es-Sulemî (748)
16. **Şerhu Mesâbîhi's-Sunne**: Ali b. Abdullah, Zeynu'l-Arab (751 de sağ)
17. **Menhelu'l-Yenâbi' fî Şerhi'l-Mesâbîh**: Ali b. Salâhuddîn es-Sehâmî (762 den sonra)

    İsmail Paşa 762 de bitirdiğini kaydediyor. (*EM*, 1/723).

18. (**Şerhu'l-Mesâbîh**): el-Halîl b. Mukbil el-Alkamî (779 dan sonra)
19. **et-Tavdîh fî Şerhi'l-Mesâbîh**: Muhammed b. Muhammed b. Abdullâh, İbnu'l-Akûlî (797)
20. **Fevâ'idu'l-Kulûb**: Mûsâ b. Affân el-Aydınî (795 den sonra)
21. (**Şerhu'l-Mesâbîh**): Abdullatîf b. Abdulazîz, İbnu'l-Melek er-Rûmî (797)
22. **Telfîkatu'l-Mesâbîh**: Kutbuddîn Muhammed el-İznikî (821)
23. **Şerhu'l-Mesâbîh**: Muhammed b. Atâullâh el-Herevî (767-829)
24. **Tashîhu'l-Mesâbîh (et-Tavdîh fî Şerhi'l-Mesâbîh)**: Muhammed b. Muhammed el-Cezerî (833)
25. **Şerhu'l-Mesâbîh**: Ya'kûb b. İdrîs en-Nikdevî, Kara Ya'kûb (844)
26. **Şerhu'l-Mesâbîh**: Alâ'uddîn Ali b. Muhammed, el-Musannifek (875)

    850 de Hz. Peygamber (s.a)'in Karamanoğlu'na rüyada işareti üzerine kaleme alındığı kaydedilmiştir. (*KZ*, 1699).

27. **Şerhu'l-Mesâbîh**: el-Kasım b. Kutluboğa (802-879)
28. **Telfîkatu'l-Mesâbîh fî Şerhi'l-Mesâbîh**: Muhammed b. Kutbuddîn el-İznikî (884)
29. **Şerhu'l-Mesâbîh**: Ahmed b. Suleymân, İbn Kemâl (940)
30. (**Şerhu'l-Mesâbîh**): İsmâ'il b. Muhammed, el-Eşref el-Fuka'î
31. (**Şerhu'l-Mesâbîh**): Mahmûd b. Abdussamed el-Farukî
32. (**Şerhu'l-Mesâbîh**): Usmân İbnu'l-Hâc Muhammed el-Herevî

33. (**Şerhu'l-Mesâbîh**): Abdu'l-Mu'min b. Ebî Bekr ez-Za'ferânî
34. (**Şerhu'l-Mesâbîh**): el-Halîl b. Mukbil el-Halebî
35. (**Şerhu'l-Mesâbîh**): Ahmed b. İbrâhîm el-Halebî
36. (**Şerhu'l-Mesâbîh**): es-Sehûmî
37. **Miftâhu'l-Futûh**: Müellifi meçhûl

    21 Ramazan 707 de bitmiş.
38. **Tenvîru'l-Mesâbîh**: Müellifi Mechul

    Muhtasarları

    1. **Muhtasaru Ebi'n-Necîb**: Abdulkahir b. Abdullah es-Suhreverdî (563)
    2. **Diyâ'u'l-Mesâbîh**: Ali b. Abdulkâfî, Takiyyuddîn es-Subkî (756)

    Hadislerinin Tahrici

    1. **Tahrîcu Ahâdîsi'l-Mesâbîh**: Muhammed b. İbrâhim el-Munâvî (655-746)
    2. **et-Tehârîc fî Fevâide Mute'allakatin bi-Ahâdîsi'l-Mesâbîh**: Muhammed b. Ya'kûb el-Fîruzâbâdî (729-817)
    3. **Hidâyetu'r-Ruvât Fî Tahrîci'l-Mesâbîh ve'l-Mişkât** Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l-Askalânî (773-852)

       Nüsha: Topkapı 3. Ahmed, 477.
    4. **Tashîhu'l-Mesâbîh**: Muhammed b. Ali, İbn Tûlûn (880-953)

31. **Musnedu'l-Firdevs**: Şehrdâr b. Şîreveyh ed-Deylemî (483-558)
32. **Zehretu'l-Envâr**: Muhammed b. Abdurreşîd el-Kirmânî (563)
33. **Usûlu'l-Ahkâm**: Ahmed b. Suleymân ez-Zeydî (566)

    3312 hadis toplamış.
34. **Kitabu'l-Edeb fî Hisâni'l-Hadîs**: el-Hasen b. Ahmed, İbnu'l-Attâr el-Hemedânî (569)
35. **el-Ahbâru't-Tıvâl**: Muhammed b. Umer, Ebu Mûsâ el-Medînî (501-581)
36. **el-Muntasar fî'l-Hadîs**: Abdulhak b. Abdurrahmân, İbnu'l-Harrât (510-582)
37. **Akdiyetu'r-Resûl (s.a)**: el-Hasen b. Ali el-Merginânî (619)
38. **Bahru'l-Âsâr**: Ahmed b. Muhammed, İbnu'r-Rûmiyye (567-637)
39. **Kenzu'l-Ahbâr**: İbnu'r-Rûmiyye
40. **Fetâvâ'n-Nebî (s.a)**: Abdullâh b. Zeyd el-Arîkî (640)
41. **el-Muhtâra fi'l-Hadîs**: Muhammed b. Abdulvâhid es-Sa'dî, ed-Diyâ'u'l-Makdisî (569-643)

42. **Mi'etât fi'l-Hadîs**: Yûsuf b. Halîl el-Adînî (648)

43. **Misbâhu'd-Ducâ fî Hadîsi'l-Mustafâ**: el-Hasen b. Muhammed es-Sağânî (555-650)

44. **Meşârıku'l-Envâri'n-Nebeviyye fî Sıhâhi'l-Ahbâri'l Mustafaviyye**: es-Sağânî

Sahih hadislerden meydana gelmiştir. Şârih el-Kâzrunî'nin verdiği rakama bakılırsa 2246 hadis ihtiva eder. Bunlardan 1050 si *muttefakun aleyh*, yani el-Buhârî ile Muslim'in ittifakla sahihlerine aldıkları hadislerdir. Geri kalanları ise başta el-Buhârî ve Muslim'in tek başlarına rivayet ettikleri olmakla birlikte, diğer bazı kaynaklardan alınmadır. Hepsi de kavlî hadislerdir.

Meşârıku'l-Envâr hadisleri, değişik bir metotla sıralanmışlardır. Her hadis ilk ravisi sahâbî ismiyle verilmiş; "men, inne, lâ, izâ, mâ..." gibi baş tarafındaki edatlara göre tertip edilmiştir. Ayrıca her hadis verilmeden önce kaynağı gösterilmiştir.

İslâm aleminde çok tutunmuş derli-toplu hadis kitapları arasında ön sıralarda yeralan **Meşârıku'l-Envâr**, hayli alim tarafından şerhedilmiştir. Üzerinde yapılan çalışmalardan bazıları sırasıyla şunlardır:

a. Şerhleri

1. **Metâli'ul-Esrâr fî Şerhi Meşârıki'l-Envâr**: İbrâhîm b. Yûsuf, İbn Kurkûl (505-569)
2. **Şerhu'l-Meşârık el-Kebîr**: Yahyâ b. Abdullatîf et-Tâvusî (725 de sağ)
3. **Şerhu'l-Meşârık es-Sağîr**: et-Tâvusî 725 de bitirmiştir. (*KZ.*, 1690).
4. **el-Metâli'u'l-Mustafaviyye**: Sa'îd b. Muhammed b. Mes'ûd el-Kâzrûnî
5. (**Şerhu'l-Meşârık**): Muhammed b. Abdurrahmân ez-Zumrudî (776)
6. (**Şerhu'l-Meşârık**): Muhammed b. Ali el-Atrûşî (784)
7. **Tuhfetu'l-Ebrâr fî Şerhi Meşârıki'l-Envâr**: Muhammed b. Mahmûd el-Babertî (786)
8. (**Şerhu'l-Meşârık**): Resûlâ b. Ahmed el-Bettânî (793) Tamamlanamamıştır.
9. **Mebârıku'l-Ezhâr fî Şerhi Meşârıkı'l-Envâr**: Abdullatîf b. Abdulazîz, İbnu'l-Melek er-Rûmî (797) Basılıdır. (1-2, İstanbul, 1328).

   Haşiyesi

   1. **Sevâbu'l-Efkâr**: İbrahim b. Ahmed, el-Mu'îd
   2. (**Hâşiye alâ Mebârikı'l-Ezhâr**): Muhammed b. Ahmed el-İznikî, Vahyizâde (1018)
   3. (**Hâşiye alâ Mebârıki'l-Ezhâr**): Fadlullah b. Ahmed es-Sivâsî (1032).
   4. (**Hâşiye alâ Mebârıki'l-Ezhâr**):(?)

Tertibi

1. (**Tertîbu'l-Mebârık**): Ali İbnu'l-Hasen (936 da sağ).
2. **Envâ'u'l-Bevârık fî Tertîbi Şerhi'l-Meşârık**: İbrâhîm b. Mustafa el Berğamavî, Levh-Hân (1014). 987 de tamamlanmış.

10. **Şevârıku'l-Esrâri'l-Aliyye fî Şerhi Meşârıki'l-Envâri'l-Nebeviyye**: Muhammed b. Ya'kûb el-Fîruzâbâdî (729-817)
11. (**Şerhu'l-Meşârık**): Ya'kûb b. Celâl b. Ahmed et-Tebbânî (827)
12. (**Şerhu'l-Meşârık**): Ahmed b. Suleymân, İbn Kemâl (940)

 Kâtip Çelebi, mükerreren şerhettiğini ancak meşhur olmadıklarını söylüyor.

13. **Keşfu's-Şârık fî Şerhi'l-Meşârık**: Hıdır b. Mahmûd el-Merzifûnî, el-Atûfî (948)
14. (**Şerhu'l-Meşârık**): Muhammed b. Muslihiddîn Mustafa, Şeyh-Zâde (951)
15. **Şerhu Meşârıki'l-Envâr**: Yûsuf b. Hicâzî el-Kasımî (1065)
16. **Şerhu Meşârıki'l-Envâr**: Muhammed İbnu'l-Hasen el-Bennânî (1128-1194)
17. **Hadâ'iku'l-Ezhâr Şerhu Meşârıki'l-Envâr**: Umer b. Abdulmuhsin el-Erzincânî
18. (**Şerhu'l-Meşârık**): Usmân İbnu'l-Hâc Muhammed el-Herevî
19. (**Şerhu'l-Meşârık**): Vahîduddîn
20. **Diyâ'u'l-Meşârık el-Cedîr bi'l-Vad'i ale'l-Meârık**: Ali b. Mahmûd, Diyâ'uddîn el-Kirmânî
21. (**Şerhu'l-Meşârık**): Şemsuddîn el-Attâbî

b. *Haşiyesi*

(**Hâşiye alâ Meşârıki'l-Envâr**): el-Kasım b. Kutluboğa (802-879)

c. *Muhtasarı*

Deka'iku'l-Âsâr fî Muhtasari Meşârıkî'l-Envâr: Muhammed b. Muhammed el-Esedî ed-Kudusî (808)

45. **Riyâdu's-Sâlihîn min Kelâmi Seyyidi'l-Murselîn**: Yahyâ b. Şeref en-Nevevî (631-676)

Riyâzu's-Sâlihîn kısa adıyla da bilinen bu eser, *el-Kurtubu's-Sitte* hadislerinden derleme niteliğindedir.

Önsözünde belirtildiğine bakılırsa **Riyâdu's-Sâlihîn**, sahih oldukları açıkça belli olan hadislerden meydana gelmiştir. Hepsi de dünya ve ahiret saadetine götürecek ahlâkî hadislerdir. *Tergîb-Terhîb*, zühd, riyâzet, ahlakı güzelleştirme ve kalbi kötülüklerden arındırmaya dairdir.

Sonundaki "ferağ kaydı"na göre 14 Ramazan 670 h. tarihinde Dimeşk'de tamamlanan eserde 265 bâbda toplam 1894 hadis vardır. Her hadisin yer aldığı bölüm başlığına ayrıca konuyla ilgili âyetlerden alıntılar eklenmiştir.

Aranan bir hadisin kolayca bulunabilir olması eseri kullanışlı hale getirmiştir.

Riyâzu's-Sâlihîn'in hayli yazma nüshaları vardır. Birkaç kez basılmıştır. İki Türkçe çevirisi yayınlanmıştır. Bunlardan birincisi Hasan Hüsnü Erdem'e aittir. Diyanet İşleri Başkanlığınca üç cilt halinde neşredilmiştir. (1. Baskı, Ankara 1949; 1958) İkincisi ise Mehmet Emre imzası taşımaktadır.

Şerhleri

1. (**Şerhu Riyâdi's-Sâlihîn**): Muhammed b. Ali, Allânu'l-Mekkî (1058)
2. **Delîlu'l-Fâlihin fî Şerhi Riyâdi's-Sâlihîn**: Muhammed b. Abdillah en-Niğdevî, Visâlî er-Rûmî (1056)
3. **Şerhu Riyâdi's-Sâlihîn**: Yahya b. ..... el-Halebî, el-Mesâlihî (1229)
4. **Menhelu'l-Vâridîn Şerhu Riyâdi's-Sâlihîn**: Dr. Subhi es-Sâlih (1408)

   Birkaç kez basılmıştır. (1. Baskı, Beyrut 1970; 5. Baskı, Beyrut 1977).

46. **Hilyetu'l-Ebrâr ve Şi'aru'l-Ahbâr fî Telhîsi'd-Da'avât ve'l-Ezkâr el-Mustahabbe fi'l-Leyli ve'n-Nehâr**: en-Nevevî

Kısaca **el-Ezkârû'n-Nevevîyye** adiyle meşhurdur. Zikir ve duaya ait hadislerden meydana gelmiştir. 356 babdan oluşur. İslâm âleminde büyük rağbet görmüştür. Birkaç kez basılmıştır.

Muhtasarı

1. **Muhtasaru'r-Remlî**: Ahmed İbnu'l-Huseyn er-Remlî (844)
2. **Ezkâru'l-Ezkâr**: Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî (849-911)
3. **Tuhfetu'l-Ebrâr**: es-Suyûtî

Şerh ve Haşiyesi

(**Şerhu'l-Ezkâr**): Muhammed b. Ali, Allânu'l-Mekkî (1058)

(**Haşiye ale'l-Ezkâr**): Muhammed b. Abdulhâdî es-Sîndî (1138)

47. **Şerhu'l-Muhtahab**: İbrâhîm b. Hibetullâh el-Esna'î (721)
48. **Nesru'd-Durer**: Mahmud b. Muhammed et-Tenûhî (723)
49. **Cevâmî'u'l-Kelim**: Ahmed b. Abdulhalîm, İbn Teymiye (661-728)
50. **Lubâbu's-Sudûr**: Muhammed b. İbrâhîm el-Munavî (655-746)
51. **Tuhfetu Zevi'r-Ruşd fi'l-Ahâdîsi Sunâ'iyyeti's-Sened**: Abdurrahmân İbnu'l-Mi'mâr el-Vâsıtî (755 de sağ)

52. **ed-Da'avât ve'l-Ezkâr el-Muharrace min Sahîhi'l-Ahbâr**: Muhammed b. Muhammed b. Ahmed İbnu'l-Cezzî el-Ğırnâtî (693-758)
53. **Mi'etu'l-Muntaka min Sahîhi Muslim**: Halîl b. Keykeldî el-Alâ'î (694-761)
54. **Mi'etu'l-Muntahabe mine't-Tirmizî**: el-Alâ'î
55. **İktidâ'u'l-Minhac fî Ahâdîsi'l-Mi'râc**: Ahmed b. Muhammed el-Makdisi, el-Havâs (714-765)
56. **Tecrîdu'l-Evâmir ve'n-Nevâhî mine'l-Kutubi's-Sitte**: Ebu Bekr b. Mecduddîn, İbnu'l-Mecd (735-804)
57. **Kavâ'idu's-Sunne**: Behrâm b. Abdullah, İbn Avz ed-Demîri (805)
58. **es-Se'ûl fî Ahâdîsi'r-Resûl**: Muhammed b. Ali el-Bilâlî (750-812)
59. **Sifru's-Sa'âde**: Muhammed b. Ya'kub el-Fîruzâbâdî (729-817)

    Hz. Peygamber'in ibadet hayatına dair hadislerden oluşur. Hatimesi mevzuata dairdir. Basılıdır. (Kahire, 1317)

    Şerhi

    Şerhu Sifri's-Sa'âde: Abdulhak b. Seyfuddîn ed-Dehlevî (958-1052)

    Seçme Hadisleri

    Muntahabu Sifri's-Sa'âde: Abdulevvel b. Mîr Ala'î el-Hindî (968)

60. **Hısnu'l-Hasîn min Kelâmi Seyyidi'l-Murselîn**: Muhammed b. Muhammed, İbnu'l-Cezerî (833)

    Hadislerde varid olan dua, vird ve ezkârı bir araya toplayan önemli bir eserdir. 791 de tamamlanmıştır (*KZ*, 1/669). Basılıdır.

    Şerhleri

    1. **Miftâhu'l-Hısn**: İbnu'l-Cezerî

       831 de tamamlamıştır. (*KZ*., 1/669).
    2. **el-Hırzu's-Semîn li'l-Hısni'l-Hasîn**: Ali b. Muhammed el-Kaarî, Aliyyu'l-Kaarî (1014)
    3. **Tuhfetu'l-Muhlisîn bi-Şerhi İddeti'l-Hısni'l-Hasîn**: Muhammed b. Abdulkadir el-Fâsî (1091)
    4. **el-Metnu'l-Metîn fî Şerh Hısni'l-Hasîn**: Suleymân b. Sa'duddîn, Mustakîm-Zâde (1131-1202)
    5. **Tuhfetu'z-Zâkirîn Şerhu İddeti'l-Hısni'l-Hasîn**: Muhammed b. Ali eş-Şevkânî (1250)
    6. **en-Nûru'l-Mubîn Li'l-Hısni'l-Hasîn**: Abdulhâdî b. Rıdvan el-Ebyârî (1236-1305)
    7. **Tebsıratu'l-Muhtedîn ilâ Hısni'l-Hasîn**: ?

8. **İddetu Hısni'l-Hasîn**: ?

Iddetu Hısni'l-Hasîn'in Farsca Tercümesi

Ğurfetu'l-Hısnî'l-Hasîn: Abdullâh b. Abdurrahmân el-Huseynî

Zeyli

Zeylu'l-Hısni'l-Hasîn: Abdullah b. Umer el-Yemenî (1196)

el-Hısnu'l-Hasîn'in Türkçe Tercümesi

Misbâhu'l-Cinân: Yahyâ b. Abdulkerîm

61. **el-Kameru'l-Munîr fî Ahâdîsi'l-Beşîrî'n-Nezîr:** Abdulazîz b. Ali el-Bağdâdî (846)
62. **el-Kusâra fi'l-Hadîs**: Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l-Askalânî (773-852)
63. **Miftâhu's-Sunne**: Ebu Bekr b. Abdurrahmân el-Hadramî, eş-Şurahîl (888)
64. **el-Munteka**: Yahyâ b. Muhammed el-Kabbânî (827-900)

   Sunen Ebî Dâvud ve **Musned Ahmed b. Hanbel**'den seçilmiş hadislere dairdir.

65. **el-Ahâdîsu'l-Buldâniyyât**: Muhammed b. Abdurrahmân es-Sehâvî (902)
66. **Câmi'u Ummehâti'l-Mesânîd**: es-Sehâvî
67. **Cem'u'l-Cevâmi'**: Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî (849-911)

   es-Suyûtî'nin tüm hadis kaynaklarını bir araya getirmek üzere başladığı, ancak bitiremediği eseridir. Alimimiz, tamamlayamadığı, sonradan kısaltarak **el-Câmi'u's-Sağîr** isimli meşhur eserini meydana getirdiği bu çalışmasında şu meşhur ana hadis kaynaklarının hadislerini bir araya toplama gayesi gütmüştür:

   el-Kutubu's-Sitte; **Musnedu Ahmed b. Hanbel**; Oğlu Abdullâh'ın **el-Musned** üzerine zevâidi; el-Buhârî'nin **el-Edebu'l-Mufred**'i ile **et-Târîhu'l-kebîr**'i; **el-Mustedrek**; **Sahîh İbn Hibbân**, et-Taberânî'ye ait **el-Mucemu'l-Kebîr**, **el-Mu'cemu'l-Evsat** ve **el-Mu'cemu's-Sağîr** olmak üzere üç mu'cem; **Sunen Sa'îd b. Mansûr**, **Musannef İbn Ebî Şeybe**, **Musannef Abdirrezzâk**, **Musned Ebî Ya'la'l-Mevsılî**, **Sunenu'd-Darekutnî**, **Musnedu'l-Firdevs**, **Hilyetu'l-Evliyâ**, el-Beyhakî'ye ait **Es-Sunenu'l-Kubrâ** ve **Şu'abu'l-İmân**; İbn Adî'nin **el-Kamil**'i; el-Ukaylî'nin **Kitâbu'd-Du'afâ**'sı ve el-Hatîbu'l-Bağdâdî'nin **Târîhu Bağdadı**. Bunlardan başka el-Mevhibî'nin **Kitâbu'l-İlm**'i; Ebu Mûsâ'nın **Kitâbu'z-Zeyl**'i: İbnu'l-Cevzî'nin **el-İlelu'l-Mutenâ-hiye**'si; el-Karrâb'ın **Kitâbu Fadli'r-Remy**'i; el-Mustağfirî'nin **Kitâbu't-Tıbb**'ı: İbn Abdillerri'l-Kurtubî'nin **Câmi'u Beyâni'l-İlm**'i de es-Suyutî'nin hadis naklettiği eserler arasındadır. Bunların yanısıra az da olsa başka eserlerden de hadis nakletmiştir. (*el-Câmi'u's-Sağir*, 1/4).

   Cem'u'l-Cevâmi', tamamlanması mümkün olabilseydi elimizdeki ana hadis

kaynaklarını bir araya getiren yegâne hadis kolleksiyonu olacaktı.

Daha sonraları Ala'uddîn Ali el-Muttakî bu eserle kısaltılmışı olan **el-Câmi'u'sSağîr**'i esas alarak aynı tarzda ve hadislerini fıkıh konularına göre tertibe koymak suretiyle **Kenzu'l-Ummâl** isimli hacimli eseri meydana getirmiştir. (Bk., Kenzu'l-Ummâl).

Tertibi

Mustedreku'l-Akvâl bi Suneni'l-Ef'âl: Ali b. Husamuddîn el-Muttakî el-Hindî (975) Fiilî hadislerine dairdir.

76. **el-Câmi'u's-Sağîr min Hadîsi'l-Beşîri'n-Nezîr**: es-Suyûtî

es-Suyûtî'nin bir önceki, bütün hadisleri bir araya toplamak maksadıyla başladığı, ancak tamamlayamadığı **Cem'u'l-Cevâmi'** isimli eserinin kısaltılmışıdır. Daha çok kısa ve veciz hadislerden meydana gelir. Kaynaklarını **Cem'u'l-Cevâmi**'nin kaynakları oluşturur. (Bk., bir önceki **Cem'u'l-Cevâmî'**).

el-Câmi'u's-Sağîr, asıl itibariyle birkaç kitaptaki hadisleri bir araya toplama gayretlerinin bir sonucudur. *Ale'l-Ahrûf* metoduyla tasnif edilmiş olup her hadis ilk kelimesinin baş harfine göre sıralanmıştır. Takip edilen bu metodun tabii bir neticesi olarak hadislerin senetleri alınmamıştır.

el-Câmi'u's-Sağîr umumiyetle **kavlî** hadisleri ihtiva eder. Bununla beraber az da olsa **fiilî** hadislere ayrı bir bölümde yer verilmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'in nehiylerine ayrılan özel bir bölümde "Nehâ" fiiliyle başlayan hadisler nakledilmiştir. Bütünüyle bir veya birkaç cümlelik kısa ve özlü hadislerden meydana gelen muhtevası daha ziyade akâ'id, âdâb, tıp, tergîb-terhîb, ilim, dua ve zikr, tevbe ve istiğfâr, şemâ'il ve fedâ'il konularındadır. Ahkâm hadisleri yok edenecek kadar azdır. Her hadisten sonra kaynağı verilmiş; bir diğer ifdeyle hadisin kimler tarafından rivâyet edildiğine ve hangi kaynaklarda yer aldığına bazı rumuzlar kullanılarak işaret edilmiştir.

Müellifinin bizzat açıkladığına göre **el-Câmi'u's-Sağîr**'e hadis uydurmakla tanınmış veya yalan ithamına maruz kalmış ravilerin hadisleri alınmamıştır. Bu eserde es-Suyûtî'nin kendisine has **tashîh** ve **tad'îf** kaideleri uyguladığı söylenmiştir. Buna göre Buhârî, Muslim, İbn Hibbân, el-Hâkim ve ed-Diyâ'u'l-Makdisî'den alınan bütün hadisler sahihtir. **el-Mustedrek**'den nakledilen hadislerden tenkide uğrayanlar varsa onları zikretmiştir. Aynı şekilde İmâm Mâlik'in **el-Muvatta**'ından; **Sahîh İbni Huzeyme**; **Musned Ebî Avâne** ve İbnu's-Seken'in eserlerinden; İbnu'l-Cârûd'un **el-Munteka**sından ve mustahreclerden nakledilen hadislere yer vermişse bunlar da sahihdir. Ebu Dâvud'a nisbet ederek birşey söylemedikleri de sahihdir. Buna karşılık et-Tirmizî, İbn Mâce, Ebu Dâvud et-Tayâlisî, Ahmed b. Hanbel; oğlunun Zevâidi, Abdurrezzâk, Sa'id b. Mansûr; İbn Ebî Şeybe; Ebû Ya'la el-Mevsılî, et-Taberânî (Kebîr ve Evsat) ed-Dârekutnî, Ebu Nu'aym ve el-Beyhakî gibi kaynaklarda sahihle birlikte hasen ve zayıf hadisler de olduğu için bunlar-

dan aldığı hadislerin hükmüne ayrıca işaret etmiştir. el-Ukaylî, İbn Adî, el-Hatibu'l-Bağdâdî, İbn Asâkir, el-Hakîmu't-Tirmizî, el-Hâkimu'n-Nisâbûrî'nin **Târîhu Nisâbûru**: İbnu'r-Necâr'ın **Târîhu Bağdâd Zeyli**, ed-Deylemî.. Bu kaynaklardan ve eserlerden naklettiği hadislerse zayıftır.

Şu hale göre **el-Câmi'u's-Sağîr**'in hadisleri genelde sahih ve hasen olmakla birlikte zayıf olanları da vardır. Bazı âlimlere göre muhtevadan birkaç hadis mevzudur.

el-Câmi'u's-Sağîr'i şerheden âlimler onda 10934 hadis mevcut olduğunu söylemişlerdir. en-Nebhânî'ye göre bu sayı 10010 dur. M. Muhammed Abdulhamîd'in neşrettiği nüshada ise 10031 hadis mevcuttur. Hadis metinlerinin kısa oluşu, harf tertibine göre sıralanışı, kaynaklarının kısaca zikredilmesi ve diğer bazı önemli noktalar göz önünde tutulursa **el-Câmi'u's-Sağîr**, kullanışlı bir eserdir.

Osmanlı alimleri **el-Câmi'u's-Sağîr**'e büyük önem vermişlerdir. Kimi hadis derlemelerinde onu başlıca kaynaklar arasına almışlardır. Nitekim Mehmed Arif Bey, **1001 Hadis** isimli eserinin -biri hariç- bütün hadislerini el-Câmi'u's-Sağîr'den seçmiştir.

İlk baskısı: Kahire, 1286. Sonradan defalarca basılmıştır.

Şerhleri

1. **el-Kevâkibu'l-Munîr Şerhu'l-Câmi'i's-Sağîr**: Muhammed İbnu'l-Alkamî (929) Nüsha: Hamidiye 301, 303; Şehit Ali Paşa 454-456.

   Bazı yerlerini ihtiyaç olmadığı gerekçesiyle şerhetmeksizin bırakmıştır.

2. **el-Kevkebu'l-Munîr fî Şerhi'l-Câmi'i's-Sağîr**: Muhammed b. Abdurrâhmân el-Alkamî (961)

3. **Ğâyetu'l (Menhecu'l) - Ummâl fî Suneni'l-Akvâl**: Ali b. Husâmuddîn b. Abdilmelik, el-Muttakî el-Hindî (885-975)

4. **el-İstidrâku'n-Nadîr ale'l-Câmi's-Sağîr**: Ahmed b. Muhammed el-Metbûlî (1003) Nüsha: Dâru'l-Kutub, Tal'at 597; Mektebetu'l-Ezher; Biblioteque National, 767.

5. (**Şerhu'l-Câmi'i's-Sağîr**): Ali b. Sultan Muhammed el-Karî, Aliyyu'l-Karî (1014)

6. **Mevâhibu'l-Kadîr Şerhu'l-Câmi'is-Sağîr**: Fâ'id İbnu'l-Mubârek el-Enbârî (1016)

7. **Feydu'l-Kadîr Şerhu'l-Câmi'i's-Sağîr**: Abdurra'ûf el-Munâvî (1030) el-Câmi'u's-Sağîr'in şerhleri arasında en fazla rağbet görenidir. el-Munâvî, hadisleri şerhederken özellikle kaynak tesbitinde bazen es-Suyûtî'nin görüşlerini nakletmekle yetinmiş; bazen de onun temas etmediği önemli kaynaklara işaret ederek faydalı bilgiler vermiştir. Basılıdır. (Meselâ, 1-6, Kahire 1357).

8. **et-Teysîr bi-Şerhi'l-Câmi'i's-Sağîr**: el-Munâvî Basılıdır. (1-2, Kahire

1286).

9. **Fethu'l-Mevlâ'n-Nasîr bi-Şerhi'l-Câmi'i's-Sağîr**: Muhammed el-Hicâzî b. Muhammed, el-Vâ'iz el-Kalkaşendî (1035)

10. **es-Sirâcu'l-Munîr bi-Şerhi'l-Câmi'i's-Sağîr**: Ali b. Ahmed el-Bulâkî, el-Azîzî (1070)

    Birkaç kez basılmıştır. (1-3, Kahire, 1286, 1292, 1304, 1305, 1312).

    Haşiyesi

    (**Hâşiye ale's-Sirâci'l-Munîr**): Muhammed b. Sâlim el-Hafenî

11. **Şerhu'l-Câmi'i's-Sağîr**: Ebu Bekr b. Abdullâh an-Nablusî, İbnu'l-Ahrem (1001-1091)

    Haşiyesi

    (**Hâşiye alâ Şerhi'l-Câmi'i's-Sağîr**): İbnu'l-Ahrem (*EM*, 1/240)

12. **Şerhu'l-Câmi'i's-Sağîr**: Abdulğafûr b. Muhammed en-Nablusî, el-Cevherî (1091)

13. **et-Tenvîr fî Şerhi'l-Câmi'i's-Sağîr**: Muhammed b. İsmâ'il es-San'ânî (1101-1182)

14. **et-Teysîr li-Halli Elfâzi'l-Câmi'i's-Sağîr**: İsâ b. Ahmed el-Berâvî (1182)

15. (**Şerhu'l-Câmi'i's-Sağîr**): Abdulkadir b. Usmân, Vehbî el-Yemânî (1040 da sağ) Nüsha: Hamidiye 312.

16. **Şerhu'l-Câmi'î's-Sağîr**: Ahmed b. Muhammed el-Mısrî el-Hammâmî (1186)

Zeyli

1. **Ziyâdetu'l-Câmi'i's-Sağîr**: Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî (911)

   Şerhi

   Miftâhu's-Sa'âde bi-Şerhi'z-Ziyâde: Abdurra'ûf el-Munâvî (1030)

2. **el-Fethu'l-Kebîr fî Dammi'z-Ziyâde ile'l-Câmi'i's-Sağîr**: Yûsuf b. İsmâ'îl en-Nebhânî Basılıdır. (Kahire, 1351/1932)

3. **Ğâyetu'l-Ummâl**: el-Muttakî el-Hindî Bk. Şerhler, ikinci sıra.

Tertîbi

1. **Munhecu'l-Ummâl fî Suneni'l-Akvâl**: Ali b. Husamuddîn, el-Muttakî el-Hindî (975)
   el-İkmâl li-Menheci'l-Ummâl: el-Muttakî el-Hindî

2. **Ğâyetu'l-Ummâl fî Suneni'l-Akvâl**: el-Muttakî el-Hindî

3. **Fethu'l-Kadîr fî Tertîbi'l-Cami'i's-Sağîr**: İbrâhîm b. Muhammed es-Suhâ'î (1080)

4. **İthâfu Nâkıdi'l-Basîr bi-Husûsi Sahîhi (bi-Kaviyyi Ahâdîsi)'l-Câmi'i's-Sağîr**: Ali b. Muhammed b. Sa'id (1266'dan sonra) Sahîh ve hasen hadislerine dairdir.
5. **el-Muğîr ale'l-Ahâdîsi'l-Mevdû'a fi'l-Câmi'i's-Sağîr**: Ahmed b. Muhammed b. Sıddâk el-Ğımârî 453 mevzu hadisi hakkındadır. Basılıdır. (Beyrût, 1402/1982).
6. **Sahîhu'l-Câmi'i's-Sağîr ve Ziyâdetihî**: Muhammed Nâsıruddîn el-Elbânî Sahîh ve hasen 8202 hadisine dairdir. Basılıdır. (1-2, Beyrût, 1406-1986).
7. **Da'îfu'l-Câmi'i's-Sağîr ve Ziyâdetihî**: el-Elbânî 6469 zayıf hadisi "da'îf", "cidden" ve "mevdû'" hükümleriyle konu alan çağdaş bir çalışmadır. Basılıdır. (1-6, Beyrût 1398-1978).

68. **Lubâbu'l-Hadîs**: es-Suyûtî

Senetleri sahih olan hadislerden derlemedir. es-Suyûtî, *el-Erba'ûn* geleneğine başka yönden uyarak bu derlemesini 40 bab üzere düzenlemiştir. Her babında **Fedâ'ilu'l-A'mâl** konusuna giren on hadis bulunmaktadır. Basılıdır.

Şerhi

Tenkîhu'l-Kavli'l-Hasîs bi-Şerhî Lubâbi'l-Hadîs: Muhammed Nûri b. Umer el-Câvî. Aslı ile birlikte basılmıştır. Kahire ?

69. **Dureru'l-Bihâr fî Ahâdîsi'l-Kısâr**: es-Suyûtî
70. **Tuhfetu'l-Berara fî Ahâdîsi'l-Mu'tebera**: Abdulkadir b. Muhammed ed-Dimeşkî (927)
71. **İthâfu Âbidi'n-Nâsik el-Muntekâ min Muvatta'i İmâm Mâlik**: Umer b. Ahmed, İbnu'ş-Şemmâ' (936)
72. **Kenzu'l-Ummâl fî Suneni'l-Akvâli ve'l-Ef'âl**: Ali b. Husamuddîn, el-Muttakî el-Hindî (975)

es-Suyûtî'nin **Cem'u'l-Cevâmî'** ve onun kısaltılmışı olan **el-Câmi'u's-Sağîr** isimli eserlerindeki hadislerin fıkıh konularına göre tertibe konulmasıyla meydana gelen derlemedir. Dolayısıyle es-Suyûtî'nin **Cem'u'l-Cevâmi'** ve **el-Câmi'u's-Sağîr**'de bir araya getirmeyi amaçladığını kaynaklarda bulunan hadisleri bir araya toplamıştır. (Bk., **Cem'u'l-Cevâmi'**).

el-Muttakî, **Kenzu'l-Ummâl**'i nasıl tasnif ettiğini önsözünde şöyle açıklamıştır:

"...Hadis imamlarının tasnif ettikleri hadis kitapları içinde es-Suyûtî'nin **Cem'u'l-Cevâmi'**i kadar derli toplu ve faydalı bir eser bilmiyorum. Bu eserinde o altı ana kaynak ile başka hadis kaynaklarını bir araya getirmiştir. ... Eserini iki kısma ayırmıştır. Bir kısmında hadisleri harf tertibine göre düzenlemiştir. Bir kısım hadisleri ise sahâbe müsnedlerine göre sıralamıştır. Ne var ki **Cem'u'l-Cevâmî'** bazı faydalardan uzaktır!

a) Bilinen bir hadis, kavlî ise ancak baş tarafı ezberlendiği; kavlî ise ravisinin ismi bilindiği takdirde bulunabilmektedir.

b) Bir konudaki hadislerin hepsini bir arada bulmak ancak sayfa safya bütün kitap karıştırmakla mümkün olabilmektedir. Bu ise son derece zordur.

c) Bab başlıkları, fasıllar ve tercemeler hadislerin şerhi mesabesindedirler. Bununla birlikte hadislerin bir kısmı özlü (mücmel), bir kısmı ise tafsilatlıdır. Bazısında vârid oluş sebebi anıldığı halde bazısı öyle değildir. Hadisler konularına uygun bölümlerde toplanmakla mufassal mücmel için açıklayıcı; kıssa ve sebep bildirileni bildirilmeyenin ilavesi olmaktadır. Böyle olduğundan öteki bazı faydalarla birlikte anılan faydaları sağlayabilmesi için (hadislerini) fıkıh bablarına göre düzenledim. Önce **el-Câmi'u's-Sağîr** ve zevaidini konularına göre düzene koydum. Her ikisi de müellif es-Suyûtî'nin **Cem'u'l-Cevâmî** isimli eserini kısaltarak meydana getirdiği kavlî hadislerden oluşan kitaplardır. Ben bu kısma **Menhecu'l-Ummâl fî Suneni'l-Akvâl** adını verdim. Bu kısımdan geri kalan hadisleri de yine konularına göre ayırdım. Adına **el-İkmâl li-Menheci'l-Ummâl** dedim. Sonra her ikisini, hadislerini ayırarak bir arada topladım. Her tercemeden sonra önce **Menhecu'l-Ummâl**'in sonra da **el-İkmâl**'in hadislerini sıraladım. **Menhecu'l-Ummâl**'in hadisleri **el-İkmâl**'in hadislerine göre öz durumunda olduğundan her iki kitabın hadislerini ayırdım. Bu kısmına **Gâyetu'l-Ummâl fî Suneni'l-Akvâl** ismini koydum. Daha sonra fiilî hadisler kısmını da konularına göre ayırdım. Arkasından **Cem'u'l-Cevâmi**'in fiilî hadislere dair kısmını bablarına göre düzenledim. Adına **Mustedreku'l-Akvâl bi-Suneni'l-Ef'âl** dedim. Nihayet her ikisini söz gelimi Kitâbu'l-İman başlığı koyarak kitabın sonuna kadar önce **Ğâyetu'l-Ummâl**, sonra **Mustedreku'l-Akvâl** hadislerini yazmak suretiyle bir araya getirdim. Adını **Kenzu'l-Ummâl fî Suneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl** koydum." (*Muntahabu Kenzi'l-Ummâl*, 1/3-5).

Buradan anlaşıldığına göre Kenzu'l-Ummâl, es-Suyûtî'ye ait sayısı 71 e varan belli başlı hadis kaynaklarını birleştirmek üzere kaleme alınan iki eserin hadislerinin birleştirilerek kısımlara ayrılmasıyla meydana gelmiştir. Her hadis verildikten sonra remizlerle kaynağına işaret edilmiştir.

Hadis musannefatını birleştirmesi bakımından büyük önemi haiz bu hacimli eserde 40.000 civarında hadis bulunduğu söylenmektedir.

Kenzu'l-Ummâl, basılıdır.

Muhtasarı

1. **Muhtahabu Kenzi'l-Ummâl**: el-Muttakî el-Hindî

   Musnedu Ahmed b. Hanbel kenarında basılmıştır. (1-6, Kahire, 1313).

2. **Muntahabu Kenzi'l-Ummâl**: Muhammed b. İbrâhîm el-Kûrânî (1145)

73. **Munteha'l-Cumân fi'l-Ahâdîsi'l-Sıhâh ve'l-Hisân**: el-Hasen b. Ali el-Behrânî eş-Şî'î (959-1011)

74. **Câmi'u'l-Ezher min Hadîsi'n-Nebiyyi'l-Enver**: Abdurra'ûf el-Munâvî (924-1031)
75. **Kunûzu'l-Haka'ik fî Hadîsi Hayri'l-Halâ'ık**: Abdurra'ûf el-Munâvî.

    On beş bin hadis toplamıştır.

    Ta'lîkası

    Ta'lîka alâ Kunûzi'l-Haka'ik: Abdulkerîm b. Ahmed, eş-Şarabâtî (1106-1178)
76. **Mecmû'u'l-Fâ'ik min Hadîsi Hâtimeti Rusuli'l-Halâ'ik**: Abdurra'ûf el-Munâvî. İsmâ'il Paşa, kısa hadislere dair olduğunu söylüyor. (*EM.*, 1/511).
77. **ed-Dureru ve'l-Mercânu'l-Muntahab min Bahri'l-İrfân**: Abdulcevâd b. İbrâhîm et-Târinî (1067 den sonra)
78. **Ikdu'l-Cumâni'l-Lâmi'a min Ka'ri Bahri'l-Câmî'**: Muhammed b. Ali el-Cezâ'irî (1080)
79. **el-Âsâru'n-Nebeviyye**: Ahmed b. Ahmed b. Muhammed el-Vefâ'î, Şihâbuddîn el-Acemî (1086)
80. **Elf Hadîs**: Ahmed b. Muhammed es-Safedî, İmâmu'd-Dervişiyye (1100)
81. **Menâhilu'ş-Şifâ fî Ru'yeti'l-Mustafâ**: Ahmed b. Abdulhay el-Halebî (1120)
82. **Menâhilu's-Safâ fî Zâti Cemâli'l-Mustafâ**: Ahmed b. Abdulhay el-Halebî
83. **Mecmû'atu'l-Ahâdîs**: Muhammed b. Nasûh el-Uskudârî (1130)
84. **Mecma'u'd-Durer ve'l-Ğurer fî Ahâdîsi Seyyidi'l-Beşer**: Muhammed Ali, Arab-Zâde (1130)
85. **Kenzu'l-Hakki'l-Mubîn fî Hadîsi Seyyidi'l-Murselîn**: Abdulğanî b. İsmâ'il en-Nablusî (1050-1143)
86. **Menhelu'l-Istıfâ bi-Şiyemi'l-Mustafâ**: İsmâ'il b. Ğuneym el-Cevherî (1151 den sonra) 1151 de bitirilmiştir. (*EM.*, 1/220).
87. **el-İlmâm**: el-Hasen b. Ahmed b. Sâlih el-Yûsufî (1171)
88. **Ezhâru'l-Mu'minîn min Kelâmi Seyyidi'l-Murselîn**: Muhammed Es'ad b. Abdullâh el-Mevsılî (1199)
89. **el-Kitâbu'l-Muntahab mine'l-Kutubi's-Sitte**: Muhammed Es'ad el-Mevsılî
90. **Kunûzu'l-Hakâ'ik**: Abdullâh b. İbrâhîm İbnu'l-Hasen, el-Mahcûb (1207)
91. **el-Mu'cemu'l-Vecîz fî Ahâdîsi'n-Nebiyyi'l-Aziz**: el-Mahcûb
92. **el-Menbelu'r-Revî**: Abdurrahmân b. Suleymân, İbn Makbûl el-Yemenî (1179-1250)
93. **Tuhfetu'l-Fiker**: Abdunnâfi' b. Muhammed el-Adanavî, Ramazan-Zâde (1308)
94. **Terceme Elf Hadîs**: İsmâ'il Kemal Paşa b. Vechi er-Rûmî (1310)

95. **Râmûzu'l-Ahâdîs**: Ahmed Ziya'uddîn el-Gumuşhânevî (1311)

Tasavvufi hadislere dairdir. Basılıdır.

Şerhi

Levâmi'u'l-Ukûl fî Şerhi Râmûzi'l-Ahâdîs: Ahmed Ziyâ'uddîn el-Gumuşhânevî

96. **el-Âsâru'n-Nebeviyye**: Ahmed Teymur Başâ Hz. Peygamber (s.a)'den arta kalan emanetlere dairdir. Basılıdır. (Kahire 1391/1971).
97. **Câmi'u'l-Fevâ'id min Câmi'i'l-Usûl ve Mecma'i'z-Zevâ'id**: Muhammed b. Suleymân el-Mağribî, er-Rûdânî. Adından da anlaşılacağı üzere, **Câmi'u'l-Usûl** ve **Mecma'u'z-Zevâ'id**'den seçme hadis derlemesidir. Basılmıştır. (Cidde, 1973).
98. **el-Ahâdîsu's-Sitte fî Me'âni's-Sitte min Tarîkı Ruvâti's-Sitte an Huffâzin Sitte beyne Muharricihâ ve Ruvâtihâ Sitte**: Muhammed İbn Nasıruddîn ed-Dimeşkî
99. **el-Envâru'n-Nebeviyye min Sıhâhi'l-Ahâdîsi'l-Mustafaviyye**: Muhammed el-Berlîsî
100. **et-Tuhfetu'l-Behiyye fi'l-Âhâdîsi'n-Nebeviyye**: ? 983 de Gümülcine Evranos-Zade Medresesi Müderrislerinden biri tarafından tasnif edilmiştir. (KZZ, 1/246).
101. **er-Riyâd fi'l-Ahâdîs**: İsmâ'îl b. Ali, İbnu's-Semmân (?)
102. **ed-Durer fî Hadîsi Seyyidi'l-Beşer**: Abdulğanî b. Muhammed el-Ezherî (?)

Bu eserlere Türkçe yayınlanmış birkaç hadis derlemesi eklemek istiyoruz.

1. **Binbir Hadis**: Muhammed Ârif (1261-1315)

   el-Câmi'u's-Sağîr'den seçilmiş hadislerle Türkçe tercümelerine dairdir. Kahire'de iki kez, (2. Baskı 1325); İstanbul'da bir kez basılmıştır. (Tercüman Gazetesi 1001 temel Eser Serisi, 51, 52. Tarihsiz).
2. **500 Hadîs-i Şerif**: Ömer Nasuhi Bilmen Birkaç kere basılmıştır. (İlk baskısı, İstanbul 1961)
3. **Hadisler (On Kere Kırk Hadis)**: Hasan Basri Çantay (1887-1964)

   Kırk hadislik bölümlere ayrılmış ve her bölüme 1. Kırk Hadis; 2. Kırk Hadîs... şeklinde ikinci bir başlık atılmıştır. 30. Kırk Hadiste biter. Çeşitli kaynaklardan derlenmiş hadislerin tercüme ve izahlarını içerir. 3 Cilt halinde İstanbul'da basılarak yayınlanmıştır. (2. Baskı, 1960).
4. **250 Hadis**: Ali Himmet Berkî. Basılıdır. (1. Baskı 1968; 2. Baskı 1972; 3. Baskı 1974 Ankara).
5. **101 Hadis**: Necip Fazıl Kısakürek. Manzum Hadis tercümeleri türündendir. Hadis metinleri de verilmiştir. Basılıdır. (İstanbul, 1951).

6. **101 Hadîs-i Şerîfin Mealen Tercümesi**: Hüseyin İlhan Yazgan. Basılıdır. (Gaziantep, 1956).
7. **104 Hadis**: Mehmet Serdaroğlu. Basılmıştır. (Ankara, 1951).
8. **500 Hadis-i Şerif Tercümesi**: H. Cemal Eğretli. Basılıdır. (İstanbul, 1967).
9. **1001 Hadis Tercümesi ve Tefsiri**: Selâmi Münir Yurdatap. Basılıdır. (İstanbul 1941).
10. **1001 Hadis Tercümesi**: Numan Kurtuluş. Basılıdır. (1. Baskı, İstanbul 1948; 2. baskı, İstanbul 1958).
11. **1001 Hadis**: H. Cemal Eğretli. Basılıdır. (Afyon, 1963).
12. **Zübdetu'l-Buhâri'den Seçmeler, Hz. Peygamber Efendimizin 1001 Hadisleri**: Daniş Remzi Korok. Basılıdır. (İstanbul, 1969).
13. **Ehl-i Beyt Üzerine Hadisler**: Ali Rıza Doksanyedi. Basılıdır. (Ankara, 1962).
14. **Kadınlara Hitap Eden Hadisler**: Ali Aslan. Basılmıştır. (İstanbul, 1968).
15. **Hadîs-i Şerif Tercümesi**: Esat İleri. Basılıdır. (İzmir, 1945).
16. **Peygamberimizin Vecizeleri**: Ahmed Hamdi Akseki. Basılmıştır. (İstanbul, 1945).
17. **Câmi'ü'l-Künûz (Ahlâkî Hadislerden Seçmeler)**: Ali Vâhid Uryânî, çev. Yusuf Ziyaeddin Ersal. Basılıdır. (Ankara, 1960).
18. **Hadis Metinleri (Beş Demet Kırk Hadis)**: Hayreddin Karaman - M. Yaşar Kandemir İmam-Hatip Liseleri hadis derslerinde okutulmak üzere hazırlanmıştır. Basılıdır. (İstanbul, tarihsiz).
19. **Tercüman Hadis-i Şerif Külliyâtı (1)**: Prof. Dr. Talât Koçyiğit

el-Kutubu's-Sitte'den derlenmiş çeşitli hadislerin metin, tercüme ve açıklamasına dairdir. Basılıdır. (İstanbul, 1983).

20. **Tercüman Hadis-i Şerif Külliyatı (2)**: Prof. Dr. M. Cemal Sofuoğlu - Y. Prof. Dr. Salih Akdemir. Çeşitli kaynaklardan derlenmiş 332 hadisin arapça metin, türkçe tercüme ve açıklamalarını içerir. Basılıdır. (İstanbul 1984).

HADİS ŞERHİ

Hadis Edebiyatı içinde bir, birkaç veya çok sayıda hadisin şerh ve izahına dair bir hayli eser vardır. Bir hadisi konu edinenler, ele aldıkları hadisin rivayet yolları, ravileri, değişik rivayetleri, kaynağı, nihayet sıhhati gibi konuları derinliğine inceleyerek bilgi verirler. Yerine göre taşıdıkları hükümleri açıklığa kavuştururlar. Birkaç veya çok sayıda hadisi ele alanlar ise verdikleri hadisler üzerinde aynı şekilde açıklamalar yaparlar.

Bu tür eserler içinde bir tek hadis için kaleme alınanlar; kırk, yüz gibi belli sayı-

da hadisi şerhedenler; sayısı belli olmayan çok sayıda hadis açıklayanların sayıları hayli kabarık listeler oluşturur.

Burada birkaç misal vermekle yetinilmiştir:

1. **Şerhu Me'âni'l-Âsâr**: Ahmed b. Muhammed b. Selâme et-Tahâvî (229-321) Fıkıh bâblarına göre tertip edilmiştir. Basılıdır. Kahire (1-4).

   Şerhi

   1. **Şerhu Şerhi Me'âni'l-Âsâr**: Abdulkadir b. Muhammed, İbn Ebi'l-Vefâ (651-775)
   2. **Mebâni'l-Ahbâr Şerhu Me'âni'l-Âsâr**: Mahmûd b. Ahmed el-Aynî (855)

   Ricâli

   1. **Meğâni'l-Ahyâr fî Ricâli Me'âni'l-Âsâr**: Mahmûd b. Ahmed el-Aynî (855)
   2. **Me'anî'l-Âsâr**: Muhammed b. Amr el-Ukaylî (322)

2. **Şerhu's-Sunne**: Hibetullah İbnu'l-Hasen el-Lâlkâ'î (418) Basılıdır.

   Muhtasarı

   1. **Muhtasaru Şerhi's-Sunne**: Abdullah İbnu'l-Hasen el-Vâsıtî (695 de sağ) 695 de bitirmiştir. (*KZ.*, 2/1041).

3. **Şerhu Hadîsi "İfteraka Ummeti alâ İhdâ ve Seb'îne Firka"**: Abdulkahir b. Tâhir, Ebu Mansûr el-Bağdâdî (429)
4. **el-Hulâsa fî Şerhi Hadîsi "Kullu Bid'atin Delâle"**: Abdullâh b. Muhammed el-Ensârî el-Herevî (397-481)
5. **Şerhu's-Sunne**: el-Huseyn b. Mes'ûd el-Beğavî (516) Nüsha: Fatih 808, 809; Haremu'l-Mekkî (1361, 1362 hicrî tarihli); Haleb, Ahmediyye 299; Haleb, Evkaf Kütüphanesi 1974 (605 h.).

   Basılıdır. (Şu'ayb el-Arna'ûd, Muhammed Zuheyr eş-Şâvîş edisyonu, 1-16, Dimeşk 1390/1971-1400/1981).

   Muhtasarları

   1. **Muhtasaru Şerhi's-Sunne**: Hibetullâh İbnu'l-Hasen el-Lâlkâ'î (418)
   2. **el-Cenne fî Muhtasari Şerhi's-Sunne**: İbrâhîm b. Muhammed et-Taberî (722)
   3. (**Muhtasaru Şerhi's-Sunne**): Mahmûd b. Ebî Bekr el-Ermevî (723)

6. **Hadîsu'l-İfk**: Muhammed b. Abdullâh, İbnu'l-Arabî (468-543)
7. **Şerhu Hadîsi Ummi Zer**: İbnu'l-Arabî
8. **Şerhu Hadîsi Câbir**: İbnu'l-Arabî
9. **Şerhu Hadîsi Ummi Zer**: İyâd b. Mûsâ el-Yahsubî, Kadi İyâd (479-544)

10. **Tefsîru Mi'e Hadîs**: Eşref İbnu'l-E'az eş-Şî'î (610)
11. **Kitâbu'l-İstidrâk**: Ahmed b. Muhammed er-Râzî (631)
12. **Keşfu Estâri Cevâhiri'l-Hikemi'l-Mustahreceti'l-Mevrûse min Cevâmi'i'l-Kelim**: Muhammed b. İshâk, Sadruddîn el-Kûnevî (673)
13. **Şerhu Hadîsi İsrâ**: Abdullâh b. Sa'd, İbn Ebî Cemre el-Endelusî (675)
14. **Şerhu Hadîsi'l-İfk**: İbn Ebî Cemre el-Endelusî
15. **Şerhu Hadîsi Ubâde İbnu's-Sâmit**: İbn Ebî Cemre el-Endelusî
16. **Tefsîru Hadîsi'l-İsrâ**: Ahmed b. Muhammed, İbnu'l-Munîr (620-683)
17. **Vecîzetu'l-Me'ânî fî Kavlîhî aleyhi's-selâm "Men Ra'ânî fî'l-Menâm fekad Ra'ânî"**: Ahmed b. Abdullâh et-Taberî (611-694)
18. **İhkâmu'l-Ahkâm fî Şerhi Ahâdîsi Seyyidi'l-Enâm**: İsmâ'il b. Ahmed, İbnu'l-Esîr (699)
19. **el-İhkâm fî Hadîsi Seyyidi'l-Enâm**: Muhammed b. Ali, İbn Dakîki'l-İyd (625-702)
20. **Miftâhu'l-Kunûz ve Misbâhu'r-Rumûz**: el-Huseyn b. Ahmed et-Tebrizî (730)
21. **Mutribu's-Sem' fî Şerhi Hadîsi Ummi Zer**: Abdulbâkî b. Abdulmecîd el-Yemânî (680-743)
22. **Şerhu Hadîsi Cibrîl**: Ahmed b. Abdulhalîm, İbn Teymiye (661-728)
23. **Şerhu Hadîsi "fe-Hâcce Âdemu alâ Mûsâ"**: İbn Teymiye
24. **el-Kelâm alâ Hadîsi "İzâ Mâte'bnu Âdem"**: Ali b. Abdulkâfî, Takiyyuddîn es-Subkî (683-756)
25. **el-Kelâm (İbrâzu'l-Hikem) alâ Hadîsi "Rufi'a'l-Kalem"**: es-Subkî

    Nüsha: Dâru'l-Kutub 1625. Basılıdır. (Beyrût 1412/1992)
26. **Ref'u'l-İşkâl an Hadîsi Sıyâmi Sitte Eyyâm min Şevvâl**: el-Halîl b. Keykeldî el-Alâ'î (694-761)
27. **Şerhu Hadîsi "İnn'allâhe Halaka Âdeme alâ Sûretihî"**: Muhammed b. Muhammed, Cemâluddîn el-Aksarâyî (771 ?)
28. **Nihâyetu'l-Umniyyât fî Kelâm alâ Hadîsi "el-A'mâlu bi'n-Niyyât"**: Muhammed b. Ahmed, İbn Hatibi Daryâ (810)
29. **Şerhu Hadîsi "Buniye'l-İslâmu alâ Hamsin"**: Ahmed İbnu'l-Hasen, İbnu'l-Hatîb (740-810)
30. **Sirru'n-Nûri'l-Mutemekkin fî Ma'nâ Kavlihî (s.a) "el-Mu'minu Mir'âtu'l-Mu'min"**: Abdulkerîm b. İbrâhîm el-Cîlî (767-820)
31. **Mesâtı'u'l-Envâr fî İstihrâci mâ fi'l-Hadîsi'l-İsrâ mine'l-Esrâr**: Muhammed b. Muhammed b. İbrâhîm el-Buhârî (839)

32. **et-Tefsîru'n-Nebevî**: Muhammed b. İbrâhîm, İbnu'l-Vezîr: (765-840)
33. **et-Tercîh li-Hadîsi Salâti't-Tesâbîh**: Muhammed b. Abdullâh, İbn Nâsıri'd-Dîn (777-842)
34. **et-Telhîs li-Hadîsi Rubuvvi'l-Kamis**: İbn Nasıruddîn
35. **Tenvîru'l-Fikre fî Hadîsi Behzi'bni Hakîm fî Husnil'-İşre**: İbn Nâsıruddîn
36. **Rub'u'l-Fer' fî Hadîsi Ummi Zer**: İbn Nasıruddîn
37. **Zevâlu'l-Busî ammen Eşkele aleyhi Hadîs "Hâcce Ademu ve Mûsâ"**: İbn Nasıruddîn
38. **Tahrîcu'l-Muharrer fî Şerhi Hadîsi'n-Nebiyyi'l-Mutahhar**: Ebu Bekr b. Ali el-Harîrî (851)
39. **Şerhu Hadîsi "Buniye'l-İslâmu alâ Hamsin..."**: Abdusselâm b. Ahmed el-Bağdâdî (859)
40. **Şerhu Hadîsi "Kelimetâni Hafîfetâni..."**: "Muhammed b. Abdulvâhid, İbnu'l-Humâm (861)
41. **Hulâsatu'l-Akvâl fî Hadîsi "İnneme'l-A'mâl.."**: Muhammed b. Suleymân el-Kâfiyeci (788-879) Nüsha: Ayasofya 525.
42. **Şerhu Hadîsi Ebî Zerri'l-Ukaylî**: Abdurrahmân b. Ahmed, el-Câmi' (830-902)
43. **İdâhu'r-Ruşd mine'l-Ğayyi fi'l-Kelâm alâ Hadîsi "Hubbibe min Dunyâkum İleyy..."**: Muhammed b. Abdurrahmân es-Sehâvî (830-902)
44. **el-Kelâm alâ Hadîsi'l-Hâtem**: es-Sehâvî
45. **Bezlu'l-Himme fî Ahâdîsi'r-Rahme**: es-Sehâvî
46. **Tahrîcu'l-Makal fi'l-Kelâm alâ Hadîsi "Kullu Emrin Zî-Bâl..."**: es-Sehâvî
47. **el-Mustenbatât min Hadîs "Ya Ebâ Umeyr"**: Muhammed b. Ahmed, İbn Gâzî (919)
48. **Dav'u's-Sirâc fî Hadîsi'l-Mi'râc**: Ebu Bekr b. Muhammed el-Halebî (930)
49. **el-Enzâr fî Şerhi Ba'di'l-Ahâdîs ve'l-Âsâr**: Hıdır b. Mahmûd el-Merzifûnî, el-Atûfî (948)
50. **Şerhu Hadîsi "Kuntu Kenzen Mahfiyyen.."**: Balî Halîfe (960 dan sonra)
51. **el-Fethu'l-Mubîn bi-Feydi'l-Cûd alâ Hadîsi Feydi'l-Vucûd fî Şeyyebetnî Hûd**: Abdulazîz b. Ali ez-Zemzemî (963)
52. **Subhatu'l-Uşşâk**: Abdullatîf Çelebi, el-Latîfî (990) Seçme 100 hadisin manzum tercümesidir.
53. **et-Tuhfetu'l-Hasnâ**: Abdulbâkî b. Dursun el-Buka'î, Dursun-Zâde (1015) **Meşârıku'l-Envâr**'dan seçilmiş 100 hadisin şerhidir.
54. **Tahrîru'l-Ebhâs fi'l-Kelâm alâ Hadîsi "Hubbibe ileyye min Dunyâkum es-Selâs"**: Abdunnâfi' b. Umer el-Hamevî (1016)

55. **Ğâyetu'l-Emel fî Şerhi Hadîsi "Niyyetu'l-Mer'i Hayrun min Amelihî"**: Ahmed b. Ahmed es-Sahnacî, Baba es-Sûdânî (963-1032)
56. **el-Kevâkibu'd-Dav'iyye fî Şerhi'l-Ahâdîsi'n-Nebeviyye**: Abdulkadir b. Muhammed, İbn Kadîb el-Bân (971-1040)
57. **Mecâlisu'l-Ebrâr ve Mesâliku'l-Ahbâr**: Ahmed b. Muhammed el-Akhisârî (1043) **Mesâbîhu's-Sunne**'den seçilmiş 100 hadisin şerh ve izahıdır. (*EM*, 1/ 157).
58. **Mişkâtu'l-İstinâre fî Ma'nâ Hadîsi'l-İstihâre**: Abdulber b. Abdulkadir el-Feyyûmî (1071)
59. **Şerhu Hadîsi "Hubbibe İleyy.."**: Ali b. Muhammed el-Kastamûnî (1097)
60. **İ'mâlu'l-Fikr ve'r-Rivâyât fî Şerhi Hadîsi "İnneme'l-A'mâlu bi'n-Niyyât** İbrâhîm İbnu'l-Hasen el-Kûrânî (1025-1101)
61. **Mesâliku'l-Ebrâr ilâ Ahâdîsi'n-Nebiyyi'l-Muhtâr**: el-Kûrânî
62. **Elf Hadîs**: Ahmed b. Mustafa er-Rûmî (1105)
63. **Risâle fî Şerhi Hadîsi "Ahricû'l-Yehûde min Cezîreti'l-Arab"**: el-Huseyn b. Muhammed el-Ma'arrî (1048-1119)
64. **el-Hulletu's-Seyrâ fî Hadîsi'l-Berâ**: Muhammed İbnu'l-Kasım, İbn Zâkûr (1120)
65. **Gül-i Sad-Berk**: İsmâ'il b. İbrâhîm, el-Beliğ el-Bursavî (1142)

    Çeşitli kaynaklardan derlenmiş 100 hadisin manzum Türkçe tercümesidir.

    Nüsha: İskilip Halk Kütüphanesi 1217/5 (v. 71b-84b. 1134 h.); İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 2206/2 (1136 h.).

    Prof. Dr. Abdulkerîm Abdulkadiroğlu edisyonu, *İslâmî Edebiyât* 22, 1993, s. 124-138.
66. **Ikdu'l-Cevheri's-Semîn bi-Şerhi'l-Hadîsi'l-Muselsel bi-Dimeşkıyyîn** : İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî (1087-1162)
67. **Tenâfulu'l-Ummâl bi-Şerhi Hadîsi Fedâ'ili'l-A'mâl**: Muhammed b. Sâlim en-Nablusî (1188)
68. **el-Kavlu'l-Eşbeh fî Hadîsi "men Arafe Nefsehu fekad Arafe Rabbeh"**: Abdurrahmân b. Mustafa el-Aydarûsî (1192)
69. **Şerhu Hadîsi'r-Rahme**: Ali İbnu'l-Hâc Sâdık ed-Dağıstânî (1199)
70. **er-Ravdu'l-Ezher fî Hadîsi "Men ra'â Munker"**: Muhammed b. Ahmed, İbnu'l-Cevherî (1151-1215)
71. **Ferâ'idu'l-Fevâ'id fî Şerhi Hadîsi Cibrîl**: Hâlid İbnu'l-Huseyn eş-Şehrzûrî (1242)
72. **el-Ebhâsu'l-Vad'iyye fi'l-Kelâm alâ Hadîsi "Hubbu'd-Dunyâ Re'su Kulli**

Hatî'e": Muhammed b. Ali eş-Şevkânî (1173-1250)

73. **İthâfu'l-Mehera fi'l-Kelâm alâ Hadîsi "Lâ Advâ ve lâ Tiyara"**: eş-Şevkânî
74. **Nesru'l-Cevher fî şerhi Hadîsi Ebî Zer**: eş-Şevkânî
75. **Şerhu Hadîsi "İnnallâhe Yuhibbu'l-Abde'n-Nakî"**: Usmân b. Mustafa el-Cerkeşî (1277)
76. **Terceme Elf Hadîs**: İsmâ'il Kemal Paşa (1310). Basılıdır.
77. **Şerhu Hadîsi Cibrîl**: Abdusselâm İbnu'l-Hâc Sa'id el-Bağdâdî (1237-1320)
78. **Hulâsatu'l-Mekal fi'l-Kelâm alâ Hadîsi "Şeddi'r-Rihâl"**: es-Seyyid Nuruddin Mustafa b. Muhammed el-Bağdâdî (1331)
79. **Aslu'l-Haber min Kelâmi Seyyidi'l-Beşer**: Abdullatîf er-Râzî

    Nüsha: Nuruosmâniye
80. **İ'mâlu'l-Fikr ve'r-Rivâyât fî Şerhi Hadîsi "İnneme'l-A'mâlu bi'n-Niyyât"**: İbrâhîm el-Gûrânî
81. **Tefsîru Hadîsi "er-Râhimûne Yerhamuhumu'r-Rahmân"**: Abdullatîf b. Yûsuf, Muvaffakuddîn el-Bağdâdî(?)
82. **Şerhu Seb'îne Hadîsen**: Abdullatîf b. Yûsuf, Muvafakuddîn el-Bağdâdî (?)
83. **İrşâdu'l-Evvâh ilâ Ma'nâ Hadîsi "Men Kara'e Harfen min Kitâbillâh"**: Muhammed b. Abdurresûl el-Berzencî (1040-1103)
84. **Envâru'l-Yakîn fî Şerhi Hadîsi Evliyâ'illâhi'l-Muttakîn**: Muhammed b. Ahmed, İbn Merzûk et-Tilemsânî

HADİS USULÜ

Eski tabiriyle *Usûl-i Hadis* veya klasik Arapça deyişiyle *Ilmu Mustalahi'l-Hadîs* veyahut kısaca *Mustalahu'l-Hadîs* veyahutta *Ulûmu'l-Hadîs* ve *Dirâyetu'l-Hadîs* terimleri ile bilinen hadis metodolojisi ilmidir. Değişik şekillerde tanımlanmıştır.

Hicrî beşinci asrın büyük hadis âlimi el-Hatibu'l-Bağdadî'den önceki âlimlere göre hadis usûlü ilmi, hadisler ile ravilerinin adâlet ve zabt yönünden durumlarından, senetlerinin kesintisiz veya kesik oluşlarından bahseden ilimdir.

el-Hatib'den sonraki alimler hadis metodolojisi ilmini daha değişik tanımlamışlardır. Onlara göre hadis usûlü ilmi, kabul ve red yönünden ravi ile mervînin (rivayet edilen hadisin) durumunun bilinmesidir.

Hadis usulûnün bir diğer tarifi şöyledir: "Rivayetin hakikatini, şartlarını, çeşitlerini, hûkûmlerini, râvilerin hallerini, rivâyet şartlarını, nihayet sınıflarını bildiren ilimdir." (*Tedrîb*, 1/41).

Hadis Usûlû ilmi, hadis rivâyeti ile ravilerin hallerinin incelenmesi sonunda doğmuştur. Dindeki yeri itibariyle hadislerin rivâyet yoluyla nesilden nesile akta-

rılması bir zaruret halini alınca, rivâyetin gelişigüzel yapılmamasını; aksine düzenli bir biçimde yürütülmesini sağlayacak tedbirler alınmıştır. İsnad sisteminin uygulanması böyle tedbirlerden biridir. Sahâbe ve Tâbi'ûn devirlerinde rivâyetin bir takım kaidelere bağlanışı da öyledir.

Zamanla rivâyetin metodlu bir şekilde yapılması için alınan tedbirlerle konulan kaideler hadis metodolojisinin esaslarını oluşturmuştur.

Hadis Usulü konularının kitaplara geçirilerek terminolojisine dair müstakil eserlerin yazılışı geç tarihlere, dördüncü asra rastlar. Bu hadis tedvin ve tasnif faaliyetinin erken başlamasıyla açıklanabilir. Şöyle ki, önce hadisler tedvin edilmiş, hadis kitapları yazılmış; ondan sonra sıra hadis usulüne gelmiştir. Bununla birlikte hadis usulü kitapları tasnif edilinceye dek konuya hiç eğilinmediği söylenemez. İlk hadis usulü kitabı sayılan *el-Muhaddisu'l-Fâsıl*dan önce de hadis metodolojisi konularına hadis kitaplarında çeşitli vesilelerle yer verilmiştir.

Hadis usulü kitaplarına geçmeden usul konularına yer veren bazı kaynaklara işaret etmeden geçmeyeceğiz.

a) Hadis Usulü konularına yer veren bazı eserler:

1. **er-Risâle**: Muhammed b. İdrîs eş-Şâfi'î (204)
2. **Kitâbu İhtilâfi'l-Hadîs**: eş-Şâfi'î.
3. **Sahîh-i Muslim Mukaddimesi**: Muslim İbnu'l-Haccâc el-Kuşeyrî (206-261)

   Sahih-i Muslimi öteki hadis kaynaklarından ayıran en önemli hususlardan birisi mukaddimesidir. Bir giriş ve altı babdan oluşan mukaddimede sırasıyla, sika râvilerden rivâyet, yalancıları terk, Hz. peygamber (s.a) üzerine yalan söylemekden sakındırmak; Ona isnad edilen yalanın yalanların en ağırı olduğu; her işittiğini söylemekden men, zayıf ravilerin hadislerini kabulde ihtiyatlı davranılması, isnadın dinden olduğu, ravileri cerhetmesi caiz olup, bunun haram kılınan gıybet olmayıp İslam şeriatını savunmak manâsına geldiği ve nihayet an'ane yoluyla rivayet ve mülakât gibi hususlarda kıymetli bilgiler verilmiştir.

4. **Kitâbu'l-İlel**: Muhammed b. İsa et-Tirmizî (209-287)

   Sûnen Tirmizi'nin 51. bölümü olan Kitabu'l-İlel kısmında et-Tirmizî aslında eserine aldığı hadislerin niteliklerini izah etmek istemiştir. Bu arada kıymetli bilgiler vermiştir. Bu kısım üzerine müstakil şerhler yapılmıştır. (Bk. İlelu'l-Hadis).

5. **Mukaddimetu Kitâbi'l-Cerh ve't-Ta'dil**: Abdurrahman b. Ebî Hâtim, İbn Ebî Hâtim er-Râzi (327)

   İbn Ebî Hâtim de **Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dil**'e giriş mahiyetindeki uzunca kısımda bölümler halinde rivâyet âdâbı ile ilgili önemli bazı bilgiler nakletmektedir.

6. **el-Letâ'if**: Muhammed b. Yahya el-İsbehânî, Ibn Mende (310-395)

   Nüsha: Zâhiriye 356.

7. **el-Medhal ilâ Ma'rifeti's-Sahîh ve's-Sakîm mine'l-Ahbari'l-Merviyye**: Muhammed b. Abdullah el-Hâkimu'n-Nîsâbûrî (321-405) .

   Nüsha: Şehit Ali Paşa 346. 1351/1932 tarihli Haleb baskısı vardır.

8. **el-Medhal**: Ahmed İbnu'l-Huseyn el-Beyhakî (384-458)

9. **el-A'lâm fî İstî'âbi'r-Rivâye ani'l-E'immeti'l-A'lâm**: Ali b. İbrahim el-Gırnâtî (577)

10. **Mukaddime Câmi'i'l-Usûl**: el-Mubârek b. Muhammed ibnu'l-Esîr el-Cezerî (544-606)

b) Hadis Usûlü Kitapları

1. **el-Muhaddisu'l-Fâsıl beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î**: el-Hasen b. Abdurrahmân er-Râmehurmuzî (265 ?-360). Nüsha: Sohac 93; Zâhiriye 400; Köprülü 397; Şehit Ali Paşa, Meşhed, Eskuriyal ve Haleb.

   Dr. Muhammed Accâc el-Hatib edisyonu 1391/1971 de Beyrut'ta basılmıştır.

   Bütünüyle hadis rivayetiyle ilgili sened, rivayet metodları ve öteki bazı meselelere dair bilgiler vermektedir. Baştan sonra Rivâyetu'l-Hadîs kitapları metoduyla kaleme alınmıştır. Açılan bablar senedli bilgilerle işlenmiştir. Müellif her sözü, hadismiş gibi senediyle nakletmiştir.

   el-Muhaddisu'l-Fâsıl hadis usûlü konularının tamamını ihtiva etmemektedir. Bu durum, eserin bizlere bütünüyle intikal etmemiş olduğu ihtimalini düşündürmektedir. Ancak İbn Hacer bunu konusunda ilk eser oluşuna bağlamıştır. (*Hadis Edebiyatı*, 164).

2. **Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs**: Muhammed b. Abdullah, el-Hâkimu'n-Nisâbûrî (321-405). Nüsha: Londra, İstanbul (Veliyyuddin 454; Ayasofya 444, 449, Köprülü, 397; Şehit Ali Paşa 346); Zâhiriye, Haleb, Kahire, Dârulkutub.

   1977 de Kahire'de basılmıştır. İkinci baskısı Kahire 1397/1977 tarihlidir.

   Elli iki konuya yer vermiş; herbirini "Nev'... min Ma'rifeti Ulûmi'l-Hadis" başlığı altında vermiştir. Böylece ulûmu'l-hadis terimi ilk olarak burada kullanılmış olmaktadır. Âlî İsnadla başlayan neviler arz ve icâzet gibi hadis rivayet metodlarıyla sona ermektedir. Konular işlenirken yer yer müellifin görüşlerine de rastlamak mümkündür.

   İbn Hacer, **Ma'rife Ulûmi'l-Hadis**'in mükemmel bir eser sayılamayacağını söylemiştir. İbn Haldûn ise "hadis ilminin güzelliklerini ortaya koyduğu" görüşündedir.

   Tâhir el-Cezâ'irî tarafından **Tevcîhu'n-Nazar**'da özetlenmiştir.

   er-Ramehurmuzî ile el-Hâkim arasında uzun bir zaman farkı bulunmamasına rağmen iki müellifin aynı konuya bakış açısı ve tertibinde oldukça farklı-

lıklar görülmektedir. Bu da bu mü'elliflerden önce, usul konusunda büyük bir ilmî birikimin mevcudiyetini göstermektedir. (*Hadis Edebiyatı*, 165).

3. **el-Mustahrec alâ Ma'rifeti Ulûmi'l-Hadîs**: Ahmed b. Abdillah, Ebu Nu'aym el-İsbehânî (336-430)

   İbn Hacer bu eser hakkında bilgi verirken, "el-Hâkim'i Ebu Nu'aym takib etmiş; ve onun kitabına bazı ilâveler yaparak yeni bir kitap ortaya çıkarmıştır. Bununla birlikte birçok şeyleri kendisinden sonrakilere bırakmıştır" der. (*Nuzhe*, 5).

   Nüsha: Köprülü.

   1357 yılında Haydarabad'da basılmıştır.

4. **el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye**: Ahmed b. Ali, el-Hatîbu'l-Bağdâdî (392-463)

   Hadis usûlû konularını bölümler halinde herbirini bâb başlığı altında senetleriyle rivayet ettiği nakillerle işleyen kıymetli bir eserdir.

   "Kendisinden sonraki alimlerin mürâcaat kaynağı olan el-Hatib, el-Kifâye'de ilk bâb olarak" Allah'ın kitabının hükmü ile Hz. Peygamber (s.a) in sûnnetinin hükmünün denkliği"ni ele almıştır. Sünnetin kitap (Kur'an-ı Kerim) karşısındaki yeri, haberlerin çeşitleri, haberu'l-vâhid'in tetkiki gibi ciddî konulara yer verdiği kitabında râvi, rivâyet, cerh ve ta'dîl gibi Hadis Usulü İlminin temel meselelerine temas ettikden sonra nassların teâruzu ve tercih konularıyla eserini bitirmiştir. (*Hadis Edebiyâtı*, 166).

   Nüsha: İstanbul Musalla Medresesi 31; Murad Molla 328; Laleli 387. Haleb Medresetu'l-Usmâniye, Zâhiriye, Mısır Sultâniye, Haydarâbâd Âsifiye kütüphanelerinde de birer nüshası vardır. 1357 de Haydarabad'da 1972 de Kâhire'de basılmıştır.

5. **Kitâbu'l-Câmî Li-Âdâbi'ş-Şeyh ve's-Sâmî** veya **Kitabu'l-Câmî Li-Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmî**: el-Hatîbu'l-Bağdadî.

   Nüsha: İskenderiye Belediye Ktb. 3711.

   Dr. Muhammed Re'fet Said edisyonu 1401/1981 tarihinde iki cilt halinde Kuveyt'te neşredilmiştir. Pek çok hatası olduğundan ciddî bir ilmî neşriyat görünümü vermemektedir.

   Dr. Mahmûd et-Tahhân edisyonu 1403/1983 de Beyrut'ta basılmıştır. Bu baskı oldukça ciddî bir ilmî yayın niteliğini haizdir.

   Dr. Muhammed Accâc el-Hatîb tarafından da yayına hazırlanmıştır.

6. **el-İlmâ' ilâ Ma'rifeti Usûli'r-Rivâye ve Takyîdi's-Semâ**: el-Kaadî İyad b. Mûsâ el-Yahsubî (479-544)

   Kâdî İyâd Mağrib ülkelerinde yazılan bu ilk hadis usulû kitabında Hadis Usulüne dahil bazı konuları bablara ayırarak işlemektedir. Daha önceki eserlerden farklı olarak senetsiz değerlendirmeler nakletmektedir. Senediyle verdikleri daha çok delil olmak üzere sevkettiği hadislerdir.

el-Muhaddisu'l-Fasıl, Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs ve el-Kifâye olmak üzere kendisinden önceki üç eserden geniş çapta faydalanan Kaadi İyad, önce Hadis ve Sünen ilmini öğrenmenin gereği üzerinde durmaktadır. Hadis ilminin ve hadiscilerin şerefi; hadis tâlibinin uyması gereken âdâb; elde etmesi uygun olan ahlâkî nitelikler gibi giriş bilgilerinin ardından hadis öğrenmek için uygun olan yaş, öğrenim yolları ve rivâyet usulleri; edâ lafızları; bazı semâ ve dabt meseleleri; bu konuda kolaylık taraftarları; yazı, mukâbele (karşılaştırma), şekl ve benzeri yollarla takyîd; tashîh, temrîz ve tadbîb; lafız ve mâna ile rivâyet, kıraat; tahricde isnadın kaldırılması; hadis okutma yaşı gibi konuları doğu ve batı âlimlerinin görüşlerine ayrı ayrı temas etmek suretiyle işlemektedir. En sonda da sonuç kabîlinden âdâb-ı hamideye yer vermektedir.

Hadis rivayet metodlarından icâzetin altı çeşidini açıkladıktan sonra bu konuyu ilk kez kendisinin ortaya koyduğunu belirtmektedir. (*Hadis Edebiyatı*, 167, 8).

İbn Hacer'e göre el-İlmâ' latif bir kitaptır. Daha sonraki İbnu's-Salâh'ın eserine geniş çapta kaynaklık etmiştir.

Nüsha: Ayasofya 433; Zâhiriye, Eskuriyal.

Seyyid Ahmed Sakr edisyonu 1970 de Kâhire'de basılmıştır.

7. **Mâ Lâ Yese'u'l-Muhaddise Cehluhu**: Umer b. Abdulmecîd el-Miyânecî (580)

Küçük çapta bir risâle olup bazı usul konularına dair kısa bilgiler vermektedir. Kâtip Çelebi'nin işâret ettiğine göre 579 da Mekke'de yazılmıştır. (KZ, 1575).

Subhi es-Samerrâ'î tahkiki ile 1387 h. tarihinde Bağdat'ta yapılmış bir baskısı vardır.

8. **Tuhfetu'l-Ahyâr fî Beyâni Aksâmi'l-Ahbâr**: Ahmed b. Muhammed el-Muecced (601)
9. **Ulûmu'l-Hadîs**: Muhammed b. İsmâil, İbn Halfûn (636)

Nüsha: Aşîr Efendi 103.

10. **Ulûmu'l-Hadis (el-Mukaddime)**: Usmân b. Abdurrahmân eş-Şehrzûrî, İbnu's-Salâh (577-643)

Eser hakkında İbn Hacer şunları söyler:

"İbnu's-Salâh Dimeşk'de yaşamıştır. Buradaki Eşrefiyye Medresesinde hadis öğretimiyle görevlendirildiği zaman meşhur kitabını derlemiş; Hadis Usulü İlminin çeşitli konularını tertip ederek talebelerine yazdırmıştır. Bu yüzden eserinin tertibi istenilen ölçüde mükemmel olmamıştır.

İbnu's-Salâh (bu kitabını yazarken) el-Hatîb'in muhtelif eserlerine itibar ederek onlardaki dağınık konuları bir araya getirmiş başka eserlerden ilaveler yapmıştır.

Böylece o diğer kaynakların dağınık konularını derli toplu bir hale getirmiştir. Bu yüzden halk bu kitaba önem vermiş, izinden yürümüştür. Nice insanlar onu nazma çekmiş, niceleri kısaltılmıştır. Niceleri de üzerine ilaveler yapmış istidrakler meydana getirmiştir. Nice insanlar ise, lehinde veya aleyhinde bulunmuştur. (*Nuzhe*, 17).

Ulûmu'l-Hadîs'in kaynağını geniş çapta **el-Muhaddisu'l-Fâsıl**, **Ma'rife Ulûmî'l-Hadîs**, **el-Kifâye** ve **el-İlmâ'** teşkil eder. Pek çok yazma nüshası vardır.

1904 de Hindistan'da, 1926 da Mısır'da; sonradan Beyrut'ta; Dr. Nureddin Itr edisyonu 1386/1966 da Haleb'de basılmıştır.

İbnu's-Salâh, eserini hocalık yıllarında, ilimde belli bir mesâfe katettikten sonra kaleme almış ve derslerinde dikte etmiştir. Ele aldığı konuları el-Hâkim gibi "nevi'"ler halinde ve fakat senedsiz olarak işleyen İbnu's-Salâh, toplam 65 nevi içinde usul meselelerine, önceki kitaplarda görülmeyen yeni bir tertib vermiştir. O, kendisinden önceki usulcülerin ele aldığı konuları, alâkalarına göre dağınıklıktan kurtarıp bir araya toplamaya çalışmıştır. Fakat buna rağmen kendisi de tertibte tam bir ahenk sağlayabilmiş değildir. Senedle ilgili konuların içinde, birden metinle ilgili meselelere yer vermek gibi durumlara o da düşmüştür. Bunun sebebi, eserini ders notu halinde hazırlayıp imlâ ettirmiş ve belki de asıl düzenli nüshanın kaybolmuş olduğu ihtimalleri ile açıklanmıştır. Bu arada onun bu tertibinin sonraki ulemâ tarafından aynen takib edildiğini de burada kaydetmek gerekir.

İbnu's-Salâh, önceki müelliflerin temas etmediği konuları ilk kez belli bir tarife kavuşturmuş, öncekilerin ifâdelerini kendi üslûbu içinde tehzib etmiştir. Karşı çıktığı hususları açıkca belirtmiştir. Genellikle kendi görüşlerine, konuların sonunda "kultu" ifadesiyle yer vermiştir. O hemen her konuyu büyük bir ilmî ihtiyat ve tevâzu ifadesi olarak "Allahu a'lem" diye bitirmiştir.

Müellif, ele aldığı konuları misallendirmiş ve uzun uzun anlatım yoluna gitmemiştir. Bu da Ulûmu'l-Hadîs'in gerektiğinde ezberlenebilecek bir ders kitabı olarak düşünüldüğünü göstermektedir.

Doğrudan sahih hadis'in târifine tahsis edilmiş birinci nevi ile başlayan eser, râvilerin vatanlarının bilinmesine ayrılmış olan 65. nevi' ile bitmektedir. (*Hadis Edebiyatı*, 169).

İstanbul Nüshaları: Rağıp Paşa 243, 244; Ayasofya 448; Şehit Ali paşa 351; Murad Molla 320; Köprülü 218; Çorlulu Ali paşa 79; Veliyûddin 453; Nurbânu Sultan 38; Laleli 355...

Haşiyesi

Nuket alâ Ulûmi'l-Hadîs: İbnu's-Salâh (*EM*, 1/654).

Muhtasarları

1. **İrşâdu Tullâbi'l-Hakâ'ik ilâ Ma'rifeti Suneni Hayri'l-Halâ'ik**: Yahyâ b. Şeref en-Nevevî (631-676) Nüsha: Köprülü 220; Ayasofya 434

   Hadis bibliyografyasına ait kaynaklarda **Takrîbu'l-İrşâd ilâ İlmi'l-İsnâd** adıyle de geçen bu eser ilk kaydettiğimiz isimle ve Abdulbârî Fethullah es-Selefî tahkikiyle 1408/1987 tarihinde iki cilt halinde Beyrut'ta basılmıştır.

2. **et-Takrîb ve't-Teysîr Li-Ma'rifeti Suneni'l-Beşîri'n-Nezîr**: en-Nevevî.

   "İrşad"ın muhtasarı mahiyetinde bir eserdir. Bunu bizzat en-Nevevî "Bu kitap, İbnu's-Salâh künyesiyle meşhur Ebu Amr Usman b. Abdurrahmân'ın *Ulûmu'l-Hadîs*ini kısaltarak meydana getirdiğim "İrşad" kitabının muhtasarıdır. Onu kısaltmakta aşırı gittim. İnşaallah maksada halel getirmemiştir." diyerek açıklamıştır. (*Takrib*, 3)

   Nüsha: Laleli 356, 357; Köprülü 248; Fatih 669, 1123; Feyzullah 255; Ayasofya 436; Halis Efendi 6187; Ragıp Paşa 235; Şehit Ali paşa 333.

   et-Takrîb, birkaç kere basılmıştır. (Kahire 1388/1968; Dr. Mustafa İlhân edisyonu, **el-Menhelu'r-Râvî min Takrîbi'n-Nevâvî** adıyla, Beyrut ?).

   et-Takrîb Şerhleri

   1. (**Şerhu'l-Takrîb**): Abdurrahîm İbnu'l-Huseyn el-Irâkî (725-806)

      Nüsha: Nuruosmâniye 617 (Müellif Hattı)
   2. **Şerhu Takrîbi't-Teysîr Li-Ma'rifeti Suneni'l-Beşîri'n-Nezîr**: İbrâhîm b. Muhammed el-Kabâkıbî (901 den sonra).
   3. (**Şerhu't-Takrîb**): Muhammed b. Abdirrahmân es-Sehâvî (902)
   4. **Tedrîbu'r-Râvî fî Şerhi Takribi'n-Nevâvî**: Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî (849-911) Birkaç kez basılmıştır. (Mısır 1379; 1-2, Kahire 1385/1965).
   5. **el-Menhecu's-Sevî fî Hâşiye ale'l-Menheli'r-Revî**: Abdurrahmân b. Suleymân, İbn Makbûl el-Yemenî (1179-1250)

   et-Takrîb Zevâ'idi

   et-Teznîb fî Zevâ'id ale't-Takrîb: Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî (849-911)

   Birkaç kez basılmıştır. (Mısır 1379; 1-2, Kahire 1385/1965).

3. **Manzûme fî Usûli'l-Hadîs**: Ahmed b. Ferac el-İşbîlî (699)

4. **el-Menhelu'r-Revî fî Ulûmi'l-Hadîsi'n-Nebevî**: Muhammed b. İbrâhîm, İbn Cemâ'a el-Kinânî (639-733)

   İbn Cem'â bu eserinde **Ulûmu'l-Hadîs**'i özetlemekle birlikte hayli faydalı bilgiler eklemiştir. Eser, bir mukaddime ile dört bölüm halinde düzenlenmiştir. Genelde, tarifler, sened ve metnin kısımları, rical isimleri, hadis rivayet metotları gibi konulardan oluşur.

   Şerhi

4. **el-Menhelu's-Sevî fî Şerhi'l-Menheli'r-Revî**: Muhammed b. Ahmed, İbn Cemâ'a (819)

   Nüsha: Dâru'l-Kutub 217; Madrid 598.

   Haşiyesi

   Hâşiye alâ Şerhi İbn Cemâ'a: Muhammed b. Ubâde, el-Adevî (1193)

5. **el-Bâ'isu'l-Hasîs fî İhtisâri Ulûmi'l-Hadîs**: İsmâil b. Umer el-Kureşî, Ebu'l-Fida, İbn Kesîr (701-774)

   İbn Kesir bu eserinde Hadis Usûlu konusunda ilk eser veren âlimler olarak el-Hâkim ve el-Hatîbî hatırlattıktan sonra şunları söylemiştir:

   "Hadis İlmi en mühim ve faydalı bir ilim olduğu için önemli konularını bir araya getiren, müşkül meseleleri bırakan yararlı bir muhtasar eser yazmak istedim. Hadis ilmine dair İbnu's-Salâh'ın tertip ettiği kitap söz konusu ilmin talibleri arasında konusunda en meşhur eserdir. Öyle ki gençlerden onu ezberlemeye çalışanlar olmuştur. Ben de onun yolundan gittim. Aynı şeyleri yaptım. Uzun yerlerini kısalttım. Dağınık bilgilerini düzene koydum. İbnu's-Salâh kitabında el-Hakimin metoduna uyarak Hadis usûlü konularını 65 nevî olarak zikretmiştir. Allahın yardımıyla bunların hepsini zikrettiğim gibi Ebu Bekri'l-Beyhakî'nin **el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sunen** isimli kitabından derlediğim bazı bilgileri de ekledim. Onları da özlü bir şekilde verdim." (S. 15).

   Nüsha: Veliyuddîn 454.

   Ahmed Muhammed Şakir tabı Mısır'da, daha sonra 2. ve 3. baskıları Kahire'de neşredilmiştir.

   Beyrut'ta da basılmıştır.

6. (**Muhtasaru Ulûmi'l-Hadîs**): Ali b. Usman el-Mârdînî, İbnu't-Turkmânî (750). Nüsha: Laleli 390

7. **Islâhu İbni's-Salâh**: Moğoltay b. Kılıc et-Turkî (689-762)

8. (**İhtisâru Ulûmi'l-Hadîs**): Bahâ'eddin el-Endelûsî

9. **eş-Şezâ'u'l-Feyyâh Min Ulûmi İbni's-Salâh**: İbrâhîm b. Mûsâ el-Enbâsî (725-802)

10. **Mehâsinu'l-Istılâh fî Tadmîn (Tahsîn) İbni's-Salâh** Umer b. Raslân el-Bulkînî (724-805). Nüsha: Köprülü 228; Fâtih 667; Berlin Kraliyet Kütüphanesi 1048.

    Nazmı

    Nazmu Mahâsini'l-Istılâh: Tahir İbnu'l-Hasen el-Halebî (808)

11. **Muhtasaru'l-Mulahhas**: Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l-Askalânî (852) Nüsha: Şehit Ali Paşa, 350.

12. **el-Muhtasar fî İlmi'l-Hadîs**: Muhammed b. Yûsuf b. Ebî Sa'îd

Nüsha: Ayasofya 446.

13. **Usûlu'l-Hadîs**: Muhammed b. Pîr Ali el-Birkavî (981)

    Nüsha: Yıldız, 13811; Hâlis Efendi 568, 1148.

14. **Kifâyetu'l-Ahyâr fî Ma'rifeti'l-Ahbâr**: Abdurrahmân b. Muhammed b. Ya'kûb. Nüsha: Hüsrev Paşa 28.

15. **ed-Durer ve'l-Ğurer fî Mustalahi Ehli'l-Eser**: Yûnus b. Yûnus b. Abdulkadir er-Râşidî (1020). Nüsha: Laleli 380

    Şerhi

    Tuhfetu Ehli'n-Nazar: er-Râşidî

16. **Buğyetu't-Tâlibîn Li-Ma'rifeti Istılâhi'l-Muhaddisîn** (**Zehru'n-Nadîr**): Abdurraûf b. Ali el-Munâvî (1031) Nüsha: Esat Efendi 257.

17. **Risâle fî Ma'rifeti İlmi'l-Hadîs**: ?

    Nüsha: Rıza paşa 1025; Bayezid Umumî 783-788.

18. **Riyâdu'l-Eshâr fî Cilâ'i'l-Ebsâr**: ? Nüsha: Ayasofya 438.

19. **Risâle fî Ma'rifeti İlmi'l-Hadîs**: ?

    Nüsha: Bayezid Umumî 783-788.

Şerhleri

1. (**Islâhu İbni's-Salâh**): Moğoltay b. Kılıc et-Turkî (689-762)

2. **en-Nuket alâ İbni's-Salâh**: Muhammed b. Bahâdır b. Abdullâh ez-Zerkeşî (745-794). Nüsha: Topkapı 3. Ahmed 2189.

3. **en-Nuket alâ Kitâbi İbni's-Salâh**: Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l-Askalânî (973-852) Nüsha: Yemen, Mektebetu Cami'i San'â; Riyad Üniversitesi; Haydarâbâd, Sa'îdiye Kütüphanesi, Pakistân. Basılmıştır. (Dr. Busey' b. Hâdî Umeyr edisyonu, 1-2, Medîne el-Câmi'atu'l-İslâmiyye yayını 14, 1404/1984).

   Tekmilesi

   el-İfsâh bi-Tekmîli'n-Nuket alâ Kitâbi İbni's-Salâh: İbn Haceri'l-Askalânî

4. **et-Takyîd ve'l-İdâh li-Mâ Utlika ve Uğlika min İbni's-Salâh**: Abdurrahîm İbnu'l-Huseyn el-Irâkî (725-806) Birkaç kez basılmıştır. (Kahire 1389/1969; Haleb; Beyrut 1411/1991).

c. Nazma Çeken Eserler

1. (**Nazmu Ulûmi'l-Hadîs l'ibni's-Salâh**): Muhammed b. Ahmed b. Halîl el-Hûbî (693)

2. **Nazmu'd-Durer fî İlmi'l-Eser (Elfiyyetu'l-Irâki)**: Abdurrahîm İbnu'l-Huseyn

el-Irakî (725-806)

Başı:

يقول راجى ربّه المقتدر　　عبدالرحيم بن الحسين الاثرى

768 de bitirmiştir. 427 beyittir.

Nüsha: Lâleli 392; Aşir Efendi 102; Râğıp Paşa 1470; Bağdadlı, Vehbî 361; Halis Efendi 4947; Veliyuddin 455; Yıldız Köşk, Hadîs 118; Murad Molla 346; Emir Hoca Kemankeş 43; Laleli 352; Bayezid Umumî 766; Kılıç Ali Paşa 179; Şehit Ali paşa 347; Rıza Paşa 3017; Karaçelebizade Hüsameddin 36; Nuruosmaniye 610; Ayasofya 4789.

Fethu'l-Muğîs ile 1303 de Laknovda; Muhammed Hamid el-Fakî tahkiki Mısır'da basılmıştır. Ayrıca Hindistan'da da basılmıştır.

Şerh ve Haşiyeleri

1. **Fethu'l-Muğîs (Şerhu'l-Elfiyye el-Mutavvel)**: Nâzım el-Irakî.

   Elfiyye'ye uzun bir şerh yazmaya başladığını, sonra vasat bir şerhe yöneldiğini kendisi kaydeder.

   Telhisi

   (**Telhîs Şerhi'l-Elfiyye**): Muhammed Emîn, Emîr Bâdşâh el-Buhârî ... 972 de bitmiş.

   Haşiyesi

   1. (**Hâşîye Alâ Fethi'l-Muğîs**): el-Kasım b. Kutluboğa (879).
   2. (**Haşiye alâ Fethi'l-Muğîs**): İbrâhîm b. Umer el-Buka'î (885).
2. **Şerhu'l-Elfiyye el-Muhtasar**: el-Irâkî.
3. **Şerhu'l-Elfiyye**: İsmâ'il b. İbrâhîm el-Belbîsî (802).
4. **Şerhu'l-Elfiyye**: Ahmed b. Abdurrahîm, Ebu Zur'a el-Irakî (826)
5. (**Şerhu'l-Elfîyye li'l-Irâkî**): İsmâ'il b. İbrâhîm, İbn Cemâ'a el-Kinânî (861)
6. **Şerhu'l-Elfiyye Li'l-Irâkî**: el-Kasım b. Kutluboğa el-Hanefî (802-879)
7. **en-Nuketu'l-Vefiyye Ale'l-Elfiyye**: İbrâhîm b. Umer el-Buka'î (885) Nüsha: Bağdad Evkaf Ktb. 494.
8. **Şerhu'l-Elfiyye**: Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Sâlihî (837-893)
9. **Sa'ûdu'l-Merâkî Şerhu Elfiyyeti'l-Irâkî**: Muhammed b. Abdullah el-Haydarî (821-894)
10. **Fethu'l-Muğîs Şerhu Elfiyyeti'l-Hadîs**: Muhammed b. Abdurrahmân es-Sehâvî (830-902). Hindistan'da ve Mısır'da basılmıştır.
11. **Katru'd-Durer fî Şerh Nazmi'd-Durer (Şerhu'l-Elfiyye)**: Abdurrahmân b.

Ebî Bekr es-Suyûtî (849-911)

12. **Nuket Ale'l-Elfiyye**: es-Suyutî.
13. **Fethu'l-Bâkî bi-Şerhi Elfiyyeti'l-Irâkî**: Zekeriya b. Muhammed el-Ensârî (824-926)

    Haşiye

    Haşiye Alâ Fethi'l-Bakî: Ali b. Ahmed el-Adevî (1189). (*Tedrîb*, 1/8).
14. **Şerhu Elfiyyeti'l-Irâkî**: İbrâhîm b. Muhammed el-Halebî (956)
15. **Şerhu'l-Elfiyye**: Muhammed Emîn İbnu'ş-Şerîf, Emir Badşâh el-Buhârî (972 ?)
16. (**Şerhu'l-Elfiyye**): Ali b. Zeynulâbidîn b. Muhammed el-Echûrî (967-1066)
17. (**Şerhu'l-Elfiyye**): Muhammed İbnu's-Seyyid Abdurresul b. Kalender el-Berzencî (1040-1103)
18. (**Şerhu'l-Elfiyye**): Ali b. Ahmed b. Mukerrem es-Sa'îdî (1112-1189)
19. **Şerhu Elfiyyeti'l-Irâkî**: Yahya b.... el-Halebî, el-Mesâlihî (1229)

3. (**Nazmu'l-Elfiyye**): Tâhir İbnu'l-Hasen, İbnu'l-Habîb el-Halebî (808)

   Haşiyesi

   Hallu Ukûdi'd-Durer fî Ulûmi'l-Eser: Ali b. Ahmed ez-Zevâvî (828)
4. **Nazmu'd-Durer fî İlmi'l-Eser (Elfiyyetu'l-Hadîs)**: Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî (849-911)

   Baş tarafı:

   لله الحمد وإليه استند ‌ ‌ ‌ ‌ وما ينوب فعليه اعتمد

   es-Suyûtî, kendi elfiyyesinin el-Irâki'nin elfiyyesinden daha derli toplu olduğunu söyler.

   Nüsha: Süleymaniye 192; Laleli 353; Bayezid Umumi 801; Halis Efendi 571.

   Ahmed Muhammed Şâkir edisyonu 1352 de Mısır'da basılmıştır. Daha sonraları baskıları tekrar edilmiştir. (İkinci bs. Dimeşk 1400/1980).

   Şerhleri

   1. **el-Bahru'llezî Zehar fî Şerhi Elfiyyeti'l-Eser**: Şâiri es-Suyûti.
   2. **Menhecu Zevi'n-Nazar fî Şerhi Manzûme İlmi'l-Eser**: es-Suyutî.
   3. **Fehmu Zevî'n-Nazar fî Şerhi Manzûmeti'l-Eser**: Muhammed b. Mahfûz et-Termesî (?) 1332 de basılmıştır.
   4. (**Şerhu Elfiyyeti'l-Eser**): Muhammed el-Hicâzî b. Muhammed, el-Vâ'izu'l-Kalkaşandî (1035)

5. **el-Kasîdetu'l-Ğaramiyye (Manzûme İbn Ferah)**: Ahmed b. Ferah, İbn Ferah el-İşbilî (699)

   Matlaı şöyledir:

   غرامي صحيح والرجاء فيك مُعضلُ   وحزني ودمعي مرسل ومسلسل

   Hadis çeşitlerini gazel şeklinde işlediği bir şiiri olup bazıları şeklini beğenmeyip tenkit etmektedir.

   İlk defa 1865 de Louis Flactcher tarafından Almanca tercemesiyle birlikte yayınlamıştır.

   Şerhleri

   1. **Zevâlu't-Terâh bi-Şerhi Manzûme İbn Ferah**: Muhammed b. Ali, İbn Cemâ'a (759-806)
   2. (**Şerhu'l-Kasîdeti'l-Ğarâmiyye**): Ahmed İbnu'l-Huseyn (810).
   3. (**Şerhu'l-Kasîdeti'l-Ğarâmiyye**): Muhammed b. İbrâhim b. Halil et-Tete'î (947)
   4. (**Şerhu'l-Kasîdeti'l-Ğarâmiyye**): Yahya b. Abdurrahmân el-Karâfî (950)
   5. (**Şerhu Manzûme İbn Ferah**): Muhammed b. Emîr el-Kebîr (1180) Nüsha: Berlin, Kraliyet Kütüphanesi
   6. **Zevâlu't-Terah Şerhu Manzûme İbni Ferah**: Abdusselâm b. Umer el-Mardînî (1200-1259)
   7. (**Şerhu Manzûme İbn Ferâh**): Muhammed b. Halil el-Kavukcî (1222-1305)

11. **el-Iktirâh fî Beyâni'l-İstılâh**: Muhammed b. Ali, İbn Dakîki'l-İyd (625-702) Geniş çapta İbnu's-Salâh'ın tesiriyle yazılmış önemli bir Hadis Usulü Kaynağıdır. Nüsha: Londra British Museum; Batı Berlin Kütüphanesi, 1063. Basılıdır. (Kahlân Abdurrahmân ed-Dûrî edisyonu, Bağdad 1402/1982).

    Muhtasarı

    el-Mukiza fî İlmi Mustalahi'l-Hadîs: Muhammed b. Ahmed b. Usmân ez-Zehebî (673-748) Nüsha: Zâhiriye, Mecmu 1028, Âm 88; Bibliotetheque National, Paris, 4577 Basılıdır. (Abdulfettâh Ebû Ğudde edisyonu, Beyrût 1405).

12. **Rusûmu't-Tahdîs fî Ulûmi'l-Hadîs**: İbrâhîm b. Umer el-Ca'birî, İbnu's-Serrâc (732)

13. **el-Menhelu'r-Revî fî Ulûmi'l-Hadîsî'n-Nebevî**: Muhammed b. İbrâhîm İbn Cemâ'a (639-733)

14. **el-Hulâsa fî Usûli'l-Hadîs**: el-Huseyn b. Abdullâh et-Tîbî (743)

    Mukaddime, dört bölüm ve hâtimeden oluşur. **Ulûmu'l-Hadîs** ile en-Nevevî ve İbn Cemâ'a muhtasarlarının hülasası mesabesindedir.

Nüsha: Ayasofya 435; Bayezid Umûmi 772; Köprülü 230; Şehit Ali Paşa 337; Fâtih 659; Carullâh 279, 408; Atıf Efendi 369, 370; Hâlis Efendi 588; Esat Efendi 257.

Basılıdır. (Subhî es-Samarrâ'î edisyonu, Bağdâd 1391/1971).

Haşiyesi

Hâşiye ale'l-Hulâsa: Ali b. Muhammed, es-Seyyidu'ş-Şerîfi'l-Curcânî (740-816)

Haşiyenin Şerhi

Zaferu'l-Emânî bi-Şerhi Hulâsati'l-Curcânî: Abdulhayy el-Laknevî (1304)

15. **el-Muğîs fî İlmi'l-Hadîs**: Ahmed b. Muhammed, İbnu's-Sâhib (788)
16. **el-Mukrî' fî Ulûmi'l-Hadîs**: Umer b. Ali, İbnu'l-Mulekkın (723-804)

Nüsha: Bayezid Umûmî, 767.

Telhîsi

et-Tezkira fî Ulûmi'l-Hadîs: İbnu'l-Mulekkın

et-Tezkira Şerhleri

1. **Fethu'l-Muğîs bi-Şerhi Tezkirati'l-Hadîs**: Muhammed el-Mursâvî
2. **et-Tavdîhu'l-Ebher Li-Tezkire İbni'l-Mulekkin**: Muhammed b. Abdurrahmân es-Sehâvî (902)
3. **Şerhu Tezkireti'bni'l-Mulekkın**: Salâhuddin b. Usmân eş-Şâfi'î
4. **el-Mevridu'l-Asfâ fî Ulûmi Hadîsi'l-Mustafâ**: Muhammed b. Abdurrahman el-Berşensî (808)

17. **Bulğatu'l-Hasîs ilâ İlmi'l-Hadîs**: Muhammed b. Muhammed b. Hıdır el-Ayzarî (724-808)
18. **el-Hidâye fî Ulûmi'r-Rivâye**: Muhammed b. Muhammed, el-Cezerî (751-833)

Nüsha: Laleli 393

Şerhi

Şerhu Mukaddimeti'l-Hidâye: Muhammed b. İbrâhîm el-Halîlî (845-907)

19. **Tezkiretu'l-Ulemâ**: el-Cezerî

Keş halkının hadis ilimlerini ihtiva eden muhtasar bir eser yazmasını teklif etmeleri üzerine yazılmıştır. Hadis İlminin şerefi, yaygın ve revaçta olduğu devirler, kesada uğradığı zamanlar, Anadolu'da hadis ilmiyle meşgul olanların az oluşu gibi konularla hadis talebi seyahatleri anlatılmıştır. Sonuna,

el-Hidâye fî İlmi'r-Rivâye

Manzumesi eklenmiştir.

Kâtip Çelebi, el-Cezerî'ye ait, **Mukaddime fi'l-Hadîs** isimli bir kitap daha kaydetmiştir. (*KZ.* 2/1803). Bu eser olabilir.

20. **İşrâkatu'l-Usûl fî Ahâdîsi'r-Resûl**: Muhammed b. Abdullâh en-Nesefî (838) (*KZZ*, 1/86)

21. **Tenkîhu'l-Enzâr fî Tenkîd Ahâdîsi (Seyyidi)'l-Ebrâr**: Muhammed b. İbrâhim, İbnu'l-Vezîr (765-840)

    Nüsha: Berlin Ktb. 1118. Mısır'da basılmıştır.

    Şerhi

    Tavdîhu'l-Efkâr Şerh Tenkîhu'l-Enzâr: Muhammed b. İsmâ'il es-Sem'ânî (1182).

22. **Ukûdu'd-Durer fî Ulûmi'l-Eser**: Muhammed b. Abdullâh, İbn Nâsıruddîn (777-842)

    Manzume şeklindedir.

23. **el-Funûnu'l-Celiyye fî Ma'rifeti Hadîsi Hayri'l-Beriyye**: Abdulazîz b. Ali el-Bekrî (846)

24. **Nuhbetu'l-Fiker fi Mustalahî Ehli'l-Eser**: Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l-Askalânî (773-852)

    Bu eser de **Ulûmu'l-Hadîs**'in özeti sayılabilir. İbn Hacer buna şöyle işaret etmiştir:

    "Bazı dostlar benden bu kitabın (Ulûmu'l-Hadîs'in) önemli yerlerini özetlememi istediler. Ben de onu, ilk defa benim başlattığım bir tertip ve metodla küçük bir kitap halinde özetledim. Adına **Nuhbetu'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser** dedim. Ona bazı nadir ve faydalı bilgiler ekledim." (*Nuzhe*, 18).

    Kâtip Çelebi **Nubhetu'l-Fiker**'in hadis ilimleri konusunda sağlam bir metin olduğunu söylemiştir. (*KZ*, 2/1936).

    İlk defa 1862 de Monsieur Louis tarafından Kalkuta'da basılmıştır. 1301 Mısır baskısı da vardır. Daha sonraları başta İstanbul olmak üzere bazı yerlerde değişik baskıları yapılmıştır.

    a. Şerhleri

    1. **Netîcetu'n-Nazar fî Şerhi Nuhbeti'l-Fiker**: Muhammed b. Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l-Askalânî (?)

       Kâtip Çelebi'ye göre **Nuhbetu'l-Fikeri** musannıfından önce oğlu Kemaleddin Muhammed şerhetmiştir. (*KZ*, 1936).

    2. **Nuzhetu'n-Nazar fî Tavdîhi Nuhbetu'l-Fiker**: İbn Haceri'l-Askalânî.

       İbn Hacer, İbnu's-Salâh'ın Ulûmu'l-Hadis'ini özetleyip ona bazı nadir ve faydalı bilgiler eklediğini kaydederek şöyle devam etmiştir:

       "...İkinci defa bende **Nuhbetu'l-Fiker**'in rumuzlarını halleden, değerli bilgilerini açıklayan, hadis ilmine yeni başlayan birine kapalı gelen yerlerini

izah eden bir şerh yazmak isteği belirdi. Alimlerin yoluna girmek ümidiyle dostların arzusuna uydum. Nuhbetu'l-Fiker metnini şerhederken izah ve tevcihte bulunurken mübalağaya kaçtım. Kapalı yerlerine işaret ettim. Şunun için ki, ev sahibi evin içindekileri daha iyi bilir.

Bununla birlikte bende yapacağım şerhi genişçe yazmamın bunları metin arasında vermemin daha uygun olacağı fikri belirdi. Bu yüzden gideni az bulunan bu yola girdim. (*Nuzhe*, 18).

Nuzhetu'n-Nazar'ın pek çok yazma nüshası vardır. Bir kaç kere basılmıştır. 1862 tarihli Kalküta baskısı; İskilipli Muhammed Atıf (Atıf Hoca) kontrolünde ve Aliyyu'l-Kaarî şerhinden önemli notlarla birlikte yapılan 1305 İstanbul baskısı; 1308 Mısır baskısı örnek verilebilir.

3. **İm'ânu'n-Nazar fî Tavdîh Nuhbetu'l-Fiker**: Muhammed İbnu'l-Hasen eş-Şumunnî (821)
4. **Hâşiye alâ şerh Nuhbeti'l-Fiker**: Serîyu'ddîn b. İbrâhîm el-Mısrî (1069)
5. **Ta'lîka Alâ Nuhbeti'l-Fiker**: el-Kaadî Mustafa b. Muhammed el-Elbistânî, İbn Yemlîha (1294)

b- Nuzhetu'n-Nazar Şerh, Haşiye ve Ta'likaları

1. **Ta'lîka Alâ Şerhi Nuhbeti'l-Fiker**: el-Kasım b. Kutluboğa (802-879)
2. **Unvânu Me'ânî Nuhbetu'l-Fiker**: Ahmed b. Sadaka, İbnu's-Sayrafî (905)
3. **Şerhu Nuhbeti'l-Fiker fî Mustalahâti Ehli'l-Eser**: Ali b. Muhammed el-Kaarî, Aliyyu'l-Kaarî (1014)
   1322 de İstanbul'da basılmıştır. Bu baskı sonradan tekrarlanmıştır.
4. **Netîcetu'l-Fikr fî Şerhî Nuhbeti'l-Fiker**: Abdurraûf b. Ali el-Munâvî (924-1031)
5. **el-Yevâkît ve'd-Durer fî Şerh Nuhbeti'l-Fiker**: Abdurra'ûf el-Munâvî.
   Nüsha: Dâru'l-Kutub 6693.
6. **Kadâ'ul-Vatar min Nuzheti'n-Nazar**: İbrâhîm b. Abdullâh el-Buluvî (1041)
7. **Hâşiye Alâ Nuzheti'n-Nazar**: Seriyuddin İbnu's-Sâ'iğ (1066).
8. **Hâşiye Alâ Şerhi Nuhbeti'l-Fiker**: Muhammed b. Abdullah el-Âmidi (1097)
9. (**Şerh Nuhbeti'l-Fiker**): Ali b. Muhammed el-Ensârî, el-Ukbî (1033-1101)
10. **Lakdu'd-Durer fî şerhi Nuhbeti'l-Fiker**: Abdullah İbnu'l-Huseyn, es-Seminu'l-Adevî.
11. **Hâzâ Mâ Erâdallâh**: İsmâ'il Hakkı b. Mustafa el-İstanbulî (1063-1137)
12. **Behcetu'n-Nazar Alâ Şerh Nuhbetu'l-Fiker**: Sadık b. Abdulhâdî es-Sindî (1138)
13. **Haşiye alâ Nuhbeti'l-Fiker**: Mustafa b. Muhammed el-Elbistanî, İbn Yemlihâ (1294)

14. **Nuhbetu'l-Belâğâ fî Şerh Nuhbetu'l-Fiker**: Muhammed İbnu's-Seyyid Ali el-Malatî (1316)
15. **Kadâ'u'l-Vatar min Nuzheti'n-Nazar**: İbrahim b. İbrâhîm ibni'l-Hasen el-Malikî

    Nuhbetu'l-Fiker'in yayınlanmış üç Türkçe Tercümesi vardır. Bunlardan birincisi es-Seyyid Ahmed İbnu's-Seyyid Abdullah el-Ağrusî'ye aittir. İstanbul'da Matbaa-i Amire'de basılmıştır. İkincisi, **el-Eseru'l-Mu'teber fî Tercume Nuhbeti'l-Fiker** adıyla 1301 yılında Ma'mûretu'l-Azîz Vilâyeti Matbaasında basılan Ma'muretu'l-Azîz Valisi Abdunnâfi' Efendi'ye aittir. Üçüncüsü ise Prof. Dr. Talat Koçyiğit'in eseridir. "**Hadis Istılahları Hakkında Nuhbetu'l-Fiker Şerhi**" adıyla 1971 de Ankara'da yayınlanmıştır.
16. **A'le'r-Rutbe fî Şerhi'n-Nuhbe**: İbrâhîm el-Hayderî

c. Nuhbetu'l-Fikeri Nazma Çeken Eserler

1. **Nazmu Nuhbeti'l-Fiker**: Muhammed İbnu'l-Hasen eş-Şumunnî (821)

    Şerhi:

    el-Âli'r-Rutbe fî Şerh Nazmi'n-Nuhbe: Ahmed b. Muhammed İbnu'l-Hasen eş-Şumunnî (810-872)

    Nüsha: Bağdad Evkaf Ktb. 6148

    Ta'lîkası

    Ta'lîka Ale'l-Âli'r-Rutbe: el-Kasım b. Kutluboğa (802-879)
2. **Şerhu Manzûmeti'ş-Şumunnî**: Abdulmelik b. Cemaluddin el-Isâmî (978-1037)
3. **Nazmu Nuhbeti'l-Fiker**: Muhammed b. Ebî Bekr b. Ali es-Sûyûtî (783-856)
4. **Nazmu Nuhbeti'l-Fiker fî Mustalahâti Ehli'l-Eser**: Ahmed b. Muhammed b. Abdurrahmân et-Tavhî, İbn Receb eş-Şâ'fi'î (893)
5. **Nazmu Nuhbeti'l-Fiker**: Abdulkadir b. Muhammed eş-Şâfi'î İbnu'l-Muzaffer (896 dan sonra)
6. **Nazm Nuhbetu'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser**: Muhammed b. Ebî İshâk İbrâhim el-Makdisî (900)
7. **Silku'd-Durer fî Mustalahi Ehli'l-Eser ve Nazmu Nuhbetu'l-Fiker**: Muhammed b. Muhammed, Ebu'l-Berekât (935)
8. **Nazmu Nuhbetu'l-Fiker fî İlmi'l-Eser**: Mansûr b.... et-Tablâvî (1014)

    Kâtip Çelebi 1010 da tamamlandığını söylüyor (*KZ*, 1937)
9. (**Nazmu Nuhbeti'l-Fiker**): Su'udî b. Necmuddîn el-Gazzî

    Şerhi

    Şerh Manzûmetu'n-Nuhbe: Ahmed b. Abdulkerîm el-Gazzî (1143)
10. **Nazmu Nuhbeti'l-Fiker**: Ebu Bekr b. Ebî'l-Kasım, İbnu'l-Ehdel (1035)

11. **Kasbu's-Sukker fî Nazm Nuhbetu'l-Fiker** Muhammed b. İsmâ'il es-San'ânî (1182)

    Şerhi

    Semhu'l-Matar Alâ Kasbi's-Sukker fî Istılâhi Ehli'l-Eser: Abdulkerîm b. Murâd el-Eserî.

    Eser, şerhiyle birlikte basılmıştır. Riyâd (?).

12. **Ikdu'd-Durer fî Nazmi Nuhbeti'l-Fiker**: Ebu Hâmid es-Seyyidu'l-Arabî b. Yûsuf b. Muhammed el-Fâsî (1052)

    Şerhi

    1. (**Şerhu Ikdi'd-Durer**): el-Fâsî
    2. (**Şerhu Ikdi'd-Durer**): Seyyidî Muhammed Fetha b. Abdilkadir (1116)

       Şerhi

       Şerhu Nazm Nuhbeti'l-Fiker: Muhammed b. Abdulkadir el-Fâsî (1042-1118)

13. **Nazm Nuhbetu'l-Fiker fî İlmi'l-Eser**: Muhammed b. Ahmed, el-Muşhim el-Kebîr (1181)

    Şerhi

    Şerhu Nazm Nuhbeti'l-Fiker: el-Muşhim el-Kebîr.

14. **Nazmu Nuhbeti'l-Fiker**: Abdullah b. Umer el-Yemenî (1196)
15. **İ'lâ'u'r-Rutbe fî Şerh Nazmu'n-Nuhbe**: İbrâhîm İbnu's-Seyyid Sıbğatullah el-Hayderî (1236-1299)

25. **Menba'u'd-Durer fî İlmi'l-Eser (el-Muhtasar fî İlmi'l-Eser)**: Muhammed b. Suleymân el-Kâfiyeci (788-879)

    Kaynaklarda ilk ismiyle kayıtlıdır. Bursalı Mehmet Tahir Bey ikinci ismiyle kaydetmiştir. (*OM*, 2/5). Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu, müellifin *Kitâbu't-Teysîr* isimli eserinin neşrine yazdığı ilmî önsözde ikisinin aynı eser olması ihtimalinden söz etmektedir. (s. 21).

    Nüsha: Reisülküttâb 1187/2 (V. 32a-64b; 856 h.).

26. **Bulğatu Tâlibi'l-Hasîs ilâ Ulumi'l-Hadîs**: İbrâhîm b. Abdurrahmân, İbnu'l-Hâkim (886 da sağ).

    Telifini 886 da bitirmiş (*EM*, 1/23).

27. **Usul Ebi'l-Fevâris**: Ebu'l-Fevâris

    Nüsha: Köprülü 1584/8 (V. 104-117).

28. **el-Muncidu'l-Muğîs fî İlmi'l-Hadîs**: Muhammed İbnu'l-Velid, İbnu'ş-Şahna (804-890)
29. **Buğyetu'n-Nukkâd fî Usûli'l-Hadîs**: Abdullah İbnu'l-Muvâfık el-Mağribî (897)
30. **Bulğatu'l-Hasîs fî Ulûmi'l-Hadîs**: Yûsuf b. Abdulhâdî ed-Dimeşkî (909)

31. **Misbâhu'z-Zalâm fî İlmi Hadîsi'r-Resûl Aleyhi's-Selâm**: el-Huseyn b. Ali el-Haskefî (917)
32. **Misbâhu'z-Zalâm fî İlmi Hadîsi'r-Resûl Aleyhi's-Selâm**: el-Huseyn b. Ali el-Husaynî (963)
33. **Usûlu'l-Hadîs**: Mustafa b. Muhammed el-Birgivî (995)

    Usûl-i Birgivî diye meşhurdur. Basılıdır.

    Şerhi:

    1. **Şerhu Usûli'l-Birgivî**: Dâvud b. Muhammed el-Karsî (1169 da sağ)

       1314 de İstanbul'da taşbasması olarak basılmıştır.

       Şerhin Haşiyesi

       Hâşiye Alâ Şerh Dâvud el-Karsî: Mustafa b. Sâlih Rıfkı el-Konstantinî, Şevket (1291).
    2. **Şerhu Usuli'l-Hadîs**: Abdullâh b. Abdulazîz, es-Salâhî er-Rûmî (1117-1197)
34. **el-Muhtasar fî Mustalahî Ehli'l-Eser**: Abdullah b. Muhammed eş-Şensûrî el-Faradî (999)

    Şerhi

    Hulâsatu'l-Fiker fî Şerhi'l-Muhtasar el-Feradî: (?)
35. **ed-Durer fî Mustalahi Ehli'l-Eser**: Yûnus el-Eserî el-Reşîdî (1020)
36. **Buğyetu't-Tâlibîn Li-Ma'rifeti Istılâhi'l-Muhaddisîn**: Abdurraû'uf b. Ali el-Munâvî (924-1031).
37. **Manzûme fî Mustalahi'l-Hâdîs**: Ali b. Abdulvâhîd el-Cezâ'irî (1057)
38. **el-Kavlu'l-Bedî fî Usûli Ahâdîsi'n-Nebî eş-Şefî'**: el-Huseyn el-Huseynî el-Kudusî es-Sadâtî (1077)

    Nüsha: Laleli 385.
39. **Bulğatu'l-Hasîs ilâ İlmi'l-Hadîs**: Muhammed b. Abdullah el-Ayzarî (1079 da sağ)

    1079 da bitirmiş. (*EM*, 1/292)
40. **el-Menzûmetu'l-Beykûniyye**: Umer b. Muhammed b. Futûh el-Beykûnî (1080)

    Nüsha: Şehit Ali Paşa 542.

    1273, 1276, 1297, 1302, 1306, 1323 tarihlerinde Mısır'da; Ayrıca Haleb'de basılmıştır.

    Şerhleri

    1. **el-Behcetu'l-Vad'iyye Şerhu Metni'l-Beykûniyye**: Muhammed el-Beşşâbe.
    2. **Şerhu'z-Zurkânî**: Muhammed b. Abdulbâki ez-Zurkânî

       Haşiyesi

       Haşiye alâ Şerhi'z-Zurkânî Ale'l-Manzûme el-Beykûniyye: Atıyye b.

Atıyye el-Echûrî.

Şerhu'z-Zurkânî ile haşiyesi 1305, 1310 ve 1376 tarihlerinde Kahire'de basmıştır.

3. **Şerhu'l-Hamevî**
4. **Safvetu'l-Melîh bî-Şerhî'l-Beykûniyye**: Muhammed b. Muhammed ed-Dimyâtî, İbnu'l-Meyyit (1140)
5. **Şerhu'l-Manzûmeti'l-Beykûniyye**: el-Hasen b. Ğâlî el-Ezherî (1202)
6. **Şerh Muhammed b. Sa'dan**: Câdu'l-Mevlâ (1229)
7. **Şerhu'l-Beykûniyye**: es-Seyyid Muhammed Usman b. Ebî Bekr Mîr Ğanî (1208-1268)
8. **et-Takrîrâtu's-Seniyye Şerhu'l-Manzûmeti'l-Beykûniyye**: el-Hasen Muhammed el-Meşşât

   Basılıdır. (Beyrut, 1413/1993, 3. Bs.).

41. **Manzûme fî Mustalahi'l-Hadîs**: Ahmed b. Ahmed es-Sendûbî (1098)
42. **Telkîhu'l-Fiker Şerh Manzûmeti'l-Eser**: Ahmed İbnu's-Seyyid Muhammed el-Huseynî (1098)
43. **Urcûze fi'l-Hadîs**: Sun'ullah b. Sun'ullah el-Halebî (1117 den sonra).
44. **Usûlu'l-Hadîs**: İsmâ'il Hakkı b. Mustafa er-Rumî (1137)
45. **Manzûme İbn Zukrâ**: İbn Zukrâ

    Şerh

    Şerhu Manzûme İbn Zukrâ: Ali b. Ahmed, el-Huneysî (1145)
46. **Ukûdu'd-Durer fî Hudûdi İlmi'l-Eser**: Hamid b. Yusûf b. Hamid el-Ğâlutî (1165)

    Nüsha: Nuruosmaniye 624.
47. **Behcetu't-Tahdîs bi-Beyâni Usûli'l-Hadîs**: Muhammed b. Mustafa eş-Şehâvî (1167)
48. **Istılâhâtu'l-Muhaddisîn**: Muhammed İbnu'l-Hasen, İbn Himmât ed-Dimeşkî (1091-1175)

    Nüsha: Bayezid Umûmî 7908/1, Müellif Hattı.

    Bir Mukaddime ve üç bölümden oluşmaktadır. Mukaddimede Hadis İlminin mahiyeti, mevzuu ve gayesi açıklanmakta; tarifler verilmektedir. 1. Maksad başlığındaki birinci bölümde hadislerin mütevatir ve âhâd olarak taksimi ele alınmaktadır. İkinci maksad isnada dairdir. 6 b den itibaren tahammulu'l hadis metodlarına yer verilmiştir.

    Üçüncü maksad, hadislerin metine göre taksimine ayrılmıştır. (V. 10 b) Daha sonra da mevdûya yer verilmekte; 17 b de Rivâyet bi'l-Ma'na yer almaktadır.
49. **Netîcetu'n-Nazar fî İlmi'l-Eser**: İbn Himmât ed-Dimeşkî.

    Nüsha: Bayezid Umûmî 800; Hâlis Efendi 569.

50. **Bulğatu'l-Erîb fî Mustalahî Âsâri'l-Habîb**: Muhammed b. Muhammed, el-Murtaza ez-Zebîdî (1145/1205)
    Basılıdır. (Mısır 1326; Abdulfettâh Ebu Ğudde neşri, Beyrût 1408).
51. **el-Akvâlu'l-Merdiyye bi-Ma'rifeti Usuli'l-Ahâdîs en-Nebeviyye**: Muhammed b. Mustafa ed-Desûkî
    Nüsha: Esat Efendi 249.
52. **Manzûme fî Mustalahi'l-Hadîs**: Muhammed b. Ali, es-Sebbân (1206)
53. **Ikdu'd-Durer fî Mustalahi Ehli'l-Eser**: Muhammed b. Mustafa, el-Ma'rûf el-Berzencî (1254)
54. **Usûlu'l-Hadîs**: el-Halîl b. Mulla Huseyn el-Amrî (1176-1259)
55. **Tevcîhu'n-Nazar İlâ Usûli'l-Eser**: Tâhir b. Sâlih b. Ahmed el-Cezâ'irî (1264)
    el-Kifâye esas alınmıştır. 1328 de tamamlanmıştır.
56. **Risâle fî Istılâhâti'l-Hadîs**: Tâhâ b. Ahmed, Seneli-Zâde (1231-1300). (*EM*, 1/433)
57. **Letâ'ifu'r-Râğıbîn ve Buğyetu'l-Tâlibîn fî Usûli'l-Muhaddisîn**: Muhammed b. Halîl el-Maşîşî (1300)
    Nüsha: Halis Efendi 694.
58. **Tavdîhu Mukaddimeti'l-Kastalânî**: Abdulhâdî b. Rıdvân el-Ebyârî (1236-1305)
59. **Risale fî Mustalahi'l-Hadîs**: Muhammed b. Halîl el-Kavukcî (1222-1305)
60. **Menhecu'l-Vusûl ilâ Istılâhi Ahâdisi'r-Resûl**: es-Seyyid Muhammed Sıddık İbnu'l-Hasen el-Kannûcî (1248-1307)
61. **Kavâ'idu't-Tahdîs**: Muhammed Cemâluddîn el-Kasımî (1283-1332)
    Birkaç kez basılmıştır. (2. Bs., Kahire 1380/1961)
62. **Meraki's-Su'ûd fî Usuli'l-Hadîs**: Seyyidi Abdullah İbnu'l-Hâc İbrâhim eş-Şınkîtî (?)
    Şerhi:
    Neşru'n-Nubûz fî Şerh Merakî's-Su'ûd: eş-Şınkîtî.
63. **Tal'atu'l-Envâr**: Seyyidî Abdullah İbnu'l-Hâc İbrâhim eş-Şınkîtî (?)
    Manzume şeklindedir.
64. **Bulğatu't-Tâlibi'l-Hasîs ilâ Ulûmi'l-Hadîs**: İbrâhîm b. Abdurrahmân, İbnu'l-Hakîm
65. **Nuzhetu'l-Muhaddisîn**: İbnu'l-Hakîm

c) Değişik Hadis Usulü Konularını Ele Alan Eserler

Hadis Usûlü konusuna giren eserlerden bir kısmı daha vardır. Bunlar hadis usulü konularından birini veya birkaçını müstakil olarak ele alan çalışmalardır. Bunlardan örnekler vermek de yerinde olacaktır:

1. **el-Haberu'l-Vâhid**: İsâ b. Ebân el-Bağdâdî (220)
2. **Kitâbu'l-Haberi'l-Vâhid**: Dâvûd b. Ali, ez-Zâhirî (202-270)

3. **el-Ahâdîsu'ş-Şâzze**: Muhammed b. İshak es-Saymerî (212-275)
4. (**el-Haberu'l-Vâhid**): el-Kasım b. Muhammed el-Kurtubî (278)
5. **Kitâbu't-Tesviye Beyne "Haddasenâ" ve "Ahberanâ"**: Ahmed b. Muhammed, Ebu Ca'fer et-Tahâvî (229-321)
6. **Kitâbu Mevkûf Mâ Rufi'a**: Muhammed b. Hibbân, İbn Hibbân el-Bustî (354)
7. **Kitâbu'l-Fasl Beyne Haddesenâ ve Ahberâna**: İbn Hibbân el-Bustî
8. **Kitâbu'l-Tashîf**: Ali b. Umer ed-Dârekutnî (306-385)
9. **Kitâbu't-Tashîf**: el-Hasen b. Abdillah el-Askerî (382)
10. **Sunenu't-Tahdîs**: Sâlih b. Ahmed el-Hemedânî (384)
11. **el-Kelâm ale'l-İcâze ve'l-Munâvele**: Abdurrahman b. Muhammed, İbn Futays (384-402)
12. **Âdâbu'l-Muhaddisîn**: Abdulğanî b. Saîd el-Ezdî (333-409)
13. **et-Tesmî fi'l-Hadîs**: Muhammed b. Ahmed el-Mısrî (440)
14. **el-İnbâ fi'l-Hadîs**: Muhammed b. Selâme el-Kuda'î (454)
15. **Kitâbu men Haddese fe-Nesiye**: Ahmed b. Ali, el-Hatîbu'l-Bağdâdî (392-463)
16. **Riyâdu'l-Cenne fî Âsâri Ehli's-Sunne**: Abdulbâkî b. Hamze, İbnu'l-Haddâd (425-493).

    İsmail Paşa, Muselselât, isnadlar ve rivâyet inceliklerine dair olduğunu söylüyor. (*EM*, 1/495).
17. **el-Amel bi-İcâzeti'l-İcâze**: Muhammed b. Tâhir, İbnu'l-Kayserânî (448-507)
18. **el-Fevâ'idu's-Sıhâh alâ Şurûti'l-İmâmeyn fî Ma'rifeti'l-Uluvv ve'n-Nuzûl**: İbnu'l-Kayserânî.
19. **Kitabu's-Semâ'**: İbnu'l-Kayserânî
20. **Kitâbu'l-İcâzât**: İbnu'l-Kayserânî
21. **et-Tahkîk fî Mesâ'ili't-Ta'lîk**: Ahmed b. Muhammed ed-Dîneverî (532)
22. **Şartu'l-Kırâ'a ale'ş-Şuyûh**: Ahmed b. Muhammed es-Silefî (478-576)
23. **el-Mu'lim bi-Mâ Ravâhu'l-Buhârî alâ Şarti Muslim**: Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed, İbnu'r-Rûmiyye (567-637)
24. **el-İrşâd fî Beyâni Mâ Uşkile mine'l-Mursel fi'l-İsnâd**: Muhammed b. Abdulvahid, ed-Diyâ'u'l-Makdîsî (569-643)
25. **Kitâbu's-Semâ' ve Ahkâmihî**: Ahmed b. Muhammed el-İşbîlî (651)
26. **el-İfsâh ilâ Merâtibi's-Sıhâh**: İbrâhîm b. Umer el-Ca'birî (732)
27. **Tenkîhu't-Tahkîk fî Ahâdisi't-Ta'lîk**: Muhammed b. Ahmed, İbn Kudâme el-Makdisî (704-744)
28. **Belâğu'l-Muhaddisi'r-Râvî ve İnâyetu'l-Mustemi'i'l-Kârî**: Ahmed b. Muhammed, İbnu'l-Acemî (840)
29. **el-İmtâ' bi'l-Erbâ'în el-Mutebâyine bi-Şarti's-Semâ**: Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l-Askalânî (773-852)

30. **el-Mukterib fî Beyâni'l-Muztarib**: İbn Haceri'l-Askalânî
31. **Nuzhetu'l-Kulûb el-Mubeddele mine'l-Maklûb**: İbn Haceri'l-Askalânî
32. **Takrîbu'l-Menhec fî Tertîbi'l-Mudrec**: İbn Haceri'l-Askalânî
33. **et-Tevfik fî Vasli't-Ta'lîk**: İbn Haceri'l-Askalânî.
34. **el-Minha fî-mâ Allaka eş-Şâfi'î bihi'l-Kavle ale's-Sıhha**: İbn Haceri'l-Askalânî.
35. **el-Kifâye fî Tahsîni'r-Rivâye**: el-Huseyn b. Abdurrahman, İbnu'l-Ehdel (855)
36. **el-Îdâh ve't-Tebyîn fi Mes'eleti'l-Telkîn**: Muhammed b. Abdurrahmân es-Sehâvî (902)
37. **İrşâdu'l-Gâvî bel İs'âdu't-Tâlibi'r-Râvî**: es-Sehâvî

    Nüsha: Ayasofya
38. **el-Azbu'l-Muselsel fî Tashîfi'l-Hîlâf ve'l-Mursel**: Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî (849-911)
39. **el-Fânîd fî Halâveti'l-Esânid**: es-Suyûtî.
40. **el-Mudrec ale'd-Derc**: es-Suyûtî.
41. **Şeddu'r-Rihâl fi Dabti'r-Ricâl**: es-Suyûtî.
42. **Teşnîfu'l-İsmâ' bi-Ahkâmi's-Semâ**: es-Suyûtî
43. **Tezkiretu'l-Mu'tesî bi-Men Haddese ve Nesî**: es-Suyûtî.
44. **ez-Zarîf fi't-Tashîf**: es-Suyûtî.
45. **el-İmdâd bi-Ma'rifeti Uluvvi'l-İsnâd**: Abdullah b. Sâlim el-Basrî (1049-1134)
46. **Kifâyetu't-Talîbi'l-Kanû bi-Bedâyî' Avâli'l-İsnâd ve'l-Mevtû**: Muhammed b. Ahmed b. Umer Ebu's-Suûd (1139)
47. **Telhînu'l-Mucelcelât bi-Tebyîni'l-Muselselât**: Hâmid b. Yusuf el-Bandırmavî (1111-1174)
48. **Ukûdu'd-Durer fî Hudûdî İlmi'l-Eser**: el-Bandırmavî
49. **Feydu'l-Cevâd bi-Uluvvi'l-İsnâd**: Ahmed b. Muhammed, İbn Sifr el-Medenî (1138-1190)
50. **Ukûdu'l-Le'âlî fi'l-Esânîdi'l-Avâlî**: Muhammed Şakir b. Ali, el-Akkâd (1202)
51. **el-Kavlu'l-Makbûl fî Reddi Haberi'l-Mechûl bin gayri Sahâbeti'r-Resûl**: Muhammed b. Ali, eş-Şevkânî (1173-1250)
52. **Ahsenu't-Tahdîs fî Rivâyeti'l-Hadîs**: Feydullah b. Abdullah el-Kustantînî (1284)
53. **İlsâku Avari'l-Heves bi-Men Lem Yefhemi'l-Iztırâb fî Hadîsi'l-Besmele an Enes**: İbn Hacer el-Mekkî

– H–

el-HASÂ'İS

Siyer konusuna bağlı konulardandır. Hz. Peygamber (s.a) in fedaili ile birlikte ona verilen üstün meziyetler (hasletler) den bahseder.

Hasâ'is kitapları içinde kayda değer olanları şunlardır:

1. **Şerefu'l-Mustafâ**: Abdulmelik b. Muhammed en-Nîsâbûrî, el-Vâ'iz (406)
2. **eş-Şifâ bi-Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ**: İyad b. Musa el-Yahsubî, Kaadî İyad (476-544)

   İslâm âleminde çok tutulmuş bu eser dört ana bölüme ayrılmıştır:

   1. Hz. Peygamber (s.a)'e ta'zim
   2. Hz. Peygamber (s.a)'e karşı vazife ve sorumluluklar
   3. Hz. Peygamber (s.a) hakkında muhal ve imkânsız olan işler
   4. Hz. Peygamber (s.a)'de kusur gören ve ona dil uzatanlar hakkındaki ceza hükümleri

      Bu dört ana bölümden herbiri kısımlara ayrılmıştır.

      Pek çok baskısı vardır.

      Nüsha: Zahirîye, Hadîs 120, 119, 118, 545, 158, 121, Umumî 3948.

   a) Şerhleri

   eş-Şifâ'nın pek çok şerhleri vardır. Anılmaya değer olanları şunlardır:

   1. (**Şerhu'ş-Şifâ**): Ali b. Ahmed et-Tucîbî (638)
   2. (**Şerhu'ş-Şifâ**): Muhammed b. Ebi'ş-Şerîf el-Kudusî (651)
   3. **el-İktifa fî Şerhi Elfâzi'ş-Şifâ**: Abdulbakî b. Abdulmecîd el-Yemânî (680-743)
   4. (**Şerhu'ş-Şifâ**): Ahmed b. Muhammed, İbn Merzûk et-Tilemsânî (781)
   5. **el-Vefâ fî Şerhi's-Şifâ**: Ahmed b. Muhammed el-Hacendî (803)

      Tamam değildir.

   6. **el-Muktefâ fî Halli Elfâzi'ş-Şifâ**: İbrâhîm b. Muhammed, Sıbt Ibnu'l-Acemî, Burhânuddîn el-Halebî (841)

      Şevval 797 de bitirmiş.

7. **Ta'lîka ale'ş-Şifâ**: Ahmed İbnu'l-Huseyn er-Remlî (753-844)
8. **Zubdetu'l-Muktefâ fî Tahrîri Elfâzi'ş-Şifâ**: Muhammed b. Halil el-Kabâkıbî (849)

   el-Kabâkıbî, bu eserini şeyhi Burhânu'l-Halebî'nin **el-Muktefâ** isimli şerhinden derleyerek meydana getirmiştir.
9. **Şerhu Ba'di Elfâzi'ş-Şifâ**: İsmaîl b. İbrâhîm, İbn Cemâ'a (782-852)

   Bazı lafızlarının açıklanmasına dair kısmi bir şerhdir.
10. **Fethu's-Safâ fî Şerhi'ş-Şifâ**: Ali b. Muhammed b. Akburus eş-Şâfiî (862)
11. **Muzîlu'l-Hafâ an Elfâzi'ş-Şifâ**: Ahmed b. Muhammed eş-Şumunnî (810-872)

    Nüsha: Zahiriye, Luğa 44.
12. (**Şerhu'ş-Şifâ**): Ahmed b. İbrâhîm, Ebu Zerri'l-Halebî (884)
13. **es-Safâ bi Tahrîri's-Şifâ**: Muhammed b. Muhammed b. Abdullah el-Haydarî (894)
14. **el-İntihâd fî Şerhi'ş-Şifâ Li'l-Kadî İyâd**: Muhammed b. Abdurrahmân es-Sehâvî (902)
15. (**Şerhu'ş-Şifâ**): Muhammed b. Muhammed b. Ebi Bekr, İbn Ebî Şerîf (822-905)
16. **el-Menhelu'l-Asfâ fî Şerhi Mâ Temessu'l-Hâce ileyhi min Elfâzi'ş-Şifâ**: Muhammed b. Ali b. Ebi'ş-Şerif et-Tilemsânî (917 den sonra). Kâtip Çelebî, eş-Şifâ'nın en güzel şerhi olduğunu nakleder.
17. **el-Istıfâ Li-Beyâni Me'âni'ş-Şifâ**: Muhammed b. Muhammed ed-Duleci (949)
18. (**Şerhu'ş-Şifâ**): İsâ b. Muhammed el-İcî (900-955)
19. **Mevâridu's-Safâ ve Mevâ'idu'ş-Şifâ**: Muhammed b. İbrâhim, İbnu'l-Hanbelî (908-971)
20. **Şerhu'ş-Şifâ**: Ali b. Muhammed el-Herevî, Aliyyu'l-Kaarî (1014).

    İstanbul 1308 baskısı vardır.
21. **Fethu'l-Ğaffâr bi-me Ekrem'Allâhu Nebiyyehu'l-Muhtâr**:
22. (**Şerhu'ş-Şifâ**): Hâlid b. Muhammed el-Halebî (1024)
23. **Nebîhu'l-Muhtâr fî Şerhi'ş-Şifâ**: Umer b. Abdulvehhâb el-Aradî (950-1024).

    (*EM*, 1/796)[1]

---

(1) İsmail Paşa bu eseri Hâlid İbnu's-Seyyid Muhammed b. Umer el-Aradî (1024) adına da kaydetmiştir. (*EM*, 1/344). Aynı iki yerde Ebu's-Suud Tefsiri'ne ait bir haşiyenin de kaydedilmiş olması bir yanlışlık olduğu intibaı vermektedir.

24. **Menhelu'l-Hafâ fî Şerhi'ş-Şifâ**: Ahmed b. Halîl es-Subkî (1032)
25. (**Şerhu'ş-Şifâ**): Zeynuddin b. Ahmed el-Halebi el-Eş'âfî (1042)
26. (**Şerhu'ş-Şifâ**): Yûsuf b. Ebu'l-Feth b. Mansûr eş-Şâmî (1057)
27. **Nesîmu'r-Riyâd fî Şerhi's-Şifâ Li'l-Kaadî İyâd**: Ahmed b. Muhammed, Şihâbuddin el-Hafâcî (1069)

    Nüsha: Zahiriye Hadîs 133, 134, 135, 127, 128, 129; 130, 126, 124, 125, 131, 132; Umumî 4056, 4057; Sîre 21, Âm 3909, 3910, 3911.

    Üç cilt halinde neşredilmiş 1312 tarihli İstanbul baskısı vardır.

    Muhtasarı

    (**Muhtasaru Nesîmu'r-Riyâd**): İsmâ'il b. Abdillah el-Uskudârî (1182)

    (*EM*, 1/221)

28. (**Şerhu'ş-Şifâ**): Ali b. Ahmed el-Hureyşî (1145)
29. **Hulâsatu'l-Vefâ fî Şerhi'ş-Şifâ**: İbrâhim b. Mustafa, Hanîf er-Rûmî (1189)

    Türkçe şerhtir.

30. **Şerhu'ş-Şifâ**: Abdullah b. Ahmed ez-Zemûrî (1191)
31. **Şerhu'ş-Şifâ**: Abdullah Necîb b... el-Ayntâbî (1219)
32. **Atâ'u'l-Feyyâd Şerhu's-Şifâ li'l-Kaadî İyâd**: Yusûf b. .... el-Vezîrkubrî er-Rumî (1245)
33. **el-Mededu'l-Feyyâd alâ Metni'ş-Şifâ Li'l-Kaadî İyâd**: el-Hasen İbnu'l-Adevî el-Hamzâvî (1220-1303)
34. **Zubdetu'l-Muktefâ fî Tahrîci Elfâzi'ş-Şifâ**: Muhammed b. Halîl el-Kabakîbî (849)
35. **Telhîsu'l-Iktifâ fî Şerhî Elfâzi'ş-Şifâ**: Abdulbakî el-Yemânî
36. (**Şerhu'ş-Şifâ**): Muhammed İbnu'l-Hasen b. Mahlûf er-Râşidî.

    Kâtip Çelebî'nin kaydettiğine göre et-Tilemsânî, er-Râşidînin *el-Ğunyetu'l-Kubrâ*; *el-Ğunyetu'l-Vustâ* ve *el-Ğunyetu's-Suğrâ* isimli üç Şifa Şerhi olduğunu söylemiştir. (*KZ*, 2/1053).

b) Hâşiye ve Ta'likaları

1. **Muzîlu'l-Hafâ an Elfâzi'ş-Şifâ**: Ahmed b. Muhammed eş-Şumunnî (872)

   el-Burhanu'l-Halebî'nin **el-Muktefâ** isimli şerhinden özetlemiş, 847 zi'l-Ka'desinde tamamlamıştır.

2. (**Ta'lîka ale'ş-Şifâ**): Ahmed İbnu'l-Huseyn b. Raslan er-Remlî (753-844)

   Haşiyesi

   Hâşiye Alâ Ta'likati'r-Remlî li'ş-Şifâ: Abdulbaki el-Kureyşî

3. **Ta'lîka ale'ş-Şifâ**: Abdulkerîm b. Ahmed, eş-Şarabâtî (1106-1178)

c) Muhtasarları

1. **Muhtasaru'ş-Şifâ**: Muhammed b. Ahmed el-Esnevî (694-763)
2. **el-Vefâ**: Ahmed b. Muhammed el-Hacendî, İbnu'l-Ahdar.
3. (**Muhtasaru's-Şifâ**): Muhammedu'l-Eşrefî b. Halil Baba el-Bursavî, İbnu'l-Mu'ezzin (953-1025)

   (**Muhtasaru'ş-Şifâ**): Müellifi Mechul

   Nüsha: Zahiriye, Hadîs 122.

d) Tahrîci

1. **Tahrîcu Ahâdisi's-Şifâ**: el-Kâsım b. Kutluboğa (802-879)
2. **Menâhilu's-Safâ fî Tahrîci Ahâdisi'ş-Şifâ**: Abdurrahmân b. Ebîbekr es-Suyûtî (849-911)

e) Türkçe Tercümeleri

1. **Tercüme-i Şifâ ve Şemâ'il-i Sâhibu'l-Istıfâ**: Muhammed b. Abdullah, Lebî Hafız (1195)
2. **Tercüme-i Şifâ-yı Şerîf**: Huseyn et-Tırabzûnî

   Nüsha: (Pertev paşa, Selimiye 58) Ankara Millî Ktb., MFA (A) 4383.
3. **Tercüme-i Şifâ-şı Şerîf**: İshâk Necip el-Karsî.

   Nüsha: Pertev Paşa, 55, 60.
4. **Şifâ-yı Şerif Tercümesi**: İbrâhîm Hanîf (İst. 1314)
5. **Şifâ-yı Şerif Tercümesi**: Ali Rıza Doksanyedi (Eskişehir 1946; İstanbul 1948, 1950).
6. **Şifâ-yı Şerif Tercümesi**: Hasan Basri Çantay (1887-1964).

   Ders takrirlerini havi notlarıdır.
7. **Şifâ-yı Şerif** (Türkçe Tercümesi) Naim Erdoğan, Hüseyin S. Erdoğan (1397/1977-İstanbul).
8. **Şifâ-yı Şerîf**: Suat Cebeci

   Basılıdır. (Ankara, 1992).

3. **el-Vefâ fî Fedâ'ili'l-Mustafa**: Abdurrahmân b. Ali, İbnu'l-Cevzî (570-597).

   Nüsha: Aşir Efendi, 123.

   Basılıdır. (1386/1966 Kahire, 2 cilt).
4. **Şerefu'l-Mustafâ**: Abdurrahmân İbnu'l-Hasen el-İsbehâni.
5. **Nihâyetu's-Se'ûl fî Hasâ'isi'r-Resûl**: Umer İbnu'l-Hasen el-Belensî, İbn Dihye (548-633)
6. **el-Hasâ'isu'n-Nebeviyye**: Yûsuf b. Mûsâ el-Muhellebî, İbn Museddâ (598-663)
7. **Gâyetu's-Se'ûl fî Hasâ'isi'r-Resûl**: Umer b. Ali, İbnu'l-Mulekkın (723-804)

   Nüsha: Yeni Cami 273/2972.
8. **el-Hasâ'isu'n-Nebeviyye**: Abdurrahmân b. Umer el-Bulkînî (824)

9. **el-Envâr bi-Hasâ'isi'l-Muhtâr:** Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l-Askalânî (773-852)
10. **el-Hasâ'isu'n-Nebeviyye**: Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahmân, İmâmu'l-Kâmiliyye (808-874)
11. **el-Lafzu'l-Mukerrem fî Hasâ'isi'n-Nebiyyi'l-Muhterem:** Muhammed b. Muhammed b. Abdullâh el-Haydarî (821-894)
12. **Kifâyetu'l-Lebîb fî Hasâ'isi'l-Habîb (el-Hasâ'isu'l-Kubrâ)**: Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî (849-911)

    Dr. Muhammed Halîl Herrâs edisyonu **el-Hasâ'isu'l-Kubrâ** adıyla yayınlanmıştır. (1-3, Kahire 1387-1967).
13. **Unmûzecu'l-Lebîb fî Hasâ'isi'l-Habîb**: es-Suyûtî

    Nüsha: Zâhiriye, Sîre 4.

    Şerhi

    Şerhu Unmûzeci'l-Lebîb fî Hasâ'isi'l-Habîb: Abdurra'ûf el-Munâvî (924-1031)
14. **el-Mevâhibu'l-Leduniyye bi'l-Minahi'l-Mustafaviyye**: Ahmed b. Muhammed el-Kastalânî (923)

    Kâtip Çelebi'ye göre siyer konusunda kıymetli ve faydalı bir eserdir. Konusunda benzersizdir. el-Kastalânî, eserini on maksada göre düzenlemiştir:

    1. Yüce Allah'ın peygamberliğini üstün, nesebini tertemiz kılmak suretiyle Peygamberinin şerefini yüceltmesi; Hz. Peygamber (s.a)'in doğumu, emzirilerek büyütülmesi; peygamberliği; seriyye ve gazaları. Bütün bu olaylar kronolojik sıra dahilinde işlenmiştir.
    2. Hz. Peygamber (s.a)'in isimleri, çocukları, eşleri, amcaları ve hizmetcileri
    3. Yüce Allah'ın ona verdiği güzel ahlâk
    4. Mu'cizeleri ve üstün hasletleri
    5. Mi'rac olayı
    6. Adı ve sanının yüceltilmesine dair ayetler
    7. Onu sevmek ve sünnetine uymak gereği
    8. Tıbbı ve rüya tabir etmesi
    9. İbadetlerinin gerçeği
    10. Yüce Allah'ın onu huzuruna alarak nimetlerini tamamlaması (*KZ.*, 1896, 7)

        Nüsha: Zâhiriye, Sîre 89, 163, 16, 19, 20, 17, 15, 28.

    Şerhleri

    1. **Şerhu'l-Mevâhibi'l-Leduniyye**: Ali b. Ali eş-Şibralisî (998-1087)
    2. **Şerhu'l-Mevâhibi'l-Leduniyye**: Muhammed b. Abdulbâkî ez-Zurkanî (1122)

        Şemâ'il, Siyer ve Hasâ'ise dair hadisleri bir araya getirmiştir. Dört cilt halinde düzenlenmiştir.

        Nüsha: Zâhiriye, sîre 21; Âm 1309, 1310, 1311.

3. **Fethu'l-Karîb bi-Şerhi Mevâhibi'l-Mucîb**: Ahmed b. Ali el-Usmânî (1172)

   Nüsha: Zâhiriye, Sîre 5.

4. **Şerhu'l-Mevâhibi'l-Leduniyye**: Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ğazzî (1172-1214)

Haşiyeleri

1. **Hâşiye ale'l-Mevâhibi'l-Leduniyye**: Ali b. Muhammed el-Herevî, Aliyyu'l-Karî (1014)
2. **Hâşiye ale'l-Mevâhibi'l-Leduniyye**: Muhammed b. Ahmed es-Şevberî (977-1069)

   Türkçe Tercümesi

   Me'âlimu'l-Yakîn: Abdulbaki b. ... (933-1008)

   Basılıdır. Necib Fazıl Kısakürek tarafından sadeleştirilerek yayınlanmıştır.

15. **Telhîs u Hasâ'isi'n-Nebî (s.a)**: Abdulmecîd b. Muharrem es-Sivâsî (971-1049)
16. **Eşrefu'l-Vesâ'il fî Evsâfi Seyyidi'l-Evâ'il ve'l-Evâhir**: Umer b. Nûh el-Vânî (1126)
17. **Vesâ'ilu'l-Lebîb ilâ Fehmi Fedâ'ili'l-Habîb**: Ebu Bekr b. Mu'aviye el-Aymekî (1245 den sonra)

    Nüsha: Zâhiriye, Âm 4004.

18. **Mahsûlu'l-Mevâhibi'l-Ahadiyye fi'l-Hasâ'isi ve'ş-Şemâ'ili'l-Mustafaviyye**: el-Halîl İbnu'l-Huseyn el-Amrî (1167-1259)

el-HUMÂSİYYÂT

Kelime olarak "beşli" anlamına gelen "el-Humâsî" nin çoğuludur. Hadis Usûlü İlminde, son ravisiyle Hz. Peygamber (s.a) arasında beş ravi bulunmakla birlikte âlî olma özelliğine sahip isnadlarla rivayet edilen hadislere denilmiştir.

Kimi hadis alimleri, kendileriyle Hz. Peygamber arasında beş ravi bulunan âlî isnadlarıyla rivayet etmiş oldukları hadisleri ayrı bir kitapta toplamışlardır. Bu tür kitaplara el-Humâsiyyât adını verenler olmuştur.

Şu iki kitap el-Humâsiyyât türü kitaplara misaldir:

1. **Humâsiyyâtu'd-Dârekutnî**: ?

   Sunenu'd-Dârekutnî'den humâsî isnadlarla rivayet edilen hadislere ayrılmıştır.

2. **Humâsiyyât Ebi'l-Huseyn**: Muhammed b. Tâhir el-Makdisî, İbnu'l-Kayserânî (448-507)
3. **el-Ahâdîsu'l-Humâsiyyât**: Ali ibnu'l-Hasen, İbn Asâkir (499-571)

- İ -

İHTİLÂFU'L-HADÎS: Bk. Muhtelefu'l-Hadîs.

el-İHTİLÂT: Bk., Muhtelit

İLELU'L-HADÎS: "Hadislerin illetleri" anlamındadır. İllet, terim olarak hadisde bulunan ve sıhhatine zarar veren herhangi bir kusur manasına geldiğine göre ilelu'l-hadîs ilmî, hadisin isnadında yahut metninde bulunan; dışardan fark edilmeyip ancak inceleme sonucu ortaya çıkan gizli kusurları konu olarak alan ilimdir.

Hadis Usulü'nün son derece önemli konularından biri olan hadis illetlerinden bahseden müstakil eserler vardır. Belli başlıları şunlardır:

1. (**el-İlel**): Şu'be İbnu'l-Haccac (80-160)
2. **Kitâbu'l-İlel**: Yahya b. Sa'îd el-Kattân (198)
3. **el-İlelu'l-Menkûle an Yahya b. Ma'în**: (157-233)
4. **Kitâbu'l-İlel**: Ali Ubnu'l-Medînî (161-234)

   Basılıdır.
5. **Kitâbu'l-İlel ve Ma'rifeti'r-Ricâl**: Ahmed b. Hanbel (164-241)

   Bk. **Ricâlu'l-Hadis**
6. **Ma'rifetu'r-Ricâl ve'l-İlel**: Ahmed b. Hanbel.

   İbn Hayr'ın Fihrist'inde bahsedilen bu eser Ebu Bekr Ahmed b. Ali el-Mervezî (292) rivayetiyle nakledilmiştir.

   Zahiriye Kütüphanesinde (Mecmû' 40, v. 1-23) bir kısmı mevcuttur. Bunun **Kitâbu'l-İlel**'in bir parçası olması da mümkündür.
7. **İlelu'l-Hadîs**: Muhammed b. Abdillah, İbn Ammâr (242)
8. **el-İlel**: Muhammed b. İsmâil el-Buhârî (194-256)
9. **İlelu Hadîsi'z-Zuhrî**: Muhammed b. Yahya ez-Zuhlî (259)
10. **Kitâbu'l-İlel**: Muslim İbnu'l-Haccâc el-Kuşeyrî (206-261)
11. **el-Musnedu'l-Kebîri'l-Mu'allel**: Ya'kub b. Şeybe (262)
12. **Kitâbu'l-İlel**: Ahmed b. Muhammed, Ebu Bekr el-Esrem (270).
13. **el-İlelu'l-Kebîr**: Muhammed b. İsâ et-Tirmizî (209-287)

    Dr. Muhammed Mustafa el-A'zamî son zamanlarda bir nüshasının keşfedildiğini yazıyor. (*el-Ilel*, muk. h).

14. **el-İlelu's-Sağîr (Kitâbu'l-İlel, İlelu't-Tirmizî)**: Muhammed b. İsâ et-Tirmizî.

    Sunen Tirmizî sonundadır.

    Şerhi

    Şerhu'l-İleli't-Tirmizî: Abdurrahmân b. Ahmed, İbn Receb el-Hanbelî (736-795)

    Basılıdır. (es-Seyyid Subhî Câsim el-Hâmid edisyonu, Bağdat).

15. **el-Musnedu'l-Kebîri'l-Mu'allel**: Ahmed b. Abdilhâlik, Ebu Bekr el-Bezzâr (292)

    Murad Molla'da bir nüshası vardır.

16. **Kitâbu'l-İlel**: Abdullah b. Muhammed el-Belhî (295)
17. **Kitâbu'l-İlel**: Zekeriya b. Yahya es-Sâcî (307)
18. **el-Musnedu'l-Mu'allel**: el-Velîd b. Tûme, İbn Ebân (308)
19. **Kitâbu'l-İlel**: Ahmed b. Muhammed b. Hârûn, Ebu Bekr el-Hallâl (311)
20. **İlelu'l-Hadîs ve Ma'rifetu'r-Ricâl**: Muhammed b. Amr el-Ukaylî (322)

    Basılıdır. (Kahire, 1980)

21. **İlelu'l-Hadîs**: Abdurrahmân b. Muhammed, İbn Ebî Hâtim er-Râzi (240-327)

    Nüsha: Feyzullah Efendi 498.

    1343 de Kahire de basılmıştır. İki cilttir.

    İbn Abdilhâdî şerhine başlamışsa da bitirememiştir.

22. **Kitâbu'l-İlel**: el-Huseyn b. Ali, Ebu Ali en-Nîsâbûrî (277-349)
23. **Kitâbu İleli Hadîsi'z-Zuhrî**: Muhammed b. Hibbân el-Bustî, İbn Hibbân (270-354)
24. **Kitâbu İleli Hadîsi Malik**: İbn Hibbân.
25. **Kitâbu'l-İlel fî Muhtâri'l-Ahbâr**: el-Hasen b. Abdirrahmân er-Râmehurmuzi (360)
26. **Kitâbu'l-İlel**: el-Huseyn b. Muhammed el-Mâsercîsî (398-365)
27. **Kitâbu'l-İlel**: Abdullah b. Adî, İbnu'l-Kattân, İbn Adî el-Curcanî (277-365)
28. **Kitâbu'l-İlel**: Muhammed b. Muhammed b. Ahmed en-Nisâbûrî, el-Hâkimu'l-Kebîr (378)
29. **Kitâbu'l-İlel**: Ali b. Umer ed-Dârekutnî (306-385)

    Telhîsi

    Bulûğu'l-Emel fî Telhîsi Kitâbi'd-Darekutnî fi'l-İlel: Muhammed b. Abdur-rahmân es-Sehâvî (902)

30. **Tashîhu'l-İlel**: Muhammed b. Tâhir, İbnu'l-Kayserânî (448-507)

31. **el-İlelu'l-Mutenâhiye fi'l-Ahbâri'l-Vâhiye**: Abdurrahmân b. Ali, İbnu'l-Cevzî (510-597)

    Basılıdır.

32. **ez-Zehru'l-Matlûl fi'l-Haberi'l-Ma'lûl**: Ahmed b. Ali İbn Haceri'l-Askalânî (773-852)

33. **Şifâ'ul-Ğalel fî Beyâni'l-İlel**: İbn Haceri'l-Askâlânî.

    Ayrıca İbn Adî *el-Kâmil fî Du'afâ'i'r-Ricâl* isimli eserinde zayıf ravileri ve haklarındaki hükümleri kaydettikden sonra cerhedilen ravinin rivayeti olan mu'allel hadislerden örnekler verir. Bu bakımdan bu eser de ilel konusunda mühim bir kaynak teşkil eder.

İ'RÂBU'L-HADÎS

İ'râb, aslında bir şeyin aslını ve hakikatini açığa çıkarmak anlamındadır. Kamus'un beyânına göre konuşurken hata etmeksizin dilin kaidelerine riayet ederek fesâhat üzere söz söylemek manasını da verir.

Nahivde i'râb, bilindiği gibi, arapça kelimelerin cümle içindeki yerlerine göre doğru bir şekilde okunmalarını sağlamak maksadıyle sonlarına hareke takdir etmektir.

İ'râbu'l-hadîse gelince, i'rabın nahiv ilmindeki manâsıyla alakalı olarak, hadis metinlerini oluşturan kelimelerin doğru ve düzgün bir şekilde okunmasını sağlamak maksadıyla yazılışı sırasında bazı hareke ve işaretler konulmasına denilmiştir. Aynı kelimelerin cümledeki yerlerini tayin manasına geldiği de söylenebilir.

İrâbu'l-hadîs konusunda gerekli bilgilere daha çok şerhlerde yer verilmiştir. Bununla birlikte bazı hadislerin i'rabına dair müstakil bir eser vardır:

1. **İ'râbu'l-Hadîs**: Abdullah İbnu'l-Huseyn el-Ukberî (538-616)

    Nüsha: Pertev Paşa 56.

    Basılıdır.

2. **Ukûdu'z-Zeberced Alâ Musnedi'l-İmâm Ahmed**: Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî (849-911)

    Musned Ahmed b. Hanbel'de mevcut birkaç seçme hadisin irâbına dairdir. Basılıdır. (1-2, Beyrût 1407-1987).

- K -

KUDSİ HADİS

"Kudsî" mukaddes bir yüce varlığa yani Allah'a nisbet edilen demektir. Kudsî hadis ise Hz. Peygamber (s.a) den Allah'a nisbet edilerek rivayet edilen hadislere denir. Bu tür hadisler nebevî hadis denilen ve hadis denilince ilk akla gelen hadislerden farklıdırlar. Onların manası ve sözleri her ikisi de Hz. Peygamber'e aittir. Oysa kudsî hadislerin manası Allahtandır. Yûce Allah, peygamberinin kalbine bir fikir ilham etmiştir. Hz. peygamber de Rabbi'nin gönlüne düşürdüğü fikri dile getirmiştir.

Kudsî hadislere *Rabbanî* ve *ilâhî* hadisler de denir. Hangi isimle anılmış olurlarsa olsunlar kudsî hadisleri bir araya toplayan bazı kitaplar vardır. Birkaçını sıralıyoruz.

1. **el-Erba'ûn el-İlâhiyye**: Ali İbnu'l-Mufaddal el-Makdîsî (544-611)
2. **Mişkâtu'l-Envâr fîmâ Ruviye ani'llâhi Subhânehû ve Te'âlâ mine'l-Ahbâr**: Muhammed b. Ali, Muhyiddin İbnu'l-Arabî (638)

   Basılıdır. M. Valsan tarafından Fransızcaya tercüme edilerek yayınlanmıştır.

   Şerhi

   Is'âfu'l-Ebrâr şerhu Mişkâti'l-Envâr: Ahmed b. Muhammed, İbn Haceri'l-Heytemî (899-974)
3. **el-Erba'ûn fi'r-Rîvâye an Rabbi'l-Âlemîn**: Muhammed b. Ali, İbn Dakiki'l-Îd (625-702)
4. **Şerhu Erba'în el-Kudsiyye**: İsmâ'il b. Abdullah, Cemâluddîn el-Halvetî (899)
5. **Şerhu'l-Hadîsi'l-Kudsî**: Bâki Efendi es-Sufyâvî (960)
6. **el-Ahâdîsu'l-Kudsiyye**: Ali b. Muhammed el-Kaarî (1014)

   1312 de basılmıştır. 1316 Mısır ve İstanbul baskıları vardır.

   Hasan Hüsnü Erdem tarafından Türkçeye çevrilerek yayınlanmıştır. Kırk Kudsî Hadis adlı ayrı bir Türkçe tercümesi daha yayınlanmıştır. (İst. 1983).
7. **el-İthâfâtu's-Seniyye bi'l-Ahâdîsi'l-Kudsiyye**: Abdurra'ûf el-Munâvî (1031)

   1323 de Haydarabad'da basılmıştır. Hasan Hüsnü Erdem Merhum tarafından İlâhî Hadisler adiyle Türkçeye çevrilerek yayınlanmış; birkaç kere basılmıştır.

8. **Menhecu'l-Kelâm fî-mâ Câ'e fi'l-Hadîsi min Kelâmi Zi'l-Celâl**: Ali b. Salâh es-Sa'dî ez-Zeydî (1070)

9. **319 Hadis-i Kudsî Mecmû'ası**: Cârullah Veliyuddin Efendi (1151).

   Türkçedir.

10. **el-İthâfâtu's-Seniyye fi'l-Ahâdisi'l-Kudsiyye**: Muhammed Mekkî et-Trabzûnî (1191)

    A. Fikri Yavuz tarafından Türkçeye çevrilmiş ve 40 Kudsî Hadis başlığı altında yayınlanmıştır. (2. Baskı, İst. 1975).

11. **en-Nefhatu'l-Unsiyye fi Ba'di'l-Ahâdisi'l-Kudsiyye**: Abdurrahmân b. Mustafa el-Aydarûsî (1192)

12. **ed-Durretu's-Semîne fi'l-Ahâdisi'l-Kudsiyye**: İbrâhim Sıdkı b. İbrâhîm el-İşkodravî (1247 de sağ)

13. **Miftahu'l-Kunûz ve Misbâhu'r-Rumuz**: el-Huseyn b. Ahmed et-Tebrîzî.

14. **et-Tuhfetu'l-Merdıyye fi'l-Ahbâri'l-Kudsiyye**: Abdulmecid b. Ali el-Adevî. (*EM*, 1/628)

    1303 de Mısır'da basılmıştır.

15. **Şerhu'l-Hadîsi'l-Erba'în el-Kudsiyye**: Muhammed b. Ahmed el-Cemâlî, Çelebi Halîfe er-Rûmî (886)

16. **el-Belâğu'l-Mubîn fi'l-Ahâdisi'l-Kudsiyye an Seyyidi-'l-Murselîn**: Seyyid Halef b. Abdulmuttalib el-Huveyzî

    Son zamanlarda **el-Ahâdisu'l-Kudsiyye** isimli iki ciltli bir eser neşredilmiştir. Bu eserde 400 kadar hadis mevcuttur. Oysa bilinen kudsi hadislerin sayısı yüzü ancak geçmektedir.

    Ayrıca Nuh b. Mustafa el-Konevî'nin kudsî hadislere ayrılmış etraflı bir eseri vardır. Bu eserin bilinen tek nüshası Kahire Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye Teymur Kolleksiyonu 33 numaradır. (M. Accâc el-Hatîb, *es-Sunne Kable't-Tedvîn*, 22; not. 1).

el-KUNÂ: Bk. el-Esmâ ve'l-Kunâ.

KUTUB-İ SELÂSE: Bk. El-Kutubu's-Selâse.

KUTUB-İ SİTTE: Bk. El-Kutubu's-Sitte.

EL-KUTUBU'S-SELÂSE

el-Buhârî ve Muslim'in **es-Sahîhân** denilen iki sahihi ile İmâm Mâlik b. Enes'in **el-Muvatta** isimli eserine, üçüne birden verilen isimdir.

(1) Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayınlanan ve birkaç kere basılan (3. baskı, Ank. 1982) H. Hüsnü Erdem'in İlâhi Hadisler isimli eserinde bu müellif Şâfii ulemasından olarak gösterilmiştir. İsmâil Paşa da aynı nisbe ile kaydeder. (*K22*, 1/191) (Krş. 2. Baskı, VI, 3. Bs., 5; *EM*, 1/349)

Söz konusu üç kitap üzerine ayrı eserler tasnif edilmiştir. Şu çalışmalar örnekleri oluştururlar:

1. **Meşârıku'l-Envâr Alâ Sıhâhi'l-Âsâr**: İyâd b. Musa el-Yahsubî, Kaadî İyâd (476-544)

   Es-Sahîhân ile **el-Muvatta** hadislerinin lafızlarını, rivayet farklarını ve manalarını açıklayan bir eserdir. Bir kısmı basılmıştır.

   Şerhi

   1. **Metâli'u'l-Esrâr fî Şerh Meşârıki'l-Envâr**: İbrâhim b. Yûsuf el-Vahrânî, İbn Kurkûl (505-569)
   2. **el-Metâli'u'l-Mustafaviyye fî Şerhi Meşârıki'l-Envâri'n-Nebeviyye**: Sa'îd b. Mes'ûd el-Kâzrûnî (727-785)

2. **el-Câmi'u'l-Feyyâh li'l-Kutubi's-Selâseti's-Sıhâh**: Muhammed b. Halil et-Trablusî, el-Kavukcî (1222-1305)

EL-KUTUBU'S-SİTTE

Altı kitap anlamına gelen bir tabir olup en fazla meşhur olmuş altı hadis kitabına denilmiştir. Bahis konusu altı kitap, Kur'ân-ı Kerim'den sonra en sahih kitaplar olarak kabul edilen el-Buharî ile Muslim'in *el-Cami'u's-Sahih* adındaki eserleri (es-Sahîhân) ile Sunen Ebî Davud, Sunen (Câmi) et-Tirmizî; Sunen Nesa'î ve Sunen İbn Mâce'den (es-Sunenu'l-Erba'a) ibarettir.

Bazı hadis alimleri Sunen İbn Mâce yerine Sunenu'd-Dârimî'yi, bazıları ise İmâm Mâlik'in el-Muvatta'ını el-Kutubu's-Sitte içinde saymışlardır.

el-Kutubu's-Sitte'ye Sıhâh-ı Sitte diyenler de vardır.

Bu altı ana hadis kaynağı üzerinde değişik çalışmalar yapılmıştır. Bunlar şöylece sıralanabilir:

a) Hadislerini birleştiren Eserler

1. **Tecrîdu's-Sıhâhi's-Sitte**: Rezîn b. Mu'âviye el-Abderî (524)

   es-Sahîhân ile Ebu Davud, et-Tirmizî ve en-Nese'î'nin üç **Suneninin**, bir de İmâm Mâlik'in **el-Muatta'**nını bir araya getirilmesiyle meydana gelmiştir.

   İbnu'l-Esîre göre "son derece düzgün, altı eseri ihtiva ettiğinden de en büyük ve şumüllü" hadis kaynağıdır. Ancak hadislerinin çoğu uygun yerlere konulmamıştır. Çok sayıda hadis tekrar, birçoğu ise terkedilmiştir. (*Câmi'u'l-Usûl*, 1/20).

2. **el-Cem Beyne'l-Kutubi's-Sitte**: Abdulhak b. Abdirrahmân, İbnu'l-Harrât (510-582)
3. **Câmi'u'l-Usûl min Ahâdîsi'r-Resûl**: Mubârek b. Muhammed, İbnu'l-Esîr el-Cezerî (544-606)

el-Kutubu's-Sitte hadislerini bir araya getiren mühim eseridir. Daha çok "Câmi'ul-Usûl" kısa adıyla tanınır.

İbnu'l-Esîr'in yaşadığı devre ve çevrede daha önceden yazılmış hadis eserleri üzerindeki çalışmalar bir hayli yekun tutar. Daha önceden yazılmış eserleri **şerh** edenler; tertibini değiştirenler; birkaçını bir araya getirip yeni bir tertibe koyanlar az değildir. İbnu'l-Esîr de böyle bir çalışma yapmıştır. O, **el-Buharî** ve **Muslim**'in Sahihleriyle **Ebû Dâvud, en-Nese'î, et-Tirmizî'nin Sunen**lerini ve İmâm Mâlik b. Enes'in **el-Muvatta**'ını ilk defa bir araya getiren Rezîn b. Muâviye el-Abdarî, es-Serakustî'nin (öl. 524 H./1129 M.) "**Tecrîdu's-Sıhâhi's-Sitte fı'l-Hadîs**"ini daha derli toplu bir hale getirmieştir. Câmi'ul-Usûl işte bu suretle meydana gelmiştir.

İbnu'l-Esîr'e göre Rezîn'in kitabı birkaç eseri bir araya getiren "son derece tertipli, iyice düzenlenmiş" kitaplar arasında "ana hadis kaynaklarından altısını bir araya getirdiğinden en büyük ve en şumullû olanıdır; fakat hadisler uygun yerlerine konulmamış, çok sayıda hadis tekrar, birçokları ise terk edilmiştir." Bundan dolayı İbnu'l-Esîr sayılan altı eseri birleştirmiş; yazılmayan hadisleri asıllarından yazarak, tertip bakımından da Rezîn'in tertibine uyarak yeniden düzene koymuştur. Ayrıca gereken yerlerde hadislerin anlaşılması zor yerlerini (**garîbu'l-hadîs**) açıklamış; **i'rab**larını izah etmiştir. Hadislerin **senet**lerini hazfedip eserine aldığı hadis **haber**se rivâyet eden **Sahâbi**'nin, **eser**se Sahâbiden rivayet edenin ismini tesbit etmiştir. Câmi'ul-Usûl'ün ilk iki bâbında anlatılan tertip metodu budur. Üçüncü bâbda **Usûlü Hadis İlmi**nin ana konutlarını hülasa eden İbnu'l-Esîr dördüncü bâbda sıra ile İmâm Mâlik, el-Buhârî, Muslim, Ebû Dâvud, et-Tirmizî ve en-Nese'î'nin biyografilerine dair malumat vermiş; beşinci babda ise hadislerini topladığı altı kitabın kendisine ulaşan **isnat**larını sıralamıştır. Hadis metinleri ait oldukları bölümün alfabetik sıralamasına göre tertiplenmiştir. Her bölüm ikinci derecedeki bölümlerden oluşur.

Câmi'u'l-Usûl, en meşhur hadisçilerin en mühim eserlerini bir araya getirdiği için önemli bir hadis kaynağıdır. Muhaddisler arasında büyük itibar görmüştür. Dünya kütüphanelerinde epey yazma nüshası vardır.

Baskıları içinde Hindistan, Merût 1346; Kahire 1370/1949; Dimeşk 1389/1969; Beyrut 1405/1984 baskıları kayda değer.

Prof. Dr. İbrâhim Canan tarafından Türkçeye çevrilerek yayınlanmıştır.

Şerhi

1. **Şerhu'l-Câmi'u'l-Usûl**: Ahmed b. Abdullah et-Taberî (694)

   Garîb lafızlarının şerhine dairdir. (*KZ.*, 537)

2. **el-Fusûl bi-Şerhi'l-Câmi'i'l-Usûl**: Ali b. Husâmuddîn el-Muttakî el-Hindî (885-975) (*GAL*, 1/438,9; Supp., 1/608).

3. **Şerhu'l-Câmi'i'l-Usûl**: İsmâ'il İbnu'l-Kasım, el-Mutevekkil Ala'llâh (1019-1087)

   Muhtasarı

   1. **Tehzîbu'l-Vusûl ilâ Câmi'i'l-Usûl (Tehzîbu'l-Usûl)**: Halil b. Keykeldî el-Alâ'î (694-761)
   2. **Teysîru'l-Vusûl ilâ Câmi'i'l-Usûl**: Abdurrahmân b. Ali, İbnu'd-Deybâ' eş-Şeybânî (944)

      Basılıdır. (Laknov 1884; Kalküta 1252; Cavnpur 1897; Lahor 1904-1909; Kahire 1331, 1346).

   Şerhi

   Şerhu Teysîri'l-Vusûl: Muhammed Abid b. Ahmed es-Sindî (1257)

   Zevâidi

   Teshîlu Tarîki'l-Vusûl ile'l-Ahâdîsi'z-Zâ'ide alâ Câmi'i'l-Usûl: Muhammed b. Ya'kûb el-Fîruzâbâdî (729-817)

4. **Envâru'l-Misbâh fi'l-Cem Beyne'l-Kutubi's-Sitteti's-Sıhâh**: Muhammed b. Atîk, el-Ezdî (563-646 dolayları)
5. **Nihâyetu's-Se'ûl fî Ru'yeti Silsileti'l-Usûl**: İbrâhîm b. Muhammed, Burhânuddîn el-Halebî, Sıbtu'bnu'l-Acemî (841)
6. **el-Câmi fi'l-Hadîs**: Muhammed b. Ali, Kutbuddîn en-Nehruvânî (988)
7. **el-Hitta bi-Zikri's-Sıhâhi's-Sitte**: Muhammed Sıddîk Han İbnu'l-Hasen el-Kannûcî (1248-1307)
8. **Envâru'l-Lum'a fî Cem' beyne Mufredâti's-Sıhâhi's-Sitte**: ?

   Nüsha: Ayasofya

9. **et-Tâcu'l-Câmi' li'l-Usûl fî Ahâdîsi'r-Resûl**: Mansûr Ali Nâsıf

   el-Kutubu's-Sitte'den **Sunen İbn Mâce** hariç, *el-Kutubu'l-Hamse* tabir edilen diğer beşinin hadislerini bir arada toplamıştır. Eser,

   a. İman, ilim, ibâdât;

   b. Mu'âmelât, ahkâm, adetler;

   c. Fedâ'il, Tefsîr, Cihâd;

   d. Ahlâk, olmak üzere dört ana bölümde düzenlenmiştir. İbadet ve muamelât bölümlerinin hadisleri fıkıh bablarına göre tertibe konulmuştur.

   Basılıdır. (1-5, 3. Bs., Kahire 1381/1961).

   Dr. Bekir Sadak tarafından Türkçeye çevrilerek yayınlanmıştır.

b. el-Kutubu's-Sitte Ricali

1. **eş-Şuyûhu'n-Nebîl fî Şuyûhi'l-E'immeti's-Sitte**: Ali İbnu'l-Hasen, İbn Asâkir (571)

2. **el-Kemâl fî Ma'rifeti Esmâ'i'r-Ricâl**: Abdulğanî b. Abdulvâhid el-Makdisî (541-600)

Konusunda en önemli eserdir. Aynı konuda daha sonra yapılan çalışmalara esas olmuştur.

Muhtasarı

1. **Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâ'i'r-Ricâl**: Yûsuf b. Abdurrahmân el-Mizzî (654-742)

el-Makdisî'nin eserini kısaltıp eklemeler yapmak suretiyle meydana getirmiştir. İbn Hacer, **Tehzîbu'l-Kemâl** hakkında şu özlü bilgiyi verir:

"..Bu eser metot yönünden hadis ravileri bilgisi konusunda en önemli eserdir. İsmi müsemmâsına uygundur. Sözleri ile manasını birleştirmiştir. Ne var ki, uzundur. Öyle yerleri de vardır, geniştir. (Müellifi) Söylemiş, isabet etmiştir. Fakat uzun olduğundan elde edilmesi zordur. Bazıları onu keşfe çalışmışlardır.." (*Tehzîbu't-Tehzîb*, 1/2).

Tehzîbu'l-Kemâl'in basımına başlanılmış olup devam etmektedir.

Tehzîbu'l-Kemâl'in Muhtasarları

a. **Tehzîbu Tehzîbi'l-Kemâl**: Muhammed b. Ahmed b. Usmân ez-Zehebî (673-748)

İbn Hacer'e göre ez-Zehebî, bu muhtasarında **Tehzîbu'l-Kemâl**'in ibarelerini uzatmış; çok yerde onun ibarelerine bağlı kalmamıştır. Dahası, ekle-diklerinde vefat tarihlerini verirken zaman zaman zan ve tahmin üzere vermiştir. Bazı kişiler hakkında menkibeleri verirken ise *tevsîk* veya *tercîh* lafızlarından çoğunu ihmâl etmiştir..." (*Tehzîbu't-Tehzîb*, I/3).

Tezhîbu Tehzîbi'l-Kemâl'in Muhtasarları

1. **el-Kâşif fî Ma'rifeti Men lehu'r-Rivâye fi'l-Kutubi's-Sitte**: ez-Zehebî

İbn Hacer'e göre el-Kâşif'deki tercemeler çok kısadır ve adeta birer unvan mesabesindedir. O nedenle insan bu kitaba baktığı zaman unvanlar hakkında bilgi sahibi olma özlemi çeker. (*Tehzîbu't-Tehzîb*, I/3).

Basılıdır. (Beyrût 1403/1983, 1-3).

Muhtasarı

Muhtasaru'l-Kâşif: Muhammed b. Mansûr el-Esbahî (793)

2. **Hulâsatu Tezhîbi Tehzîbi'l-Kemâl fî Esmâ'i'r-Ricâl**: Ahmed b. Abdullâh el-Hazrecî (923)

Tezhîbu Tehzîbi'l-Kemâl'in bu ikinci muhtasarı, aslı üzerine ziyadeler ve faydalı bilgiler eklenmek suretiyle meydana getirilmiştir. **Hulâsatu'l-Hazrecî** kısa adıyla meşhurdur.

Basılıdır. (Bulak 1301). Bu baskının ofset tekrarı, Abdulfettâh Ebu Ğudde mukaddimesiyle birlikte yeniden yayınlanmıştır. (3. Bs., Beyrût 1399/1979).

b. **Tehzîbu't-Tehzîb**: Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l-Askalânî (773-852)

İbn Hacer, eserinin te'lif sebebini açıklarken el-Mizzî'nin, Abdulğanî b. Abdulvâhid el-Makdisî'nin **el-Kemâl fî Esmâ'i'r-Ricâl** isimli eserini kısaltarak kullanışlı bir hale getirdiğinden bahsederek sözlerine bu eserin metot yönünden hadis ravileri bilgisi konusunda en önemli eser olduğunu ekler. Eserin önemine başka yönlerden de dikkat çektikten sonra elde edilmesinin zorluğundan sözeder. Bunun için bazı alimlerin onu kısalttıklarına değindikten sonra da ez-Zehebî'nin **el-Kâşif**i ile **Tezhîb**'inin kısa değerlendirmelerini yapar. Onlardaki noksanlıklara işaret eder ve bu nedenle **Tehzîbu'l-Kemâl**'i metotlu bir şekilde kısaltmaya karar verdiğini söyler. (*Tehzîbu't-Tehzîb*, 1/2, 3).

Şu hale göre **Tehzîbu't-Tehzîb**, el-Mizzî'nin **Tehzîbu'l-Kemâl**'inin kullanışlı bir hale getirilmiş muhtasarıdır. Aslından çok tutulmuştur.

Basılıdır. (1-12, Haydarâbâd 1325-1327).

Tehzîbu't-Tehzîb'in Muhtasarı

Takrîbu't-Tehzîb: İbn Haceri'l-Askâlânî

Basılıdır. (1-2, 2. Bs., Beyrût 1395/1975).

Tehzîbu'l-Kemâl'in Zeyl ve Tekmilesi

1. **el-İkmâl fî Tehzîbi'l-Kemâl**: Moğoltay b. Kılıc et-Turkî (762)
2. **Tekmiletu't-Tehzîb bi-Mâ li't-Tezhîb**: Muhammed b. Muhammed b. Muhammed İbn Fehd (787-871)

   Tehzîbu'l-Kemâl ile ez-Zehebî'ye ait iki muhtasarını ve İbn Hacer'in eserini birleştirerek meydana getirmiştir.

   Tehzîbu'l-Kemâl'in şerhi

   Şerhu Tehzîbi'l-Kemâl fî Esmâ'i'r-Ricâl Ahmed b. Sa'dullâh el-Mukrî (751)
3. **İhtisâru'l-Kemâl fî Esmâ'i'r-Ricâl**: Ebu Bekr b. Mecduddîn, İbnu'l-Mecd
4. **et-Takyîd li-Ma'rifeti Ruvâti'l-Kutubi ve'l-Mesânîd**: Muhammed b. Abdulğanî, İbn Nukta el-Bağdâdî (566-629)
5. **Nihâyetu's-Se'ûl fî Ruvâti Sittteti'l-Usûl**: İbrâhîm b. Muhammed el-Halebî, Sıbtu'bnu'l-Acemî (753-841)

   Abdulfettah Ebu Ğudde, mü'ellif hattıyla yazılı nüshasını Rampor'da Rıza Kütüphanesinde 1019 numarada kayıtlı olup gördüğünü, bir yerinde seksen bin ravinin tercümesini ihtiva ettiğine dair kaydın bulun-

duğunu, bunun tashif olup ancak sekiz bin ravi olması ihtimalinin bulunduğunu söylüyor. Kendisinin Takrîbu't-Tehzîb'de bulunan ravileri saydığını, 11973 e çıktığını, bunun da o kaydın sekiz bin ravi olması ihtimalini gösterdiğini kaydediyor. (*el-Hulâsa* Mukaddimesi, 7).

el-KUSSÂS

Sözlükte anlatmak, haber vermek, bir haberi birine ulaştırmak, bir haber veya sözü bildirmek manalarında "kassa" kök fiilinden alınma bir kelimedir. Vâ'iz manasına *kâs* ile aynı anlamda *kassâs*ın çoğuludur.

Hadis İlminde Kussâs, halkın gözüne girmek için va'zlarında uydurma kıssalar anlatan kıssacılarla hadis uyduran veya va'zlarında uydurma hadisler işleyen vâ'izlere denilmiştir.

Kussâsın cami ve mescitlerde heyecanlı va'zlar vererek halkı coşturup meşhur olmak ve dünyalık elde etmek arzuları, daha doğrusu hırsları hadis uydurmanın önemli sebepleri arasındadır. Denilebilir ki, hadis uydurmacılığı siyasî ihtilaflar üzerine başlamış, kussâs aracılığıyla yayılma imkânı bulmuştur. Bunların halk üzerinde büyük tesirleri olmuştur; zira cahil halk her kürsüye çıkıp konuşanı İslâmiyet'i iyi bilen âlim biri sanmıştır. Hele güzel konuşan birisiyse halka göre gerçek anlamda âlim odur.

Kussâs, hadis ilmine onarılması imkânsız büyük zararlar vermişlerdir. Hadis âlimlerinin ittifakla belirttiklerine göre hadise fesad, kussâs yoluyla girmiştir. Bununla birlikte İslâmî değer ölçülerinin saptırılmasında bunların va'zlarında uydurma hadisleri işleyerek İslâm'ın aslında olmayan şeyleri gerçekmiş gibi vermelerinin de önemli tesirleri olmuştur.

Hadis Tarihinde önemli yerleri olan kussâsa dair kitaplar yazılmıştır. Konuyla ilgili belli başlı edebiyat şu eserlerden oluşur:

1. **Ahbâru'l-Kussâs**: Muhammed İbnu'l-Huseyn el-Mevsılî, en-Nakkâş (266-351)
2. **Ahbâru'l-Kussâs ve'l-Muzekkirîn**: Abdurrahmân b. Ali, İbnu'l-Cevzî (510-597)

   Dr. Kasım es-Semerrâ'î edisyonu 1403/1983 de Riyad'da basılmıştır.
3. **el-Bâ'is ale'l-Halâs min Havâdisi'l-Kussâs**: Abdurrahîm İbnu'l-Huseyn el-Irâkî (725-806)

   Birkaç kez basılmıştır.
4. **Tahzîru'l-Havâs min Ekâzîbi'l-Kussâs**: Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî (849-911)

   Dr. Muhammed Lutfi es-Sabbâğ edisyonu birkaç kez basılmıştır. (2. Baskı, Beyrut 1404/1984).

- M -

el-MEĞÂZÎ

Hadis kaynaklarından câmi' türü eserlerin konularından biridir. Genelde, Siyer ve Meğâzî şeklinde de görülür. Hz. Peygamber (s.a) in gazaları, öteki deyişiyle yaptığı savaşlarla ilgili rivayetleri ihtiva eden bölümdür.

Hz. Peygamber'in savaşlarıyla ilgili rivayetler kimi hadis âlimleri tarafından ayrı kitaplarda toplanmıştır. "Meğâzî Kitapları" da denilebilecek bu tür eserlerden bir kısmı şöylece sıralanabilir:

1. **Kitâbu'l-Meğâzî**: Muhammed b. Muslim, İbn Şihâb ez-Zuhrî (124)
2. **Kitâbu'l-Meğâzî**: Mûsa b. Ukbe el-Esedî (141)

   Basılıdır.
3. **Kitâbu'l-Meğâzî**: Muhammed b. İshak, İbn İshâk (151)
4. **Kitâbu'l-Meğâzî**: el-Mu'temir b. Suleymân et-Teymî (187)
5. **Kitâbu'l-Meğâzî**: el-Velîd b. Muslim el-Umevî (195)
6. **Kitâbu'l-Meğâzî**: Muhammed b. Umer el-Vâkıdî (209)

   Basılıdır.
7. **Kitâbu'l-Meğâzî**: Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî (120-211)
8. **Kitâbu'l-Meğâzî**: Muhammed b. Â'iz el-Kureşî (234)
9. **Meğâzî'n-Nebî (s.a)**: Ahmed İbnu'l-Mubârek el-Bağdâdî, el-Cezâ'irî (258)
10. **Kitâbu'l-Meğâzî**: İsmâ'il b. İshâk, Ebu İshâk el-Basrî (199-282)
11. **Kitâbu'l-Meğâzî**: İbrâhim b. İshâk el-Harbî (285)
12. **Kitâbu'l-Meğâzî**: Yahya b. Sa'îd el-Umevî, el-Cemel (294)
13. **Kitâbu'l-Meğâzî**: el-Huseyn b. Muhammed el-Mâsercisî (365)
14. **Kitâbu'l-Meğâzî**: Ali İbnu'l-Hasen el-Bâharzî (467)
15. **Kitâbu'l-Meğâzî**: İsmâ'il b. Muhammed el-Bustî, Kıvâmu's-Sunne (459-535)

Bunlar dışında eserler de vardır. Ancak örnek vermek bakımından bu eserlerle yetinilmiştir.

Çağımız araştırmacılarından Prof. Muhammed Hamidullah'ın 1939 yılında Sorbonne Üniversitesinde "Hz. Peygamber Zamanında cereyan eden Meydan Savaşla-

rı" konusunda konferanslardan oluşan eseri, Prof. Dr. Sâlih Tuğ tarafından Türkçeye çevrilerek **Hz. Peygamber'in Savaşları** adiyle yayınlanmıştır. (İstanbul, 1962).

el-MEŞHÛR

Türkçedeki gibi meşhur, şöhreti yaygın, ünlü manalarına gelen meşhûr, Hadis Usûlü İlminde değişik şekillerde tarif edilmiş bir hadis çeşididir.

Hadis Edebiyatında meşhur, ravi sayısı kaç olursa olsun, aslı bulunsun veya bulunmasın halk arasında hadis olarak bilinen rivayetlere ayrılan eserlerdir. Gerçekten Hadis Usulünde meşhurun bir de, isnadı ister bir; ister birden fazla olsun, isterse hiç olmasın dillerde hadis diye dolaşan sözler şeklinde tarifi vardır. Bu manada dillerde hadis diye dolaşan sözlere ayrılmış müstakil eserler içinde anmaya değer olanları şunlardır:

1. **Ahâdîs Yervîha'l-Kussâs**: Ahmed b. Abdulhalîm, İbn Teymiye (661-728)

   Mevzuat bahsinde de geçen bu eser basılmıştır.

2. **Risâle fi'l-Kelâm Ale'l-Ahâdîsi'l-Meşhûre**: Muhammed b. Bekr b. Eyyûb, İbn Kayyimi'l-Cevziyye (691-751)

3. **El-Le'âli'l-Mensûre fi'l-Ahâdîsi'l-Meşhûre**: Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî (745-794)

4. **et-Tezkire fi'l-Ahâdîsi'l-Muştehire**: ez-Zerkeşî

   Muhtasarı

   ed-Dureru'l-Muntesire fi'l-Ahâdîsi'l-Muştehire: Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî (849-911)

5. **El-Le'âli'l-Mensûre fi'l-Ahadîsi'l-Meşhûre**: Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l-Askalânî (773-852)

6. **el-Mekasıdu'l-Hasene fî Beyâni Kesîrin Mine'l-Ahâdîsi'l-Muştehire Ale'l-Elsine**: Muhammed b. Abdurrahmân es-Sehâvî (830-902)

   Hadis olarak dillerde dolaşan rivayetlerden bazıları "hadîs" kelimesine bağlanarak verilmekte, gerekli açıklamalar yapılmaktadır.

   Rivayetlerden bir kısmının kaynağına inmesi, **el-Mekasıdu'l-Hasene**'ye ayrı bir değer kazandırmaktadır. Ayrıca hadisler harf sırasına konulmuştur. Bu metot, aranan bir rivayetin bulunmasını kolaylaştırdığından eseri daha da yararlı hale getirmektedir. es-Sehâvî, önsözünde bu düzenlemeyi, kendisinden önceki eserleri birleştirip iki usulden birini tercih edeceklerin tenkitlerini peşinen savmak için koyduğunu söylemiştir.

   el-Mekasıdu'l-Hasene, konusunun baş eseri sayılmıştır. Dünya Kütüphanelerinde hayli yazmaları vardır. Birkaç kere basılarak yayınlanmıştır. (Abdullah Muhammed Sıddık edisyonu, Kahire 1375/1956).

Muhtasarları, Derlemeleri

1. **el-Vesâ'ilu's-Seniyye Mine'l-Mekasıdî's-Sehâviyye**: Ali b. Nasıruddin el-Menûfî (857-939)
2. **Temyîzu't-Tayyib Mine'l-Habîs Fî-Mâ Yedûru Alâ Elsineti'n-Nâsi Mine'l-Hadîs**: Abdurrahmân b. Ali, İbnu'd-Deybâ' eş-Şeybânî (864-944)

   Nüsha: Veliyuddin Ef. 522.

   Basılmıştır. (1382 Kahire).

   Telhisi

   ed-Durretu'l-Lâmi'a fî Beyâni Kesîrin mîne'l-Ahâdîsi's-Şâ'i'a: Ahmed et-Tâlişî (930)
3. **Telhîsu'l-Mekasıdi'l-Hasene**: Muhammed b. Ahmed el-Futûhî (985)
4. **Muhtasaru'l-Mekasıdi'l-Hasene**: Muhammed b. Abdulbâkî, ez-Zurkânî (1122)

   1401/1981 de Riyâd'da basılmıştır.

7. **Et-Tahrîcu's-Sağîr**: İbn Abdulhâdî (909)
8. **Ed-Dureru'l-Muntesire fi'l-Ahâdîsi'l-Muştehire**: Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî (849-911)

   ez-Zerkeşî'nin **et-Tezkire fi'l-Ahâdîsi'l-Muştehire** isimli eserini kısaltıp hayli şeyler ekleyerek meydana getirmiştir. el-Aclûnî, büyük ve küçük olmak üzere iki nüshasının olduğunu söylüyor. (*Keşfu'l-Hafâ*, I/9).
9. **el-Ğammâz Ale'l-Lemmâz**: Ali b. Abdullah b. Ahmed es-Semhûdî (844-911)

   1401 de Riyad'da basılmıştır.
10. **ed-Dureru'l-Lâmi'a fî Beyâni Kesîrin Mine'l-Ahâdîsi'ş-Şâ'i'a**: Ahmed b. Ahmed b. Muhammed el-Menûfî, İbn Abdisselâm (931)
11. **er-Resâ'ilu's-Seniyye**: Ali b. Muhammed el-Menûfî (939)

    el-Mekasıdu'l-Hasene ve es-Suyûtî'nin zevaidine dairdir.
12. **el-Bedru's-Sirâcu'l-Munîr fî Ğarîbi Ahâdîsi'l-Beşîni'n-Nezîr**: Abdulvehhâb b. Ahmed eş-Şa'rânî (973)

    2300 hadisi içerir. Harf tertibindedir.
13. **Keşfu'l-İltibâs Ani'l-Ahâdîs elletî Tedûru Beyne'n-Nâs (Nazm)**: Muhammed b. Ahmed el-Halîlî (1057)

    Şerhi

    Telhîsu's-Sebîl ilâ Keşfi'l-İltibâs: el-Halîlî.
14. **İtkanu Mâ Yuhsin Mine'l-Ahbâri'd-Dâ'ire Ale'l-Elsin**: Muhammed b. Muhammed, Necmuddin el-Gazzî (1061)

15. **el-Budûru'l-Munevvere**: El-Kaylûbî (1069)

16. **Ziyâdât Ale'l-Mekasıd ve't-Tezkire ve'd-Dureri'l-Muntesire**: İbrahim b. Suleymân el-Cînînî (1040-1108)

17. **Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlu'l-İlbâs Amma'ştehara Mine'l-Ahâdîs Alâ Elsineti'n-Nâs**: İsmail b. Muhammed el-Aclûnî (1087-1162)

    Günümüzde ellerden düşmeyen bir eserdir. Geniş çapta **el-Mekasıdu'l-Hasene**'ye dayanır. Ancak ondaki bazı nakilleri kısaltarak verir. İbn Hacer'in **el-Le'âli'l-Mensûra**sı gibi eserlerden de faydalı bilgiler eklenmiştir.

    Basılıdır.

18. **en-Nevâfihu'l-Mu'attıra fi'l-Ahâdîsi'l-Muştehira**: Muhammed b. Ahmed, el-Muşhimu'l-Kebîr (1181)

19. **Ref'u'l-Cehâle ve'l-İltibâs**: el-Cercâvî

20. (**el-Ahâdîsu'l-Meşhure**): Muhammed b. Ahmed es-Sa'dî, es-San'ânî (1223)

    es-Suyûtî'nin **ed-Dureru'l-Muntesira**'sı ile **el-Mekasıdu'l-Hasene**'nin ez-Zurkanî'ye ait muhtasarını ve **Temyîzu't-Tayyib**'i birleştirmiş, pekçok şeyler eklemiştir.

21. **Esne'l-Metâlib Fî Ahâdîse Muhtelifeti'l-Metârib**: Muhammed İbnu's-Seyyid Derviş, el-Hûtu'l-Beyrûtî (1209-1276)

    1319 da Beyrut'ta basılmıştır. 1983 de tekrar, bu defa **el-Ahâdîsu'l-Muşkile fi'r-Rutbe** adıyla basılıp yayınlanmıştır.

el-MEŞYAHA: Bk. Mu'cemu'ş-Şuyûh.

el-MEVDÛ: Bk. Mevdû'at.

el-MEVDU'ÂT

Kullanıldığı zaman doğrudan doğruya mevdû, yani çeşitli sebep ve maksatlarla uydurularak Hz. Peygamber'e nisbet edilen uydurma hadisler kasdedilir.

İslâm Tarihinin ilk devirlerinden itibaren Hz. Peygamber (s.a) e iftira edilerek onun ağzından yalan uydurulmuştur. Hadis uydurmanın çeşitli sebepleri vardır. İslâm Düşmanlığı; fırka, mezheb veya ırk taassubu; kabile, dil veya belde bağnazlığı, peşinden gidilen insanları övme arzusu, mevki ve dünyalık elde etme hırsı başta gelir.

Hadis Tarihinde isnad uygulamasının başlamasından sonra isnadsız hadis kabul edilmeyeceği için Hz. Peygamber'e nisbet edilen yalanlar, düzme isnadlar eklenerek yayılmıştır. Bu şekilde Hz. Peygamber'e iftira edilerek uydurulan, sonra da uydurma isnadlara bağlanarak müslümanlar arasında yayılan rivayetlere mevzu hadis denilmiştir. Çoğulu mevdû'ât (mevzu'at) gelir.

Mevzu'at genelde iki şekildedir. Bunlardan birincisi, uydurularak Hz. Peygam-

ber'e nisbet edilenler; ikincisi ise başkalarının sözleri olduğu halde Hz. Peygamber'e aitmiş gibi gösterilenlerdir. Meşhur Arap hakîmlerinin hadis şeklinde gösterilen bazı sözleri ikinci kısmın örneğini oluştururlar.

Ne şekilde ve hangi maksatlarla uydurulmuş olurlarsa olsunlar, mevzu hadislerin İslâmiyet'e onarılması güç zararları dokunmuştur. Her şeyden önce belli bir fikri Hz. Peygamber'in ağzından söylemek İslâmî değer ölçülerini çarpıtmaktadır. Bunun yanı sıra İslâm'dan olmayan şeyleri İslâmî bir kalıba sokmaktadır. Bunun dine ve gerçek İslâmî değerlere büyük zararlar vereceği açıktır.

İslâm âlimleri mevzu hadislere karşı bazı tedbirler almışlardır. Yazılan kitaplar bu tedbirlerin başında gelir. Bu kitaplarda bir yandan uydurma sözlerin kritiğini yaparak uydurma olduklarını açığa çıkarmışlar; bir yandan da haklarında verilen hükümleri açıklamışlardır.

Bahse konu kitaplar çeşitlidirler. Bu itibarla biz burada mevzu'at konusundaki kitapları birkaç grupta tanıtmaya çalışacağız.

a) Mevzu Hadisleri Bir Araya Toplayanlar

1. **Tezkiretu'l-Mevdû'ât**: Muhammed b. Tâhir el-Makdisî (448-507)
2. **Kitâbu'l-Mevdû'ât Mine'l-Ahâdîsi'l-Merfû'ât (Kitâbu'l-Ebâtîl)**: el-Huseyn b. İbrâhim el-Cevzakî (543)
   Basılmıştır.
3. **el-Bahru'l-Mezîd fi'l-Mevdû'at**: Ahmed b. Ma'd, İbnu'l-Akîşî (550)
4. **Kitâbu'l-Mevdû'âtu'l-Kubrâ**: Abdurrahmân b. Ali, İbnu'l-Cevzî (510-597)

   Konusunda ana kaynak sayılan eserlerin başında gelir. *Ale'l-Ebvâb* metodu ile teptip edilmiştir. Bir diğer deyişle mevzu hadisler fıkıh konularına göre sıralanmışlardır.

   Baştaki birkaç fasıldan ibaret birinci bâb hadis uyduranlar, genel olarak hadislerin kısımları, raviler, mezheb taassubu ile hadis uyduranlar, cerh ve ta'dilin lüzumu, tedlîs ve müdellisler, mevzu hadis rivayet etmenin hükmü gibi önemli konulara ayrılmıştır.

   İkinci bab, "men kezebe aleyye" (bana bilerek yalan isnad edenler.." hadisine ayrılmıştır. Burada İbnu'l-Cevzî hadisin değişik yollardan gelen rivayetlerine yer vermiştir.

   Üçüncü babda ise ravilerin tenkidi ağırlık kazanmaktadır. Daha sonra da Tevhid'den başlamak üzere fıkıh konularına göre mevzu hadislerden bir kısmı ele alınarak hükümlerine değinilmiştir.

   İbnu'l-Cevzî, bir kısım zayıf, hasen; hatta sahih hadislere kolayca mevzu damgası vurması yüzünden tenkide uğramıştır. Onun **Sunen Ebî Dâvud**, **Sunenu't-Tirmizî**, **Sunenu'n-Nesa'î**, **Sunen İbni Mâce** ve **el-Mustedrek** gibi bazı tanınmış kitaplada yer alan kimi hadislere mevzu demesi hayli itirazlara yol açmıştır. Bununla birlikte el-Mevdû'âtu'l-Kubrâ, konusunda kaynak eser olma niteliği hiçbir zaman yitirmemiştir.

Pek çok yazma nüshası vardır. Abdurrahmân Muhammed Usmân edisyonu üç cilt halinde basılmıştır. (Kahire 1386/1966).

Değerli dostumuz Dr. Nureddin Boyacılar'ın başladığı ciddî tahkik çalışmasının biteceği ve el-Mevdû'ât'ın güvenilir bir metnine kavuşacağımız günleri sabırsızlıkla bekliyoruz.

el-Mevdû'atu'l-Kubrâ İle İlgili Kitaplar

1. **Etrâfu'l-Mevdû'âti'l-Kubrâ**: Muhammed b. Abdulvâhid, ed-Diyâ'u'l-Makdisî (569-643)
2. **Ta'akkubât Ale'l-Mevdû'ât**: Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l-Askalânî (773-852)

5. **el-Muğnî Ani'l-Hıfzi ve'l-Kitâb bi-Kavlihim Lem yesıhha Şey'un fî Hâze'l-Bâb**: Umer b. Bedr el-Mevsılî, Ebu Hafs (623)

Yalnızca sahih hadis rivayet edilmeyen konuları sıralayan bir eserdir. Bu eserinde el-Mevsılî ilk defa kendi başlattığı bir metot kullanarak sadece konuları başlıklar halinde vermiş; mevzu hadis metinlerine değinmemiştir. Söz gelimi birinci bâbı "bâb fî ziyâdeti'l-îmân ve nuksânihî ve ennehû kavlun ve amel, kale'l-Musannıf: Lâ yasıhhu fî hâze'l-Bâb an Resûlillâh (s.a) şey" (İmanın artıp eksilmesi, söz ve işten ibaret olduğu hakkında bâb. Musannıf der ki, bu babda Hz. Peygamber (s.a) den sahih bir şey gelmemiştir)".

el-Muğnî, bu metodu yüzünden tenkid edilmiştir. (*Tedrîb*, 1/297). Muhammed İbnu'l-Hasen, İbn Himmât ed-Dimeşkî (1091-1175) **Hâtime Sifru's-Sa'âde**nin tahricine ayırdığı **et-Tenkît ve'l-İfâde** isimli yakın zamanda basılan eserinde (Riyâd 1407/1987) dolayısiyle de olsa el-Mevsılî'yi de eleştirmiştir. Bu eserden alıntılar Husâmuddin el-Kudsî tarafından **İntikâdu'l-Muğnî** ismiyle yayınlanmıştır. (Dimeşk 1343/1925).

el-Muğnî'nin bir yazma nüshası İstanbul'da Topkapı 3. Ahmed Kütüphanesi'nde 615 numarada kayıtlıdır. Diğer ikisi, Daru'l-Kutubi'l-Mısriyye Timur 286 ve Berlin Kraliyet Ktb. dedir.

Telhisi

el-Muğnî fî Telhîsi Kitâbi'l-Muğnî: Umer b. Ali, İbnu'l-Mulekkın (723-804). (*KZ*, 2/1750).

6. **el-Akîdetu's-Sahîha fi'l-Mevdû'âti's-Sarîha**: el-Mevsılî
7. **Risâle fî Ahâdîsi'l-Mevdû'a**: el-Hasen b. Muhammed el-Adevî, es-Sağânî (555-650)

Nüsha: Elmalı 22/2; 2479/6; 2529/2; 2588/6; 2979/1.

1306 Kahire baskısı vardır.

8. **Ed-Dureru'l-Multekata Fî Tebyîni'l-Ğalat ve Nefyi'l-Lağat** es-Sağanî

el-Kudâ'î'nin **Musnedu'ş-Şihâb** isimli eseri ile el-Uklîşî'nin (548) **en-Nucemu'l-Muzeyyel ale'ş-Şihâb** isimli eserinde görülen mevzu hadisleri sıralar. Arkasından İbn Vad'an'ın (494) **el-Erba'ûnu'l-Vad'âniyye**si; Muhammed b. Serî el-Belhî'nin (206) **Kitâbu Fedâ'ili'l-A'mâli** ve Hz. Ali'ye nisbet edilen **Vesâyâ Ali**, Ebu'd-Derdâ'dan (32) rivayet edildiği ileri sürülen **Âdâbu'n-Nebî**; nihayet Sem'ânu'l-Mehdî'nin rivayeti olan **Musnedu Enes** kitaplarından baş ve sondan birer olmak üzere alınan mevzu hadislere dairdir.

9. **Kitabu'l-Mevdû'ât**: Yûsuf b. Mûsa, İbn Musedda (598-663)

10. **Risâle fi'l-Ahâdîsi'l-Mevdû'a**: Ahmed b. Abdulhalîm, İbn Teymiye (661-728)

Nüsha: Fatih, 2266.

11. **Risâle fi'l-Ahâdîs elletî Yervîha'l-Kussâs**: İbn Teymiye

İbn Teymiye'ye ait **Mecmû'atu'r-Resâ'il el-Kubrâ** içinde yer alan bu risale birkaç kez basılmıştır. İkinci baskısı **Ahâdîsu'l-Kussâs** başlığıyla Dr. Muhammed Lutfi es-Sabbağ tarafından yapılmıştır. 1392/1982 tarihlidir.

12. **Hâtime Sifru's-Sa'âde**: Muhammed b. Ya'kûb, el-Fîruzâbâdî (729-817)

el-Mevsılî'nin yukarıda bahsi geçen **el-Muğnîsi** tipindedir. Başlıklarına varıncaya kadar onunla aşağı yukarı aynıdır. Bu durum intihal veya istinsah hatası şüphesi uyandırmaktadır.

Sifru's-Sa'âde, Rıfkı Durgun tarafından Türkçeye çevrilerek **İbadetleriyle Peygamberimiz** adiyle yayınlanmıştır. (İstanbul, 1979). Hâtime kısmı üzerinde yaptığımız inceleme pek çok fâhiş tercüme hatası ortaya koymuştur.

el-Muğnî ile **Hâtime Sifru's-Sa'âde** birleştirilerek tarafımızdan tercüme edilmiş; açıklamalar eklenmiştir. Sözkonusu çalışma henüz yayınlanmamıştır.

13. **Eşrefu'l-Mesmû fî Tahkîk Ebhâsi'l-Mevdû'**: Halil b. Hârûn es-Sanhacî (826)

14. **el-Le'âli'l-Masnû'a fi'l-Ahâdîsi'l-Mevdû'a**: Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî (849-911)

es-Suyûtî, önsözünde 870 tarihinde bir mevzu'at kitabı yazmaya başladığını, beş sene sonra tamamlamaya muvaffak olduğunu ve fakat 905 yılında yeni bir mevzu'at kitabı yazmak gereği duyduğunu ifade ederek, ilk yazdığına **el-Mevdû'atu's-Suğrâ** denildiğini; **el-Le'âli'l-Mesnû'a**nın ise **el-Mevdû'atu'l-Kubrâ** adiyle meşhur olduğunu söyler. (*Mevzu Hadisler*, 152, 3).

Geniş çapta İbnu'l-Cevzî'nin **el-Mevdû'âtu'l-Kubra** isimli eserinin tertibine uyularak kaleme alınan eser basılmıştır. (2. Baskı, 1-2, Kahire 1395/1975).

15. **Zeylu'l-Le'âli'l-Masnû'a**: es-Suyûtî.

Dr. Yaşar Kandemir, ilk bakışta **el-Le'âli'l-Masnû'a**'ya zeyil mahiyetinde görülen bu eserin öyle olmadığı görüşündedir. (**Mevzu Hadisler**, 154).

16. **en-Nuketu'l-Bedî'ât ale'l-Mevdû'ât**: es-Suyûtî.

İbnu'l-Cevzî'nin mevzu dediği üçyüze yakın hadisi savunmak makdasıyla kaleme alınmıştır.

17. **et-Ta'akkubât ale'l-Mevdû'ât**: es-Suyûtî.

en-Nuketu'l-Bedî'ât'ın muhtasarı gibidir.

18. **Kitâbu'l-Vecîz**: es-Suyûtî.

eş-Şevkânî, kaynakları arasında saymaktadır.

19. **el-Fevâ'idu'l-Mecmû'a fî Beyâni'l-Ahâdîsi'l-Mevdû'a**: Muhammed b. Yusuf b. Ali eş-Şâmî (942)

20. **Tenzîhu'ş-Şerî'ati'l-Merfû'a ani'l-Ahbâri'ş-Şenî'ati'l-Mevdû'a**: Ali b. Muhammed el-Hicâzî, İbn Arrâk (907-963)

İbnu'l-Cevzî'nin **el-Mevdû'atu'l-Kubrâsı** ile es-Suyûtî'nin **el-Le'âli'l-Masnû'a, Zeylu'l-Le'âli'l-Masnû'a** ve **en-Nuketu'l-Bedî'ât** isimli üç eserini bir araya getiren muhtasar bir eser niteliğindedir. Kanunî Sultan Süleyman'a sunulmuştur.

Tenzîhu'ş-Şerî'a kısa adıyla meşhur olan eser, genelde yukarıda yazılan eserlerdeki mevzu hadisleri bir arada vermekle birlikte birkaç kitaptaki uydurma hadisleri de derlemiştir. Üç fasıla ayrılmış eserin başına alfabetik olarak iki binden fazla hadis eklenmiştir. Konularına göre tertiplediği mevzu hadisleri ise,

a) İbnu'l-Cevzî'nin mevzu dediği, es-Suyutî'nin katıldığı;

b) İbnu'l-Cevzî'nin mevzu saydığı, ancak es-Suyûtî'nin itiraz ederek katılmadığı;

c) İbnu'l-Cevzî'nin kitabında bulunmayıp es-Suyûtî'nin uydurma olduğunu tesbit ettiği hadisler olmak üzere üç bölümde incelemiştir. Son iki fasılda ise hadis illetlerini açıklayıp eser türünde haberlere de yer vermiştir. (*Hadis Edebiyatı*, 126)

Tenzîhu'ş-Şerî'a, birkaç kez basılmıştır. (1. baskı, 1-2, Kahire).

21. **Tezkiretu'l-Mevdû'ât (fi'l-Ahâdîsi'l-Merfû'ât)**: Muhammed b. Tâhir el-Fettenî (896)

Ale'l-Ebvâb metoduyla düzenlenen eserin önsözünde önce insanların mevzu hadisler hakkında birbirinden çok farklı görüşlere sahip oldukları söylenmektedir. Daha sonra da mevzu hükmünde ifrat ve tefrite kaçanların bulunduğuna dikkat çekerek eserini kaleme alış sebebini açıklamaktadır. Bunun ardından ise fıkıh konularına göre tertiplenmiş mevzu hadislerden bazılarını sıralayıp herbiri hakkındaki hükümleri vermektedir.

Mukaddime kısmında bazı hadis terimleri, hadis uyduranlar ve içinde uy-

durma haberler bulunan bazı kitaplar hakkında kısa bilgiler de bulunmaktadır. (*Mevzu Hadisler*, 159).

Tezkiretu'l-Mevdû'ât, mü'ellifinin **Kanunu'l-Mevdû'ât ve'd-Du'afâ** isimli eseriyle birlikte basılmıştır. (1. Baskı 1343; ikinci ofset baskı 1399). Baskı yeri Kahire'dir.

22. **el-Mevdû'âtu'l-Kubrâ (el-Esrâru'l-Merfû'a fi'l-Ahâdîsi'l-Mevdû'a)**: Ali b. Muhammed el-Herevî, Aliyyu'l-Kaarî (1014)

Eser, halk arasında dolaşan hadislerden yalnızca mevzu veya asılsız olanlarını bir araya getirmek maksadıyla kaleme alınmıştır. Yazarı, eserine uydurma olduğu konusunda görüş ayrılığı olan hadisleri almadığını belirtmiştir.

Alfabetik tertipte olduğu için kullanışlı olan **el-Mevdû'âtu'l-Kubrâ**'nın birçok yazma nüshası vardır. Birkaç kez basılmıştır. İlk baskısı, 1289 tarihli Dâru't-Tıbâ'ati'l-Âmire baskısıdır. Bu baskı, **Mevdû'ât-ı Kebîr li-Mevlânâ Aliyyu'l-Kaarî** unvanını taşımaktadır.

İkinci baskısı 1308 tarihli İstanbul baskısı olup **Mevdû'ât Aliyyu'l-Kaarî** başlığıyla yapılmıştır. Üçüncü baskısı ise **El-Esrâru'l-Merfû'a** adıyla yapılan 1391/1971 tarihli Beyrut baskısıdır.

el-Mevdû'âtu'l-Kubrâ, Ahmet Serdaroğlu tarafından Türkçeye çevrilerek yayınlanmıştır. (**Usûl-i Hadîs ve Mevzû'ât-ı Aliyyu'l-Karî Tercümesi**, Ankara, 1966).

23. **el-Masnû' fî Ma'rifeti'l-Hadîsi'l-Mevdû**: Aliyyu'l-Kaarî

Abdulfettah Ebu Ğudde tahkiki birkaç kez basılmıştır. (1. Baskı, Beyrut 1379/1959; 2. Baskı, Beyrut 1398/1978).

24. **el-Hibetu's-Seniyyât fî Tebyîni'l-Ahâdîsi'l-Mevdû'ât** Aliyyu'l-Kaarî.

Kaynaklar, Aliyyu'l-Kaarî'nin bu isimde bir mevzu'at kitabı olduğunda birleşiyorlar. (*KZ*, 2027; *EM*, I/753; *RM*, 115).

25. **el-Fevâ'idu'l-Mevdû'a fi'l-Ahâdîsi'l-Mevdû'a**: Mera'î b. Yûsuf b. Ebî Bekr el-Keremî (1033)

26. **ed-Dureru'l-Masnû'ât fi'l-Ahâdîsi'l-Mevdû'ât** Muhammed b. Ahmed es-Sefârihî (1144-1188)

İbnu'l-Cevzî'nin **el-Mevdû'âtu'l-Kubrâ** isimli eserinin muhtasar şeklidir.

27. **el-Ahâdîsu'l-Mevdû'a**: Alim Muhammed b. Hamze, Hacı Emir Zade el-Aydınî (1204)

28. **el-Fevâ'idu'l-Mecmû'a fi'l-Ahâdîsi'l-Mevdû'a**: Muhammed b. Ali, eş-Şevkânî (1173-1250)

eş-Şevkânî, eserinin önsözünde yalancı ve zayıf ravilere ayrılmış eserlerden bahsettikten sonra bu kaynaklarda rastladığı mevzu hadisleri bir araya getirdiğini belirtir. Daha sonra da kimin elinde **el-Fevâ'idu'l-Mecmû'a** bulunursa

onun mevzu hadisler konusunda kitap tasnif etmiş olan bütün musannıfların eserlerine sahip olmuş sayılacağını söyler. Bunun ardından ise Kitâbu't-Tahâre'den başlamak üzere fıkıh bablarına göre ayırdığı bölümlerde değişik konulardaki mevzu hadisleri sıralar ve herbiri hakkında verilen hükümleri belirtir.

Sonunda Râşid Halifeler, diğer sahâbîler ve daha sonra gelenler hakkındaki uydurma haberlerin yer aldığı **el-Fevâ'idu'l-Mecmû'a** basılmıştır. (Kahire, 1397/1978).

29. **el-Âsâru'l-Merfû'a fi'l-Ahbâri'l-Mevdû'a**: Abdulhay b. Muhammed el-Laknevî (1304)

Eser, bütünüyle mübarek gün ve gecelerde kılınması tavsiye edilen namazlar hakkındaki mevzu hadisleri tenkit etmeyi hedef almıştır. Hadis uyduranların gayelerini, "men kezebe aleyye" hadisinin tarîklarını Hz. Peygamber (s.a)in faziletleri hakkında kıssacı vaizler arasında pek yaygın olan uydurma hadisleri nakletmektedir. (*Mevzu Hadisler*, 163, 4).

Bu değerli eser basılmıştır.

30. **el-Lu'lu'u'l-Mersû' fîmâ kîle Lâ Asle Lehû ev bi-Aslihî'l-Mevdû'**: Muhammed b. Halîl b. İbrâhîm el-Kavukcî (1305)

Mısır'da basılmıştır.

31. **Tahzîru'l-Muslimîn mine'l-Ahâdîsi'l-Mevdû'a alâ Seyyidi'l-Murselîn**: Muhammed el-Beşîr Zâfir el-Ezherî (1325)

Önsöz ve üç bölümden oluşur. Birinci bölüm, hadis uyduranların Hz. Peygamber'e ait (merfû') gösterdikleri sözler, hikmetler ve atasözlerine; ikinci bölüm; halk arasında yaygın olup hadis diye bilinen uydurma sözlere; üçüncü bölüm ise kaynaklardan alınmış bazı mevzu hadislere ayrılmıştır.

1321 yılında Mısır'da basılmıştır.

b) Değişik Mevzu Konularına Yer Veren Bazı Eserler

1. **el-Bahru'l-Mezîd**: Ahmed b. Ma'd, İbnu'l-İklîşî (550)
2. **el-Berku'l-Lumû' li-Keşfi'l-Hadîsi'l-Mevdû**: Muhammed b. Muhammed b. Abdullah, el-Haydarî (821-894)
3. **es-Seb'atu's-Seyyâretu'n-Neyyirât fî Seb'a Es'ile ani's-Seyyid Şerif**: Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l-Askalanî (773-852)

   İsmail Paşa mevzu hadislerle ilgili olduğunu söylüyor (*EM*, 1/129).
4. **Tenzîhu'l-Mustafâ'l-Muhtâr mimmâ lem yesbut mine'l-Ahbâr**: Ahmed b. Ahmed el-Vefâ'î (1086)

c) Değişik konulardaki Mevzu Hadisler

1. **et-Tıvâlât fi'l-Vâhin ve'l-Mevdû'**: Muhammed b. Umer, Ebu Mûsa el-Medînî (501-581)

2. **Kalâ'idu'l-Mercân fi'l-Hadîsi'l-Vârid Kizben fi'l-Bâzincân**: İbrâhîm b. Muhammed eş-Şâfi'î (900)
3. **el-Haddu'l-Hasîs fî Beyâni mâ leyse bi-Hadîs**: Ahmed b. Abdulkerim el-Gazzî (1143)

   Mevzu Hadisler konusunda etraflı bir Türkçe araştırma Dr. M. Yaşar Kandemir'e aittir. Mevzu Hadisler, Menşei, Tanıma Yolları başlığını taşımaktadır. Adı geçen alimimizin doktora çalışması olan eser birkaç kez basılmıştır.

   (Üçüncü baskı, Ankara, 1984).

el-MU'ALLAK

Hadis Usulü ilminde, bir hadisi senedinin başından birkaç ravi hazfederek veya tüm isnadı söylemeksizin nakletmeye *ta'lîk;* bu şekilde nakledilen hadislere ise *mu'allak* denir.

Hadisler genelde isnatlarıyla birlikte nakledilirler. Ancak bazı özel durumlarda ta'lîk edilerek nakledildikleri de olur.

Gerek ta'lîk, gerekse mu'allak hadisler konusunda da eserler yazılmıştır. Örnekleme bakımından birkaç tanesini kaydediyoruz.

1. **Ta'lîku't-Ta'lîk**: Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l-Askalânî (773-852)
2. **İhkâmu't-Tahkîk bi-Ahkâmi't-Ta'lîk**: Muhammed b. Yahya el-Karâfî (1008)

el-MUHBEMÂT

"Mubhem"in çoğuludur. Mubhem, Hadis Usûlunde ravinin ismiyle veya meşhur künyesiyle değil, ibhâm ederek andığı şeyhine denir. Bu, bir anlamda şeyhini, ismini mübhem bırakarak anmasıdır.

Hadis Edebiyatında mubhemât kitapları, hadislerin, bilhassa isnadlarında mübhem bırakılarak anılmış ravilerin kim olduklarını açıklamak üzere kaleme alınan eserlerdir. Mubhemât, genelde isimlerde olduğundan mubhemât kitapları da isimler üzerine düzenlemiştir.

Belli başlı mubhemât kitapları şunlardır:

1. **el-Ğavâmıd ve'l-Mubhemât**: Abdulğanî b. Sa'îd el-Ezdî (409)

   Nüsha: Feyzullah 261.

2. **el-Esmâ'u'l-Mubheme fi'l-Enbâ'i'l-Muhkeme**: Ahmed b. Ali, el-Hatîbu'l-Bağdâdî (392-463)

   Nüsha: Feyzullah 497.

3. **el-İfsâh ani'l-Mu'cem min Îdâhi'l-Ğâmıd ve'l-Mubhem**: Muhammed b. Tâhir el-Makdisî, İbnu'l-Kayserânî (448-507)
4. **Îdâhu'l-İşkâl fî-mâ Lem yusemme min Ruvâti'l-Hadîs**: İbnu'l-Kayserânî

5. **Kitâbu'l-Ğavâmıd ve'l-Mubhemât**: Halef b. Abdulmelik, İbn Beşkuvâl (494-587)

   Muhtasarları

   1. **Muhtasar Kitâbi'l-Ğavâmıd**: Umer b. Ali, İbnu'l-Mulekkın (723-804)
   2. (**Muhtasaru Kitâbi'l-Ğavâmıd**): İbrâhim b. Muhammed, Burhânu'l-Halebî, Sıbtu'bnu'l-Acemî (841)

      Nüsha: Feyzullah Efendi 496.

6. **Ğunyetu'l-Esmâ'i'l-Mübheme**: İbn Beşkuvâl
7. **el-İşârât ilâ Beyâni'l-Esmâ'i'l-Mubhemât**: Yahyâ b. Şeref en-Nevevî (631-676)

   İbn Beşkuvâl'in eserini kısaltıp bazı faydalı bilgiler ekleyerek meydana getirmiştir.

   Nüsha: Feyzullah Efendi 2160; Ayasofya 4789.

8. **el-İfsâh ani'l-Mu'cem mine'l-Ğâmıd ve'l-Mubhem**: Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Kastallânî (686)
9. **Kitâbu'l-Esmâ'i'l-Mubheme**: Mahmûd b. Ali ed-Dâmûnî (663-733)
10. **el-İfhâm bi-mâ Vaka'a fî Sahîhi'l-Buhârî mine'l-İbhâm**: Abdurrahmân b. Umer el-Bulkînî (826)
11. **el-Mustefâd min Mubhemâti'l-Metni ve'l-İsnâd**: Ahmed b. Abdirrahîm el-Irâkî (762-826)

    Konunun en iyi eseri sayılmıştır.

    Nüsha: Feyzullah 503; 2160; Hüsrev Paşa, Halit 57; Murad Molla 567; Cârullah 404; Ayasofya 4789.

12. **el-Muhimmât fî Esmâ'il-Mubheme el-Vâkı'a fî Mutûni'l-Ahâdîs ve'l-İsnâd**: Ahmed b. Abdurrahîm el-Irâkî.
13. **Tuhfetu Zevi'l-Ereb fî Şekli'l-Esmâ ve'n-Neseb**: Mahmud b. Ahmed el-Feyyûmî, İbn Hatîbi'd-Dehşe (750-834)

    Bunlarla birlikte İbnu'l-Esîr, **Câmi'u'l-Usûl**'ün; İbnu'l-Cevzî, **Telkîh Fuhûmi Ehli'l-Eser**'in sonunda bazı mubhemâta da yer vermişlerdir.

14. **Mubhemâtu'l-Buhârî**: Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l-Askalânî (773-852)

    Hedyu's-Sârî içindedir.

el-MU'CEM

Hadis Edebiyatında mu'cem ismiyle rastlanan eserler, hadis aliminin hadisleri, rivayet ettiği şeyhinin ismine göre tertipleyerek tasnif ettiği kitaplardır. Bir diğer

deyişle, bir hadis âliminin, rivayet ettiği hadisleri şeyhlerinin ismine göre tertipleyerek tasnif ettiği hadis kitabına mu'cem adı verilmiştir.

Buna göre mu'cem türü bir kitapta bulunan hadisler konularına veya başka bir usule göre değil, kitap yazarının şeyhlerinin ismine göre sıralanmışlardır. Bu yüzden konusu veya baş tarafı bilinen bir hadisi mu'cem türü kitaplarda bulmak oldukca zordur.

Şu eserler mu'cem türü hadis kitaplarının tanınmış örneklerini oluştururlar:

1. **Kitâbu'l-Mu'cem ale'l-Mudun**: Muhammed b. Hibbân el-Bustî, İbn-Hibbân (354)

2. **el-Mu'cemu'l-Kebîr**: Suleymân b. Ahmed et-Taberânî (260-360)

   et-Taberânî bu eserinde verdiği hadisleri mu'cem tarifinden az bir farkla vermiş ve musned tertibindeki gibi sıralamıştır. Şu var ki, sahâbe isimlerini harf tertibine koymuş; herbirinden kendi şeyhleri vasıtasıyla rivayet ettiği hadisleri bir araya toplamıştır.

   Nüsha: Topkapı 3. Ahmed 465 (3. Cild); Feyzullah Efendi 546; Köprülü 453 (Noksan), Fatih 1198. Basılmıştır.

3. **el-Mu'cemu'l-Evsat**: et-Taberânî

   et-Taberânî bu eserinde verdiği hadisleri şeyhlerinin isimlerini sıralayıp herbirinden rivayet ettiği hadisleri, konuları ne olursa olsun, bir araya getirmiştir.

   Nüsha: Kara Çelebi Hüsameddin Ktb, 73, 73; Köprülü 454

4. **el-Mu'cemu's-Sağîr**: et-Taberânî

   Bu eserinde de et-Taberânî bin kadar şeyhten rivayet ettiği hadislerden birkaçını nakletmiştir.

   Nüsha: Millet Ktb. 454; Bayezid Umûmî 1218 (869 h.); Topkapı 3. Ahmed 464; Atıf Efendi 607.

   Basılmıştır. Ayrıca hadisleri için bir de fihrist hazırlanmıştır.

MU'CEMU'Ş-ŞUYÛH

Meşyaha da denilmiştir. Bir muhaddisin görüşüp hadis rivayet ettiği veya görüşmediği halde hadislerini rivayete icazetli olduğu şeyhlerinin isimlerini ve çok kere hayat hikayelerini içeren müstakil kitaplara denir.

Muhiddisin görüşüp hadis aldığı şeyhlerini tanıtan, dolayısiyle isnadlarının bilinmesine yarayan mu'cemu'ş-Şuyûh veya meşyaha adı verilen eserler özellikle *i'tibâr* denilen ve ferd zannedilen hadislerin başka rivayet yollarının olup olmadığının tesbitinde geniş ölçüde yardımcı olurlar.

Daha çok dördüncü hicrî asırdan itibaren pek çok hadisci tarafından tasnif edilen mu'cemu'ş-şuyûha örnek vermek gerekirse şu eserler verilebilir:

1. **Kitâbu'l-Meşyaha**: Ahmed b. Halil el-İbertasî (el-Fesevî (277)
2. **Meşyaha Ebî Yûsuf**: Ya'kûb b. Sufyân el-Besevî (el-Fesevî) (277)

   Beldelere göre tertip edilmiş önemli bir eserdir.
3. **Mu'cemu'ş-Şuyûh**: Muhammed b. Ahmed b. İbrâhim el-Ğassâl (269-349)
4. **Mu'cemu'ş-Şuyûh**: Abdulbâki b. Kani' (295-351)
5. **Mu'cemu'ş-Şuyûh**: Ahmed b. İbrâhim el-Curcânî, Ebu Bekr el-İsmâ'ilî (371)
6. **Mu'cemu'ş-Şuyûh**: İbrâhîm b. Ahmed el-Belhî, el-Mustemlî (376)
7. **Tesmiyetu'l-Meşâyıh**: Muhammed b. İshâk b. Mende (310-395)
8. **Mu'cemu'ş-Şuyûh**: Muhammed b. Ahmed, İbn Cemi' el-Ğassânî (305-402)
9. **Terâcimu'ş-Şuyûh**: Muhammed b. Abdullâh, el-Hâkimu'n-Nîsâbûrî (321-405)
10. **Terâcimu'ş-Şuyûh**: Abdurrahmân b. Muhammed el-İdrisî (405)
11. **Mu'cemu'ş-Şuyûh**: Ahmed b. Abdullâh, Ebu Nu'aym el-İsbehânî (336-430)
12. **Meşyaha Ebî Yalâ el-Halîlî**: el-Halîl b. Abdullâh, Ebu Ya'lâ el-Halîlî (446)
13. **Meşyaha Ebî Alî**: el-Hasen b. Ahmed, İbnu'l-Bennâ el-Hanbelî (471)
14. **Mu'cemu'ş-Şuyûh**: Mansûr b. Muhammed, Ebu'l-Muzaffer es-Sem'ânî (426-489)
15. **Tesmiyetu Şuyûhi Ebî Dâvud**: el-Huseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Ceyyânî (498)

    Nüsha: Lâleli 2089/9 (V. 74a-99a).
16. **Meşâyihu Sufyân**: Muhammed b. Tâhir el-Makdisî, İbnu'l-Kayserânî (448-507)
17. **Mu'cemu'ş-Şuyûh**: Hibetullâh İbnu'l-Mubârek, es-Sekatî (509)
18. **Mu'cemu'ş-Şuyûh**: Muhammed b. Ali, Ebu'l-Ğanâ'im el-Mukrî (510)
19. **Mu'cemu'ş-Şuyûh**: el-Huseyn b. Mes'ûd, el-Ferrâ el-Bağavî (516)
20. **Kitâbu'r-Rıhle**: Muhammed b. Abdulvâhid, ed-Dekkak (516)

    İsmail Paşa, hadis aldığı bin şeyhten bahseden bir eser olduğunu söylüyor. (*EM*, 2/84)
21. **Mu'cemu'ş-Şuyûh**: el-Hasen b. Muhammed el-Yunâritî (527)
22. **Mu'cemu'ş-Şuyûh**: el-Mubârek b. Kâmil, İbnu'l-Haffâf (495-543)
23. **Meşyaha Ebî Ali**: el-Huseyn b. Muhammed es-Sadefî

    160 şeyhten bahseder. Talebesi Kaadî İyad tarafından tertiplenmiştir.

24. **Meşyaha'l-Kaadî İyad (el-Ğunye fî Esmâ'i'ş-Şuyûh)**: İyâd b. Mûsa el-Yahsubî (476-544)
25. **Mu'cemu'ş-Şuyûh**: el-Mucella b. Cemî', İbn Cemî' el-Ersûfî (550)
26. **Mu'cemu'ş-Şuyûh**: Abdulkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî (506-562)
27. **el-Mu'cem li-Meşîhati İsbehân**: Ahmed b. Muhammed es-Silefî (478-576)
28. **el-Mu'cem li-Meşîhati Bağdâd**: es-Silefî
29. **Mu'cemu'ş-Şuyûh**: Ahmed b. Mansûr el-Kâzrûnî (516-578)
30. **Meşyaha Ebi'l-Kasım**: Abdullah b. Haydar el-Kazvinî
31. **Mu'cemu'ş-Şuyûh**: Abdulhâlık b. Esed ed-Dîmeşkî (583)
32. **Mu'cemu'ş-Şuyûh**: el-Hasen b. Hibetullah, İbn Sarsarî (537-586)
33. **Mu'cemu'ş-Şuyûh**: Muhammed b. Abdurrahmân el-Endelusî (540-610)
34. **Mu'cemu'ş-Şuyûh**: Abdurrahîm b. Abdulkerim, Ebu'l-Muzaffer es-Sem'ânî (537-614)
35. **Mu'cemu'ş-Şuyûh**: Umer b. Muhammed, İbnu'l-Hâcib (630)
36. **Meşyaha's-Suhreverdî**: Umer b. Muhammed es-Suhreverdî (632)
37. **Mu'cemu'ş-Şuyûh**: Muhammed b. Sa'îd, İbnu'd-Dubeysî (636)
38. **Mu'cemu'ş-Şuyûh**: Usmân b. Umer, İbnu'l-Hâcib (570-646)
39. **Mu'cemu'ş-Şuyûh**: Ahmed b. Muhammed, İbnu'r-Rûmiyye (567-637)
40. **Kitâbu Esâmî Şuyûhi'l-Buhârî**: el-Hasen b. Muhammed es-Sağânî (555-650)

    Nüsha: Karaçelebizade 68.
41. **el-Mu'cemu'l-Mutercem:** Abdulazîm b. Abdulkavî el-Munzirî (581-656)
42. **Mu'cemu'ş-Şuyûh:** Muhammed b. Mahmûd, İbnu'n-Neccâr el-Bağdâdî (578-643)
43. **Mu'cemu'ş-Şuyûh:** Yahya b. Ali el-Attâr (662)
44. **Mu'cemu'ş-Şuyûh:** Muhammed b. Yûsuf el-Ğırnâtî (598-663)
45. **Mu'cemu'ş-Şuyûh:** Muhammed b. Ahmed el-Ebîverdî (667)
46. **Meşyaha İbnu's-Sâ'î:** Ali b. Enceb, İbnu's-Sâ'î el-Bağdâdî (674)
47. **Meşyaha Alemuddîn:** Muhammed İbnu'l-Huseyn b. Atîk (680)
48. **Meşyaha Ebi'l-Hasen:** Ali b. Ahmed b. Abdulvâhid, İbnu'l-Buhârî el-Makdisî (690)
49. **Mu'cemu'ş-Şuyûh:** Mahmûd b. Ebî Bekr el-Kelâbâzî (644-700)
50. **Mu'cemu'ş-Şuyûh:** Abdulmu'min b. Halef ed-Dimyâtî (613-705)
51. **Mu'cemu'ş-Şuyûh:** Abdurrezzâk b. Ahmed, İbnu'l-Fûtî (642-723)

52. **Mu'cemu'ş-Şuyûh:** Umer İbnu'l-Hasen ed-Dîmeşkî (726)
53. **Meşyaha Ebi'l-Huseyn:** Ebu'l-Huseyn İbnu'l-Mehdî
54. **Muhtasaru Mu'cemi'ş-Şuyûh:** Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî (748)
55. **Meşyaha İbni's-Semmân:** İsmâ'il b. Ali, İbnu's-Semmân
56. **el-Meşyaha:** Muhammed es-Seyyid Ali İbnu'l-Huseyn, İbn Hamze (715-765)
57. **Tabakâtu'ş-Şuyûh:** Muhammed b. Abdullah, İbn Nasıruddin ed-Dimeşkî (777-842)
58. **el-Mecma'u'l-Mu'esses li'l-Mu'cemi'l-Mufehres:** Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l-Askalânî (773-852)

    Nüsha: Aşîr Efendi II. 75.
59. **Mu'cemu'ş-Şuyûh:** el-Kasım b. Kutluboğa (820-879)
60. **Mu'cemu'ş-Şuyûh:** Muhammed b. Abdurrahmân, es-Sehâvî (830-902)
61. **Hâtıbu'l-Leyl ve Cârifu's-Seyl:** Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî (849-911)
62. **Mu'cemu'ş-Şuyûh:** Abdulazîz b. Umer, İbn Fehd el-Mekkî (850-921)
63. **İthâfu Zevi'l-İrşâd bi-Tahrîri Zevi'l-İsnâd:** Halil İbnu's-Seyyid İbrâhîm el-Mısrî (1104)
64. **Ehlu'l-Fasli ve'l-Kemâl bi'ttisâli'l-Esânîd bi-Kummeli'r-Ricâl:** İsmail b. Muhammed el-Aclûnî (1087-1162)

MU'CİZÂTU'N-NEBÎ

Hz. Peygamber'in tabiat kanunlarına aykırı olarak gösterdiği mu'cizelere ayrılmış kitaplar vardır. Hadis konularıyla yakından ilgili olan bu konuya dair yazılan eserlerden bir kaçını örnek gösteriyoruz.

1. **Mu'cizâtu'n-Nebî:** Muhammed b. İbrâhîm, İbn Gusn (723)
2. **Min Mu'cizât ve Hasâ'isi'r-Resûl:** Haseneyn Muhammed Mahlûf

    Basılıdır. (3. Bs. 1393/1973 Kahire)
3. **el-Mu'cizâtu'l-Muhammediyye:** Velîdu'l-A'zamî

    Basılıdır. (1. Bs. 1390/1970; 2. Bs. 1397/1977 Beyrût)
4. **Câmî'u'l-Mu'cizâti'n-Nebeviyye:** İbrâhîm b. Mustafa el-Edirnevî, Nazîrâ (1188)
5. **Mu'cizâtu'n-Nebî:** Müellifi Mechul

    Nüsha: Zahiriye Âm 230 (34).

el-MUDELLİS

Hadis Usulü İlminde tedlîs diye bir konu vardır. Bir ravinin çağdaşı olup görüşmediği veya görüştüğü halde hadis almadığı bir şeyhten işitmişcesine hadis rivayet etmesine denir. Hadis işittiği şeyhten gerçekte işitmediği hadisi yine işitmiş gibi rivayetine de aynı isim verilmiştir.

Tedlîs, az da olsa hadise yalan karışma ihtimali olarak görülmüştür. Bazı alimlere göre yalanın kardeşidir. Bu yüzden rivayetlerinde tedlîs yapan ve özel terimi ile *mudellis* denilen raviler üzerinde durulmuş; böyleleri hakkında kayda değer kitaplar yazılmıştır.

Birkaçını kaydediyoruz.

1. **Kitâbu'l-Mudellisîn:** Ali b. Muhammed, Ali İbnu'l-Medînî (135-225)
2. **Esmâ'u'l-Mudellisîn**: el-Huseyn b. Ali el-Kerâbisî (248)
3. **Nakdu Kitâbi'l-Mudellisîn ale'l-Kerâbisî**: Ahmed b. Muhammed, Ebu Ca'fer et-Tahâvî (229-321)

   İsminden bir önceki el-Kerâbisî'nin kitabının eleştirisi olduğu anlaşılıyor.
4. **et-Tebyîn li-Esmâ'i'l-Mudellisîn**: Ahmed b. Ali, el-Hatîbu'l-Bağdâdî (392-463)
5. **Ahbâru'l-Mudellisîn**: Ahmed b. Abdurrahîm, Veliyyuddîn el-Irâkî (762-826)
6. **et-Tebyîn fî Esmâ'i'l-Mudellisîn**: İbrâhim b. Muhammed, Burhânuddîn el-Halebî, Sıbtu'bnu'l-A'cemî (841)

   Nüsha: Feyzullah Efendi 2160.
7. **Ta'rîfu Ehli't-Tahdîs bi-Merâtibi'l-Mevsûfîne bi't-Tedlîs**: Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l-Askalânî (773-852)

   Nüsha: Halis Efendi 6187

   Basılmıştır.
8. **Keşfu't-Telbîs an Kalbi Ehli't-Tedlîs**: Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî (849-911)
9. **Risâle fî Esmâ'i'l-Mudellisîn**: es-Suyûtî

   Nüsha: Dâru'l-Kutub, Mecâmi' M. 123.

el-MUDREC

Hadis Metodolojisinde *idrâc* yapılarak, bir diğer deyişle isnadına veya metnine aslından olmayan kelime veya cümleler katılarak rivayet edilen hadislere denir.

Hadis ilimlerinin hemen her dalında bir veya birkaç eser vermiş olan el-Hatîbu'l-Bağdâdî, ibn Hacer ve es-Suyûtî'nin eserleri konunun misallerini oluştururlar.

1. **Kitâbu'l-Fasl li-Vasfi'l-Mudrec fi'n-Nakl**: Ahmed b. Ali, el-Hatîbu'l-Bağdâdî (392-463)

   Nüsha: Topkapı 3. Ahmed, 612.

2. **Takrîbu'l-Menhec fî Tertîbi'l-Mudrec**: Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l-Askalânî (773-852)
3. **el-Mudrec ale'd-Derc**: Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî (849-911)

el-MÛDİH

Kelime olarak açıklayan, açıklığa kavuşturan, aydınlığa çıkaran manasına gelir. Hadis Edebiyatında ravinin bilinmesinden ibaret **cehâlet**e yol açan aynı raviye ait değişik isim, künye, lakab veya nisbeleri açıklayıp bu konuda düşülen hataları izah etmek üzere yazılan eserlere denilmiştir.

Mu'telif ve muhtelif; muştebih konularındaki yazılış benzerliği yüzünden doğan hataları düzeltmekte de önemli yeri olan mûdih kitaplarının en önemlileri aşağıdaki eserlerdir:

1. **el-Mu'telif ve'l-Muhtelif fî Muştebihi Esmâ'i'r-Ricâl**: Abdulganî b. Sa'îd el-Ezdî (332-409)
2. (**el-Mûdih**): Muhammed b. Ali es-Sûrî (377-441)
3. **Mûdihu Evhâmi'l-Cem'i ve't-Tefrîk**: Ahmed b. Ali, el-Hatîbu'l-Bağdâdî (392-463).

   Nüsha: Haleb, Ahmediye 339.

   Basılıdır. (Haydarâbâd 1378/1959)

el-MUFREDÂT

İsim, künye ve lakabları tek olan veya nadir görülen şahıslar manasına kullanılmıştır. Mufredatla asıl kasdolunan haliyle isimler veya künyeler yahutta lakablardır. Tarifinden de anlaşılacağı gibi, daha çok isimler, künyeler ve lakablarda rastlanır.

Mufredât konusuna giren isimlerle künyeler ve lakablar genelde başta sahâbe ve Tabi'ûn olmak üzere hadis ravilerinin ve âlimlerin hayat hikâyelerine ayrılan kitapların sonunda ayrı bir bölüm olarak yer alırlar. Ancak konuyla ilgili ayrı eserler de vardır. Bir tanesini kaydediyoruz.

el-Esmâ'u'l-Mufrede: Ahmed b. Hârûn b. Ravh el-Berdîcî (301)

İbnu's-Salâh, bu eserin konusunda en meşhur eser olduğuna işaret etmiştir. (*Ulûmu'l-Hadîs*, 292).

el-MUHADDİSÛN

Ehlu'l-Hadîs, Ehlu'l-Eser, Ashâbu'l-Hadîs de denir. Genellikle hiçbir ayırım yapmaksızın Hadis İlimleriyle meşgul olanlara denilmiştir. Bununla birlikte, hadislerle amel edip re'y denilen ictihaddan uzak kalmayı tercih edenlere de aynı isimler verilmiştir.

Muhaddisler, kendi aralarında derecelendirmeye tabi tutulmuşlardır. *el-Mubtedî* adı verilen ve hadis ilmine yeni başlayanlardan, *el-Hâfız, el-Hâkim, Emîru'l-Mu'minîn fi'l-Hadîs* gibi bu ilimde en yüksek derecelere gelmiş olan alimlere ayrılmış eserler vardır. Bu eserleri iki grupta mütalaa etmek mümkündür. Bunlardan birincisi muhaddislerin biyoğrafilerine, tabakalarına, şair olanlarına, şiirlerine ayrılmış olanlardır. İkinci grup ise onları savunan, faziletlerine ve hizmetlerine yer veren rivayetlere ayrılanlardır. Her iki gruba giren belli başlı eserleri şöylece sıralamak mümkündür:

a) Biyoğrafik Eserler

1. **Tabakâtu Muhaddisî Ehli'l-Mevsıl:** Yezîd b. Muhammed, İbn Zekre (334)
2. **Zikru Şu'arâ'i'l-Muhaddisîn ve'l-Buleğâ**: Ahmed b. Muhammed, İbnu'l-Fakîh el-Hemedânî (340)
3. **Târihu'l-Muhaddisîn**: Ahmed b. Sa'îd es-Sûfî (284-350)
4. **Tabakâtu'l-Muhaddisîn**: Mesleme İbnu'l-Kasım el-Kurtubî (353)

   Zeyli

   Zeyl alâ Tabakâti'l-Muhaddisîn: Mesleme İbnu'l-Kasım el-Kurtubî

5. **Ahbâru Bağdâd ve Tabakâtu Ashâbi'l-Hadîs**: Muhammed b. Umer el-Ci'âbî eş-Şî'î (286-355)
6. **Ahbâru Şu'arâ'i'l-Muhaddisîn**: Ubeydullâh b. Ahmed el-Cahcâh (358)
7. **Ahbâru Şu'arâ'i'l-Muhaddisîn**: Muhammed İbnu'l-Huseyn, el-Vezîru'l-Mağribî (388)
8. **Hamâse Şi'ri'l-Muhaddisîn**: Sa'îd b. Hâşim el-Hâlidî (400 dolayları)
9. **Hamâse Şi'ri'l-Muhaddisîn**: Sa'îd b. Yahyâ el-İşbilî (426)
10. **Kitâbu'l-İrşâd fî Ma'rifeti Ulemâ'i'l-Bilâd**: el-Halîl b. Abdullah el-Halîlî (446). Basılıdır.

    Muntahabı

    İntihabu Kitâbi'l-İrşâd: Ahmed b. Muhammed b. Ahmed es-Silefî (576)

    Nüsha: Ayasofya 2951.

11. **Ensâbu'l-Muhaddisîn**: Muhammed b. Umer, Ebu Mûsâ'l-Medînî (501-581)

12. **el-Hıss alâ Hıfzi'l-İlmi ve Zikru Kibâri'l-Huffâz**: Abdurrahmân b. Ali İbnu'l-Cevzî (597)

    Nüsha: Köprülü 1152.

13. **el-Beyân ve't-Tebyîn fî Esmâ'i'l-Muhaddisîn**: Muhammed b. Suleymân el-Ezherî (617)

14. **Ensâbu'l-Muhaddisîn**: Muhammed b. Abdulğanî, İbn Nukta el-Bağdâdî (566-629)

15. **Tezkira fî Eş'âri'l-Muhaddisîn**: Muhammed b. Ali el-Halebî (673)

16. **el-Muğnî fî Tabakâti'l-Muhaddisîn**: Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî (673-748)

    Nüsha: Feyzullah Efendi, 1528.

17. **el-Muhtasar fî Muhaddisî'l-Asr**: ez-Zehebî

18. **Tabakâtu Ulemâ'i'l-Hadîs**: Muhammed b. Ahmed, İbn Abdilhâdî (705-744)

    Basılıdır. (1-4, Beyrût 1409-1989).

19. **Kitâbu'l-Umde fi'l-Huffâz**: Muhammed b. Ahmed, İbn Kudame (704-744)

20. **Tabakâtu'l-Muhaddisîn**: Umer b. Ali, İbnu'l-Mulekkın (723-804)

21. **Kitâbu'r-Reşâd fî E'immeti'l-İsnâd**: Abdusselâm İbnu't-Tayyib, eş-Şerîf el-Fâsî (1058-1110)

22. **Bustânu'l-Muhaddisîn**: Abdulazîz b. Şah Veliyyullah ed-Dihlevî (1239)

    Farsca kaleme alınan eser hadiscilerle eserlerinin bir kısmına dairdir. (Prof.) Dr. Ali Osman Koçkuzu tarafından Türkçeye çevrilerek yayınlanmıştır. (Ankara, 1986).

23. **Esmâ'u Ricâli'l-Hadîs**: Abdusselâm İbnu's-Seyyid Umer el-Mardinî (1200-1259)

24. **el-Bâhir fi İhtiyâr min Eş'âri'l-Muhaddisîn**: Ca'fer b. Muhammed el-Mevsılî (?)

25. **Mehâsinu Eş'âri'l-Muhaddisîn**: Ca'fer b. Muhammed el-Mevsılî

b) Ashâbu'l-Hadîsi Savunan, onların menkibelerine yer veren eserler

1. **Şerefu Ashâbi'l-Hadîs**: Ahmed b. Ali, el-Hatîbu'l-Bağdâdî (392-463)

   Nüsha: Medîne Arif Hikmet 38; Tubingen, Sprenger 554; Kahire, Dâru'l-Kutub 23736 .; Atıf Efendi 601; Zâhiriye Mecmû' 117 (v. 26-29)

   Basılıdır. (Lahor 1384/1964; Prof. Dr. Mehmet Sa'îd Hatiboğlu edisyonu, Ankara 1972; 2. Baskı, Ankara 1991).

2. **Şerefu Ashâbi'l-Hadîs**: el-Hasen b. Ahmed el-Bağdâdî (396-471)

3. **Kitâbu Menâkıbi Ehli'l-Âsâr**: Abdullâh b. Muhammed el-Herevî (396-481)

Prof. Dr. Mehmet Sa'îd Hatiboğlu, mü'ellifin bu eserinin ayrı bir kitap olmaktan ziyade Kitâbu'l-Kavâ'id isimli eserinin bir bölümü olduğu kanaatindedir. (*Şeref*, 27). Biz de aynı kanaati taşıyoruz. (Kar., *Zemmu'l-Kelâm*, 204, r. 402).

4. **el-İntisâr li-Ashâbi'l-Hadîs**: Mansûr b. Muhammed es-Sem'ânî (426-489)

   Kâtip Çelebî, bu muhtasar eserin üç bölümden ibaret olduğunu kaydeder:

   a. Sünnet ve cemaate teşvik;

   b. Hadisin fazileti; İlim

   c. İlim Şeceresi. (KZ., 1/173).

5. **el-İntisâr li-Ehli's-Sunne ve'l-Hadîs**: Ali b. Akîl (431-513)
6. **Kitâbu Fadli Ashâbi'l-Hadîs**: Ali İbnu'l-Hasen, İbn Asâkir (499-571)
7. **Menâkibu Ashâbi'l-Hadîs**: Abdurrahmân b. Ali, İbnu'l-Cevzî (597)
8. **Menâkibu Ashâbi'l-Hadîs**: Muhammed b. Abdulvâhid, ed-Diyâ'u'l-Makdisî (569-643)
9. **Kasîde fi'r-Reddi alâ men Âbe'l-Hadîse ve Ehlehû**: Muhammed b. Ebî Nasr el-Humeydî (488)
10. **Elfiyyetu's-Sened ve Menâkıbu Ashâbi'l-Hadîs**: Muhammed b. Muhammed b. Muhammed, el-Murtaza'z-Zebîdî (1145-1205)

el-MUHADRAM

Sözlükte senet olmamış adam, acı mı tatlı mı olduğu bilinmeyen su, babası beyaz olduğu halde kendisi siyah çocuk, nesebi karışık insan, erkek davara ait mi, dişi davara ait mi olduğu bilinmeyen et ve tatsız yemek manalarına gelir.

Hadis Usulü İlminde, durumu belli olmamak, karışıklık manasıyla ilgili olarak hem cahiliye devrinde, hem de Hz. Peygamber zamanında yaşadığı halde onu görmeyene denir. Bu tanıma göre muhadram, sahabi mi, yoksa tâbi'î mi olduğu belli olmayan kimsedir. Böyle biri Hz. Peygamber hayatta iken onu göremediği için sahâbî sayılmaz. Aynı durumdaki kişi tabi'îlerden de farklıdır.

Hadis Metodolojisi konuları arasında muhadram'a değinilmiş; hadis ravilerinden söz açılmışken onlardan da bahsedilmiştir. Haliyle Hadis Usulü konuları arasında yer alınca Hadis Edebiyatı konularına da girmiştir. Muhadramla ilgili aşağıdaki eserler konunun Hadis Edebiyatı içindeki görüntüleridir.

1. **Kitâbu'l-Muhadramîn**: Muslim İbnu'l-Haccâc el-Kuşeyrî (204-261)
2. **Tezkiretu't-Tâlibi'l-Mu'allem bi-Men Yukalu İnnehu Muhadram**: İbrâhim b. Muhammed, Burhanu'ddîn el-Halebî, Sıbtu'bnu'l-A'cemî (841)

MUHTELEFU'L-HADÎS

Hadis Metolojisi konularından biri olan ihtilâfu'l-hadîs veya öteki deyişiyle Muhtelefu'l-hadîs, iki hadisin dış görünüşleri itibariyle birbirlerine zıt manalar taşımasına denilmiştir.

Hz. Peygamber (s.a) den sahih olarak rivayet edilen iki hadis bazen ilk bakışta aralarında çelişki ve zıtlık varmış gibi görünebilir. Bunların arasını yorumla birleştirmek veya birleştirilmeleri mümkün değilse birini tercih edip ötekini bırakmak muhtelefu'l-hadîs ilminin konusuna girer.

Konuyla ilgili zengin denilebilecek bir edebiyat ortaya çıkmıştır. Bu edebiyata dair eserleri şöylece sıralıyabiliriz:

1. **Kitâbu İhtilâfi'l-Hadîs**: Muhammed b. İdrîs eş-Şâfi'î (204)

   es-Sehâvî'nin **Fethu'l-Muğîs** isimli eserinde işaret ettiğine göre, **Kitâbu'l-Um** içinde ayrı bir bahistir. Talebesi er-Rebî' b. Suleymân tarafından rivayet edilmiştir. Aynı zamanda Hadis Usulüne dair önemli bilgiler verir.

2. **Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs**: Abdullah b. Muslim b. Kuteybe (213-276)

   Basılmıştır. (Muhammed Zuhrî en-Neccâr edisyonu, Beyrut 1393/1973).

   Dr. M. Hayri Kırbaşoğlu tarafından Türkçeye çevrilerek **Hadis Müdafaası** adıyla yayınlanmıştır. (İst., 1979; 2. Bs., İst., 1989).

3. **Kitâbu İhtilâfi'l-Hadîs**: Zekeriya b. Yahya es-Sâcî (307)

4. **Kitâbu Muhtelifi'l-Hadîs**: Muhammed b. Cerîr et-Taberî (224-310)

5. **Muşkilu'l-Âsâr**: Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî, et-Tahâvî (229-321)

   Bk. Muşkilu'l-Hadîs.

6. **Kitâbu'l-Cem' beyne'l-Ahbâri'l-Mutedâde**: Muhammed b. Hibbân el-Bustî, İbn Hibbân (354).

7. **İhtilâfu'l-Hadîs**: Ahmed b. Muhammed b. Halid el-Berkî eş-Şi'î (376)

8. **et-Tahkîk fî Ahâdîsi'l-Hîlâf**: Abdurrahmân b. Ebi'l-Hasen, İbnu'l-Cevzî (510-597)

9. **el-Ahâdîsu'l-Mutebâyinetu'l-Mutûn ve'l-Esânîd**: Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî (902)

10. **İhtilâfu'l-Hadîs**: Muhammed b. Ebî Umer el-Bağdâdî

el-MUHTELİT

Sözlükte karışık manasına gelen muhtelit, hadis terimi olarak, yaşlılık veya hastalık gibi sebeplerle ihtilâta maruz kalan raviye denilmiştir.

Hadis rivayetinde güvenilir olma özelliğine sahip pek çok ravi, ömürlerinin sonlarına doğru hafıza gücünü yitirmiştir. Hafızasının zayıflaması, hastalık veya aklını oynatmak yüzünden zihni karışıp rivayet ettiği hadisleri karıştıranlar da olmuştur.

Hangi sebepten olursa olsun, ihtilata uğraması sonucu rivayet ettiği hadisleri karıştıran muhtelif raviler hakkında eserler kaleme alınmıştır. Bu eserlerden belli başlıları aşağıdadır:

1. (**Kitâbun fi'l-İhtilât**): Muhammed b. Mûsâ el-Hâzimî (447-548)
2. (**Kitâbu'l-İhtilât**): Halîl b. Keykeldî, el-Alâ'î (694-761)
3. **el-İ'tibât bi-Ma'rifeti Men Rumiye bi'l-İhtilât**: İbrâhîm b. Muhammed, Burhânuddîn el-Halebî, Sıbtu'bnu'l-Acemî (841)

   Nüsha: Bayezid Umumî (Mü'ellif Hattı); Köprülü 427; Feyzullah Efendi, 2160; Ayasofya, 873.
4. **el-Kevâkibu'z-Zâhirât fî Ma'rifeti Men İhtelata mine'r-Ruvât ve's-Sikât** Muhammed b. Ahmed, İbnu'l-Keyyâl (863-929)

   Hamdi Abdulmecid tahkiki ile Mısır'da basılmıştır. (Kahire).

   Ummu'l-Kurâ Üniversitesi Araştırma Merkezi tarafından yeniden yayınlanmıştır.

EL-MUKILLÛN VE'L-MUKSİRÛN

Hadis Usulü İlminde genel olarak rivâyet ettiği hadislerin sayısı binin üzerinde olanlara el-Muksirûn, bu sayının altında olanlara ise el-Mukıllûn denilmiştir.

Sahabeden başlamak üzere binin üzerinde hadis rivayet ettiği için el-Muksirûndan sayılan ravilere dair eserler tertip edilmişti. Aynı şekilde binin altında kalan ravilere ayrılmış kitaplar da vardır. Misal vermek açısından birkaçını kaydetmek yerinde olacaktır.

1. **Kitâbu'l-Mukıllîn mine'l-Hicâziyyîn**: Muhammed b. Hibbân el-Bustî, İbn Hibbân (354)
2. **Kitâbu'l-Mukıllîn mine'l-Irâkıyyîn**: İbn Hibbân

el-MURSEL

Hadis Usulünde bir tâbi'înin isnadında sahabîyi atlayarak doğrudan Hz. Peygamber (s.a) den rivayet ettiği hadise denir.

Tabi'îler, sahabe ile görüşen, onlardan hadis rivayet eden ikinci nesildirler. Böyle iken bazı tabiîler isnadlarında aslında hadisi almış oldukları sahâbînin ismini atlayıp sanki kendileri bizzat Hz. Peygamber'den işitmiş veya görmüşcesine "Hz. Pey-

gamber şöyle buyurdu, Hz. Peygamber şunu yaptı" gibi ifadelerle hadis rivayet etmişlerdir. Böyle rivayete *irsâl*, irsalle rivayet edilen hadise ise mursel adı verilmiştir.

İrsâl, alışılagelen dışında bir rivayet şekli olduğundan mursel hadisler üzerinde fazlaca durulmuştur. Hadis alimlerince mursel zayıf sayılmıştır. Murselle amel edilebilmesi için bazı kaideler koyanlar da olmuştur.

Önemine bağlı olarak mursel rivayetler çeşitli kitaplarda toplandığı gibi üzerinde yapılan tartışmaları açıklığa kavuşturarak hükmünü belirleyici eserler de kaleme alınmıştır. Konuyla ilgili edebiyatın anılmaya değer olanları şunlardır:

1. **Kitâbu'l-Merâsîl**: Suleymân İbnu'l-Eş'as es-Sicistânî, Ebu Dâvud (202-275)

   Nüsha: Murad Molla, Süleymaniye.

   İlk olarak 1310 da Mısır'da basılmıştır. Aynı baskı Kahire'de tekrar edilmiştir.

2. **Kitâbu Beyâni'l-Mursel**: Abdurrahmân b. Ebî Hâtim er-Râzî (240-327)

   Nüsha: Köprülü 40 (v. 105-132); Haydarâbâd Seyyidiye Ktb., Hadis 328 (Dr. Muhammed Ghouse, A Cataloque of Arabic Manuscripts, 158).

   Hindistan nüshasına dayanarak 1341 de basılmıştır. 1386/1967 tarihli ve Dr. Subhi es-Samerrâ'î tahkikli bir de Bağdat baskısı vardır.

   Son olarak Şukrullah b. Nimetullah el-Kûcânî tarafından hazırlanan bir ayrı baskı daha yayınlanmıştır. Bu neşrin ilk baskısı 1397; ikinci baskısı 1402/ 1982 tarihini taşımaktadır. Her iki baskının basım yeri Beyruttur.

   el-Kucânî, bu baskının önsözünde Dr. Subhi es-Samerrâ'i neşrinde bulunan 28 önemli hataya işaret etmektedir.

3. **et-Tafsîl li-Mubhemi'l-Merâsîl**: Ahmed b. Ali, el-Hatîbu'l-Bağdâdî (392-463)

   Muhtasarı

   Muhtasaru't-Tafsîl li-Mubhemi'l-Merâsîl: Yahya b. Şeref en-Nevevî (631-676)

4. **el-İrşâd fî Beyâni ma Uşkile mine'l-Merâsîl fi'l-İsnâd**: Muhammed b. Abdulvahid ed-Dimeşkî (569-643)

5. **Cuz'un fi'l-Merâsîl**: Muhammed b. Ahmed b. Abdulhâdî (744). (*Zeyl Tabakâti'l-Hanâbile*, 4/438)

6. **Câmi'u't-Tahsîl fî Ahkâmi'l-Merâsîl**: Halil b. Keykeldi, el-Alâ'î (694-761)

   Nüsha: Râğıp Paşa 236; Zâhiriye 405 (110 V.); 1196 Umûmi; Bağdad, Kadiriye 53.

   Hamdi Abdulmecîd el-Selefî tarafından neşredilmiştir. (Bağdat, 1398/1978)

   Ta'lika ve Haşiyeleri

1. **Ta'lîka Alâ Câmi'i't-Tahsîl**: Abdurrahîm İbnu'l-Huseyn el-Irâkî (725-806)
2. **Havâşî Sıbti'bni'l-A'cemî Alâ Câmi'i't-Tahsîl**: İbrahim b. Muhammed et-Trablusî ('753-841)

7. **Tuhfetu't-Tahsîl fî Zikr Ruvâti'l-Merâsîl**: Ahmed b. Abdurrahîm el-Irâkî (762-826)
8. **Risâle fi'l-Mursel**: İbn Abdilhâdî
9. **Tuhfetu'l-Eşrâf**: el-Mizzî

   el-Mizzî, etrafa dair meşhur eserinin son cüzünü mürsel hadislere ayırmıştır.

10. **Tahrîru't-Tefâsîl fî Ruvâti'l-Merâsîl**: Muhammed b. Muhammed b. Abdullah, el-Haydarî (821-894)
11. **Şifâ'u's-Sâlik fî İrsâli Mâlik**: Ali b. Muhammed el-Herevî, Aliyyu'l-Karî (1014)

   Mürsel hadisler konusunda anmadan geçmeyeceğimiz bir Türkçe çalışma Dr. Selahattin Polat'a aittir. "Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri" başlıklı doktora çalışmasıdır ve 1985 yılında Ankara'da yayınlanmıştır.

el-MUSANNEF

Çeşitli konulardaki hadisleri bir araya toplayan hadis kitaplarına denir. Bunlar genelde fıkıh konularına göre tertiplenmişlerdir. Bu özelliğiyle *câmi* türü hadis kitaplarına benzerler. Ancak geniş çapta *sunen* konusuna giren hadislere yer verdiklerinden onlardan ayrı tutulmuşlardır. Buna göre musannefi câmi türü gibi bir hadis kitabı sayanlar olduğu gibi onlardan ayıranlar da vardır.

Bilinen musannefler şunlardır:

1. **el-Musannef**: Hammâd b. Seleme, Ebu Seleme (167)
2. **el-Musannef**: el-Veki' İbnu'l-Cerrâh (196)
3. **el-Musannef**: Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî (126-211)
   Nüsha: Murad Molla, 596

   Musannef türü içinde ayrı bir yeri olan **el-Musannef**, Murad Molla nüshası esa alınarak Habîburrahmân el-A'zamî tarafından yayına hazırlanmış ve 1390/1970 yılında basılarak yayınlanmıştır. On cilttir. Onun cildin 379. sayfasından itibaren esere Ma'mer b. Râşid'in **el-Câmi** isimli eseri eklenmiştir.

   el-Musannef Hz. Peygamber'e ait hadislerin yanısıra sahabeye ait *mevkûf* ve tabi'îne ait *maktû'* haberleri de ihtiva eder. Rivayetlerinin sayısı 19148 dir. Bu sayı **Câmi'u Ma'mer b. Râşid** ile birlikte 21033 e çıkmaktadır. Büyük bir kısmı Abdurrezzâk an ... an ... isnadiyle "mu'an'an" olarak verilmiştir.

   Konularına göre düzenlenmiş bölüm başlıkları oldukca kısadır. Herhangi

bir konuda önce Hz. Peygamber'e ait olan hadis verilmiş; arkasından sahâbe sözleri ve tabi'î fetvaları sıralanmıştır.

Elde mevcut en eski ve zengin malzemeyi aktaran el-Musannef, diğer hadis mecmuaları derecesinde tutulmamıştır. Bu itibarla şerh veya başka türde bir çalışmaya esas olmamıştır.

4. **el-Musannef**: Nâfi b. Abdullah el-Himyerî (211)
5. **el-Musannef (es-Sunen)**: Sa'îd b. Mansûr el-Hurasânî (229)
6. **el-Musannef**: Suleymân b. Dâvud el-Atekî, Ebu'r-Rebî (234)
7. **el-Musannef**: Abdullah b. Muhammed, İbn Ebî Şeybe (235)

   Nüsha: Murad Molla 594-601; Köprülü 438-444; Nuruosmaniye 1215-1221.

   Basılmıştır.
8. **el-Musannef**: el-Hasen b. Ali el-Humeydî, Ebu Ali el-Yemenî (611-667)

el-MUSELSEL

Sözlükte birbirini takip ederek zincirleme gelen nesneler manasınadır. Hadis terimi olarak, isnadını oluşturan bütün ravilerin bir sözü veya hareketi, yahutta her ikisini birden tekrarlayarak rivayet ettikleri hadise denir.

Muselsel, çeşitli şekillerde oluşur. Bazen seneddeki bütün raviler aynı sözleri söylerler. Kimi zaman da hadis metnindeki bir sözü veya hareketi tekrar ederler. Bu tekrar ediş muselsel hadisin oluşmasına yol açar.

Hadis İlminin çeşitli konularında olduğu gibi muselsel hadisler konusunda da kitaplar yazılmıştır. Bu kitapların bir kısmı muselsel türünden olan hadisleri bir araya getirenlerdir. Birkaç tanesini örnek gösterelim.

1. **el-Muselselât**: Ahmed b. İbrâhîm el-Bağdâdî, el-Bezzâz (382)
2. **el-Muselselât**: Ahmed b. İshâk, Ebu Nu'aym el-İsbehânî (336-430)
3. **el-Muselselât**: Ca'fer b. Muhammed el-Mustağfirî (432)
4. **Kitâbu'l-Muselselât**: Muhammed b. Abdullah, İbnu'l-Arabî (468-543)
5. **Kitâbu'l-Muselselât**: Ali İbnu'l-Hasen, İbn Asâkir (499-571)
6. **Kitâbu'l-Muselselât** Abdulah b. Abdurrahmân, ed-Dîbâcî (572)
7. **el-Muselselât bi'l-Evveliyye**: Ahmed b. Muhammed, Sifle es-Silefî (576)

   Bk. Evveliyye.
8. **Kitâbu'l-Muselselât**: Halef b. Abdulmelîk, İbn Beşkuvâl (494-578)
9. **Kitâbu'l-Muselselât**: Abdullâh b. Muhammed, İbn Ebî Aşrûn (492-585)
10. **el-Le'âli'l-Mufassala fi'l-Ahhadîsi'l-Muselsele**: Abdurrahmân b. Dâvud el-Mısrî (608)

11. **el-Cevâhiru'l-Mufassalât fi'l-Ahâdîsi'l-Muselselât**: el-Kasım b. Muhammed, İbnu't-Taylasân (642)
12. (**el-Muselselât**): Muhammed b. Yûsuf (643)
13. **el-Cevâhiru'l-Mukellele fi'l-Ahbâri'l-Muselsele**: Ali b. Muhammed es-Sehâvî (558-643)
14. **Muselselâtu'd-Dîbâcî**: el-Huseyn b. Abdullah el-Fehrî (679)
15. **es-Ser'u's-Selsel fi'l-Hadîsi'l-Muselsel**: el-Hasen (el-Huseyn) b. Abdulazîz, İbn Ebi'l-Ahvas (603-699)
16. **Kitâbu'l-Erba'în el-Muselselât**: Abdulgaffâr b. Muhammed es-Sa'dî (650-732)
17. **el-Azbu'l-Muselsel fi'l-Hadîsi'l-Muselsel**: Muhammed b. Ahmed, ez-Zehebî (748)
18. **el-Muselselât**: Ali b. Abdulkâfî, es-Subkî (683-756)
19. (**el-Muselselât**): el-Halil b. Keykeldî, el-Alâ'î (761)
20. **el-Muselselât bi'l-Evveliyye**: Muhammed b. Muhammed el-Mısrî (764)

    Bk. Evveliyye.
21. (**el-Muselselât**): Ahmed b. Abdurrahîm el-Irâkî (762-826)
22. **Ikdu'l-Le'âlî fi'l-Hadîsi'l-Muselsel bi'l-Avâlî**: Muhammed b. Muhammed b. Ali, el-Cezerî (751-833)
23. (**el-Muselselât**): Necmuddin Muhammed b. Muhammed el-Hâşimî (885)
24. **el-Cevâhiru'l-Mukellele fi'l-Ahâdîsi'l-Muselsele**: Muhammed b. Abdurrahmân es-Sehâvî (902)

    100 muselsel hadisi toplamıştır (*RM*, 63).
25. **Ciyâdu'l-Muselselât**: Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî (849-911)
26. **el-Muselselâtu'l-Kubrâ**: es-Suyûtî
27. **Cuz'un fi'l-Muselselât**: Abdulazîz b. Umer, İbn Fehd el-Mekkî (850-921)
28. **el-Yevâkîtu'l-Mukellele fi'l-Ahâdîsi'l-Muselsele**: Umer b. Ahmed, İbn Şemmâ el-Halebî (848-936)
29. **el-Fevâ'idu'l-Celiyye Muselselât Muhammed b. Akîle**: Muhammed b. Ahmed b. Sa'îd el-Hanefî (1150)
30. **Ikdu'l-Cevheri's-Semîn bi-Şerhi'l-Hadîsi'l-Muselsel li'd-Dimeşkıyyîn**: İsmâ'il b. Muhammed el-Aclûnî (1087-1162)
31. (**el-Muselselât**): Şemsuddin b. Muhammed, Ebu Abdillah İbnu't-Tayyib (1170)

    el-Kettânî, üçyüzden fazla muselsel hadisten ibaret olduğunu söylüyor. (*RM*, 64).
32. **Tebyînu'l-Mucelcelât fi'l-Ahâdîsi'l-Muselselât**: Hamid İbnu'ş-Şeyh Yusuf el-Bandırmavî (1111-1172)

33. **Telhîsu'l-Mucelcelât bi-Tebyîni'l-Muselselât**: Hâmid İbnu'ş-Şeyh Yûsuf el-Bandırmavî
34. **et-Ta'lîkâtu'l-Celiyye Ale'l-Muselselât İbn Akîle**: Muhammed b. Muhammed el-Murtazâ ez-Zebîdî (1205)
35. **el-Mirkâtu'l-Aliyye bi-Şerhi'l-Hadîsi'l-Muselsel bi'l-Evveliyye**: ez-Zebîdî
36. **el-İs'âf bi'l-Hadîsi'l-Muselsel bi'l-Eşrâf**: Muhammed b. Muhammed, Ebu'l-Feyd (1205)
37. **el-Mirkâtu'l-Aliyye fî Şerhi'l-Hadîsi'l-Muselsel bi'l-Evveliyye**: Ebu'l-Feyd.
38. **el-Muselselât**: Muhammed b. Abidin el-Hazrecî, es-Sindî (1257)
39. **et-Tuhfetu'l-Medeniyye fi'l-Muselselâti'l-Veteriyye**: Muhammed Ali b. Zahir el-Veterî

    1906 da Kazan'da basılmıştır.
40. **Şerhu'l-Hadîsî'l-Muselsel**: Abdullatîf b. Yûsuf, Muvaffakuddîn el-Bağdâdî (?)

el-MUSNED

Ale'l-Mesânîd denilen bir hadis tasnif metoduyla tertip edilen kaynak esere denir. Böyle tertip edilen kitaplarda sahâbe, genelde harf sırasına konur. Az da olsa, Aşere'-i Mubeşşere, Ashâb-ı Bedr misallerinde olduğu gibi başka bir metodla sıralanır. Herbirinden eserin musannıfına ulaşan hadisler konularına bakılmaksızın bir araya toplanır.

Musnedlerin en büyük özelliği, hadislerinin ilk ravisi olan sahâbe ismine göre tertip edilmiş olmalarıdır. Bu yüzden hadislerinin konuları ile sahih, hasen veya zayıf oluşları dikkate alınmaz. Özellikle konu dikkate alınmadığından musnedlerde birbiriyle ilgisi bulunmayan hadisler bir araya toplanmıştır. Dolayısiyle herhangi bir musnedde aranan bir hadisi konusuna göre bulmak imkânı yoktur.

Bir sahâbîden rivâyet edilen hadislerin toplandığı kitaplara da Musned denilmiştir.

Bununla birlikte bir hadis âliminin, şeyhlerinden rivayet ettiği isnadı kesiksiz hadislerden meydana gelen kitaplara da musned denilmiştir. Söz gelimi **Musnedu'ş-Şâfi'î**, İmam Şâfi'î'nin değişik şeyhler vasıtasıyla rivayet ettiği isnadı tam hadislerden meydana gelen eserdir. Ancak, işaret etmek gerekir ki, musned delilince ilk tarife uyan hadis kitabı kasdedilmiş olur.

Hadis Tarihi içinde hayli musned tasnif edilmiştir. Tesbit ettiklerimizi kaydediyoruz.

1. **Musned Ebî Hanîfe**: Nu'man b. Sâbit, İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe (80-150)

   İmâm-ı A'zam'a nisbet edilen musned hadislere ayrılmış bir eserdir. Bazıla-

rınca bir araya getirilmiştir. Üzerinde durulmuş ve çalışmalar yapılmıştır. Bu tür çalışmalardan bir kaçı şunlardır:

1. **Etrâfu Ahâdîsi Ebî Hanîfe**: Muhammed b. Tâhir, İbnu'l-Kayserânî (448-507)
2. **Musnedu'l-İmâm Ebî Hanîfe**: el-Huseyn b. Muhammed, İbnu'l-Mukrî (523)

   Tahrici

   (**Tahrîcu'l-Musned Ebî Hanîfe**): İbnu'l-Mukrî (*EM*, I/312)
3. **Musned Ebî Hanîfe**: Ali ibnu'l-Hasen, İbn Asâkîr (499-571)
4. **Maksadu'l-Musned**: Muhammed b. Abbâd el-Hallâtî (652)

   Muhtasarıdır. (*EM*, 2/125)
5. **Ta'lîka Alâ Musned Ebî Hanîfe**: Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî(849-911)
6. **Laktu'l-Mercân min Musnedi Ebî Hanîfeti'n-Nu'mân**: Umer b. Ahmed, İbnu's-Şemmâ' el-Halebî (848-936)
7. **Tenvîru's-Sened fî Îdâhî Rumûzi'l-Musned**: Usmân b. Ya'kûb el-Kemâhî (1171 dolayları)

2. **Musnedu'l-A'meş**: Muhammed b. Cuhâfe
3. **Musnedu'l-Evzâ'î**: Muhammed b. Cuhâfe
4. **Musnedu't-Tayâlisî**: Suleymân b. Dâvud İbni'l-Cârûd et-Tayâlisî (133-203)

   Musned tarzında tasnif edilen ilk eser olduğu söylenmiştir. (*KZ*, 2/1679). Bizlere Yunus b. Habîb'in Ebu Dâvud et-Tayâlisî'den yaptığı nakiller şeklinde ulaşmıştır. Altı ana bölümde 281 sahabi tarafından rivayet edilmiş toplam 2767 hadis içerir. Basımı sırasında ele geçen eski bir nüshanın yardımiyle noksanları giderilmiştir.

   Nüsha: Asıfiye 670/1; Topkapı Sarayı Medîne 278 (9-16. cüzler, 411 den önce) (*Turâs*, I/142).

   1321'de Haydarabad'da basılmıştır.

   Tertibi

   Minhatu'l-Ma'bûd fî Tertîbi Musnedi't-Tayâlisî Ebî Dâvud: Ahmed b. Abdurrahmân el-Bennâ es-Sâ'atî.

   es-Sâ'atî, eserine **Ta'lîku'l-Mahmûd Alâ Minhati'l-Ma'bûd** isminde bir de ta'lîka yazmıştır. Her ikisi bir arada basılmıştır. (Kahire 1372, 2. Bs., 12-Beyrut 1400).
5. **Musnedu'ş-Şâfi'î**: Muhammed b. İdrîs eş-Şâfi'î (150, 204)

   Nüsha: Murad Molla, 570.

İmam Şâfi'î'den naklolunan musned hadislerden meydana gelir. İbn Hacer'e göre İmam Şâfi'î'nin kendi te'lifi değil, asıl eseri **Kitâbu'l-Um**'dan bazı Nişaburluların derlemesidir. (*Ta'cîl*, 4, 5). el-Rebî' b. Suleyman'dan Ebu'l-Abbas el-Esam tarafından yapılan rivayetlerden oluşur.

Basılmıştır. Hayli şerh ve haşiyeleri vardır. Birkaçını kaydediyoruz.

1. **el-Kitâbu'ş-Şâfî fî Şerhi Musnedi'ş-Şâfi'î**: el-Mubârek b. Muhammed, İbnu'l-Esîri'l-Cezerî (544-606)
2. **Şerhu'r-Râfi'î :** er-Râfi'î
3. **Tertîbu Musnedi'l-İmâmi'ş-Şâfi'î**: Sencer b. Abdullah, el-Emîr (653-745)
4. (**Şerhu' Musnedi's-Şâfi'î**): el-Emir Sencer

   İbnu'l-Esîr ve er-Râfi'î şerhlerini birleştirip en-Nevevî'nin Muslim şerhinden ilavelerle meydana getirmiştir. (*EM*, I/410).
5. **el-Muntahabu'l-Merdî min Musnedi'l-İmâm eş-Şâfi'î**: Umer b. Ahmed, İbnu'ş-Şemmâ' el-Halebî (848-936)

6. **el-Musned**: Esed b. Mûsâ b. İbrâhîm el-Umevî (212)
7. **el-Musned**: Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî (212)
8. **el-Musned**: İbrâhim b. Nasr el-Muttavvi'î (213)
9. **el-Musned**: Ubeydullah b. Musa el-Absî (213)

   el-Hâkimu'n-Nîsâbûrî'ye göre musned tarzında ilk eser tasnif eden âlim, el-Absî'dir.
10. **Kitâbu'l-Musned bi-İlelihî**: Ali b. Muhammed, Ali ibnu'l-Medînî (135-225)
11. **el-Musned**: el-Huseyn b. Dâvud el-Masîsî, Suneyd (226)
12. **el-Musned**: Musedded b. Muserhed el-Basrî (228)
13. **Kitâbu'l-Fiten ve'l-Melâhim**: Nu'aym b. Hammâd el-Huzâ'î (228)

    Musned tarzında tertiplenmiştir. Nüsha: Atıf Efendi 602. Basılmıştır.
14. **el-Musned**: Yahya b. Abdulhamid el-Himmânî (228)
15. **el-Musned**: Abdullah b. Muhammed el-Musnedî (229)
16. **el-Musned**: Ali İbnu'l-Ca'd el-Cevherî (133-230)

    Nüsha: Dâru'l-Kutub, Hadis 2240 (463 den önce). Basılıdır.
17. **el-Musned**: Zuheyr b. Harb, Ebu Hayseme (234)
18. **el-Musned**: Abdullah b. Muhammed, İbn Ebî Şeybe (235)
19. **el-Musned**: İshâk b. İbrâhîm el-Hanzalî (116-238)

    Nüsha: Dâru'l-Kutub 2/1/146, Hadîs 454 (Kısmî 630 h.); Zâhiriye, umumî 9401 (Kısmî 9 yaprak, 6. asır).

20. **el-Musned**: Usmân b. Muhammed b. Ebî Şeybe (239)

21. **el-Musned**: Ahmed b. Hanbel (164-241)

Musned Ahmed b. Hanbel adıyla da bilinir. Son yıllarda el-Elbânî tarafından hazırlanan fihriste göre 904 sahâbî'den rivayet edilen kırk bine yakın hadis ihtiva eder. Tertip metodu olarak her sahabî için ayrı bir bölüm ayrılmış; mü'ellifin o sahâbiye ulaşan tarikinden rivayet edilen hadisler bir araya getirilmiştir. Her bölüm başlığı için *musned* kelimesi kullanılmıştır. Musnedu Ebî Bekr, Musnedu Umer İbnu'l-Hattâb, Musnedu A'işe .. gibi.

Bazı bölümlerde verilen hadisler sayıca az olduğu zaman, Hadîsu Abdurrahmân b. Avf; Hadîsu Ebî Ubeyde misallerinde olduğu gibi, musned yerine *hadîs* teriminin kullanıldığı da olmuştur. Bölüm birkaç sahâbiye ait ise yine musned başlığıyla tertip edilmiştir. Musnedu Ehli'l-Beyt, Musnedu'l-Medeniyyîn başlıkları buna misaldir.

Ahmed b. Hanbel, musnedini tertip ederken mühim bir unvanı olan bazı sahâbîlere ait hadisleri de hadîs başlığıyla vermiştir. Hadîsu'l-Hasen, Hadîsu'l-Huseyn, Hadîsu Sâbit b. Abdillah el-Ensârî... gibi.

el-Musnedin bölümleri genelde sahâbenin islamiyetteki kıdemine, sonra kabîlelere, daha sonra da coğrafi esas göz önünde tutularak bazı sahâbîlerin yerleştikleri şehirlere göre tertiplenmiştir. İlk musnedler, Aşere-yi mubeşşere ashâbı ile onlara yakın sahâbîlerin musnedleridir. Sonra Ehl-i Beyt'e ve Benû Hâşim'e mensub sahâbîlerin musnedleri gelir. Onları da İbn Mes'ûd, İbn Umer, İbn Amr, Ebu Hureyre, Ebu Sa'îdi'l-Hudrî, Enes b. Mâlik, Câbir b. Abdillah müsnedleri izler. el-Mekkiyyûn, el-Medeniyyûn, eş-Şamiyyûn el-Basriyyûn gibi sonradan yerleştiği şehre nisbet edilen sahâbîlerin müsnedleri bunlardan sonra gelir. Daha sonraki sırayı ise Ummehâtu'l-Mu'minîn ile diğer kadın sahâbîlerin müsnedleri alır. Bunları, isimleri mübhem birkaç sahabinin müsnedi takip eder.

Yukarıda da söylendiği üzere, Musned Ahmed b. Hanbel'de bulunan hadisler aşağı-yukarı kırk bin dolayındadır. Onbin kadarı tekrar edilen hadislerdir. **Sahîfe Hemmâm**, **Sahîfe Amr İbni'l-As**, **Sahîfe Semure** ve **Sahîfe Ebî Seleme** gibi en eski hadis metinleri de el-Musnedde yer almıştır.

Hadislerinin tümü incelendiğinde şu tertibe göre sıralandığı görülür. Önce adâlet ve dabt vasıflarına hakkıyla sahip ravilerin hadisleri verilir. Ondan sonra yalancılık ithamına maruz kalmamış, sika olmakla birlikte *mestûr* ravilerinkiler gelir.

Bu önemli kaynak eser bizlere Abdullah b. Ahmed (290) - Ahmed b. Ca'fer b. Hamdân el-Katî'î (274-368) rivayetiyle ulaşmıştır. Abdullah, el-Musnedin ekseri yerlerini babasından semâ' yoluyla almıştır. Bazı yerlerini yazılı metinden dinlemek suretiyle nakletmiştir. Böyle yerleri isnadından *min kitâbihî* kaydını ekleyerek belirtmiştir. Kendisinin arzettiği yerler de vardır. Buralara

Kara'tu Alâ Ebî min Hâlunâ (buradan itibaren babama okudum) diyerek işaret etmiştir. Kimi yerler ise *vicâde* yoluyla rivayet edilmiştir. Böyle rivayet edilen hadisler hakkında *Vecedtu hâze'l-hadîse min kitâbi Ebî* (Bu hadisi babamın yazılı metninde buldum) demiş; bazen *bi-hattihî* (kendi el yazısıyla) kaydını eklemiştir. Bu şekilde elde ettiği hadislerin çoğunu *ve semi'tuhu minhu* (ondan dinledim de) diyerek aynı zamanda semâ yoluyla da rivayet ettiğini açıklamak gereğini duymuştur.

el-Musned hadisleri üzerinde hayli münakaşalar edilmiş; bu kıymetli kaynağın sahih hadislerin yanısıra zayıf, hatta mevzû hadisler ihtiva ettiği söylenmiştir. Ancak bu iddianın bilhassa son kısmı yerinde delillerle çürütülmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak el-Musned'de sayıları fazla olmayan bazı zayıf hadislerin bulunduğu görüşü kabul görmüştür.

el-Musned'in ikisi kısmî, biri tam olmak üzere üç baskısı vardır. Kısmî baskılardan ilki 1308 de Bombay'da yapılmıştır. Bu baskı, Sa'îd b. Zeyd b. Amr b. Nufeyl musnedinin sonuna kadardır. Diğeri ise rahmetli Ahmet Muhammed Şakir (1892-1958) baskısıdır. Bu baskı fihristleriyle birlikte 15 cüz olarak 1373-1954-1375/1956 yılları arasında Kahire'de yayınlanmıştır. Dr. el-Huseynî Abdulmecîd Hâşim'in aynı metotla yayınladığı 16. cüz 1394/1974 tarihlidir. On altı cüzden oluşan bu baskı 8782 hadisle Musned Ebî Hureyre sonuna kadar gelmiştir.

el-Musned Üzerine Çalışmalar

a) Muhtasarları

1. **Muhtasaru Musnedi'l-İmâm Ahmed**: Muhammed b. Ali es-Sunûsî (1276)
2. **ed-Durru ve'z-Zeberced fî Muhtasari Musnedi'l-İmâm Ahmed**: Muhammed b. Abdulkadir, Hibetullah ed-Dimeşkî (1244-1311)

b) Hadislerin Tertîbi

1. **Tertîbu Musnedi'l-İmâm Ahmed**: Sencer b. Abdullah el-Emîr (653-745)
2. **el-Kevâkibu'd-Derârî fî Tertîbi Musnedi'l-İmâm Ahmed Alâ Ebvâbi'l-Buhârî**: Ali İbnu'l-Huseyn, İbn Rekbûn el-Meşrıkî (837)
3. **el-Fethu'r-Rabbânî li-Tertîbi Musnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî**: Ahmed b. Abdurrahmân es-Sâ'atî

   es-Sâ'atî, bu eserini 120 cüzlük **Bulûğu'l-Emânî min Esrâri'l-Fethi'r-Rabbânî** adıyla şerhetmiştir. Her iki eser bir arada basılmıştır.

c) Ricâli

1. **el-İkmâl bi-Men fî Musnedi Ahmed mine'r-Ricâl Mimmen Leyse fî Tehzîbi'l-Kemâl**: Muhammed es-Seyyid Ali İbnu'l-Huseyn ed-Dimeşkî, İbn Hamze (715-765)
2. **el-Kasdu'l-Ahmed fî Ricâli Musnedi Ahmed**: Muhammed b. Muhammed b. Ali el-Cezerî (751-833)

3. **Ta'rîfu'l-Evhad bi-Evhâmi Men Cema'a Ricâle'l-Musned**: Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l-Askalânî (773-852)

d) Çeşitli Eserler

1. **Hasâ'isu'l-Musned**: Ebu Mûsa'l-Medînî (501-581)
2. **el-Mes'adu'l-Ahmed fî Hatmi Musnedi'l-İmâm Ahmed**: Muhammed b. Muhammed b. Ali, el-Cezerî (751-833)

   Bu iki eser, **el-Musned**'in Ahmed Muhammed Şakir baskısının başında Talâ'i'u'l-Musned başlığı altında neşredilmiştir.
3. **el-Mesnedu'l-Ahmed fîmâ Yete'allaku bi-Musnedi Ahmed**: Muhammed b. Muhammed b. Ali, el-Cezerî
4. **el-Kavlu'l-Musedded fi'z-Zeb ani'l-Musned li'l-İmâm Ahmed**: Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l-Askalânî (773-852)

   el-Musned'deki birkaç hadisin savunması konusundaki bu esere Muhammed Sıbğatullah el-Midrâsî'nin bir eki vardır. Her ikisi bir arada Hindistan'da basılmıştır. (3. Bs., Haydarâbâd 1400/1979)
5. **Ukûdu'z-Zeberced Alâ Musnedi'l-İmâm Ahmed**: Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî (849-911)

   Nüsha: Ma'hadu İhyâ'i'l-Mahtûtâti'l-Arabiyye 322

   Bazı hadislerin i'rabına dairdir. Basılmıştır. (1-2, Beyrut 1407/1987).
6. **ed-Durru'l-Mundad min Musnedi Ahmed**: Umer b. Ahmed, İbnu'ş-Şemmâ' el-Halebî (848-936)

   Ebu'l-Hasen es-Sindî'ye ait şerhin muhtasarıdır. (*EM*, 1/795)

   Bunlardan başka **el-Musned** üzerine mühim bir ilmî araştırma vardır. Dr. Muhammed Abdurra'ûf tarafından kaleme alınan bu araştırma **el-Va'yu'l-İslâmî** dergisinin Aralık 1974 tarihli 120. sayısında yayınlanmıştır. Tarafımızdan Türkçe'ye çevrilmiş olup Diyanet Dergisi'nin Ocak-Şubat 1975 tarihli XIV/1 sayısı 21-33. sayfalarında yayınlanmıştır.

21. **el-Musned**: Muhammed b. Eslem et-Tûsî (242)
22. **el-Musned**: el-Hasen b. Muhammed el-Hulvânî, el-Hallâl (242)
23. **Kitâbu'l-Musned**: İshâk b. İbrâhîm es-Sa'dî (242)
24. **el-Musned**: Muhammed b. Yahya ed-Derâverdi (243)
25. **el-Musned**: Ahmed b. Menî' (244)
26. **el-Musned**: Ali b. Hucr es-Sa'dî (244)
27. **el-Musned**: Ahmed b. İbrâhim ed-Devrakî (246)
28. **el-Musned**: Halîfe b. Hubeyre, Ebu Umer el-Usfurî' eş-Sebâb (246)
29. **el-Musned**: İshak b. İbrahîm b. Sa'îd el-Cevherî el-Bağdâdî (247)
30. **el-Musnedu'l-Kebîr**: Abd b. Humeyd el-Keşşî (249)

Günümüze tam bir nüshası ulaşmış değildir. Halen elimizde alıntılar ve parçalar halinde kısmî nakilleri mevcuttur.

Nüsha: Ayasofya 894; Feyzullah Efendi 548 (652 h.); Köprülü 456 (7. Asır); Nûr-u Osmâniye 1231 (1153 h.); Zahiriye Hadis 275 (602 h.).

Bunun yanısıra es-Sulâsiyyât'ından bir kısmı **el-Muntahab** adı altında toplanmıştır. Bunun nüshaları: Ayasofya 882/2 (V. 10-21); Zâhiriye, Hadis 248 (605 h.); Mecmû, 110 (V. 70a-78b, 531 tarihli semâ kayıtlı).

31. **el-Musned**: Muhammed b. Hişâm es-Sedûsî (251)
32. **el-Musned**: İshâk b. Mansûr el-Kevsec el-Mervezî (251)
33. **el-Musned**: Ali İbnu'l-Huseyn ez-Zuhlî (251 den sonra)
34. **el-Musned**: İshâk b. Behlûl el-Enbârî (252)
35. **el-Musned**: Ya'kûb b. İbrâhim ed-Devrakî (252)
36. **Musnedu'd-Dârimî**: Bk. Sunenu'd-Dârimî.
37. **el-Musned**: Ahmed b. Sinân el-Vasıtî, el-Kattân (256)
38. **el-Musned**: Ahmed İbnu'l-Furât er-Râzî (258)
39. **el-Musned**: Muhammed b. Abdullah b. Sencer el-Curcânî (258)
40. **el-Musnedu'l-Kebîr**: Muslim İbnu'l-Haccâc el-Kuşeyrî (204-261)
41. **el-Musnedu'l-Kebîr**: Ya'kûb b. Şeybe es-Sedûsî (262)

    ez-Zehebî, daha iyisinin tasnif edilemediği; ancak bitirilemediğini söylemiştir. (*RM*, 52)
42. **el-Musned**: el-Fadl b. Hammâd el-Haberî (264)
43. **el-Musned**: Ubeydullah b. Abdulkerîm er-Râzî (264)
44. **el-Musned**: Ahmed b. Mansûr b. Seyyâr er-Remâdî (265)
45. **el-Musned**: Ammâr b. Recâ et-Tağlibî (257)
46. **el-Musned**: Muhammed İbnu'l-Mehdî el-Medînî (272)
47. **el-Musned**: Ahmed İbnu'l- Mehdî el-İsbehânî (272)
48. **el-Musned**:Muhammed b. İbrâhim et-Tarsusî (273)
49. **el-Musned**: Ahmed b. Hâzim el-Kûfî, İbn Ebî Azre (276)
50. **el-Musned**: Muhammed İbnu'l-Huseyn el-Kûfî (277).
51. **el-Musned**: İbrâhim b. İsmâ'il et-Tûsî (280)
52. **el-Musned**: Ahmed b. Muhammed el-Birtî (280)
53. **el-Musned**: el-Hâris b. Ebî Usâme (282)
54. **el-Musned**: İsmâ'il b. İshak el-Kaadî (282)
55. **Musnedu Hadîsi Ebî Hureyre**: İsmâ'il b. İshâk el-Kaadî
56. **Musnedu Hadîsi Sâbit el-Bunânî**: İsmâ'il b. İshâk el-Kaadî

57. **Musnedu Ebî Hureyre**: İbrâhîm b. Hars, es-Simsâr (282)
58. **el-Musned**: İbrâhîm b. İshâk el-Harbî (285)
    Sahâbe ulularından 17 sinin müsnedidir. (*EM*, I/4).
59. **el-Musned**: Ali b. Abdulazîz, İbnu'l-Merzubân el-Beğavî (286)
60. **el-Musnedu'l-Muntahab**: Ali b. Abdulazîz el-Beğavî
61. **el-Musned**:Ahmed b. Umer eş-Şeybânî, İbn Ebî Âsım (286)
    50.000 hadis toplamıştır.
62. **el-Musned**: el-Huseyn b. Muhammed el-Kabbânî (289)
63. **el-Musnedu'l-Kebîr**: Temîm b. Muhammed, Ebu Abdirrahmân et-Tûsî (290)
64. **el-Musned**: Abdurrahmân b. Muhammed er-Râzî (291)
65. **Musnedu Ebî Bekri's-Sıddîk**: Ahmed b. Ali el-Mervezî (202-292)
    Nüsha: Murad Molla 572, Köprülü 426.
    1390-1399 hicri yılları arasında üç kez basılmıştır.
66. **el-Musnedu'l-Kebîru'l-Mu'allel (el-Bahru'z-Zahîr) (Musnedu'l-Bezzâr)**: Ahmed b. Amr b. Abdulhâlık,Ebu Bekr el-Bezzâr el-Basrî (292)
    Hadislerinin sahih olanlarını açıklamıştır.
    Nüsha: Murad Molla 572; Köprülü 426.
67. **el-Musnedu's-Sağîr**: el-Bezzâr
68. **el-Musned**: Ahmed b. Ali b. Sa'îd el-Mervezî (292)
69. **el-Musned**: İbrâhîm b. Muhammed el-Keccî (292)
70. **el-Musned**: Nasr b. Ahmed, Nasrek el-Kindî (293)
71. **el-Musned**: Muhammed b. Nasr el-Mervezî (294)
72. **el-Musned**: İbrâhim b. Ma'kıl en-Nesefî (294)
73. **el-Musned**: İshâk b. İbrâhim, el-Assâr (295)
74. **el-Musned**: Muhammed İbnu'l-Huseyn el-Vedâ'î (296)
75. **el-Musned**: Muhammed b. Abdullah b. Suleymân, el-Mutayyen (202-297)
    Tefsiri
    Tefsîru'l-Musned: el-Mutayyen
76. **el-Musned**: İbrâhim b. Yûsuf er-Râzî (301)
77. **el-Musned**: Abdullah b. Muhammed b. Nâciye el-Berberî, el-Bağdâdî (301)
78. **Musnedu Mâlik**: Ahmed b. Şu'ayb en-Nese'î (214-303)
79. **el-Musned**: el-Hasen b. Sufyân en-Nesevî (303)
    el-Kettânî, üç müsnedi olduğuna işaret ediyor. (*RM*, 53)
80. **Musnedu İbni'l-Mubârek**: el-Hasen b. Sufyân en-Nesevî
    Nüsha: Zâhiriye, Mecmû 18/5 (V. 107a-124b; 7. asır).
81. **el-Musned**: el-Kasım b. Zekeriya, el-Mutarriz (305)

82. **el-Musnedu'l-Kebîr**: Ahmed b. Ali, Ebu Ya'lâ'l-Mevsılî (210-307)
Nüsha: Şehit Ali Paşa 564; Fatih 1149
83. **el-Musned**: Muhammed b. Hârûn er-Rûyânî (307)
84. **el-Musned**: Abdurrahmân İbnu'l-Hasen el-İsbehânî (307)
85. **Kitâbu'l-Musned**: İshâk b. İbrâhîm el-Bustî (307)
86. **el-Musned**: el-Velîd b. Ebân el-İsbehânî (310)
87. **el-Musned**: Muhammed b. İshâk, İbn Huzeyme (223-311)
88. **Kitâbu'l-Musned**: Abdullah b. Muhammed, Ebu'l-Kasım el-Beğavî, İbn Bint Menî' (214-313)
89. **el-Musned**: Abdullah b. Ebî Dâvûd es-Sicistânî (316)
90. **el-Musnedu's-Sahîh**: Ya'kûb b. İshâk, Ebu Avâne el-İsferâ'inî (316)
Nüsha: Feyzullah 508, 509; Köprülü 401, 404, 405, 402, 403, 406.
Basılmıştır. (1-2, Beyrut)
91. **el-Musned**: Muhammed b. Akîl el-Belhî (316)
92. **el-Musned**: Yahya b. Muhammed, İbn Sâ'id (328)
93. **el-Musned**: Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî (229-321)
94. **el-Musned**: Muhammed b. Abdurrahmân ed-Değûlî (325)
95. **el-Musned**: Muhammed b. Mahled ed-Dûrî (233-331)
96. **el-Musned**:Abdurrahmân b. Muhammed, İbn Ebî Hâtîm er-Râzî (240-327)
97. **el-Musned**: Umer b. Muhammed el-Kaadî (328)
98. **el-Musnedu'l-Kebîr**: El-Heysem b. Kuleyb eş-Şâşî (335)
99. **el-Musnedu'l-Kebîr**: Ali b. Himşâd en-Nîsâbûrî (338)
100. **el-Musned**: Ahmed b. Ubeyd el-Basrî (341)
101. **el-Musnedu'l-Kebîr**: Muhammed b. Ya'kûb, İbnu'l-Ahrem (250-344)
102. **el-Musnedu'l-Kebîr**: Da'lec b. Ahmed es-Siczî (260-351)
103. **el-Musned**: el-Hasen b. Muhammed b. Ahmed el-Mâsercisî
104. **el-Musnedu'l-Kebîr**: İbrâhîm b. Hamze el-Hurâsânî (353)
105. el-**Musned**:Muhammed b. Hibbân el-Bustî, İbn Hibbân (354)
106. **el-Musned**: İbrâhim b. Nasr er-Râzî (355)
107. **Musned Ebî Sufyân**: Suleymân b. Ahmed et-Taberânî (260-360)
108. **Musnedu Şu'be**: et-Taberânî
109. **el-Musnedu'l-Kebîr**: el-Huseyn b. Muhammed el-Mâsercisî (365)
110. **Musned Ebî Bekr es-Sıddîk**: el-Mâsercisî
111. **el-Musned**: el-Huseyn b. Muhammed ez-Za'ferânî (369)
112. **el-Musned**: Ahmed b. İbrâhîm, Ebu Bekr el-İsmâ'ilî (371)
113. **el-Musned**: Abdurrahmân b. Muhammed, Ebu Muslim el-Bağdâdî (375)

114. **el-Musned**: Umer b. Ahmed, İbn Şâhîn (385)
115. **el-Musned**:İbrâhim b. Nasr er-Râzî (385)
116. **el-Musned**: Muhammed b. Ahmed, İbn Cemî' el-Ğassânî (402)
117. **Musnedu Hadîsî Muhammed b. Futays**: Abdurrahmân b. Muhammed, İbn Futays (348-402)
118. **Kitâbu'l-Musned**: Ahmed b. Fadl el-Bâtırkânî (421?)
119. **Musnedu Behzi'bni Hakîm**: Muhammed b. Ahmed İbn Hamdân (441)
120. **el-Musnedu's-Sahîh**: Umer b. Ali, Ebu Muslim el-Buhârî (468)
121. **Musnedu Ebî Ya'lâ el-Ca'dî**: Muhammed b. Tahirel-Makdisî, İbnu'l-Kayserânî (448-507)
122. **el-Musned**:el-Huseyn b. Muhammed, İbnu'l-Mukrî (523)
123. **el-Musned**: Muhammed b. Husrev el-Belhî (523)
124. **Musnedu Ehli Daryâ**: Ali İbnu'l-Hasen, İbn Asâkir (499-571)
125. **Musnedu Mekhûl**: İbn Asâkir
126. **el-Musned**: Nasr b. İbrâhîm el-Herevî (510)
127. **el-Vâ'î fî Hadîsi Alî**: Abdulhak b. Abdurrahmân, İbnu'l-Harrât (510-582)
128. **el-Musned**: Muhammed b. Yûsuf, İbn Museddâ (598-663)
129. **el-Musned**: Umer b. Abdulmun'im et-Tâ'î (698)
130. **Câmi'u'l-Mesânîd ve's-Sunen el-Hâdî Lî-Akvemi Sunen**: İsmâ'il b. Umer el-Kureşî, İbn Kesîr (705-744)

Bütün bunlarla birlikle bazı muhaddisler sahabe isimlerine göre değil, bâblarına veya harflerine, yahutta kelimelerine göre tertiplenmiş kitaplara da musned adını vermişlerdir. Böyle isimlendirmede esas, hadislerin isnadlarının kesiksizliği nedeniyle musned oluşlarıdır. Bu manada **Sahîhu'l-Buhârî** ile **Sahîhu Muslim** de birer musneddirler. Nitekim el-Buhârî, kitabına **el-Câmi'u'l-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasaru min Umûri Resûlillâh (s.a) ve Sunenihî ve Eyyâmihî** adını vermiştir. Eserini böyle isimlendirmesi bu manada musned oluşunun ifadesinden başka bir şey değildir. Aynı manada **Sunenu'd-Dârimî'ye Musnedu'd-Dârimî** diyenler vardır.

Bu anlamda musned kitaplara birkaç örnek vermek de yerinde olacaktır:

1. **el-Musnedu'l-Kebîr**: Bakî b. Mahled el-Kurtubî (276)

   İbn Hazm'ın ifadesine bakılırsa Bakî, eserinde bin üç yüz küsür sahâbîden rivayette bulunmuş, hadisleri fıkıh bablarına göre düzenlemiştir. Bu yüzden o musned olduğu kadar aynı zamanda bir musannefdir. Benzeri yoktur. (*RM*, 56)

2. **el-Musned**: Muhammed b. İshâk es-Serrâc (313)
3. **el-Musned**: Ahmed İbnu'l-Fadl el-Batırkânî (421?)
4. **Kitâbu (Musnedu)'ş-Şihâb fi'l-Mevâ'iz ve'l-Âdâb**: Muhammed b. Selâme el-Kudâ'î (454)

   Nüsha: Topkapı 3. Ahmed; Zâhiriye 538; 539 (Eksik).

Daha çok kısa ve veciz ahlak hadislerine ayrılmış bir eserdir. Verilen metinler isnadsız verilmiştir. Tertibi karışıktır. Kimi uydurma hadisler de içerir. Birkaç kez basılmıştır (2. Bs., 1-2, Beyrut 1407/1986).

Tenkidi

1. **ed-Durru'l-Multekat**: el-Hasen b. Muhammed es-Sağanî (650)
   Mevzu hadislerine dairdir.

Şerh ve Haşiyeleri

1. **Şerhu'ş-Şihâb**: Abdullah b. Yahya et-Tucîbî, İbnu'l-Vahşî (502)
2. **el-Keşf an Ahâdîsi'ş-Şihâb ve Ma'rifeti'l-Hatâ fîhâ ve's'Savâb**: Muhammed b. Tâhir el-Makdisî, İbnu'l-Kayserânî (448-507)
3. **Firdevsu'l-Ahbâr**: Şîreveyh b. Şehrdâr ed-Deylemî (509)
   Musnedu'ş-Şihâb'ın düzene sokulmuş şeklidir.
4. **Şerhu'ş-Şihâb**: Abdulazîz b. Muhammed ed-Devrakî (524)
5. **Şerhu Şihâbi'l-Ahbâr**: Muhammed b. Abdullah el-Âmirî (530)
6. **Şerhu Ğarîbi'ş-Şihâb**: Iyâd b. Musâ el-Yahsubî, Kadi İyad (476-544)
7. **Şerhu Şihâbi'l-Ahbâr**: Ahmed b. Abdurrahmân, İbnu's-Sağîr (502-559)
8. **Şerhu'ş-Şihâb**: Muhammed b. Es'ad, İbnu'l-Hakîmî (567)
9. **Şerhu'ş-Şihâb**: Yusuf b. Abdullah el-Endelusî, Ebu Amr İbn Abbâd (575)
10. **el-Hata'u ve's-Savâb an Ahâdîsî'ş-Şihâb**: Abdurrahmân b. Ali, İbnu'l-Cevzî (510-597)
11. **Ta'lîk Alâ Şihâbi'l-Ahbâr**: Umer İbnu'l-Hasen, İbn Dihye (548-633)
12. **Dav'u'ş-Şihâb**: el-Hasen b. Muhammed es-Sağânî (555-650)
13. **Keşfu'l-Hicâb an Ahâdîsi'ş-Şihâb**: es-Sağânî
    Tertibi düzenlemesi ve babları konusundadır. (*EM*, I/281)
14. **İs'âfu't-Tullâb bi-Tertîbi'ş-Şihâb**: Abdurra'ûf el-Munâvî (924-1031)
15. **Ref'u'l-Hicâb an Kitâbi'ş-Şihâb**: Abdurra'ûf el-Munâvî.

5. **Musnedu'l-Firdevs**: Şehrdâr b. Şîreveyh ed-Deylemî (483-558)
   Basılıdır.
   Muhtasarı
   Tesdîdu'l-Kavs fî Muhtasari Musnedi'l-Fîrdevs: Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l-Askalânî (773-852)

el-MUSTAHREC

Kelime olarak "çıkarmak" anlamına gelen "istihrâc" dan alınmadır. Hadis Usulü İlminde bir musannıfın kendisinden önce tasnif edilmiş herhangi bir hadis kitabında bulunan hadisleri, teker teker ele alarak kitap sahibinin tarîkından ayrı bir tarîktan onun şeyhi veya şeyhinin şeyhi ile buluşarak kendi isnadiyla rivayet etmek suretiyle meydana getirdiği hadis kitabına denir. (*Tedrîb*, 1/112)

Bir diğer deyişle, bir hadis alimi herhangi bir hadis kitabındaki hadisler teker teker ele alır. Herbirini kitap sahibinin isnadından farklı bir isnadla ve kendi şeyhinde veya isnadın üst kademelerindeki ravilerden biriyle buluşacak şekilde rivayet eder. Böyle rivayet ettiği hadisleri bir kitapta toplar. Yeni kitaba asıl kitabın mustahreci adı verilir. Çoğulu *mustahrecât* gelir.

Misal vermek gerekirse, bir musannıf alim **Sahîhu'l-Buhârî**'yi ele alarak ondaki her hadisi ilkinden başlamak üzere el-Buhârî'nin isnadından ayrı olmak kaydiyla kendi isnadıyla rivayet ederek bir kitap tasnif ederse, o eser Sahîhu'l-Buhârî'nin mustahreci adını alır.

Mustahrecler daha çok *es-Sahîhân*'dan biri üzerine tasnif edilmişlerdir. Ancak az olmakla birlikte diğer bazı hadis kitaplarının mustahrecleri de vardır.

Belli başlı mustahrec eserler şunlardır:

a) es-Sahîhân Üzerine Mustahrecler

1. **el-Mustahrec Ale's-Sahîhâyn**: Muhammed b. Ya'kûb b. Yûsuf eş-Şeybânî, İbnu'l-Ahrem (250-344)
2. **el-Mustahrec Ale's-Sahîhayn**: el-Huseyn b. Muhammed el-Mâsercisî (365)
3. **el-Mustahrec Ale's-Sahîhayn**: Ahmed b. Abdân eş-Şîrâzî (388)
4. **el-Mustahrec Ale's-Sahîhayn**: Ahmed b. Muhammed el-Harzemî, el-Burkânî (326-425)
5. **el-Mustahrec Ale's-Sahîhayn**: Ahmed b. Ali, İbn Menceveyh el-İsbehânî (428)
6. **el-Mustahrec (el-Mustedrek) Ale's-Sahîhayn**: Abd b. Ahmed el-Herevî, Ebu Zerri'l-Herevî (431)
7. **el-Mustahrec Ale's-Sahîhayn**: Abdurrahmân b. Muhammed
8. **el-Mustahrec Ale's-Sahîhayn**: el-Hasen b. Muhammed el-Bağdâdî, el-Hallâl (439)
9. **et-Tahrîc Ale's-Sahîhayn**: Suleymân b. İbrâhim el-Milencî (486)

b) Sahîhu'l-Buhârî Üzerinde Mustahrecler

1. **Mustahrec Ebî Bekri'l-İsmâ'ilî**: Ahmed b. İbrâhim b. İsmâ'il, Ebu Bekri'l-İsmâ'ilî el-Curcânî (371)
2. **Mustahrecu'l-Ğıtrîfî**: Muhammed b. Ahmed el-Ğıtrîfî (377)
3. **Mustahrec İbn Ebî Zuhl**: Muhammed İbnu'l-Abbâs ed-Dabbî, İbn Ebî Zuhl (378)
4. **Mustahrec Ebî Bekr İbn Merdeveyh**: Ahmed b. Mûsâ el-İsbehânî, İbn Merdeveyh (410)
5. **el-Mustahrec ale'l-Buhârî**: Ahmed b. Abdullah, Ebu Nu'aym el-İsbehânî (336-430)
6. **Mustahrecu'l-Berkânî**: Ahmed b. Muhammed el-Harzemî, Ebu Bekr el-Berkânî

c) Sahîh Muslim Üzerine Mustahrecler

1. **Mustahrec Ebî Bekri'l-İsferâ'inî**: Muhammed b. Muhammed b. Recâ en-Nîsâbûrî (286)
2. (**Mustahrec alâ Sahîhi Muslim**): Ahmed b. Seleme en-Nîsâbûrî, el-Bezzâr (286)
3. **el-Mustahrec alâ Sahîhi Muslim**: Ahmed b. Hamdân el-Hîrî (311)
4. **Mustahrec Ebî Avâne**: Ya'kûb b. İshâk el-İsferâ'inî, Ebu Avâne (316)
5. **Mustahrec Ebî İmrân**: Mûsâ İbnu'l-Abbâs, Ebu İmrân el-Cuveynî (323)
6. (**Mustahrec alâ Sahîh Muslim**): Ahmed b. Muhammed el-Belâzurî (339)
7. **Mustahrecu'l-Kasım İbnu'l-Esbağ**: el-Kasım İbnu'l-Esbağ el-Beyânî el-Kurtubî (227-340)
8. (**Mustahrec alâ Sahîh Muslim**): Muhammed b. Muhammed b. Yûsuf et-Tûsî (344)
9. (**Mustahrec Alâ Sahîh Muslim**): el-Hassân b. Muhammed el-Kazvînî (344)
10. **Tahrîc ale'l-Câmi'i's-Sahîh Li-Muslim**: el-Hassan b. Muhammed el-Kureşî (349)
11. (**Mustahrec alâ Sahîhi Muslim**): Ahmed b. Muhammed, Ebu Sa'îd el-Hîrî (363)
12. (**Mustahrec alâ Sahîhi Muslim**): Ahmed b. Muhammed b. Şârik el-Herevî (355)
13. **Mustahrec Ebî Bekri'l-Cevzakî**: Muhammed b. Abdullah eş-Şeybânî, Ebu Bekri'l-Cevzakî (386)
14. (**Mustahrec alâ Sahîhi Muslim**): Ahmed b. Abdullah, Ebu Nuaym el-İsbehânî (336-430)

d) Sunen Ebî Dâvud Üzerine Mustahrecler

1. (**el-Mustahrec alâ Sunen Ebî Dâvud**): Muhammed b. Abdulmelik el-Kurtubî (330)
2. (**el-Mustahrec alâ Sunen Ebî Dâvud**): el-Kasım İbnu'l-Esbağ el-Kurtubî (340)

   Muhtasarı

   el-Muctenâ: el-Kasım İbnu'l-Esbağ el-Kurtubî

   el-Kettânî, 2490 hadis içerdiğini söylüyor. (*RM*, 24)
3. (**Mustahrec alâ Sunen Ebî Dâvud**): Ahmed b. Ali el-İsbehânî, Ebu Bekr İbn Menceveyh el-Berdî (428)

e) Sunenu't-Tirmizî Üzerine Mustahrecler

1. (**el-Mustahrec alâ Suneni't-Tirmizî**): el-Hasen b. Ali et-Tûsî (312)
2. (**el-Mustahrec alâ Suneni't-Tirmizî**): Ahmed b. Ali el-İsbehânî, Ebu Bekr b. Menceveyh el-Berdî (428)

f) Diğer Bazı Hadis Kitapları Üzerine Mustahrecler

1. **Mustahrec Ebî Nu'aym el-İsbehânî Alâ Kitâbi't-Tevhîd li'bni Huzeyme**

Ahmed b. Abdullah, Ebu Nu'aym el-İsbehânî (336-430)

2. **Mustahrec Ebi'l-Fadl Ale'l-Mustedrek**: Ebu'l-Fadl el-Irâkî
3. **el-Câmi'u's-Sahîhu'l-Esânîd**: Seyyidî Muhammed b. Abdullah, eş-Şerîf el-Hasenî (1204)

İsmâ'il Paşa, dört musnedin mustahreci olduğunu söylüyor. (*EM*, 1/347).

Bunlardan başka bir musannıfın özel kitaplardan derlediği hadisleri senetleriyle birlikte naklederek tertiplediği kitaplara da mustahrec denilmiştir. (*RM*, 24, 5). Bu anlamdaki mustahrece aşağıdaki eser örnek gösterilmiştir.

Mustahrec İbn Mende: Abdurrahmân b. Muhammed, İbn Mende el-İsbehânî (470)

MUSTALAHU'L-HADÎS: Bk. Hadis Usûlü

el-MUSTEDREK

Genelde sıhhat şartlarına uygun oldukları halde bir hadis aliminin kitabına almadığı hadisleri biraraya getiren eserlere denir.

Konunun iki mühim örneği vardır:

1. **es-Mustedrek Ale's-Sahîhayn**: Muhammed b. Abdullah, el-Hâkimu'n-Nîsâbûrî (321-405)

   Te'lîf sebebi şöyle açıklanmıştır:

   "Asrımızda bid'atçılardan bir grup türedi. Bunlar (Hz. Peygamber'in) eserlerini nakleden ravilere "elinizdeki tüm sahih hadisler on bini geçmiyorken, tamamı aşağı yukarı bin cüz tutan şu senedlerin hepsi zayıftır, sahih değildir" diyerek dil uzatıyorlar. Garek bu şehirde, gerekse diğerlerinde ileri gelen ilim ehlinden bir grup ise benden Muhammed b. İsmâ'il el-Buhârî ve Muslim b. Haccâc el-Kuşeyrî'nin, benzerini hadislerinin sahhatine hüccet olarak kullandıkları senetlerle rivayet edilmiş hadislere dair bir kitap derlemesi istediler. Doğrusu, hiçbir illeti bulunmayan hadisleri bir kitapta toplamanın yolu yoktur. Nitekim el-Buhârî ile Muslim böyle bir işe girişmemişlerdir. Devirlerinde olduğu gibi daha sonra da bir grup âlim, illetli oldukları halde pek çok hadisi tahric etmişlerdir. **el-Medhal ile's-Sahîh** isimli eserimde hadis ehlinin hoşlanacakları şeylerle bu iki âlimi savunmaya çalıştım. Ravileri güvenilir, eş-Şeyhân'ın veya yalnızca birisinin benzerlerini hüccet olarak kullandıkları hadisleri bir aray getirmeye niyetlendim. Yüce Allah'tan yardım diliyorum." (*el-Mustedrek*, 1/2, 3).

   Buna göre **el-Mustedrek**, el-Buhârî ile Muslim'in her ikisinin yahut içlerinden yalnızca birinin sahihlik şartlarına uyan hadislerden oluşmaktadır. Her hadisin sonunda hangisinin şartına uygun olduğu açıklanmıştır. Yeri geldiğinde ise kendisine göre sahih kabul ettiklerine işaret etmekle yetinmiştir.

   el-Mustedrek, câmi türünde bir eserdir. Bütün câmi konularındaki hadisleri ihtiva eder.

el-Hâkim, eserinde her ne kadar naklettiği hadislerin el-Buhârî ile Muslim'in şartlarına uygun olmalarını esas almışsa da sahih hükmü vermede kolaylığa kaçtığı iddia edilmiştir. Bütünüyle el-Mustedrek'teki hadislerden bir kısmı üzerinde hayli tenkitler yapılmıştır. Onda el-Buhârî ile Muslim'in şartlarına uyan hiçbir hadis bulunmadığını ileri sürenlere karşılık aksini savunanlar da olmuştur. el-Mustedrek'i kısaltan ez-Zehebî (748) özetle, hadislerinin yarıya yakın kısmının sahih; dörtte birinin illetli olmakla birlikte senedi sağlam; diğer dörtte birinin ise *munker* ve *vâhî* oldukları görüşündedir. (*RM*, 22).

el-Mustedrek, musannıfı şia yanlısı olarak itham edilmiş olmakla ayrı bir önem kazanmaktadır. Özellikle Kitâbu't-Târîh bölümü oldukca ilginç haberler nakletmektedir.

Nüsha: Atıf Efendi 613, 614

ez-Zehebî'nin telhisiyle birlikte basılmıştır (1-4, Haydarâbâd 1334-1342).

Üzerinde Çalışmalar

1. **Telhîsu'l-Mustedrek (el-Mustedrek Ale'l-Mustedrek)**: Muhammed b. Ahmed et-Turkmânî ez-Zehebî, 673-748.

   Nüsha: Feyzullah Efendi, 294 (1. Cilt 779 h.); 511 (2. cild, 721 tarihli müellif hattı); Topkapı Sarayi Medîne, 17); Ayasofya 474

2. **Telhîsu'l-Mustedrek**: İbrâhîm b. Muhammed, Burhânuddin el-Halebî, Sıbtu'bnu'l-A'cemî (849)

3. **Tavdîhu'l-Mudrek fî Tashîhi'l-Mustedrek**: Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî (849-911)

2. **el-Mustedrek Ale's-Sahîhayn**: Abd b. Ahmed, Ebu Zerri'l-Herevî (431)
3. **el-İstidrâk fi'l-Hadîs**: Ahmed b. Muhammed, İbnu'l-Muzaffer

MUŞKİLU'L-HADÎS

Hadislerdeki bazı muşkil ve ihtilaflı yerleri konu olarak alan ilimdir. Özellikle hadislerin hükümlerini isabetli teyin edebilmek için muşkillerinin bilinmesi büyük önem taşır. Bunun için hadis muşkillerine dair kitaplar yazılmıştır. Kaynaklarda muhtelefu'l-Hadîsle birlikte zikredilen muşkilu'l-hadîs kitaplarının birkaçını kaydediyoruz.

1. **Muşkilu'l-Âsâr**: Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî, et-Tahâvî (321)

   Konusunda en önemli eserdir. Te'lif sebebi şöyle açıklanmıştır:

   "Hz. Peygamber (s.a) den güvenilir ve emanet ehli kişilerin kullandıkları isnatlarla nakledilegelen hadislere baktım. Gördüm ki, pekçok kimsenin bilgisi dışında kalmış şeyler bulunuyor. Gönlüm bunların derinliklerine inmeyi, gücüm yettiği kadar muşkillerini ve çıkarılan hükümlerini açıklamak istedi." (*Muşkil*, 1/3).

Nüsha: Feyzullah Efendi 273-279. Kısmen basılmıştır (1-4, Haydarâbâd, 1333).

Muhtasarları

1. **Muhtasaru Muşkili'l-Âsâr**: Suleymân b. Halef el-Bâcî (474)

   Tertibi

   el-Mu'tasar mine'l-Muhtasar: Yûsuf b. Mûsâ el-Hanefî

   Basılıdır.

   1-2, 2. Bs. Haydarabad

2. **el-Mu'tasar mine'l-Muhtasar min Muşkili'l-Âsâr**: Cemaleddin b. Yûsuf el-Malatî (803)

   Şerh şeklinde bir muhtasar veya muhtasarının şerhi olabilir.

3. **Mecma'u Bihâri'l-Envâr fî Şerhi Muşkili'l-Âsâr**: Ali b. Husâmuddin b. Abdulmelîk, Kadihan, el-Muttekî el-Hindî (885-975)

2. **Te'vîlu'l-Ahâdîsi'l-Muşkilât**: Ali İbnu'l-Mehdî el-İsbehânî (330)
3. **Kitâbu Şerhi Muşkili'l-Hadîs**: Ebu Muhammed Abdulcelîl el-Kasrî (?)

   Nüsha: Süleymâniye, Mahmud Paşa 107 (V. 2a-51b; 810 h.); Zahiriye.
4. **Muşkilu's-Sıhâh**: Abdurrahmân b. Ali, İbnu'l-Cevzî (510-597)
5. **el-Mufhim Li-mâ Uşkile min Telhîsi Kitâbi Muslim**: Ahmed b. Umer el-Ensârî (578-656)
6. **İğâsetu'l-Musteğîs fî Halli Ba'di Muşkilâti'l-Hadîs**: Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî (849-911)

el-MUŞTEBİH (el-MUTEŞÂBİH)

Birbirine benzeyen manasına yazılış bakımından aynı, ancak nokta ve hareke değişikliği nedeniyle farklı okunan veya tashîfe uğramış isim, nisbet, lakab ve künyelere denir. Hadis ricali konusuyla ilgili önemli bir meseledir. Daha çok yazılış yönünden aynı, okunuş yönünden ayrı, yahutta aksine yazılışı farklı olduğu halde telaffuzu aynı gibi olan isimler, nesebler, künye veya lakablarla ilgilidir. Musa b. Ali ile Musa b. Uley; Muhammed b. Abdillah el-Mahremî ile Muhammed b. Abdillah el-Muharremî; Ebu Amr eş-Şeybânî ile Ebu Amr es-Seybânî; Ubeydullah b. Ebî Abdullah ve Abdullah b. Ebî Abdillah misallerinde olduğu gibi iki ayrı şahsın yerine göre isimleri, baba isimleri veya künye yahut lakabları ile nisbeleri bazen yazılış yönünden aynı, fakat okunuşu farklı; bazen de yazılışı farklı fakat okunuşu aynı olabilir. Bunların doğru okunmaları kimliklerini, dolayısıyla rivayetlerinin durumunu kestirmek açısından büyük önem taşır. İşte muştebih, böyle birbirine benzeyen isim, neseb ve künyelerle lakabları konu olarak alır.

Hadis Usulünün önemli konularından biri olan *el-muştebih, el-muttefik ve'l-mufterık* ve *el-mu'telif ve'l-muhtelif* konularıyla da ilgilidir.

Bu konuda yazılan eserlerden birkaçı aşağıya çıkarılmıştır:

1. **el-Mu'telif ve'l-Muhtelif Fî Esmâ'i Nakaleti'l-Hadîs**: Abdulğanî b. Sa'îd el-Ezdî (409)

   Tekmilesi

   Tavdîhu'l-Muştebih: Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l-Askalânî (773-852)

2. **Telhîsu'l-Muteşâbih fî Esmâ'i'r-Ruvât**: Ahmed b. Ali, el-Hatîbu'l-Bağdâdî

   Nüsha: Dâru'l-Kutub B 25104

3. **el-İkmâl fî Ref'i'l-İrtiyâb ani'l-Mu'telif ve'l-Muhtelif mine'l-Esmâ ve'l-kunâ**: Ali b. Hibetullah, Ebu Nasr İbn Mâkûlâ (487)

   Tekmilesi

   1. **el-Mustedrek ale'l-İkmâl (İkmâlu'l-İkmâl)**: Muhammed b. Abdulğanî, İbn Nukta (629)
   2. **Tekmiletu İkmâli'l-İkmâl**: Muhammed b. Ali, İbnu's-Sa'bûnî (604-680)

      Basılıdır. (Mustafa Cevad edisyonu, Bağdad, 1377)

4. **Muştebihu'n-Nisbe**: Mahmûd b. Umer ez-Zemahşerî (467-538)
5. **Kitâbu'l-Faysal fî Muştebihi'n-Nisbe**: Muhammed b. Mûsa el-Hâzimî (548-584)
6. **Muştebihu'n-Nisbe**: İsmâil b. Hibetullah el-Mevsılî (575-640)
7. **Muştebihu'n-Neseb fî Esmâ'i'r-Ricâl**: Mahmûd b. Ebî el-Faradî el-Kelâbâzî (644-700)
8. **el-Muştebih**: Muhammed b. Ahmed b. Usmân ez-Zehebî (673-748)

   Basılıdır. (Leiden 1881; Kahire 1962).

   Telhisi

   Tebsîru'l-Muntebih: Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l-Askalânî (773-852)

   Bk. el-Mu'telif ve'l-Muhtelif

   Zeyli

   Tâvdîhu'l-Muştebih: Muhammed b. Abdullâh, İbn Nasıruddin (777-842)

   Zeyl niteliğinde şerhtir.

   Eleştirisi

   el-İ'lâm bi-mâ fî Muştebihi'z-Zehebî mine'l-Evhâm: İbn Nasıruddîn

9. **İdâhu'l-İrtiyâb fî Ma'rifeti Mâ Yeştebihu ve Yetesahhafu mine'l-Esmâ ve'l-Ensâb ve'l-Elfâz ve'l-Kunâ ve'l-Elkabi'l-Vâkı'a fî Tuhfeti'l-Muhtâc ilâ Ahâdîsi'l-Minhâc**: Umer b. Ali, İbnu'l-Mulekkın (723-804)
10. **Muştebihu'n-Nisbe**: İbn Haceri'l-Askalânî

    Zeyli

    ez-Zeyl alâ Muştebihi'n-Nisbe: Hamze b. Ahmed eş-Şerîf, Ebu'l-Abbâs ed-Dimeşkî (874)

11. **Tavdîhu'l-Muştebih**: İbn Haceri'l-Askalânî
12. **el-Muğnî fî Rabti Esmâ'i'r-Ricâl ve Marifeti Kuna'r-Ruvâti ve Elkabihim ve Ensâbihim**: Muhammed b. Tâhir b. Ali (913-986)

el-MU'TELİF VE'L-MUHTELİF

Hadis Usulü İlminde yazılışları aynı halde okunuşları farklı olan isimlerle nisbeler, lakablar ve künyelere denir. Özellikle ravilerin isim, lakab ve künyeleri ile mensup oldukları yerlerin bilinmesi büyük önem taşır. Bunu sağlamak üzere çalışmalar yapılara kitaplar yazılmıştır. Abîd, Ubeyd misali yazılışları aynı, fakat okunuşları ayrı olan isim, künye veya lakab yahutta nisbeler açıklanmıştır. Böyle eserlerin belli başlılarına sıralıyoruz.

1. **Mu'telifu Esmâ'il-Kabâ'il ve Muhtelifuhâ**: Muhammed b. Habîb el-Bağdâdî (245)

   Musteşrık Rosenfeld tarafından 1850 de yayınlanmıştır.

2. **el-Mu'telif ve'l-Muhtelif fî Esmâ'iş-Şu'arâ**: el-Hasen b. Bişr el-Âmidî (370)
3. **Kitâbu'l-Mu'telif ve'l-Muhtelif**: el-Hasen b. Abdillah el-Askerî (293-382)
4. **Kitâbu'l-Muhtelif ve'l-Mu'telif**: Ali b. Umer ed-Dârekutnî (306-385)
5. **el-Muhtelif ve'l-Mu'telif ve Muştebihu'n-Nisbe**: Abdullâh b. Muhammed, İbnu'l-Faradî (351-403)
6. **el-Mu'telif ve'l-Muhtelif fî Esmâ'i'r-Ricâl**: Abdulğanî b. Sa'îd el-Ezdî (333-409)

   İbnu'l-Faradî'nin eserini kısaltıp bazı şeyler ekleyerek meydana getirmiştir.

   Nüsha: Feyzullah 260, 1542; Fatih 1143; Köprülü 1578; Şehit Ali Paşa 586, 587; Bayezid Umûmî 806.

   Basılıdır. (Allahabad 1327)

7. **Muştebihu'n-Nisbe (İştihâbu'n-Neseb)**: Abdulğanî b. Sa'îd el-Ezdî

   Nüsha: Feyzullah Efendi 260.

8. **Kitâbu'l-Mu'telif ve'l-Muhtelif**: Muhammed b. Ahmed, Ebu Sa'îd el-Malînî (412)
9. **el-Muhtelif ve'l-Mu'telif fî'l-Esmâ**: Yahya b. Ali, İbnu't-Tahhân el-Hadramî (416)
10. **ez-Ziyâdât fî Kitâbi'l-Mu'telif ve'l-Muhtelif li-Abdilğanî el-Ezdî**: Ca'fer b. Muhammed el-Mustağfirî (350-432)
11. **el-Mu'telif Tekmiletu'l-Muhtelif**: Ahmed b. Ali, el-Hatîbu'l-Bağdâdî (398-463)

    ed-Dârekutnî ve Abdulğanî b. Sa'îd el-Ezdî'nin eserlerini birleştirip faydalı ilaveler yaparak tasnif etmiştir.

12. **Ref'u'l-İrtiyâb fi'l-Maklûb mine'l-Esmâ ve'l-Ensâb**: el-Hatîbu'l-Bağdâdî
13. **el-İkmâl fî Ref'i'l-İrtiyâb ani'l-Mu'telif ve'l-Muhtelif mine'l-Esmâ ve'l-Ensâb**: Ali b. Hibetullah, Ebu Nasr İbn Mâkûlâ (429-487)

    Konusunda en geçerli kaynaktır. Yedi cilt halinde Beyrut'ta basılmıştır.

Nüsha: Esad Efendi 410; Topkapı 3. Ahmed 2987

Zeyli

1. **el-Mustedrek**: Ahmed b. Abdulğanî el-Bağdâdî, İbn Nukta (566-629)
2. **el-Mu'telif ve'l-Muhtelif**: Muhammed b. Mahmud İbnu'n-Neccâr el-Bağdâdî (578-643)
3. **Mustemirru'l-Evhâm ale'l-Mu'telif ve'l-Muhtelif min Esmâ'il-A'lam**: İbn Makûlâ

Tekmilesi

4. **İkmâlu'l-İkmâl**: Îsâ b. Mes'ûd ez-Zevâvî (664-743)

14. **Ma'tulife Hattuhu ve'htulife Lafzuhû min Esmâ'i Ruvâti's-Sahihayn**: el-Huseyn b. Muhammed, Ebu Ali el-Ceyyânî (427-498)

    İsmail Paşa, el-Buhârî ve Muslim ricaline dair olduğunu söylüyor. (*EM*, I/ 311).

15. **Kitâbu'l-A'lâm bi-Mâ fi'l-Mu'telif ve'l-Muhtelif li'd-Dârekutnî mine'l-Evhâm**: Abdullah b. Ali er-Ruşâtî (466-543)

    Adından da anlaşılacağı üzere, ed-Dârekutnî'nin eserindeki hatalara işaret etmek üzere yazılmıştır.

16. (**el-Mu'telif ve'l-Muhtelif**): Muhammed b. Nasr es-Selâmî
17. **Kitâbu'l-Mu'telif ve'l-Muhtelif**: Muhammed b. Ahmed el-Ebîverdî (557)
18. **el-Mu'telif ve'l-Muhtelif fî Esmâ'i'l-Buldân**: Muhammed b. Mûsa el-Hâzımî (548-584)

    Nüsha: Laleli 2140.

19. **et-Takyîd li-Ma'rifeti Ruvâti's-Sunen ve'l-Esânîd (İkmâlu'l-İkmâl)**: Muhammed b. Abdulğanî, İbn Nukta (579-629)

    Zeyli

    1. **Zeyl Ale't-Takyîd li-Ma'rifeti's-Sunen ve'l-Esânîd**: Mansûr b. Selîm İbnu'l-İmâd el-Hemedânî (607-773)
    2. **Zeyl Ale't-Takyîd**: Muhammed b. Ahmed el-Huseynî (775-832)

20. **Hidâyetu'l-Mu'telif:** Muhammed b. Abdullah, İbnu'l-Ebbâr (595-658)
21. **Tekmiletu İkmâli'l-İkmâl**: Muhammed b. Ali, İbnu's-Sâbûnî (604-680)
22. **Kitâbu'l-Mu'telif ve'l-Muhtelif**: Abdurrezzâk b. Ahmed, İbnu'l-Fûtî (642-723)
23. **Kitâbu'l-Muhtelif ve'l-Mu'telif**: Ali b. Usmân el-Mardinî, İbnu't-Turkmânî (750)
24. (**Kitâbu'l-Mu'telif ve'l-Muhtelif**): Moğoltay b. Kılıc et-Turkî (689-762)

    İbn Hacer, İbn Nukta'nın eserine zeyl niteliğinde olduğunu ancak fazlaca yanlışı bulunduğunu söylüyor. (*Tebsîru'l-Muntebih*).

25. **Tebsîru'l-Muntebih bi-Tahrîri'l-Muştebih**: Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l-

Askalânî (773-852)

Nüsha: Feyzullah Efendi 280, 1411; Murad Molla 343; Şehit Ali Paşa 377; Topkapı 3. Ahmed 2997.

4 Cilt halinde Beyrut'ta basılmıştır.

26. **el-Mu'cem fî Esâmi'l-Muhaddisîn**: Abdullah b. Ahmed el-Herevî

Nüsha: Köprülü 1152.

el-MUTEVATİR

Hadis Metodolojisine göre mutevâtîr, her tabakada Hz. Peygamber üzerine yalan söylemeleri aklen mümkün olmayan çok sayıda ravi tarafından görerek veya işiterek rivayet edilen habere (hadise) denir. "Şu haber mutevâtirdir" denildiği zaman o haberin Hz. Peygamber'in ağzından yalan uydurmalarını aklın kabul etmediği kalabalık denilebilecek sayıda sahâbî tarafından görülerek veya işitilerek rivayet edilmiş olduğu; sahâbilerden aynı şekilde herbiri ayrı ülkelerden oldukları, sayıları fazla olduğundan yalan söylemek üzere birleştiklerini aklın kabul etmediği tâbi'îlerden kalabalık bir grup tarafından ayrı ayrı nakledildiği; onlardan da aynı şartla yine kalabalık sayılacak kimselerce alındığı anlaşılır.

Bu şartla rivayet edilen mutevatir hadisleri bir araya toplayan eserler tertiplenmiştir. En önemlileri şunlardır:

1. **el-Fevâ'idu'l-Mutekâsire fi'l-Ahbâri'l-Mutevâtire**: Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî (849-911

   Nüsha: Köprülü, 383.

2. **el-Ezhâru'l-Mutenâsire fi'l-Ahbâri'l-Mutevâtire**: es-Suyûtî.

   Nüsha: Köprülü.

   İlk eserinden derlemedir. Yüz mutevatir hadis ihtiva eder.

3. **el-Le'âli'l-Mutenâsire fi'l-Ahâdîsi'l-Mutevâtire**: Muhammed b. Ali, İbn Tûlûn es-Sâlihî (880-953)

4. **es-Sılâtu'l-Fâhire fi'l-Ahâdîsi'l-Mutevâtire**: Hâmid b. Ali el-İmâdî (1103-1171)

5. **Nazmu'l-Mutenâsir mine'l-Hadîsi'l-Mutevâtir**: Ca'feru'l-Huseynî el-Kettânî

   es-Suyûtî'nin **el-Ezhâru'l-Mutenâsire**si ile öteki bazı eserlerden derlenmiş 310 mutevatir hadis ihtiva eder. Baş tarafında mutevatirle ilgili önemli bilgiler verilmiştir. 1327 de Fas'ta basılmıştır. Başka baskıları da vardır.

6. **Laktu'l-Le'âlî'l-Mutenâsire fi'l-Ahâdîsi'l-Mutevâtire**: Muhammed Murtaza el-Huseynî

7. **el-Ahâdîsu'l-Mutevâtire**: es-Seyyid Mahmûd b. Muhammed Nesîb, İbn Hamze ed-Dimeşkî (1234-1305)

8. **el-Hırzu'l-Meknûn min Lafzi'l-Ma'sûmi'l-Me'mûn**: Sıddık b. Hasen b. Ali, el-Kannûcî (1248-1307) (*Nazm*, 4).

el-MUTTEFAK ALEYH

el-Buhârî ile Muslim'in rivayetinde birleşerek kitaplarına aldıkları hadislere denir. Böyle hadisler sahihin en yüksek derecesini oluştururlar.

Muttefekun aleyh hadislerin sayısı İbnu'l-Cevzî'ye göre 2317 dir. (*Mevdû'ât,* 1/ 11). eş-Şınkîtî 1368; Muhammed Fu'âd Abdulbâkî ise 2006 sayısını vermektedirler.

Muhammed Fu'âd Abdulbâkî, muttefekun aleyh hadisleri bir araya getiren **Zâdu'l-Muslim**'den başka eser bilmediğini kaydetmektedir. (*el-Lu'lu',* 1/2). Oysa durum öyle değildir. el-Buhârî ile Muslim'in ittifakla naklettikleri hadislerden bahseden ed-Darekutnî'nin risalesiyle birlikte böyle hadisleri bir araya toplayan eserler de vardır. Bunları sırasıyla kaydediyoruz.

1. **Risâle Fî Beyâni me'ttefaka Aleyhi'l-Buhârî ve Muslim ve me'nferede bihî Ahadumâ ani'l-Âhar**: Ali b. Umer ed-Dârekutnî (306-385)
2. **Muvâfakâtu'l-Buhârî ve Muslim**: Muhammed b. Tâhir el-Makdisî, İbnu'l-Kayserânî (448-507)
3. **el-Beyân amma'ttefaka Aleyhi's-Şeyhân**: İsma'il b. Hibetullah el-Mevsılî (655)

   Nüsha: Atıf Efendi, 599 (641) h.
4. **Nesru'd-Durer fî Ahâdîsi Hayri'l-Eser**: Müellifi Mechul.

   Abdulganî b. Abdulvâhid el-Makdisî'ye (541-600) ait olmak ihtimali vardır.
5. **Mufîdu's-Sâmî ve'l-Kaarî mimma'ttefaka Aleyhi Muslim ve'l-Buhârî** Ahmed b. Abdurrahmân b. Muhammed el-Harîrî (758)

   Nüsha: Şehit Ali Paşa 575 (805 h.)
6. **Zâdu'l-Muslim fîma'ttefaka Aleyhi'l-Buhârî me'a Muslim**: eş-Şeyh Muhammed Habîbullah eş-Şınkîtî.

   Kahire'de basılmıştır.
7. **el-Lu'lu'u ve'l-Mercân fîma'ttefaka Aleyhi'ş-Şeyhân**: Muhammed Fu'ad Abdulbâkî.

   Mukaddimesinde 2006 adet muttefakun aleyh hadis bulunduğu söylendiği halde verilen hadislerin rakamları 1906 da nihayet bulmaktadır.

   Kahire'de basılmıştır. Türkçeye de çevrilerek yayınlanmıştır.

el-MUTTEFİK VE'L-MUFTERIK

Yazılış ve okunuş bakımından aynı olup da ayrı şahıslara ait olan isim, künye, lakab ve nisbelere denir. Bir başka deyişle isimleri veya nisbeleri, yahutta künye veya lakabları aynı şekilde yazılıp okunan kişileri konu olarak alan bilgi dalıdır.

Halil b. Ahmed, Ahmed b. Ca'fer b. Hamdân, Ebu Bekr b. Ayyâş misallerinde olduğu gibi bazı insanların isimleri, baba isimleri, künye veya nisbeleri kimi zaman aynı olur. Söz gelimi Halil b. Ahmed isimli altı; Ahmed b. Ca'fer b. Hamdân isimli hepsi de aynı asırda yaşamış dört; Ebu Bekr b. Ayyâş künyesiyle tanınmış üç

şahıs vardır. Bunların bilinmemesi çok kere yanlışlıklara yol açar. Bunun için konuyla ilgili açıklayıcı eserler tasnif edilmiştir. En önemlileri şunlardır:

1. **Kitâbu'l-Muttefık el-Kebîr**: Muhammed b. Abdillâh, Ebu Bekr el-Cevzakî (308-388)
2. **Kitâbu'l-Muttefık**: el-Cevzakî

   İlk eserinden daha kısa ve özlüdür.
3. **Kitâbu'l-Muttefık ve'l-Mufterık**: Ahmed b. Ali, el-Hatîbu'l-Bağdâdî (392-463)

   Nüsha: Bayezid Umûmî 1208.

İbn Haceri'l-Askalânî bu kitabı kısaltarak bazı faydalı ilaveler yapmak istemiş; ancak çalışmasını tamamlayamamıştır.

4. **el-Mutferık ve'l-Mufterık**: Muhammed b. Mahmûd, İbnu'n-Neccâr el-Bağdâdî (587-643)

MÜBHEMÂT: Bk. el-Mubhemât.

MÜDELLİS: Bk. el-Mudellis.

MÜRSEL: Bk. el-Mursel.

MÜSELSEL: Bk. el-Muselsel.

MÜSNED: Bk. el-Musned.

MÜTEVÂTİR: Bk. el-Mutevâtir.

- N -

NÂSİHU'L-HADÎS VE MENSÛHUHU

Hadis Usulü ilminin konuları arasında yer alan bu ilim dalı hadislerde *nesh* meselesiyle ilgilidir. Bir diğer deyişle, Hz. Peygamber (s.a) tarafından konulmuş olan bir şer'î hükmün yine onun tarafından neshedilmesine dair rivayetleri konu olarak alır. Kısacası, hadislerin *nâsih* ve *mensûh* olanları bu ilim dalının konusunu oluştururlar.

Nâsihu'l-Hadîs ve Mensûhuhu konusunda yazılmış eserlerden çok azı günümüze kadar ulaşabilmiştir. Bilinenleri şunlardır:

1. **Kitâbu'n-Nâsih ve'l-Mensûh**: Ahmed b. Hanbel (164-241)
2. **Kitâbu'n-Nâsih ve'l-Mensûh fi'l-Hadîs**: Ahmed b. Muhammed b. Hâni' Ebu Bekr el-Esrem (270)
3. **Kitâbu'n-Nâsih ve'l-Mensûh**: Suleymân İbnu'l-Eş'as es-Sicistânî, Ebû Dâvud (202-275)

   el-Kettânî, eserin Nâsihu'l-Hadîs ve Mensûhuhu konusunda olduğunu söylüyor. (*RM*, 60). Oysa Bağdatlı İsmail Paşa Merhum onu **Nâsihu'l-Kur'ân ve Mensûhuhu** ismiyle vermiştir. (*EM*, 1/395)
4. **Nâsihu'l-Hadîs ve Mesûhuhu**: Ahmed b. İshâk et-Tenûhî, Ebu Ca'fer el-Enbârî (231-318)
5. **Nâsihu'l-Hadîs ve Mensûhuhu**: Ahmed b. Muhammed, en-Nahhâs (338)
6. **en-Nâsih ve'l-Mensûh fi'l-Hadîs**: Abdullah b. Muhammed, Ebu'ş-Şeyh b. Hibbân (369)
7. (**Nâsihu'l-Hadîs ve Mensûhuhu**): Umer b. Ahmed, İbn Şâhîn el-Bağdâdî (286-375)

   Muhtasarı

   Muhtasaru Nâsihi'l-Hadîs ve Mensûhihi: İbrâhim b. Ali, İbn Abdilhak (744)
8. **Nâsihu'l-Hadîs ve Mensûhuhu**: Hibetullah b. Selâme el-Bağdâdî (410)
9. **Nâsihu'l-Hadîs ve Mensûhuhu**: Muhammed b. Ali, Ebu Muslim el-İsbehânî (457)

10. **Nâsihu'l-Hadîs ve Mensûhuhu**: Abdulkerîm b. Hevâzin, Ebu'l-Kasım el-Kuşeyrî

11. **Kitâbu'l-İ'tibâr fi'n-Nâsih ve'l-Mensûh mine'l-Âsâr**: Muhammed b. Mûsâ el-Hâzımî (584)

    Basılıdır. (1-3, Beyrût 1400/1980)

12. **Nâsihu'l-Hadîs ve Mensûhuhu**: Abdurrahmân b. Ali, İbnu'l-Cevzî (510-597)

13. **Tecrîdu'l-Ahâdîsi'l-Mensûha**: İbnu'l-Cevzî

14. **Rusûhu'l-Ahbâr fî Mensûhi'l-Ahbâr**: Burhanuddin b. İbrâhîm b. Umer el-Ca'birî (732)

    Dr. Hasen Muhammed Makbûl Edisyonu: Beyrut 1988

15. **İddetu'l-Mensûh fi'l-Hadîs**: El-Huseyn b. Abdurrahmân, İbnu'l-Ehdel (855)

16. **el-İ'zâr fî Nâsih ve Mensûhi'l-Asâr**: el-Hizâmî

    Nüsha: Köprülü, 2481.

en-NESEB: Bk. el-Ensâb.

- R -

er-RIHLE

Sözlükte yolculuk anlamına gelen bu kelime, Hadis terimi olarak, hadis öğrenmek, bir yerdeki meşhur hadis âlimi ile görüşerek ondan rivayette bulunmak gayesiyle yapılan yolculuklara denilmiştir.

Hadis edebiyatı içinde rıhle konusuna ayrılmış eserler vardır. Bunlardan bir kısmı hadis rivayet etmek maksadiyle yapılan yolculuklarla ilgili haberlere dairdir. Bir kısmı ise rıhlelerde görüşülüp hadis rivayet edilen alimlerin hayat hikayelerini verir. Verdiğimiz örneklerden ilki birinci kısma; diğerleri ise ikinci kısma ait eserlere örnektir.

1. **Kitâbu'r-Rıhle fî Talebi'l-Hadîs**: Ahmed b. Ali, el-Hatîbu'l-Bağdâdî (392-463)

   Dr. Nûruddin Itr edisyonu neşredilmiştir. (1395/1975).

2. **Kitâbu'r-Rıhle**: Ahmed b. Suleymân b. Halef el-Bâcî (493)
3. **Kitâbu'r-Rıhle**: Muhammed b. Abdilvâhid, ed-Dakkâk (516)
4. **Kitâbu'r-Rıhle**: Ahmed b. Muhammed, İbnu'r-Rumiyye (567-637)
5. **İttibâ'u'l-Eser fî Rıhleti İbn Hacer**: Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l-Askalânî (773-852)

RİCÂLU'L-HADÎS

Rical, Kelime olarak "er kişi" anlamına gelen "Racul" un çoğuludur. Hadis Usûlü, İlminde *Ricâlu'l-Hadîs*, hadisleri rivayet eden ravilere denilmiştir. Az da olsa hadis ilmiyle meşgul olan, hadis rivayetini kendisine iş edinmiş kimselere de denir. Ancak söylendiğinde ilk manası kasdedilir. Nitekim "şu hadisin ricâli sikadır" denildiği zaman hadisin senedini oluşturan ravileri kasdedilmiş olur.

Hadislerin sıhhati, ilk bakışta ricalinin durumundan anlaşılır. Bu bakımdan hadis ricaline ayrılmış eserler tertip edilmiştir. Sayıları oldukca kabarık listelere ulaşan rical kitaplarının bir kısmı yalnızca *sika* olan ravilere ayrılmıştır. Bu tür eserler icin *Sikât* maddesine bakılabilir. Bir kısmı ise *zayıf* ravilere ayrılmıştır. O gruba giren eserlerden *Duafâ* maddesinde bahsedilmiş; misalleri gösterilmiştir.

Özellikle hadis rivayetiyle meşgul olanlardan bahseden, onların hayat hikâyelerini veren ricâl kitapları çeşitli isimler altında toplanır. Bir kısmı Târîh, bir kısmı tabakât, bir kısmı ise tevârîh ve vefeyât konusunda ele alınır.

Biz burada genelde hadis ilmiyle meşgul olanların hayat hikâyelerine ayrılmış hadis edebiyatını söz konusu edeceğiz. Hemen hepsi aynı zamanda birer hadis ravisi olan bu kişiler içinde sika olarak nitelenenleri bulunduğu gibi çeşitli kusurlarla tenkit edilmiş zayıf raviler de vardır. Hatırlatmak gerekirse, burada söz konusu edilen kitaplar arasına Tabakât ve Târih konularına ait olanlardan da karışmıştır. Bu, herşeyden önce konularının aynı mahiyette oluşundan kaynaklanmıştır. Bu itibarla o maddelerdeki eserlerle birlikte de mütalaa edilebilirler.

1. **Kitâbu't-Târîh**: el-Leys b. Abdurrahmân el-Fehmî (175)
2. **Kitâbu't-Târîh**: Abdullah İbnu'l-Mubârek (181)
3. **Kitâbu't-Târîh**: el-Fadl b. Dukeyn, Ebu Nu'aym (219)

   İbn Sa'd, **et-Tabakâtu'l-Kubrâ**'da; el-Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**'de; İbn Haceri'l-Askalânî **el-İsâbe**'de bu eserden nakillerde bulunmuşlardır. Günümüze müstakil bir nüshası ulaşmamıştır.
4. **et-Tabakâtu'l-Kubrâ**: Muhammed b. Sa'd, İbn Sa'd, Kâtibu'l-Vâkıdî (230)

   Bk. Tabakât.
5. **Kitâbu't-Târîh**: Yahya b. Ma'în (233)

   Harf tertibiyle düzenlenmiştir. Dr. Ahmed Muhammed Nûr Seyf tarafından yayına hazırlanarak etraflı bir araştırmayla birlikte neşredilmiştir. (Mekke, Câmi'a Melîk Abdilazîz, 1399/1979).

   Derlemesi

   İstinbâtu'l-Mu'în fi't-Tarîhi İbn-Ma'în: Umer b. Bedr el-Mevsılî (557-622)
6. **Kitâbu'r-Ricâl**: Yahya b. Ma'în

   Abdullah b. Muhammed b. Hâtim ed-Dûrî (271) tarafından rivayet edilmiştir.
7. **Kitâbu't-Târîh**: Ali İbnu'l-Medînî (161-234)
8. **Kitâbu't-Târîh**: Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe (235). (*KZ.*, 1/276)
9. **Kitâbu't-Târîh**: Usmân b. Muhammed b. Ebî Şeybe (150-239)
10. **Kitâbu't-Târîh**: Halîfe İbnu'l-Hayyât (240)
11. **Kitâbu'l-İlel ve Ma'rifeti'r-Ricâl**: Ahmed b. Hanbel (241)

    Nüsha: Ayasofya 3380.

    Prof. Dr. Talât Koçyiğit ve Prof. Dr. İsmâil Cerrahoğlu tarafından yayına hazırlanarak önce bir kısmı Ankara'da (1963) daha sonra tamamı iki cilt halinde basılarak yayınlanmıştır. (İst., 1987).
12. **Kitâbu İleli'l-Hadîs ve Ma'rifeti'ş-Şuyûh**: Muhammed b. Abd el-Mevsılî (242)
13. **Tabakâtu'r-Ruvât**: Halîfe b. Hubeyre, Ebu Umer el-Usfurî eş-Şebâb (246)

14. **Kitâbu't-Târîh**: Amr b. Alî, Ebu Hafs el-Fellâs (249)
15. **Kitâbu't-Târîh**: el-Fadl b. Ğassân el-Gulâbî (254). (*EM*, 1/818)
16. **et-Târîhu'l-Kebîr**: Muhammed b. İsmâ'il el-Buhârî (194-256)

el-Buhârî, bu eserini henüz on sekiz yaşında iken Medîne'de yazmıştır. Hz. Peygamber'e saygı için, Muhammed isminden başlayıp daha sonra harf sırasında göre sıralanan hadis ravileri hakkında kısa bilgiler veren önemli bir kaynak eserdir. Verilen bilgilere çok kere hadis ilminde güvenilir olup olmadıklarına dair verilen hükümler eklenmiştir.

Yaklaşık on üç bin ravi hakkında bilgiler veren **et-Târîhu'l-Kebîr**, elimizdeki en eski kaynaklardan birisidir.

Nüsha: Ayasofya, Topkapı 3. Ahmed, Köprülü (kısımlar halinde).

Basılıdır. (Haydarâbâd, 1941-1945; 1959-1963).

Eleştirisi

Beyânu Hata'i'l-Buhârî fi't-Târîh: Abdurrahmân b. Ebî Hâtim er-Râzî (327)

Nüsha: Topkapı 3. Ahmed 624 (v. 119b-143a).

İbn Ebî Hâtim ve Ebu Zur'a tarafından yapılınış eleştiriler dört gruptadır:

a. Her ikisinin birden düzelttikleri

et-Târîhu'l-Kebîr üç kez elden geçmiş; her birinde ilaveler yapılmış; bazı isimler çıkarılmıştır. Haliyle düzeltmeler de söz konusu olmuştur. Her iki Râzînin düzelttikleri, **et-Târîhu'l-Kebîr**'in ilk ve düzeltme görmeden önceki nüshalarına ait olabilir.

b. Aslında hata olmadığı halde müstensih hatası olarak ortaya çıkanlar.

c. Farklı rivayet edilenler. el-Buhârî, bunlar içinden herhangi birini tercih etmeden bırakmıştır.

d. el-Buhârî'nin doğru yazdığı; ancak Ebu Hâtim'in yanlış gördükleri.

Tertibi

Târihu Kitâbi'l-Buhârî li'A'la's-Sînîn: el-Huseyn b. İdrîs el-Herevî (301)

17. **et-Târîhu'l-Evsat**: el-Buhârî

Adından **et-Târîhu'l-Kebîr**'in kısaltılmışı olduğu anlaşılmaktadır.

18. **et-Târîhu's-Sağîr**: el-Buhârî

Bu da değişik bir metotla et-Târîhu'l-Kebîr'den özetlenmiştir. el-Buhârî bu kitabını şöyle tanıtmaktadır:

"Bu, Hz. Peygamber, Muhacirler, Ensâr, Tâbi'ûn ve daha sonra gelenlerin tabakaları, ölüm tarihleri, nesebleri, künyeleri, ile hadisine rağbet edilen muhaddisler konularındaki muhtasar bir kitaptır.." (*Sağîr*, I/1).

Buradan anlaşılmaktadır ki el-Buhârî, bu eserinde Hz. Peygamber zamanından başlayıp İslâm Tarihi'nin yaklaşık ilk iki asrında yaşayan hadis ricali hakkında kısa tarihi bilgiler vermiştir. et-Târîhu's-Sağîr de iki kere basılmış-

tır. Baskılarından ilki 1325/1907 tarihli Hindistan; ikincisi ise 1397/1977 tarihini taşıyan Kahire baskısıdır.

19. **Kitâbu't-Târîh**: Suleymân b. Ma'bed es-Sinecî (257)
20. **Kitâbu Ruvâti'l-İ'tibâr**: Muslim b. Haccâc el-Kuşeyrî (206-261)
21. **Kitâbu't-Târîh**: Ahmed b. Abdullâh b. Sâlih el-İclî (261)
22. **Kitâbu't-Târîh**: Ubeydullah b. Abdulkerîm, Ebu Zur'a er-Râzî (264)
23. **Kitâbu't-Târîh**: Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, İbn Mâce (209-273)
24. **Kitâbu't-Târîh**: Hanbel b. İshâk (273)
25. **Kitâbu'l-Ma'rife ve't-Târîh**: Ya'kûb b. Sufyân el-Besevî (277)

    Nüsha: Topkapı, Revan Köşkü 1445 (2. cilt, 244 V.); Es'ad Efendi 2391 (3. cilt 355 varak) Dr. Ekrem Diyâ el-Umerî edisyonu, 1-3, Bağdâd 1394/1964
26. **Kitâbu't-Târîh (Târîhu Ruvâti'l-Hadîs)**: Ahmed b. Zuheyr, İbn Ebî Hayseme (279)

    el-Hâtîbu'l-Bağdâdî, daha sonra da İbnu's-Salâh oldukca faydalı bir kitap olduğunu söylemişlerdir. (*KZ.*, I/522; *RM.*, 97).
27. **Kitâbu't-Târîh**: Abdurrahmân b. Amr, Ebu Zur'a ed-Dimeşkî (281)
28. **Kitâbu't-Târîhi'l-Kebîr**: Ahmed b. İshâk, İbn Vâdıh (284)
29. **Kitâbu't-Târîh**: Ahmed b. Ali, Ebu'l-Abbâs el-Ebbâr (290)
30. **Kitâbu't-Târîh**: Muhammed b. Abdullah el-Hadramî, el-Mutayyen (297)
31. **Kitâbu't-Târîh**: Muhammed b. Ahmed, İbn Ebî Hayseme (297)
32. **Kitâbu'r-Ricâl**: Ali b. Ahmed el-Akîkî (299)
33. **Târîhu'r-Ruvât**: Ahvas İbnu'l-Mufaddal (300)
34. **Kitâbu't-Târîh**: el-Huseyn b. İdrîs, İbn Haram el-Ensârî (301)
35. **el-Esmâ'u'l-Mufrede min Ricâli'l-Hadîs**: Ahmed b. Hârûn el-Berdîcî (301)
36. **Kitâbu't-Tabakât**: el-Berdîcî

    Bk. et-Tabakat
37. **Kitâbu't-Temyîz**: Ahmed b. Ali en-Nese'î (303)
38. **Kitâbu'r-Ricâl**: el-Kasım b. Zekeriya, el-Mutarriz (305)
39. **Kitâbu't-Târîh**: Abdullah b. Ali, İbnu'l-Cârûd en-Nîsâburî (307)
40. **Kitâbu'r-Ricâl**: Humeyd b. Ziyâd el-Kûfî, eş-Şî'î (310)
41. **Târîhu'r-Ricâl**: Muhammed b. Cerîr et-Taberî (224-310)
42. **Kitâbu't-Târîh**: Muhammed b. İshâk es-Serrâc (313)
43. **Kitâbu Kabûli'l-Ahbâr ve Ma'rifeti'r-Ricâl**: Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd el-Belhî (317)
44. **Târîhu'l-Bâhilî**: Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahmân el-Bahilî (321)
45. **Tezkiretu'l-Huffâz**: Umer b. Sehl ed-Dîneverî (330)
46. **Kitâbu Sikâti'l-Muhaddisîn ve Du'afâ'ihim**: Muhammed b. Ahmed b. Temîm el-Kayravânî (333)

47. **Kitâbu't-Târîh**: Muhammed b. İbrâhim el-Assâl (349)
48. **Kitâbu Ricâli'l-Endelus**: Hâlid b. Sa'îd el-Kurtubî (352)
49. **Kitâbu'z-Zâhir:** Mesleme İbnu'l-Kasım (352)
50. **Kitâbu's-Sıle**: Mesleme İbnu'l-Kasım

    İbn Hacer, eserin el-Buhârî'nin **et-Târîhu'l-Kebîr**'ine zeyl niteliğinde olduğunu söyler. Oysa es-Sehâvî, kitabın, müellifinin **Kitâbu'z-Zâhir** isimli eserinin zeyli olduğu görüşündedir.

51. **Kitâbu't-Târîh**: Muhammed b. Hibbân el-Bustî (354)
52. **Meşâhîru Ulemâ'i'l-Emsâr**: İbn Hibbân

    Basılıdır. (Manfred Fleischammer edisyonu, Kahire 1379/1959).

53. **Evhâmu Ashâbi't-Tevârîh**: İbn Hibbân
54. **Kitâbu't-Târîh**: Umer b. Ahmed, Ebu Hafs İbn Şâhîn (385)
55. **el-İ'lâm bi-A'lâmi'l-Endelus**: Abdullah b. Muhammed, Ebu'l-Velîd İbnu'l-Faradî (351-403)
56. **Riyâdu'l-Uns fî Târîhi Ulemâ'i Endelus**: İbnu'l-Faradî

    Zeyli

    Kitâbu's-Sıle: Halef b. Abdulmelik, İbn Beşkuvâl

57. **Kitâbun fî Esmâ'i'r-Ricâl**: Ahmed b. Ali el-Bîkendî (404)
58. **Munteha'l-Kemâl fî Ma'rifeti Esmâ'i'r-Ricâl**: Ali İbnu'l-Huseyn, İbnu'l-Felekî (427)
59. **Hilyetu'l-Evliyâ**: Ahmed b. Abdullâh, Ebu Nu'aym el-İsbehânî (336-430)

    Basılıdır. (3. Bs., 1-10, Beyrût 1400-1980

    Muhtasarı

    Sıfatu's-Safve: Abdurrahmân b. Ali, İbnu'l-Cevzî (510-597)

    Basılıdır. (1-4, Haleb 1389/1969).

60. **el-İrşâd fî Ulemâ'i'l-Bilâd**: el-Halîl b. Abdullâh, Ebu Ya'lâ el-Halîlî (446)

    Basılıdır.

    Tertibi

    (**Tertîbu Kitâbi'l-İrşâd**): el-Kasım b. Kutluboğa (802-879)

61. **Mûdihu Evhâmi'l-Cem'i ve't-Tefrîk**: Ahmed b. Ali, el-Hatîbu'l-Bağdâdî (392-463)

    Basılıdır. (1-2, Haydarâbâd, 1378-1959)

62. **el-Kitâbu'l-Mubeyyin fî Târîhi Endelus**: Hayyân b. Halef el-Kurtubî (392-469)
63. **el-Muktebes fî Târîhi Endelus**: Hayyân el-Kurtubî
64. **et-Târîhu'l-Kebîr**: Muhammed b. Hilâl es-Sâbî (480)
65. **Uyûnu'l-Ahbâr**: Abdullâh b. Ali er-Ruşâtî (466-543)

66. **Vefeyâtu'ş-Şuyûh**: el-Mubârek b. Ahmed el-Ensârî (549)
67. **el-İrticâl fî Esmâ'i'r-Ricâl**: Yûsuf b. Muhammed, el-Cemâhirî (558)
68. **Târîhu Endelus**: Halef b. Abdulmelik, İbn Beşkuvâl (494-578)
69. **et-Takyîd li-Ma'rifeti Ruvâti'l-Kutubi ve'l-Esânîd**: Muhammed b. Muhammed el-Cezerî (751-833)
70. **el-Cemâl fî Esmâ'i'r-Ricâl**: Abdurrahmân b. Ali, İbnu'l-Cevzî (510-597)
71. **el-Muntazam fî Târîhi'l-Umem**: İbnu'l-Cevzî. Basılıdır.
72. **el-Benîn ve'l-Benât ve'l-Âbâ ve'l-Ummehât fî Ricâli'l-Hadîs**: el-Mubârek b. Muhammed, İbnu'l-Esîr (544-606)
73. **el-Munteka fî Ricâli'l-Hadîs**: Muhammed b. İsmâ'il, İbn Halfûn (558-636)
74. **Esmâ'u Ricâli'l-Hadîs mine'l-Mişkât**: Muhammed b. Abdullâh, el-Hatibu't-Tebrizî (749)
75. **Târîhu'l-İslâm**: Muhammed b. Ahmed b. Usmân ez-Zehebî (748)

    Kronoloji tertibine göre düzenlenmiştir. Tarihî olayların ardından hadis ricaline dair bilgiler de verir. Bir kısmı basılmıştır. (1-6, Kahire).

    Muhtasarı

    Muhtasaru Târîhi'l-İslâm: Muhammed b. Muhammed b. Ali, İbnu'l-Cezerî (751-833)
76. **el-İber fî Haberi men Ğaber**: ez-Zehebî

    Basılıdır. (1-4, Kahire)

    Zeyli

    1. (**Zeylu'l-İber**): Muhammed b. Muhammed b. Ali, İbn Hamze (792)
    2. (**Zeylu'l-İber**): Ahmed b. Yahyâ es-Sa'dî (816)
77. **Tezkiratu'l-Huffâz**: ez-Zehebî

    Basılıdır. (1-4, Haydarâbâd 1956).

    Zeyli

    1. (**Zeylu Tezkireti'l-Huffâz**): Ebu'l-Mahâsîn el-Huseynî
       Basılıdır.
    2. **Lahzu'l-Elhâz bi-Zeyli Tabakâti'l-Huffâz**: Muhammed b. Fehd el-Mekkî
       Basılıdır.
    3. **Zeylu Tabakâti'l-Huffâz**: Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî (849-911)
       Basılıdır.
    4. **Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ**: ez-Zehebî
       Nüsha: Topkapı 3. Ahmed, 2911.
       Basılıdır.

       Zeyli

       1. **Zeylun alâ Siyeri A'lâmi'n-Nubelâ**: Muhammed b. Abdilvehhâb ez-Zubeyrî (639-730)

2. **Ta'rîfu Zevi'l-Ulâ bi-men lem Yezkurhu'z-Zehebî mine'n-Nubelâ**: Muhammed b. Ahmed el-Fâsî (775-832)

78. **İ'vânu'n-Nasr fî A'yâni'l-Asr**: el-Halîl b. Eybek es-Safedî (696-764)

Basılıdır.

79. **et-Tezkira bi-Ricâli'l-Aşera**: Muhammed b. Ali el-Huseynî İbn Hamze ed-Dimeşkî (715-765)

el-Mizzî'nin *el-Kutubu's-Sitte* ricali hakkındaki **Tehzîbu'l-Kemâl** isimli eserine **el-Muvatta', Musnedu'ş-Şâfi'î, Musned Ahmed b. Hanbel** ve **Musned Ebî Hanîfe** ricalini ekleyerek meydana getirdiği eseridir.

Nüsha: Köprülü 263; Âşir Ef. 119, 120; Bayezid Umûmî 1042.

Basılıdır. (Haydarâbâd, Beyrût).

80. **el-Bidâye ve'n-Nihâye**: İsmâ'il b. Umer el-Kuraşî, İbn Kesîr (705-774)

Basılıdır.

Muhtasarları

1. (**Muhtasaru'l-Bidâye ve'n-Nihâye**): Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l-Askalânî (852)
2. **Ikdu'l-Cumân**: Mahmûd b. Ahmed el-Aynî (855)

el-Aynî, bu eserinde **el-Bidâye ve'n-Nihâye**'yi tamamen ihtisâr etmiştir. (KZ., I/228).

Basımına başlanmış olup devam etmektedir.

Türkçe Tercümesi

Terceme Târihi'l-Aynî: Muhammed Sâlim b. Mirza Mustafa er-Rûmî (1099-1152)

el-Bidâye ve'n-Nihâye'nin Türkçe Tercümesi

(Tercumetu'l-Bidâye ve'n-Nihâye): Mahmûd b. Muhammed b. Dilşâd.

81. **et-Tekmîl fî Ma'rifeti's-Sikât ve'd-Du'afâ ve'l-Mecâhîl**: İsmâ'il b. Umer el-Kuraşî, İbn Kesîr (705-774)

82. **Târîhu'r-Ruvât**: Nâsır b. Ahmed el-Biskerî (823)

83. **Ta'cîlu'l-Menfa'a bi-Ricâli'l-E'immeti'l-Erba'a**: Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l-Askalânî (773-852)

İbn Hamze'nin **et-Tezkire** isimli eserinden **el-Muvatta', Musnedu'ş-Şâfi'î, Musned Ahmed b. Hanbel** ve **Musned Ebî Hanîfe** ricalini ayırarak eklemeler yapmak suretiyle meydana getirdiği eserdir.

Basılıdır. (Haydarâbâd, Beyrût).

84. **Tuhfetu Ehli't-Tahdîs an Şuyûhi'l-Hadîs**: İbn Haceri'l-Askalânî

85. **ed-Dureru'l-Kâmine fî A'yâni'l-Mieti's-Sâmine**: İbn Haceri'l-Askalânî

Basılıdır.

86. **Kitâbu'l-Ef'âl**: Ahmed b. Abdulkadir (883)

İsmâ'il Paşa, hadis ravilerine dair olduğunu kaydetmiştir. (*EM*, I/234).

87. **Kitâbu't-Târîh**: el-Kasım b. Kutluboğa (802-879)

Ebu Ya'lâ el-Halîlî'nin **el-İrşâd** isimli eserini tertibe koyarak ve eklemeler yaparak meydana getirmiştir.

88. **ed-Dav'u'l-Lâmi' fî A'yâni'l-Karni't-Tâsî'**: Muhammed b. Abdurrahmân es-Sehâvî (830-902)

Basılıdır.

89. **Telhîsu'l-Akvâl fî Tahkîki Ahvâli'r-Ricâl**: Muhammed b. Ali el-Esterâbâzî (1028)

Nüsha: Bayezid Umûmi 1213; Çelebi Abdullâh 39.

90. **Zehru'r-Riyâd**: el-Hasen b. Ali, İbn Şâdkam (1046)
91. **Şezerâtu'z-Zeheb**: Abdulhayy b. Ahmed, İbnu'l-İmâd el-Hanbelî (1089)

Basılıdır.

92. **Samtu'l-Le'âlî fi't-Ta'rîf bi'r-Ricâl**: Muhammed Kuveysım b. Ali et-Tûnisî (1114)
93. **Silku'd-Durer fî A'yâni'l-Karni's-Sânî Aşer**: Muhammed b. Halîl el-Muradî

Basılıdır.

94. **Esmâ'u Ricâli'l-Hadîs**: Abdusselâm b. Umer el-Mârdînî (1200-1259)

er-RUBÂ'İYYÂT

"Rubâ'î" kelimesinin çoğuludur. Genelde son ravisi ile Hz. Peygamber (s.a) arasında dört râvi bulunan ve *âlî* olma vasfına sahip bulunan isnadlarla rivâyet edilen hadislere denilmiştir.

Bazı hadis alimleri kendileriyle Hz. Peygamber arasında dört râvî bulunan en âlî isnadlarıyla rivayet etmiş oldukları hadisleri ayrı bir kitapta toplamışlardır. Kendilerinden sonra toplayanlar da olmuştur. Adına er-Rubâ'iyyât denilen bu tür kitaplardan en meşhurları şunlardır:

1. **er-Rubâ'iyyât**: Muslim İbnu'l-Haccâc el-Kuşeyrî (204-261)
2. **er-Rubâ'iyyât**: Muhammed b. İsa et-Tirmizî (279)
3. **er-Rubâ'iyyât**: Ebu Bekr b. Abdullah el-Yâfi'î (354)
4. **Rubâ'iyyâtu'ş-Şâfi'î**: Ali b. Umer ed-Dârekutnî (306-385)
5. **Rubâ'iyyâtu't-Tâbi'în**: el-Hasen b. Hibetullah, İbnu's-Sarsarî (537-586)
6. **Dureru'd-Derârî fî Şerhi Rubâ'iyyâti'l-Buhârî**: Ahmed b. Muhammed eş-Şâmî

- S -

es-SÂBIK VE'L-LÂHIK

"Önce olan, eski" ve "sonradan gelen, yeni" manasını veren bu terim Hadis Usûlü İlminde ölüm tarihleri arasında uzun zaman geçmiş olan ve aynı şeyhten rivayette bulunan iki raviye denir. Önce ölen sâbık, sonradan ölen ise lâhıktır.

Aynı şeyhten rivayette bulundukları halde aralarında uzunca bir zaman dilimi bulunan iki ravinin bilinmesi, isnad açısından önem taşır. Önce, isnadda *uluvv* meydana gelir. İsnatta *inkata* (kopukluk) olduğu vehmini ortadan kaldırır.

es-Sâbık ve'l-Lâhık'a misal vermek gerekirse el-Buhârî ile Ebu'l-Huseyn Ahmed el-Haffâf verilebilir. Her ikisi de Muhammed İbnu's-Serrâc'tan rivayette bulunmuşlardır. el-Buhârî 256 da; el-Haffâf ise bir rivayete göre 393 de ölmüştür. Buna göre aralarında 130 küsür sene vardır. Aynı şekilde *Rivâyetu'l-Ekâbir ani'l-Esâğire* (Büyüklerin Küçüklerden Rivayeti) ne örnek olacak şekilde İmâm Mâlik b. Enes'ten rivayette bulunmuş olan İbn Şihâb ez-Zuhrî (124) ile ondan rivayette bulunanların sonuncusu sayılan Ahmed b. İsmâ'il es-Sehmî (259) da es-Sâbık ve'l-Lâhık sayılırlar. İkisi arasındaki zaman 135 yıl gibi insan ömrü için gerçekten uzun bir zamandır.

es-Sâbık ve'l-Lâhık konusundaki bilinen tek eser şudur:

es-Sâbık ve'l-Lâhık Ahmed b. Ali, el-Hatîbu'l-Bağdâdî (392-463)

Muhammed b. Matar ez-Zehrânî tarafından mastır tezi olarak hazırlanmış ve 1402/1982 tarihinde Riyad'da basılarak yayınlanmıştır.

SAHÂBE

Sözlük bakımından bir arada bulunmak, sohbet veya arkadaşlık etmek manasına gelen "sahibe" kök fiilinden alınma bir kelimedir. Bu fiilin ism-i mensubu olan "sahâbî" nin çoğuludur. Aynı fiilden alınma bir kelime "sahb"la birdir. İkincinin cem'u'l-cemi *ashâb* ile aynı manada kullanılır.

Hadis Usulü İlminde sahâbe, Hz. Peygamber (s.a) i peygamberliği sırasında mü'min olarak gören, mü'min olarak ölen kişilere denir. Tarifi verilen kişi kadınsa sahâbiyye şeklinde anılır. Onun çoğulu sahâbiyyât gelir.

Sahâbe, Hz. Peygamber'in çevresini oluşturan mü'minlerdir. Peygamberliğinin ilk günlerinden ebedî hayata göç edinceye kadar her fırsatta onunla birlikte olmuşlar; sözlerini, fiillerini, nasihatlarını, emir ve yasaklarını, tavsiyelerini öğrenip uygulamışlardır. Bu bakımdan sünnetin nakline kaynak olmuşlardır. Sünneti aksetti-

ren hadisler, sahâbenin gayretiyle öğrenilerek bir sonraki nesle aktarılmıştır. Sahabenin bu yönden Hadis Tarihinde büyük önemi vardır.

Sahâbe hakkında değişik türde eserler tertip edilmiştir. Bunları gruplar halinde görmek faydalı olacaktır.

a) Biyoğrafik Bilgiler Veren Eserler

1. **et-Tabakâtu'l-Kubrâ**: Muhammed b. Sa'd b. Menî, İbn Sa'd (168-230)
   İbn Sa'd'ın bu basılı kaynak eserinde kimi sahabîlerle ilgili bilgiler de vardır. (Bk. et-Tabakât)
2. **Kitâbu Men Nezele Mine's-Sahâbe Sâ'ire'l-Buldân**: Ali b. Abdullah el-Medînî (161-234)
3. **Tabakâtu'r-Ruvât**: Halîfe İbnu'l-Hayyât (240)
4. **et-Târîhu'l-Kebîr**: Muhammed b. İsmâ'il el-Buhârî (194-256)
5. **et-Târîhu's-Sağîr**: el-Buhârî
   Bk. Ricâl.
6. **Esmâ'u's-Sahâbe**: el-Buhârî
   İbn Hacer, sahabe isimleri konusunda bildiği ilk eser sahibinin el-Buhârî olduğunu söyler. (*Isâbe*, I/1).
7. **Kitâbu Ma'rifeti's-Sahâbe**: Ahmed b. Abdullah, İbnu'l-Berkî (270)
8. **Kitâbu'l-Ma'rife ve't-Târîh**: Ya'kûb b. Sufyân el-Besevî (277)
   Bk. Ricâlu'l-Hadîs.
9. **Tesmiyetu Ashâbi'n-Nebî**: Muhammed b. Îsâ et-Tirmizî (209-279)
   Nüsha: Laleli, 2089; Şehit Ali Paşa 2840/1.
   Prof. Dr. Ali Yardım tarafından yayınlanmıştır. (Dokuz Eylül Üniversitesi İlâhiyat Fak. Dergisi, II, 247-346, İzmir 1406/1985).
10. **et-Târîhu'l-Kebîr**: Ahmed b. Zuheyr, Ebu Bekr b. Ebî Hayseme (279)
    (*KZ*, I/276).
11. **Ma'rifetu's-Sahâbe** Abdullah b. Muhammed, Abdân el-Mervezî (220-293)
12. (**Ma'rifetu's-Sahâbe**): Muhammed b. Abdullah el-Hadramî, el-Mutayyen (202-)
13. **Ma'rifetu's-Sahâbe**: Muhammed b. Sa'd el-Ebîverdî (301)
    (*RM*, 95)
14. **Mu'cemu's-Sahâbe**: Ahmed b. Ali, Ebu Ya'la'l-Mevsılî (210-307)
15. **Kitâbu'l-Âhâd**: Abdullah b. Ali (307)
    (*el-İsti'âb*, 1/10)
16. **Kitâbu'l-Mevlid ve'l-Vefât** Muhammed b. Ahmed ed-Dûlâbî (310)
17. **Kitâbu Zeylu'z-Zeyl**: Ebu Ca'fer el-Mısrî (310)
    (*el-İstî'âb*, 1/10).

18. **Mu'cemu's-Sahâbe**: Abdullah b. Muhammed, İbn Binti Meni' el-Beğavî (214-313)

    el-Buhârî'nin **Esmâ'u's-Sahâbe** isimli eserinden nakillerde bulunmuştur.

19. **Kitâbu't-Târîh**: Muhammed b. İshâk es-Serrâc (313)

    (*el-İstî'âb*, I/10)

20. **Kitâbu'l-Musned**: Abdullah b. Ebî Dâvud es-Sicistânî (316)
21. **Ma'rifetu's-Sahâbe**: Ca'fer b. Muhammed el-Mustağfirî (294-350)
22. **Mu'cemu's-Sahâbe**: Abdulbakî b. Kanî el-Umevî, İbn Merzûk (351)

    Nüsha: Köprülü, 452.

    Eleştirisi

    el-İ'lâm ve't-Ta'rîf bi-Mâ li'bni Kanî fî Mu'cemihî mine'l-Evhâm ve't-Tashîf: Muhammed b. Halef, İbn Fethûn (520)

23. **Kitâbu'l-Hurûf fi's-Sahâbe**: Sa'îd b. Usmân, İbnu's-Seken (294-353)

    İbn Hacer, **Mu'cemu's-Sahâbe** adıyla veriyor. (*Lisânu'l-Mîzân*, 6/270).

24. **Kitâbu's-Sahâbe**: Muhammed b. Hibbân el-Bustî (354)

    (*EM*, 2/45)

25. (**Kitâbu's-Sahâbe**): Muhammed İbnu'l-Huseyn el-Mevsılî (374)

    Nüsha: Laleli 3729/8 (v. 73b-92a); Topkapı 3. Ahmed 2963/5 (V. 525a-532b).

26. **Mu'cemu's-Sahâbe**: Ahmed b. İbrâhîm el-İsmâ'ilî (277-371)
27. **Kitâbu't-Târîh**: Umer b. Ahmed, İbn Şâhin (385)
28. **Ma'rifetu's-Sahâbe**: el-Hasen b. Abdullah el-Askerî (395)

    Kabile isimlerine göre tertip edilmiştir. (*RM*, 95)

29. **et-Târîhu'l-Mustahrec (Esmâ'u's-Sahâbe)**: Muhammed b. İshâk, İbn Mende el-İsbehânî (310-395)

    Nüsha: Köprülü, 242 (noksan).

    Zeyli

    Zeylu Esmâ'i's-Sahâbe: Muhammed b. Umer, Ebu Musa'l-Medînî (501-581)

30. **Mu'cemu's-Sahâbe**: Ahmed b. Ali el-Hemedânî, İbn Lâl (307-398)
31. **Mu'cemu's-Sahâbe**: el-Huseyn b. Abdullah el-Kureşî (400 de sağ)
32. **Mu'cemu's-Sahâbe**: Ahmed b. Abdullah, Ebu Nu'aym el-İsbehânî (336-430)

    Nüsha: Topkapı 3. Ahmed, 497.

    Eleştirisi

    Tebyînu'l-İsâbe Li-Evhâm Hasalet fî Ma'rifeti's-Sahâbe: Abdulğanî b. Abdulvâhid el-Makdisî (541-600)

33. **Ma'rifetu's-Sahâbe**: Ca'fer b. Muhammed el-Mustağfirî (350-432)
34. **el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb**: Yusuf b. Abdullah, İbn Abdilberri'l-Kurtubî, en-Nemirî (368-463)

Basılmıştır. (Haydarâbâd 1318-1319; Mısır (el-İsâbe kenarında), 1323-1327).

Muhtasarı

1. **el-İstilhâk Ale'l-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb**: Muhammed b. Halef, İbn Fethûn (520)

   Kâtip Çelebi'ye göre **el-İstî'âb**'ın muhtasarıdır. İsmail Paşa ise zeyli ve tekmilesi olduğunu söylüyor. (*KZ*, 1/85, *EM*, 1/73).

   Prof. M. Tayyib Okiç'e göre de tekmile niteliğindedir. Şöyle diyor: "İbn Fethûn **el-İstî'âb**'a ilaveler yapmak suretiyle bu eseri iki misline çıkarmıştır." (*Okiç*, 67).

2. **Ravdatu'l-Ahbâb fî İhtisâri'l-İstî'ab**: Ahmed b. Yûsuf el-Mâlikî (*KZ*, I/81, 922).

3. **el-İsâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe**: Muhammed b. Ya'kûb el-Makdisî (794)

   Zeyli

   Zeylu'l-İstî'âb: Muhammed b. Abdulvâhid el-Ğâfıkî (619)

   Tehzîbi

   Tehzîbu'l-İstî'âb: Yahya b. Hamîde el-Halebî (630)

   Eleştirisi

   Sihâmu Kitâbi'l-İstî'âb: Muhammed b. Halef, İbn Fethûn (520)

35. **el-İrticâl fî Esmâ'i'r-Ricâl**: Yusuf b. Muhammed et-Tenûhî (558)

    el-İstî'ab'a istidrak mahiyetindedir. (*RM*, 152).

36. **Mu'cemu's-Sahâbe**: Ali İbnu'l-Hasen; İbn Asâkir (499-571)

37. **Tetimmetu Ma'rifeti's-Sahâbe**: Muhammed b. Umer, Ebu Musa'l-Medînî (501-581). (*KZ*, 2/1739; *EM*, 2/100).

38. **Lubâbu'l-İsti'âb fî Ma'rifeti Esmâ'i'r-Ricâl ve's-Sâbık Mine'l-Ashâb**: Muhammed b. Ebî Bekr, el-Vâ'iz et-Temîmî

    Nüsha: Feyzullah Efendi, 1510.

39. **Usudu'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe**: Ali b. Muhammed el-Cezerî, İbnu'l-Esîr (555-630)

    7500 dolayında terceme zikretmiştir. Kendisinden önceki eserlerde bulunmayan hayli isim kaydetmiş; hakkında bilgiler vermiştir.

    Basılmıştır. (Kahire 1972 baskısı 7 cilttir).

    Muhtasarları

    1. **Muhtasar Usudi'l-Ğâbe**: Muhammed b. Muhammed el-Kaşğarî (705)
    2. **Dureru'l-Asâr ve Ğureru'l-Ahbâr**: Muhammed b. Ebî Zekeriya Yahya el-Kudusî. (*KZ*, I/82).

40. **Kitâbu's-Sahâbe**: Îsa b. Suleymân er-Ra'înî (632)

41. **Derru's-Sihâbe fî Beyâni Mevâdi' Vefeyâti's-Sahâbe**: el-Hasen b. Muhammed es-Sağânî (555-650)

    Nüsha: Süleymâniye 1042/57

42. **Buk'atu's-Sudyân**: es-Sağânî
43. **el-Menâhilu'l-Azbe fî-Men Sebete Lehu's-Suhbe (Esmâ'u's-Sahâbe)**: İbrâhîm b. Ali b. İbrâhîm el-Hizâmî.

    Nüsha: Yenicami 901.
44. **Ma'rifetu's-Sahâbe**: Abdullah b. Muhammed el-Mahzûmî (703) (*KZ*, 2/1739).
45. **Tecrîdu Esmâ'i's-Sahâbe**: Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî (673-748)

    İbn Mende, Ebu Nu'aym, Ebu Musa el-Medînî ve İbn Abdilberri'l-Kurtubî'nin eserlerindeki sahabe isimlerinin birleştirilerek kısa bilgiler şekline getirilmesiyle meydana gelmiştir. Çeşitli kaynaklardan başka isimler de eklenmiştir.

    Basılıdır. (1-2, Beyrut).
46. **el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe**: Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l-Askalânî (773-852)

    el-İstî'ab ile zeylinde ve **Usudu'l-Ğâbe**'deki isimlerden oluşur. Hayli şeyler eklenmiştir.

    Baskıları: Kalküta 1848-1894; Mısır 1323-1327; Kahire 1972 (8 cild).

    Muhtasarları

    1. **Aynu'l-İsâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe**: Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî

       Tamamlanamamıştır. İsmail Paşa, Usudu'l-Ğâbe'nin muhtasarı olarak kaydetmiştir. (*EM*, 1/540). Bu hatadır. Doğrusu, el-Kettânî'nin de kaydettiği gibi, el-İsâbe'nin muhtasarı olduğudur. (*RM*, 153)
    2. **Muhtasaru'l-İsâbe**: Ali b. Ahmed el-Hureyşî (1145)
    3. **eş-Şumûsu'l-Mudiyye fî Zikri Ashâbi Hayri'l-Beriyye**: Muhammed b. Muhammed b. Ali es-Senderûsî (1177)

       el-İsabe'den derlemeler şeklinde olduğu kaydediliyor.
47. **er-Riyâdu'l-Mustetâbe fî Cumle Men Ravâ fi's-Sahîhâyn Mine's-Sahâbe**: Yahya b. Ebî Bekr el-Âmirî el-Yemenî (893)

    Nüsha: Ayasofya 541; Halis Efendi 7330.

    Baskıları: 1303 İran, 1974 Beyrut.
48. **Muzîlu'l-İştibâh fî Esmâ'i's-Sahâbe**: Abdulkerîm İbnu'ş-Şeyh Veliyyuddin b. Yûsuf (1100 dolayları)

    İsma'il Paşa, 1057 de yazılmış bir nüshasını gördüğünü söylüyor. (*EM*, I/613)

    Nüsha: Hâlis Efendi 649; 1803.
49. **Metâli'u'n-Nucûm**: Hersekli Muhammed Kâmil (1317)

    Türkçedir. İki cild halinde İstanbul'da basılmıştır. (1307-1309).

b) Fedâ'ilu's-Sahâbe

1. **Fedâ'ilu's-Sahâbe**: Abdulmelîk b. Habîb, İbn Habîb el-Endelusî (174-238)

2. **Fedâ'ilu's-Sahâbe**: Hayseme b. Suleymân el-Mukrî (174-238)
3. **Fedâ'ilu's-Sahâbe**: Ahmed b. Hanbel (241)
   Nüsha: Yeni Cami, 878.
4. **Fedâ'ilu'l-Ensâr**: Suleymân İbnu'l-Eş'as es-Sicistânî (202-275)
5. **ez-Zurriyetu't-Tâhiretu'l-Mutahhare**: Muhammed b. Ahmed b. Ahmed, Ebu Bişr ed-Dulâbî (224-310)
6. **Kitâbu'l-Âhâd ve'l-Mesânî**: Ebu Bekr b. Ebî Âsım
7. **Fedâ'ilu's-Sahâbe**: Hayseme b. Suleymân el-Mukrî (343)
8. **Kitâbu Fedâ'ili's-Sahâbe**: Muhammed b. Hibbân, İbn Hibbân el-Bustî (354)
9. **Kitâbu's-Sahâbe**: el-Hasen b. Abdullâh el-Askerî (293-382)
10. **Fedâ'ilu's-Sahâbe**: Abdurrahmân b. Muhammed b. Îsâ, İbn Futays (402)
11. **Fedâ'ilu's-Sahâbe**: Muhammed b. Ahmed el-Buhârî, Ğuncâr (412)
12. **Fedâ'ilu's-Sahâbe**: Ahmed b. Abdullah, Ebu Nu'aym el-İsbehânî (336-430)
13. **Fedâ'ilu'l-Hulefâ'i'l-Erba'a**: Ebu Nu'aym
14. **el-Muvâfaka Beyne Ehli'l-Beyti ve's-Sahâbe**: İsmâ'il b. Ali, İbn Zenceveyh er-Râzî (445)
15. **el-Musannef fî Fedâ'ili's-Sahâbe**: Ahmed İbnu'l-Huseyn el-Beyhakî (384-458)
16. **Fedâ'ilu's-Sahâbe**: el-Hasen b. Hibetullah, İbn Sarsârî (537-586)
17. **Kitâbun fî-men Dahale'l-Yemene mine's-Sahâbe**: Ahmed b. Ali el-Arşânî
18. **Minhâcu Ehli'l-İsâbe fî Mahabbeti's-Sahâbe**: Abdurrahmân b. Ali, İbnu'l-Cevzî (510-597)
19. **Fedâ'ilu's-Sahâbe**: Abdullah b. Ahmed, İbn Kudâme el-Makdisî (541-620)
20. **er-Riyâdu'n-Nadira fî Fedâ'ili'l-Aşera**: Ahmed b. Abdullâh, Muhibbuddîn et-Taberî (694)
    Nüsha: Çorlulu Ali Paşa 92; Veliyuddin Efendi 573; Murad Molla 389; Şehit Ali Paşa 1876; Topkapı 3. Ahmed 563, 2810, 2089; Esat Efendi 2274; Selim Ağa 795.
21. **Ğaysu's-Sihâbe fî Fadli's-Sahâbe**: Yûsuf b. Muhammed el-Abbâdî (776)
22. **Tuhfetu'l-Ahbâb fî Fedâ'ili'l-Ashâb**: Muhammed Emîn el-Hâmî (959 da sağ)

c) Sahâbe Istidrakleri

1. **el-İcâbe li-Îrâd me'stedrekethu Â'işe ale's-Sahâbe**: Muhammed b. Abdullâh ez-Zerkeşî (745-794)
   Basılıdır.
2. **Aynu'l-İsâbe fî me'stedrekethu Â'işe ale's-Sahâbe**: Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî

d) Sahabe hakkında Çeşitli Konular

1. **Kitâbu'l-Uhuvve mine'l-Muhaddisîn mine's-Sahâbe ve't-Tâbi'în**: Abdurrahmân b. Muhammed, İbn Futays (348-402)
2. **Durretu's-Sihâbe fî Mevâdi' Vefeyâti's-Sahâbe**: Ahmed b. Abdullâh el-Yemenî (460)
3. **Kitâbun fî-men Dahale Yemene mine's-Sahâbe**: Ahmed b. Ali el-Arşânî (590)
4. **Minhâcu Ehli'l-İsâbe fî Suhbeti's-Sahâbe**: Abdurrahmân b. Ali, İbnu'l-Cevzî (510-597)
5. **en-Nehy an Sebbi'l-Ashâb**: Muhammed b. Abdulvâhid, ed-Diyâ'u'l-Makdisî (569-643)
6. **Turuku'l-İsâbe bi-Mâ Câ'e fi's-Sahâbe**: Muhammed b. Muhammed b. Muhammed, İbn Fehd el-Mekkî (787-871)
7. **el-İsâbe fî-mâ Ravâhu's-Sâdetu's-Sahâbe**: Abdurrahmân b. Ali, eş-Şâkir (793-876)
8. **Durru's-Sihâbe fî-men Dahale Mısra mine's-Sahâbe**: Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî (849-911)
9. **Rîhu'n-Nesrin fî-men Âşe mine's-Sahâbe Mi'e ve Işrîn**: es-Suyûtî
10. **Muzîlu'l-İştibâh fî Esmâ'i's-Sahâbe ve't-Tâbi'în ve'r-Ruvât**: Abdulkerîm b. Veliyuddîn, İbn Veliyiddîn (1100 dolayları)
11. **Husnu's-Sihâbe fî Şerhi Eş'âri's-Sahâbe**: Ali Fehmi Cabic

    Basılıdır. (1. cildi, İst. 1324).

Bunlardan başka burada anmak istediğimiz bir çalışma daha vardır. Dr. Nevzat Aşık'a ait doktora tezi olan söz konusu çalışma **Sahâbe ve Hadis Rivayeti** başlığını taşımaktadır. Aynı isimle basılmıştır. (İzmir, 1981).

e) *Evlâdu's-Sahâbe*: Bk. Evlâdu's-Sahâbe.

es-SAHÎFE

Sözlük bakımından üzerine yazı yazılmış kağıt veya yazılı kağıtlardan meydana gelen birkaç sayfalık küçük çapta kitap manalarına gelir. Hadis Tarihi içinde Sahîfe; Hz. Peygamber (s.a) henüz hayatta iken ve ebedî aleme göçetmesinin ardından sahâbe devrinde yazılan küçük çapta hadis derlemelerine denir.

İlk yazılı hadis metinlerinden oluşan sahifeler ayrı kitapçıklar halinde bize kadar ulaşmış değildir. Ancak **Musned Ahmed b. Hanbel** gibi kimi eserlerde nakledilmişlerdir. Varlıklarından böylece haberdar oluyoruz.

Bugün için elimizdeki sahifelerin bellibaşlıları şunlardır:

1. **Sahîfetu Sa'd b. Ubâde**: Sa'd b. Ubâde (15)

    Yaşadığı sürece Hz. Peygamber'in meclislerini kaçırmayan Sa'd b. Ubâde ondan işittiği hadisleri yazarak bir kitap meydana getirmiştir. Onun bu kitabı ölümünden sonra torunlarına geçmiş onlar tarafından rivayet edilmiştir.

2. **Sahîfetu Ali b. Ebî Tâlib**: Ali b. Ebî Tâlib (40)

   Hz. Ali'nin elinde sadakât ve diyet hadislerinin yazılı olduğu bir sahîfenin bulunduğu bilinmektedir. Bununla beraber onun bu sahîfeden başka Kur'an-ı Kerim'i ve hadisleri de topladığı bize kadar ulaşan haberler arasındadır.

3. **Sahîfetu Semura b. Cundeb**: Semura b. Cundeb (58?)

Sahâbî Semura'nın Hz. Peygamber (s.a)'den hadis yazdığı bilinir. Yazdığı hadisler oğulları ve diğer bazı hadisciler tarafından rivâyet edilmiştir. Kimi sünenlerde yer alır.

4. **Sahîfetu Ebî Hureyre**: Ebu Hureyre (59)

   Ebu Hureyre'nin kendisinin yazı bilip hadisleri yazdığı kesin değildir. Ancak ondan, hadise olan aşırı tutkusu sonucu, yazılı hadislerini ihtiva eden kitaplarının olduğu nakledilmiştir. Hayatında yazılan Hemmâm b. Munebbih'in sahîfesi ondan rivayet edilen 138 hadisi içerir. **es-Sahîfetu's-Sahîha** ismi verilen bu hadis mecmuası Prof. Muhammed Hamidullah tarafından yayınlanmıştır.

   Söz konusu sahîfenin üç türkçe çevirisi vardır. Her üçü de yayınlanmıştır.

   1. **İlk Hadis Mecmualarından Hemmâm b. Münebbih'in Hadis Mecmuası**: Çeviren Ragıp İmamoğlu (Ankara, 1966).
   2. **Hemmâm b. Munebbih'in Sahîfesi**: (Prof.) Dr. Talât Koçyiğit, (Ankara, 1967).
   3. **Muhtasar Hadis Târihi ve Sahîfa-i Hemmâm b. Munebbih**: Türkçeye Çeviren: Kemal Kuşcu (İstanbul, 1967).

5. **Sahîfetu Abdillah b. Amr İbni'l-Âs**: Abdullah b. Amr İbni'l-Âs (65):

   Hadis alimleri arasında **es-Sâhifetu's-Sâdıka** adiyle meşhur bu hadis mecmuası, torunlarından Amr b. Şu'ayb tarafından rivayet edilmiştir. İsnadlarındaki bir ifade yüzünden bu sahifenin hadisleri tartışma konusu olmuştur.

6. **Sahîfetu Abdillah b. Abbâs**: Abdullah b. Abbâs b. Abdilmuttalib (68)

   Hz. Peygamberden işittiği hadisleri levhalar halinde yazdığı rivayet edilir. Böylece oluşan metinler oğlu Ali'ye intikal etmiş; ondan diğer hadiscilere geçerek rivayet edilmiştir.

7. **Sahîfetu Abdillah b. Umer**: Abdullah b. Umer İbni'l-Hattâb (74)

   Hz. Peygamber (s.a)'in ebedî aleme göçettiğinde genç bir sahabî olan Abdullah'ın hadis yazıp yazmadığı kesinlikle belli değildir. Şu var ki elinde yazılı hadis metinleri olduğu biliniyor. Bunlar kölesi Nâfi'den rivayet edilmiştir.

8. **Sahîfetu Câbir b. Abdillah**: Câbir b. Abdillâh (74)

   Kaynaklarımız, Câbir'e ait bir sahîfenin varlığından söz ederler. Ancak söz konusu sahîfenin Câbir tarafından yazılıp yazılmadığı belli değildir. Prof. Dr. Talât Koçyiğit bu sahîfenin aslında Suleymân b. Kays el-Yeşkurî tarafından yazılmış olacağını ileri sürmektedir. (*Hadis Tarihi*, 49).

es-SAHÎH

Hadis Usûlü İlminde özel ilmî tarifi yapılmış olan *sahîh*, en özlü biçimde Hz. Peygamber (s.a)'e ait olduğu sıhhatli bir biçimde belirlenmiş; öteki deyişiyle, sıhhatine hükmedilmiş olan hadistir. Böyle hadisler, genelde *sahîh* adı verilen kitaplarda toplanmışlardır. Söz gelimi, Muhammed b. İsmâ'il el-Buhârî'nin el-Câmi'u's-Sahîh'i bu şekilde sahih hadisleri bir araya getirmekle ünlüdür.

Hadis Edebiyatı içinde sahih hadisleri bir araya getiren hayli çalışmalar vardır. Bunlardan bir kısmı müslümanlar arasında fazlaca rağbet görmüş ve Hadis İlminde asıl kabul etmiştir. Bir **Sahîhu'l-Buhârî** misalinde görüldüğü gibi bunlar, çok yönlü çalışmaların odağı olmuşlardır.

Misal vermek bakımından belli başlı sahihlere örnekler göstermek yerinde olacaktır.

1. **el-Câmi'u's-Sahîh (Sahîhu'l-Buhârî)**: Muhammed b. İsmâ'il el-Buhârî (194-256)

   Hicrî Üçüncü asrın büyük alimi Muhammed b. İsmâ'il el-Buhârî'nin tamamen sahih hadislerden meydana geldiği kabul edilen meşhur hadis kitabıdır. Cami türünden bir eserdir. Asıl ismi, **el-Câmi'u's-Sahîhu'l-Musnedu'l-Muhtasaru Min Umûri Resulillâh (s.a) ve Sunenihî ve Eyyâmihî**dir. Kısaltılarak **el-Câmi'u's-Sahîh** veya **Sahîhu'l-Buhârî** denilmiş ve bu isimlerle meşhur olmuştur.

   Sahîhu'l-Buhârî'nin asıl ismi onun niteliklerini gösterecek şekilde yorumlanmıştır. Buna göre, o isimdeki el-Câmi' kelimesi, eserin câmi türünden bir kitap olduğunun; bütün konulardaki hadislerden bir kısmını bir araya getirdiğinin ifadesidir. es-Sahîh kelimesinden sahih hadisleri topladığı anlaşılır. el-Musned sözcüğü ise isnadı kesiksiz anlamına *musned* hadislerden meydana geldiğini gösterir. el-Muhtasar sıfatıdır ve bütün sahih hadisleri değil, el-Buhârî'nin koyduğu şartlara uygun hadislerden özlü hükümlere delalet eden bir kısmını aldığını belirtir. Diğer kelimelerse onun yalnızca hadisleri değil, herhangi bir konudaki hadislerden çıkarılmış hükümlere yer vermeyi de hedeflediğine delâlet eder.

   Sahîhu'l-Buhârî'den önce tasnif edilen hadis kitaplarında sahih hadislerle birlikte hasen ve zayıf olanlara da rastlanır. Ayrıca bunlarda Hz. Peygamber'e ait hadislerin yanında *sahâbe* ve *tâbi'ûn*dan gelen rivayetler de vardır. Bu durumda Hz. Peygamber'e ait kimsenin şüphe etmeyeceği nitelikte sahih hadisleri bir araya getiren güvenilir bir kitaba şiddetle ihtiyaç duyulmuştur. el-Buhârî, eserini böyle bir ihtiyacı karşılamak üzere yazmıştır. Onun Sahih'i yazmasında ihtiyacın yanısıra hocası İshak b. Râhûye'nin (161-238) büyük etkisi olmuştur. Kendisi anlatmıştır: "İshâk b. Râhûye'nin yanında bulunuyorduk. Bize "Hz. Peygamber'in sünnetinden sahih olanlarını bir kitapta toplasanız" dedi. Gönlüme bu işi yapmak düştü. Sahih hadisleri toplamaya başladım. Bu kitaba sahih olandan başka hadis yazmadım. Kitap uzamasın

diye yazmadığım sahih hadisler yazdıklarımdan çoktur. Yazdıklarımı altı yüz bin hadis içinden seçtim. İki rekat namaz kılıp Allah'a istihare ettikten sonra sıhhatine kesin kanaat getirdiğim hadislerin dışında Sahih'e hadis koymadım." (*Târîh Bağdâd*, 2/8, 9).

el-Buhârî, **Sahîh**'ini on altı senede tamamlamıştır. Bu süre devamlı bir çalışmadan çok eserin son şeklini almasına kadar geçen zaman olmalıdır. Eseri tamamladıktan sonra devrin en önde gelen hadis otoritelerine, Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Ma'în, Ali İbnu'l-Medînî'ye göstermiştir. Zamanın bu büyük hadis alimlerinin hepsi Sahih'i beğenmişler; dört hadis dışında bütün hadislerinin sahih olduğu kanaatini belirtmişlerdir. el-Ukaylî'ye göre o dört hadis hakkında da son söz el-Buhârî'nindir. Onlar da sahihtir.

Yukarıda da değinildiği gibi Sahihu'l-Buhârî câmi' türü bir hadis kitabıdır. Bu türdeki diğer kitapların ana konularındaki hadisleri ihtiva eder. Hadislerin konuları ve sayıları sırasıyle şöyledir:

Bed'u'l-Vahy: 7; İman: 50; İlm: 75; Vudû: 109; Gusl: 43; Hayz: 37; Teyemmum: 15; Fardu's-Salât: 2; Salât fi's-Siyâb: 39; Kıble: 13; Mesâcid: 36; Sutre: 30; Mevâkîtu's-Salât: 75; Ezân: 28; Fadlu Salâti'l-Cemâ'a: 40; el-İmâme: 40; İkametu's-Sufûf: 18; İftitâhu's-Salât: 28; el-Kırâ'e: 30; er-Rukû' ve's-Sucûd ve't-Teşehhud: 52; İnkıdâ'u's-Salât: 17; İctinâb Ekli's-Sûm: 5; Salâtu'n-Nisâ ve's-Sıbyân: 15; el-Cumu'a: 65; Salâtu'l-Havf: 6; el-İyd: 40; el-Vitr: 15; el-İstiska: 35; el-Kusûf: 25; Sucûdu'l-Kur'ân: 14; el-Kasr: 36; el-İstihâre: 8; el-Tahrîd alâ Kıyâmi'l-Leyl: 41; en-Nevâfil: 18; es-Salât bi-Mescid Mekke: 9; el-Amel fi's-Salât: 26; es-Sehv: 14; el-Cenâ'iz: 154; ez-Zekât: 113; Sadakatu'l-Fıtr: 10; el-Hac: 240; el-Umre: 32; el-İhsâr: 40; Cezâ'u's-Sayd: 40; es-Savm: 66; Leyletu'l-Kadr: 10; Kıyâm Ramadân: 6; el-İ'tikâf: 20; el-Buyû': 191; es-Selem: 19; eş-Şuf'a: 3; el-İcâre: 24; el-Havâle: 30; el-Kefâle: 8; el-Vekâle: 17; el-Muzâra'a ve'ş-Şurb: 29; el-istikrâd ve Edâ'u'd-Duyûn: 25; el-Eşhâs: 13; el-Mulâzeme: 2; el-Lukata: 15; el-Mezalim ve'l-Ğasb: 41; eş-Şerike: 72; er-Rehn: 9; el-Itk: 21; el-Mukâtebe: 6; el-Hibe: 69; eş-Şehâdât: 58; es-Sulh: 21; eş-Şurût: 24; el-Vesâyâ: 41; el-Cihâd ve's-Siyer: 255; el-Cihâd: 42; Fardu'l-Humus: 58; el-Cizye ve'l-Muvâda'a: 63; Bed'u'l-Halk: 202; el-Enbâ ve'l-Meğâzî: 428; Cuz'u'l-Ahbar ba'de'l-Meğâzî: 138; et-Tefsîr: 540; Fedâ'ilu'l-Kurân: 81; en-Nikâh ve't-Talak: 244; en-Nefekât: 22 ; el-Et'ime: 70; el-Akîka: 11; es-Sayd ve'z-Zebâ'ih: 90; el-Edâhî: 30; el-Eşribe: 65; et-Tıb: 79; el-İlbâs: 120; el-Merdâ: 41; el-Libâs: 100; el-Edeb: 256; el-İstîzân: 77; ed-Da'avât: 76; mine'd-Da'avât: 30; er-Rikâk: 100; el-Havd: 16; el-Cenne ve'n-Nâr: 57; el-Kader: 28; el-Eymân ve'n-Nuzûr: 31; Keffâretu'l-Yemîn: 15; el-Ferâ'id: 41; el-Hudûd: 30; el-Muhâribûn: 52; ed-Diyât: 54; İstitâbetu'l-Murteddîn: 20; el-İkrâh: 13; Terku'l-Hiyel: 23; et-Ta'bîr: 60; el-Fiten: 80; el-Ahkâm: 82; el-Emân: 22; İcâze Haberi'l-Vâhid: 19; el-İ'tisâm: 96; et-Tevhîd'den sona kadar: 170. (Umdetu'l-Kaarî, 1/9, 10).

Buna göre Sahîhu'l-Buhârî'de 97 *Kitâb* başlıklı ana bölümlere dahil 3730 bâb da 7375 (İbn Hacerin sayımına göre, 7397) hadis vardır. Mu'allak, mutâba'at

ve mevkûf rivayetler bu sayının dışındadır. Tekrarlar hariç tutulursa Hz. Peygamber'e ait *merfû* hadislerin sayısı 2602 dir.

Rivayetlere göre Sahih'i el-Buhârî'den doksan bin kişi dinlemiştir. İçlerinden beşi Sahihu'l-Buhârî'nin en meşhur ilk ravileridir:

1. Muhammed b. Yûsuf b. Matar el-Firebrî (320)
2. İbrâhim b. Ma'kıl en-Nesefî (295)
3. Hammâd b. Şâkir en-Nesevî (290)
4. Mansûr b. Muhammed b. Ali el-Bezdevî (329)
5. el-Hasen b. İsmâ'il el-Mehâmilî (330)

Sahîhu'l-Buhârî'nin bu rivayetlerinden ilk ikisi dışında diğerleri pek itibar görmemiştir. Kaynakların verdiği bilgilere bakılırsa en-Nesefî rivayeti, el-Firebrî rivayetinden daha az kapalıdır. Dolayısıyla anlaşılması ona nisbetle daha kolaydır. el-Hattâbî, Ebu Nu'aym el-İsbehânî, el-Humeydî gibi alimler şerh veya çalışmalarında bu nüshayı diğerlerine tercih ederek asıl olarak almışlardır.

el-Firebrî nüshası, el-Buhârî'nin kâtibi Ebu Ca'fer Muhammed b. Ebî Hâtim nüshasına dayanan bir asıldan çoğaltılmıştır. el-Firebrî bu nüshayı bizzat el-Buhârî'den 248 (862)'de Firebr (Farab)'da; 252 (866)'da Buhârâ'da olmak üzere iki kere dinlemiştir. Sonradan bu nüsha çoğaltılmış ve yaygın hale gelmiştir. Ancak bu nüshadan kopya edilen ilk nüshalar arasında önemli ayrılıklar meydana gelmiştir.

Hicrî yedinci asrın sonlarına doğru Ali b. Muhammed b. Abdullah el-Yûnînî (701) isimli bir Hadis âlimi, el-Firebrî nüshasından çoğaltılan nüshaların arasını birleştirmiş; onu diğer meşhur nüshalarla karşılaştırarak Sahîh'in bugün elimizde bulunan nüshasını meydana getirmiştir. Diğer nüshalar bu arada unutulmuştur. İstanbul kütüphanelerinden birinde bulunan ve yapılacak baskıya esas oluşturmak üzere Sultan Abdulhamid'in emriyle Mısır'a gönderilen çok eski bir el-Yûnînî nüshası, eser basıldıktan sonra ortadan kaybolmuş; bir daha geri gelmemiştir. (*Buhârî'nin Kaynakları*, 173, 184)

Sahihu'l-Buhârî'nin önemli özelliklerinin başında mukaddimesinin olmayışı gelir. Gerçekten Sahîh, "İnneme'l-A'mâlu bi'n-Niyyât" hadisiyle başlar. Sahîh'in bu hadisle başlamasını, el-Buhârî'nin eserini yazarken niyetinin halisane olduğunun ifadesi olarak yorumlayanlar; dolayısiyle bu hadisi önsöz yerine koyanlar vardır.

Sahîhu'l-Buhârî'de bulunan hadisler, **Sahîhu Muslim**'de olduğu gibi bütün rivayet farklarıyla bir arada verilmiş değilir. Aksine, taşıdıkları hükme göre birkaç yerde verilmişlerdir. Bu konuda el-Makdisî şunları söylemiştir:

"Allah rahmet eylesin, el-Buhârî bazen bir hadisi birkaç yerde zikreder ve her babda başka bir isnadla ve hangi bâbda *tahric* ediyorsa o bâbın gerektirdiği

manayı çıkarır. Bir hadisi aynı isnad ve aynı lafızla iki yerde tekrar ettiği nadirdir. Yine bir hadisi tekrar ettiğinde başka bir tarîktan gelen rivayetini verir ve bundan bazı faydalar gözetir. Söz gelimi bir hadisi bir sahâbîden rivayet ettikten sonra o hadisi bir başka sahâbîden rivayet etmiş bulunursa maksadı o hadisi *garâbet*ten kurtarmak olmuştur. Kendi şeyhlerine varıncaya kadar ikinci, üçüncü... tabakadan raviler hakkında da aynı şeyi yapar. O hadisi birkaç yerde okuyanlar aynen tekrar edilmiş sanırlar. Gerçekte ise bu, fazladan bir faydaya bağlı olduğu için tekrar sayılmaz. Onun bir hadisi böyle tekrar etmesinin görünüşe göre tekrardan bir farkı da bazı ravilerin tam, bazılarının kısaltarak rivayet ettikleri aynı hadisin hangi lafızlarının hangi raviye ait olduğunu göstermektedir. Bunun için hadis herbirinden nasıl gelmişse öylece rivayet eder. Böylece hadisi rivayet edende bir şüphe var ise onu da giderir. Aynı şekilde hem *mevsûl*, hem *mursel*; hem *merfû* hem *mevkûf* olarak gelen bazı birbirine zıt manalar taşıyan hadisler vardır ki el-Buhârî'ce mevsûl veya merfû olarak rivayet edildiği böylece açıklığa kavuşturulmuş olur. İşte bu gibi yerlerde aynı hadisi iki tarıktan gelen şekliyle rivayet eder. Bununla da hadisin zıt manalar taşımasının kendisince hükmü olmadığı, yahutta merfû olarak gelen şeklin kendisine göre açıklığa kavuştuğunu anlatmak ister." (*Hedyu's-Sârî*, 12).

Sahîhu'l-Buhârî'de bir hadisin değişik isnad ve lafızlarla tekrar edilerek verilişine "inneme'l-a'mâlu bi'n-Niyyât" hadisi örnek gösterilebilir. el-Buhârî bu hadisi Sahîh'in yedi yerinde, yedi değişik şeyhten farklı isnad ve lafızlarla vermiştir. Şöyle ki;

1. Bed'u'l-Vahy'de el-Humeydî'den;

2. Kitâbu'l-İman'da, Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî'den;

3. Kitâbu'l-Itk, el-Hatâ ve'n-Nisyân bâbında, Muhammed b. Kesîr'den;

4. Hicretu'n-Nebî bahsinde, Musedded b. Muserhed'den;

5. Kitâbu'n-Nikâh'ta, Yahya b. Kaza'a'dan;

6. Kitâbu'l-Eymân ve'n-Nuzûr'da, Kuteybe b. Sa'îd'den;

7. Terku'l-Hiyel'de İbnu'n-Nu'mân'dan...

Hadisleri taşıdıkları fıkhî veya umumî hükümlere göre bölerek ait olduğu hükmü ilgilendiren kısmını almak suretiyle verişine misal olarak da Hz. Peygamber'in peygamberliğini ilan haberini alan Bizans Meliki Hirakliyus'un Ticaret için Şam'da bulunan Ebu Sufyân'ı çağırtıp onunla konuşması ve Hz. Peygamber'in yolladığı İslâm'a davet mektubu hakkındaki haberi verilebilir. el-Buhârî bu haberi on dört yerde verir:

1. Bed'u'l-Vahiy'de (Ebu Sufyân'ın Hirakliyus ile konuşması, Hirakliyus'un Hz. Peygamber'i ikrar edişi, Dihye aracılığıyla gönderilen mektup, İbnu'n-Nâtur kıssası, Hirakliyus'un Bizans ileri gelenlerini toplayıp onlara Hz. Peygamber'e uymalarını söylenip imtihan etmesi sırasıyla);

2. Kitâbu'l-Cihâd, Du'â'un-Nebî ile'l-İslâm babında, (Hz. Peygamber'in İslâm'a davet mektubu gönderdiği, Bu mektubu Dihye ile yolladığı, ona Busra emirine vermesini emrettiği, Ebu Sufyan kıssası, Hz. Peygamber'in mektubu tertibinde);

3. Kitâbu't-Tefsîr'de. (Ebu Sufyân Kıssası, Hz. Peygamber'in mektubu);

4. el-Aynî'nin ifadesine göre yine Kitâbu't-Tefsîr'de Abdullah b. Muhammed'den;

5. Kitâbu'ş-Şehâdât'ta, "men emera bi'incâzi'l-va'd" babında. (Herakliyus'un Ebu Sufyân'la konuşmasının yalnızca bir fırkası);

6. Cizye bahisinde özlü olarak;

7. Kitâbu'l-Edeb'de yine özlü olarak ve Ebu Sûfyan'la konuşmanın iffet ve sıla-i rahm fırkasını içeren kısmıyla;

8. Yine el-Aynî'nin ifadesine göre Kitâbu'l-Edeb'de Muhammed b. Mukatil'den özlü olarak,

9. Kitâbu'l-İlm'de Hz. Peygamber'in mektubunun elden götürülmesi fıkrası bölümüyle;

10. Kitâbu'l-Eymân ve'n-Nuzûr'da;

11. Kitâbu'l-Ahkâm, Tercemetu'l-Hukkâm babında sadece tercüme fıkrasıyla;

12. Kitâbu'l-Meğâzî'de;

13. Haber Âhâd bahsinde, mektubun Kisrâ'ya götürülmesi fıkrasıyla;

14. Kitâbu'l-İstîzân, keyfe yuktebu'l-Kitâb ilâ Ehli'l-Kitâb babında kitap ehline mektup yazmanın caiz olduğuna delil olarak yalnızca mektubun hitap kısmıyla. (*Umdetu'l-Kaarî*, 1/98).

Sahîhu'l-Buhârî'nin önemli özelliklerinden birisi bab başlıklarıdır. Bunlara özel tabiriyle "terâcim" adı verilmiştir. "el-Buhârî'nin fıkhı, teracimindedir" sözü meşhurdur. O bab başlıklarında çok kere herhangi bir konuda delil olan ayetlerin yanısıra hadislerden bölümlere, sahâbe sözlerinine, diğer alimlerin görüşlerine yer verir. Buna örnek olarak da Kitâbu'l-İmân'in ilk babı verilebilir. Burada el-Buhârî önce "Hz. Peygamber'in "buniye'l-İslâmu alâ hamsin" hadisi" başlığını koymuş; arkasından imanın söz ve amelden ibaret olduğu, artıp eksileceği görüşüne yer vererek buna delil olarak sekiz ayet zikretmiştir. Daha sonra Allah için sevip Allah için buğzetmenin imanla ilgili olduğunu kaydedip Umer b. Abdulazîz'in Adî b. Adî'ye yazdığı "imanın farzları, şartları, hududu ve sünnetleri vardır. Bunları tamamlayan imanını kemale erdirir. Tamamlayamayan erdiremez. Eğer yaşarsam öğrenmeniz için bunları açıklayacağım. Eğer ölürsem, sizin sohbetinize haris değilim" sözüne yer vermiştir. Daha sonra ise Kur'ân-ı Kerim'den Hz. İbrahim'in "kalbim yatışsın" sözünü nakletmiştir. En sonra da Mu'az b. Cebel, İbn Mes'ud, İbn Umer, Mucâhid ve İbn Abbâs'in imanla ilgili bazı sözlerini ve Kur'ân-ı Kerim ayetlerindeki kimi lafızların açıklamalarını *mu'allak* olarak vermiştir.

Sahîhu'l-Buhârî'yi diğer hadis kitaplarından ayıran önemli bir özellik de *mu'allak* hadisleridir. O kadar ki, bu tür hadislerin kaynağının Sahîhu'l-Buhârî olduğu söylenmiştir. *Ta'lîk* adı verilen İsnaddan bir veya daha fazla şahsı anmadan nakledilen böyle mu'allak hadislerin sayısı 141 dir. Yukarıda da söz konusu edildiği gibi daha çok bâb başlıklarındadır. İbn Hacer'e göre üç gruptur:

a. Sahîh'in bir başka yerinde isnadıyla zikrettikleri;

b. Sahîh'te isnadsız bıraktığı halde diğer kitaplarında isnad ettikleri;

c. Ne sahîh'te ne de diğer eserlerinde senedini vermeyip isnadları başka muhaddislerin eserinde bulunanlar...

Sahîhu'l-Buhârî'nin bu özelliği üzerinde durulmuş; tartışmalar yapılmıştır. Muallak hadisler nedeniyle İbn Mende gibi kimi alimler Buharî'yi tedlis yapmakla suçlamışlardır. Bu konudaki belirlemeler özetle şu şekildedir.

"Eğer Buhârî, hadisi "kale, râva" gibi kat'î bir ifade ile *ta'lik* etmişse bu, kendinden alınanın sıhhatine delâlet eder. Yalnız *ta'lîk* arasında ismi söylenmeyen ravîler üzerinde düşünmek gerekir. Söz konusu ravîler *sika* iseler, *ta'lîk* edilmelerinin sebebi bu hadisin kitabın bir başka yerinde daha veya manasının o babda diğer bir vasıta ile bile olsa bulunmuş olmasıdır. Böylece ihtisaren ona da işaret edilmiştir.

Veya bu *ta'lîk*, hadis aliminin şeyhinden *semâ'* yoluyla alındığını; ancak bu şeyhin *tedlîs* yapmakla tanınan biri olduğunu gösterir. Bunun yanısıra *ta'lîk*, bir de hadisin *mevkûf* olduğunu, öteki deyişiyle *müsned* olmayıp isnadının sahâbiye ulaştığını ifâde eder.

Son olarak **Sahîhu'l-Buhârî**'deki *talîk*ler, hadisin ravileri arasında gerçekte sika olmakla birlikte hadis naklinde Buhârî'nin şart koştuğu dereceye yükselemeyenler vardır.

Buhârî, ölümsüz eserinde takip ettiği metod gereği bir hadisi bazen doğrudan doğruya ta'lîk etmiştir. Bazen de *mutâba'at* yoluyla almıştır. Bu da muhtelif sebepleden "*kale fulânun, ravâ fulânun*" gibi cezm sîğasıyla yapılmıştır. Şayet ta'lîk, "*yukalu, yurvâ, yuzkeru*" gibi temrîz sığasıyla yapılmışsa o zaman hadisin isnadında *talîk*de zikrettiği şahsa kadar gelen raviler içinde zayıf bulduğu bir ravi var demektir. Bu zayıflık bazan başkalarının senetteki *illet*i görmemiş veya mühimsememiş olmalarından dolayı *sahîh* kabul edecekleri kadar önemli olabilir.

Buharinin bir başka ta'lîk şekli "*kale lenâ, kale lî, zâdenâ, zâdenî, zekera lenâ, zekera lî* gibi tabirlerle yapılmıştır. Bunlar bazı alimlerce ta'lîk sınıfına dahil edilmiş bile olsalar, *mu'allak* değillerdir. Ebu Ca'fer b. Hamdân bunların *arz* ve *munâvele* ifâde ettiklerini ileri sürmüştür. Hadiscilerin tümüne göre bu tarzda ta'lîk edilen hadisler, senette; ittisâl ifade ederler.

Bazı hadis alimlerine göre Buhârî'nin temrîz sigasıyla ta'lîk ettiği hadisler,

şeyhlerinden *müzâkere* esnasında aldıklarıdır. Aynı konuda Prof. Dr. Fuad Sezgin ise şu mütalaada bulunur:

"...Buhârî'nin **Sahîh**'ini tasnif ettiği sırada ortada zengin bir edebiyat vardı. Buhârî, bunlardan faydalanmıştı. **Sahîh**'te böylesine zengin bir edebiyatın hülâsasına kalkışınca herhangi bir şekilde *semâ* ve *kırâ'at* yoluyla rivayet hakkını elde etmediği kitaplar da vardı. O, bunlardan da istifade etmişti. Rivâyet hakkına sahip olduğu kitaplardan *"haddesenâ, ahberanâ"*, gibi eda lafızlariyle; rivâyet hakkına sahip olmadıklarından ise "kale" tabiriyle hadis alıyordu." (*Buhârî'nin kaynakları*, 84-94. Kısaltılarak)

Özetleyecek olursak *Sahîhu'l-Buhârî*'deki muallak hadisler önemli eleştirilere uğramıştır. Prof. Dr. Fuad Sezgin, Buhârî'nin hadisleri *ta'lîk* etmekle isnad otoritesini ciddî olarak sarstığı kanaatindedir.

Genelde bu özelliklere sahip **Sahîhu'l-Buhârî**'nin ravileri arasında yalancılık, yalan ithamına maruz kalmak, sahibini dinden çıkaran bid'atlarla tenkit edilmiş kimse yoktur. Bu yönüyle de İslâm alimlerinin güvenini kazanmış ve büyük çoğunluğu tarafından Kur'ân-ı Kerim'den sonra en sahih kitap sayılmıştır. Pek çok alim tarafından şerhedilmiştir. Bundan başka hadislerine, bölüm başlıklarına, anlaşılmayan yerlerine, ravilerine, mu'allak hadislerine ve Sahih'i ilgilendiren değişik konulara dair hayli kitaplar yazılmıştır. Denilebilir ki, İslâm aleminde etrafında geniş bir edebiyatın oluştuğu ikinci kitap Sahîhu'l-Buhârîdir. Onun üzerinde batılı ilim adamları da durmuşlardır. Özellikle Fransız, İngiliz, Alman ve İtalyan musteşrıklarının Sahîh'in çeşitli yönlerine dair hayli araştırmaları vardır. Bu önemli eser ayrıca İngilizce ve Fransızcaya da tercüme edilerek yayınlanmıştır.

Birçok kere basılan Sahîhu'l-Buhârî'nin Sultan Abdülhamid'in emriyle basılan Mısır baskısı ile 1315 (1897) tarihli İstanbul baskısı ilmî açıdan en güvenilir olanlarıdır. (*Buhârî*, 66, 68).

a) Şerhleri

1. (**Şerhu'l-Buhârî**): Muhammed b. Muhammed b. Ahmed en-Nîsâbûrî, el-Hâkimu'l-Kebîr (378)

   el-Hattâbi sözünü edip hatalarına dikkat çekmiş (*KZ*, 545)

2. **İ'lâmu's-Sunen**: Hamd **b**. Muhammed el-Hattâbî (308-388)

   Nüsha: Ayasofya, 687; Feyzullah Efendi 437 (563 h.); 261 (616 h.), 262; Topkapı 3. Ahmed 393; Dâru'l-Kutub 21435 b.

   Zeyli

   1. (**Şerhu'l-Buhârî**): Ahmed b. Sa'îd ed-Dâvudî (402)
   2. (**Şerhu'l-Buhârî**): Muhammed b. et-Temîmî

3. (**Şerhu'l-Câmi'i's-Sahîh li'l-Buhârî**): Hişâm b. Abdurrahmân, İbnu's-Sâbûnî (423)

   İsma'il Paşa, harf sırasına göre tertiplenmiş çok faydalı bir şerh olduğuna işaret etmiştir. (*EM*, 2/509).

4. **Şerhu'l-Buhârî**: Muhelleb b. Ahmed el-Esedî, İbn Ebî Sufre (435)

Muhtasarı

Muhtasaru Şerhu'l-Buhârî li'l-Muhelleb b. Ebî Sufre: Muhammed b. Halef, İbnu'l-Murâbıt el-Umevî (485)

5. **Şerhu'l-Buhârî**: Ebu'z-Zinâd es-Serrâc.
6. **Şerhu'l-Buhârî**: Ali b. Halef b. Abdilmelîk, İbn Battal el-Kurtubî (449).

   Nüsha: Topkapı Sarayı, Medîne 230.

   Hadisler genelde Mâlikî fıkhı esas alınarak şerhedilmiştir.

   el-Aynî, **Umdetu'l-Kaarî**'de bu şerhten nakillerde bulunmaktadır.

   Haşiye

   Haşiye Alâ Şerhi'l-Buhârî li'bni Battal: Ali b. Muhammed, İbnu'l-Munîr (699) (*KZ*, 546)

7. (**Şerhu'l-Buhârî**): Umer İbnu'l-Hasen el-Hûzenî el-İşbilî (392-460)
8. (**Şerhu'l-Buhârî**): Muhammed b. Ali, İbn Karziyâl (479)
9. (**Şerhu'l-Buhârî**): Uleys b. Abdullah el-Esedî (480)
10. (**Şerhu'l-Buhârî**): Ali b. Muhammed el-Bezdevî (400-482)

    Muhtasar bir şerhtir.

11. **Şerhu'l-Câmi'i's-Sahîh li'l-Buhârî**: İsa b. Sehl el-Kevâkibî (413-486)
12. **Şerhu'l-Buhârî**: İsmâ'il b. Muhammed el-Bustî, Kıvâmu's-Sunne (459-535)
13. (**Şerhu'l-Buhârî**): Ahmed b. Muhammed b. Umer et-Teymî, İbn Verd (465-540)

    Çok geniş bir şerh olduğu kaydedilir. (*KZ*, 546).

14. (**Şerhu'l-Buhârî**): Muhammed b. Abdullah, İbnu'l-Arabî (468-543)
15. (**Şerhu'l-Buhârî**): Abdulvâhid İbnu't-Tîn es-Sefâkusî

    Kaynağını ed-Dâvudî'nin **İ'lâmu's-Sunen** esas olmak üzere yazdığı şerh oluşturur.

16. **Şerhu Muşkili'l-Buhârî**: Muhammed b. Sa'îd b. Yahya el-Vasıtî (637)

    Nüsha: Feyzullah Efendi, 439 (1. Cüz).

17. **Şerhu'l-Câmi'i's-Sahîh li'l-Buhârî**: el-Hasen b. Muhammed es-Sağânî (555-650)
18. **Şevâhidu't-Tavdîh ve't-Tashîh li-Muşkilâti'l-Câmi'i's-Sahîh**: Muhammed b. Abdullâh b. Mâlik (672)

    Nüsha: Veliyyuddîn Efendi 9259/1; Hacı Reşid Paşa 1117/555; Reisu'l-Kuttâb 180; Bursa Haraccı-Zâde 271/1; Zâhiriye Hadîs 101; Mecmâ 39.

    Basılmıştır. (Haydarâbâd 1319; M. Fu'âd Abdulbâkî edisyonu: Kahire 1957.

19. (**Şerhu'l-Buhârî**): Ali b. Muhammed b. Mansûr el-İskenderânî, İbnu'l-Munîr (699)

Geniş bir şerhtir. (*KZ.*, 546)

20. **et-Telvîh fî Şerhi'l-Câmi'i's-Sahîh**: Moğoltay b. Kılıc et-Turkî (689-762)

Muhtasarı

(**Muhtasaru't-Telvîh**): Resûlâ b. Ahmed et-Tabbânî (793)

21. (**Şerhu'l-Buhârî**): Muhammed b. Ahmed et-Tilemsânî (781)

22. **Şerhu'l-Buhârî**: Ahmed b. Muhammed b. Abdulmu'min el-Kırımî (783)

23. (**Şerhu'l-Buhârî**): Sa'îd b. Mes'ûd el-Kâzrûnî (727-785)

766 da Şîrâz'da te'lif edilmiştir. (*EM.*, I/392)

24. **el-Kevâkibu'd-Derârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**: Muhammed b. Yûsuf el-Kirmânî (718-786)

775 de Mekke'de tamanlanmış.

Nüsha: Murad Molla 507, 512; Rağıp Paşa 295, 296; Yeni Cami 217, 218, 219, 220, 221, 222; Aya Sofya 658, 659-666, 667-670; Süleymaniye 227 (853 v. 985 h.); 228-232; Kılıc Ali 239-242; Şehit Ali Paşa 450; Es'ad Efendi 388; Laleli 548-551; Esmahan Sultan 79-82; Damad İbrahim 339, 340; Lala İsmail 40 (771 h.); Feyzullah Efendi 425-430; Carullah 343; Pertev Paşa 114, 115; Nuru Osmâniye 885-893; Fatih 874-891; 936, 937, 939-942; Beşir Ağa 473 (804 h.); Şehzade 10; Topkapı Sarayı 3. Ahmed 385, 386; Topkapı Sarayı, Medîne 226, 227, 228; Revan Köşkü 228, 229, 230, 231, 232, 233; Atıf Efendi 222; Veliyuddin 217-222; Rüstem Paşa 79-81; Süleymaniye, Yusuf Ağa 133; Cami Mehmed Ağa 54-61; Musalla Medresesi 44, 45, 46, 47; İst. Ün. Kütüphanesi 1772-1777, 1791; Bursa Haraccıbaşı 197, 209.

1935 yılında Kahire'de basılmıştır.

25. **et-Tenkîh fî Şerhi'l-Câmi'i's-Sahîh**: Muhammed b. Bahâdır ez-Zerkeşî (745-794)

Nüsha: Berlin 1195 (788 h. Mü'ellif Hattı); Ayasofya 682, 683, 684; Topkapı Sarayı, Emanet Hazinesi 672; Topkapı Sarayı 3. Ahmed 373, 374, 375, 377, 378; 402/1; Laleli 554; Şehit Ali, 392; Feyzullah Efendi 438; Nuru Osmaniye 742; Fatih 717-721; 1127; Hamidiye 239/1, 240; Reisulkuttab 224/2; Yeni Cami 177; Murad Molla 366; Atıf Efendi 411; Veliyuddin 612-616; Emir Buhârî 56, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi 1788; Manisa 266; Bursa Haraccıbaşı 245; Çorum İl Halk Kütüphanesi 234 (1055 h.)

1351 h. yılında Kahire'de basılmıştır.

Muhtasarı

Muhtasaru't-Tenkîh: Muhammed b. Muhammed, İmamu'l-Kâmiliyye (808-874)

Haşiyesi

1. **Haşiye Ale't-Tenkîh**: Ahmed b. Nasr el-Bağdâdî (844)
   Nüsha: Köprülü 1591/5
2. **Havâşî Ale't-Tenkîh**: Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l-Askalânî (773-852)
   Nüsha: Köprülü 1591/5 (v. 77a-105b).
3. **Fethu'l-Bârî fî Şerhi'l-Câmi'i's-Sahîh Li'l-Buhârî**: Abdurrahmân b. Ahmed, İbn Receb el-Hanbelî (706-795)

26. **Şerhu'l-Câmi'i's-Sahîh**: İsmâ'il b. İbrâhîm el-Belbîsî (802)
    (*EM*, I/215)
27. **Şerhu'l-Câmi'i's-Sahîh**: Muhammed İbnu's-Sa'îd el-Kâzrûnî (802)
28. **Şevâhidu't-Tavdîh fî Şerhi'l-Câmi'i's-Sahîh**: Umer b. Ali İbnu'l-Mulekkın (723-804)
    Nüsha: Topkapı, 3. Ahmed 39 (795 h.); Şehit Ali Paşa 449; Feyzullah Efendi 377-379; 380-392; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi 624.
    es-Sehâvî'ye göre Moğoltay şerhine dayanır. İbn Hacer'e göre ise fazla önemi yoktur.
29. **el-İfhâm li-Mâ fî Sahîhi'l-Buhârî mine'l-İbhâm**: Abdurrahmân b. Umer, İbn Raslân el-Bulkînî (824)
    Eseri 812 de te'lif etmiştir.
    Nüsha: Ayasofya 679 (819 h.); Konya Yusuf Ağa 5265.
30. **Mesâbîhu (Sabîhu)'l-Câmi'is-Sahîh**: Muhammed b. Ebî Bekr ed-Demâmînî (763-827)
    10. Rebiulevvel 828 de Zebîd'de tamamlanmış.
    Nüsha: Nuruosmâniye 849, 850; Selim Ağa 192; Laleli 553 (892 h.).
31. **el-Kevkebu's-Sârî fî Şerhi'l-Buhârî**: Muhammed b. Ahmed b. Mûsâ el-Kufeyrî (831).
    Nüsha: Berlin 1200 (823 h. Mü'ellif Hattı).
32. **el-Lâmi'u's-Sabîh fî Şerhi'l-Câmi'i's-Sahîh**: Muhammed b. Abduddâ'im el-Burmâvî (831)
    Nüsha: Nuruosmâniye 845, 846; Ayasofya 804 (1. cild); 680 (1. cild), Laleli 552 (752 h.); Damad İbrahim Paşa 325, 326, 327; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi 1789, 1865; Topkapı 3. Ahmed 395, 394/2, 394/3; Şehit Ali Paşa 451.
33. **Mecma'u'l-Bahreyn ve Cevâhiru'l-Hibreyn fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**: Yahya b. Muhammed b. Yûsuf, İbnu'l-Kirmânî (833)
    Babası el-Kirmânî ile İbnu'l-Mulekkın şerhlerini birleştirmiş; ez-Zerkeşî şerhi ile ed-Dimyâtî haşiyesinden faydalı bilgiler ekleyerek meydana getirmiştir.
    Nüsha: Topkapı 3. Ahmed 402 (8 cild, 829 h. tarihli mü'ellif hattı).
34. **el-Kevkebu's-Sârî**: Ali İbnu'l-Huseyn el-Mevsılî (837)

35. **et-Tenkîh li-Fehmi Kari'i's-Sahîh**: İbrâhîm b. Muhammed b. Halîl el-Halebî, Sıbtu'bnu'l-Acemî (841)

Nüsha: Topkapı, 3. Ahmed 392; Feyzullah Efendi 435 (824 h.); Ayasofya 689 (831 h.).

Muhtasarı

(**Muhtasaru't-Tenkîh**): Muhammed b. Muhammed eş-Şâfi'î, İmâmu'l-Kâmiliyye (874)

36. **İftitâhu'l-Karî fî Şerhi'l-Câmi'is-Sahîh li'l-Buhârî**: Muhammed b. Abdullah, İbn Nasıruddin ed-Dimeşkî (777-842)

37. **el-Mutterciru'r-Rebîh ve's-Sa'yu'r-Racîh ve'l-Murahhabu'l-Fesîh fî Şerhi'l-Câmi'i's-Sahîh**: Muhammed b. Ahmed et-Tilemsânî (766-842)

38. **Şerhu'l-Câmi'i's-Sahîh**: Ahmed İbnu'l-Huseyn er-Remlî (753-844)

39. (**Şerhu'l-Buhârî**): Ahmed b. Raslan el-Makdisî (844)

40. **Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî**: Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l-Askalânî (773-852)

Buhârî şerhleri içinde en büyüğü sayılır.

Fethu'l-Bârî, hadislerle ilgili incelikler, edebî nükteler, fıkhî fevaid ve diğer yönlerden önemli bir eserdir. (*KZ.*, 547). Hadis tariklarını bir arada vermesi, şerh ve irab yönünden ihtimallerden birini tercih edişi yönlerinden üstün kabul edilir. Tekrar eden hadislerde şerh metodu olarak, hadisi her geçtiği yerde Buhari'nin maksadına uygun izahlar yapar.

H. 804 de **Ta'lîku't-Talîk** isimli eserini bitirdikten sonra **Hedyu's-Sârî** üzerinde çalışmış, 813 de bitirince şerhe başlamış, 842 de bitirmiş.

Nüsha: Yeni Cami 210, 212; Ayasofya 8-18; 37-41; 626-632; 634-653; Köprülü 316-321 (861-868 h.); Süleymâniye 234-238; Kılıç Ali Paşa 228-230; Damad İbrâhim 312-317; 318-322; 2490-2501; Şehit Ali Paşa 432-440; 441-444 (849 h.); 446, 447; Hacı Mahmud 459; Carullah 326-36; Fatih 900-925; Laleli 540-547; 3651/2; Reisulkuttâb 189-194; Feyzullah 399-407; Veliyuddîn 593-595 (860 h.); Bayezid 1012-1019; Musalla Medresesi 46-51; Mahmud Paşa 86, 87; Konya Yusuf Ağa 122-132; Edirne Selimiye 1018-1030.

Birkaç kez basılmıştır. (Bulak 1300-1301; Kahire 1325 h.; 1329 h.).

Mukaddimesi

Hedyu's-Sarî: İbn Haceri'l-Askalânî

Sahîhu'l-Buhârî üzerine yapılmış en önemli çalışmadır.

Nüsha: Yeni Cami 211 (832 h.); Ayasofya 625, 633; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi 586; Musalla Medresesi 52; Topkapı 3. Ahmed 400, 401.

Fethu'l-Bârî ile birlikte basılmıştır.

Haşiye

en-Nuket Alâ Sahîhi'l-Buhârî: İbn Haceri'l-Askalânî

Muhtasarı

1. (**Muhtasaru Fethi'l-Bârî**): Muhammed b. Ebî Bekr İbnu'l-Huseyn el-Merâğî (859)
2. **el-Menhelu'l-Cârî'l-Mucerred min Fethi'l-Bârî**: Muhammed b. Muhammed b. Abdullah el-Haydarî (821-894)
3. (**Muhtasaru Fethi'l-Bârî**): Muhammed İbnu'l-Kasım el-Ensârî, er-Rassâ
   (895 dolayları)

   Eleştirisi

   İntikadu'l-İ'tirâd: Mahmûd b. Ahmed el-Aynî (762-855)

   Nüsha: Zahiriye, Hadîs 99.

41. **Menhelu'l-Kaarî fî Tefsîri Muşkili'l-Buhârî**: Muhammed b. Muhammed el-Menzilî (852)
42. **Umdetu'l-Kaarî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî**: Mahmûd b. Ahmed el-Aynî (762-855)

Büyük ve metotlu bir şerhtir. 820 Recebi sonlarında başlamış, 847 Cumadelûlâsının 5. Cumartesi günü bitirmiştir.

Kâtip Çelebi'ye göre geniş çapta **Fethu'l-Bârî**'den faydalanmıştır. Öyle ki, yerine göre bir sayfalık bir ibareyi aynen nakletmiştir. Şerhlerin pek çok yerinde ona uymuş olmakla birlikte İbn Hacer'in kasten hazfettiği kimi yerlerde sözü uzattığı, tercemesi verilen ravilerin ensâbı, kelimeler, i'rabları, bedî-beyan, me'ânî ve istinbat, soru-cevap gibi hususlarda çok kere İbn Hacer'den ayrıldığı kaydedilir.

Özellikle Fıkhî izahlarda, mezhepler arasındaki farkları delilleriyle birlikte açıklamakta son derece faydalı bir şerhtir. Zaten, Hadis İlmi ağırlıklı şerhe bakmak isteyenler **Fethu'l-Bârî**'yi; fıkıh ağırlıklı olanını tercih etmek isteyenler ise **Umdetu'l-Kârî**'yi yeğlerler sözü meşhur olmuştur.

Umdetu'l-Karî, müellifinin hayatında **Fethu'l-Bârî** derecesinde meşhur olmamıştır. Bunu her iki müellifin arasında geçen kimi anlaşmazlıklara bağlayanlar vardır.

Nüsha: Rağıp Paşa 300-305; Yeni Cami 213-216; Nuruosmâniye 854-861; Ayasofya 671-678; Süleymâniye 238; Yahya Efendi 48-50; Murad Molla 501-506; Selim Ağa 194; Şehit Ali Paşa 452; Damat İbrahim 328-332; 333-335; Hamidiye 276-278; 285-293; Feyzullah 408-428; ResiulKuttâb 196, 200, 201; Carullah 337/1, 338, 339, 340 (845 h.); Veliyuddin 601-606.

Birkaç kere basılmıştır. (İstanbul 1308-1311; Kahire 1348).

43. (**Şerhu Sahîhi'l-Buhârî**): Muhammed b. Fahruddîn el-Abbâsî el-Medînî (860)

860 da bitirmiş.

Nüsha: Zâhiriye Umûmî 8783 (860 h. müellif hattı).

44. (**Şerhu Sahîhi'l-Buhârî**): Abdurrahîm b. Mahmûd b. Ahmed el-Aynî (864)
45. **et-Tavdîh li-Evhâmi'l-Vâkı'a fi's-Sahîh**: Ahmed b. İbrâhîm el-Halebî (884)
46. **el-Kevseru'l-Cârî ilâ Riyâdi'l-Buhârî**: Ahmed b. İsmâ'il el-Gûrânî, Şeyhulislâm (893)

    Nüsha: Ayasofya 868 (874 h.); Râğıb Paşa 297; Murad Molla 514; Topkapı 3. Ahmed 390; (874 h.); Hamidiye 300.
47. (**Şerhu'l-Buhârî**): Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Sâlihî el-Aynî (837-893)
48. (**Şerhu'l-Buhârî**): Lutfullah İbnu'l-Hasen, Lutfî et-Tukâdî (900)
49. (**Şerhu'l-Buhârî**): İbrâhîm b. Hilâl el-Makdisî (903)
50. **el-Bâri'u'l-Fasîh fi'l-Câmi'i's-Sahîh**: Muhammed b. Ali el-Ahmedî (910 da sağ).

    Eserini 910 dolaylarında te'lif etmiştir.

    Nüsha: Feyzullah Efendi 269 (1008 h.).
51. **et-Tevşîh Ale'l-Câmi'i's-Sahîh**: Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî (849-911)

    Nüsha: Yeni Cami 178/1; Topkapı Sarayı, Medîne 262 (Mü'ellif Hattı olması ihtimalı vardır); Topkapı Sarayı Revan Köşkü 53; Konya Yusuf Ağa 4792.

    Muhtasarı

    Rûhu't-Tevşîh Ale'l-Câmi'i's-Sahîh: Ali b. Suleymân el-Bâcem'avî

    Basılmıştır. (Kahire 1298 h.).
52. **el-İ'lâm bi-Şerhi Ahâdîsi Seyyidi'l-Enâm**: İsmâ'il el-Cerrâhî (915 den önce sağ).
53. **İrşâdu's-Sârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî**: Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî (851-923)

    Nüsha: Köprülü 322-325; Rağıp Paşa 291-294; Nuruosmâniye 862-865; 866-869; 870-872; 873-878; 879-884; Ayasofya 603-624; Kılıç Ali 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238; Yahya Efendi 51-53; Süleymâniye 222-226; Topkapı 3. Ahmed 407 (6 cild); 408; Topkapı Sarayı Revan Köşkü 234-237; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi 2709 (904 h.); 2725; Veliyuddin 607-611.

    Birkaç kere basılmıştır. (1876 Lokno; 1284 Nawalkisor; 1267, 1275, 1285, 1288, 1304, 1305 Bulak; 1276, 1304, 1306, 1307, 1325, 1326 Kahire).

    Haşiyesi

    Neylu'l-Emânî fî Tavdîhi Mukaddimâti'l-Karî: Abdulhâdî el-Ebyârî (1305).

    Fihristi

en-Nucûmu'd-Derârî ilâ İrşâdi's-Sârî: Ahmed Hamdullah b. İsmâ'il el-Ankaravî (1225-1317)

54. **Tuhfetu'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**: Zekeriya b. Muhammed el-Ensârî (824-926)

    Nüsha: Nuruosmâniye 847, 848

    1326 da Kahirede basılmıştır.

    Haşiyeli Muhtasarı

    (**Muhtasaru Tuhfeti'l-Bârî**): Muhammed b. Abdulhâdî es-Sindî (1136)

    1300 h. yılında Kahire'de basılmıştır. 1309 Mısır Baskısı 4 cilttir.

55. **Me'ûnetu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî**: Ali b. Muhammed b. Muhammed el-Menûfî (939)

56. **Şerhu'l-Câmi'i's-Sahîh li'l-Buhârî**: Ahmed b. Suleymân, İbn Kemâl (940)

57. (**Şerhu'l-Buhârî**): İbrâhîm b. Halîl el-Halebî

    Prof. Dr. Fuat Sezgin, bu şahsın Sıbtu'bnu'l-A'cemî ile aynı şahıs olabileceğine işaret etmiştir. (*Turâs*, 1/189),

58. (**Şerhu Sahîhî'l-Buhârî**): Mustafa b. Şa'bân el-Gelibuvî, es-Surûrî er-Rûmî (962)

59. **Dav'u's-Sârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**: Abdulkerîm b. Abdurrahmân b. Ahmed el-Abbâsî (963)

    Nüsha: Topkapı Sarayı, 3. Ahmed 391 (Mü'ellif Hattı); Atıf Efendi 529 (Mü'ellif Hattı); Rağıp Paşa 298, 299; Hamidiye 298, 299. (*Turâs*, 1/189).

    Değişik bir tertipdedir.

60. **Fethu'l-Bârî Şerhu'l-Câmi'i's-Sahîh li'l-Buhârî**: Abdulevvel b. Mir Alâ'î ez-Zeydbûrî (968)

61. **et-Tenkîh li-Elfâzi'l-Câmi'i's-Sahîh**: Muhammed b. Bahadır ez-Zerkeşî (974)

62. **Ğâyetu't-Tavdîh Şerhu'l-Câmi'i's-Sahîh**: Usmân b. İsa b. İbrâhim es-Sıddîkî (Onuncu asrın sonları)

    Nüsha: Köprülü 54/2; Topkapı Sarayı, Medine 247.

63. (**Şerhu'l-Buhârî**): Ya'kûb İbnu'l-Hasen el-Keşmirî, el-Âsımî (908-1003)

64. **Teşnîfu'l-Mesâmi' li-Ba'di Fevâ'idi'l-Câmi' (el-Havâşî'l-Ferîde)**: Abdurrahmân b. Muhammed, el-Arif el-Fâsî (1036)

    Fasta basılmıştır. Tarihsizdir. İkinci baskısı 1307 h. tarihlidir.

65. **Teysîru'l-Kaarî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**: Nûrulhak b. Abdulhak ed-Dihlevî (1073)

    Farscadır.

66. **Buğyetu's-Sâmi' ve'l-Kaarî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**: Cemaluddin b.

Umer İbnu'l-Hasen (Onuncu Asır)

Nüsha: Dârulkutub 2089 (Mü'ellif Hattı); Veliyuddin 599, 600.

67. **Şerhu'l-Câmi'i's-Sahîh li'l-Buhârî**: İbrahim b. Abdullah es-Sulemî (Onuncu asrın sonu)
68. (**Şerhu'l-Buhârî**): Abdulkadir b. Ali b. Yûsuf el-Fâsî (1091)
69. **el-Hayru'l-Cârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî**: Muhammed b. Ya'kûb el-Bunbânî
70. **Diyâ'u's-Sârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**: Abdullah b. Sâlim b. Muhammed el-Basrî (1049-1134)

    Nüsha: Nuruosmâniye 851-853 (Mü'ellif hattı olabilir); Veliyuddin 596, 597.
71. (**Şerhu Sahîhi'l-Buhârî**): İbrâhîm Fıtrî el-Buhârî (1135) (*EM*, 1/37)
72. **el-Feydu't-Târî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî** Ca'fer b. Muhammed Maksûd Alemşâhî (1160)
73. (**Şerhu'l-Buhârî**): Muhammed Şeyhulislâm b. Abdussamed ed-Dihlevî (12. asrın 2. yarısı)
74. **el-Feydu'l-Cârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**: İsmâ'il b. Muhammed b. Abdulhâdî el-Aclûnî (1162)

    Nüsha: Topkapı Sarayı, Medîne 220-225.
75. **Necâhu'l-Kaarî li-Sahîhi'l-Buhârî**: Abdullah Hilmi b. Muhammed, Yusuf Efendizade. (1085-1167)
76. **ed-Derârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**: Ebu'n-Necâh b. Ali el-Usmânî (1172)
77. (**Şerhu'l-Buhârî**): Ali b. Mustafa ed-Debbâğ, el-Mîkâtî (1104-1174)
78. **Dav'u'd-Derârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî**: Ğulam Ali Azad el-Hindî (1116-1194)
79. **en-Nûru's-Sârî min Feydi Sahîhi'l-Buhârî**: el-Hasen İbnu'l-Adevî el-Hamzâvî (1220-1303)
80. **Feydu'l-Bârî Alâ Sahîhi'l-Buhârî**: Muhammed Enver el-Keşmirî

    1938 de Kahire'de basılmıştır.
81. **Kimyâ'u's-Sa'âde**: Muhammed İbnu's-Seyyid Ala el-Malatî (1316) (*EM*, 2/235)
82. (**Şerhu'l-Buhârî**): İbrâhîm İbnu'n-Nu'mânî
83. (**Şerhu'l-Buhârî**): Muhammed b. Ahmed el-Yemenî, el-Ehdel
84. **İrşâdu'l-Lebîb alâ Sahîhi'l-Buhârî**: Muhammed el-Usmânî, İbnu'l-Ğâzî
85. (**Şerhu'l-Buhârî**): Mü'ellifi Mechul.
86. (**Şerhu'l-Buhârî**): Müellifi Mechul.
87. (**Şerhu'l-Buhârî**): Mü'ellifi Mechul.

b) Noksan veya kısmî şerhler, Haşiyeler, Ta'likalar

1. **Kitabun alâ Sahîhi'l-Buhârî**: el-Huseyn b. Muhammed el-Mâsercisî (365)
2. **el-Ecvibetu'l-Murgibe Ale'l-Mesâ'ili'l-Mustağrabe**: Yusuf b. Abdilber, İbn Abdulberri'l-Kurtubî (368-463)
3. **Ecvibe Ale'l-Buhârî**: Ali b. Ahmed, İbn Hazm (384-456)
4. **Kitâbu'l-Kelâm alâ Sahîhi'l-Buhârî**: Ali b. Muhammed, Alemu'ddîn es-Sehâvî (643)
5. **Şerhu'l-Buhârî**: Yahya b. Şeref en-Nevevî (631-676)
6. **el-Bedru'l-Munîru's-Sârî fi'l-Kelâm Ale'l-Buhârî**: Abdulkerîm b. Abdunnûr el-Halebî (663-735)

   Yarısına kadar gelmiştir.
7. **Şerhu'l-Câmi'i's-Sahîh**: İsmâ'il b. Umer el-Kureşî, Ebu'l-Fidâ İbn Kesîr (705-744)

   Baştan bir kısmının şerhidir.
8. **Kitâbu'l-Mecâlis**: İbrâhim b. Mûsâ el-Ğırnâtî (790)

   Kitâbu'l-Buyû' üzerine şerhtir. (*EM*, I/18).
9. **el-Feydu'l-Cârî Ale'l-Câmi'i's-Sahîh li'l-Buhârî**: Umer b. Raslân el-Bulkînî (805)

   Kitâbu'l-İmân'a kadardır.
10. **Minehu'l-Bârî bi's-Seyhi Fesîhi'l-Mecârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî**: Muhammed b. Ya'kûb el-Fîruzâbâdî (729-817)

    İbâdet bölümünün dörtte birine kadardır. es-Sehâvî, el-Fîruzâbâdî'nin Hadis ilimlerinde mahir olmadığını; o nedenle şerhinin hatalarla dolu olduğunu kaydeder. Ayrıca şerhini İbnu'l-Arabî'nin **el-Futuhâtu'l-Mekkiyye**'sinden naklettiği acaip rivayetlerle doldurduğuna dikkat çeker.
11. **Ta'lîka Ale'l-Buhârî**: Ahmed b. Abdullah el-Ğazzî (822)
12. **Ta'lîk alâ Sahîhi'l-Buhârî**: Ahmed b. Muhammed b. Ali en-Nuveyrî (857)

    Nüsha: Ankara D.T.C.F. İsmaîl Sâ'ib bölümü, 2273.
13. **Şerhu'l-Câmi'i's-Sahîh li'l-Buhârî**: Mansûr İbnu'l-Hasen el-Kâzrûnî (860)
14. **Hâşiye Ale'l-Câmi'i's-Sahîh**: Muhammed b. Usmân el-Mardinî (871)
15. **el-Menhelu'l-Cârî el-Mucerred min Fethi'l-Bârî**: Muhammed b. Muhammed b. Abdullah el-Haydarî (821-894)
16. **Ta'lîk Ale'l-Buhârî fî Dabti'l-Elfâz**: Ahmed b. Ahmed el-Berlisî, Ruzûk el-Fâsî (846-899)
17. **(Hâşiye ale's Sahîh)**: Muhammed b. Ali el-Ahmedî (909 da sağ)

    İsmai'il Paşa 909 da başladığını kaydetmiştir. (*EM*, 2/224)
18. **et-Tevşîh Ale'l-Câmi'i's-Sahîh**: Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî (849-911)

    Muhtasarı

(**Muhtasaru't-Tevşîh**): Ali b. Suleymân el-Bâcem'avî

1298 h. yılında Kahire'de basılmıştır.

19. (**Şerhu'l-Buhârî**): Muhammed b. Muhammed ed-Duleci (949)

20. (**Şerhu Evâ'ili Sahîhi'l-Buhârî**): Mustafa b. Muhammed el-Kastamûnî, Hâcegîzâde (981 de sağ)

    981 de te'lif edilmiştir. Yegane nüshası Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye'de 20707 numarada kayıtlıdır.

21. **Fethu'l-Bârî Alâ Sahîhi'l-Buhârî**: Abdurrahmân b. Ahmed, İbn Receb el-Hanbelî (995)

    Kitâbu'l-Cenâiz'e kadar gelmiştir.

22. **Şerhu'l-Câmi'i's-Sahîh**: Muhammed es-Sufeyrî (1001)

    Bazı babların şerhidir.

23. **Ta'lîka Ale'l-Câmi'i's-Sahîh**: el-Huseyn b. Rustem el-Kefevî (1010)

24. **en-Nehru'l-Cârî Ale'l-Buhârî**: Abdulkerîm b. Muhibbuddîn b. Ebî İsâ el-Kutbî (1014)

25. **İfhâmu'l-Mecârî fî İfhâmi'l-Buhârî**: Abdulkadir b. Muhammed et-Taberî (1033)

26. **Hâşiye Ale'l-Câmi'i's-Sahîh**: Abdurrahmân b. Muhammed el-Fâsî (972-1036)

27. (**Haşiye ale'l-Câmi'i's-Sahîh**): Abdulbâkî b. Abdulbâkî, İbnu'l-Bedr (1005-1071)

28. **Ta'lîka alâ Sahîhi'l-Buhârî**: Muhammed b. Ali el-Haskefî (1021-1088)

29. **ed-Diyâ'u's-Sârî alâ Sahîhi'l-Buhârî**: Abdullâh b. Sâlim el-Basrî (1049-1134)

30. **el-Hâşiye Ale'l-Buhârî**: Muhammed b. Abdurrahmân el-Fâsî (1144)

31. **Ta'lîk ale'l-Câmi'i's-Sahîh**: Ahmed b. Abdurrahmân, en-Nâ'ib et-Tırablusî (1155)

32. **İdâ'etu'd-Derârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**: Ahmed b. Ali el-Menînî(1089-1172)

    Kitâbu's-Salâta kadar gelebilmiştir. (*EM*, 1/176).

33. **Hâşiye Ale'l-Câmi'i's-Sahîh**: Muhammed İbnu'l-Mustafa el-Kefevî, el-Akkirmânî (1174)

34. **Şerhu'l-Câmi'i's-Sahîh li'l-Buhârî**: Tâhâ b. Muhammed, İbnu'l-Muhennâ (1084-1178)

    Kitâbu'l-Meğâzî'ye kadardır. (*EM*, I/433).

35. **Kâfi'l-Kaarî li-Sahîhi'l-Buhârî**: Bahâ'uddin b. Mu'min (?)

    1187 den önce yazılmıştır.

36. **Ta'lîka alâ Evâ'ili'l-Câmi'i's-Sahîh**: Abdulkadîr b. Sâlih, el-Bânkûsî

(1142-1199)

37. **Şerhu'l-Câmi'i's-Sahîh**: Sa'îd b. Muhammed el-Hâdimî (1213)

    Yarısına kadardır. (*EM*, I/393).

38. (**Şerhu'l-Câmi'i's-Sahîh**): es-Seyyid İbrâhim b. İdris es-Sunûsî (1304)

39. **Rûhu't-Tevşîh Ale'l-Câmi'i's-Sahîh**: Ali b. Suleymân el-Bâcem'avî (1306)

    Haşiyedir. 1298 h. yılında tamamlanmıştır. (*EM*, I/776).

40. (**Hâşiye ale's-Sahîh**): Ahmed İbnu't-Tâlib el-Fâsî (1321)

41. **Şerh**: Abdulvâhid İbnu't-Tîn es-Sefâkusî (?)

42. **el-Misku'd-Dârî fî Şerhi Tercemeti'l-Buhârî**: Abdulkadir b. Ahmed el-Kûhênî (?)

43. (**Hâşiye ale's-Sahîh**): Ahmed Zurûk

44. (**Haşiye ale's-Sahîh**): ?

c) Garîbini ve Muşkil yerlerini Açıklayıcı Eserler

1. **Şerhu'l-Ğarîbi'l-Câmi'i's-Sahîh**: Muhammed b. Ahmed el-Ceyyânî (540)

2. **Şevâhidu'l-Tavdîh ve't-Tashîh li-Muşkilâti'l-Câmi'i's-Sahîh**: Muhammed b. Abdulhak b. Mâlik (672)

    1319 da Haydarâbâd'da basılmıştır. 1957 m. tarihinde Muhammed Fuad Abdulbâkî tarafından Kahire'de tekrar yayınlanmıştır.

3. **el-Ikdu'l-Celî fî Halli İşkâli'l-Câmi'i's-Sahîh**: Ahmed b. Ahmed el-Kurdî

4. **el-İfhâm li-Mâ fî Sahîhi'l-Buhârî mine'l-İbhâm**: Abdurrahmân b. Umer b. Ali el-Bulkînî (824)

5. **et-Telvîh ilâ Ma'rifeti'l-Câmi'i's-Sahîh**: Muhammed b. Ahmed b. Mûsâ el-Kufeyrî (831)

6. **et-Tavdîh li-Mubhemâti'l-Câmi'i's-Sahîh**: Ahmed b. İbrahim, Sıbtu'bnu'l-A'cemî (844)

7. **el-Feydu'n-Nebevî ve Fehârisu'l-Buhârî**: Umer b. Muhammed Arif (12. Asır)

8. **Tercemetu'l-Cuz'i'l-Evvel min Sahîhi'l-Buhârî**: İbrahim Hasen el-Mevcî (?)

9. **et-Tahrîr Alâ Kitâbi'l-İlm Min Sahihi'l-İmâmî'l-Buhârî**: Abdusseyyid Muhammed en-Neccâr

    1325 de Tunus'ta basılmıştır.

d) Seçme Hadislerine Dair Bazı Hadisler

1. **el-Avâlî's-Sıhâh**: Eyyûb b. Abdillâh b. Muhammed b. Yusuf el-Firebrî (320)

2. **Cuz'un fîhi'l-Hadîsu'l-Mi'e'l-Muharrace min Sahîhi'l-Buhârî**: Mu-

hammed b. Muhammed el-Mervezî el-Kuşmîhanî (389)

Nüsha: Şehit Ali Paşa 549/3

3. **Telhîsu Şerhi'l-Ahâdisi'n-Nebeviyye**: Yahya b. Şeref en-Nevevî (631-676)

   Nüsha: DTCF, Kütüphanesi, İsmail Sâ'ib Bl. 2281/1 (Mü'ellif Hattı).

4. **Telhîsu Şerhi'l-Elfâz ve'l-Me'ânî mimmâ Tedemmenehu Sahîhu'l-Buhârî**: en-Nevevî

   Nüsha: Ankara, DTCF Kütüphanesi, İsmâ'il Sâib Bl., 2281/2 (Müellif hattı)

5. **Şerhu İddeti Ahâdîsi Sahîhi'l-Buhârî**: Muhammed b. Umer b. Ahmed el-Halebî (956)

6. **Cevâhiru'l-Buhârî**: Mustafa Muhammed Ammâra

   700 seçme hadis açıklamasıdır. 1341 h. tarihinde Kahire'de basılmıştır.

7. **el-Elfu'l-Muhtara Min Sahîhi'l-Buhârî**: Abdusselâm b. Muhammed Hârûn

   1959 da Kahire'de basılmıştır.

e) Bâbları ve Terâcimi

1. **Kitâbu'l-Mutevârî Alâ Terâcimi'l-Buhârî**: Ali b. Muhammed b. Mansûr el-İskenderânî İbn Munîr (630-683)

   Nüsha: Bayezid Umûmî 1115.

2. **Tercumânu't-Terâcim**: Muhammed b. Umer, İbn Reşîd (657-721)

3. **İ'râbu'l-Kaarî Alâ Evveli Bâbi'l-Buhârî**: Ali b. Muhammed el-Kaarî, Aliyyu'l-Kaarî (1014)

4. **el-Fevâ'idu'l-Mute'allaka bi-Sahîhi'l-Buhârî**: Muhammed b. Abdulhâdî es-Sindî (1136)

5. **Ta'lîka Alâ Fusûli'l-Buhârî**: es-Sindî

6. **Şerhu Terâcimi Ebvâbi'l-Buhârî**: Veliyullâh ed-Dihlevî (1114-1176)

   1321 de Haydarâbad'da; daha sonra Kahire'de basılmıştır.

7. **Fihrist Ebvâbi Sahîhi'l-Buhârî**: Kaid

   1225 H. tarihinde te'lif edilmiştir.

   Nüsha: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi 2170 (Mü'ellif Hattı).

8. **Risâle fî Zikri Adedi Mâ Verede mine'l-Ahâdîs fî Ebvâbi'l-Buhârî**: el-Huseyn b. Sâlim (1299 da sağ)

f) Sulâsiyyâtu'l-Buhârî

Sahîhu'l-Buhârî'de bulunan ve sayıları 22 olduğu söylenen "sulâsî" yani Hz. Peygamber'le el-Buhârî arasında tâbi'u't-Tâbi'î, tâbi'î ve sahâbî olmak üzere üç ravi bulunan âli isnadlarla rivayet edilmiş hadisler bazı alimlerce ayrı bir kitapta toplanarak şerhedilmişlerdir. Adına sulâsiyyâtu'l-Buhârî denilen bu

tür kitaplardan birkaçı şunlardır:

1. **el-Fevâ'idu'l-Merviyyât ve Fevâ'idu's-Sulâsiyyât** Muhammed İbrâhîm b. İbrahîm el-Hadramî (777 Dolayları)[1]
2. **Sulâsiyyâtu'l-Buhârî**: Muhammed b. Abduddâ'im b. Mûsâ (831)
3. **Sulâsiyyâtu'l-Buhârî**: Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l-Askalânî (773-852)
   Nüsha: Topkapı Sarayı, 3. Ahmed 1541.
4. **Şerhu Sulâsiyyâti'l-Buhârî**: Muhammed Şâh b. Muhammed, İbnu'l-Hâc er-Rûmî (939)
5. **Ta'lîkâtu'l-Kârî Alâ Sulâsiyyâti'l-Buhârî**: Ali b. Muhammed el-Kaarî, Aliyyu'l-Kaarî (1014)
   Nüsha: Şehit Ali Paşa 1041 (Mü'ellif Hattı)
6. **Sulâsiyyatu'l-Buhârî**: Ahmed b. Ahmed b. Muhammed el-Acemî, el-Vefâ'î (1086)
   Nüsha: Köprülü 298 (Mü'ellif Hattı)
   Hintçe tercümesiyle birlikte 1298 de Delhi'de basılmıştır.
7. **Mu'limu'l-Kaarî**: Radiyyuddîn Ebu'l-Hayr Abdulmecid Han
8. **Nazmu'l-Le'âlî Şerhu Sulâsiyyâti'l-Buhârî**: Abdulbâsıt b. Rustem Ali el-Kannûcî (1223)
9. (**Sulâsiyyâtu'l-Buhârî**): Şâh İbnu'l-Hâc Hasen
10. **Sırru's-Sârî min Sulâsiyyâti'l-Buhârî**: Muhammed b. Ali el-Rebâtî (1358)
    1939 da Fas'ta taşbasması tekniğiyle basılmıştır.
11. **İn'âmu'l-Mun'imi'l-Bârî**: Abduşşekûr b. Abdultevvâb
    1939 da Kahire'de basılmıştır.
12. **Ğunyetu'l-Kaarî bi-Tercemeti Sulâsiyyâti'l-Buhârî**: Muhammed Sıddık Han İbnu'l-Hasen el-Kannûcî (1248-1307)

g) Şeyhleri veya Ravilerine Dair Eserler

1. **Esâmi' Men Ravâ anhumu'l-Buhârî**: Abdullâh b. Adî b. Abdullah, İbn Adî el-Curcânî (365)
   İsimler harf sırasına konulmuştur.
2. **Zikru Esmâ'i't-Tâbi'în ve Men ba'dehum mimmen sahhat Rivâyetuhu Mine's-Sikât inde Muhammed b. İsmâ'il el-Buhârî**: Ali b. Umer ed-Dârekutnî (306-385)
   Nüsha: Laleli 2089.
3. **el-Hidâye ve'l-İrşâd fî Ma'rifeti Ehli's-Sika ve's-Sedâd ellezîne Ahrece lehumu'l-Buhârî fî Câmi'ihî (Esmâ'u Ricâli Sahîhi'l-Buhârî)**: Ahmed b. Muhammed el-Kelâbâzî (398)
   Nüsha: Topkapı Sarayı 3. Ahmed 2889; Dâr Mesnevî 65/1 (v. 1-38)

(1) Prof.Dr. Fuat Sezgin, mü'ellifin adının fihristlerde böyle yazıldığını, bu şahsın Muhammed b. İbrahim el-Hadramî olup olmadığını araştırmaya imkân bulamadığını kaydediyor. (*Turâs*, 1/197).

Kastamonu Atabey (25), 798 h.; Bursa Ulu Cami 708; Konya Yusuf Ağa 85.

Tehzibi

(**Tehzîbu Ricâli'l-Buhârî**): Abdullah b. Abdurrahmân b. Cezzî (562).

4. **et-Ta'dîl ve't-Tecrîh li-Men Harrece anhu'l-Buhârî fi'l-Câmi'i's-Sahîh**: Suleymân b. Halef el-Bâcî (403-474)

   Nüsha: Nuruosmâniye 766 (709 h.)

   Dr. Ebu Lubâbe Huseyn edisyonu 3 cilt halinde 1987 de Riyad'da basılmıştır.

5. **Esâmi Şuyûhi'l-Buhârî**: el-Hasen b. Muhammed es-Sağânî (650)

   Nüsha: Karaçelebizâde 68 (Mü'ellif Hattı)

6. **Terâcimu Ricâli'l-Buhârî**: Ahmed b. Abdullah el-Ğazzî (822)

7. **el-Mucteba fî Ma'rifeti Men Zekerahumu'l-Buhârî bi'l-Ensâb ve'l-Elkâb ve'l-Kunâ**: Muhammed b. Ahmed b. Mûsa el-Kufeynî el-Aclûnî (831)

   Nüsha: Şârih Mehmed Murad 65.

8. **Fevâ'idu'l-İhtifâl fî Ahvâli'r-Ricâl el-Mezkûre fi'l-Buhârî**: Ahmed b. Ali İbn Haceri'l-Askalânî (773-852)

9. **Terâcimu Ricâli'l-Buhârî**: Muhammed b. Ahmed, Efdal et-Terîmî (840-903)

10. **Ğâyetu'l-Merâm fî Ricâli'l-Buhârî ilâ Seyyidi'l-Enâm**: Muhammed b. Dâvud b. Muhammed el-Bâzilî (925)

    Nüsha: Bayezid Umumi 1209; Feyzullah Efendi 1495, 1496, 1497; Nuruosmâniye 821; Rağıp Paşa 345, 346; Edirne, Selimiye 1235; Köprülü 374; Rıza Paşa 2379-2381, Halis Efendi 1523.

11. **Esmâ'u Ricâli'l-Buhârî**: Abdu'l-Mu'tî İbnu'l-Hasen el-Hadramî (989)

12. **Manzûme fî Esmâ'is-Sahâbe ellezîne Ravâ Anhumu'l-Buhârî**: Ahmed b. Muhammed, Sâhibu'l-Hâl (1065)

13. **Ricâlu's-Sahîhi'l-Buhârî**: Abdurrahmân b. Ebi'l-Hayr et-Tusterî

    Nüsha: Çorum İl Halk Kütüphanesi 249.

14. **Esâmî Ruvâti Sahîhi'l-Buhârî**: el-Hasen İbnu'l-Hasen, Sûfî Zâde (1289)

    1282 tarihinde İstanbul'da basılmıştır.

15. **Ikdu'l-Cumâni'l-Lâmi' el-Muntekâ min Ka'ri Bahri'l-Câmi'**: Muhammed b. Ali el-Kucîlî

16. **es-Sahâbe ellezîne Harrace lehumu'l-Buhârî fî Sahîhihi**: Mü'ellifi Mechûl.

    Nüsha: Laleli 2089.

k) Hatmu'l-Buhârî (Kırâ'atu's-Sahîh) Kitapları

1. **Meclîs fî Hatmi Sahîhi'l-Buhârî**: Muhammed b. Abdullah, İbn Nasıruddîn ed-Dimeşkî (777-842)

2. **Kitâbu Tuhfeti'l-Kaarî inde Hatmi'l-Buhârî**: Ebu Hâmid Muhammed el-Kudusî
3. **Umdetu'l-Kaarî ve's-Sâmi' fî Hatmi Sahîhi'l-Câmi'**: Muhammed b. Abdurrahmân es-Sehâvî (902)
4. **et-Tırâz li-Karî Yevme Hatmi'l-Buhârî**: Ahmed b. Hayruddin el-Kerkî (912)
5. **Tuhfetu's-Sâmi' ve'l-Kaarî bi-Hatmi Sahîhi'l-Buhârî**: Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî (851-923)
6. **Bidâyetu'l-Kaarî fî Hatmi Sahîhi'l-Buhârî**: Muhammed b. Sâlim b. Ali et-Tablâvî (966)
7. **et-Tavdîh fî Hatmi Ahâdîsi'l-Câmi'i's-Sahîh**: Ali b. Ahmed b. Muhammed el-Hazrecî (1033)
8. **Hatmu'l-Câmi'i's-Sahîh**: Abdusselâm b. Mahmûd el-Adevî (1033 de sağ)
9. **Minahu'l-Bârî bi-Hatmi'l-Buhârî**: Abdulkadir b. Şeyh İbn Abdillah el-Ayderûsî (987-1038)
10. **Durûs fi'l-Kelâm Ale'l-Câmi'i's-Sahîh**: Muhammed b. Abdurrahmân b. Zekeriya el-Ğazzî (1167)
11. **Mukaddime Alâ Sahihi'l-Buhârî**: Muhammed İbnu'l-Kasim **b.** Muhammed (1182)
12. **Risâle Teştemilu Alâ Mecâlisi Musnedi'l-İmâmi'l-Buhârî**: Mü'ellifi Mechûl.
13. **Nefhatu'l-Miski'd-Durrî li-Kaarî'i Sahîhi'l-Buhârî**: Ebu'l-Feyd Hamdûn b. Abdurrahmân el-Hâc (1232)
14. **İthâfu Kaarî li-Sahîhi'l-Buhârî**: Muhammed b. Muhammed et-Tetvânî
15. **İrşâdu'l-Kaarî İle'l-İstihâre Min Sahîhi'l-Buhârî**: Abdurrahmân el-Bennâ es-Sâ'atî

    1937 de Kahire'de basılmıştır.

i) Mu'allak Hadislerine Dair Bazı Eserler

1. **Ahâdîsu't-Ta'lîk** Abdurrahmân b. Ali, İbnu'l-Cevzî (510-597)
2. **Ta'lîku't-Ta'lîk Alâ Kitâbi'l-Buhârî**: Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l-Askalânî (773-852)

k) Mustahrecleri: Bk. Mustahrec.

l) Muhtasarları

1. (**Muhtasaru'l-Buhârî**): el-Muhelleb b. Ahmed, İbn Ebî Sufre (435)

    Şerhi

    (**Şerhu Muhtasari'l-Buhârî**): Muhammed b. Halef, İbn Murabıt (485)
2. **İrşâdu's-Sârî İlâ İhtisâri Sahîhi'l-Buhârî**: Ali İbnu'l-Hasen b. Muhammed el-Yezdî (448 de sağ)

3. (**Muhtasaru'l-Câmi'i's-Sahîh li'l-Buhârî**): Abdulhak b. Abdurrahmân el-Ezdî (581)
4. **Muhtasaru's-Sahîh**: Muhammed b. Ali, Muhyiddun İbnu'l-Arabî (560-638)
5. **Muhtasaru's-Sahîh**: Ahmed b. Umer el-Ensârî el-Kurtubî (578-655)

   Nüsha: Carullah 346.

   Şerhi

   (**Şerhu Muhtasari's-Sahîh**): Ahmed b. Ahmed es-Sucâ'î (1197) (*EM*, I/180).
6. **Cem'u'n-Nihâye fî Ba'di'l-Hayri ve'l-Ğâye**: Abdullah b. Sa'd, İbn Ebî Hamze el-Ezdî (675)

   Nüsha: Şehit Ali Paşa 402; İskilip Halk Kütüphanesi 1147 (Süleymaniye Kütüphanesine nakledilmiştir).

   1286, 1302, 1321, 1349 yıllarında Kahire'de basılmıştır.

   Şerhi

   1. **el-Muktedâ**: İbn Ebî Hamze el-Ezdî
   2. **Behcetu'n-Nufûs ve Tahallîhâ ve Ma'rifetu Mâ Aleyhâ ve Lehâ**: İbn Ebî Hamze el-Ezdî
   3. **el-Murâ'id-Dâlle alâ Fadli Muhtasari'l-Buhârî'l-Musemmâ bi-Behceti'n-Nufûs**: İbn Ebî Hamze el-Ezdî. Muhtasarına yazdığı şerhin üstünlüğüne dairdir. Basılıdır (Kahire, 1936)

      Nüsha: Nuruosmâniye 844; Kılıc Ali 245; Topkapı Sarayı, 3. Ahmed 405, 406; Veliyuddin 591, 592; DTCF Kütüphanesi, İsmâ'il Sâ'ib Bl. 3798.
   4. **Şerhu Muhtasari'l-Buhârî**: Ali b. Muhammed b. Abdurrahmân el-Echûrî (1066)

      Nüsha: Feyzullah Efendi 352; Hacı Reşid Paşa 127.
   5. **en-Nûru's-Sârî Alâ Metni Muhtasari'l-Buhârî**: Ahmed b. Ahmed b. Muhammed es-Sicâ'î (1197)
   6. (**Şerhu Muhtasari'l-Buhârî**): Yahya b. ... el-Mesâlihî (1229)
   7. **Hâşiye Alâ Cemi'n-Nihâye**: Muhammed b. Ali eş-Şinvânî (1233)

      1274, 1285, 1286, 1314, 1317, 1325, 1326, 1327, 1332, 1347, 1353 hicrî yıllarında Kahire'de basılmıştır.
   8. **et-Ta'lîku'l-Fahrî**: Muhammed Abbas Ali Han

      1314 de Hindistan'da basılmıştır.
7. **et-Tecrîdu's-Sarîh li-Ahâdîsi'l-Câmi'i's-Sahîh**: Ahmed b. Ahmed b. Abdillâtîf ez-Zebîdî (893)

   1287 de Bulak'ta; 1312, 1322, 1323, 1335 h. tarihlerinde Kahire'de basılmıştır. Sonradan baskıları tekrar edilmiştir.

İlk üç cildi Ahmed Naim, 9 cildi Kâmil Miras tarafından Türkçe'ye çevrilerek Diyanet İşleri Başkanlığınca yayınlanmıştır. Başkanlıkca 12 ciltlik Türkçe çeviriye bir de fihrist hazırlatılmıştır. Mücteba Uğur; M. Cemal Sofuoğlu imzalarını taşıyan fihrist **Tecridi Sarih Tercümesi Kılavuzu** adıyla yayınlanmıştır.

Şerhleri

1. **el-Fethu'l-Mubtedî bi-Şerhi Muhtasari'z-Zebîdî**: Abdullah b. Hicâzî b. İbrahim eş-Şerkâvî (1150-1227)

   1320, 1330, 1338, 1345 hicrî; 1936, 1958 m. yıllarında Kahire'de basılmıştır.

   2.**Avnu'l-Bârî**: Sıddık Hasan Han (1307)

   Neylu'l-Evtâr kenarında 1297 de Bulak'ta; 1299 ve 1307 tarihlerinde Pehviyal'de basılmıştır.

   Muhtasarı

   el-Muhtâr: Abdullah b. Hicâzî eş-Şerkâvî (1150-1227)

   1954, 1955, 1958 tarihlerinde Kahire'de basılmıştır.

8. **el-Kevkebu's-Sârî fî İhtisâri'l-Buhârî:** Muhammed b. İsa b. Abdullah (960)
9. **Muhtasaru'l-Câmi'i's-Sahîh li'l-Buhârî**: İsma'îl b. Abdullah el-Uskudârî (1182)
10. **Telhîs Min Telhîsi Kitâbi'l-Câmi'i's-Sahîh**: Yahya b. Muhammed (1300 de sağ) 1300 h. yılında te'lif edilmiştir.
11. **Zubdetu'l-Buhârî**: Umer b. Ziyâ'uddîn ed-Dâğıstânî

    1331 da Kahire'de; Türkçe tercümesiyle birlikte 1341 de İstanbul'da basılmıştır. Daha sonraları baskısı tekrarlanmıştır.

m) Isnadları

1. **el-Mu'lim bi-mâ Ravâhu'l-Buhârî alâ Şarti Muslim**: Ahmed b. Muhammed, İbnu'r-Rumiyye (567-637)
2. **Sahîhu'l-Buhârî ve Esânîduhû**: Abdullah b. Sâlim el-Basrî (1134)
3. **Tuhfetu'l-İhvân fî Esânîdi Sahîhi'l-Buhârî**: Ahmed b. Muhammed Katın es-San'ânî (1199)

   Şerhi

   Şerhu Tuhfeti'l-İhvân: Mü'ellifi Ahmed b. Muhammed es-San'ânî

n) Mükerrerleri

Envâru'd-Derârî fî Mukerrâti'l-Buhârî: Muhammed b. Ahmed b. Muhammed, İbn Merzûk et-Tilemsânî (766-842)

r) Tahrîci

Fethu'l-Bârî fî Tahrîci Ahâdîsi'l-Buhârî: Seyyidi Muhammed b. Abdullah,

eş-Şerîf el-Hasenî (1204)

s) Fihristleri

1. **Miftâhu'l-Buhârî**: Muhammed eş-Şerîf b. Mustafa et-Tûkâdî

   Yalnızca sözlü (kavlî) hadislerine dairdir. Basılmıştır. (İst., 1313)

2. **Miftâhu'l-Buhârî**: Muhammed Şukrî İbnu'l-Hasen el-Ankaravî

   Basılmıştır. (İst., 1323)

3. **Hidâyetu'l-Bârî ilâ Tertîbi Ahâdîsi'l-Buhârî**: Abdurrahîm Anber et-Tahtâvî

2. **el-Câmi'u's-Sahîh (Sahîhu Muslim)**: Muslim İbnu'l-Haccâc el-Kuşeyrî (204-261)

Hadisin altın çağı denilen üçüncü hicrî asrın tanınmış muhaddisi Muslim İbnu'l-Haccâc el-Kuşeyrî'nin bu meşhur hadis kitabı, tamamen sahih olduğuna kanaat getirdiği hadislerden meydana gelmiştir. Cami' türündedir ve **el-Câmi'u's-Sahîh** adını taşımaktadır. İslâm aleminde daha çok **Sahîh Muslim** ismiyle meşhur olmuştur.

Muslim, eserini üçyüz bin hadisten seçtiği hadislerden meydana getirmiştir. On beş yılda tamamladığı rivayet edilir. Aldığı her hadisi bir delile göre almış; bıraktığını da yine bir delile göre bırakmıştır. Kendisinden nakledildiğine göre aldığı hadisler, hadis âlimlerinin sıhhati üzerinde birleştikleri hadislerdir. el-Buhârî gibi Muslim de Sahih'ini tamamladıktan sonra devrinin hadis otoritelerine göstermiştir. Eseri görenlerden Ebu Zur'a'nın zayıf gördüğü birkaç hadisi çıkardığı nakledilir.

Sahîh Muslim, cami türü hadis kitaplarının ana konularına ait hadislerin sahih görülenlerini ihtiva eder. Kitab başlıklı 54 ana bölümde mevcut bablarında, tekrarlar çıkarılırsa, 3033 hadis vardır. Bunlar genelde *hıfz* ve *itkan* sahibi ravilerin; hıfz ve itkanda orta seviyedekilerin ve zayıfların hadisleri olmak üzere üç gruptur. Takip ettiği metot icabı herhangi bir konudaki hadisleri sıralarken hıfz ve itkan sahibi ravilerin rivayetlerine öncelik vermiş; sonra da diğer rivayetlerine işaret etmek üzere öteki iki gruba giren ravilerin rivayetlerini nakletmiştir. Sahîh Muslim'de asıl olan ilk rivâyetlerdir.

Sahîh Muslim, İslâm aleminde İbrâhim b. Muhammed b. Sufyân rivayetiyle yayılmıştır. Özellikle Mağrib ülkelerinde bu rivayet ile birlikte Ahmed b. Ali el-Kalânisî rivayeti meşhur olmuştur. Sahîh üzerine çalışmalar yapan iki meşhur alim, Kaadî İyad ile en-Nevevî'nin rivayetleri el-Kalânisî rivayetine ulaşır.

Sahîh Müslim'in en önemli özelliklerinin başında mukaddimesi gelir. Söz konusu mukaddime altı babdır. Hadis ilminin önemi, Hz. Peygamber'e yalan isnadı; sika ravilerden rivayetin lüzumu; zayıf ravilerden rivayete ihtiyatlı olunması; isnad; an'ane ile rivâyet ve mursel gibi kimi önemli konularına dairdir. Yer yer bu ve etrafında oluşan öteki bazı konularda rivayetlere dayana-

rak kendi görüşlerini açıklar.

Yukarıda da değinildiği gibi Muslim, Sahih'inde verdiği hadisleri değişik isnadları ve lafızlarıyla bir arada toplamıştır. Böylece aynı konudaki değişik rivayetleri fıkhın hangi konusuna giriyorsa orada bir araya getirmiştir. Bu metoduyla el-Buhârî'den ayrılmıştır. Muslim'in bu metoduyla hem aranan bir hadisi kolayca bulmak, hem de bir hadisin bütün rivayet farklılıklarını bir arada görmek imkânı ortaya çıkmıştır. Bilhassa hadisten hüküm çıkarma bahsinde rivayetlerin bir arada tetkikinin büyük önemi vardır. Sahîh Muslim'i Sahîhu'l-Buhârî'den üstün kılan aslında bu teknik yönüdür.

Aynı hadisten orta seviyede ve zayıf ravilerden gelen rivayetlerinin de verilmesi ilk bakışta tenkit edilmiştir. Ancak bunun hadisin *mutâbaatı* ile *şevâhid*inin söz konusu olması halinde yapıldığı söylenmiştir. Nitekim en-Nevevî bunu açıkca belirtmiştir. Ona göre Muslim, isnadında zayıf raviler bulunan rivayetleri de vermişse bu, tamamen mutabaatı kuvvetlendirmek veya metindeki bu ziyadelik içindir. (*Muslim Şerhi,* 1/25).

Sahîh Muslim, tertip yönünden güzel olmakla birlikte bölüm başlıkları konulmamıştır. el-Buhârî gibi bablarda fıkhî hükümler de konulmamıştır. Bu yönüyle de Sahîhu'l-Buhârî'den ayrılır. Alimler bunu, bablarda bulunan hadislerden faydalanmanın okuyucuya bırakılması şeklinde yorumlamışlardır. Bugün elde ki Muslim nüshalarındaki bâb başlıkları en-Nevevî tarafından konulmuştur. Adı geçen alimimiz "Bazıları, demiştir; Muslim bâblarına unvan koymuşlardır. Bunların bir kısmı güzeldir. Ne var ki, bir kısmı ya ibare kusuru, ya lafızlarının bozukluğu, ya da başka sebeplerden hiç de uygun düşmemiştir." (*Muslim Şerhi,* I/21). Buradan anlaşılmaktadır ki en-Nevevî'den önce Sahîh Muslim bablarına başlık koyanlar olmuştur. Ancak bunlar uygun düşmemiştir.

Sahih Muslim'in bir diğer özelliği sahâbeye ait *mevkûf* rivayetlere pek az yer vermesidir. Böyle rivayetlere sadece rivayetin siyakı içinde rastlanır. Sayıları da son derece azdır. Aynı şekilde Sahîh Muslim'de *mu'allak* hadislere de yer verilmemiştir. Sahih'te bütünüyle sadece 17 (veya 24, veyahut 12) mu'allak rivayete rastlandığı söylenmiştir.

İslâm aleminin her tarafındaki kütüphanelerinde bir yazma nüshası bulunan **Sahîh Muslim** birkaç kez basılmıştır. Baskıları içinde 1330-1334 tarihleri arasında yapılan İstanbul baskısı ile 1955 tarihli Kahire baskısı anmaya değer. Üzerinde hayli çalışmalar yapılmıştır. Bunlar sırasıyla şöyle sıralanabilir:

a) Şerhleri

1. **Şerhu'l-Câmi'i's-Sahîh**: Musa İbnu'l-Abbâsî, Ebu İmrân el-Cuveynî (323)

2. **Şerhu'l-Câmi'i's-Sahîh**: el-Hassân b. Muhammed el-Kureşî, Ebu'l-Velîd en-Nisâbûrî (349)

Hadislerinin tahricine dair olduğu da söylenmiştir.

3. **(Şerhu Sahîhi Muslim)**: Muhammed b. Muhammed b. Ahmed en-Nîsâbûrî, el-Hâkimu'l-Kebîr (378)
4. **el-Mufhim fî Şerhi Ğarîbi Muslim** Abdulğafir b. İsmâ'il el-Fârisî (451-529)
5. **Şerhu Sahîhi Muslim**: İsmâ'il b. Muhammed el-İsbehânî, Kıvâmu's-Sunne (459-535)
6. **el-Mu'lim bi-Fevâ'id Kitâbi Muslim**: Muhammed b. Ali el-Mâzirî (536)

   Nüsha: Dâru'l-Kutub, Hadis 457; Köprülü 329; Topkapı, 3. Ahmed 414.
7. **İkmâlu'l-Mu'lim bi-Fevâ'id Kitâbi Muslim**: İyâd b. Musa el-Yahsubî, Kaadî İyad (476-544)

   Nüsha: Rağıp Paşa 310; Nûru Osmâniye 1035, 1036; Fatih 961; Hacı Mahmud, 863; Carullah 351 (625 h.)

   İkmali

   1. **İkmâlu'l-İkmâl**: Muhammed b. İbrâhîm el-Yakûrî (707)
   2. **İkmâlu İkmâli'l-Mu'lim**: Muhammed b. Halîfe b. Umer el-Vuşnânî (828) Bk. No. 19.
   4. (**Şerhu Sahîhi Muslim**): Ahmed b. Muhammed İbnu'l-Hasen ez-Zehebî (601) (*EM*: I/89)
8. **Şerhu'l-Câmi'i's-Sahîh li-Muslim**: Abdurrahmân b. Abdu'l'alî, İbnu's-Sukkerî (553-624)
9. **el-Mufsih ve'l-Mufhim ve'l-Mûdih el-Mulhim li-Me'ânî Sahîhi Muslim**: Ebu Abdillah b. Yahya b. Hişâm el-Ensârî (646)
10. **Şerhu'l-Câmi'i's-Sahîh li-Muslim İbni'l-Haccâc** Yusuf b. Kız Oğlu (Ferağlı) b. Abdullah, Sıbtu'bnu'l-Cevzî (573-653)
11. **el-Mufhim li-Mâ Uşkile Min Telhîsi Kitâbi Muslim**: Ahmed b. Umer b. İbrâhim el-Kurtubî (578-656)

    Nüsha: Zâhiriye, Hadis 109; Arif Hikmet (156); Carullah 353.

    Kendisine ait muhtasarın şerhidir.
12. **el-Minhâc fî Şerhi Sahîhi Muslim İbnu'l-Haccâc** Yahya b. Şeref en-Nevevî (631-676)

    Pek çok yazma nüshası vardır. Çorum İl Halk Kütüphanesi 252/1 no. da kayıtlı nüshası müellif hattıyladır. Laknou 1285; Delhi 1304, 1309; Kahire 1271 (4 cilt), 1283 (5 cilt); el-Kastallânî'nin Sahîhu'l-Buhârî şerhiyle birlikte 1305; Kahire 1320-1323; yine el-Kastallânî metniyle birlikte yapılmış 1929-1930 tarihli baskıları vardır.

    Haşiyesi

    en-Nuket Ale'l-Minhâc: Ahmed b. Lu'lu' İbnu'n-Nakîb (769)

    Seçmeler

(**el-Muntahab min Sahîhi Muslim**): Abdullah b. Muhammed el-Ensârî (724)

Nüsha: Carit, 1364 (715 h., Mü'ellif Hattı)

13. (**Şerhu Muslim**): Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim es-Sâlihî, İbnu'l-Muhendis (691) (*EM*, 1/466)
14. **el-Mu'ribu'l-Mufhim fî Şerhi Sâhihi Muslim**: el-Hasen (el-Huseyn) b. Abdulaziz, İbn Ebi'l-Ahves (603-699)
15. **Şerhu Sahîhi Muslim**: İsa b. Mes'ûd ez-Zevâvî (666-743)
16. **Fadlu'l-Mun'im fî Şerhi Sahîhi Muslim**: Şemsuddin b. Abdullah er-Râzî (767)

    Nüsha: Feyzullah 442, 443.
17. (**Şerhu Sahîhi Muslim**): Ahmed b. Muhammed b. Abdulmu'min, Kırım Kadısı (783)
18. **el-İkmâl fî Şerhi Muslim**: Muhammed b. Yûsuf el-Kunevî (788)
19. **el-Mun'im bi-Şerhi'l-Câmi'i's-Sahîh li-Muslim**: Muhammed b. Ata'ul-lah el-Herevî (767-829)
20. (**Şerhu'l-Câmi'i's-Sahîh li-Muslim**): Yahya b. Muhammed, İbnu'l-Kirmânî (833)
21. (**Şerhu Sahîhi Muslim**): Ebu Bekr b. Muhammed el-Hısnî (839)

    Kaadi İyad'ın **İkmâlu'l-Mu'lim** isimli şerhinin el-Mâzirî, el-Kurtubî ve en-Nevevî şerhlerinden alıntılarla ikmalidir.

    Nüsha: Rağıb Paşa, 306, 307; Carullah, 347, 350, Süleymaniye 268, 269; Topkapı 3. Ahmed 409/4; Topkapı Medîne, 245.

    1328 de Kahire'de basılmıştır. (*Turâs*, 1/212).
22. **Tuhfetu'l-Muncid ve'l-Mufhim fî Ğarîbi Sahîhi Muslim**: Müellifi Mechûl.

    Müellifimiz bu eserinde hocası Sıbtu'bnu'l-A'cemî lakabıyla meşhur Burhânuddîn el-Halebî'nin (841) notlarını toplamıştır.

    Nüsha: Hamidiye 118/1 (816 h.); Aşir Efendi I. 118.
23. **ed-Dîbâc Alâ Sahîhi Muslim İbni'l-Haccâc**: Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî (849-911)

    Nüsha: Medîne, Şeyhülislâm Arif Hikmet 26.

    Haşiyesi

    Veşyu'd-Dîbâc Alâ Sahîh Muslim İbni'l-Haccâc: Muhammed b. Muhammed b. Ali el-Becem'avî (1306)
24. (**Şerhu Sahîhi Muslim**): Zekeriya b. Muhammed el-Ensârî, Şeyhülislâm (824-926)

    eş-Şa'rânî Kaydetmiştir. (*EM*, 1/374)

25. **Şerhu Sahîhi Muslim**: Tayyib b. Abdullah, İbn Mahreme (949)
26. **Buğyetu'l-Kaarî ve'l-Mutefehhim**: Yahya b. Muhammed es-Sinbâtî (958)

    Kısmî bir şerh olduğu anlaşılmaktadır.
27. (**Şerhu Sahihi Muslim**): Ahmed b. Abdulhak (962 den önce)

    Nüsha: Carullah 25 (1. cild 962 h.)
28. **Şerhu Sahîhi Muslim**: el-Huseyn el-Kefevî (1010)
29. (**Şerhu Sahîhi Muslim**): Ali b. Muhammed el-Kaarî, Aliyyu'l-Kaarî (1014)
30. (**Şerhu Sahîhi Muslim**): Abdurra'ûf el-Munâvî (924-1031)
31. **Şerhu'l-Câmi'i's-Sahîh li-Muslim**: Nûru'l-Hak b. Abdulhak ed-Dihlevî (1073)
32. **Şerhu Muslim**: İsmail Nuruddin el-Uskudârî, Ebu'l-Yemen (1082)
33. **Şerhu Muslim**: Mustafa b. Umer el-Uskudârî, Celeb (1093)
34. **el-Mun'im bi-Şerhi Sahîhi Muslim**: el-Huseyn b. Nâsır el-Yemenî (1111)
35. **Buğyetu'l-Muslim ve Ğunyetu'l-Muğnim bi-Şerhi Musnedi Muslim**: Suleymân Fâdıl b. Ahmed el-İstanbulî (1134)
36. **İnâyetu'l-Meliki'l-Mun'im li-Şerhi Sahîhi Muslim**: Abdullah Hilmi b. Muhammed, Yusuf Efendi Zade (1085-1167)

    Nüsha: Es'ad Efendi 18, 3833; Hamidiye 343, 345; Laleli 560, 562; Nuru Osmâniye 1042 (1164 h. Mü'ellif Hattı), 1043, (1164 h. Mü'ellif Hattı); Selim Ağa (205); Topkapı Sarayı Medîne 245 (1165 h., Mü'ellif Hattı), 246 (1166 h. Mü'ellif hattı).
37. **Şerhu Sahîhi Muslim**: Mustafa Efendi b. Umer ed-Diyârbekrî, Kurşunlu-Zâde (1190)
38. **es-Sirâcu'l-Vehhâc Min Keşfi Mesâlibi Sahîhi Muslim İbni'l-Haccâc** Sıddık Hasan Han (1307)

    Basılıdır.
39. **Huccetu'l-Mutekellim alâ Metni Muhtasari'n-Nevevî Li-Sahîhi Muslim**: Abdulhâdî b. Rıdvân, İbn Necâ el-Ebyârî (1236-1305)
40. **Fethu'l-Mulhim Şerhu Sahîhi Muslim**: Câbir Ahmed Usmânî ed-Derbendî

    1934 de Delhi'de iki cilt halinde neşredilmiştir.

b) Kısmî Şerhler, Haşiyeler, Ta'lîkalar

1. **Kitâbun alâ Sahih Muslim**: el-Huseyn b. Muhammed el-Mâsercisî (365)
2. **el-Misbâh fî Uyûni's-Sıhâh ve Huve'l-Aşîr min Akvâli Muslim**

İbni'l-Haccâc: Abdulğanî b. Abdulvâhid b. Ali el-Cemmâ'ilî (600)

3. **Ta'lîk ale'l-Câmi'i's-Sahîh li-Muslim**: Muhammed b. Abbad el-Hallatî (652)
4. **Ğunyetu'l-Muhtâc fî Hatmi Sahîhi Muslim İbni'l-Haccâc** Muhammed b. Abdurrahmân es-Sehâvî (902)
5. **Şerhu Hutbeti Sahîhi Muslim İbni'l-Haccâc** Ahmed b. Muhammed, el-Hatîbu'l-Kastallânî (851-923)
6. **Minhâcu'l-İbtihâc bi-Şerhi Sahîhi Muslim İbni'l-Haccâc:** el-Hatîbu'l-Kastallânî
7. **Ta'lîka alâ Sahîhi Muslim**: el-Huseyn b. Rustem el-Kefevî (1010)
8. **Hâşiye Alâ Sahîh Muslim**: Ahmed b. Yusuf, Ebu'l-Mehâsin el-Fâsî (1021)
9. **Haşiye Alâ Sahîh Muslim**: Muhammed b. Abdulhâdî es-Sindî (1136)
   Nüsha: İstanbul Ün. Ktb., 2100.
   Basılmıştır.
10. **Hâşiyetu Şerhi Muslim**: Ali b. Ahmed es-Sa'îdî (1168 de sağ)
   Nüsha: Laleli 2628 (1168 h. Mü'ellif hattı)

c) Muhtasarları

1. **Muhtasaru Sahîhi Muslim**: Muhammed b. Abdullah b. Tûmert (524)
2. **Muhtasaru Sahîhi Muslim**: Muhammed b. Ali, Muhyiddin İbnu'l-Arabî (560-638)
3. **Telhîsu Sahîhi Muslim**: Ahmed b. Umer el-Ensârî el-Kurtubî (578-656)
   Nüsha: Carullah 264; Süleymaniye 1. Ahmed 86. Müellifi tarafından şerhedilmiştir. (Bk. şerhler, 11)
4. **el-Câmi'u'l-Mu'lim bi-Makâsıdi Câmi'i Muslim**: Abdulazîm b. Abdulkavî el-Munzirî (581-656)
   Muhtasaru'l-Munzirî adıyla meşhurdur. Basılmıştır.
5. **Muhtasaru Sahîhi Muslim**: Muhammed b. Abdurrahmân es-Seksekî (701-748)
6. **Vesîletu'l-Muslim fî Tehzîbi Sahîhi Muslim**: Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Ğırnatî (693-758)
7. **Muhtasaru Sahîhi Muslim**: Muhammed el-Kebîr b. Muhammed el-Anberî (1164)
8. **Muhtasaru Sahîhi Muslim**: Müellifi Mechûl.
   Nüsha: İskenderiye Belediye Ktb., 1159 (1159 h.)

d) Mustahrecleri

Sahîh Muslim üzerine mustahrecler mustahrec maddesindedir. Oraya bakılabilir.

e) Ricali ve Ravileri

1. **Ricâlu Sahîhi'l-İmâm Muslim**: Ahmed b. Ali, Ebu Bekr el-İsbehânî, İbn Menceveyh (428)
2. **el-Minhâc fî Ricâli Muslim İbnu'l-Haccâc** Abdullah b. Ahmed eş-Şenterînî (444-522)
3. **Tesmiyetu Ricâli Sahîhi Muslim ellezîne'nferede bihim ani'l-Buhârî**: Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî (748)

   Nüsha: Laleli 2089.
4. **Esmâ'u Ricâli Muslim**: et-Tayyib b. Abdullah ez-Zebîdî İbn Mahreme (949)
5. **Cuz'un fîhi'r-Ruvât ani'l-İmâm Muslim**: Muhammed b. Abdulvâhid el-Makdisî (643)

f) Sahîh Muslim Üzerine Değişik Eserler

1. **Tahrîcu Sahîhi Muslim İbni'l-Haccâc** Muhammed b. Muhammed b. Recâ, İbnu's-Sindî (286)
2. **Sahîhu'l-Hadîs**: Umer b. Muhammed el-Buhayrî (311)
3. **es-Sahîh alâ Şurûti Muslim**: Ahmed b. Hamdân el-Hîrî (311)
4. **et-Tahrîcu's-Sahîh Alâ Sahîh Muslim**: Muhammed b. Muhammed b. Yusuf et-Tûsî (344)
5. **Tahrîc Alâ Sahîh Muslim**: Ahmed b. Muhammed el-Fıtrî (353)
6. **Sıyânetu Sahîhi Muslim mine'l-İhlâl ve'l-Ğalat ve Himâyetuhû mine'l-İskat ve's-Sakat**: Usmân İbnu's-Salâh eş-Şehrzûrî, İbnu's-Salâh (577-643)

   Nüsha: Ayasofya 475 (737 h.)
7. **Cuz' fîhi Ahâdîs Sahîha mimâ Ravâhu Muslim İbnu'l-Haccâc Beyne'l-Mustafâ ve Beynehu Tis'a nefer** Muhammed b. Abdilvâhid el-Makdisî (643)
8. **Ğureru'l-Fevâ'id el-Mecmû'a fî Beyâni Mâ Vaka'a fî Sâhîhi Muslim Mine'l-Ahâdîsi'l-Maktû'a**: Yahya b. Ali el-Kureşî, el-Attâr (662)
9. **er-Rubâ'iyyât min Sahîhi Muslim**: Muhammed b. İbrâhim el-Vânî (735)
10. **Luğatu Sahîhi Muslim**: Ahmed b. Ali el-Firyâbî (778)
11. **Tecrîdu Rubâ'iyyâti Muslim**: Muhammed b. Muhammed b. Muhammed, İbn Fehd (826)
12. **Şerhu Zevâ'id Muslim Ale'l-Buhârî**: Umer b. Raslân el-Bulkînî (805)
13. **Meclis fî Hatmi Sahîhi Muslim**: Muhammed b. Abdullah, İbn Nasıruddîn ed-Dimeşkî (777-842)
14. **el-İhticâc bi-Semâ'i Sahîhi Muslim İbni'l-Haccâc** Zekeriya b. Muhammed el-Mahallî (914 de sağ)
15. **Veşyu'd-Dîbâc alâ Sahîhi Muslim İbni'l-Haccâc** Ali b. Suleymân el-

Bacem'avî (1306)

3. **Sahîh İbn Huzeyme**: Muhammed b. İshâk, İbn Huzeyme (223-311)

   Cami türündedir ve sahih hadislerden oluştuğu kabul edilmiştir.

   Asıl ismi **Muhtasaru'l-Muhtasar mine'l-Musnedi's-Sahîh ani'n-Nebî (s.a)** şekliyle de kaydedilmiştir. Daha çok Sahîh İbn Huzeyme ismiyle meşhur olmuştur. İlk isminden İbn Huzeyme'ye ait (**el-Musnedu'l-Kebîr**) denebilecek bir eserin muhtasarı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim kendisi yer yer böyle bir esere işaret etmektedir. Söz gelimi bazen bir hadisi verdikten sonra, "bu hadisi bütünüyle "el-Kebîr" kitabının .... bölümünde naklettim" demektedir[1].

   İbn Huzeyme, hadiste şiddetli arama taraftarı olarak tanınır. Bu demektir ki o, hadisleri seçerken dikkatli ve titizdir. O yüzden eseri Sahîh İbn Hibbân'dan üstün tutulmuştur. Özellikle isnadlarda en küçük bir pürüze takıldığı söylenmiştir. Bunun için çok kere bilhassa bâb başlıklarında "in sahha'l-haber", "in sebete kezâ" gibi ifadeler kullandığı dikkat çeker. Buna rağmen Sahih'te sahihlerin yanında bazı zayıf hadislere de rastlanmıştır.

   Sahîh İbn Huzeyme'ye ait özelliklerden birisi bâb başlıklarının oldukca uzun oluşudur. Bunlarda yerine göre fıkıhcıların görüşlerine de yer verilmiştir.

   Bilinen tek nüshası İstanbul Topkapı 3. Ahmed Kütüphanesi 348 numarada kayıtlıdır. Noksan olan bu nüshadan Dr. Muhammed Mustafa el-A'zamî tarafından hazırlanan baskısı dört cilt halinde 1400/1980 tarihinde Beyrut'ta yapılmıştır. Umre bahsinin sonlarına kadar gelmektedir.

4. **el-Musnedu's-Sahîh**: Ya'kub İshâk, Ebu Avâne el-İsferâ'inî (316)
5. **el-Câmi'u's-Sahîh**: Muhammed b. Akîl el-Belhî (316)
6. **Kitâbu's-Sahîh**: Ahmed b. Muhammed, İbnu'ş-Şarkî (325)
7. **Kitâbu's-Sahîh**: Ahmed b. Muhammed et-Tûsî (337)
8. **es-Sahîhu'l-Me'sûre ani'n-Nebî (s.a)**: Sa'îd b. Usmân, İbnu's-Seken (294-353)
9. **es-Sahîhu'l-Muntekâ**: İbnu's-seken
10. **Sahîh İbn Hibbân**: Muhammed b. Hibbân el-Bustî (290-354)

    Nisbeten değişik bir tertibe sahiptir.

    İbn Hibbân, eserine **el-Musnedu's-Sahîh ale't-Tekasîm ve'l-Ehvâ' Min Ğayri Vucûdi Kat'in fî Senedihâ ve lâ Subûti Cerhin fî Nakılîhâ** adını vermiştir. Bu uzun isim kısaltılarak **el-Musnedu's-Sahîh ale't-Tekâsîm ve'l-Envâ'** denilmiştir. Eser, bu isminden çok **Sahîh İbn Hibbân** adıyla tanınmıştır.

    Sahîh İbn Hibbân'ın ne yazık ki bize kadar tam bir nüshası ulaşmış değildir. Elimizde bulunan metin İbn Belebân'ın **el-İhsân** adını verdiği tertibine ait olan metindir. Ayrıca Alâ'uddin Moğoltay tarafından derlenen zevâ'idi, ha-

(1) Misali için Bk., *Sahîh İbn Huzeyme,* 1/50.

disleri hakkında fikir verecek niteliktedir.

İbn Hibbân, eserini kendisine kadar hiçbir muhaddisin yapmadığı bir şekilde düzenlemiştir. Ona gelinceye kadar aynı türden eserler, belli başlı fıkıh konularına göre konulmuş başlıklar altında kitap ve bâb tertibinde düzenlendikleri halde İbn Hibbân, **et-Tekâsîm ve'l-Enva**'ı beş ana bölüme ayırmıştır:

1. **el-Evâmir** (Emirler, 100 nevi)
2. **en-Nevâhî** (Nehiyler, 110 nevi)
3. **el-Ahbâr** (Haberler, 80 nevi)
4. **İbâhât** (Mübahlar, 50 nevi)
5. **Ef'âlu'n-Nebî** (Hz. Peygamber'in fiilleri, 50 nevi)

et-Tekâsîm ve'l-Envâ'ın bu tertip biçimi kadar böyle tertip edilişine gösterilen sebep de oldukca ilginçtir. İbn Hibbân, eserinin önsözünde bu tertibe hadis kitaplarındaki kolaylığa güvenmek yerine esere başvurmanın zorlaşması sonucu hadisleri ezberlemek mecburiyetinde bırakmak için başvurduğunu açıklamıştır. İşte bu yüzden eser zor kullanılır hale gelmiştir. Belki de o sebeple fazla rağbet görmemiştir.

Nüsha: Feyzullah 524

Yukarıda da söz edildiği gibi, halen elde bulunan **Sahîh İbn Hibbân** metni, İbn Balebân'ın şu eserine münhasır kalmıştır:

el-İhsân bi-Tertîbi Sahîh İbn Hibbân: Ala'uddin Ali b. Balebân el-Fârisî (739)

Nüsha: Dâru'l-Kutub, 35.

Eserin birinci cüzü Ahmed Muhammed Şakir tarafından neşre hazırlanmış ve Mısır'da basılmıştır. Tamamı ise 1407/1987 de Beyrut'ta basılmıştır (1-9).

Zevâ'idi

Zevâ'id İbn Hibbân ale's-Sahîhayn: Ala'uddin Moğoltay b. Kılıc et-Turkî (689-762)

11. **es-Sahîh**: Ahmed b. İbrâhîm el-Curcânî, Ebu Bekr el-İsmâ'ilî
12. **Kitâbu's-Sahîh ale'l-Mesânîd**: Muhammed b. Ahmed el-Ğıtrîfî (377)
13. **es-Sahîhu'l-Muharrec alâ Musnedi Müslim**: Muhammed b. Abdullâh el-Cevzâkî (308-388)
14. **Reşhatu'n-Nâsih mine'l-Hadîsi's-Sahîh**: Yûsuf b. Abdullâh, İbnu'd-Debbâğ el-Endelusî (481-546)
15. **Metâli'u'l-Envâr alâ Sıhâhi'l-Âsâr**: İbrâhîm b. Yûsuf, İbn Kurkûl (505-569)
16. **el-Misbâh fî Uyûni'l-Ahâdîsi's-Sıhhâh**: Abdulğanî b. Abdulvâhid, İbn Surûr el-Makdisî (541, 600)
17. **Meşârıku'l-Envâri'n-Nebeviyye fî Sıhâhi'l-Ahbârî'l-Mustafaviyye**: el-Hasen b. Muhammed es-Sağânî (650)

Bk., Hadis derlemeleri.

18. **el-İfsâh bi-Merâtibi's-Sıhâh**: İbrâhîm b. Umer el-Ca'birî, İbnu's-Serrâc (732)
19. **el-Câmi'u's-Sahîhu'l-Esânîd el-Mustahrec min Erbâ'a Mesânîd**: Muhammed b. Abdullâh eş-Şerîf el-Fâsî (1204)

es-SAHİHÂN

Sahîhu'l-Buhârî ile **Sahîhu Muslim**'in Hadis Edebiyatında ayrı yerleri vardır. Bir kere sahih'in en yüksek derecesi her ikisinin birlikte rivayet ettikleri hadislerden oluşur. Daha sonraki dereceleri de yine el-Buhârî ve Muslim'e göre derecelendirilir.

Hadis ilminde son derece önemli olan bu iki esere özel tabiriyle *es-Sahîhân* (iki sahih) denilmiştir.

Bu iki kaynak eserle ilgili bilgiler özel başlıkları altında verilmiş etraflarında oluşan edebiyattan örnekler gösterilmiştir. Bunlar dışında her ikisine birlikte tahsis edilmiş eserler de vardır. Burada da *es-Sahîhân*'ın ikisini birden ilgilendiren edebiyata örnekler gösterilecektir.

a) Ikisini birleştiren Eserler (el-Cem' Beyne's-Sahîhayn)

1. **el-Cem' Beyne's-Sahîhayn**: Muhammed b. Abdullah el-Cevzakî (388)
2. **el-Cem' Beyne's-Sahîhayn**: İbrâhîm b. Muhammed, İbn Şahtîr (402)
3. **el-Cem' Beyne's-Sahîhayn**: İsmâ'il b. İbrâhîm, İbnu'l-Karrâb (414)
4. **el-Cem' Beyne's-Sahîhayn**: Ahmed b. Muhammed el-Berîkanî (326-425)
5. **el-Cem' Beyne's-Sahîhayn**: Umer b. Ali, Ebu Muslim el-Buhârî (468).
6. **el-Cem' Beyne's-Sahîhayn**: Muhammed b. Ebi'n-Nasr Futûh el-Humeydî (488)

   Şerhi

   el-Hucce Şerhu'l-Cem beyne's-Sahihayn: el-Hasen İbnu'l-Hatîr en-Nu'mânî (488)
7. **el-Cem' Beyne's-Sahîhayn**: el-Huseyn b. Mes'ûd, el-Ferrâ el-Beğavî (516)
8. **el-Cem' Beyne's-Sahîhayn**: Ubeydullah İbnu'l-Hasen, İbnu'l-Haddâd (517)
9. **el-Cem' Beyne's-Sahîhayn**: Muhammed İbnu'l-Huseyn, el-Murrî (456-536)
10. **el-İfsâh (el-İdâh) an Me'âni's-Sıhâh**: Yahya b. Muhammed, el-Vezîr İbn Hubeyre (560)

    Muhtasarı

    Muhtasaru'l-İfsâh: el-Hasen İbnu'l-Hatîr en-Nu'mânî (598)
11. **el-Cem' Beyne's-Sahîhayn**: Abdulhak b. Abdurrahmân el-İşbilî, İbnu'l-Harrât (510-582)
12. **el-Cem' Beyne's-Sahîhayn**: Umer b. Bedr b. Sa'îd el-Mevsılî (557-622)
13. **el-Cem' Beyne's-Sahîhayn**: Ahmed b. Muhammed, İbn Ebî Hucce el-Endelusî (562-642)
14. **el-Cem' Beyne's-Sahîhayn**: Abdulbâkî b. Abdulmecîd el-Mekkî (686-743) Tamamlanamamıştır.

15. **el-Cem' Beyne's-Sahîhayn**: Abdulbaki b. Ahmed, İbnu's-Semmân (1088) Tamamlayamamıştır. (*EM*, 1/496).
16. **el-Cem' Beyne's-Sahîhayn**: Mü'ellifi Mechûl.

b) es-Sahîhân Üzerine Mustahrec Eserler: Bk. Mustahrec.

c) Muşkilu's-Sahîhayn

1. **Tefsîru Ğarîbi Mâ fi's-Sahîhayn**: Muhammed b. Ebî Nasr el-Ḫumeydî (488)
   Nüsha: Dâru'l-Kutub, Timur, Luğa 80.
2. **Şerhu Muşkilâti's-Sahîhayn**: İbrâhim b. Yûsuf b. Karkûl (569)
   Nüsha: Köprülü 334 (757 h.)
3. **Keşfu Muşkili Hadîsi's-Sahîhayn**: Abdurrahmân b. Ali, İbnu'l-Cevzî (510-597)
4. **Muşkilu's-Sahîhayn**: Halil b. Keykeldi, el-Alâ'î (761)
   Nüsha: Süleymaniye, Çelebi Abdullah, 476/2 (8. Asır)
5. **Keşfu'n-Nikâb Ammâ Rava'ş-Şeyhân li'l-Ashâb**: Halil b. Keykeldî, el-Alâ'î
   Nüsha: Çelebi Abdullah, 76/2 (V. 239a-256a)

d) Hadisleri

1. **el-İlzâmât ve't-Tetebbû'**: Ali b. Umer ed-Dârekutnî (306-385)
   Basılıdır. 2. Bs., Beyrut 1405/1985.
2. **Kitâbu't-Tetebbu li-Mâ Hurrice fi's-Sahîhayn**: ed-Dârekutnî
   es-Sahîhân üzerine tahric edilen bazı illetli hadislere dairdir.
3. **Muvâfakatu'l-Buhârî ve Muslim**: Muhammed b. Tâhir, İbnu'l-Kayserânî (448-507).
4. **el-Musannef Ale's-Sahîhayn**: Yahya b. Abdulvehhâb el-İsbehânî, İbn Mende (434-511)
5. **Kitâbu Mâ Du'ife min Ahâdîsi's-Sahîhayn**: Ahmed b. Abdurrahîm, Ebu Zur'a el-Irâkî (762-826)

e) Ricali

1. **Esmâ'u's-Sahâbe elletî İttefaka fîhâ'l-Buhârî ve Muslim ve me'nferede Kullun Minhumâ**: Ali b. Umer ed-Dârekutnî (306-385)
2. **Zikru Kavmin Mimmen Ahrece lehumu'l-Buhârî ve Muslim fî Sahîhayhimâ ve Da'afehumu'n-Nesa'î fî Kitâbi'd-Du'afâ**: ed-Dârekutnî
3. **Tesmiyetu Men Ahrecehumu'l-Buhârî ve Muslim**: Muhammed b. Abdillah, el-Hâkimu'n-Nîsâbûrî (321-405)
   Nüsha: Zâhiriye 388/1.
   Aşere-i Mübeşşereden başlamak üzere önce sahâbeyi, daha sonra diğerlerini, arkasından sırayla kadın sahâbilerle tabi'îleri ve diğer nesillerden olanları harf tertibine göre sıralamıştır. Eserde el-Buhârî şeyhlerine ayrı bir bölüm ayrılmıştır.

4. **Ricâlu's-Sahîhayn**: Hibetullah İbnu'l-Hasen el-Lâlkâ'î (418)
5. **Takyîdu'l-Muhmel ve Temyîzu'l-Muşkil**: el-Huseyn b. Muhammed, Ebu Ali el-Ceyyânî (498)

   Nüsha: Bayezid Umûmî 1211/1 (19 varak, 628 hicrî)
6. **et-Tenbîh Ale'l-Evhâmi'l-Vâride fi's-Sahîhayn**: Ebu Ali el-Ceyyânî
7. **el-Cem' Beyne Ricâli's-Sahîhayn**: Muhammed b. Tâhir, İbnu'l-Kayserânî (448-507)

   İbn Menceveyh'in **Esmâ'u Ricâli Muslim** ve el-Kelâbâzî'nin **el-Hidâye ve'l-İrşâd fî Ma'rifeti Ehli's-Sika ve's-Sadâd ellezîne Ahrece lehumu'l-Buhârî fî Câmi'ihî** isimli eserlerini birleştirerek meydana getirmiştir.

   Nüsha: Feyzullah Efendi 499, 1374.

   Basılıdır. (1-2, Hadarâbâd 1325)
8. **el-Mu'lim bi-Esâmî Şuyûhi'l-Buhârî ve Muslim**: Muhammed b. İsmâ'il, İbn Halfûn (636)
9. **Ricâlu'l-Buhârî ve Muslim**: Ahmed b. Mûsâ el-Hekkârî (762)

   Nüsha: Timur, Tarih 543 (Mü'ellif Hattı, 1. cild).
10. **er-Riyâdu'l-Mustetâbe fî Cumleti Men Ravâ fi's-Sahîhayn Mine's-Sahâbe** Yahya b. Ebî Bekr el-Âmirî el-Yemenî (816-893)

    Bk. Sahâbe, a/45.
11. **Kurretu'l-Ayn fî Dabti Esmâ'i Ricâli's-Sahîhayn**: Abdulğanî b. Ahmed el-Bahrânî (1174 de sağ)

    1323 de Haydarabad'da basılmıştır.

f) Etrafu's-Sahîhayn

1. **Etrâfu's-Sahîhayn**: Halef b. Muhammed b. Ali el-Vâsıtî (401)
2. **Etrâfu's-Sahîhayn**: Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l-Askalânî (773-852)

g) es-Sahîhân'la İlgili Değişik Eserler

1. **el-Mustedrek ale's-Sahîhayn**: Muhammed b. Abdullah, el-Hâkimu'n-Nisâbûrî (321-405)

   Bk. el-Mustedrek
2. **el-Medhal ilâ Ma'rifeti's-Sahîhayn**: el-Hâkimu'n-Nîsâbûrî

   Bk. Hadis Usûlü
3. **et-Tahrîc Ale's-Sahîhayn**: Suleymân b. İbrâhim el-Milencî (486)
4. **Şerhu Ahbâri Kitâbi's-Sıhâh (es-Sahîhayn)**: Umer b. Muhammed en-Nesefî (461-537)
5. **Umdetu'l-Ahkâm**: Abdulğanî b. Abdulvâhid el-Makdisî (600)

   Bk., el-Ahkâm
6. **Kelâmu'd-Diyâ'i'l-Makdisî alâ Şey'in Min Ahâdîsi'l-Cem' Beyne's-Sahîhayn**: Muhammed b. Abdulvâhid (643)

7. **Ahkâmu's-Sahîhayn**: Muhammed Şerîf et-Tukâdî

1. cildi **Sahîhu Muslim** hâmişinde basılmıştır. (Bulak, 1290).

es-SİKÂT

Ricâl başlığı altında da söz konusu edildiği gibi hadis ravilerine (ricâlu'l-hadîs) ayrılmış kaynaklardan bir kısmı sadece sika (güvenilir) olma niteliğine sahip olanlara ayrılmıştır.

Cerh ve ta'dil ka'idelerinin uygulanması sonucu sika olduklarına hükmedilen ravilere ayrılan eserler vardır. En tanınmışları şunlardır:

1. **Kitâbu's-Sikât ve'l-Musbetîn**: Ali b. Abdillah el-Medînî (161-234)
2. **Kitâbu's-Sikât**: İbrâhim b. Ya'kûb el-Cûzecânî (259)
3. **Kitâbu's-Sikât**: Ahmed b. Abdullah b. Sâlih el-Iclî (259)

Aslı kaybolmuştur. Ancak, Nuruddîn el-Heysemî'nin tertibi üzere olan nüsha bize kadar ulaşabilmiştir.

Tertibi

4. **el-İhtimâmu'l-Kullî bi-Islâhi Sikâti'l-İclî**: el-Kasım b. Kutluboğa (802-879)
5. **Kitâbu's-Sikât**: Muhammed b. Ahmed et-Temîmî (333)
6. **Kitâbu's-Sikât**: Muhammed b. Hibbân, İbn Hibbân el-Bustî (354)

Sika ravilere ayrılmış eserler içinde ayrı bir yeri olan bu eserde **mechûlu'l-ayn** veya **mechûlu'l-hâl** bile olsa mecrûh olarak tanınmayan ravilere yer verilmiştir. Bir ravinin bu eserde zikredilmiş olması onu *tevsîk*ın en alt derecesi sayılmıştır. Bunu eserinin başında bizzat İbn Hibbân açıklamıştır. Şöyle demiştir:

"Bu kitapta haberleri hüccet sayılmak caiz olanlardan başkasını zikretmedim... Burada isimlerini andıklarımın hepsi *sadûk*turlar... Bu kitapta isimlerini andıklarım, haberleri beş özellikten uzaksa adaletlidirler; çünkü hakkında ta'dîlin zıddı olan cerh bilinmeyen ravi, aksi açığa çıkmadıkca adaletlidir." (*Sikat*, 1/11, 13).

İbn Hibbân'ın bu metodu bazı alimlerce beğenilmişse de çoğunluğun itirazıyla karşılaşmıştır. Böyle bir tutumu çelişki, hatta gaflet sayanlar olmuştur. Bazılarınca ise kanaatinin değiştiğine verilmiştir.

Nüsha: Topkapı 3. Ahmed 2995

Kitâbu's-Sikât 1393/1973 tarihinde dokuz cilt olarak Haydarabat'ta basılmıştr.

7. **Târihu Esmâ'i's-Sikât**: Umer b. Ahmed, İbn Şâhîn (297-385)

Dr. Abdulmu'tî Emin Kal'acı edisyonu 1406/1986 tarihinde Beyrut'ta basılmıştır.

8. (**Kitâbu's-Sikât**): Muhammed b. Ahmed b. Eybek es-Surûcî (744)

   Sadece Ahmed isimli ravilere yer verir. Tamamlanamamış olduğu anlaşılmaktadır.

9. **Ma'rifetu'r-Ruvâti'l-Mutekellem fîhim bi-Mâ Lâ Yûcibu'r-Red**: Muham-

med b. Ahmed b. Usmân ez-Zehebî (747)

10. **Tekmiletu's-Sikât ve'd-Du'afâ**: İsmâ'il b. Umer, İbn Kesîr (705-774)
11. **Kitâbu's-Sikât**: el-Kasım b. Kutluboğa (802-879)
    Nüsha: Köprülü 264, 1060.
12. **el-İttihâmu'l-Kullî bi-Islâhi Sikâti'l-Iclî**: el-Kasım b. Kutluboğa
    el-Iclî'nin **Kitâbu's-Sikât**'ı üzerine eleştirilere dairdir.
    Nüsha: Köprülü 1060.

es-SİYER

Sözlük yönünden "sîre" nin çoğulu olan siyer, Hadis Usulü ilminde câmi' türü hadis kitaplarını oluşturan konulardan birinin adıdır. Genelde Hz. Peygamber'in hayatıyla ilgili hadisler bu konudadır.

Hz. Peygamber'in siyerine dair eserler sayılamıyacak kadar çoktur. Bunlar arasında bir kısmı hadislere göre düzenlenmiştir. Bu tür eserler içinde anılmaya değer birkaç örnek aşağıya çıkarılmıştır:

1. **Kitâbu's-Sîre**: Muhammed b. Muslim, İbn Şihâb ez-Zuhrî (50-124)
   İbn Şihâb, siyer konusunda ilk eser veren kişi olarak bilinir. Bazıları, İslâm'da ilk te'lif edilen sîre kitabının İbn Şihâb'ın eseri olduğunu söylemişlerdir.
2. **Sîretu'n-Nebî** Muhammed b. İshâk, İbn İshâk (151)
   Basılmıştır.
   Muhtasarı
   ez-Zahîre fî Muhtasari's-Sîre: İbrâhîm b. Muhammed İbnu'l-Murahhil (738)
3. **Siyeru'n-Nebî**: Zıyâd b. Abdullah el-Bekkâ'i (183)
   Muhammed b. İshak'ın rivayetleridir.
4. **Kitâbu's-Sîre**: Muhammed b. Umer, el-Vâkıdî (130-207)
5. **es-Sîretu'n-Nebeviyye**: Abdulmelik b. Hişâm el-Himyerî, İbn Hişâm (218)
   Sîre İbn Hişâm adıyla meşhur olan bu eser, İbn İshak'ın **Sîretu'n-Nebî** isimli eserinin genişletilip eklemeler yapılarak meydana gelmiş bir nüshası addedilir. Pek çok defa basılmıştır.
6. **Sîretu'n-Nebî**: Muhammed b. Â'iz ed-Dimeşkî (150-234)
7. **er-Ravdu'l-Unf**: Abdurrahmân b. Abdullah es-Suheylî (581)
   İbn Hişâm'ın **es-Sîretu'n-Nebeviyye**sinin şerhidir. es-Suheylî, eserini İbn Hişam'ın eserinin anlaşılması zor yerlerini açıklamak, çok yerde i'rabını vermek suretiyle meydana getirmiştir. Rivayete göre er-Ravdu'l-Unf, 120 Siyer ve Meğâzî kitabından derlenmiştir. (*RM*, 80)
   Muhtasarı
   Nûru'd-Ravd: Muhammed b. İbrâhim, İzzuddin b. Cemâ'a el-Kinânî (639-

733)

Nûru'r-Ravd Haşiyesi

Hâşiye Alâ Nûri'r-Ravd: Yahya b. Muhammed el-Munâvî (871)

Hâşiye'nin Muhtasarı

(**Muhtasaru Haşiye alâ Nuri'r-Ravd**): Abdurra'ûf el-Munâvî (924-1031)

8. **Telkîhu Fuhumi'l-Eser fi't-Tarîh ve's-Sîyer**: Abdurrahmân b. Ebi'l-Hasen, İbnu'l-Cevzî (510-597).

   Basılıdır.

9. **Kitâbu's-Sîre**: Ahmed b. Abdullah, Muhibbuddin et-Taberî (694)

10. **Uyûnu'l-Eser fî Funûni'l-Meğâzî ve'ş-Şemâil ve's-Siyer**: Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, İbn Seyyidi'n-Nâs el-Ya'murî (661-734)

    Muhtasarı

    Nûru'l-Uyûn fî Telhîs Siyeri'l-Emîni'l-Me'mûn: İbn Seyyidi'n-Nâs

11. **Zâdu'l-Me'âd fî Hedyi Hayri'l-İbâd**: Muhammed b. Ebî Bekr, İbn Kayyimi'l-Cevziyye (691-751)

    Basılıdır. (Hindistan, Mısır *Türkçe Tercümesi* **Za'du'l-Me'âd** 1-5, İstanbul 1988-1990).

12. **el-Fusûl fî Sîreti'r-Resûl**: İsma'il b. Umer el-Kureşî, İbn Kesîr (705-774)

13. **Zâtu'ş-Şifa fî Sîreti'l-Mustafa**: Muhammed b. Muhammed Ali b. el-Cezerî (751-833)

14. **Nuru'n-Nibrâs fî Şerhi Sîreti İbn Seyyidi'n-Nâs**: İbrahim b. Muhammed, Burhânuddin el-Halebî, Sıbtu'bnu'l-A'cemî (841)

15. **Ravdatu'l-Hunefâ fî Sîreti'l-Mustafâ**: Ebu Bekr b. Muhammed (893 den sonra)

16. **İnsânu'l-Uyûn fî Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn (Siyeru'l-Halebî)**: Ali b. İbrahim el-Halebî (975-1044)

    Basılıdır.

17. **el-Fevâtihu'n-Nebeviyye fi's-Siyeri'l-Mustafaviyye**: Abdulazîz İbnu'l-Huseyn, Kara Çelebizâde (1000-1068)

18. **el-Kevâkibu'l-Behiyye fî Sîreti Hayri'l-Beriyye**: Ahmed b. Ahmed b. Bekr eş-Şâfi'î el-Istahnâvî (1212)

19. **es-Sîretu'n-Nebeviyye ve'l-Asâru'l-Muhammediyye**: Ahmed İbnu's-Seyyid Zeynî Dahlân el-Mekkî (1304)

Nazım Şeklinde Siyer

Hz. Peygamber'in hayatını nazım yoluyla anlatanlar olmuştur. Bir örnek de ona kaydetmek istiyoruz.

Cevâhiru'l-Bihâr fî Nazm Sîreti'n-Nebiyyi'l-Muhtâr: İbrâhim b. Umer, el-

Bukâ'î (885)

ES-SUBÂ'ÎYYÂT

Kelime olarak "yedili" manasına gelen "es-Subâ'î"nin çoğuludur. En son rivayet edenle Hz. Peygamber (s.a) arasında yedi ravi bulunan âlî isnadlarla rivayet edilen hadislere denilmiştir.

Bazı hadis âlimleri, yaşadıkları devre göre Hz. Peygamber'le aralarında yedi ravi olan âlî isnadlarla rivayet ettikleri hadisleri ayrı bir kitapta toplamışlardır. es-Subâ'iyyât denilen bu tür kitaplardan bazılarını kaydediyoruz.

1. **es-Subâ'iyyât**: Muhammed b. Abdullah, İbnu'l-Arabî (468-543)
2. **es-Subâ'iyyât**: Ali İbnu'l-Hasen, İbn Asâkir (499-571)
3. **es-Subâ'iyyât**: Muhammed b. Umer, Ebu Mûsâ el-Medînî (501-581)
4. **el-Erbâ'ûn es-Subâ'iyyât**: Suleymân b. Mûsâ, Ebu'r-Rebî el-Ğırnâtî (634)
5. **Subâ'iyyâtu'n-Necîb**: Abdullatîf b. Abdulmun'im el-Harrânî (672)

ES-SUDÂSİYYÂT

"Altılı" anlamına gelen "es-Sudâsî"nin çoğuludur. Hadis Usûlü İlminde son ravisi ile Hz. Peygamber (s.a) arasında altı ravi olan âlî isnadlarla rivayet edilen hadislere denilmiştir.

Bir kısım hadisciler, kendileri ile Hz. Peygamber arasında altı ravi bulunan ve âlî olma özelliğine sahip isnadlarla rivayet ettikleri hadisleri ayrı kitaplarda toplamışlardır. Hadis Edebiyatında es-Sudâsiyyât denilen bu tür kitaplardan birkaçına işaret etmek yerinde olacaktır.

1. (**es-Sudâsiyyât**): Muhammed b. Ahmed er-Râzî (525)
2. **Kitâbu's-Sudâsiyyât**: Ali İbnu'l-Hasen, İbn Asâkir (499-571)
3. **es-Sudâsiyyât**: Ahmed b. Muhammed es-Silefî (478-576)

ES-SULÂSİYYÂT

Kelime olarak "üçlü" anlamına gelen "es-Sulâsî" nin çoğuludur. Hadis Usûlünde son ravisi ile Hz. Peygamber (s.a) arasında üç raviden oluşan âlî isnadlarla rivayet edilen hadislere denilmiştir.

Yaşadığı devir itibariyle önem arzettiğinden Muhammed b. İsmâ'il el-Buhârî'nin (194-256) sulâsiyyâtı üzerinde fazlaca durulmuştur. Sahîhu'l-Buhârî etrafında oluşan edebiyat içinde Sulâsiyyâtu'l-Buhârî'nin ayrı bir yeri vardır. O konudaki çalışmalardan örnekler Sahîhu'l-Buhârî maddesinde gösterilmiştir. Bir diğer örnek ise aşağıdadır:

es-Sulâsiyyât: Abdullah b. Abdirrahmân ed-Dârimî (255)

ES-SUMÂNİYYÂT

"Sekizli" anlamına gelen "es-Sumânî" nin çoğuludur. Hadis Edebiyatında bir musannıfın Hz. Peygamber (s.a) ile arasında sekiz ravi bulunan âlî isnadlarla rivayet ettiği hadislerin toplandığı kitaplara denilmiştir. Şu eserler misaldir:

1. **el-Mustefîd fi'l-Ahâdîsi's-Sumâniyyeti'l-Esânid**: Yahya b. Ali b. Abdullah el-Attâr (662)
2. **Sumâniyyâtu'n-Necîb**: Abdullatîf b. Abdulmun'im el-Harrânî (672)

ES-SUNÂİYYÂT

"İkili" anlamına gelen "es-Sunâ'î" nin çoğuludur. Genelde Hz. Peygambere iki ravî ile ulaşılan hadislere denir. Diğer deyişiyle bir hadiscinin Hz. Peygamber'den arada bir tâbi'î, bir de Sahâbî olmak üzere iki râvî aracılığıyla rivâyet ettiği hadistir.

Böyle hadislere dair eserler vardır. Birkaçını kaydediyoruz.

1. **Tuhfetu Zevi'r-Raşed fî Ahâdîsi Suna'iyyeti's-Sened**: Abdurrahmân İbnu'l-Mi'mâr (755 de sağ)

ES-SUNEN

Hadis Edebiyatında sunen, hadisleri genelde, tahâret, namaz, hac menâsiki, nikâh, talak ve benzeri fıkıh konularına göre tasnif edilerek verilen kitaplardır. Bu çeşitli kitaplar esas itibariyle **Hz. Peygamber (s.a) e ait (merfû') hadislerden meydana gelir**. Bunun böyle olmasının sebebi, *mevkûf* gibi hadis çeşitlerine muhaddislerin ıstılahında sünnet değil hadis denilmesidir. **Fakat, az da olsa bunun istisnaları vardır.**

Sunen kitaplarının *el-Kutubu's-Sitte* içinde yer alan dört tanesine *es-Sunenu'l-Erba'a* denilmiştir. Sunenler içinde bu dördü yayılma imkânı bulmuştur. Biz de sunen örneklerini es-Sunenu'l-Erba'a'dan başlamak üzere en meşhurlarından başlayıp sırasıyla vermek istiyoruz.

a) es-Sunenu'l-Erba'a

1. Sunen Ebî Dâvud: Suleymân İbnu'l-Eş'as es-Sicistânî, Ebu Dâvud (202-275)

Sunen türünde kitapların başında gelir. Kendi belirtmesine göre 4800 hadisten meydana gelir. Son zamanlarda hazırlanan baskılarda ise bu sayı 5274 e çıkmıştır. Aradaki bu sayı farkı aynı isnadla gelen mükerrer rivayetlerle farklı nakillerden kaynaklanmaktadır. Bu hadisler kitâb başlıklı 35 ana bölümü teşkil eden bablardadır. Bu bablar fıkhın bütün konularını ve mezheb müctehidlerinin ictihadlarında esas aldıkları bütün meşhur hadisleri kapsamaktadır. Bu yönüyle Sunen Ebî Davud'un Kur'ân-ı Kerim'den sonra müctehit alime yetecek nitelikte bir kitap olduğu söylenmiştir.

Sunen Ebî Dâvud'da bulunan hadisler mü'ellifi tarafından Mekke'lilere yazılmış bir risalede anlatılmıştır. Burada kısaca Sunen hadislerinin genelde konusunda sahih bilinenler oldukları; ancak iki ya da daha fazla yoldan nakledilip de biri diğerinden kuvvetli isnatla rivayet edilmiş hadislerin de

bulunduğu, bunların sayısının onu geçmediği ifade edilmiştir. Arkasından her babdan bilinen hadislerin hepsi sahih ise bunlardan yalnızca bir veya ikisini Sunene alındığı, şayet bir konuyla ilgili hadisler iki veya üç *tarîk*tan rivayet edilmişse, fazla lafızlar ihtiva edenlerin yerine göre tekrar edildiği, uzun hadislerin ise bütünüyle verildiği takdirde fıkhî hükmünün anlaşılması zor olacağından kısaltıldığı belirtilmiştir. Daha sonra ise selef alimlerinin bir kısmının belli şartlar dahilinde *mursel* hadisle amel edileceği görüşünde olduklarından kuvvet itibariyle *muttasıl* derecesinde olmamakla birlikte Sunende bunlara da yer verildiği anlatılmıştır. Ebu Davud'a göre Sunende hadisleri terkedilen bir raviden rivayet edilmiş hadis yoktur. Eğer konusunda başka rivayet olmadığı için *munker* bir hadise er verilmişse onun munker olduğu açıklanmıştır. Buna göre Sunen Ebî Davud'da şiddetli zayıf olan, senedi sahih olmayan hadis yoktur. Hakkında herhangi bir açıklama yapılmayan hadisler sahihtirler. Bunların kimi sıhhat yönünden kiminden üstündür.

Hz. Peygamber (s.a)'in sünnetinin **Sunen Ebî Dâvud**'da olduğu söylenir. Ondaki hadisler meşhurdur. Büyük çoğunlukla ahkâm hadisleridir. Müslümanlara Kur'ân-ı Kerim'den sonra dinî hükümleri öğrenmede en fazla fayda sağlayacak niteliktedir. **Sunen Ebî Dâvûd**'u bilenin sünnetle konulmuş dînî hükümleri öğrenmek için başka kitaba ihtiyacı kalmaz. (*Risâle Ebî Dâvud*, 22 vd.).

Buradan anlaşıldığına göre Ebu Davud, Suneninde fıkıh konularında en çok meşhur olan rivayetleri nakletmiştir. Bunların yanısıra konusunda sahih hadis bulunmadığı takdirde şiddetli zayıf olmamak şartıyla diğer rivayetlere de yer vermiştir. Bunlar arasında munker rivayetler varsa durumunu açıklamıştır. Nitekim İbnu's-Salâh, Ebu Davud'un sözünü ettiğimiz risâlesinin önemli yerlerini özetledikten sonra onun sahihlerin yanında sahihe yakın olanları da aldığını; her babda babın konusundaki en sahih hadise öncelik verdiğini, şiddetli zayıf olanları açıkladığını söylemiştir. Ona göre **Sunen Ebî Dâvûd, Sunenu't-Tirmizî**'nin yanında hasen hadislerin bulunduğu bir kitaptır. *es-Sahîhân*'da bulunmayan, sahihle hasen arasını ayırdedebilen âlimlerden biri tarafından sıhhati hususunda herhangi bir şey söylenmemiş hadisler Ebu Davud'a göre hasen olanlardır. Şu var ki, bunlar arasında gerçekten hasen grubuna girmeyenlere de rastlanabilmektedir.

Öte yandan Ebu Dâvud, **Sunen**ine konusunda sahih veya hasen hadis bulunmadığı takdirde bazı bölümlere zayıf hadisleri de almıştır. Bu ise onun nazarında zayıf hadisin re'yden daha kuvvetli olması demektir. (*Ulûmu'l-Hadîs*, 33, 4).

Sunen Ebî Dâvûd, metin bakımından zengin bir kitaptır. Öyle ki, Ebu Davud bir hadis naklettikten sonra onun diğer tarîklarını, lafız farklarını, birbirlerinden farklı taraflarını birlikte göstermiştir. Böylece bir hadisin değişik rivayetleri bir arada bulunmuş olur.

Sunen Ebî Dâvûd'un bir diğer özelliği de hadislerin isnadlarından ziyade fıkhî hükümlerine önem vermiş olmasıdır. Ebu Davud, eserinde muhtelif fıkıh mezheblerinin esas alarak hükümlerini dayandırdıkları hadislere yer vermiştir. Ancak bunu yaparken çok yerde bir bâbda birden fazla hadise yer vermemiştir. Bunun sebebi, kitap hacminin büyümemesi endişesidir. Kısacası, ziyadelik olmadıkca bir hadisi tekrar etmemiştir. Bazı uzun hadisleri, delâlet ettiği fıkıh hükmüne delil olan kısmı esas olmak üzere kısaltarak vermiştir.

Ana hatlarıyla bu gibi özelliklere sahip olan Sunen Ebî Dâvud, İslâm âleminde en fazla rağbet gören sunen kitabı olmuştur.

Nüsha: Yeni Cami 208; Ayasofya 86-2; 545, 546; Nûruosmâniye 822, 823, 824; Köprülü 294/1; Murod Molla 396, 397; Selim Ağa 165; Şehit Ali 420, 421; Hekimoğlu 188; Fatih 763; Carullah 2025; Hasan Hüsnü 227; Hamidiye 255, 256; Halid Efendi 91; Mihrişâh Sultan 57/1; Laleli 457, 458, 459, 460; Feyzullah 330, 331, 332, 333 (2. cild, 654 h.), 334, 335 (650 h.); Reisulkuttâb 145/1 (492 h.); Atıf Efendi 445; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi 5908; DTCF Kütüphanesi - İsma'il Saib Bölümü 1207 (520 h.)

Başka kütüphanelerde de kıymetli yazma nüshaları bulunan **Sunen Ebî Dâvûd** birçok kez basılmıştır. (Kahire 1280 h.; Lakno, 1840 m.; 1877, 1888 m.; 1305 h. 1318 h.; Delhi 1171 h.; 1272 h.; 1283 h.; Haydarâbâd 1321). Sonraları baskıları tekrar edilmiştir. ez-Zurkânî'nin el-Muvatta şerhiyle birlikte yapılan 1310 ve 1320 h. tarihli baskıları da anmaya değer. (*Turâs*, 1/234, 5).

a) Şerhleri

1. **Me'âlimu's-Sunen**: Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hattâbî (308-388)

   Nüsha: Feyzullah 543 (2. cild, 5. h. asır); Fatih 811 (544 h.); Laleli 503-505 (557 h.); Yeni Çami 293, 294; Murad Molla 611-613; Tokapı Sarayı, 3. Ahmed 416, 418; Ayasofya 582, 583; Atıf Efendi 491[1]; (*Turâs*, 1/235).

   1920, 1932 ve 1934 yıllarında Haleb'de; Ahmed Muhammed Şakir ve Hâmid el-Fakî edisyonu 1948 de Kahire'de basılmıştır.

   Telhisi

   Ucâletu'l-Âlim min Kitâbi'l-Me'âlim (Telhîsu Me'âlimi's-Sunen): Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm el-Makdisî (714-765)

2. **el-Addu'l-Mevdûd fî Havâşî Sunen Ebî Dâvud**: Abdulazîm b. Abdulkavî el-Munzırî (656)

   Nüsha: Reisulkuttâb 36/1 (676 h.)

3. (**Şerh Sunen Ebî Dâvud**): Mes'ûd b. Ahmed el-Irâkî, el-Hârisî (652-711)
4. **(Şerhu Sunen Ebî Dâvud)**:: Muhammed b. Ebî Bekr, İbn Kayyimi'l-Cevziyye (691-751)

(1) Prof. Dr. Fuat Sezgin, Brockelmann'ın verdiği katalogda kayıtlı bu numaranın doğru olmadığını söylemiş, ancak kendisi herhangi bir numara vermemiştir. (*Turas*, 1/234)

5. (**Şerh Sunen Ebî Dâvud**): Ebu Bekr b. Ahmed ez-Zebîdî (752)
6. **el-İlâm Li-Sunneti Aleyhi's-Selâm** (**Şerhu Suneni Ebî Dâvûd**): Moğoltay b. Kılıc et-Turkî (689-762)
7. **İntihâ'u's-Senen (ve İktidâ'u's-Sunen) fî Şerhi's-Sunen**: Ahmed b. Muhammed, el-Havâs el-Makdisî (714-765)

   (**Şerhu Sunen Ebî Dâvud**): Umer b. Ali, İbnu'l-Mulekkın (804)
   Sunen Ebî Davud'un es-Sahîhân üzerine zevaidinin şerhidir.
8. **Şerhu Sunen Ebî Dâvud**: Umer b. Raslân el-Bulkînî (805)

   Nüsha: Mahmudiye, Medîne 74.
9. (**Şerhu Sunen Ebî Davud**): Ahmed b. Abdirrahîm el-Irâkî (762-826)
10. (**Şerh Sunen Ebî Dâvud**): Ahmed İbnu'l-Huseyn b. Arslân el-Remlî (753-844)

    Nüsha: Murad Molla 438-448; Laleli 498-501; Bursa Haraccı Zade 200-203.
11. (**Şerhu Sunen Ebî Dâvud**): Mahmud b. Ahmed el-Aynî (762-855)

    Nüsha: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye 286 (1. cilt, Mü'ellif Hattı)

    Kısmî şerhtir.
12. **Mirkât's-Sa'ûd İlâ Suneni Ebî Dâvud**: Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî

    Nüsha: Köprülü 417; Topkapı Sarayı, 3. Ahmed 647/1 (906 h.; Sonunda es-Suyûtî'nin icâzeti vardır).

    Muhtasarı

    Derecâtu Mirkâti's-Sa'ûd: Ali b. Suleymân el-Bâcem'avî (1306)
    (*GAL*, 2/485)

    1298 de Kahire basılmıştır.
13. **Fethu'l-Vedûd Alâ Suneni Ebî Dâvud**: Muhammed b. Abdulhâdî es-Sindî (1139)

    Nüsha: Rağıp Paşa 275; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi 1897.
14. **Avnu'l-Vedûd Şerh Sunen Ebî Dâvud**: Muhammed b. Abdullah el-Bencâbî 1318 de Laknov'da basılmıştır.
15. **Ta'lîkatu'l-Mahmûd Alâ Sunen Ebî Dâvud**: Fahru'l-Huseyn Gengûhî

    Kuvanpur'da 1905 de basılmıştır.
16. **Avnu'l-Ma'bûd Şerhu Sunen Ebî Dâvud**: Muhammed Eşref Emîr el-Azîmâbâdî ve Muhammed Şemsulhak el-Azîmâbâdî

    1322 de Delhi'de basılmıştır.

    Aslında Şemsulhak el-Azîmâbâdî'nin kardeşi Muhammed Eşref Emîr el-Azîmâbâdî; Oğlu İdrîs ve Meşhur alim el-Mubârekfûrî ve bir grup alimin yardımlarıyla meydana gelmiştir. (*Avnu'l-Ma'bûd*, 14/220/1).

    Sunen Ebî Davud'da geçen hadislerin herhangi bir tercih yapılmaksızın

ve mezhep delillerini zikretmeden, manalarını anlamaya çalışmak, çok zaruri olan yerlerde gerektiği kadar izahat vermek üzere hazırlanmıştır. Hadislerin tahkîki, tercihi, mezhep delilleri, metin ve senetlerde söz konusu olan illetler ve diğer bazı bilgiler çok daha geniş bir hacme sahip Ebu't-Tayyib'e ait **Ğâyetu'l-Maksûd**'a bırakılmıştır. (*Hadis Edebiyatı,* 150).

1322 de Delhi'de İbn Kayyimi'l-Cevziyye'nin şerhiyle birlikte basılmıştır.

Haşiyesi

(**Haşiye alâ Sunen Ebî Dâvud**): Mevlevî Vahîduzzamân

Hinducadır. 1882 de Lahor'da basılmıştır.

17. **Ğâyetu'l-Maksûd fî Halli Suneni Ebî Dâvud**: Muhammed Şemsulhak el-Azîmâbadî

    Hindistan'da basılmıştır.

18. **Bezlu'l-Mechûd fî Halli Ebî Dâvud**: Halil Ahmed b. Mecîd el-Sehârenfûrî (1267-1346)

    20 Cilt olarak Beyrut'ta basılmıştır.

b) Muhtasarları

1. **el-Muctebâ**: Abdulazîm b. Abdulkavî el-Munzirî (656)

   1342 de Haydarâbâd'da basılmıştır. Ahmed Muhammed Şakir ve Muhammed Hamid el-Fakî edisyonu 1948 de Kahire'de yayınlanmıştır.

2. **Muhtasaru'l-Belhî**: Muhammed İbnu'l-Hasen b. Ali el-Belhî (7. Asır)

   Nüsha: Manisa 281/1 (V. 1b-113a). (*Turas, 1/237)*

3. **Tehzîb Suneni Ebî Dâvud**: Muhammed b. Ebî Bekr, İbn Kayyimi'l-Cevziyye (691-751)

   1891 de Delhi'de basılmıştır. Ahmed Muhammed Şakir ve Muhammed Hâmid el-Fakî tahkiki 1948 de Kahire'de basılarak yayınlanmıştır.

   Şerhi

   (**Şerhu Tehzîbi Sunen Ebî Dâvud**): İbn Kayyimi'l-Cevziyye

4. **Muhtasaru'z-Zebîdî**: Ebu Bekr b. Ahmed ez-Zebîdî (752)

c) Değişik Eserler

1. **Risâle fî Vasfi te'lîfihî Kitâbi's-Sunen**: Ebu Dâvud

   Muhammed Zahid el-Kevserî tahkikiyle 1369 da Kahire'de basılmıştır. Daha sonra Muhammed es-Sebbâğ tarafından yeniden yayınlanmıştır.

2. **Tesmiyetu Şuyûhi Ebî Dâvud**: el-Huseyn b. Muhammed, Ebu Ali el-Ceyyânî (498)

   Nüsha: Laleli 2089/9 (V. 74a-99a)

3. **Meşâyıh Ebî Dâvud**: Muhammed b. Tâhir el-Makdisî,İibnu'l-Kayserânî (448-507)

2. **Sunenu't-Tirmizî**: Muhammed b. İsâ et-Tirmizî (209-279)

İslâm aleminde **Câmi'u't-Tirmizî** adiyle de bilinir. Sunen tipinde bir eserdir. Sahih hadislerin yanısıra *hasen* hadislere de yer vermesiyle ünlüdür. Söylendiğine göre *hasen* terimini ilk olarak et-Tirmizî kullanmıştır. Bununla birlikte **Sunenu't-Tirmizî**'de bazen *sahîh-Hasen* gibi iki; bazen de *hasen-sahîh-garîb* gibi üç terim bir arada kullanılmıştır. Hadis edebiyatı içinde böyle uygulamalar ilk defa **Sunenu't-Tirmizî** ile başlamıştır.

Sunenu't-Tirmizî'de *kitap* başlıklı 50 ana bölümü oluşturan bablarda 3956 hadis vardır. Metot olarak bu hadisler verildikten sonra çoğunun değerlendirilmesi yapılmıştır. Yerine göre hadislerle birlikte kimi imamların bazı meselelerdeki görüşlerine de yer verilmiş; bu arada birçok hadisin değişik tarîkları ile varsa illetlerine işaret edilmiştir. Metot olarak bâblarına genelde bir sahâbîden sahih olarak gelen meşhur bir hadîsin konusu başlık olarak konmuş; o konuda sahîh sahibi alimlerin rivayet ettikleri hadisler verilmiştir. Arkasından onların rivayet etmedikleri başka sahabilerden gelen hadisler nakledilmiş; daha sonra da aynı konuda diğer sahâbîlerden gelen rivayetlere işaret edilmiştir. Bununla sevkedilen hadisin o sahabiler tarafından rivayet edildiğine değil, o konuda başka sahabilerden rivayet edilmiş hadislerin de bulunduğuna dikkat çekilmek istenmiştir. el-Irâkî bunun yerinde bir metot olduğunu, ancak birçok alimin verilen hadisin o sahabiler tarafından rivayet edildiği şeklinde yanlış anlamasına yol açtığını söylemiştir.

Diğer taraftan İbn Receb el-Hanbelî'nin kaydettiğine göre **Sunenu't-Tirmizî**'de esas itibariyle sahîh, hasen ve garîb hadislerin yanında bilhassa menâkib konusunda munkere varan garâ'ib de rivayet edilmiştir. Şu var ki böyle hadisler hakkında açıklama yapılmıştır. Bununla birlikte Sunenu't-Tirmizî'de yalanla ithâm edilmiş veya yalan söylediği ithamında *cerh ve ta'dîl* alimlerinin birleştiği bir raviden tek bir isnadla rivayet edilmiş hadis yoktur. et-Tirmizî nadir olarak isnadında böyle bir ravinin bulunduğu herhangi bir hadis rivyaet etmişse onu değişik kanallardan gelen rivayetlerle adeta kuvvetlendirmiş; ayrıca râviler hakkında verilen cerh ve ta'dîl hükmünü de nakletmiştir.

et-Tirmizî, sunenin sonuna bir de *ilel* bölümü ekleyerek burada eserine aldığı hadislerin kısa bir değerlendirmesini yapmıştır. Ayrıca kısmen kullandığı terimleri de açıklamıştır. Buna göre Sunen'de bulunan bütün hadisler **ma'mûlun bih** olanlardır. Yani alimlerin amel ettikleri hadislerdir.

Kısaca bu özelliklere sahip olan Sunenu't-Tirmizî İslâm aliminde haklı bir şöhrete kavuşmuştur. Üzerinde hayli çalışmalar yapılmıştır. Türkçeye de çevrilerek yayınlanmıştır.

Nüsha: Nuruosmâniye 825-828; 1166; Ayasofya, 27; 68; 547-549; Köprülü 295; Murad Molla 402; Süleymâniye 316; Selim Ağa 166, 167; Şehit Ali 422; Carul-

lah 286-288, 289, 293-295; Hekimoğlu 189, 191; Fatih 765; 1150, 1151; Hacı Mahmud 471; Reisulkuttâb 154-156; Laleli 461-464; Nafiz Paşa 158; Mahmud Paşa 130; Feyzullah Efendi 344; Topkapı Sarayı, Revan Köşkü 255 (593 h.); Atıf Efendi 424 (424 h.); Bayezid Umumi 1035, 1306; 1993.

1292 h. tarihinde Bulak'ta; 1876 m., 1310, 1317 h. tarihlerinde Loknov'da; 1269, 1270 ve 1302 h. tarihlerinde Delhi'de basılmıştır. Ahmed Muhammed Şakir'in başlattığı Kahire baskısı 1937 m. tarihinde başlamış ölümü üzerine durmuştur. Bu baskının 15 cüzü rahmetlinin sağlığında çıkmış, 16. cüzü notlarından faydalanılarak Dr. el-Huseynî Abdulmecid Hâşim tarafından yayınlanmıştır. (Kahire 1394/1974).

a) Şerhleri

1. (**Şerhu'l-Câmi'i't-Tirmizî**): Muhammed b. Muhammed b. Ahmed en-Nîsâbûrî, el-Hakîmu'l-Kebîr (378)
2. (**Şerhu Suneni't-Tirmizî**): el-Huseyn b. Mes'ûd el-Beğavî, el-Ferrâ (516)
   Nüsha: Medîne, Mahmudiye.
3. **Âridatu'l-Ahvezî fî Şerhi't-Tirmizî**: Ebu Bekr Muhammed İbnu'l-Arabî (543)
   Nüsha: Medîne Arif Hikmet 240.
   Kuvanpur'de 1299 da; Kahire'de 1350, 1352 tarihlerinde basılmıştır. Kahire baskısı sonraları tekrarlanmıştır.
4. **en-Nef'u'ş-Şezî fî Şerhi'l-Câmi'i't-Tirmizî**: Muhammed b. Muhammed b. Muhammed, İbn Seyyidi'n-Nâs (661-734)
   Nüsha: Laleli 514.
   Dörtte üçüne kadar gelmiş tamamlayamamıştır. Abdurrahîm el-Irâkî tarafından tamamlanmıştır. (*EM*, 2/149)
5. **Şerhu Kitâbi'l-Câmi' li't-Tirmizî**: Abdurrahmân b. Ahmed, İbn Receb el-Hanbelî (795)
   Topkapı Sarayı, 3. Ahmed 532/3.
6. **el-Arfu'ş-Şezî fî Şerhi Câmi'i't-Tirmizî**: Umer b. Raslân el-Bulkînî (724-805). Tamamlayamamıştır.
7. (**Şerhu Suneni't-Tirmizî**): Abdurrahîm İbnu'l-Huseyn el-Irâkî (725-806)
   Nüsha: Feyzullah 363, 364 (Mü'ellif Hattı)
8. **Kûtu'l-Mu'tezî Şerhu Suneni't-Tirmizî**: Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî (849-911)
   1299 da Kuvanpur'da basılmıştır.

Derlemeleri

Nef'u Kûti'l-Mu'tezî: Ali b. Suleymân el-Bâcem'avî (1306)

1298 h. yılında Kahire'de basılmıştır. 1342 yılında yapılan Delhi baskısı

9. (**Şerhu't-Tirmizî**): Sirâc Ahmed es-Serhendî

   1299 da Kuvanpur'da basılmıştır.

10. **Tuhfetu'l-Ahvezî Şerhu Câmi'i't-Tirmizî**: Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm el-Mubârekfûrî (1283-1353)

    Basılıdır.

11. (**Şerhu't-Tirmizî**): Muhammed İbnu't-Tayyib es-Sindî (1296-1363)

    Bir kısmı Medîne Şeyhülislâm Arif Hikmet Kütüphanesi Kütüphanesindedir. (No. 241).

12. **et-Tîbu'ş-Şezî fî Şerhi't-Tirmizî**: Eşfakurrahmân el-Kandihlevî

    1934 yılında Delhi'de basılmıştır.

13. **el-Arfu'ş-Şezî alâ Câmi'i't-Tirmizî**: Muhammed Enver Şâh el-Keşmirî

1244 h. tarihli Hindistan'da yapılmış bir taşbaskısı basımı vardır.

14. (**Şerhu't-Tirmizî**): Abdulkadir b. İsmail el-Hasenî el-Kadirî

b) Muhtasarları

1. **Muhtasaru Suneni't-Tirmizî**: Muhammed b. Ali, Muhyiddin İbnu'l-Arabî (560-638)
2. **Muhtasaru's-Sarsarî**: Suleymân b. Abdulkavî es-Sarsarî (716)
3. **Muhtasaru Camî'i't-Tirmizî**: Muhammed b. Akîl el-Bâlisî (729)
4. **Muhtasaru Ebi'l-Fadl**: Muhammed Tacuddin Abdulmuhsin el-Kala'î (1147 de sağ) 1147 de te'lif edilmiştir.

c) Değişik Eserler

1. **Fedâ'ilu Kitâbi'l-Câmi'**: Ebu'l-Kasım Ubeyd b. Muhammed el-İs'irdî (692)

   Nüsha: DTCF Kütüphanesi, İsmail Sâ'ib Bölümü 2167.

2. **es-Sulasiyyât**: ?

   Nüsha: Ayasofya 7882

3. **er-Rubâ'iyyât**: ?

   Nüsha: Carullah 282.

4. **Şerhu Zevâ'idi Câmi'i't-Tirmizî Ale's-Sahîhayn ve Ebî Dâvud**: Umer b. Ali, İbnu'l-Mulekkın (723-804)

3. **es-Sunenu'l-Kubrâ**: Ahmed b. Şu'ayb en-Nesâ'î (215-303)

   Nüsha: Rabat, el-Hizanetu'l-Melikiyye; Zahiriyye 228 (kısmen); Ezher 1963.

   Basılıdır. (1-6, Beyrût, 1411/1991).

   Bk. **Sunenu'n-Nesa'î**.

4. **Sunenu'n-Nesâ'î**: Ahmed b. Şu'ayb en-Nesa'î (215-303)

   Ahkam hadislerinden meydana gelmiş sunen tipi bir eserdir. *el-Kutubu's-Sitte*'ye dahil kaynaklardandır.

en-Nesa'î, Remle emirinin isteği üzerine **el-Sunenu'l-Kubrâ** isimli bir hadis kitabı tasnif etmiştir. Bu hacimli eserde sunen konusuna giren rivayetleri bir arada toplamıştır. Ancak emirin yalnızca sahih hadisleri bir araya getirmesi isteği üzerine ise ayrı ve **es-Sunenu's-Suğra** adını verdiği yeni bir eser tasnif ederek adına **el-Muctebâ** demiştir. (*Tezkire*, 3/940)

en-Nesa'î'nin yaptığı bu iş, zamanla karışıklığa yol açmıştır. Nitekim aradan yıllar geçince eser üzerinde tereddüdler meydana gelmiştir. Söz gelişi es-Suyûtî'ye göre el-Kutubu's-Sitteden biri olan Sunenu'n-Nesâ'î söz konusu **el-Muctebâ** veya öteki adıyla **es-Sunenu's-Suğrâ**dır. *Etrâfı* ve *Ricâli* üzerindeki çalışmaların kaynağı bu kitaptır.

Buna karşılık el-Munzirî ve el-Mizzî gibi alimler **Sunenu'n-Nesa'î**'nin bahsi geçen **es-Sunenu'l-Kubrâ** olduğu görüşündedirler. Ebu Dâvûd şarihi el-Âzîmâbâdî, el-Munzirî'nin **el-Muhtasar** isimli eserinde; el-Mizzî **el-Etrâf**'ında en-Nesa'î'nin rivayetlerinden söz ederken kullandıkları tabirlerle **es-Suneni'l-Kubrâ**'yı kasdetmişlerdir. (*Avnu'l-Ma'bûd*, 4/545).

Özetle tekrar etmek gerekirse, en-Nesa'î'nin **es-Sunenu'l-Kubrâ** ve **el-Muctebâ** (veya öteki adıyla **es-Sunenu's-Suğrâ**) isimli iki sunen kitabı olduğu hadis alimlerinin büyük çoğunluğu tarafından kabul edilmiştir. Ayrıca hicrî 11. asrın başlarına kadar elde nüshaları olduğu bilinen ve daha sonra kaybolduğu sanılan **es-Sunenu'l-Kubrâ**'nın son zamanlarda bir yazma nüshası bulunmuş ve **el-Muctebâ** ile karşılaştırılması sonucu onun ayrı bir sunen kitabı olduğu anlaşılmıştır[(1)]. Bu eser basılmıştır. (1-6, Beyrut 1411/ 1991).

Sunenu'n-Nesa'î, *es-Sunenu'l-Erba'a* içinde zayıf hadisleri en az olan kitap kabul edilmiştir. Bu yönüyle onu es-Sahîhân'dan sonra ilk sıraya koyanlar olmuştur. Öte yandan en-Nesâ'î, hadis ricalinin tenkidinde otoritedir. Sunenine aldığı hadislerin ravilerini tenkitte öngördüğü şartı Ebu Dâvûd ve et-Tirmizî'nin şartından daha ağır bulunmuştur. Bunlar da **Sunenu'n-Nesa'î**'ye ayrı bir değer kazandırmıştır.

Türkçe'ye de çevrilerek yayınlanmıştır.

Nüsha: Yeni Cami 207 (676 h.); Nuruosmâniye 830-836; Ayasofya 28/1; 552-555; Süleymâniye 317, 318; Kılıç Ali Paşa 268; Damad İbrahim Paşa 408; Reisulkuttâb 158-160; Şehit Ali Paşa 423; Carullah, 297; 298; Hekimoğlu 276; Hamidiye 257; Pertevniyal 78-81; Muhammed Buhârî 72 (607 h.); Murat Molla 403; Atıf Efendi 446; Topkapı Sarayı, 3. Ahmed 266, 267.

1256, 1315, 1316, 1325 h. tarihlerinde Delhi'de; 1276 da Bulak'ta; 1312 de Kahirede; 1869 da Lokno'da basılmıştır. Kahire baskısı sonradan yenilenmiştir.

a) Şerh ve Haşiyeleri

1. (**Şerhu Suneni'n-Nese'î**): Ali b. Abdullah b. Halef el-Ensârî (567)

(1) Dr. Faruk Hamâde, *Amelu'l-Yevmi ve'l-Leyle* mukaddimesi, 4 ve 5. bölümler.

2. **Şerhu Suneni'n-Nese'î**: Muhammed es-Seyyîd Ali İbnu'l-Huseyn ed-Dimeşkî, İbn Hamze (715-765)
3. **Zehru'r-Rabâ ale'l-Muctebâ**: Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî (849-911)

   Damad-Zade (Murad Molla) 392 (903 h.); Topkapı Sarayı, 3. Ahmed 419 (İbn Mace şerhiyle birlikte, 917 h.)

   1312, 1348, 1932 tarihlerinde Kahire'de; 1847; 1296, 1299 h. tarihlerinde Kuvanpor'da; 1272 ve 1281 de Delhi'de basılmıştır. Kahire baskısı tekrarlanmıştır.

   Muhtasarı

   Arfu Zehri'r-Rabâ: Ali b. Suleymân el-Bâcem'avî (1306)

   1299 da Kahire'de basılmıştır.
4. (**Haşiye alâ Suneni'n-Nese'î**): Muhammed b. Abdulhâdî es-Sindî (1136)

   1312 ve 1348 tarihlerinde Kahire'de basılmıştır.

   Ta'lîka ale'l-Muctebâ: Sind b. Abdulhâdî el-Medenî (1139)
5. (**Şerhu Suneni'n-Nese'î**): Muhammed el-Bencâbî ve Muhammed Abdullatîf

   1898 de Delhi'de basılmıştır.
6. **Ravdu'r-Rabâ an Tercemeti'l-Muctebâ**: Mevlevî Vahiduzzamân

   Tercümesiyle birlikte 1886 da Lahor'da basılmıştır.

b) Diğer Bazı Eserler

1. **Buğyetu'r-Rağibi'l-Mutemennî fî Hatmi Suneni'n-Nesa'î**: Muhammed b. Abdurrahmân es-Sehâvî (902)
2. **Rubâ'iyyât min kitâbi's-Suneni'l-Me'sûre**: ?

4. **Sunen İbni Mâce**: Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvinî (209-273)

Bazı alimlerce *el-Kutubu's-Sitte*'nin altıncı kitabı sayılan **Sunen İbn Mâce** ilk defa İbn Tâhir el-Makdisî tarafından **el-Muvatta'** yerine ana hadis kaynaklarına katılmıştır. 37 ana bölümü oluşturan bablarında 4341 hadis bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı *es-Sahîhân* ile diğer üç sunen üzerine zevâ'idden oluşur. Hadis âlimleri bu hadislerin hükmünde ihtilaf etmişlerdir. Nitekim el-Mizzî, İbn Mâce'nin *Usûlu Hamse* denilen **Sahîhu'l-Buhârî**, **Sahîhu Muslim**, **Sunen Ebî Dâvud**, **Sunenu't-Tirmizî** ve **Sunenu'n-Nesa'î**'den ayrı olarak rivayet ettiği bütün hadislerin zayıf olduğunu söylemiştir. İbn Hacer'e göre ise bunlar, çoğunlukla sahihtirler.

Sunen İbn Mâce, tertip yönünden kullanışlı bir eserdir. Fıkhın, diğer hadis kitaplarında bulunmayan birçok konusundaki hadislere yer vermiştir. Bab başlıkları konunun inceliklerini dile getirecek kadar özlü ve düzgün bir biçimde konulmuştur. Sistematik olduğundan faydalanmak kolaydır.

Ancak bu özelliklerine rağmen Sunen İbn Mâce bazı şiddetli zayıf; hatta

mevzu hadislere yer verdiği gerekçesiyle tenkit edilmiştir. Bununla birlikte Sunen'deki zayıf hadislerin çoğu savunulabilir cinsten görülmüştür. Buna karşılık mevzu sayılan otuz kadar hadisi üzerinde durulmuştur. Söz gelimi İbnu'l-Cevzî Kazvin'in faziletine dair bir rivayeti (Cihâd, 11, 2/929) naklettiği için İbn Mâce'yi şiddetle tenkit etmiştir. Onun uydurma olduğunu bile bile bu hadisi hiçbir şey söylemeksizin nakletmesini eleştirmiş; halkın bu hadis sahih olmasaydı İbn Mâce gibi bir alim nakletmezdi diyeceklerini düşünmediğini; kendisi Kazvinli olduğundan heva ve hevesine yenik düştüğünü söylemiştir. (*Mevdû'ât*, 2/56). ez-Zehebî de İbnu'l-Cevzî'ye uyarak aynı rivayeti Sunen'e koyduğu için İbn Mâce'yi uğursuz bir iş yapmakla suçlamıştır. (*Mîzân*, 2/20)

Daha çok Horasan ve havalisinde şöhret kazanmış bulunan **Sunen İbni Mâce** özellikle kullanışlı olması nedeniyle bütün kusurlarına rağmen faydalı bir kaynak eser sayılmaya layık görülmüştür.

Nüsha: Rağıp Paşa 259; Nuru osmâniye 812, 815-820; Ayasofya 542-544; Köprülü 293 (790 h.); Damad İbrahim 400, 401; Süleymâniye 314, 315; Selim Ağa 164; Şehit Ali 419; Laleli 456; Reisulkuttâb 142, 143; Hacı Mahmûd 597; Turhan Sultân 50; Feyzullah Efendi 326-329; Carullah 290; Hekimoğlu 185-187; Fatih 761, 762, 764; Atıf Efendi 444; Murad Molla (624 h.), 401; Veliyuddin 580, 581 İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi 496, 510.

İstanbul'dan başka Anadolu'nun bazı kütüphanelerinde, diğer yerlerde de kıymetli yazma nüshaları bulunan **Sunen İbni Mâce** 1233, 1273 h.; 1889, 1905 m. tarihlerinde Delhi'de; 1311 h. tarihinde Lahor'da; 1313 de Kahire'de basılmıştır. Muhammed Fu'ad Abdulbâkî tahkikinin neşir tarihi ise 1952, 1953 dür. Daha sonraki baskılar bu tahkikten yapılmıştır.

Türkçeye de çevrilerek yayınlanmıştır.

a) Şerhleri

1. **el-İ'lâm bi-Sunnetihî Aleyhi's-Selâm**: Moğoltay b. Kılıc et-Turkî (689-762)

   Tamamlanamamıştır.

   Nüsha: Feyzullah Efendi 362 (2. cild 737 h. Mü'ellif Hattı)

2. **Mâ Temessu İleyhi'l-Hâce alâ Sunen İbni Mâce**: Umer b. Ali İbnu'l-Mulekkın (723-804)

3. **ed-Dîbâce fî Şerhi Sunen İbni Mâce**: Muhammed b. Mûsâ ed-Demîrî (742-808)

4. **(Şerhu Sunen İbni Mâce)**: İbrâhîm b. Muhammed b. Halîl, Burhânuddin el-Halebî, Sıbtu'bnu'l-Acemî (841)

5. **Misbâhu'z-Zucâce Alâ Sunen İbni Mâce**: Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî (849-911)

   Sunen İbn Mâce'nin 1282 Delhi baskısının hâmişinde basılmıştır.

Muhtasarı

Nûru'l-Misbâh: Ali b. Sa'îd el-Bâcem'avî (1306)

1299 h. yılında Kahire'de basılmıştır.

6. **Mâ Ted'û İleyhi'l-Hâce fî Şerhi Suneni İbn Mâce**: Muhammed İbnu'l-Hasen ez-Zebîdî (913 de sağ)

   913 dolaylarında yazılmıştır.

7. **Kifâyetu'l-Hâce fî Şerhi İbn Mâce**: Muhammed b. Abdulhâdî es-Sindî (1139)

   Nüsha: Edirne, Selimiye 760 (1133 h. Mü'ellif Hattı olması ihtimali var)

   1313 de Kahire'de basılmıştır.

8. **İncâhu'l-Hâce alâ Sunen ibni Mâce**: Abdulğanî b. Ebî Sa'îd ed-Dihlevî (1273)

   1282 h. tarihinde Delhi'de basılmıştır.

9. **Ref'u'l-Ucâce**: Mevlevî Vahîduzzamân

   Urduca tercümesiyle birliktedir. 1313 de Kahire'de basılmıştır.

10. **Miftâhu'l-Hâce**: Muhammed b. Abdullah el-Bencâbî

    Lokno'da 1315 de basılmıştır.

11. **Nûru Misbâhi'z-Zucâce alâ Sunen İbn Mâce** Ali b. Suleyman el-Bâcem'avî (1306)

b) Zevâ'idi

1. **Zevâ'id İbn Mâce Ale'l-Kutubi'l-Hamse**: Nuruddin İbn Hacer el-Heytemî (807)
2. **Misbâhu'z-Zucâce fî Zevâ'id İbn Mâce**: Ahmed b. Ebî Bekr b. İsmâ'il el-Busîrî (840)

   (Haşiye alâ Zevâ'id İbni Mâce)

   Nüsha: Hafid Efendi 35

c) Ricâli

el-Mucerred fî Esmâ'i Ricâli Kitâb Sunen Ebî Abdillah b. Mâce Kullihim Sivâ Men Ahrece lehu minhum fî Ahadi's-Sahîhayn: Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî (748)

Nüsha: Zâhiriye, hadîs 531 (Mü'ellif Hattı).

b) Diğer Sunen Kitapları

1. **Kitâbu's-Sunen**: Mekhûl b. Abdillâh eş-Şâmî (116)
2. **Kitâbu's-Sunen**: Abdulmelîk b. Abdulazîz, İbn Cureyc (80-150)
3. **Kitâbu's-Sunen**: Sa'îd b. Ebî Arûbe (157)
4. **Kitâbu's-Sunen**: Zâ'ide b. Kudâme, Ebu's-Salt el-Kûfî (161)
5. **Kitâbu's-Sunen**: Hammâd b. Seleme, İbn Dînâr (167)
6. **Kitâbu's-Sunen**: el-Huşeym b. Beşîr el-Vâsıtî (183)

7. **Kitâbu's-Sunen**: el-Vekî İbnu'l-Cerrâh er-Rusâ'î (127-197)
8. **Sunenu'ş-Şâfi'î**: Muhammed b. İdrîs eş-Şâfi'î (150-204)

İbrâhim b. İsmâ'il b. Yahya el-Muzenî; sonra da Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî tarafından rivayet edilmiştir.

9. **Kitâbu's-Sunen**: Abdulvehhâb b. Atâ el-Iclî, el-Haffâfu'l-Basrî (204)
10. **Sunenu'l-Bezzâr**: Muhammed İbnu's-Sabbâh el-Dûlâbî, el-Bezzâr (227)
11. **Sunen Sa'îd b. Mansûr**: Sa'îd b. Mansûr b. Şu'be el-Mervezî (229)

227 tarihinde Mekke'de tasnif edilmiştir. *Mu'dal, Munkatı'* ve *Mursel* hadislerin fazlaca yer aldığı bir eser olarak tanınmıştır.

Nüsha: Köprülü, 439 (1. cild, 725 h.).

Basılmıştır. (1-2, Beyrût 1405/1985).

12. **Sunen Ebî Amr**: Sehl b. Zencele el-Akadî, Ebu Amr er-Râzî (240 dolayları)
13. **Sunenu'l-Hallâl**: el-Hasen b. Ali el-Huzelî, el-Hallâl (242)
14. **Sunenu'd-Dârimî**: Abdullâh b. Abdurrahmân ed-Dârimî (255)

Musnedu'd-Dârimî adıyla da bilinir. Daha çok ahkâm hadislerini ihtiva eden sünen tarzında bir eserdir. Kimi alimler tarafından Sahîh adıyla da anılmıştır. Ancak daha da **Sunenu'd-Dârimî** ismiyle meşhur olmuştur.

Sunenu'd-Dârimî, diğer bazı sünen kitapları kadar rağbet görmemiştir. Bununla birlikte el-Alâ'î, Moğoltay, İbn Haceri'l-Askalânî gibi bir kısım Hadis alimleri tarafından **Sunen İbni Mâce** yerine *el-Kutubu's-Sitte*'nin altıncı kitabı kabul edilmiştir.

Tertibinin güzelliği, ravileri arasında zayıf sayılan ravilerinin az oluşu, daha da önemlisi, *sülâsiyyât*ının fazlalığı gibi hususlar önemli nitelikleri olarak görülmüştür. *Mursel* ve *mevkûf* rivayetleri fazla olmakla birlikte *şâz* ve *munker* hadislere yer vermeyişi de **Sunenu'd-Dârimî**'nin mühim bir özelliği sayılmıştır.

Nüsha: Murad Molla 573; Veliyuddîn 824; Feyzullâh Efendi 525; Köprülü 67/2 (605 h.); Fazıl Ahmed Paşa 67; Âşir Efendi 257.

Basılıdır. (Kuvanpor 1923; Haydarâbâd 1309; Delhi 1337; Dimeşk 1349. Dimeşk baskısı sonradan tekrar edilmiştir.

Üzerinde değişik çalışmalar

1. **es-Sulâsiyyât**: İsa b. Umer İbnu'l-Abbâs es-Semerkandî

   Nüsha: Köprülü 1584/14 (V. 124-126, 633 h.).

2. **el-Hallu'l-Mudellel ale'd-Dârimî**: Muhammed Na'îm Atâ. İlk kısmı 1322 de Lokno'da basılarak yayınlanmıştır.

15. **Kitâbu's-Sunen**: Ahmed b. Amr el-Bezzâr: (292)
16. **Kitâbu's-Sunen**: İbrâhîm b. Muhammed el-Keccî (292)
17. **Kitâbu's-Sunen**: el-Hakem b. Ma'bed el-Huzâ'î (295)

18. **Kitâbu's-Sunen**: Muhammed b. Abdullâh, el-Mutayyen (202-297)
19. **Sunen Mûsâ b. Târık**: Ebu Kurre Mûsâ b. Târık ez-Zebîdî
20. **Sunen Esrem**: Ahmed b. Muhammed b. Hânî' et-Tâ'î, el-İskâf, el-Esrem (273)
21. (**Kitâbu's-Sunen**): İsmâ'il b. İshâk el-Ezdî (282)
22. **Kitâbu's-Sunen**: Ahmed b. Umer eş-Şeybânî (287)
23. **Sunenu'l-Keşşî**: İbrâhim b. Abdullah b. Muslim el-Keşşî (292)
24. (**Kitâbu's-Sunen**): Yusuf b. Ya'kûb el-Ezdî (297)
25. **es-Sunenu'l-Kubrâ**: Ahmed b. Şu'ayb en-Nesa'î (215-303)

    Bk. es-Sunenu'l-Erba'a, Sunenu'n-Nesa'î.
26. **Kitâbu's-Sunen**: Abdullah b. Suleymân, İbn Ebî Dâvud (316)
27. **Kitâbu's-Sunen**: Ahmed b. Muhammed, Ebu Bekr el-Hallâl (311)
28. **Kitâbu's-Sunen**: Muhammed b. Abdulmelik, İbn Eymen el-Kurtubî (328)
29. **Kitâbu's-Sunen**: el-Huseyn b. İsmâ'il el-Mehâmilî (235-330)
30. **Sunenu's-Saffâr**: Ahmed b. Abîd es-Saffâr (341 den sonra)

    el-Beyhakî'nin Suneninde pek çok hadisini tahrîc ettiği sunen budur.
31. **Sunen Ebî Bekr el-Hemedânî**: Muhammed b. Yahya el-Hemedânî (347)
32. **Sunenu'n-Neccâd**: Ahmed b. Suleymân en-Neccâd (348)
33. **Sunenu'd-Dârekutnî**: Ali b. Umer ed-Darekutnî (306-385)

    Sünnetin daha çok *ğarâ'ib*ini bir araya getirmekle ünlüdür. Rivayetlerinin çoğu zayıf ve münkerdir. Hatta mevzu olanları da vardır.

    Nüsha: Ayasofya 550 (522 h.); Nuruosmâniye 829; Aşîr Efendi I 157; Bayezid Umumî 1192; Nuruosmaniye 829.

    1306 yılında Delhi'de basılmıştır. Kahire baskısı da vardır. (1386/1966)

    Üzerinde Çeşitli Çalışmalar

    1. **Tahrîcu'l-Ahâdîsi'd-Di'âf min Suneni'd-Dârekutnî**: Abdullah b. Yahya, el-Cemmâl el-Cezâ'irî (682)

       Nüsha: Ayasofya 464.
    2. **el-Muhtasar**: Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Uryânî (778)
    3. **es-Sâmi'ûne li-Suneni'd-Dârekutnî**: Abdurrahmân b. Yusuf el-Mizzî
    4. **et-Ta'lîku'l-Muğnî Alâ Suneni'd-Dârekutnî**: Muhammed Şemsulhak b. Emîr el-Azîmâbâdî (1312 de sağ)

       1312 de tamamlanmıştır. 1310 da Delhi'de basımına başlanmıtır.
34. **Kitâbu's-Sunen**: Sa'îd b. Usmân, İbnu's-Seken (294-353)
35. **Kitâbu's-Sunen**: Muhammed b. Hibbân el-Bustî, İbn Hibbân (354)
36. **Kitabu's-Sunne**: Muhammed b. Ali el-Kassâb (360 dolayları)
37. **Kitâbu's-Sunen el-Mu'azzama**: Abdullah b. Muhammed, Ebu'ş-Şeyh el-İsbehânî (369)

38. **Ma'rifetu's-Sunen ve'l-Âsâr**: Hamd (Ahmed) b. Muhammed el-Hattâbî (308-388)
39. **İlâmu's-Sunen**: el-Hattabî
40. **Sunen İbn Lâl**: Ahmed b. Ali b. Ahmed el-Hemedânî, İbn Lâl (398)
41. (**Kitâbu's-Sunen**): el-Hasen b. Muhammed, Ebu'l-Kasım en-Nîsâbûrî (406)
42. **es-Sunenu's-Suğrâ**: Ahmed İbnu'l-Huseyn el-Beyhakî (384-458)
43. **es-Sunenu'l-Kubrâ**: el-Beyhakî

Genelde meşhur hadis kitaplarından fazla hadise yer vermesiyle ünlüdür. Öteki kaynaklarda bulunan hadisleri verdiğinde metot olarak sened veya metin itibariyle tercih edileni vermiştir. el-Buhârî ve Muslim'in birlikte Sahihlerine aldıkları veya yalnızca birinin yer verdiği hadislerin durumu açıklanmıştır. Böylece **es-Sunenu'l-Kubrâ** adeta *es-Sahîhân* üzerine mustahrec niteliği kazanmıştır.

Bununla birlikte **es-Sunenu'l-Kubrâ**'nın en önemli özelliklerinden biri de fıkıh konularında açıklama yapmasıdır. Öyle ki, bir mesele ile ilgili ayet ve belli başlı hadisler ayrıca delil olarak verilmiştir. Bunu yaparken el-Beyhakî, yer yer bağlı olduğu Şafiî mezhebine aykırı görüşü vermekten çekinmemiştir.

Düzenleme itibariyle fıkıh konularına göre tertiplenmiş bir eser olmakla birlikte yerine göre konuyla dolayısiyle ilgili bahislere ait hadisleri de vermiştir. Verdiği hadislerin değerlendirilmesine yarayacak nakillerde bulunmuştur. Ayrıca Sahâbe, Tabî'ûn ve daha sonraki nesillere mensup imamlardan nakiller de bol miktarda mevcuttur.

es-Sunenu'l-Kubrâ'da bulunan hadislerin büyük çoğunluğu önceki kitaplardan nakledilmiştir.

1944 yılında Haydarâbâd'da basılmıştır.

Haşiye ve Ta'lîkaları

1. **Ta'lîka Ale's-Suneni'l-Beyhakî**: Muhammed b. Ahmed b. Abdulhâdî, İbn Kudâme el-Makdisî (704-744)
2. **el-Cevheru'n-Nakî fi'r-Red Ale'l-Beyhakî**: Ali b. Usmân el-Mardînî, İbnu't-Turkmânî (750)

   Nüsha: Topkapı Sarayı, 3. Ahmed, 642.

   Ta'lîka şeklinde bazı feva'ide dairdir. (KZ, 1007). **es-Sunenu'l-Kubrâ**'nın 1344 Haydarâbâd baskısının sayfa altlarında neşredilmiştir.

   Telhîsi

   Tarsî'u'l-Cevheri'n-Nakî: el-Kasım b. Kutluboğa (802-879)

   Kısaltarak harf tertibine göre düzenlemesidir. "Mim" harfine kadar gelmiştir.

Muhtasarı

Muhtasaru's-Sunen: İbrâhîm b. Ali, İbn Abdilhak ed-Dimeşkî (744)

44. **Câmi'u'l-Mesânîd ve's-Sunen**: İsmâ'il b. Umer el-Kureşî, İbn Kesîr (705-744)

EŞ-SUNNE

Hadis Edebiyatı içinde bir kısım kitaplar **Kitâbu's-Sunne** başlığı taşırlar. Bunlar genelde sünneti savunmak üzere kaleme alınmıştır. Bir kısmı da Sünnete bağlanıp bid'atları terketmek konusuna ayrılmıştır. Diğer deyişle Kitâbu's-Sunen başlıklı kitaplar sünnetin müdafaasını yaparak faziletinden bahsetmek; buna karşılık bid'atlara karşı uyarmak maksadıyla yazılmış olan eserlerdir. Konuyla ilgili hadislere geniş çapta yer verirler. Bu tür kitapların bellibaşlıları şunlardır:

a) Sunnet Hakkında

1. **Kitâbu's-Sunen**: Abdulvehhâb b. Atâ, el-Haffâf (204)
2. **Kitâbu's-Sunne**: Esed b. Musa el-Umevî, Esedu's-Sunne (212)
3. **Kitâbu's-Sunne**: Ahmed b. Hanbel (164-241)
4. **Kitâbu's-Sunne**: Abdulvehhâb b. Abdulhakem, el-Verrâk (251)
5. **Kitâbu'l-İstikâme fi'r-Red Alâ Ehli'l-Bid'a**: Huşeys İbnu'l-Asram en-Nessâbî (253)
6. **Kitâbu's-Sunne**: Abdullah b. Abdurrahmân ed-Dârimî (255)
7. **Kitâbu's-Sunne**: Ahmed b. Muhammed b. Hâni', el-Esrem (270)
8. **Kitâbu's-Sunen**: Hanbel b. İshâk eş-Şeybânî (273)
9. **Kitâbu's-Sunne**: Suleymân İbnu'l-Eş'as es-Sicistânî, Ebu Dâvud (202-275)
10. **Kitâbu's-Sunne bi-Şevâhidi'l-Hadîs**: Ahmed b. Muhammed, el-Haccâcu'l-Mervezî (275)
11. **Kitâbu'r-Red Ale'l-Cehmiye**: Usmân b. Sa'îd ed-Dârimî (200-280)

    Basılmıştır.
12. **Kitâbu's-Sunne**: İsmâ'îl b. İshâk el-Basrî (199-282)
13. **Kitâbu's-Sunne**: Ahmed b. Amr, İbnu'n-Nebîl eş-Şeybânî (287)

    Basılmıştır. (Beyrut 1400/1980)

    HadislerininTahrici

    Zılâlu'l-Cenne fî Tahrîci's-Sunne: Muhammed Nasıruddin el-Elbânî 1400/1980 tarihinde Beyrut'ta basılmıştır.
14. **Kitâbu's-Sunne ve'l-Cemâ'a**: Harb b. İsmâ'il es-Seyrecânî (288)
15. **Kitâbu's-Sunne**: Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (213-290)
16. **Kitâbu's-Sunne**: el-Hakem b. Ma'bed el-Huzâ'î (295)
17. **Kitâbu's-Sunne**: Ahmed b. Muhammed b. Hârûn el-Hallâl (311)
18. **Kitâbu's-Sunne**: Abdurrahmân b. Ebî Hâtim er-Râzî (327)

19. **Kitâbu's-Sunen**: Suleymân b. Ahmed et-Taberânî (260-360)
20. (**Kitâbu's-Sunne**): Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân el-İsbehânî (369)
21. **Kitâbu's-Sunne**: Umer b. Ahmed, İbn Şâhîn (385)
22. **Kitâbu's-Sunne**: Muhammed b. İshak b. Mende el-İsbehânî (396)
23. **Kitâbu's-Sunne**: Hibetullah İbnu'l-Hasen, el-Lâlkâ'î (418)
    Basılmıştır.
24. **el-İbâne An Usûli'd-Diyâne**: Ubeydullâh b. Sa'îd es-Siczî (444)
25. **el-Hucce li-Târiki'l-Mahacce**: Nasr b. İbrâhim el-Makdisî (490)
26. **Kitâbu'l-Hucce fî Beyâni'l-Mahacce**: İsmâ'il b. Muhammed el-İsbehânî, Kıvâmu's-Sunne (459-535)
27. **el-Mustasfa fî Suneni'l-Mustafâ** (s.a): Muhammed b. Sa'îd, İbn Ma'n (576)
28. **el-Avâsım ve'l-Kavâsım fi'z-Zeb An Sunneti Ebi'l-Kasım**: Muhammed b. İbrâhim, İbnu'l-Vezîr (765-840)
    Basılmıştır.
29. **Kitâbu's-Sunne**: Muhammed b. Hâmid, İbnu's-Sirrî (?)
30. **Risâle fî Beyâni's-Sunne**: Ahmed b. Muhammed el-Menfelûtî, İbnu'l-Fakî (1064-1118)
32. **el-Îdâh fî Beyâni Hakîkati's-Sunne**: İsmâ'il b. Abdulğanî en-Nablusî.

b) Sünnete Bağlanmak

1. **Kitâbu'l-İ'tisâm**: Muhammed İbnu'l-Yemân es-Semerkandî (268)
2. **Kitâbu'l-İ'tisâm**: Ali b. Halef b. Abdulmelik, İbnu'l-Licâm (449)
3. **el-Emr bi'ttibâ'i's-Sunen ve'ctinâbi'l-Bida'**: Muhammed b. Abdulvâhid, ed-Diyâ'u'l-Makdisî (569-643)
4. **Minhâcu's-Sunne**: Ahmed b. Abdulhalîm, İbn Teymiye (661-728)
   Birkaç kez basılmıştır.
5. **el-Cenne li'l-Mu'tasım mine'l-Bid'a li's-Sunne**: Ahmed b. Ahmed (846-899)
6. **el-Emr bi'l-Muhafaza ale'l-Kitâb ve's-Sunne**: İbrâhim b. Muhammed eş-Şâfi'î (900)
7. **Miftâhu'l-Cenne fi'l-İ'tisâm bi's-Sunne**: Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyutî (849-911)
   Basılıdır.
8. **el-İ'tisâm bi'l-Hadîs**: el-Kasım b. Muhammed ez-Zeydî (1029)

c) Değişik Eserler

1. **Târîhu's-Sunen**: İshâk b. İbrâhim es-Serahsî, İbnu'l-Karrâb el-Herevî (352-429)
2. **Îdâhu Muhalefeti's-Sunne Li-Nefyi'l-Kitâbi ve's-Sunne**: ?

- Ş -

ŞEHİR TARİHİ

Hadis Edebiyatının biyoğrafi ve tarihle ilgili olanları içinde bir grup kaynak eser dikkat çeker. Bunlar şehir tarihi denilebilecek eserlerdir.

Genelde bir şehirden yetişen, veya oraya uğrayıp tahsil hayatının bir kısmını geçiren, yahut oralı olmadığı halde sonradan gelerek yerleşen alimlere dair bilgiler veren bu tür eserler haliyle hadiscilerden de bahsettiğinden aynı zamanda hadis ricali için de kaynak eser niteliğindedir.

Önemli şehir tarihlerinden bir kısmını kaydediyoruz.

1. **Târîh Vâsıt**: Eslem b. Sehl, Bahsel el-Vâsıtî (192)
   Zeyli
   Zeylu Târîh Vâsıt: Ubeydullah İbnu'l-Huseyn, İbnu'l-Cellâb (378)
2. **Târîh Mevsıl**: Muhammed b. Abdullah, İbn Ammâr (242)
3. **Târîhu Bağdâd**: Muhammed b. Habîb en-Nîsâbûrî (245)
4. **et-Târîh fî Ricâli'l-Muhaddisîn bi-Merv**: Muhammed b. Ali el-Furâhînânî (268)
5. **Ahbâru Merv**: Ahmed b. Seyyâr el-Mervezî (268)
6. **Târîh Kazvin**: Muhammed b. Yezîd, İbn Mâce (209-273)
7. **Târîhu'l-Merâvize**: Muhammed b. Hamdeveyh el-Hûrkânî (306)
8. **Târîhu Belh**: Muhammed b. Akîl el-Belhî (316)
9. **Târîh Belh**: el-Huseyn b. Muhammed b. Mevdûd el-Harrânî (318)
10. **Târîhu'l-Cezeriyyîn (Târîhu'l-Cezîre)**: el-Huseyn b. Muhammed b. Mevdûd el-Harrânî
11. **Târîh Nîsâbûr**: Abdullah b. Ali, İbnu'l-Cârûd en-Nisâbûrî (320)
12. **Tabakatu Ulema'i Belh**: Ali İbnu'l-Fadl el-Belhî (323)
13. **Tabakatu Ulema'i İfrîkiyye ve Tûnis**: Muhammed b. Ahmed el-Kayrevânî (323)
14. **Târîh Humus**: Abdussamed b. Sa'îd el-Humusî (324)
15. **Tabakatu Muhaddisî Ehli'l-Mevsıl (Târîhu'l-Mevsıl)**: Yezîd b. Muhammed, İbn Zekre (334)
16. **Târîhu'r-Rakka**: Muhammad b. Sa'îd el-Kuşeyrî (334)

17. **Târîh Herât**: Ahmed b. Muhammed el-Herevî (334)
18. **Tabakâtu Ulema'i Belh**: Muhammed b. Ca'fer b. Ğalib el-Cuveybârî
19. **Târîh Mekke**: Ahmed b. Muhammed b. Ziyâd, İbnu'l-Arabî (340)
20. **Târîhu'l-Basra**: İbnu'l-Arabî
21. **Târîh Mısr (el-Kebîr li Ehli Mısr)**: Abdurrahmân b. Ahmed es-Sıdefî (347)
22. **Târîh Mısr (es-Sağîr)**: es-Sıdefî
23. **Târîh İsbehân**: Muhammed b. Ahmed el-Abdî, el-Ğassâl (269-349)
24. **Meşâhîru Ulema'i'l-Emsâr**: Muhammed b. Hibbân el-Bustî İbn Hibbân (270-354)
    M. Flatcher edisyonu 1379/1959 da Kahire'de basılmıştır.
25. **Tabakatu'l-İsbehâniyye**: İbn Hibbân
26. **Târîhu'l-Cezîre**: Ali İbnu'l-Huseyn, İbnu'l-Harrânî (355)
27. **Kitâb fî Muhaddisî Bağdâd**: Muhammed b. Umer, İbnu'l-Ci'âbî (355)
28. **Târîh İsbehân**: Hamze İbnu'l-Huseyn el-İsbehânî (360 dan önce)
29. **Târîhu Ricâli'l-Endelus**: Muhammed İbnu'l-Hâris el-Kayravanî (361)
30. **Tarîhu İfrikıyye**: el-Kayravânî
31. **Tabakatu'l-Muhaddisîn bi-İsbehân ve'l-Vâridîne Aleyhâ**: Abdullah b. Muhammed, Ebu'ş-Şeyh b. Hibbân el-İsbehânî (369)
32. **Târîh İsbehân**: Ebu'ş-Şeyh el-İsbehânî
    İsmâil Paşa ayrı iki eserini kaydetmiştir. (*EM*, I/447)
33. **Târîh Daryâ**: Abdulcebbâr b. Abdullah el-Havlânî (370)
    Sa'îd el-Efğânî neşri, Dimeşk 1950.
34. **Târîhu'l-Merâvize**: Ahmed b. Sa'îd b. Ebî Ma'dân (375)
35. **Tabakatu Ulemâ'i Belh**: İbrâhim b. Ahmed el-Belhî, el-Mustemlî (376)
36. **Târîh Merv**: İbn Bâbeveyh (381)
37. **Tabakatu (Ulemâ'i) Hemedân**: Sâlih b. Ahmed, Ebu'l-Fadl el-Hemedânî (303-384)
38. **Târîh Belh**: Abdullah b. Muhammed el-Belhî (394)
39. **Târîh İsbehân**: Muhammed b. İshâk, İbn Mende el-İsbehânî (310-395)
40. **Târîhu'l-Kûfe**: Muhammed b. Ca'fer, İbn Neccâr el-Kûfî (313-400)
41. **Târîhu İsterâbâd**: Abdurrahmân b. Muhammed el-İsterâbâdî (405)
42. **Târîh Semerkand**: el-İstebârâdî
43. **Târîhu Neysâbûr**: Muhammed b. Abdillah, el-Hâkimu'n-Nîsâbûrî (321-405)
    Zeyli
    Kitâbu's-Siyâk (Zeyl Târîh Neysâbûr): Abdulğâfir b. İsmâ'il (529)
    Nüsha: Köprülü 1152.

Muhtasarı

(Muhtasaru Târîh Neysâbûr): Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî (748)

44. **Târîh İsbehân**: Ahmed b. Mûsâ, İbn Merdeveyh el-İsbehânî (410)
45. **Târîhu'l-Buhârâ**: Muhammed b. Ahmed, el-Ğuncâr el-Buhârî (412)

Zeyli

(Zeylu Târîhi'l-Buhârâ): Ahmed b. Muhammed el-İsbehânî, İbn Mâmâ (436)

46. **Târîh İsbehân**: Yahya b. Abdulvehhâb b. Mende (412)
47. **Zeyl Alâ Târîh Mısr**: Yahya b. Ali el-Hadramî, İbnu't-Tahhân (416)
48. **Târîhu'l-Meğâribe ve Mısr**: Muhammed b. Ubeydullah el-Musebbahî (420)
49. **Târîh Curcân**: Hamze b. Yûsuf es-Sehmî el-Curcânî (427)

Birkaç kez basılmıştır. (3. Bs., Beyrut 1401/1981).

50. **Târîh İsbehân**: Hamze İbnu'l-Huseyn el-İsbehânî (428)
51. **Târîh İsbehân (Ahbâru İsbehân)**: Ahmed b. Abdullah, İbnu Nu'aym el-İsbehânî (336-430)

1931-1934 yılları arasında Leiden'de basılmıştır.

52. **Târîh Nesef**: Ca'fer b. Muhammed el-Mustağfirî (432)
53. **Târîh Keş**: el-Mustağfirî
54. **el-İrşâd fî Ulemâ'i'l-Bilâd**: el-Halîl b. Abdullâh, Ebu Ya'lâ el-Halîlî (446)
55. **Târîhu Kazvîn**: Ebu Ya'lâ el-Halîlî
56. **Târîhu'l-Kayravân**: Abdulmelik b. Ziyadetullâh el-Endelusî (457)
57. **Târîh Bağdâd**: Ahmed b. Ali, el-Hatîbu'l-Bağdâdî (392-463)

Basılıdır. (1-14, Kahire).

Zeyilleri

1. **(Zeylu Târîhi Bağdâd)**: Abdulkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî (392-463)

   Zeyli

   Zeylu Tarîhi's-Sem'ânî: Muhammed b. Sa'îd ibnu'd-Dubeysî (636)
2. **(Zeylu Târîhi Bağdâd)**: Muhammed b. Sa'îd, İbnu'l-Dubeysî (636)
3. **(Zeylu Târîhi Bağdâd)**: Muhammed b. Mahmûd, İbnu'n-Neccâr el-Bağdâdî (578-643)

   Basılıdır. (1-2, Haydarâbad 1398/1978)
4. **el-Mustefâd Zeylu Târîhi Bağdâd**: İbnu'n-Neccâr el-Bağdâdî

   Basılıdır. (Haydarâbâd 1399/1979).
5. **(Zeylu Târîhi Bağdâd)**: ez-Zağûnî

   Zeyli

   Zeyl alâ Zeyli Târîh Bağdâd: Sadaka İbnu'l-Huseyn, İbnu'l-Haddâd (573)

58. **Târîhu Curcân**: Ali b. Muhammed ez-Zîcî (468)
59. **Târîh İsbehân**: Abdurrahmân b. Muhammed b. İshâk b. Mende (470)

60. **Târîhu Merv**: Ahmed b. Abdulmelik b. Ali en-Nîsâbûrî, el-Mu'ezzin (470)
61. **Târîh Şîrâz**: Hibetullah b. Abdulvâris eş-Şîrâzî (485)
62. **Târîhu Haleb**: Ebu'l-Hayr b. Şerâre el-Halebî (490)
63. **Târîhu Beyti'l-Makdis**: el-Mekkî b. Abdusselâm el-Makdisî (492)
64. **Târîhu Haleb**: Hamdân b. Abdurrahîm el-Esâribî (500)
65. **Târîh Ebîverd ve Nesâ'**: Muhammed b. Ahmed el-Ebîverdî (507)
66. **Târîhu Ehli'ş-Şâm ve Ma'rifetu'l-E'imme minhum**: Muhammed b. Tâhir, İbnu'l-Kayserânî (448-507)
67. **Târîhu's-Sikaliyye**: Ali b. Ca'fer, İbnu's-Sikalî (507)
68. **Târîhu İsbehân**: Yahya b. Abdulvehhâb İbn Mende (511)
69. **Târîhu'l-Medîne**: Muhammed b. İsa el-Ensârî (512)
70. **Târîhu Herât**: Muhammed b. Abdulmelik el-Hemedânî (463-521)
71. **Târîhu Bağdâd**: Ubeydullâh ez-Za'ferânî (455-527)
72. **en-Nakd fî Târîhi Semerkand**: Umer b. Muhammed es-Semerkandî, Ebu Hafs en-Nesefî (461-537)
73. **Târîhu Buhârâ**: Umer b. Muhammed es-Semerkandî
74. **Târîhu Herât**: İsa b. Abdullâh el-Herevî (544)
75. **Târîhu Hemedân**: Şîreveyh b. Şehrdâr ed-Deylemî, Ebu Şucâ' el-Hemedânî (509-?)
76. **Târîhu Merv**: Abdulkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî (506-562)
77. **Târîhu Harezm**: Muhammed b. Muhammed b. Arslân el-Harzemî (568)
78. **Târîhu Dimeşk**: Ali İbnu'l-Hasen, İbn Asâkir (499-571)

    Basılıdır.

    Zeyli

    Zeyl alâ Tarîhi Dimeşk: el-Hasen b. Muhammed, Ebu Ali en-Nîsâbûrî (656)

    Muhtasarları

    1. **Muhtasaru Târîh Dimeşk**: Abdurrahmân b. İsmâ'il, Ebû Şamme ed-Dimeşkî (665)
    2. **Muhtasaru Târîhi Dimeşk**: Muhammed İbnu'l-Mukerrem, İbn Manzûr (630-711)
    3. **Muhtasaru Târîh İbni Asâkir**: Abdulfettâh b. Abdulkadir, Ebu'l-Feth ed-Dimeşkî (1250-1305)
    4. **Muhtasaru Târîh Dimeşk**: Muhammed b. Abdulkadir, Hibetullâh ed-Dimeşkî (1244-1311)

79. **Târîh Mizze**: İbn Asâkir
80. **Târîh Mevsıl**: İbrâhîm b. Muhammed el-Mevsılî (577)
81. **Târîhu'l-Enbâr**: Abdurrahmân b. Muhammed, İbnu'l-Enbârî (513-577)

82. **Târîh Meyyâfârikîn**: Abdullah b. Muhammed, İbnu'l-Ezrak (590)
83. **et-Tedvîn fî Ahbârî Kazvîn**: Abdulkerîm b. Muhammed el-Kazvinî (632)
84. **Târîhu Vâsıt**: Muhammed b. Sa'îd, İbnu'd-Dubeysî (636)
85. **Buğyetu't-Taleb fî Târîhi Haleb**: Umer b. Ahmed el-Halebî, İbnu'l-Adîm (586-660)
86. **ed-Durretu's-Seniyye fi Ahbâri'l-İskenderiyye**: Mansûr b. Selim, İbnu'l-Îmâd el-Hemedanî (673)
87. **Târîhu Mısr**: Abdulkerîm b. Abdunnûr el-Halebî (663-735)
88. **Târîhu't-Tilemsân**: Muhammed b. Mansûr et-Tilemsânî, İbn Hediyye (735)
89. **Târîhu Merâkeş**: Muhammed b. Abdurrahmân el-Merakeşî (739)
90. **Târîhu Dimeşk**: Muhammed b. İbrâhim ed-Dimeşkî, İbnu'l-Cezerî (739)
91. **Târîhu Mısr**: Ca'fer b. Muhammed el-İdrîsî (611-767)
92. **Nuzhetu'l-Ezhân fî Tarîhi İsbehân**: Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî (729-817)
93. **Târîhu Herât**: Abdurrahmân b. Ahmed el-Câmî' (817-898)
94. **Târîhu Neysâbûr**: Ali b. Zekeriya en-Neysâbûrî (900 de sağ)
95. **Târîh Curcân**: Abdurrahmân b. Abdurrezzâk es-Sa'dî el-Curcânî (?)

es-ŞEMÂ'İL

Câmi' türü hadis kitaplarında ana konulardan biri olarak Hz. Peygamber'in mübarek yaratılışı, fizyolojik özellikleri, çeşitli üstün insani vasıfları ve ahlakî hasletleri konusuyla ilgili ilim dalıdır. Siyer'in ayrı bir kolu sayılmıştır.

Delâilu'n-Nubuvve (peygamberlik delilleri); fedâ'il (üstün ahlakî faziletleri) ve hasâ'is (Hz. Peygamber'e mahsus üstün özellikler) konuları da şemâ'il içinde mütalaa edilmiştir.

Hadis Edebiyatı içinde şemâ'il konusuna ayrılmış hayli eser vardır. Önemlilerini kaydediyoruz.

1. **eş-Şemâ'ilu'n-Nebeviyye ve'l-Hasâ'isu'l-Mustafaviyye**: Muhammed b. İsa et-Tirmizî (209-287)

   et-Tirmizî'nin Hz. Peygamber (s.a) in fizikî özellikleri, insan olarak günlük hayatındaki davranışlarına ve şemâ'il konusuna gören hasletlerine dair rivayetlere yer veren bu kaynak eser diğer şemâ'illerden fazla tutulmuştur. İstanbul, Anadolu ve İslâm aleminin öteki kütüphaneleri ile Avrupa'nın bazı yerlerinde bulunan kütüphanelerinde hayli yazma nüshası vardır. Birçok defa basılmıştır. Kalkuta 1262, 1273; Fas 1282; Bulak 1280, 1290; Kahire 1317; İstanbul 1264 baskıları örnek verilebilir. İngilizceye de tercüme edilmiştir.

   Nüsha: Zahiriye Sîre 57, 161; umumî 4769.

   Şerhleri ve Haşiyeleri

   1. (**Şerhu'ş-Şemâ'il**): Ubeydullah el-Enbârî (356)

2. **Akrabu'l-Vesâ'il Hâşiye ale'ş-Şemâ'il**: Muhammed b. Abdurrahmân es-Sehâvî (902)
3. **Neşru'l-Fedâ'il fî Şerhi'ş-Şemâ'il**: Fadlullah b. Ruzihan, Ebu'l-Hayr eş-Şîrâzî (909)
4. **Zehru'l-Hamâ'il Ale'ş-Şemâ'il**: Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî (849-911)
5. (**Şerhun fî Şemâ'ili'l-Mustafa**): Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî (923)
6. (**Şerhu'ş-Şemâ'il**): Muhammed el-Hanefî (926 dan sonra)
7. **Şerhu'ş-Şemâ'il**: İbrâhîm b. Muhammed el-İsferâ'inî, İbn Arabşâh (943)

   Nüsha: Murad Molla 461.
8. **Şerhu's-Şemâ'il fî Hukuki Efdali Zevi'l-Fedâ'il**: İbrahîm b. Muhammed b. Arabşâh el-İsferâ'inî

   Nüsha: Zahiriye Sîre 54
9. **Eşrefu'l-Vesâ'il ilâ Fehmi'ş-Şemâ'il**: Ahmed b. Muhammed, İbn Hacer el-Heytemî (899-974)

   Nüsha: Zâhiriye, Umumî, 62.

   Haşiyesi

   Haşiye Alâ Şerhi'ş-Şemâil: Ali b. Ali eş-Subrâmelisî (998-1087)
10. **Cem'u'l-Vesâ'il ilâ Şerhi's-Şemâ'il**: Ali b. Muhammed el-Kaarî el-Herevî, Aliyyu'l-Kaarî (1014)

    Nüsha: Ayasofya 597, 598; Nuruosmâniye 1030, 1031, 1032; Rağıb Efendi 282, 283; Süleymâniye 264; Murad Molla 465, 466; Selim Ağa 183; Zahiriye, Hadis 136; Sîre 55.

    Birkaç baskısı yapılmıştır. (1290 İstanbul, 1317 Mısır).
11. **Şerhu'ş-Şemâ'il li't-Tirmizî**: Muhammed b. Umer el-Uzbekî (1022)
12. **Şerhu'ş-Şemâ'il**: Muhammed Aşık b. Umer (1022 den sonra)
13. **er-Ravdu'l-Bâsim fî Şemâ'ili'l-Mustafa Ebi'l-Kasım**: Abdurra'ûf el-Munâvî (924-1031)

    Nüsha: Zahiriye, Sîre 56.

    1317 de Mısır'a basılmıştır.
14. **el-Vefâ li-Şerhi Şemâ'ili'l-Mustafâ**: Ali b. İbrâhîm b. Ahmed el-Halebî (975-1044)

    Nüsha: Fatih 841
15. **Şerhu'ş-Şemâ'il**: Abdullah el-Hamdûnî el-Hamevî (1133 de Sağ)

    1133 de bitirmiştir. Nüsha: Zâhiriye, Âm 3896.
16. **Halelu'l-Istıfâ bi-Şiyemi'l-Mustafâ**: İsmâ'il b. Guneym el-Cevherî
17. **Şerhu's-Şemâ'îl**: Ahmed b. İbrâhîm el-Hanefî (1162)

18. **Esne'l-Vesâ'il bi-Şerhi'ş-Şemâ'il**: İsmâ'il b. Muhammed el-Aclûnî (1087-1162)
19. **Keşfu'l-Fedâ'il fî Şerhi'ş-Şemâ'il**: Nur b. Muhammed b. Huseyn el-Kâsânî. Nüsha: Süleymaniye 267.
20. **Şerhu'ş-Şemâ'il**: Abdurrahmân b. Ahmed es-Sanadıkî ed-Dimeşkî (1176)
21. **Teysîru Fıkhi'l-Merâm fî Şerhi Şemâ'ili Hayri'l-Enâm**: Muhammed b. Ahmed es-San'ânî, el-Mushimu'l-Kebîr (1181)
22. **el-Fevâ'idu'l-Celiyyetu'l-Behiyye fî Şerhi Şemâ'ili'l-Muhammediyye**: Muhammed İbnu'l-Kasım, Casûsu'l-Fâs (1182 dolayları)

    Nüsha: Yeni Cami 241, 242; Rağıb Efendi 281; Ayasofya 601; Nuruosmâniye 1034; Murad Molla 463; Topkapı Sarayı, 3. Ahmed 456; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi 1144.

    1296 da Bulak'ta; 1317 tarihinde Kahire'de basılmıştır.
23. **Şerhun Alâ Şemâ'ili't-Tirmizî**: İdrîs b. Muhammed b. Hamdûn el-Fâsî (1183)
24. **Şerhu'ş-Şemâ'il**: el-Hasen b. Abdullah el-Halebî (1190)
25. **Şerhu'ş-Şemâ'il**: Mustafa b. Muhammed b. Yunus el-Hanefî (1192)
26. **Şerhu'ş-Semâ'il Li't-Tirmizî**: Muhammed Şakir b. Ali, el-Akkâd (1202)
27. **el-Mevâhibul-Muhammediyye bi-Şerhi'ş-Şemâ'ili't-Tirmiziyye**: Suleymân b. Umer el-Iclî, el-Cemel (1204)
28. **Şerhu's-Şemâ'il**: Sa'îd b. Muhammed el-Hadimî (1213)
29. **Şerhu'ş-Şemâ'ili'n-Nebeviyye**: İsmâ'il b. Mufîd er-Rûmî (1132-1217)
30. **Şerhu'ş-Şemâ'il**: Abdullah Necîb b. ... el-Ayıntâbî (1219)
31. **Şerhu'ş-Şemâ'il**: Muhammed el-Cezerî

    Nüsha: Bursa, Haraccıoğlu 302
32. **Şerhu'ş-Şemâ'il**: Şemsuddin Muhammed el-Buhârî
33. **Şerhu'ş-Şemâ'il**: Mü'ellifi Mechûl (*Turâs*, I/404)
34. **Tefsîr Elfâzi't-Tirmizî**: Mü'ellif Mechûl
35. **Şerhu'ş-Şemâ'il**: Müellifi Mechûl

    Nüsha: Herat Müzesi Kütüphanesi. (*Turâs*, I/404).
36. **Encahu'l-Vesâ'il fî Şerhi'ş-Şemâ'il**: Ebu'l-Kasım b. Ebi'l-Berekât
37. **Şerhu'ş-Şemâ'il**: Aliyyu'l-Adevî (?)
38. **Envâr-ı Muhammedî fî Şerhi Şemâ'ili't-Tirmizî**: Haksar Ali el-Hindî Kerâmât Ali (*KZZ.*, I/146)

b) Muhtasarı

1. **Muhtasaru'ş-Şemâ'il**: Abdullah İbnu'l-Hicâzî eş-Şerkâvî (1150-1227)

    Şerhi

    (**Şerhu Muhtasari'ş-Şemâ'i'l**): eş-Şerkavî.

c) Ricâli

1. **Behcetu'l-Mehâfil ve Ecmelu'l-Vesâ'il bi't-Ta'rîf bi-Ruvâti'ş-Şem'âil**: İbrâhîm b. İbrâhîm İbnu'l-Hasen, Ebu'l-İmdâd el-Mısrî (1041)
2. **Ruvâtu'ş-Şemâ'il**: İbrâhîm b. Abdullah el-Buluvî (1041)

d) Türkçe Tercümeleri

1. **Enfe'u'l-Vesâ'il fî Tercumeti'ş-Şemâ'il**: Ahmed b. Hayruddin el-Guzelhisârî, İshak Hocası (1120)

   Nüsha: Ayasofya 727-732; 1596; Es'ad Efendi 272; Hamidiye 231; Lala İsma'il 26; Halet Efendi 100; Mihrişah Sultan 50.
2. **Hüsameddin en-Nakşibendî Tercümesi**

   İsmail Paşa şerh olarak kaydetmiştir. (*EM*, 1/302)

   Dr. Sadık Aydın Tarafından sadeleştirilerek yayınlanmıştır. (İst., 1976).
3. **Tercüme-i Şemâ'il**: Bahriye Rüşdiyesi Müdürü Eyüp Sabri
4. **Muhtasar Şemâ'il-i Şerif Tercümesi**: Muhammed Ra'if Efendi

   1304 tarihinde İstanbul'da basılmıştır.
5. **Tercüme-i Şemâ'il**: Muhammed b. Abdullah el-Kustantını, Râ'if el-Mevlevî (1309)

2. (**Kitâbu'ş-Şemâ'il**): Ca'fer b. Muhammed el-Mustağfirî (432)
3. **eş-Şemâ'il**: Muhammed b. İbrâhim, Ebu Bekr el-Mukrî (381-466)
4. **Kitâbu'l-Envâr fî Şemâ'ili'n-Nebiyyi'l-Muhtâr**: el-Huseyn b. Mes'ûd el-Beğavî, el-Ferrâ (429-516)
5. **eş-Şemâ'il bi'n-Nuri's-Sâtı'i'l-Kâmil**: Ali b. Muhammed, İbnu'l-Mukrî (552)
6. **Metâli'u'l-Envâr fî Şemâ'ili'l-Muhtâr**: Muhammed İbnu'l-Atîk, el-Ezdî (563-646 dolayları)
7. **Şemâ'ilu'r-Resûl ve Delâ'ilu Nubuvvetihî ve Fedâ'iluhu ve Hasâ'isuhu**: İsmâ'il b. Kesîr, Ebu'l-Fidâ İbn Kesîr (701-774)

   1386/1967 tarihinde Kahire'de basılmıştır.
8. **Behcetu'l-Mehâfil ve Kudretu'l-Emâ'il fi's-Siyer ve'l-Meğazî ve'ş-Semâ'il**: Yahya b. Ebî Bekr el-Âmirî (893)
9. **Ğureru'l-Fevâ'idi'l-Lu'lu ve Dureru'l-Medâ'ihi'n-Nebeviyyeti'l-Hâkiyye li's-Sıfâti'l-Muhammediyye ve'ş-Şemâ'ili'l-Mustafaviyye**: Abdurrahmân b. Muhammed, Muhu'r-Re's et-Terîmî (1162)
10. **Mahsûlu'l-Mevâhibi'l-Ahadiyye fi'l-Hasâ'isi ve'ş-Şemâ'ili'l-Ahmediyye**: el-Halîl İbnu'l-Mulla Huseyn el-Amrî (1167-1259)
11. **el-Mevâhibu'l-Leduniyye ale'ş-Şemâ'ili'l-Muhammediyye**: İbrâhîm b. Muhammed (1198-1276)

    1290 da Bulak'ta basılmıştır.
12. **Yenâbi'u'l-Mevedde fî Şemâ'ili'n-Nebî ve Ahbâri Ehli'l-Beyt**: Suleymân b. İbrâhîm el-Kunduzî (1220-1294)

ŞERHU'L-HADÎS: Bk. Hadis Şerhi.

ŞU'ABU'L-ÎMÂN

Hadis Edebiyatının *cami'* türü eserlerinin ana konuları arasında yer alan imanın dalları ile neyin imandan bir parça olduğuna dair bazı müstakil eserler vardır. Bunlara şu'abu'l-îmân kitapları denilse yeridir.

Bir kısmı aşağıya çıkarılmıştır.

1. **Şu'abu'l-Îmân**: Muhammed b. Hibbân el-Bustî, İbn Hibbân (354)
2. **Şu'abu'l-Îmân**: el-Huseyn İbnu'l-Hasen el-Halîmî (403)

   Basılmıştır.
3. **el-Câmi'u'l-Musannef fî Şu'abi'l-İmân**: Ahmed İbnu'l-Huseyn el-Beyhakî (384-458)

   Birkaç kez basılmıştır.

   Muhtasarları

   1. **Muhtasaru Şu'abi'l-İmân**: Muhammed b. İsmâ'il el-Yemenî (651)
   2. (**Muhtasaru Şu'abi'l-Îmân**): Şemsuddin el-Kûnevî
   3. (**Muhtasaru Şu'abi'l-Îmân**): Muhammed b. Hameveyh
   4. (**Muhtasaru Şuabi'l-İmân**): el-Kazvinî

      Basılmıştır.

      Seçmeler

      (**el-Munteka min Şuabi'l-Îmân**): Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî (849-911)
   5. **Şu'abu'l-Îmân** Muhammed b. Muhammed el-Ensârî (554)
   6. **Şu'abu'l-İmân**: Muhammed b. Ali, İbnu'l-Arabî (638)
   7. **Tercumânu Şu'abi'l-İmân**: Umer b. Raslân el-Bulkînî (724-805)
   8. **Şu'abu'l-Îmân**: Muhammed b. Abdurrahmân el-Îcî (832-906)
   9. **Tenbîhu'l-Vesnân ilâ Şu'abi'l-Îmân**: Umer b. Ahmed, İbnu'ş-Şemmâ' (848-936)

- T -

et-TABAKAT

Sözlükte alt kata uygun üst kata veya yüksek rütbe yahut dereceye isimdir. Hadis Usulü İlminde Sahâbe'den başlamak üzere çok sonraki devirlere kadar hadis rivayetleriyle meşgul olanların oluşturdukları gruplara denilmiştir.

Hz. Peygamber'in hadislerini rivayet eden raviler tabakasının ilk üçünü Sahâbe, Tâbi'un ve el-Etbâ' da denilen Tebe'u't-Tâbi'în oluşturur. Haliyle bunlar da kendi aralarında tabakalara ayrılırlar.

Raviler hakkındaki bilgiler, her şeyden önce rivayetlerini değerlendirmek açısından önem taşır. Bu bakımdan teşkil ettikleri tabakalar, her tabakayı oluşturanların yaşadıkları devir, görüştükleri ve hadis rivayet ettikleri kimselerin bilinmesinin ilmî açıdan olduğu kadar hadisleri değerlendirme açısından da mühimdir. Böyle bir bilgi, mü'ellifi zamanına gelinceye kadar her devirde yaşayan ravilerden bahseden önemli birkaçını yazdığımız ve kolaylık olması için gruplara ayırdığımız tabakat kitaplarından elde edilir. Bunlar baştan herhangi bir ayırım yapılmaksızın tasnif edildikleri halde sonradan bazı esaslara göre ayrılarak te'lif edilmişlerdir.

Biz burada tabakat kitaplarını önce umumi tabakat sonra mezheplere göre tabakat kitapları olarak gruplandırıyor ve herbirine örnekler veriyoruz.

a) Genel Tabakat

1. **Tabakatu'l-Fukahâ ve'l-Muhaddisîn**: el-Heysem b. Adî (207)
2. **et-Tabakatu'l-Kubrâ**: Muhammed b. Sa'd, Kâtibu'l-Vâkıdî, İbn Sa'd (235)

   el-Kettânî'ye göre İbn Sa'd'ın bundan başka **et-Tabakatu's-Suğrâ** olarak nitelenen ikinci ve üçüncü tabakât kitapları daha vardır. (*R M.*, 104).

   Muhtasarı

   1. **İncâzu'l-Va'd min Tabakat İbn Sa'd**: Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî (849-911)
   2. (**Muhtasaru Tabakat İbn Sa'd**): Muhammed et-Tûsî
3. **Tabakatu'r-Ruvât**: Halîfe b. Hayyât, Şebâb (246)
4. **Tabakatu'l-Umem**: Sa'îd b. Ahmed el-Kadî (250)
5. **Kitâbu't-Tabakat**: Muslim İbnu'l-Haccâc el-Kuşeyrî (204-261)

   Nüsha: Topkapı 3. Ahmed 624/26 (v. 279a-297b, 628 h.)
6. **Kitâbu'l-Ma'rife ve't-Târîh**: Ya'kûb b. Sufyân el-Besevî (277)

   Basılıdır. (Ekrem Diyâ el-Umerî edisyonu, 1-3, Bağdâd 1394/1974).

7. **Kitâbu't-Tabakat fi'l-Esmâ'i'l-Mufrede min Esmâ'i'l-Ulemâ ve Ashâbi'l-Hadîs**: Ahmed b. Hârûn el-Berdîcî (307)

   İbnu's-Salâh, *Ricâlu 'l-Hadîs* konusunda ilk tasnif edilen eser olduğuna işaret etmiştir.

   Nüsha: Köprülü 1152.

8. **Kitâbu'r-Ricâl**: Ahmed b. Muhammed, Ebu'l-Abbâs el-Kûfî (249-333)
9. **Ahbâru Fukahâ'i Kurtuba**: Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî (338)
10. **Tabakatu'n-Nessâk**: Ahmed b. Muhammed el-Ğazzî, İbnu'l-Arabî (340)
11. **Tabakatu'l-İsbehâniyyîn**: Abdullah b. Muhammed, Ebu'ş-Şeyh b. Hibbân el-İsbehânî (369)
12. **Tabakatu'l-Hemedâniyyîn**: Sâlih b. Ahmed el-Hemedânî (384)
13. **Tabakatu'l-Umem**: Muhammed İbnu'l-Huseyn, el-Vezîru'l-Mağribî (388)
14. **Târîhu Ricâli'l-Endelus**: İbrâhîm b. Muhammed, İbn Şantîr (402)
15. **Tabakatu's-Sûfiyye**: Muhammed İbnu'l-Huseyn es-Sulemî (412)
16. **Munteha'l-Kemâl fî Ma'rifeti Esmâ'i'r-Ricâl**: Ali İbnu'l-Huseyn el-Felekî
17. **Kitâbu't-Tabakat**: Atîk b. Halef et-Tuceybî (422)
18. **Hilyetu'l-Evliyâ ve Tabakatu'l-Asfiyâ**: Ahmed b. Abdullâh, Ebu Nu'aym el-İsbehânî (336-430)

    Naklettiği hadisler arasında sahihlerin yanında zayıflar, hatta uydurmalar da vardır.

    Birkaç kez basılmıştır. (3. Bs., Beyrût 1400/1980, 1-10).

    Tertibi

    Takrîbu'l-Buğye fî Tertîbi Ahâdîsi'l-Hilye: Nûruddîn el-Heysemî

    Muhtasarı

    Sıfatu's-Safve: Abdurrahmân b. Ali, İbnu'l-Cevzî (510-597)

    Basılıdır. (1-4, Haleb 1389/1969).

    Fihristi

    el-Buğye fî Tertîbi Ahâdîsi'l-Hilye: Abdulazîz b. Muhammed b. Sıddîk. **Târîhu Bağdâd**'ın hadis fihristiyle birlikte basılmıştır. (Beyrût).

19. **Tabakatu'l-Kurrâ**: Usmân b. Sa'îd ed-Dânî (444)

    Genelde Kur'ân okuyucularına ayrılmış olmakla birlikte bazı hadis ricali hakkında da bilgiler verir. Basılmıştır.

20. **Kitâbu'l-Ricâl**: Ahmed b. Ali, İbnu'l-Kûfî (450)
21. **Tabakatu'l-Fukahâ**: İbrâhîm b. Ali, Ebu İshâk eş-Şîrâzî (393-476)

    Aslında Fıkıh ilmiyle meşgul olanlara ayrılmış olmakla birlikte kimi muhaddisler hakkında da kısa bilgiler vermektedir.

    Basılıdır. (Beyrût).

22. **Tabakatu'l-Huffâz**: Yûsuf b. Abdullâh, İbnu'd-Debbâğ el-Endelusî (481-546)

23. **Tabakatu't-Tâlibîn**: Muhammed b. Es'ad el-Huseynî el-Menûfî (588)
24. **Tabakatu'l-Huffâz**: Ali İbnu'l-Mufaddal, Ebu'l-Hasen el-Makdisî (611)
25. **Tabakatu'l-Ulemâ**: Yahyâ b. Hâmid el-Halebî İbn Ebi Tay (630)
26. **Tabakatu (Tezkiretu)'l-Huffâz**: Muhammed b. Ahmed b. Usmân ez-Zehebî (673-748)

    Konusunda önemli kaynak sayılır. Basılıdır. (1-4, Haydarâbâd, 1956-1958).

    Zeyli

    1. (**Zeylu Tabakati'l-Huffâz**): Muhammed b. Ali el-Huseynî ed-Dimeşkî (715-765)
    2. (**Zeylu Tabakati'l-Huffâz**): Muhammed b. Muhammed b. Muhammed, İbn Fehd el-Mekkî (787-871)
    3. (**Zeylu Tabakati'l-Huffâz**): Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî (849-911)

       Üç zeyil bir arada basılmıştır.

       Muhtasarı

       Tabakatu'l-Huffâz: Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî (849-911)

       İhtisâr ederken pek çok şeyler eklemiştir.

       Basılıdır. (Ali Muhammed Umer edisyonu, Kahire 1393/1973).

27. **Nefehatu'l-Uns min Hadarâti'l-Kuds**: Abdurrahmân b. Ahmed, el-Câmi' (817-898)

b) Tabakatu'l-Hanefiyye

1. **Tabakatu'l-Hanefiyye**: Abdullâh b. Muhammed, İbnu'l-Muhendis (769)

   Muhtasarı

   (**Muhtasaru Tabakati'l-Hanefiyye**): İbrâhîm el-Halebî (956)
2. **Vefeyâtu'l-A'yân fî Mezhebi'n-Nu'mân**: İbrâhîm b. Ali et-Tarsûsî (775)
3. **el-Cevâhiru'l-Mudiyye fî Tabakati'l-Hanefiyye**: Abdulkadir b. Muhammed el-Kuraşî (775)
4. **Nazmu'l-Cumân** fî **Tabakati Ashâbina'n-Nu'mân**: İbrâhîm b. Muhammed, İbn Dukmâk el-Mısrî (790)
5. **el-Mirkâtu'l-Vefiyye** fî **Tabakati'l-Hanefiyye**: Muhammed b. Ya'kûb el-Fîruzâbâdî (729-817)
6. **Tabakatu'l-Hanefiyye**: Mahmûd b. Ahmed el-Aynî (762-855)
7. **Tâcu't-Terâcim**: el-Kasım b. Kutluboğa (802-879)

   Basılıdır.
8. **Tabakatu'l-Hanefiyye**: Muhammed İbnu'l-Velîd Muhammed, İbn Şahna (804-890)
9. **el-Ğurefu'l-Aliyye** fî **Terâcim Muteahhirî'l-Hanefiyye**: İshâk İbnu'l-Hasen, İbn Tûlûn (953)
10. **Tabakatu'l-Hanefiyye**: Muhammed b. Umer, Hafîdu Akşemseddin er-Rûmî (959)
11. **Tabakatu'l-Hanefiyye**: Ali Çelebi b. Emrullâh, İbnu'l-Hinnâ'î (916-979)

12. **Tabakatu'l-Hanefiyye**: Muhammed b. Ali, el-Kutb el-Mekkî (988)
13. **Tabakatu'l-Hanefiyye**: Mahmûd b. Suleymân el-Kefevî (990)
14. **et-Tabakatu's-Seniyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye**: Takiyyuddîn b. Abdulkadir et-Temîmî (950-1010).

    2523 terceme vermiştir.
15. **Tabakatu'l-Hanefiyye**: el-Halîl b. Muhammed el-İstanbûlî, Solak-Zâde (1095)
16. **Muhâmmu'l-Fukahâ**: Muhammed b. İbrâhîm, el-Kâmî el-Edirnevî (1059-1136)

c) Tabakatu'ş-Şâfi'iyye

1. **el-Muzehheb fî Ulemâ'i'l-Mezheb (Tabakatu'ş-Şâfi'iyye)** Sehl b. Muhammed es-Sa'lûkî (402)

   Muntahabı

   (el-Muntahab min Tabakati'ş-Şâfi'iyye): Usmân b. Abdirrahmân eş-Şehrzûrî İbnu's-Salâh (577-643)
2. **Tabakatu'ş-Şâfi'iyye**: Tâhir b. Abdullâh Ebu't-Tayyib et-Taberî (405)
3. **Tabakatu'ş-Şâfi'iyye**: Umer b. Ali, el-Muttavvi'î (440)
4. **Tabakatu'ş-Şâfi'iyye**: Muhammed b. Ahmed el-Abbâdî (458)

   Basılıdır. (Gôsta Vitestam edisyonu, Leiden 1964).
5. **Tabakatu'l-Fukahâ**: İshâk b. İbrâhîm eş-Şîrâzî (476)

   Şafiîlerle birlikte hanefîlere, Malîkilere, Hanbelilere ve Zahirilere de yer verir. Basılıdır. Bağdat 1356.

   (Dr. İhsan Abbâs edisyonu, Bağdâd 1970).

   Zeyli

   (Zeylu Tabakati'ş-Şâfi'iyye): Ali b. Enceb es-Sâ'î (674)
6. **Tabakatu'ş-Şâfi'iyye**: Abdullâh b. Yûsuf el-Curcânî (489)
7. **Târîhu'l-Fukahâ**: Abdulvehhâb b. Muhammed eş-Şirâzî (500)

   Genelde fakihlere ayrılmış olmakla birlikte hadis alimlerinden de bahseder.
8. **Tabakatu'ş-Şâfi'iyye**: Abdulkahir es-Suhreverdî, Ebu'n-Necîb (563)
9. **Vesâ'ilu'l-Elme'î fî Fedâ'ili Ashâbi'ş-Şâfi'î**: Ebu'l-Kasım el-Beyhakî, Funduk (565)
10. **Tabakatu'ş-Şâfi'iyye**: Usmân b. Abdirrahmân eş-Şehrzûrî, İbnu's-Salâh (577-643)

    Bitirememiştir.

    Nüsha: Murad Molla 320. (144 v., 740 h.)
11. **Tabakatu'ş-Şâfi'iyye**: İsmâil b. Hibetullâh el-Mevsılî, İbn Batîş (570-655)
12. **Tabakatu'ş-Şâfi'iyye**: Umer b. Bundâr et-Tiflisî (672)
13. **Tabakatu'ş-Şâfi'iyye** Yahyâ b. Şeref en-Nevevî (631-676)

İbnu's-Salâh'ın tabakâtına bir şeyler ekleyerek meydana getirmiştir. Bitirememiştir.

Nüsha: Dâru'l-Kutub, Târîh 2021 (81 v., 732 h.)

14. **Tabakatu'ş-Şâfi'iyye**: Abdurrahmân el-Mizzî (742)
15. **Tabakatu'ş-Şâfi'iyye**: Suleymân b. Ca'fer el-Esnevî (700-756)
16. **Tabakatu'ş-Şâfi'iyye el-Kubrâ**: Abdulvehhâb b. Takiyyuddîn es-Subkî (727-771)

    Basılıdır. (1-6, Kahire 1324; Mahmud Muhammed et-Tanâhî ve Abdulfettah el-Hulu edisyonu, Kahire (1-7, 1383/1964).

    Zeyli

    Zeylu't-Tabakati'ş-Şafi'iyye: Muhammed b. Ali ed-Dâvûdî (945)
17. **Tabakatu'ş-Şâfi'iyye el-Vustâ**: es-Subkî
18. **Tabakatu'ş-Şâfi'iyye es-Suğrâ**: es-Subkî
19. **Tabakatu'ş-Şâfi'iye**: Abdurrahîm İbnu'l-Hasen el-Esnevî (704-772)

    Nüsha: Topkapı 3. Ahmed 2840, (Müellif Hattı, 769 h.); Köprülü 1114 (771 h.); Dâru'l-Kutub, Hizâne Teymûriyye, Tarîh 481 (864 h.);

    Basılıdır. (Abdullâh el-Cebûrî edisyonu, 1-2, Riyâd 1400/1981).
20. **Tabakatu'ş-Şâfi'iyye** İsmâ'il b. Umer, İbn Kesîr (774)
21. **el-Metâlibu'l-Aliyye fî Menâkıbi'ş-Şâfi'iyye**: Muhammed İbnu'l-Hasen el-Huseynî (776)

    Nüsha: Feyzullah Efendi 2525/1 (193 v., Müellif Hattı).
22. **Tabakatu'ş-Şâfi'iyye**: Muhammed b. Abdurrahmân ed-Dimeşkî, Kadî Safed 780 de sağ.
23. **Tabakatu'ş-Şâfi'iyye**: Muhammed b. Ahmed, İbn Merzûk et-Tilemsânî (711-781)
24. **el-Kâfî fî Ulemâ'i'ş-Şâfi'î**: Muhammed b. Abdurrahmân, el-Hazrecî (736-800)
25. **el-Ikdu'l-Muzehheb fî Tabakati Ulemâ'i'l-Mezheb**: Umer b. Ali, İbnu'l-Mulekkın (723-804)

    İmâm Şâfi'î'den başlayıp 770 yılına kadar gelmiştir. 36 bâb üzere tertiplenmiştir. Nüsha: Medîne Arif Hikmet.
26. **Tabakatu'ş-Şâfi'iyye**: Abdullah b. Ahmed, Ebu Mahreme el-Yemenî (833-903)
27. **Tabakatu'ş-Şâfi'iyye**: Ahmed b. İsmâ'il, İbnu'l-Hisbânî (815)
28. **el-Mirkâtu'l-Erfa'iyye fî Tabakati'ş-Şâfi'iyye**: Muhammed b. Ya'kûb el-Fîruzâbâdî (729-817)
29. **Tabakatu'ş-Şâfi'iyye**: Ahmed İbnu'l-Huseyn er-Remlî (753-844)
30. **Tabakatu'ş-Şâfi'iyye**: Ahmed b. Şehbe ed-Dimeşkî (851)

29 tabaka üzerine düzenlenmiştir.

Nüsha: Köprülü 1028 (190 v. Müellif Hattı); Topkapı 3. Ahmed 2836 (896 h.).

Zeyli

(**Zeylu't-Tabakati'ş-Şâfi'iyye**): Hamze b. Ahmed ed-Dimeşkî (874)

31. **Tabakatu'ş-Şâfi'iyye**: İsmâ'il b. İbrâhîm, İbn Cemâ'a el-Kinânî (782-852)
32. **Tabakatu'ş-Şâfi'iyye**: Muhammed b. Muhammed b. Abdullâh el-Haydarî (821-894)
33. **Tabakatu'ş-Şâfi'iyye**: Muhammed b. Ahmed, Ebu'l-Me'âlî eş-Şâfi'î (906)
    Nüsha: Dâru'l-Kutub, Hadîs 22 (Müellif Hattı).
34. **Mu'cemu'ş-Şâfi'iyye**: Yûsuf b. Abdulhâdî (909)
    Nüsha: Zâhiriye 4551.
35. **Tabakatu'ş-Şâfi'iyye**: Ebu Bekr b. Hidayetullâh el-Huseynî, el-Musannıf (1014)
    eş-Şîrâzî'nin **Tabâkatu'l-Fukahâsıyla** birlikte basılmıştır. (Bağdad 1356).
    Adil Nuveyhıd edisyonu, (2. Bs., Beyrut 1979)
36. **et-Tuhfetu'l-Behiyye fi't-Tabakati'ş-Şâfi'iyye**: Abdullâh b. Hicâzî eş-Şarkâvî (1227)
    Nüsha: Daru'l-Kutub.

d) Tabakatu'l-Mâlikiyye

1. **Tabakatu'l-Mâlikiyye**: İbrâhîm b. Ali, İbn Ferhûn (799)
   Zeyli
   Tevşîhu'd-Dîbâc ve Hilyetu'l-İbtihâc Muhammed b. Bedruddîn el-Karâfî (1008)
2. **Tabakatu'l-Mâlikiyye**: Muhammed b. Abdurrahmân es-Sehâvî (830-902)

e) Tabakatu'l-Hanâbile

1. **Tabakatu'l-Hanâbile**: Muhammed b. Muhammed İbnu'l-Huseyn el-Hanbelî İbn Ebî Ya'lâ, el-Ferrâ (527)
   6 tabaka üzerine düzenlenmiştir. İlk iki tabaka harf tertibine göredir. Diğerleri ise kronolojik sıra dahilindedir. (Takdîmu'l-Umr ve'l-Vefât). 512 yılına kadar gelir.
   Basılıdır. (1-2, Beyrût).
   Zeyli
   1. **Zeylu Tabakati'l-Hanâbile**: Abdurrahmân b. Ali, İbnu'l-Cevzî (510-597)
   2. **Zeylu Tabakati'l-Hanâbile**: Abdurrahmân b. Ahmed, İbn Receb el-Hanbelî (736-795)
      750 senesine kadar getirmiştir. Aslıyla birlikte basılmıştır. (1-2, Beyrût).
   3. **el-Cevheru'l-Mundad fî Tabakhati Mute'ahhirî Ashâbi Ahmed**: Yûsuf İbnu'l-Hasen el-Makdisî (781 de sağ).
   4. **(Zeylu Tabakati'l-Hanâbile)**: İbrâhîm b. Muhammed, İbnu'l-Muflih (803)

et-TÂBİ'ÛN

*et-Tâbi'*înin çoğulu olan *et-Tâbi'ûn*, Hadis Usûlü İlminde herhangi bir sahâbi ile görüşerek ondan hadis rivayet edenlere denilmiştir.

Sahâbe ile görüşerek onlardan Hz. Peygamber'den devraldıkları ilim mirasını devşiren, böylece İslâm Dini'ne ait esasların korunarak nesilden nesile geçmesinde büyük ve inkâr edilemez hizmetleri görüler tâbi'îlerin İslâm tarihinde olduğu gibi ilim tarihinde de önemleri vardır.

Hadis rivayeti sahâbeden sonra et-Tâbi'ûn ile devam ettiği, hatta daha da sistematik hale geldiği için bu nesil hakkında da kitaplar yazılmıştır. Bu eserlerden bir kısmı, onlar hakkında târihî bilgiler veren biyoğrafik eserlerdir. Bir kısmı da başka hususlara dairdir. İçlerinde yalnızca *et-Tâbi'ûn*'a ayrılmış olanları bulunduğu gibi takip eden nesillerle birlikte ele alanları da vardır. Misaller verelim:

1. **Tabakatu't-Tâbi'în**: Muhammed b. İdrîs, Ebu Hâtim er-Râzî (277)
2. **Kitâbu'l-Ma'rife ve't-Târîh**: Ya'kûb b. Sufyân el-Besevî (277)
   Bk. et-Tabakat.
3. **Kitâbu't-Tâbi'în**: Muhammed b. Hibbân, İbn Hibbân el-Bustî (270-354)
   İsmâ'il Paşa, 15 cüz olduğuna işaret etmektedir. (*EM.*, 2/45).
4. **Kitâbu Tebe'i'l-Etbâ'**: İbn Hibbân el-Bustî
5. **Kitâbu Tubba'i't-Tebe'**: İbn Hibbân el-Bustî
6. **Kitâbu Ma'rifeti't-Tâbi'în**: Abdurrahmân b. Muhammed b. İsâ, İbn Futays (348-402)
7. **Zikru Esmâ'i't-Tâbi'în ve Men Ba'dehum mimmen Sahhat Rivâyetuhu ani's-Sikât inde'l-Buhârî ve Muslim**: Ali b. Umer ed-Dârekutnî (385)
   Basılıdır. (1-2, Beyrut 1406/1985).
8. **Tabakatu's-Sa'lebî**: Abdulhamîd b. Fehnâr en-Nessâbe (619)
9. **Cennetu'n-Nâzırîn fî Ma'rifeti't-Tâbi'în**: Muhammed b. Mahmûd, İbnu'n-Neccâr el-Bağdâdî (578-643)
10. **Tuhfetu'n-Nâzırîn fî Tabakati't-Tâbi'în**: İbnu'n-Neccâr el-Bağdâdî
11. **Tabakatu't-Tâbi'în**: Abdurrahmân b. Mende
12. **Tabakatu't-Tâbi'în**: Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî (849-911)

et-TAHRİC

Sözlükte çıkarmak anlamına gelen tahrîc, Hadis Usulü İlminde bir hadisi isnadıyla birlikte bir kitapta nakletmeye denilmiştir. Bununla birlikte bir musannıfın herhangi bir eserde geçen hadisleri birer birer ele alarak herbirinin kitap yazarının isnadı dışındaki isnadlarını göstermesine ve sıhhat durumlarına, nihayet kaynaklarına ve lafız farklarına işaret etmesine aynı şekilde tahrîc denilmiştir.

Son manasına tahrîc, hadislerin değişik rivayetlerini gösterdiği, hükümlerini açıklığa kavuşturduğu, bir de kaynaklarına dair bilgiler verdiğinden son derece

önemlidir. Öyle ki bir hadisin kaynakları, tahrîç kitaplarından faydalanılarak bulunabilir, sıhhat derecesi hakkında verilmiş hükümler topluca görülebilir. O nedenle tahrîcin hadis usulü ilminde büyük önemi vardır.

Bu önemi gözönünde bulunduran hadis alimleri, çeşitli kitapların hadislerini tahrice dair pek çok eser kaleme almışlardır. Bunlardan önemli birkaçını kaydetmekte yarar vardır.

1. **Tahrîcu Sahîhi Muslim**: Muhammed b. Muhammed b. Recâ, İbnu's-Sindî (286)
2. **Tahrîc alâ Sahîhi Muslim İbni'l-Haccâc**: Ahmed b. Muhammed b. Sa'îd el-Hîrî (353)
3. **Meclisu'l-Bitâka fî Tahrîci'l-Ahâdîs**: Hamze b. Muhammed el-Kinânî (357)
4. **Tahrîc ale's-Sahîhayn**: Suleymân b. İbrâhîm el-İsbehânî (486)
5. **Tahrîcu Ahâdîsi'l-Muhezzeb**: Muhammed b. Mûsâ el-Hâzimî (548-584)
6. **el-İhtiyâr li-Ta'lîlî'l-Muhtâr**: Abdullâh b. Mahmûd el-Mevsılî (683)
7. **Tahrîcu Ahâdîsi'l-Muhtasari'l-Kebîr li'bni Hâcib**: Muhammed b. Ahmed İbn Abdulhâdî el-Makdisî (744)
8. **Tahrîcu Ahâdîsi'l-Mesâbîh**: Muhammed b. Ali, Ebu Hayyân el-Endelusî (654-745)
9. **Tahrîcu Ahâdîsi'l-Mesâbîh**: Muhammed b. İbrâhîm el-Munâvî (655-746)
10. **el-Kifâye fî Ma'rifeti Ahâdîsi'l-Hidâye**: Ali b. Usmân el-Mârdînî İbnu't-Turkmânî (750)
11. **Tahrîcu Ahâdîsi'l-Keşşâf**: Yûsuf b. Abdullâh ez-Zeylâ'î (762)
12. **Nasbu'r-Râye li-Ahâdîsi'l-Hidâye**: ez-Zeyla'î
13. **Tahrîcu Ahâdîsi'r-Râfi'î**: Muhammed b. Ali, İbnu'n-Nakkâş (763)
14. **Tahrîcu Ahâdîsi'ş-Şerhi'l-Kebîr**: Abdulazîz b. Muhammed, İbn Cemâ'a (767)
15. **Tahrîcu Ahâdîsi'l-Minhâc li'l-Beydâvî**: Abdulvehhâb b. Takiyyuddîn es-Subkî (727-771)
16. **Kitâbu'l-İnâye fî Tahrîci Ahâdîsi'l-Hidâye** Abdulkadir b. Muhammed el-Mısrî, İbn Ebi'l-Vefâ (775)
17. **el-Vesâ'il fî Tahrîci Ahâdîsi Hulâsati'd-Delâ'il**: İbn Ebi'l-Vefâ
18. **Tahrîcu Ahâdîsi'ş-Şerhi'l-Kebîr**: Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî (794)
19. **Tahrîcu'z-Zeyni'l-Irâkî**: Abdurrahmân b. Ahmed, İbnu'ş-Şahna (799)
20. **el-Menâhîc ve't-Tenâkîh fî Tahrîci Ahâdîsi'l-Mesâbîh**: Muhammed b. İbrâhim el-Munâvî (803)
21. **el-Bedru'l-Munîr fî Tahrîci Ahâdîsi'ş-Şerhi'l-Kebîr li'r-Râfi'î**: Umer b. Ali, İbnu'l-Mulekkın (723-804)

   Muhtasarı

Hulâsatu'l-Bedru'l-Munîr: İbnu'l-Mulekkın

el-Hulâsa'nın Hülasası

Munteka Hulâsati'l-Bedri'l-Munîr: İbnu'l-Mulekkın

22. **Tuhfetu'l-Muhtâc ilâ Ahâdîsi'l-Minhâc**: İbnu'l-Mulekkın
23. **el-Muharrer fî Tahrîci Ahâdisi'l-Muhezzeb li Ebî İshâk eş-Şîrâzî**: İbnu'l-Mulekkın
24. **Tezkiretu'l-Ahyâr bi-Mâ fi'l-Vâsıt mine'l-Ahbâr**: İbnu'l-Mulekkın
25. **el-Muğnî an Hamli'l-Esfâr fî Tahrîci mâ fi'l-İhyâ mine'l-Ahbâr**: Abdurrahmân İbnu'l-Huseyn el-Irâkî (725-806)
26. **Şâfi'l-Ayyi Fî Tahrîci Ahâdîsi'r-Râfi'î**: Ahmed b. İsmâ'il, İbnu'l-Hisbânî (815)
27. **Tahrîcu Ahâdîsi'ş-Şerhi'l-Kebîr**: Muhammed b. Ebî Bekr eş-Şâfi'î (819)
28. **Tahrîcu'l-Muharrer**: Ebu Bekr b. Ali, el-Harîrî (851)

    İbn Abdilhâdi'nin el-Muharrer isimli eserinin hadislerinin tahricine dairdir.
29. **et-Telhîsu'l-Kebîru'l-Habîr fî Tahrîci Ahâdîsi Şerhi'l-Vecîzi'l-Kebîr**: Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l-Askalânî (773-852)
30. **el-Kâfi'ş-Şâf fî Tahrîci Ahâdîsi'l-Keşşâf**: İbn Haceri'l-Askalânî

    ez-Zeylâ'î'nin kitabını kısaltarak onun tahricini yapmadığı pek çok hadisin tahricini yaparak hayli faydalı hale getirmiştir.
31. **Tahrîcu Ahâdîsi'l-Erba'în li'l-Nevevî**: İbn Haceri'l-Askalânî
32. **Hidâyetu'r-Ruvât ilâ Tahrîci Ahâdîsi'l-Mesâbîhi ve'l-Miskât**: İbn Haceri'l-Askalânî
33. **Tahrîcu Ahâdîsi'l-Muhtasari'l-Kebîr**: İbn Haceri'l-Askalânî
34. **ed-Dîrâye fî Muntahabi Tahrîci Ahâdîsi'l-Hidâye**: İbn Haceri'l-Askalânî

    el-Merginânî'nin **el-Hidâye** isimli eserindeki hadislerinin tahricine dairdir.
35. **Netîcetu'l-Efkâr fî Tahrîci Ahâdîsi'l-Ezkâr**: İbn Haceri'l-Askalânî

    en-Nevevî'nin **el-Ezkâr**'ının hadislerinin tahricine dairdir.
36. **İthâfu'l-İhyâ bi-Mâ Fâte min Tahrîci Ahâdîsi'l-İhyâ**: el-Kasım b. Kutluboğa (802-879)
37. **Tuhfetu'l-İhyâ fî-Mâ Fâte min Tehârîci Ahâdîsi'l-İhyâ**: el-Kasım b. Kutluboğa
38. **Buğyetu'l-Râşid fî Tahrîci Ahâdîsi Şerhi'l-Akâ'id (en-Nesefiyye)**: el-Kasım b. Kutluboğa
39. **Tahrîcu Ahâdîse Min Usûli'l-Bezdevî**: el-Kasım b. Kutluboğa
40. **Tahrîcu Ahâdîsi Tefsîri Ebi'l-Leys es-Semerkandî**: el-Kasım b. Kutluboğa
41. **Tahrîcu Ahâdîsi'ş-Şifâ bi-Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ**: el-Kasım b. Kutluboğa
42. **Munyetu'l-İlma'î fîmâ fâte min Tahrîci Ahâdîsi'l-Hidâye li'z-Zeyla'î**: el-Kasım b. Kutluboğa

43. **Tahrîcu Ahâdîsi Şerhi Me'âni'l-Asâr**: el-Kasım b. Kutluboğa
44. **Tahrîcu Ahâdîsi Avârifi'l-Me'ârif**: el-Kasım b. Kutluboğa
45. **el-Buğye fî Tahrîci Ahâdîsi'l-Ğunye**: Muhammed b. Abdurrahmân es-Sehâvî (902)
46. **Felaku'l-İsbâh fî Tahrîci Ahâdisi's-Sıhâh**: Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî (849-911)
47. **Menâhicu's-Safâ fî Tahrîci Ahâdîsi'ş-Şifâ**: es-Suyûtî
48. **Neşru'l-Abîr fî Tahrîci Ahâdîsi'ş-Şerhi'l-Kebîr**: es-Suyûtî
49. **Tahrîcu Ahâdîsi'l-Mevâkıf**: es-Suyûtî
50. **Tecrîdu'l-İnâye fî Tahrîci Ahâdîsi'l-Kifâye**: es-Suyûtî
51. **Menâhilu'l-Safâ fî Tahrîci Ahâdîsi'ş-Şifâ**: es-Suyûtî

    İdrîs b. Muhammed el-Huseynî el-Irâkî tarafından tamamlanarak **Mevâridu Ehli's-Sedad ve'l-Vefâ fî Tekmîli Menâhili's-Safâ** adı verilmiştir.
52. **Tahrîcu Ahâdîsi'l-Bahri'z-Zâcir**: Muhammed b. Yahyâ, Behrân (957)
53. **Ferâ'idu'l-Kalâ'id fî Tahrîci Ahâdîsi Şerhi'l-Akâ'id (en-Nesefiyye)**: Ali b. Muhammed el-Kaarî, Aliyyu'l-Kaarî (1014)
54. **el-Fethu's-Semâvî bi-Tahrîci Ahâdîsi'l-Beydâvî**: Abdurra'ûf b. Taci'l-Arifîn b. Ali el-Munâvî (924-1031)
55. **İdraku'l-Hakîka fî Tahrîci Ahâdîsi't-Tarîka (ti'l-Muhammediyye)**: Ali İbnu'l-Hasen, İbn Sadaka (1050)
56. **Tahrîcu Ahâdîsi Şifâ'i'l-Evâm**: Abdulazîz b. Muhammed ez-Zeydî (1068)
57. **el-Futuhâtu'l-İlâhiyye bi-Tahrîci Mâ fi's-Semerâti'l-Yâni'a Mine'l-Ahâdîsi'n-Nebeviyye**: Abdullah b. Muhammed el-Yemenî, el-Arâsî (1080)
58. **Tahrîcu Ahâdîsi'n-Nasîhati'l-Kâfiye**: Ali b. Muhammed el-Harîşî (1145)
59. **el-Bedru't-Tâm fî Tahrîci Ahâdîsi Şir'ati'l-İslâm**: Hamid b. Yusuf el-Bandırmavî (1111-1172)
60. **Tuhfetu'r-Râvî fî Tahrîci Ahâdîsi'l-Beydâvî**: Muhammed İbnu'l-Hasen, İbn Himmât ed-Dimeşkî (1091-1175)

    Nüsha: Üsküdar Şemsi Paşa Ktb.
61. **et-Tenkît ve'l-İfâde fî Tahrîci Ahâdîsi Hâtime Sifri's-Sa'âde**: İbn Himmât ed-Dimeşkî

    Basılmıştır. (Beyrut 1407/1987).
62. **Bezlu'l-Mechûd fî Tahrîci Hadîsi "Şeyyebetnî Suretu Hûd"**: Muhammed Murtaza el-Huseynî
63. **Fethu'l-Bârî fî Tahricî Ahâdîsi'l-Buhârî**: Muhammed b. Abdullah, eş-Şerîf el-Fâsî (1204)
64. **İşrâku'l-Ebsâr fî Tahrîci Ahâdîsi Nuri'l-Envâr**: Vahîduzzemân el-Hindî (1287 den sonra)

65. **el-İdrâk Li-Tahrîci Ahâdisi Reddi'l-İşrâk**: Muhammed Sıddık Han (1307)
66. **Hulâsatu'd-Delâ'il fi Tenkîhi'l-Mesâ'il**: Ali b. Ahmed er-Râzî

    Muhtasaru'l-Kudûrî'nin hadislerinin tahricine dairdir.
67. **et-Turuk ve'l-Vesâ'il fî Tahrîci Ahâdîsi Hulâsati'd-Delâ'il**: Abdulkadir b. Muhammed el-Kureşî
68. **Mevâridu Ehli's-Sedad ve'l-Vefâ fî Tekmîli Menâhili's-Safâ**: İdris b. Muhammed el-Huseynî

    es-Suyûtî'nin, eş-Şifa hadislerinin tahricine dair **Menâhilu's-Safa** isimli eserinin tekmilesidir. (Bk., no. 51).
69. **Tahrîcu Ahâdîsi Musnedi'ş-Şihâb**: İdrîs b. Muhammed el-Huseynî
70. **el-Buğye fî Tahrîci Ahâdîsi'l-Hilye**: Abdulazîz b. Muhammed Sıddîk el-Gımârî
71. **el-Hâvî fî Beyâni Ahâdîsi't-Tahâvî**: Mü'ellifi Mechûl
72. **Tahrîcu Ahâdîsi'l-Ezkâr li'n-Nevevî**: Mü'ellifi Mechul
73. **Ğâyetu'l-Merâm fî Tahrîci Ahâdîsi'l-Helal ve'l-Harâm**: M. Nasıruddin el-Elbânî

    Çağdaş bir çalışma olup Dr. Yusuf el-Kardâvî'nin **el-Helal ve'l-Harâm fi'l-İslâm** isimli Türkçeye de çevrilmiş bulunan eserindeki hadislerin tahricine dairdir. Basılıdır.

et-TA'LÎK: Bk. el-Mu'allak

et-TEFSÎR

Cami türü eserlerin ana konularından biri olan Tefsîr, adından da anlaşılacağı üzere Kur'ân-ı Kerim'in tefsiriyle ilgili hadislerin toplandığı bölümdür. Özellikle cami türünden bazı hadis kitaplarında görülmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'i ilkönce Hz. Peygamber'in tefsir ettiği bilinen bir gerçektir. Sahâbe de gerek Hz. Peygamber'den öğrendiklerini, gerekse kendi yorumlarını rivayet etmişlerdir. Daha sonraki nesiller bunları rivayet ettikleri gibi kendi yorumlarını da eklemişlerdir. Rivayet Tefsirinin aslını Hz. Peygamber ve sahâbenin tefsirleri oluşturmuştur. Zamanla yazılan tefsirlerle Tefsir rivayetlerini bir araya toplayan müstakil eserlerde bunlar isnadlarıyla birlikte yer almıştır.

Biz burada Hadis Edebiyatı içinde tefsir rivayetlerine ayrılmış eserlerle geniş çapta bunlara yer veren Tefsirlerden birkaç örnek vereceğiz.

1. **Tefsîru'l-Kur'ân**: Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî (126-211)
2. **et-Tefsîr**: Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî (120-212)
3. **Tefsîru'l-Kur'ân**: el-Huseyn b. Dâvud el-Masîsî, Suneyd (226)
4. **Tefsîru'l-Kur'ân**: Abdullah b. Muhammed, Ebu Bekr b. Ebî Şeybe (235)
5. **et-Tefsîr**: İshâk b. Rahûye (161-238)

6. **Kitâbu't-Tefsîr**: Abd b. Humeyd (249)
7. **et-Tefsîr**: Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, İbn Mâce (209-273)
8. **et-Tefsîr**: Bakî b. Mahled (213-276)
9. **Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli'l-Eser ve'l-Kurân (Tefsîru't-Taberî)**: Muhammed b. Cerîr et-Taberî (224-310)

   Birçok kere basılmıştır.
10. **et-Tefsîr**: Muhammed b. İbrâhim, İbnu'l-Manzûr en-Nîsâbûrî (318 ?)
11. **Tefsîr İbn Ebî Hâtim**: Abdurrahmân b. Muhammed, İbn Ebî Hâtim er-Râzî (247-327)

    Tamamen hadislere göre tefsirdir.
12. **Şifâ'u's-Sudûr**: Muhammed İbnu'l-Hasen, en-Nakkâş (351)

    Pek çok mevzu hadisleri vardır. (*RM*, 58)
13. **et-Tefsîr**: Abdullah b. Muhammed, Ebu'ş-Şeyh b. Hibbân el-İsbehânî (369)
14. **et-Tefsîru'l-Kebîr**: Umer b. Ahmed el-Bağdâdî, Ebu Hafs b. Şâhîn (297-385)
15. **Tefsîru'l-Kur'ân**: Ahmed b. Mûsâ, İbn Merdeveyh el-İsbehânî (323-416)
16. **et-Tefsîru'l-Kebîr**: Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî, es-Sa'leb (427)
17. **Kitâbu Tefsiri'n-Nebî (s.a)**: Ali b. Ahmed el-Vahidî (468)
18. **Tefsîru'l-Kur'ân**: Abdusselâm b. Muhammed el-Kazvinî (488)
19. **ed-Durru'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr**: Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî (849-911)

    Birkaç kez basılmıştır.
20. **Tefsîru'n-Nebi (s.a)**: Ebu'l-Hasen Muhammed İbnu'l-Kasım

et-TERĞÎB ve't-TERHİB

Hadisler bazen değişik metodlarla tasnif edilmişlerdir. Bunlardan biri de *et-Terğîb ve't-Terhîb* metodudur. Bu metoda göre hadisler teşvik ve men konuları dikkate alınarak tertip edilirler. Bir diğer deyişle her türlü iyilik ve fazilete teşvik eden hadisler bir bölümde, buna karşılık zıddı olan kötülüklerden men edenleri bunun yanısıra ayrı bir bölüm halinde yer alırlar.

Bu metodla tasnif edilmiş birkaç eser vardır. Bunları kaydediyoruz.

1. **et-Terğîb ve't-Terhîb**: Humeyd b. Zenceveyh, İbn Zenceveyh (248)
2. **Kitâbu't-Terğîb ve't-Terhîb**: Umer b. Ahmed, İbn Şâhîn el-Bağdâdî
3. **Kitâbu't-Terğîb ve't-Terhîb**: İsmâ'îl b. Muhammed et-Talahî, el-İsbehânî, Kıvâmu's-Sunne (459-535)
4. **et-Tergîb ve't-Terhîb**: Muhammed b. Umer, Ebu Mûsâ'l-Medinî (501-581)
5. **Kitâbu't-Terğîb**: Ya'kûb b. Yûsuf, el-Mansûru'l-Mağribî (595)

   İbadete teşvik eden sahih hadisleri toplamıştır. (*EM.*, 2/545)
6. **et-Terğîb ve't-Terhîb**: Abdulazîm b. Abdulkavî el-Munzirî (581-656)

Birkaç kez basılmıştır.

Şerhleri

1. **et-Takrîb ilâ Kitâbi't-terğîb ve't-Terhîb**: Muhammed b. Ebî Bekr es-Safedî, İbnu'd-Deyrî (862)
2. **Şerhu't-Terğîb ve't-Terhîb**: Muhammed Hayat b. İbrâhîm es-Sindî (1163)

Ta'lîka

1. **Ucâletu'l-İmlâ'i'l-Muteyessira mine't-Tezhîb alâ mâ vaka'a Li'l-Hafızî'l-Munzirî mine'l-Vehmi fî Kitâbi't-Terğîb ve't-Terhîb**: İbrâhîm b. Muhammed ed-Dimeşkî en-Nâcî (900)

7. **Terğîbu'l-Hasenât ve Terhîbu's-Seyyi'ât**: Muhammed b. Yâr Muhammed el-Hindî (1110 dolayları)

et-TEVÂRÎH VE'L-VEFEYÂT

Tevârîhten maksat hadis ravilerinin özellikle hadis rivayetine başlama, hadis talebi maksadıyla muhtelif beldelere yaptıkları seyahat; vefeyâttan ise vefat tarihleridir. Bu gibi tarihlerin bilinmesi Hadis İlminde büyük önem taşır. Her şeyden önce hadisin senedinde *inkıta'* olup olmadığı çok kere tarih bilgisiyle açığa çıkar. Söz gelimi raviler arasında öyleleri vardır ki, bazı meşhur ve hadis ilminde yüksek dereceleri almış ravilerden rivayette bulunduğunu iddia eder; onunla görüşmüşcesine hadis nakleder. Ancak böyle bir kimsenin doğum veya hadis rivayetine başlama tarihi şeyhin ölüm tarihi ile karşılaştırılınca gerçek hemen ortaya çıkar. Şu hale göre tarih bilgisi, hadisin kesiksiz bir senetle rivayet edilip edilmediğini anlamak için önemli bir ipucudur.

Sahâbeden başlamak üzere hadis rivayet edenlerle ilgili tarih bilgisi ve ölüm tarihleri böylesine mühim olduğundan hadisciler bu konuda da eserler yazmışlar; zengin hadis edebiyatına bir de tarih ve vefeyât kitapları kazandırmışlardır. Ricâl başlığı altında da söz konusu edildiği gibi hadis ilmiyle meşgul olanların hayat hikâyelerine de ait olan Tarîh ve vefeyât kitapları değişik metotlarla ve değişik isimlerle tasnif edilmişlerdir. Bir kısmı Tarîh başlığıyladır. Bir kısmı Tabakat kitapları şeklindedir. Bir kısmı ise şehir tarihi türündedir. Bunlardan hadis ricaline ait olanları ve Tarîh başlıklıları Ricâlu'l-Hadîs bölümünde, şehir tarihi türünde olanları ise şehir Tarihi başlığı altında verilmişlerdir. Burada sadece vefeyat türünde olanlar ele alınacaktır.

1. **Kitâbu't-Târîh**: el-Huseyn b. Muhammed el-Kabbânî (289)
2. **Kitâbu'l-Vefeyât**: Abdulbâkî b. Kanî', İbn Kani' el-Bağdâdî (351)
3. **Vefeyâtu'n-Nakale**: Muhammed b. Abdullah er-Raba'î (379)
4. **Fevâtu'l-Vefeyât**: Sa'îd b. Haşim el-Hâlidî (400 dolayları)
5. **Vefeyâtu'ş-Şuyûh**: İbrâhîm b. Sa'îd, el-Habbâl (391-482)
6. **Kitâbu'l-Vefeyât**: Muhammed b. Abdullah, İbn Zubur (391)

338 yılına kadar gelmiştir.

7. (**Zeyl Kitâbu'l-Vefeyât**): Abdulazîz b. Ahmed el-Kettânî (466)

   İbn Zubur'un eserine zeyldir.

8. **Kitâbu'l-Vefeyât**: Abdurrahmân b. Muhammed, Ebu'l-Kasım b. Mende (381-470)

9. (**Zeyl Kitâbi'l-Vefeyât**): Hibetullah b. Ahmed, el-Ekfânî (514)

   el-Kettânî'nin zeyline zeyldir. 485 yılına kadar gelen 20 yıllık muhtasar bir eser niteliğindedir.

10. **Vefeyâtu'ş-Şuyûh**: el-Mubârek b. Ahmed, eş-Şerîfu'l-Ensârî (549)

11. **Târihu'l-Vefât li'l-Mute'ahhirîne mine'r-Ruvât** Abdulkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî (562)

12. **Kitâbu'l-Vefeyât**: Ali İbnu'l-Mufaddal el-İskenderî (611)

    el-Ekfânî'nin eserine zeyl niteliğindedir.

13. **Durru's-Sihâbe fî Vefeyâti's-Sahâbe**: el-Hasen b. Muhammed es-Sağânî (555-650)

14. **et-Tekmile li-Vefeyâti'n-Nakale**: Abdulazîm b. Abdulkavî el-Munzirî (581-656)

    Nüsha: Ayasofya 3163, İskenderiyye Belediye Ktb., 1982; Cambridge; British Museum (993 h.); Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Mecâmi 125.

    Basılmıştır. (Dr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf edisyonu, 1-4, 4. Bs., Beyrût, 1408/ 1988).

    Muhtasarları

    1. **Muhtasaru Vefeyâti'l-A'yân**: Muhammed b. Ahmed el-Mardinî, Celâluddîn el-Turkmânî (714-750)
    2. **et-Tecrîd Avnu'r-Rabbi'l-Mecîd fî Muhtasari Vefeyâti'l-A'yân**: İbrâhîm b. Mustafa, Vahdî er-Rûmî (1126)

    Zeyilleri

    1. **Zeylu Vefeyâti'l-A'yân**: Abdulbâkî b. Abdulmecîd el-Yemânî (680-743)

       İsmâ'il Paşa, otuz tercemeyi ihtiva ettiğini söylüyor. (*EM*, I/495)

    2. **Fevâtu'l-Vefeyât**: Muhammed b. Şâkir el-Ketbî (764)

       Basılmıştır.

    3. **el-Vâfî bi'l-Vefeyât**: el-Halîl b. Eybek es-Safedî (696-764)

       Basılıdır.

15. **Kitâbu'l-Vefeyât**: Ahmed b. Muhammed, eş-Şerîf el-Huseynî (695)

    Zeyli

    1. **Kitâbu'l-Vefeyât**: Ahmed b. Eybek, ed-Dimyâtî (749)

16. **el-İ'lâm bi-Vefeyâti'l-A'lâm**: Muhammed b. Ahmed b. Usmân ez-Zehebî (673-748)

17. **ed-Durru'l-Mundad fî Vefeyâti A'yâni Ummeti Muhammed**: İbrâhim b. Muhammed, İbn Dukmâk (790)
18. **eş-Şâfî mine'l-Elem fî Vefeyâti'l-Umem**: Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî (830-902)
19. **Kitâbu'l-Vefeyât**: Abdurrahîm İbnu'l-Huseyn el-Irâkî (725-806)
20. (**Kitâbu Vefeyâti'l-A'yân**): Ahmed İbnu'l-Hasen, İbn Kunfuz el-Kustantînî (740-810)

    Beyrut'ta basılmıştır.
21. **Kitâbu'l-Vefeyât**: Ahmed b. Abdurrahîm el-Irâkî (826)

    Babası el-Irâkî'nin eserine zeyldir. es-Sehâvî 787 ye kadar gelen bir nüshasını gördüğünü söylemiştir.
22. **İzhâru'l-Asr li-Esrâri Ehli'l-Asr**: İbrâhim b. Umer el-Buka'î (885)

    İsmâ'il Paşa, 850 den 870 e kadar gelen bir vefeyât kitabı olduğunu söylüyor. (*EM*, I/22)
23. **Kılâdetu'n-Nahr fî Vefeyâti A'yâni'd-Dehr**: et-Tayyib b. Abdullah ez-Zebîdî, İbn Mahrame (949)

    947 yılına kadar geldiğini İsma'il Paşa kaydetmiştir. (*EM*, I/433)
24. **Vefeyâtu'l-A'yân min Ehli'z-Zemân**: Ebu Bekr b. Seyyid Ahmed el-Yemenî (1053)

TIBB-I NEBEVÎ: Bk. Tıbbu'n-Nebî

TIBBU'N-NEBÎ

et-Tıbbu'n-Nebevî, Tıbb-ı Nebevî gibi isimlerle de anılır. Hadis Edebiyâtı içinde Hz. Peygamber (s.a) in sağlık ve tedavi konusundaki hadislerine ayrılmış bölümdür. Bu bölümde Hz. Peygamber'in sağlık koruma ve bazı hastalıkları tedavi etme konularındaki tavsiyelerini içeren hadisler yer alır. Böyle hadisler kimi hadis kitapları içinde ayrı bir bölüm oluştururlar. Tabiatıyla aynı konuda müstakil eserler tasnif edenler de olmuştur. Verilen örnekler sonuncu gruba girenlerdir.

1. **Kitâbu't-Tıbbi ve'l-Emrâz**: Amr b. Ebî Asım (287)
2. **et-Tıbbu'n-Nebevî**: Ahmed b. Muhammed ed-Dîneverî, İbnu's-Sunnî (364)
3. **et-Tıbbu'n-Nebevî**: Ahmed b. Abdillah, Ebu Nu'aym el-İsbehanî (336-430)
4. **et-Tıbbu'n-Nebevî**: Ca'fer b. Muhammed el-Mustağfirî (432)
5. **eş-Şifâ fî Tıbbi'l-Musned ani'l-Mustafâ**: Ahmed b. Yûsuf et-Tifâşî (651)
6. **Şerhu'l-Hadîsi'l-Erba'în fi't-Tıbbi'n-Nebevî**: Ahmed b. Ebi'l-Fadl Es'ad ed-Dimeşkî, İbnu'l-Âlime (593-653)
7. **et-Tıbbu'n-Nebevî**: Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî (673-748)

    1380/1961 tarihinde Kahire'de basılmıştır.
8. **et-Tıbbu'n-Nebevî**: Ali b. Abdulkerîm el-Hamevî (759)
9. **et-Tıbbu'n-Nebevhi**: Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî (849-911)

10. **Mesâbîhu's-Sunne fî Tıbbi Hayri'l-Beriyye**: Ahmed b. Ahmed el-Kalyûbî (1070)
11. **Muhtasaru't-Tıbbi'n-Nebevî**: Ahmed b. Ruşdî el-Karaağaci (1251) Türkçedir.
12. **Muhtasaru't-Tıbbi'n-Nebevî**: Ahmed b. Abdullah el-Kadirsî, Kuddusî (1265)

Bu listeye ek olarak iki Türkçe eserden daha söz etmek istiyoruz. Bunlardan ilki, Dr. Hüseyin Remzi'ye aittir. **Tıbb-ı Nebevî** adiyle 1324 tarihinde İstanbul'da basılmıştır.

İkincisi, Mahmut Denizkuşları'nın **Peygamberimiz ve Tıp (Tıbb-ı Nebevî)** başlıklı çalışmasıdır. 1981 yılında İstanbul'da basılmıştır.

TURUKU'L-HADÎS

Hadisin rivayet yolları demektir. Herhangi bir hadisin rivayet edildiği değişik isnad zincirlerini ifade eder.

Hadis Edebiyatı içinde bazı hadislerin çeşitli rivayet yollarını inceleyen, bunun için de hepsini bir araya toplayan eserler vardır. Bu çeşitli eserlerde hadisin rivayet yollarıyla birlikte ravileri ve çeşitli rivayet yollarına göre durumu da ele alınır. Böylece hadis aynı zamanda bir anlamda şerhedilmiş olur.

Konuyla ilgili çoğu küçük hacimli cüz veya risale çapında olan hayli eser vardır. Birkaçını anmak yerinde olacaktır.

1. **Kitâbu Hadîsi Amr b. Şu'ayb**: Muslim İbnu'l-Haccâc el-Kuşeyrî (261)
2. **Turuk Hadîsi "Men Kuntu Mevlâhu.."**: Ahmed b. Muhammed b. Sa'îd el-Kûfî (332)
3. **Turuk Hadîsi "Men kezebe Aleyye.."**: Suleymân b. Ahmed et-Taberârıî (260-360)
4. **Turuk Hadîsi "İnne Lillâhi Tis'an ve Tis'îne ismen.."**: Ahmed b. Abdullah, Ebu Nu'aym el-İsbehânî (336-430)
5. **Turuk Hadîsi Kabdi'l-İlm**: Ahmed b. Ali, el-Hatîbu'l-Bağdâdî (392-463)
6. **Turuk Hadîsi "İnnî Târikun fîkumu's-Sekaleyn"**: Muhammed b. Tâhir el-Makdisî, İbnu'l-Kayserânî (448-507)
7. **Turuk Hadîsi "Lâ Tezâlu min Ummetî.."**: İbnu'l-Kayserânî
8. **Turuk Hadîsi Mu'âz ve Ebî Mûsâ**: İbnu'l-Kayserânî
9. **Turuk Hadîsi "Men Kezebe Aleyye.."**: İbnu'l-Kayserânî
10. **Hadîs "Men Kezebe Aleyye" bi-Turukihî**: Halef b. Abdulmelik, İbn Beşkuvâl (494-578)
11. **Turuku Hadîsi'l-Mağfîr**: İbn Beşkuvâl
12. **Turuk Hadîsi'l-Havd**: Muhammed b. Abdulvâhid, ed-Diyâ'u'l-Makdisî (569-643)

13. **Turuk Hadîsi'r-Rahme**: Usmân b. Abdurrahmân eş-Şehrzûrî, İbnu's-Salâh (643)
14. **Turuk Hadîsi'l-İfk**: Muhammed b. Hâlid, Ebu Bekri'l-Acurrî
15. **Turuk Hadîsi Kabdi'l-İlm**: Muhammed b. Eslem et-Tûsî
16. **Turuk Hadîsi Kabdi'l-İlm**: Nasr b. İbrâhim el-Makdisî
17. **Turuk Hadîsi "Men Kuntu Mevlâhu.."**: Muhammed b. Ahmed b. Usmân ez-Zehebî
18. **Turuk Hadîsi'r-Rahme**: ez-Zehebî
19. **Lezzetu'l-Ayş Bi-Cem'i Turuk Hadîsi "el-E'imme Min Kureyş"**: Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l-Askalânî (773-852)
20. **Turuk Hadîsi "Men Hafiza Alâ Ummetî Erba'îne Hadîsen.."**: İbn Haceri'l-Askalânî
21. **el-Kavlu'l-Efsah fî Hadîsi "Men Arefe Nefsehû fe-Kad Arefe Nabbeh"**: Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî (849-911)
22. **el-Fethu'l-Mubîn bi-Feydi'l-Cûd alâ Hadîsi Feydi'l-Vucûd fî "Şeyyebetnî Hûd"**: Abdulazîz b. Ali ez-Zemzemî (963)
23. **Turuk Hadîsi "Talebu'l-İlm Farîda"**: Mü'ellifi Mechûl.

et-TUSA'İYYÂT

"Dokuzlu manasına gelen "et-Tusâ'î" nin çoğuludur. Hadis usulünde son ravisi ile Hz. Peygamber (s.a) arasında dokuz ravi bulunan ve âlî olmak özelliğine sahip isnadlarla rivayet edilen hadislere denilmiştir.

Yaşadıkları devir itibariyle Hz. Peygamber'e dokuz ravilik âlî isnadlarla ulaşarak hadis rivayet eden kimi hadis âlimleri, o isnadlariyle rivayet ettikleri hadisleri ayrı bir kitapta toplamışlardır. Genellikle et-Tusâ'iyyât adıyla adlandırdıkları bu tür kitaplara aşağıdaki eserler örnek gösterilebilir.

1. **et-Tusâ'iyyât**: İbrâhim b. Muhammed et-Taberî (722)
2. **Kitâbu'l-Erba'în et-Tusâ'iyyât**: Abdulkerîm b. Abdunnûr el-Halebî (663-735)
3. **et-Tusâ'iyyât**: Abdulazîz b. Muhammed, el-Hamevî İbn Cemâ'a (694-767)
4. **et-Tusâ'iyyât**: Muhammed b. Muhammed İbnu'l-Arefe el-Verğamî (716-803)

- U -

USÛLU'L-HADÎS: Bk. Hadis Usulü

el-UŞÂRİYYÂT

Onlu manasına el-Uşârî'nin çoğuludur. el-Uşârî, Hadis Usûlü İlminde son ravisi ile Hz. Peygamber (s.a) arasında on ravi bulunan âlî olma özelliğine sahip hadise denir.

Bazı hadis alimler, yaşadıkları devre göre, kendileri ile Hz. Peygamber arasında on ravi bulunan âlî isnadlarla rivayet ettikleri hadisleri ayrı bir kitapta toplamışlardır. Adına el-Uşâriyyât dedikleri bu kabil ayrı eserlere örnek gösteriyoruz.

1. **el-Uşâriyyât**: Muhammed b. Muhammed İbnu'l-Arefe el-Verğamî (716-803)
2. **el-Feydu'l-Cârî fî Turuki'l-Hadîsi'l-Uşârî**: Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî (849-911)
3. **el-Kevâkibu's-Sâriyât fi'l-Ahâdîsi'l-Uşâriyyât**: es-Suyûtî
4. **en-Nâdiriyyât mine'l-Uşâriyyât**: es-Suyûtî

   Dimyât dolaylarında bir şeyhten rivayet ettiği üç uşârî hadise dairdir.
5. **el-Erba'ûn Uşâriyyâtu'l-İsnâd**: İbrâhim İbnu'l-Feth Ali, Ebu'l-Feth el-Kalkaşandî (922)
6. **el-Uşâriyyât**: İbrâhîm b. Ahmed et-Tenûhî

- V -

VAZ'

Hadis İlminde, çeşitli sebeplerle uydurularak Hz. Peygamber (s.a) e iftira etmeye denilmiştir.

İslâm Tarihinin ilk devirlerinden itibaren hadis uydurularak Hz. Peygamber'e nisbet edilmiştir. Onun ağzından uydurulan yüzlerce uydurma hadis, gerçek hadislere karıştırılarak yayılmıştır. İslâmî değer ölçülerini saptıran mevzu hadisler zamanla alabildiğine artmış ve sahihlerinden ayırdedilebilmesi için bazı tedbirlere başvurma sorunluluğu doğmuştur. Mevzu Hadislerin yanısıra hadis uydurulması, hadis uyduranlar ve bazı uydurma hadisler üzerine yazılan eserler bu tedbirlerden bazılarıdır.

Konuyla ilgili çalışmalara şu eserler örnektir.

a) Hadis Vaz edenler

1. **el-Keşfu'l-Hasîs ammen Rumiye bi-Vad'i'l-Hadîs**: İbrâhim b. Muhammed el-Halebî, Sıbtu'bnu'l-Acemî (753-841)

   Nüsha: Ayasofya 873

   Bağdat'ta basılmıştır. (1984).

2. **el-Lumâ' fî Esmâ'i men Vada'a**: Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî (849-911)

b) Hadis Uydurma

Ref'u'd-Desîse bi-Vad'i Hadîsi'l-Herîse: Muhammed b. Abdullah, İbn Nasıruddîn ed-Dimeşkî (777-842)

el-VEFEYÂT: Bk. et-Tevârîh ve'l-Vefeyât.

el-VUHDÂN

Sözlük yönünden bir sayısının karşılığı olan "vâhid" in çoğuludur.

Hadis Usûlü'nde kendilerinden sadece bir tek ravinin rivayette bulunduğu hadis ravilerine denilmiştir. Böyle raviler özel tabiriyle *mukill* olarak bilinirler ve *mechû'lu'l-ayn* yani kimliği bilinmeyen kabul edilirler.

Kaide olarak, bir tek ravisi bulunan mukill, mechul kabul edilir. İsmi, kendisinden rivayette bulunan ravi tarafından açıklanmış bile olsa mechûlu'l-ayn olarak kalır. Bu yüzden sadece bir tek ravisi bulunan raviler konusunda eserler tertip edilmiştir. Bellibaşlı birkaçına işaret etmek yerinde olacaktır.

1. **Kitâbu'l-Vuhdân**: Muhammed b. İsmâ'il el-Buhârî (194-256)
2. **Kitâbu Men Leyse Lehû illâ Râvin Vâhid**: Muslim İbnu'l-Haccâc el-Kuşeyrî (204-261)
3. **Kitâbu'l-Vuhdân**: Muslim.

- Z -

ZAYIF (ed-Da'îf, el-Ahâdîsu'd-Da'îfe)

Hadis Metodolojisinde *sahîh* ve *hasen* dışında kalan hadislere denilmiştir. Öteki deyişiyle sıhhat şartlarını haiz olduğundan sahih sayılan hadislerle, sahihlik şartlarını taşımakla birlikte ravileri *zabt* yönünden sahih ravileri derecesine çıkamayan ravilerin rivayet ettikleri hasen hadisler dışında kalan hadis çeşidine denir.

Zayıf hadislere aynı manada **sakîm** denildiği de olur. Hadis alimleri sahîh ve hasen hadisleri *makbul,* buna karşılık zayıfları *merdûd* sayarak kabulden uzak tutmuşlardır.

Zayıf hadislerle ilgili önemli eserler vardır. Birkaçını kaydediyoruz.

1. **el-İlelu'l-Mutenâhiye fi'l-Ahâdîsi'l-Vâhiye**: Abdurrahmân b. Ali, İbnu'l-Cevzî (510-597)

   Basılmıştır.

2. **el-Ahâdîsu'd-Da'îfe**: Muhammed b. Ya'kûb el-Fîruzâbadî (729-817)
3. **el-Ahâdîsu'd-Da'îfe**: Muhammed İbnu'l-Mustafa el-Hâdimî (1176)
4. **el-Keşfu'l-İlâhî an Şedîdi'd-Da'fi ve'l-Mevdû ve'l-Vâhî**: Muhammed İbnu's-Seyyid Muhammed, es-Senderûsî (1177)
5. **Husnu'l-Eser fî-mâ fîhi Da'f ve'l-İhtilâf min Hadîs ve Haber ve Eser**: Muhammed İbnu's-Seyyid Derviş, el-Hûtu'l-Beyrutî (1209-1276)

   Basılmıştır.

ez-ZEVÂ'İD

Kelime olarak fazlalık manasına gelen zâ'id'in çoğuludur. Hadis Usûlü İlminde, genellikle meşhur hadis kitaplarında bulunmayan; bir başka hadisci tarafından rivayet edilerek müstakil kitaplarda toplanan hadislere denilmiştir. Bazıları böyle hadisleri toplayan kitaplara da aynı ismi vermişlerdir.

Zevâ'id kitaplarının belli başlıları şunlardır.

1. **Keşfu'l-Estâr an Zevâ'idi'l-Bezzâr**: Ali b. Ebî Bekr Nuruddîn el-Heysemî (735-807)
2. **Zevâ'id Ebî Ya'lâ'l-Mevsılî**: el-Heysemî
3. **Zevâ'id Musnedi'l-İmâm Ahmed**: el-Heysemî

4. **el-Bedru'l-Munîr fî Zevâ'idi'l-Mu'cemi'l-Kebîr**: el-Heysemî

   et-Taberânî'nin el-Mu'cemu'l-Kebîr'inin el-Kutubu's-Sitte üzerine zeva'ididir.

5. **Mecmâ'u'l-Bahreyn fî Zevâ'idi'l-Mu'cemeyn**: el-Heysemî

   et-Taberânî'nin **el-Mu'cemu'l-Evsat** ve **el-Mu'cemu's-Sağîr** isimli iki eserinin zevâ'ididir.

6. **Mecma'u'z-Zevâ'id ve Menba'u'l-Fevâ'id**: el-Heysemî

   Daha önceki beş zeva'idinin isnadlarının hazfederek her hadisin sahih, hasen veya zayıf olduğunu açıklayarak birleştirilmesi neticesi meydana gelen eseridir. 10 cilt halinde basılarak yayınlanmıştır.

7. **Zevâ'idu'l-Hilye**: el-Heysemî

   Ebu Nu'aym el-İsbehânî'nin **Hilyetu'l-Evliyâ** isimli eserinin zevâ'ididir.

8. **Zevâ'idu Fevâ'idi't-Temmâm**: el-Heysemî

   Temmâm b. Necîh'in el-Fevâ'id isimli eserindeki zeva'idini bir araya toplamıştır.

9. **Mevâridu'z-Zam'ân Zevâ'idu İbn Hibbân**: el-Heysemî

   Basılmıştır.

10. **Buğyetu'l-Bâ'is an Musnedi'l-Hâris**: el-Heysemî
11. **Zevâ'idu İbn Hibbân ale's-Sahîhayn**: Moğoltay b. Kılıc et-Turkî (689-762)
12. **Misbâhu'z-Zucâce fî Zevâ'id İbn Mâce**: Ahmed b. Ebî el-Busîrî (762-840)
13. **ez-Zevâ'idu'l-Munteka li-Zevâ'idi'l-Beyhakî**: el-Busîrî

    es-Sunenu'l-Kubrâ'nın *el-Kutubu's-Sitte* üzerine zevâ'idine dairdir.

14. **İthâfu's-Sâdeti'l-Mehera bi-Zevâ'idi'l-Mesânîdi'l-Aşera**: el-Busîrî

    Ebu Dâvud et-Tayâlisî, el-Humeydî, Musedded, Ebu Amr el-Adenî, İshâk b. Râhûye, Ebu Bekr b. Ebî Şeybe, Ahmed b. Menî', Abd b. Humeyd, el-Hâris b. Ebî Usâme ve Ebu Ya'la'l-Mevsılî'nin olmak üzere on müsnedin el-Kutubu's-Sitte'de olmayan hadislerini bir araya getirmiştir. Basılıdır.

15. **Tuhfetu'l-Habîb li'l-Habîb bi'z-Zevâ'idi fî't-Terğîb ve't-Terhîb**: el-Busîrî
16. **Zevâ'id Sunen İbni Mâce Ale'l-Kutubi'l-Huffâzi'l-Hamse**: el-Busîrî
17. **Zevâ'id Nevâdiri'l-Usûl**: el-Busîrî

    el-Hakîmu't-Tirmizî'nin eserinin zeva'ididir.

18. **el-Kavâ'idu'l-Muntakî li-Zevâ'idi Suneni'l-Beyhakî**: el-Busîrî
19. **el-Metâlibu'l-Âliye fî Zevâ'idi'l-Mesânidi's-Semâniye**: Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l-Askalânî (773-852)

    İbn Ebî Amr, Ebubekri'l-Humeydî, Musedded, Ebu Davud et-Tayâlisî, Ahmed b. Menî', Ebu Bekr b. Ebî Şeybe, Abd b. Humeyd ve el-Hâris b. Ebî Usâme müsnedleri olmak üzere sekiz müsnedin el-Kutubu's-Sittede olmayan zeva'idini ihtiva eder. Bununla birlikte Ebu Ya'la'l-Mevsılî, İshâk b. Râhûye musnedlerinin zeva'idi de el-Metâlib'e alınmıştır. Ayrıca el-Hasen b. Sufyân,

Muhammed b. Hârûn er-Rûyânî ve el-Heysem b. Kuleyb'in müsnedlerine de başvurmuş; ancak bunlardan zeva'id nakletmemiştir.

Dört cilt halinde 1393/1973 tarihinde Kuveyt'te basılmıştır.

20. **Zevâ'id Musnedi'l-Bezzâr**: İbn Haceri'l-Askalânî
21. **Zevâ'id Musnedi'l-Firdevs**: İbn Haceri'l-Askalânî

    el-Kudâ'î'nin Musnedu'l-Firdevs isimli eserinin el-Kutubu's-Sitte'de bulunmayan zeva'idine yer vermiştir.
22. **Ğâyetu'l-Maksad fî Zevâ'idi'l-Musned**: İbn Haceri'l-Askalânî

    el-Heysemî'nin Mecma'u'z-Zevâ'id'inden kısaltılarak hazırlanmıştır.
23. **Zevâ'id Suneni'd-Dârekutnî**: el-Kasım b. Kutluboğa (802-879)
24. **Buğyetu'r-Râ'id fî'z-Zeyl Alâ Mecma'i'z-Zevâ'id**: Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî (849-911)
25. **Zevâ'idu Şu'abi'l-İmân**: es-Suyûtî
26. **Zevâ'idu Nevâdiru'l-Usûl**: es-Suyûtî
27. **Zevâ'id Alâ Sunen İbn Mâce**: Ahmed b. Muhammed, İbn Haceri'l-Heytemî (899-974)

FAYDALANILAN ESERLER

Accâc: Muhammed Accac el-Hatîb, *es-Sunne Kable't-Tedvîn*, Kahire 1382/1963

Ansiklopedik Sözlük: Doç. Dr. Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1992.

A'zamî: M. M. el-A'zamî, *Studies in Early Hadith Literature*, Beyrut 1968.

Buhârî: Doç. Dr. Mücteba Uğur, *Imam Buhârî*, Ankara 1994.

Buhârî'nin Kaynakları: Prof. Dr. M. Fu'ad Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, İstanbul 1956.

Bustânu'l-Muhaddisîn: Abdulazîz b. Şâh Veliyyullâh ed-Dihlevî, *Bustânu'l-Muhaddisîn*, Tercüme. Doç. (Prof.) Dr. Ali Osman Koçkuzu, Ankara 1986.

Cevâmi': Ali b. Ahmed, İbn Hazm, *Cevâmi'u's-Sîre*, Kahire.

Dirâsât: Dr. M. M. el-A'zamî, *Dirâsât fi'l-Hadîsi'n-Nebevî ve Târîhu Tedvînihî*, 1-2, Beyrut 1400/1980.

EM: Bağdatlı İsmâ'il Paşa, *Hediyyetu'l-Ârifîn, Esmâ'u'l-Mu'ellifîn Âsâru'l-Musannifîn*, 1-2, İstanbul 1951.

Fihrist: Muhammed b. İshâk, İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Beyrut 1398/1978.

GAL : Carl Brockelmann, *Gechiste Der Arabischen Literatur*, 1-4, Leiden 1943 (2. Bs.).

GAL Supp.: Carl Brockelmann, *(GAL) Suplement Bant*, Leiden 1937.

el-Hadîs: M. Muhammed Ebu Zehv, *el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn*, Kahire 1378/1958.

Hadis Edebiyatı: (Prof.) Dr. İsmail L. Çakan, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul 1985.

Hadis Istılahları: Prof. Dr. Talât Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, Ankara 1980.

Hadis İlimleri: (Prof.) Dr. Ali Osman Koçkuzu, *Hadis Ilimleri ve Hadis Tarihi*, İstanbul 1983.

Hadis Tarihi: Prof. Dr. Talât Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, Ankara 1977.

Hedy: Ahmed b. Ali, İbn Haceri'l-Askalânî, *Hedyu's-Sârî, (Mukaddimetu Fethi'l-Bârî)*, Bulak 1300.

Huart: Clement Huart, *Arap ve Islâm Edebiyâtı*, çeviren, Cemal Sezgin, Ankara.

KZ.: Mustafa b. Abdullah, Hacı Halîfe, *Keşfu'z-Zunûn an Esâmî'l-Kutubi ve'l-Funûn*, 1-2, İstanbul 1941-1943.

KZZ.: Bağdatlı İsmail Paşa, *Îdâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyl alâ Keşfi'z-Zunûn an*

Esâmî'l-Kutubi ve'l-Funûn, 1-2, İstanbul 1364/1945-1366/1947.

Max: Max Weisveiller, *Istanbuler Hanscriftenstudien Zur Arabischen Literatur*, Leibzig 1937.

Miftâhu's-Sunne: Muhammed Abdulazîz el-Hûlî, *Miftâhu's-Sunne ev Târîhu Funûni'l-Hadîs*, Beyrut.

Okiç: Prof. M. Tayyib Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler*, İstanbul 1959.

RM.: Muhammed b. Seyyidî Ca'fer el-Kettânî, *er-Risâletu'l-Mustatrafe li-Beyâni Meşhûri'l-Kutubi's-Sunneti'l-Muşerrefe*, Beyrut 1332.

es-Sebbâğ: Muhammed es-Sabbâğ, *el-Hadîsu'n-Nebevî*, (3. Bs.), Beyrut 1397/1977.

Sıddîkî: Prof. Dr. Muhammed Zubeyr Sıddîkî, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, Tercüme eden, Yusuf Ziya Kavakcı, İstanbul 1966.

Subhi Salih: Dr. Subhi es-Sâlih, *Ulûmu'l-Hadis ve Mustalahuhû*, Beyrut 1378/1959.

Tedrîb: Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe, *Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs*, Beyrut 1393/1973.

Tezkire: Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, 1-4, Haydarâbâd 1376/1956.

Turâs: Prof. Dr. Fuat Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-Arabî*, Arapçaya çevirenler: Dr. Mahmûd Fehmi Hicâzî, Dr. Fehmi Ebu'l-Fadl, 1-2, Kahire 1977, 1978.

Ulûmu'l-Hadîs: Usmân b. Abdurrahmân eş-Şehrzûrî, İbnu's-Salhah, *Ulûmu'l-Hadîs*, Dr. Nûruddîn Itr neşri, Haleb 1386/1966.

Umdetu'l-Karî: Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *Umdetu'l-Karî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 1-11, İstanbul 1308.

Zem: Abdullâh b. Muhammed el-Herevî, *Zemmu'l-Kelâm ve Ehlihî*, Dr. Mücteba Uğur edisyonu, neşredilmemiş.

KİŞİ ADLARI DİZİSİ

- A -

– B –

- I, İ -

- K -

- L -

- M -

- N -

- O - Ö -

- R -

- S -

– Ş –

– V –

– Y –

-Z-

KİTAP İSİMLERİ DİZİSİ

– A –

- B -

– C –

– F –

– G, Ğ –

-H-

- I, İ -

– K –

– L –

– M –

– O-P-R –

– S –

– U –

– Ü-V–

– Y –

-Z-

ANSİKLOPEDİK HADİS TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ

Doç. Dr.
Mücteba UĞUR

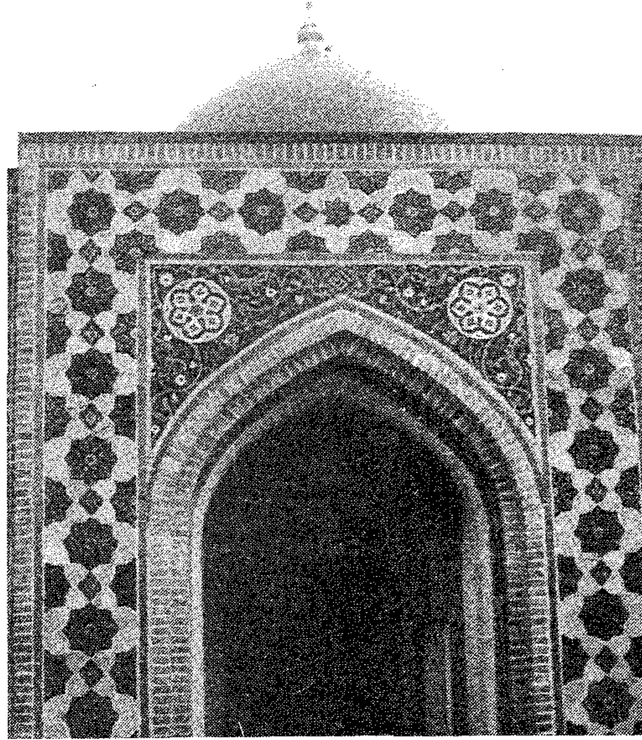

TÜRKİYE DİYANET VAKFI YAYINLARI

İSLÂM
BÜYÜKLERİ
DİZİSİ :01

İMAM BUHARÎ

Doç.Dr. Mücteba UĞUR

Hadis İlminin çeşitli dallarında kaleme alınmış sayısız eseri mümkün olduğu kadar sistematik bir sınıflandırmaya tabi tutarak herbirini ilgili ilim dalındaki yerine yerleştirmek, işin başında gözümüzde büyüyen bir güçlük, üstelik aşılması gereken mühim bir engel oluşturuyordu. Ancak Kur'ân-ı Kerim'de, "Güçlükle birlikte kesinlikle kolaylık da var! Elbette güçlükle birlikte kolaylık da var!" buyurulmuştu. Bu ilâhî mesajın ışığında hareket ederek kolaylığı yakalamaya çalıştık. Önemli olan sağlam bir metot, belli bir yöntem tutturabilmekti. Bunu sağlamaya çalışırken önce konusu bilinen eserleri ait oldukları ilim dalı içindeki yerlerine koyduk.

Hadis İlmi etrafında oluşan hayli geniş sınırlı ve oldukça verimli bir edebiyatı mümkün olduğu kadar sistematik bir biçimde sınıflandırarak her gruba giren eserlerin listesini oluşturmak, aralarından meşhur birkaçını özlü bir biçimde tanıtmaya çalışmak, bu çalışmanın başlıca gayesi olmuştur.

ISBN 975-389-215-2